

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

ปรมาตถธรรมสังเขป จิตตสังเขป และภาคผนวก

สุจินต์ บริหารวนเขตต์

ปรมัตถธรรมสังเขป
จิตตสังเขป
และภาคผนวก

โดย
สุจินต์ บริหารวนเขตต์

ปรมัตถธรรมสังเขป จิตตสังเขป และภาคผนวก

โดย สุจินต์ บริหารวนเขตต์

พิมพ์ครั้งที่ ๑	พ.ศ. ๒๕๓๐	จำนวน	๕,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒	พ.ศ. ๒๕๓๖	จำนวน	๒๐,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๓	พ.ศ. ๒๕๔๕	จำนวน	๕,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๔	พ.ศ. ๒๕๕๓	จำนวน	๓,๐๐๐	เล่ม

ISBN 978-616-90247-1-2

สงวนลิขสิทธิ์

ท่านที่ประสงค์จะพิมพ์หนังสือของมูลนิธิฯ เพื่อเป็นธรรมทานโปรดติดต่อ

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

เลขที่ ๑๗๔/๑ เจริญนคร ๗๘ แขวงดาวคะนอง เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐

โทรศัพท์ / โทรสาร ๐๒ ๔๖๘ ๐๒๓๙

หรือที่

บ้านธัมมะ

เลขที่ ๑๓๖ หมู่ ๕ ตำบลหนองควาย อำเภอกาบัง จังหวัดยะลา ๙๐๒๓๐

โทรศัพท์ ๐๕๓ ๔๓ ๑๖๗๘

Email: info@dhammahome.com

<http://www.dhammahome.com>

พิมพ์ที่ โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮาส์ กรุงเทพฯ

Dhammaintrend ร่วมเผยแพร่และแบ่งปันเป็นธรรมทาน

สารบัญ

พระพุทธศาสนาเบื้องต้น ๙.....	๗
ประวัติธรรมสังเขป.....	๑๕
จิตตสังเขป.....	๖๑
บทที่ ๑.....	๖๓
บทที่ ๒.....	๘๐
บทที่ ๓.....	๘๘
บทที่ ๔.....	๑๑๓
บทที่ ๕.....	๑๒๘
บทที่ ๖.....	๑๓๘
บทที่ ๗.....	๑๕๗
บทที่ ๘.....	๑๘๐
บทที่ ๙.....	๑๘๘
บทที่ ๑๐.....	๒๑๒
บทที่ ๑๑.....	๒๒๕
บทที่ ๑๒.....	๒๓๐
บทที่ ๑๓.....	๒๔๒
บทที่ ๑๔.....	๒๕๕
บทที่ ๑๕.....	๒๖๗
บทที่ ๑๖.....	๒๘๖

บัญญัติ.....	๒๙๙
ภาคผนวก.....	๓๕๑
จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ประเภท.....	๓๕๓
เจตสิก ๕๒ ประเภท.....	๓๘๑
รูป ๒๘ ประเภท.....	๔๐๕
สมถภาวนา.....	๔๒๑
วิปัสสนาภาวนา.....	๔๕๑
แนวทางเจริญวิปัสสนา.....	๔๙๔

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

พระพุทธศาสนามือองค์ ๙

พระพุทธพจน์ คือ พระธรรมวินัยที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง
ประกอบด้วยองค์ ๙ คือ

สูตระ ได้แก่ พระสูตรทั้งหลาย มีมงคลสูตร เป็นต้น
รวมถึงพระวินัยปิฎก และนิกายเทส

เคยยะ คือ พระสูตรทั้งหมดที่มีคาถา มีสคาถวรรค
เป็นต้น

เวยยาकरणะ คือ พระอภิธรรมปิฎก พระสูตรที่ไม่มีคาถาปน
และพระพุทธพจน์ที่ไม่จัดเข้าในองค์ ๘

คาถา คือ พระธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และ
คาถาล้วนๆ ที่ไม่มีชื่อสูตรในสูตรนิบาต

อุทาน คือ พระสูตร ๘๒ สูตร ที่พระผู้มีพระภาคทรง
เปล่งด้วยโสมนัสญาณ

อิติวุตตะกะ คือ พระสูตร ๑๑๐ สูตร ที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า
วุตตะ เหตุ ภควตา (ข้อนี้สมจริงดังคำที่พระผู้มี
พระภาคตรัสไว้แล้ว)

ชาตกะ คือ เรื่องอดีตชาติของพระผู้มีพระภาค และพระ
สาวก มีอปฺปนฺนชาตก เป็นต้น รวม ๕๕๐
ชาตก

อภุทธธรรม คือ พระสูตรที่ประกอบด้วยอจณริยอภุทธธรรม
(ธรรมที่ยิ่งด้วยคุณพิเศษนำอจณริย)

เวทลละ คือ พระสูตรที่เมื่อถามแล้วๆ ได้ความรู้และ
ความยินดียิ่งๆ ขึ้น มีจุฬเวทลลสูตร เป็นต้น

พระพุทธพจน์ มี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นันท์ อันท่านพระ
อานนท์เรียนจากพระผู้มีพระภาคมา ๘๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นันท์
เรียนจากพระภิกษุ มีท่านพระสารีบุตร เป็นต้น ๒,๐๐๐ พระ
ธรรมชั้นันท์ พระธรรมชั้นันท์ คือ พระธรรมแต่ละข้อซึ่งอาจจะ
เป็นพระสูตร ๑ สูตรก็ได้เป็น ๑ พระธรรมชั้นันท์ หรือปัญหา
๑ ข้อก็เป็น ๑ พระธรรมชั้นันท์ คำวิลัชชนาข้อหนึ่งๆ ก็เป็น
พระธรรมชั้นันท์หนึ่งๆ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก มี ๕ คัมภีร์ คือ

มหาวิภังค์

ภิกขุณีวิภังค์

มหาวรรค

จุลลวรรค

ปรีวาร

คัมภีร์อรรถกถา ซึ่งอธิบายข้อความในพระวินัยปิฎก คือ
สมันตปาสาทิกา

พระสุตตันตปิฎก มี ๕ นิกาย คือ

ทีฆนิกาย รวมพระสูตรขนาดยาว มีพระสูตร ๓๔ สูตร แบ่ง
เป็น ๓ วรรค คือ

สีลขันธวรรค

มหาวรรค

ปาฏิกวรรค

คัมภีร์อรรถกถาทีฆนิกาย คือ สุมังคลวิลาสินี

มัชฌิมนิกาย รวมพระสูตรขนาดกลาง มี พระสูตร ๑๕๒
สูตร แบ่งเป็น ๓ ปัณณาสก์ คือ

มูลปัณณาสก์ มี ๕ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตร
รวม ๕๐ สูตร

มัชฌิมปัณณาสก์ มี ๕ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตร
รวม ๕๐ สูตร

อุपरปัณณาสก์ มี ๕ วรรค ๔ วรรคแรกมีวรรคละ
๑๐ สูตร วรรคที่ ๕ มี ๑๒ สูตร
รวม ๕๒ สูตร

คัมภีร์อรรถกถามัชฌิมนิกาย คือ ปปัญจสุทนี

สังยุตตนิกาย รวมพระสูตรเป็นพวกๆ แบ่งเป็นวรรคใหญ่
๕ วรรค คือ

สคาถวรรค	มี	๑๑	สังยุตต์
นิทานวรรค	มี	๙	สังยุตต์
ขันธ์วารวรรค	มี	๑๓	สังยุตต์
สฬายตนวรรค	มี	๑๐	สังยุตต์
มหาวารวรรค	มี	๑๒	สังยุตต์

คัมภีร์อรรถกถาสังยุตตนิกาย คือ สารัตถปกาสินี

อังคุตตรนิกาย รวมพระสูตรตามจำนวนประเภทของธรรม
แบ่งเป็น ๑๑ นิบาต คือ

เอกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๑
ทุกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๒
ติกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๓
จตุกกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๔
ปัญจกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๕
ฉกกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๖
สัตตกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๗
อัฐกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๘
นวกนิบาต	รวมธรรมประเภทหมวด	๙

ทสกนิบาต รวมธรรมประเภทหมวด ๑๐

เอกาทสกนิบาต รวมธรรมประเภทหมวด ๑๑

คัมภีร์อรรถกถาอังคุตตรนิกาย คือ มโนรทปฺปณี

ขุททกนิกาย นอกจากนิกาย ๔ มีทีฆนิกาย เป็นต้น นั้นแล้ว พระพุทธพจน์อื่นนอกจากนั้นรวมเป็นขุททกนิกาย มี ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา ชาดก มหานิทเทศ จุฬนิตเทศ ปฏิสัมภิทามัคค์ อปทาน พุทธวงศ์ และ จรียา ปิฎก

คัมภีร์อรรถกถาขุททกนิกาย คือ

ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกนิกายขุททกปาฐะ
และสุตตนิบาต

ธัมมปทฺฐกถา อรรถกถาคาถาธรรมบท

ปรมัตถทีปนี อรรถกถาอุทาน อิติวุตตกะ เปตวัตถุ
เถรคาถา เถรีคาถา จรียาปิฎก

ปรมัตถทีปนี อรรถกถาวิมานวัตถุ
(วิมลัตถทีปนี)

ชาตกัฎฐกถา อรรถกถาชาดก

สัทธัมมปัชโชติกา อรรถกถามหานิทเทศ จุฬนิตเทศ

สัทธัมมปกาสินี อรรถกถาปฏิสัมภิทามัคค์

วิสุทธิชนวิลาสินี อรรถกถาอปทาน

มธุรัตถวิลาสินี อรรถกถาพุทธวงศ์

พระอภิธรรมปิฎก มี ๗ คัมภีร์ คือ

ธัมมสังคณีปกรณ์ อรรถกถา คือ อัญญสาสนี

วิภังคปกรณ์ อรรถกถา คือ สัมโมหวิโนทนี

ธาทุกถาปกรณ์

บุคคลบัญญัติปกรณ์

กถาวัตถุปกรณ์

ยมกปกรณ์

ปัญฐานปกรณ์

— อรรถกถา คือ ปรมัตถทีปนี
ปัญจปกรณ์อัญญสาสนี

อรรถกถาพระไตรปิฎกนั้น ส่วนใหญ่ท่านพระพุทธโฆษาจารย์
แปลและเรียบเรียงจากอรรถกถาเดิมในภาษาสิงหล คือ มหา
อรรถกถา มหาปัจจรี และกुरुณี ซึ่งสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัย
ท่านพระมหินทเถระ พระโอรสพระเจ้าอโศกมหาราชไปเผยแผ่
พระพุทธศาสนาที่ประเทศศรีลังกา

นอกจากคัมภีร์ฎีกา ซึ่งอธิบายข้อความในคัมภีร์อรรถกถา
คือ สารัตถทีปนี (คัมภีร์ฎีกาพระวินัยปิฎก) สารัตถมัญชุสา
(คัมภีร์ฎีกาพระสุตตันตปิฎก) ปรมัตถปกาสินี (คัมภีร์ฎีกา

พระอภิธรรมปิฎก) อนุฎีกา ซึ่งอธิบายคำศัพท์ในฎีกา และ
อรรถโยชนา ซึ่งอธิบายความสัมพันธ์ของบทที่ใช้ในอรรถกถา
แล้ว คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ควรค่าแก่การศึกษา ซึ่งท่าน
พระเถระผู้ทรงคุณในอดีตสมัยต่อๆ มาได้รจนาไว้ เช่น

มิลินทปัญหา

รจนาโดย ท่านปิฎกจุฬาทัก

ประมาณ พ.ศ. ๕๐๐

วิสุทธิมรรค

รจนาโดย ท่านพระพุทธโฆษาจารย์

ประมาณ พ.ศ. เกือบ ๑๐๐๐

อภิธัมมัตถสังคหะ

รจนาโดย ท่านพระอนุรุธาจารย์

ประมาณ พ.ศ. เกือบ ๑๐๐๐

สารัตถสังคหะ

รจนาโดย ท่านพระนันทาจารย์

ประมาณ พ.ศ. เกือบ ๑๐๐๐

ปรมัตถมัชฌสา

(ฎีกาอธิบายวิสุทธิมรรค) รจนาโดย

ท่านพระธัมมปาลาจารย์

สังจสังเขป

รจนาโดย ท่านพระธัมมปาลาจารย์

อภิธัมมัตถวิภาวิณีฎีกา (อธิบายคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ)

รจนาโดย ท่านพระสุมังคลาจารย์

โมหวิจเฉทนี

(อธิบายธัมมสังคณีปกรณ์ และ

วิภังคปกรณ์) รจนาโดย ท่านพระ

กัสสปะ ประมาณ พ.ศ. ๑๗๐๓-

๑๗๗๓

มังคลัตถทีปนี

(อธิบายมงคลสูตร) รจนาโดย
ท่านสิริมงคลอาจารย์ ชาวเชียงใหม่

ปรมาตถธรรมสังเขป

ปรมัตถธรรมสังเขป

ในอดีตสมัย ณ สาลวันอันเป็นที่แหว่พักแห่งพวกเจ้ามัลละ เมืองกุสินารา พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงดับขันธปรินิพพานระหว่างไม้สาละคู่^๑ หมดโอกาสที่สัตว์โลกจะได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระโอษฐ์อีกต่อไป พระผู้มีพระภาคประทานพระธรรมวินัยที่ทรงแสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว ไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์เมื่อทรงดับขันธปรินิพพานไปแล้ว^๒

พุทธบริษัทย่อมถวายความนอบน้อมสักการะพระธรรมอันประเสริฐสุดของพระผู้มีพระภาค ตามความรู้ความเข้าใจในพระธรรมวินัย แม้ผู้ใดเห็นพระวรกายของพระองค์ ได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระโอษฐ์ หรือแม้ได้จับชายสังฆาฏิติดตามพระองค์ไป แต่ไม่รู้ธรรม ไม่เห็นธรรม ผู้นั้นก็หาได้เห็นพระองค์ไม่ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นได้ชื่อว่าย่อมเห็นตถาคต^๓

พระพุทธศาสนา คือ พระธรรมคำสอนของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มี ๓ ชั้น

๑. ชั้นปริยัติ ศึกษาพระธรรมวินัย
๒. ชั้นปฏิบัติ เจริญธรรมเพื่อบรรลุธรรมที่ดับกิเลส ดับทุกข์
๓. ชั้นปฏิเวธ รู้แจ้งธรรมที่ดับกิเลส ดับทุกข์

๑ ที่มณิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร ข้อ ๑๔๑

๒ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ สังฆาฏิสูตร ข้อ ๒๗๒

พระพุทธดำรัสที่ว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าย่อมเห็นตถาคต หมายถึง การเห็นธรรม รู้แจ้งธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ คือ โลกุตตรธรรม ๔ ขั้นปฏิเวธ การเห็นธรรมขั้นปฏิเวธเป็นผลของการเจริญธรรมขั้นปฏิบัติ การเจริญธรรมขั้นปฏิบัติต้องอาศัยปริยัติ ด้วยเหตุนี้ปริยัติ คือ การศึกษาพระธรรมวินัย จึงเป็นสรณะ เป็นที่พึ่ง เป็นทางนำไปสู่พระพุทธศาสนาขั้นปฏิบัติ และขั้นปฏิเวธ เป็นลำดับไป

พระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคได้จดจำสืบต่อกันมาโดย มุขปาฐะ คือ การท่องจำจากพระอรหันตสาวกผู้กระทำสังคายนาพระธรรมวินัยเป็น ๓ ปิฎก เรียกว่า พระไตรปิฎก การท่องจำได้กระทำสืบต่อกันมา ตราบจนกระทั่งได้จารึกเป็นตัวอักษร พระธรรมวินัยซึ่งพระอรหันตสาวกได้สังคายนาเป็น ๓ ปิฎกนั้น คือ

๑. พระวินัยปิฎก

๒. พระสุตตันตปิฎก

๓. พระอภิธรรมปิฎก

พระวินัยปิฎกเกี่ยวกับระเบียบข้อประพฤติปฏิบัติเพื่อพรหมจรรย์ ขึ้นสูงยิ่งขึ้นเป็นส่วนใหญ่ พระสุตตันตปิฎกเกี่ยวกับหลักธรรมที่ทรงเทศนาแก่บุคคลต่าง ๆ ณ สถานที่ต่าง ๆ เป็นส่วนใหญ่

พระอภิธรรมปิฎกเกี่ยวกับสภาพธรรม พร้อมทั้งเหตุและผลของ
ธรรมทั้งปวง

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้สภาพธรรม พร้อมทั้งเหตุและผล
ของธรรมทั้งปวง พระองค์ทรงแสดงธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้เพื่อ
อนุเคราะห์สัตว์โลก ตั้งแต่สมัยตรัสรู้ ตราบจนถึงสมัยปรินิพพาน
ด้วยพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิ์คุณ และพระมหากรุณาธิคุณ
อันไม่มีผู้ใดเปรียบปาน พระผู้มีพระภาคได้ทรงบำเพ็ญพระบารมี
เพื่อบรรลุธรรมเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงถึงพร้อม
ด้วยสัมปทา^๑ คือ เหตุสัมปทา ผลสัมปทา สัตตูปการสัมปทา

เหตุสัมปทา การถึงพร้อมด้วยเหตุ คือ การทรงบำเพ็ญ
พระบารมีจนถึงพร้อมเพื่อตรัสรู้ธรรมเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
๔ อสงไขยแสนกัป หลังจากได้รับคำพยากรณ์จากพระที่บังกร
พุทธเจ้า

ผลสัมปทา การถึงพร้อมด้วยผล มี ๔ อย่าง คือ

๑. **ญาณสัมปทา** ได้แก่ มัคคญาณ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งพระ
สัมพัชฌ์ญาณ และพระทศพลญาณ เป็นต้น ซึ่งมีมัคคญาณ
นั้นเป็นมูล

๑ อภิธัมมัตถวินิยัติกา

๒. ปหานสัมปทา ได้แก่ ละกิเลสทั้งสิ้น พร้อมทั้งวาสนาที่ไม่ดี วาสนา คือ กิริยาอาการทางกายวาจาที่ประพฤติดจนเคยชิน ซึ่งถ้าไม่ใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ละไม่ได้

๓. อานุกาฬสัมปทา ได้แก่ ความเป็นใหญ่ในการทำใหสำเร็จได้ตามที่ปรารถนา

๔. รูปกายสัมปทา ได้แก่ พระรูปสมบัติ อันประกอบด้วย พระมหาบุริสลักษณะ และอนุพยัญชนะ อันเป็นที่เจริญตาเจริญใจของชาวโลกทั้งมวล

เมื่อเหตุคือบารมีถึงพร้อมแล้ว ก็ทำให้ถึงพร้อมด้วยผลสัมปทา คือ การตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น มิใช่ทำให้พระองค์พันทุกข์แต่เพียงพระองค์เดียว พระบารมีที่ได้ทรงบำเพ็ญมานั้น ก็เพื่อการตรัสรู้และบรรลุความเป็นพระสัมพุทธในธรรมนั้น เพื่อทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ให้พ้นทุกข์เช่นเดียวกับพระองค์ ถ้าพระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อดับกิเลสพันทุกข์แต่พระองค์เดียวเท่านั้น พระองค์ก็จะไม่ทรงพระนามว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะพระพุทเจ้านี้มี ๒ ประเภท คือ

๑. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า^๑ ผู้ตรัสรู้ด้วยพระปัญญาอันยิ่งซึ่ง

๑ ปุคคลปัญญาธิปการณ เอกนิทเทส ข้อ ๓๘ นวณิทเทส ข้อ ๑๕๑

สัจจะด้วยพระองค์เองในธรรมทั้งหลายที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน ทรงบรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในธรรมนั้น และทรงบรรลุความเป็นผู้มีความชำนาญในธรรมที่เป็นกำลังทั้งหลาย

๒. พระปัจเจกพุทธเจ้า^๑ ผู้ตรัสรู้ซึ่งสัจจะทั้งหลายด้วยพระองค์เองที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน แต่มิได้บรรลุความเป็นพระสัพพัญญูในธรรมนั้น และไม่ถึงความเป็นผู้ชำนาญในธรรมที่เป็นกำลังทั้งหลาย

ฉะนั้น การบำเพ็ญเหตุ คือ บารมี เพื่อบรรลุธรรมเป็นพระพุทธรเจ้าซึ่งเป็นผล จึงมากน้อยต่างกัน

สัตตูปการสัมปทา คือ การถึงพร้อมด้วยพระอริยาศัยและอุตสาหะอุปการะแก่สัตว์โลกเป็นนิจ แม้ในเหล่าสัตว์ผู้มีความผิดมีท่านพระเทวทัต เป็นต้น กับการรอเวลาแก่กล้าแห่งอินทรีย์ของเวไนยสัตว์ผู้มีปัญญินทรีย์ยังไม่แก่กล้า และพระองค์ทรงแสดงพระธรรมอันจะนำสัตว์ออกจากทุกข์ทั้งปวง โดยมีได้ทรงเพ่งลากลักการะ เป็นต้น

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงถึงพร้อมด้วยเหตุสัมปทา และผลสัมปทาแล้ว พระองค์ก็ทรงโปรดเวไนยสัตว์ให้พ้นทุกข์ เป็นการถึงพร้อมด้วย สัตตูปการสัมปทา การเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นการถึงพร้อมด้วยสัมปทาทั้งสาม

๑ ปุคคัลบัญญัติปรกณธ์ เอกนิทเทส ข้อ ๓๙ นวกนิทเทส ข้อ ๑๕๑

ด้วยเหตุนี้ พระธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเทศนาจึงเป็นธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ การตรัสรู้ธรรมทำให้พระองค์ทรงหมดกิเลส และพระองค์ทรงแสดงธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ ก็เพื่อให้ผู้ปฏิบัติตามหมดกิเลสด้วย

ฉะนั้น พุทธศาสนิกจึงควรพิจารณาและศึกษาให้รู้ว่า ธรรมและความจริงที่พระองค์ตรัสรู้นั้นคืออะไร ความจริงที่พระองค์ทรงตรัสรู้นั้นต่างกับความจริงที่เราคิดนึก หรือเข้าใจอย่างไรบ้าง

ความจริงที่พระองค์ทรงตรัสรู้และทรงเทศนาสั่งสอนพุทธบริษัทให้เข้าใจและปฏิบัติตามจนเห็นความจริงนั้นๆ ก็คือ สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏนั้นเป็นธรรมแต่ละชนิดแต่ละประเภท ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้นเพราะมีปัจจัยปรุงแต่งจึงเกิดขึ้นได้ เช่น ความโลภ ความโกรธ ความเสียใจ ความทุกข์ ความสุข ความริษยา ความตระหนี่ ความเมตตา ความกรุณา การเห็น การได้ยิน เป็นต้น ล้วนแต่เป็นสภาพธรรมแต่ละชนิด สภาพธรรมแต่ละชนิดแต่ละประเภทนั้นต่างกัน เพราะเกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ กัน

การที่หลงยึดความโลภ ความโกรธ และสภาพธรรมอื่นๆ ที่เกิดขึ้นว่าเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคลนั้น เป็นความเห็นผิด เป็นความเข้าใจผิด เพราะธรรมเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป หมดไป เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลาตั้งแต่เกิดจนตาย การ

หลงเข้าใจผิดว่าเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคลนั้น ก็เพราะไม่รู้ความจริงของธรรมทั้งปวง เมื่อเห็นขณะใดก็ยึดการเห็นซึ่งเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งว่าเป็นตัวตน เป็นเราเห็น เมื่อได้ยิน ก็ยึดสภาพธรรมที่ได้ยินนั้นเป็นตัวตน เป็นเราได้ยิน เมื่อได้กลิ่น ก็ยึดสภาพธรรมที่ได้กลิ่นนั้นเป็นตัวตน เป็นเราได้กลิ่น เมื่อลิ้มรส ก็ยึดสภาพธรรมที่ลิ้มรสนั้นเป็นตัวตน เป็นเราลิ้มรส เมื่อคิดนึก เรื่องใดก็ยึดสภาพธรรมที่คิดนึกนั้นเป็นตัวตน เป็นเรานึกคิด เป็นต้น

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ความจริงของสภาพธรรมทั้งปวงแล้ว พระองค์ก็ทรงเทศนาสั่งสอนพุทธบริษัทให้รู้ว่า สภาพธรรมทั้งปวงนั้นไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล เป็นปรมัตถธรรม คือ เป็นสภาพธรรมที่มีลักษณะเฉพาะแต่ละอย่างๆ ไม่มีใครเปลี่ยนแปลงลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ ได้ ไม่ว่าใครจะรู้หรือไม่รู้จักตาม ใครจะเรียกสภาพธรรมนั้นด้วยคำใดภาษาใด หรือไม่เรียกสภาพธรรมนั้นด้วยคำใดๆ เลยก็ตาม สภาพธรรมนั้นก็เป็นสภาพที่ไม่มีใครเปลี่ยนแปลงได้เลย สภาพธรรมใดที่เกิดขึ้น สภาพธรรมนั้นเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป ดังที่พระองค์ได้ทรงแสดงธรรมแก่ท่านพระอานนท์ว่า **สิ่งใดเกิดขึ้นแล้ว มีแล้ว ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความทำลายเป็นธรรมดา**^๑

๑ ที่มณิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร ข้อ ๑๓๕

เมื่อความไม่รู้ทำให้เกิดความเข้าใจผิด และยึดถือสภาพธรรม
ที่เกิดดับว่าเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคลแล้ว ก็ย่อมทำให้เกิด
ความยินดีพอใจ หลงยึดถือเพิ่มพูนยิ่งขึ้นในยศฐาบรรดาศักดิ์
ชาติตระกูล วรรณะ เป็นต้น ความจริงนั้นสิ่งที่มองเห็นเป็น
เพียงสีต่างๆ ที่ปรากฏทางตา ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล
เป็นสภาพธรรมแต่ละชนิดที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยต่างๆ กัน

การหลงยึดสภาพธรรมทั้งหลายว่าเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็น
บุคคลนั้น อุปมาเหมือนคนเดินทางในที่ซึ่งย่อมเห็นเหมือนกับว่า
มีเจาน้ำอยู่ข้างหน้า แต่เมื่อเข้าไปใกล้เจาน้ำ ที่เห็นก็หายไป เพราะ
แท้จริงหา มีน้ำไม่ เจาน้ำที่เห็นเป็นมายา เป็นภาพลวงตา ฉะนั้น
การเข้าใจผิดว่าสภาพธรรมทั้งหลายเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็น
บุคคลเพราะความไม่รู้ เพราะความจำ เพราะความยึดถือ ก็ฉนั้น
นั้น

คำว่า สัตว์ บุคคล หญิง ชาย เป็นต้นนั้น เป็นเพียงคำบัญญัติ
ให้รู้ความหมายของสิ่งที่เห็น ที่ได้ยิน เป็นต้น อีกประการ
หนึ่ง ย่อมจะเห็นได้ว่าวัตถุสิ่งของต่างๆ เสียงต่างๆ กลิ่นต่างๆ
เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ตึง ไหว และเรื่องต่างๆ นั้น ถึงแม้จะ
วิจิตรสักเพียงใด ก็จะไม่ปรากฏให้รู้ไม่ได้ ถ้าไม่มีสภาพธรรมที่เป็น
สภาพรู้ ซึ่งได้แก่ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส
การรู้เย็น รู้ร้อน รู้อ่อน รู้แข็ง รู้ตึง รู้ไหว การรู้ความหมายของ
สิ่งต่างๆ และการคิดนึก

สภาพธรรมที่รู้สิ่งต่างๆ เช่น สภาพธรรมที่รู้สี สภาพธรรมที่รู้เสียง สภาพธรรมที่รู้กลิ่น สภาพธรรมที่รู้รส สภาพธรรมที่รู้เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ตึง ใหว่ สภาพธรรมที่รู้ความหมายของสิ่งต่างๆ และสภาพธรรมที่คิดนึกเรื่องต่างๆ เป็นต้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติเรียกสภาพรู้สิ่งต่างๆ นั้นว่า **จิต**

ปรมัตถธรรมมี ๔ ประเภท

จิต เป็นสภาพธรรมที่เป็นใหญ่ในการรู้สิ่งที่ปรากฏ เช่น เห็น ได้ยิน เป็นต้น **จิตทั้งหมดมี ๘๙ ประเภท หรือ ๑๒๑ ประเภท โดยเฉพาะ**

เจตสิก เป็นสภาพธรรมอีกประเภทหนึ่งที่เกิดร่วมกับจิต รู้สิ่งเดียวกับจิต ดับพร้อมกับจิต และเกิดที่เดียวกับจิต เจตสิกแต่ละเจตสิกมีลักษณะและกิจต่างกันตามประเภทของเจตสิกนั้นๆ **เจตสิกทั้งหมดมี ๕๒ ประเภท**

รูป เป็นสภาพธรรมที่ไม่ใช่สภาพรู้ เช่น สี เสียง กลิ่น รส เป็นต้น **รูปทั้งหมดมี ๒๘ ประเภท**

นิพพาน เป็นธรรมที่ดับกิเลส ดับทุกข์ นิพพานไม่มีปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น นิพพานจึงไม่เกิดดับ

จิตปรมัตถ์

ขณะที่เห็นสีต่างๆ ทางตานั้น ตาไม่เห็นอะไร ตาเป็นเพียงปัจจัยที่ทำให้เกิดการเห็นซึ่งเป็นจิต เมื่อเสียงกระทบหู หูไม่ใช่จิต เพราะเสียงและหูไม่รู้อะไร แต่สภาพธรรมที่ได้ยินเสียงหรือรู้เสียงนั้นเป็นจิต ฉะนั้น จิตปรมัตถ์จึงเป็นสภาพธรรมที่รู้สึกรู้เสียง รู้สิ่งต่างๆ ปรมัตถธรรม คือ สภาพธรรมที่มีจริงนี้เป็นอภิธรรม เป็นธรรมที่เป็นอนัตตา ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใดทั้งสิ้น เป็นสภาพธรรมที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะไม่ประสูติและตรัสรู้ สภาพธรรมทั้งหลายก็ย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัยอยู่แล้ว^๑ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นพระบรมศาสดา เพราะพระองค์ทรงตรัสรู้ธรรมทั้งปวงด้วยพระองค์เองว่า ธรรมทั้งปวงไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล และธรรมทั้งปวงไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใดทั้งสิ้น

คำว่าอภิ แปลว่ายิ่งใหญ่ อภิธรรม คือ ธรรมที่ยิ่งใหญ่ เพราะเป็นอนัตตา ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใด เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้แล้ว พระองค์ทรงเทศนาธรรมทั้งปวงที่ทรงตรัสรู้ พร้อมทั้งเหตุปัจจัยของธรรมทั้งปวงนั้นโดยสภาพความเป็นจริงของธรรมนั้นๆ พระองค์ทรงเคารพธรรมที่

๑ อังคุตตรนิกาย อุปาทิสุตต ข้อ ๕๗๖

ทรงตรัสรู้^๑ พระองค์มิได้ทรงเทศนาว่าธรรมทั้งปวงอยู่ในอำนาจของพระองค์ แต่ทรงเทศนาว่าแม้พระองค์เองก็ไม่สามารถบันดาลให้ผู้ใดพ้นทุกข์หรือบรรลุมัคค์ ผล นิพพานได้ การประพฤติปฏิบัติธรรมเท่านั้นที่เป็นปัจจัยให้ผู้ปฏิบัติบรรลุมัคค์ ผล นิพพาน และพ้นทุกข์ได้

ปรมัตถธรรมหรืออภิธรรมนั้น มิใช่ธรรมที่เลื้อยวิสัยที่จะเข้าใจได้ เพราะปรมัตถธรรมเป็นธรรมที่มีจริง ฉะนั้น ความเห็นถูกต้องความเข้าใจถูก จึงเป็นการรู้ความจริงของปรมัตถธรรมตามสภาพลักษณะของปรมัตถธรรมนั้นๆ

จิตเป็นปรมัตถธรรมที่เกิดขึ้น รู้สี รู้เสียง รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส รู้สิ่งต่างๆ ตามประเภทของจิตนั้น เช่น จิตที่เกิดขึ้นเห็นสีทางตาเป็นจิตประเภทหนึ่ง จิตที่เกิดขึ้นได้ยินเสียงทางหูเป็นจิตอีกประเภทหนึ่ง จิตที่เกิดขึ้นรู้เย็น ร้อน อ่อน แข็ง รู้ดี รุ้เลวทางกายเป็นจิตประเภทหนึ่ง จิตคิดนึกที่เกิดขึ้นรู้เรื่องต่างๆ ทางใจเป็นจิตประเภทหนึ่ง ดังนี้ เป็นต้น ทั้งนี้ตามประเภทของจิต และตามปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตประเภทนั้นๆ

ในขณะที่จิตกำลังเห็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดอยู่นั้น ขณะนั้นมีได้มีแต่เฉพาะจิตที่เห็นเท่านั้น หรือมีได้มีแต่เฉพาะสิ่งที่จิตเห็นเท่านั้น แต่ต้องมีทั้งจิตเห็นและสิ่งที่จิตเห็น เมื่อมีสิ่งที่ถูกเห็นขณะใด

๑ สังยุตตนิกาย คาวสุตตรที่ ๒ ข้อ ๕๖๐

ว่าเป็นบุคคลนี้เห็น สัตว์นั้นได้ยิน เป็นต้น ก็โดยอาศัยรูปและ
 การจำ ถ้าไม่มีรูปและการจำก็ย่อมจะบัญญัติจิตเห็น จิตได้ยิน
 นั้นๆ ว่าเป็นบุคคลนี้เห็น หรือเป็นสัตว์นั้นได้ยินไม่ได้ จิตเป็น
 ปรมัตถธรรม ไม่ว่าจะเป็นจิตเห็นของสัตว์ใด บุคคลใด จิตเห็นที่
 เกิดขึ้นนั้นก็ต้องเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา จิตได้ยินก็ต้องได้ยิน
 เสียง จิตเห็นจะรู้เสียงไม่ได้ และจิตได้ยินจะรู้สิ่งที่ปรากฏทาง
 ตาไม่ได้ ไม่มีผู้ใดมีอำนาจบังคับบัญชาให้ปรมัตถธรรมเปลี่ยน
 ลักษณะและสภาพของปรมัตถธรรมนั้นๆ เป็นอย่างอื่นได้ จิต
 ซึ่งเป็นปรมัตถธรรมที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น เกิดขึ้นได้เพราะมีเหตุ
 บังคับทำให้เกิดขึ้น เมื่อไม่มีปัจจัย จิตก็เกิดไม่ได้ เช่น เมื่อ
 เสียงไม่เกิดขึ้นกระทบหู จิตได้ยินก็เกิดไม่ได้ เมื่อกลิ่นไม่เกิด
 ขึ้นกระทบจมูก จิตรู้กลิ่นก็เกิดไม่ได้ จิตแต่ละประเภทจะเกิด
 ขึ้นได้ ก็เพราะมีปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตประเภทนั้นๆ ฉะนั้น จิตที่
 เกิดขึ้นจึงต่างกันเป็น ๘๙ ประเภท หรือ ๑๒๑ ประเภท โดย
 พิเศษ (ซึ่งเรียกว่า ๘๙ ดวงหรือ ๑๒๑ ดวง) และปัจจัยที่
 ทำให้เกิดจิตประเภทหนึ่งๆ นั้นก็ไม่ใช่เพียงปัจจัยเดียว แต่ต้อง
 มีหลายปัจจัย เช่น

จิตเห็นเกิดขึ้นเพราะมีปัจจัย คือ ตา ซึ่งได้แก่จักขุปสาท
 และรูป คือ สิ่งที่ปรากฏทางตา เป็นต้น

จิตเป็นปรมัตถธรรมที่ไม่ใช้รูป ปรมัตถธรรมใดที่ไม่ใช้รูป ปรมัตถ
 ธรรมนั้นเป็นนามธรรม จิต เจตสิก นิพพานเป็นนามธรรม รูป
 เป็นรูปธรรม

เจตสิกปรมัตถ์

ในขณะที่จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น มีนามปรมัตถ์อีกประเภทหนึ่งเกิดร่วมกับจิต และรู้อารมณ์เดียวกับจิต นามปรมัตถ์นั้นคือ เจตสิก เจตสิก ได้แก่ ความโกรธ ความรัก ความสุข ความทุกข์ ความตระหนี่ ความริษยา ความเมตตา ความกรุณา เป็นต้น สภาพธรรมเหล่านี้เป็นเจตสิกปรมัตถ์ ไม่ใช่จิตปรมัตถ์

ความโกรธ ความรัก ความสุข ความทุกข์ เป็นต้นนั้น เป็นสภาพธรรมที่มีจริง ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล เป็นสภาพธรรมที่ต้องเกิดกับจิต ถ้าไม่มีจิต เจตสิก คือ ความโกรธ ความรัก ความทุกข์ เป็นต้นนั้น ก็เกิดไม่ได้ เจตสิกปรมัตถ์มี ๕๒ ประเภท หรือเรียกว่า ๕๒ ดวง เช่น ความโกรธ (โทสะ) ก็เป็นเจตสิกชนิดหนึ่ง มีลักษณะหยาบ กระด้าง ดุร้าย ความรัก ก็เป็นเจตสิกชนิดหนึ่ง คือ โลกเจตสิก มีลักษณะยึดติด ไม่สละ และปรารถนาอารมณ์ จะเห็นได้ว่าเจตสิกแต่ละประเภทเป็นสภาพธรรมแต่ละอย่าง ไม่ใช่สภาพธรรมอย่างเดียวกัน นอกจากมีลักษณะต่างกัน กิจของเจตสิกแต่ละอย่างก็ต่างกัน ผล คือ อาการที่ปรากฏก็ต่างกัน และเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดเจตสิกแต่ละประเภทก็ต่างกัน

จิตปรมัตถ์และเจตสิกปรมัตถ์เป็นนามธรรมที่รู้อารมณ์และเกิดร่วมกัน เจตสิกเกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต รู้อารมณ์เดียว

กับจิต และเกิดที่เดียวกับจิต คือ จิตเกิดดับที่ไหนเจตสิกก็เกิดดับที่นั่น จิตปรมัตถ์และเจตสิกปรมัตถ์นั้นไม่แยกกัน คือ ไม่เกิดดับแต่เพียงปรมัตถ์เดียว จิตเป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้อารมณ์ ส่วนเจตสิกต่างๆ ที่เกิดร่วมกับจิตก็รู้อารมณ์เดียวกับจิต แต่มีลักษณะและหน้าที่ในการรู้อารมณ์นั้นต่างกันไปตามลักษณะและกิจการงานของเจตสิกแต่ละประเภท เพราะเหตุที่จิตแต่ละดวงที่เกิดขึ้นนั้นมีเจตสิกเกิดขึ้นร่วมด้วยมากน้อยต่างๆ กัน และเป็นเจตสิกต่างประเภทกัน จึงทำให้จิตต่างกันเป็น ๘๘ หรือ ๑๒๑ ประเภท โดยเฉพาะ จิตแต่ละประเภทนั้นไม่เหมือนกัน โดยรู้อารมณ์ต่างกันบ้าง โดยทำกิจต่างกันบ้าง โดยเจตสิกที่เกิดขึ้นร่วมด้วยต่างกันบ้าง เช่น จิตบางดวงมีสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นอารมณ์ จิตบางดวงมีเสียงเป็นอารมณ์ เป็นต้น จิตบางดวงทำกิจเห็น จิตบางดวงทำกิจได้ยิน เป็นต้น จิตบางดวงมีโลกเจตสิกเกิดร่วมด้วย จิตบางดวงมีโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย ดังนี้ เป็นต้น

เมื่อเวไนยสัตว์ฟังพระอภิธรรม ก็พิจารณาสภาพปรมัตถธรรมที่กำลังปรากฏด้วยปัญญาที่ได้อบรมสะสมมาแล้วในอดีต จึงรู้ความจริงของปรมัตถธรรมในขณะนั้นได้ ด้วยเหตุนี้ในครั้งพุทธกาล เมื่อพระบรมศาสดาทรงแสดงธรรมจบลง จึงมีผู้บรรลุมรรคผลนิพพานเป็นจำนวนมาก เพราะท่านเหล่านั้นฟังพระธรรมเข้าใจและพิจารณารู้ความจริงของสภาพปรมัตถธรรมที่กำลัง

ปรากฏในขณะนั้น เช่น เมื่อพระองค์ทรงเทศนาว่า จักขุวิญญาณ คือ จิตที่ทำการเห็นนั้นไม่เที่ยง ท่านเหล่านั้นก็มีสติสัมปชัญญะ รู้สภาพลักษณะของจิตในขณะที่กำลังเห็นนั้นได้ถูกต้องว่าเป็น สภาพธรรมที่เป็นนามธรรม ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ในขณะที่กำลังได้ยิน ท่านเหล่านั้นก็มีสติสัมปชัญญะ รู้ลักษณะของสภาพธรรมในขณะที่กำลังได้ยินนั้น เมื่อปัญญาารู้แจ้งลักษณะที่ไม่เที่ยง เกิดดับเป็นทุกข์ของปรมัตถธรรมที่ปรากฏในขณะนั้นแล้ว ก็ละคลายความยินดีเห็นผิดที่ยึดถือปรมัตถธรรมเหล่านั้นว่าเป็นตัวตน เที่ยง และเป็นสุข ฉะนั้น ฟังเข้าใจให้ถูกต้องว่า พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงเทศนาสั่งสอน ซึ่งได้รวบรวมบันทึกไว้เป็นพระไตรปิฎกนั้น เป็นเรื่องความจริงของสภาพธรรมทั้งปวง เมื่อศึกษาและเข้าใจปรมัตถธรรมแล้ว ก็ควรพิจารณาปรมัตถธรรมที่กำลังปรากฏ เพื่อรู้แจ้งลักษณะความจริงของปรมัตถธรรมที่กำลังปรากฏนั้น จึงจะละความสงสัยและความไม่รู้ในสภาพลักษณะของปรมัตถธรรมได้อย่างแท้จริง

การศึกษาเพื่อให้เข้าใจปรมัตถธรรมนั้น จะต้องพิจารณาถึง เหตุผลจึงจะเข้าใจได้แจ่มแจ้ง เช่น จะต้องรู้ว่าสภาพที่เห็นกับสภาพที่ได้ยินนั้นเหมือนกันหรือไม่ ถ้าเหมือนกัน เหมือนกันอย่างไร ถ้าไม่เหมือน ไม่เหมือนกันอย่างไร สภาพเห็นและสภาพได้ยินเป็นจิตปรมัตถ์ก็จริง แต่ไม่ใช่จิตเดียวกัน เพราะเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดต่างกัน จิตเห็นนั้นต้องอาศัยสิ่งที่ปรากฏทาง

ตากระทบกับจักขุปสาทเป็นปัจจัยจึงจะเกิดได้ ส่วนจิตได้ยินต้องอาศัยเสียงกระทบกับโสตปสาทเป็นปัจจัยจึงจะเกิดได้ จิตเห็นและจิตได้ยินมีกิจต่างกัน และเกิดจากปัจจัยต่างกัน

รูปปรหมัตถ์

รูปปรหมัตถ์เป็นสภาพธรรมที่ไม่วรรณ^๑ มีปัจจัยปรุงแต่งจึงเกิดขึ้นและดับไปเช่นเดียวกับจิตและเจตสิก

รูปปรหมัตถ์มี ๒๘ รูป หรือ ๒๘ ประเภท และมีความหมายไม่เหมือนที่เข้าใจกันว่า โต๊ะเป็นรูปหนึ่ง เก้าอี้เป็นรูปหนึ่ง หนังสือเป็นรูปหนึ่ง ดังนี้เป็นต้น ในรูปปรหมัตถ์ ๒๘ ประเภทนั้น มีรูปที่จิตรู้ได้ทางตา คือ มองเห็นได้เพียงรูปเดียว คือ สิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้น ส่วนอีก ๒๗ รูปนั้น จิตเห็นไม่ได้ แต่รู้ได้ทางอื่นตามประเภทของรูปนั้นๆ เช่น เสียงรู้ได้ทางหู เป็นต้น

ถึงแม้ว่าจะเห็นจิตและเจตสิกด้วยตาไม่ได้เช่นเดียวกับรูป ๒๗ รูป ที่มองไม่เห็น แต่จิตและเจตสิกก็ไม่ใช่วรรณปรหมัตถ์ เพราะจิตและเจตสิกเป็นปรหมัตถธรรมที่รรณ ส่วนรูปเป็นปรหมัตถธรรมที่ไม่วรรณ รูปปรหมัตถ์เป็นสังขารธรรม มีปัจจัยปรุงแต่งจึงเกิดขึ้น รูปๆ หนึ่งอาศัยรูปอื่นเกิดขึ้น ฉะนั้น จะมีรูปเกิดขึ้นเพียงรูป

๑ ธรรมสังคณปิภรณ์ รูปภณท์ ข้อ ๕๐๓

เดียวไม่ได้ ต้องมีรูปที่เกิดพร้อมกัน และอาศัยกันเกิดขึ้นหลายรูป
รวมกันเป็น ๑ กลุ่มเล็กๆ ซึ่งแยกออกจากกันไม่ได้เลย ภาษา
บาลีเรียกว่า ๑ กลาป

รูปเป็นสภาพธรรมที่เล็กละเอียดมาก เกิดขึ้นและดับไปอย่าง
รวดเร็วอยู่ตลอดเวลา รูปกลาปหนึ่งที่เกิดขึ้นจะดับไปเมื่อจิตเกิด
ดับ ๑๗ ขณะ ซึ่งเป็นไปอย่างรวดเร็วมาก เพราะจิตที่เห็นและ
จิตที่ได้ยินขณะนี้ ซึ่งปรากฏเสมือนว่าพร้อมกันนั้นก็เกิดดับห่าง
ไกลกันเกินกว่า ๑๗ ขณะจิต ฉะนั้น รูปที่เกิดพร้อมกับจิตที่
เห็นก็ดับไปก่อนที่จะจิตได้ยินจะเกิดขึ้น

รูปแต่ละรูปเล็กละเอียดมาก ซึ่งเมื่อแตกย่อย รูปที่เกิดดับ
รวมกันอยู่ออกจนละเอียดยับ จนแยกต่อไปไม่ได้อีกแล้วนั้น ใน
กลุ่มของรูป (กลาปหนึ่ง) ที่เล็กที่สุดที่แยกอีกไม่ได้เลยนั้น
ก็มีรูปรวมกันอย่างน้อยที่สุด ๘ รูป เรียกว่า อวินิปโกค
รูป ๘ คือ

มหาภูตรูป (รูปที่เป็นใหญ่เป็นประธาน) ๔ ได้แก่

ปฐวี (ธาตุดิน) เป็นรูปที่อ่อนหรือแข็ง ๑ รูป

อาโป (ธาตุน้ำ) เป็นรูปที่เอิบอาบหรือเกาะกุม ๑ รูป

เตโช (ธาตุไฟ) เป็นรูปที่ร้อนหรือเย็น ๑ รูป

วาโย (ธาตุลม) เป็นรูปที่ไหวหรือตึง ๑ รูป

มหาภูตรูป ๔ นี้ต่างอาศัยกันเกิดขึ้น จึงแยกกันไม่ได้เลย และมหาภูตรูป ๔ นี้เป็นปัจจัย โดยเป็นที่อาศัยเกิดของรูปอีก ๔ รูปที่เกิดร่วมกับมหาภูตรูปในกลาปเดียวกัน คือ

วิณโณ (แสงสี) เป็นรูปที่ปรากฏทางตา ๑ รูป

คันโธ (กลิ่น) เป็นรูปที่ปรากฏทางจมูก ๑ รูป

รโส (รส) เป็นรูปที่ปรากฏทางลิ้น ๑ รูป

โอชา (อาหาร) เป็นรูปที่เป็นปัจจัยให้เกิดรูป ๑ รูป

รูป ๘ รูปนี้แยกกันไม่ได้เลย เป็นกลุ่มของรูปที่เล็กที่สุดที่เกิดพร้อมกัน และดับพร้อมกันอย่างรวดเร็ว จะมีแต่มหาภูตรูป ๔ โดยไม่มี อุปาทายรูป (รูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด) ๔ รูปนี้ไม่ได้เลย

มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัย โดยเป็นที่อาศัยของอุปาทายรูปที่เกิดร่วมกันในกลาปเดียวกัน แต่แม้ว่าอุปาทายรูปจะเกิดพร้อมกับมหาภูตรูปในกลาปเดียวกัน แต่อุปาทายรูปก็ไม่ได้เป็นปัจจัยให้มหาภูตรูปเกิด ฉะนั้น มหาภูตรูป ๔ จึงเกิดพร้อมกับอุปาทายรูป โดยมหาภูตรูปเป็นปัจจัย คือ เป็นที่อาศัยของอุปาทายรูป และอุปาทายรูปเกิดพร้อมกับมหาภูตรูป โดยอาศัยมหาภูตรูป แต่ไม่ได้เป็นปัจจัยให้มหาภูตรูปเกิด

รูปทั้งหมดมี ๒๘ รูป เป็นมหาภูตรูป ๔ เป็นอุปาทายรูป ๒๔ เมื่อมหาภูตรูป ๔ ไม่เกิด อุปาทายรูป ๒๔ ก็มีไม่ได้เลย

การกล่าวถึงรูป ๒๘ รูปนั้นกล่าวได้หลายนัย แต่จะขอกกล่าวโดยนัยที่สัมพันธ์กัน เพื่อสะดวกแก่การเข้าใจและการจำดังนี้ คือ

กลุ่มของรูปแต่ละกลุ่ม หรือแต่ละกลาปนั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วยังไม่ดับไปทันที **สภาวะรูป** (รูปที่มีลักษณะเฉพาะของตน) มีอายุเท่ากับจิตเกิดดับ ๑๗ ขณะ

เมื่อรูปเกิดขึ้นขณะแรกนั้นเป็น **อุปจยรูป ๑**

ขณะที่รูปเจริญขึ้นเป็น **สันตติรูป ๑**

ขณะที่รูปเสื่อมลงเป็น **ขรตารูป ๑**

ขณะที่รูปดับเป็น **อนิจจตารูป ๑**

รวมเป็น ลักษณะรูป ๔

ลักษณะรูป ๔ นี้เป็น **อสภาวะรูป** คือ เป็นรูปที่ไม่มีสภาวะต่างหากเฉพาะของตน แต่สภาวะรูปทุกรูปนั้นย่อมมีลักษณะที่ต่างกันไปเป็น ๔ ลักษณะ คือ ขณะที่รูปเกิดขึ้นไม่ใช่ขณะที่รูปเจริญขึ้น และขณะที่รูปเสื่อมก็ไม่ใช่ขณะที่กำลังเจริญ และขณะที่ดับก็ไม่ใช่ขณะที่เสื่อม กล่าวได้ว่า อุปจยรูปและสันตติรูป คือ ขณะที่เกิดแล้วยังไม่ดับ ส่วนขรตารูปและอนิจจตารูปนั้น คือ ขณะที่ใกล้จะดับและขณะดับ

รวมอวินิพโกครูป ๘ + ลักษณะรูป ๔ เป็น ๑๒ รูป
นอกจากนั้นยังมี

ปริจเฉทรูป คือ **อากาศรูป** ซึ่งคั่นอยู่ระหว่างกลาปต่างๆ
กลาป ทำให้รูปแต่ละกลาปไม่ติดกัน ไม่ว่ารูปจะปรากฏเล็กใหญ่
ขนาดใดก็ตาม ให้ทราบว่า มีอากาศรูปคั่นอยู่ระหว่างทุกๆ กลาป
อย่างละเอียดที่สุด ทำให้รูปแต่ละกลาปแยกออกจากกันได้ ถ้าไม่มี
ปริจเฉทรูปคั่นแต่ละกลาป รูปทั้งหลายก็ติดกันหมด แยกแยก
กระจัดกระจายออกไม่ได้เลย แต่แม้รูปที่ปรากฏว่าใหญ่โตก็
สามารถแตกย่อยออกได้อย่างละเอียดที่สุดนั้น ก็เพราะมีอากาศ
ธาตุ คือ ปริจเฉทรูปคั่นอยู่ทุกๆ กลาปนั่นเอง ฉะนั้น ปริจเฉท
รูปจึงเป็นอสถาवरูปอีกรูปหนึ่ง ซึ่งไม่มีลักษณะเฉพาะของตน
ที่เกิดขึ้นต่างหาก แต่เกิดคั่นอยู่ระหว่างกลาปต่างๆ ที่เกิดขึ้น
พร้อมๆ กันนั่นเอง

รวมอวินิพโกครูป ๘ + ลักษณะรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑
เป็น ๑๓ รูป

ไม่ว่ารูปจะเกิดที่ใด ภาพภูมิใดก็ตาม จะเป็นรูปที่มีใจครอง
(อุปาทินนกรูป) หรือรูปไม่มีใจครอง (อนุปาทินนกรูป) ก็ตาม
จะปราศจากรูป ๑๓ รูปนี้ไม่ได้เลย

ส่วนรูปที่มีใจครอง ซึ่งเป็นรูปของสัตว์ บุคคลต่างๆ ในภพภูมิ
ที่มีขั้น ๕ นั้น มีปสาทรูปซึ่งเกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน (ปัจจัย)
ดังนี้ คือ

จักขุปสาทรูป เป็นรูปที่กระทบกับสิ่งที่ปรากฏทางตาได้
๑ รูป

โสตปสาทรูป เป็นรูปที่กระทบกับเสียงได้ ๑ รูป

ฆานปสาทรูป เป็นรูปที่กระทบกับกลิ่นได้ ๑ รูป

ชีวหาปสาทรูป เป็นรูปที่กระทบกับรสได้ ๑ รูป

กายปสาทรูป เป็นรูปที่กระทบกับเย็น ร้อน (ธาตุไฟ) ๑ อ่อน
แข็ง (ธาตุดิน) ๑ ตึง ไหว (ธาตุลม) ๑

รวมอวินิพโกครูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเจทรูป ๑
+ ปสาทรูป ๕ เป็น ๑๘ รูป

รูปที่มีใจครอง คือ มีจิตเกิดกับรูปนั้น ในภูมิที่มีชั้น ๕ จิตทุก
ขณะจะต้องเกิดที่รูปตามประเภทของจิตนั้นๆ คือ จักขุวิญญาณ
ทำกิจเห็นเกิดที่จักขุปสาทรูป โสตวิญญาณทำกิจได้ยินเกิดที่โสต
ปสาทรูป ฆานวิญญาณทำกิจดมกลิ่นเกิดที่ฆานปสาทรูป ชิวหา
วิญญาณทำกิจลิ้มรสเกิดที่ชีวหาปสาทรูป กายวิญญาณทำกิจรู้
ไผฏฐัพพะ (ธาตุดิน ไฟ ลม) เกิดที่กายปสาทรูป

จิตอื่นๆ (ในภูมิที่มีชั้น ๕) นอกจากนี้เกิดที่รูปๆ หนึ่ง
เรียกว่า **หทยรูป** เพราะเป็นรูปซึ่งเป็นที่เกิดของจิต ฉะนั้น
วัตถुरูปซึ่งเป็นที่เกิดของจิตจึงมี ๖ รูป

รวมอวินิพโกรูป ๘ + ลักษณะรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑
+ ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ เป็น ๑๙ รูป

รูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานทุกๆ กลาป จะต้องมีชีวิติน
ทริยรูปเกิดร่วมด้วยทุกกลาป ชีวิตินทริยรูปรักษารูปที่เกิดร่วม
กันในกลาปหนึ่งๆ ให้เป็นรูปที่ดำรงชีวิต ฉะนั้น รูปของสัตว์
บุคคลที่ดำรงชีวิตจึงต่างกับรูปทั้งหลายที่ไม่มีใจครอง

รวมอวินิพโกรูป ๘ + ลักษณะรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑
+ ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ ชีวิตินทริยรูป ๑ เป็น ๒๐
รูป

การที่สัตว์บุคคลทั้งหลายโดยทั่วไปต่างกันเป็นหญิงและชาย
นั้นเพราะภาวะรูป ๒ คือ

อิตถิภาวะรูป เป็นรูปที่ซึมซาบอยู่ทั่วกาย ทำให้ปรากฏเป็น
ทรวดทรง สัญฐาน อาการ กิริยา ท่าทางของเพศหญิง

ปรัสภาวะรูป เป็นรูปที่ซึมซาบอยู่ทั่วกาย ทำให้ปรากฏเป็น
ทรวดทรง สัญฐาน อาการ กิริยา ท่าทางของเพศชาย

ในแต่ละบุคคลจะมีภาวะรูปหนึ่งภาวะรูปใด คือ อิตถิภาวะรูป หรือ
ปรัสภาวะรูปเพียงรูปเดียวเท่านั้น และบางบุคคลก็ไม่มีภาวะรูปเลย
เช่น พรหมบุคคลในพรหมโลก และผู้ที่เป็นกระเทย

รวมอวิหิงสา ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑ + ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ + ชีวิตินทริยรูป ๑ + ภาวรูป ๒ เป็น ๒๒ รูป

การที่รูปของสัตว์บุคคลทั้งหลายเคลื่อนไหวไปได้เพราะมีจิตนั้น ก็จะต้องมีรูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานด้วย เพราะถ้ามีเพียงรูปที่เกิดจากกรรมเท่านั้น จะเคลื่อนไหวไปมาทำกิจธุระใดๆ ไม่ได้เลย การที่รูปร่างกายจะเคลื่อนไหวทำกิจการงานต่างๆ ได้นั้น จะต้องมีวิการรูป ๓ รูป คือ

ลหุตารูป เป็นภาวะที่เบา ไม่หนักของรูป อุปมาเหมือนอาการของคนไม่มีโรค

มฤตารูป เป็นภาวะที่อ่อน ไม่กระด้างของรูป อุปมาเหมือนหนังที่ขยำไว้ดีแล้ว

กัมมัณฺณตารูป เป็นภาวะที่ควรแก่การงานของรูป อุปมาเหมือนทองคำที่หลอมไว้ดีแล้ว

วิการรูป ๓ รูปนี้เป็นอสถาवरูป เป็นรูปที่ไม่มีสภาวะต่างหาก เฉพาะของตน เป็นอาการวิการของมหาภูตรูป คือ เบา อ่อน และควรแก่การงาน

วิการรูป ๓ เป็นรูปที่เกิดภายในสัตว์บุคคลเท่านั้น รูปที่ไม่มีใจครองไม่มีวิการรูป ๓ เลย และวิการรูป ๓ นี้ไม่แยกกันเลย

ในกลาปใดมีลหุตา रूप กลาปนั้นก็มิมีทุตา रूप และกัมมัณฺญตา रूप ด้วย นอกจากนั้น เมื่อจิตต้องการเคลื่อนไหวส่วนหนึ่งส่วนใดของร่างกาย ร่างกายส่วนนั้นจะต้องมีวิการรูปที่เกิดจากอตุ (ความสม่ำเสมอของธาตุเย็นร้อน) เป็นสมุฏฐาน และมีวิการรูปที่เกิดจากอาหาร (โอชารูป) เป็นสมุฏฐานด้วย มิฉะนั้นแล้ว แม้จิตต้องการจะเคลื่อนไหว รูปก็เคลื่อนไหวไม่ได้ เช่น ผู้ที่เป็นอัมพาตหรือเคล็ดขัดยอก กระปลกกระเปลี้ย เป็นต้น

รวมอวินิพโกครูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเจทรูป ๑ + ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ + ชีวิตินทริยรูป ๑ + ภาวรูป ๒ + วิการรูป ๓ เป็น ๒๕ รูป

รูปที่มีใจครองนั้น เมื่อจิตต้องการให้รูปเป็นไปตามความประสงค์ของจิตขณะใด ขณะนั้นจิตเป็นสมุฏฐานให้ กายวิญญูติรูป คือ อาการพิเศษที่มีความหมาย หรือมีอาการเป็นไปของรูปตามที่จิตรู้ในอาการนั้นทางตา หรือทางหน้า หรือท่าทาง เช่น ถลึงตา ยิ้มเยาะ เหยียดหยาม หรือห้ามปราม เป็นต้น เมื่อจิตไม่ต้องการให้รูปแสดงความหมาย หรือมีอาการเจาะจงเป็นไปตามความประสงค์ของจิต กายวิญญูติรูปก็ไม่เกิด

ขณะใดที่จิตเป็นปัจจัยให้เกิดเสียงทางวาจา ซึ่งเป็นการพูด การเปล่งเสียงให้รู้ความหมาย ขณะนั้นจิตเป็นสมุฏฐาน คือ เป็นปัจจัยให้จวิญญูติรูปเกิดขึ้น กระทบฐานที่เกิดของเสียงต่างๆ

เช่น ริมฝีปาก เป็นต้น ถ้าวิจิณฺณรูปไม่เกิด การพูด หรือการ
เปล่งเสียงต่างๆ ก็มีไม่ได้

กายวิณฺณรูปและวจิณฺณรูปเป็นอสถาवरูปที่เกิดและดับ
พร้อมกับจิต

รวมอวิณฺพโกครูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑
+ ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ + ชีวิตินทรียรูป ๑ + ภาว
รูป ๒ + วิการรูป ๓ + วิณฺณรูป ๒ เป็น ๒๗ รูป

ในบางแห่งจะรวมวิการรูป ๓ และวิณฺณรูป ๒ เป็นวิการรูป ๕

เสียง หรือสัททรูป ไม่ใช่วิจิณฺณรูป เสียงเป็นรูปที่กระทบ
กับโสตปสาทรูป เป็นปัจจัยให้เกิดโสตวิณฺณญาณ เสียงบางเสียง
ก็เกิดจากจิต และบางเสียงก็ไม่ได้เกิดจากจิต เช่น เสียงฟ้าร้อง
เสียงลมพายุ เสียงเครื่องยนต์ เสียงกลอง เสียงวิทยุ เสียง
โทรทัศน์ เป็นต้น

รวมอวิณฺพโกครูป ๘ + ลักขณรูป ๔ + ปริจเฉทรูป ๑
+ ปสาทรูป ๕ + หทยรูป ๑ + ชีวิตินทรียรูป ๑ + ภาว
รูป ๒ + วิการรูป ๓ + วิณฺณรูป ๒ + สัททรูป ๑
เป็น ๒๘ รูป

ในบางแห่งแสดงจำนวนของรูปต่างกัน เช่น ในอัฐฐสาลินี
รูปกัณฺท์ ปกิณณกกถา แสดงรูป ๒๕ คือ รวมธาตุดิน ไฟ

ลม เป็นโณฏฐัพพายตนะ (รูปที่กระทบกายปสาท) ๑ รูป รวมกับหทยรูปอีก ๑ รูป จึงเป็นรูป ๒๖

เมื่อรูปๆ หนึ่งเกิดขึ้นจะเกิดพร้อมกับรูปอีกก็รูป รวมกันเป็นกลาปหนึ่งๆ นั้น ย่อมต่างกันไปตามประเภทของรูปนั้นๆ และการจำแนกรูป ๒๘ รูปมีหลายนัย ซึ่งจะกล่าวถึงพอสมควรในภาคผนวก

นิพพานปรมัตถ์

ปรมัตถธรรมอีกประเภทหนึ่ง คือ นิพพานปรมัตถ์ พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า นิพพาน เพราะออกจากตัณหา คือ วาณะ^๑

นิพพานปรมัตถ์เป็นสภาพธรรมที่ดับทุกข์ จิต เจตสิก รูปเป็นทุกข์เพราะไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วดับไป การที่จะดับทุกข์ได้นั้นจะต้องดับตัณหา เพราะตัณหาเป็นสมุทัย เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นสมุทัยให้เกิดขันธ ซึ่งได้แก่ จิต เจตสิก รูป การที่จะดับตัณหาได้นั้น ก็ด้วยการอบรมเจริญปัญญาจนรู้แจ้งชัดในลักษณะเกิดดับของจิต เจตสิก รูป แล้วละคลายความยินดียึดมั่นเห็นผิดในจิต เจตสิก รูปได้ด้วย การรู้แจ้งนิพพาน ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ดับตัณหา ดับทุกข์ ดับขันธ นิพพานจึงเป็นสภาพธรรมที่มีจริง เป็นปรมัตถธรรม เป็นสภาพธรรมที่รู้แจ้งได้

๑ อรรถกถา ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ธาตุสูตร ข้อ ๒๒๒

นิพพานปรมาตฺถ์ โดยปริยายแห่งเหตุมี ๒ อย่าง^๑ คือ

สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑

อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๑

คำว่าอุปาทินี้เป็นชื่อของขั้น ๕ คือ จิต เจตสิก รูป
 สอุปาทิเสสนิพพาน คือ ความสิ้นไปของกิเลสทั้งหมด แต่ยังมี
 ขั้นเกิดดับสืบต่ออยู่ อนุปาทิเสสนิพพาน คือ การดับขั้น
 ทั้งหมด เป็นการปรินิพพานของพระอรหันต์

คำว่าโดยปริยายแห่งเหตุ คือ การอ้างถึงมีขั้นเหลือและไม่มี
 ขั้นเหลือ ซึ่งเป็นเหตุในการบัญญัตินิพพาน ๒

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ได้ร่วมพระศรีมหาโพธิ์ พระองค์
 ทรงบรรลุสอุปาทิเสสนิพพานธาตุ กิเลสและกรรม (ซึ่งได้แก่จิต
 และเจตสิกอื่นๆ) ที่เกิดร่วมกับกิเลสขั้นดับหมดสิ้นและไม่เกิดอีก
 เลย แต่ยังมีขั้น คือ จิต เจตสิก (ที่ปราศจากกิเลส) และรูป
 เกิดดับสืบต่ออยู่ พระผู้มีพระภาคตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูกร
 ภิกษุทั้งหลาย ก็สอุปาทิเสสนิพพานเป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัย
 นี้เป็นพระอรหันตชีณาสพอยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จ
 แล้ว ปลงภาระลงได้แล้ว มีประโยชน์ของตนอันบรรลุแล้ว มี
 สังโยชน์ในภพสิ้นรอบแล้ว หลุดพ้นแล้ว เพราะรู้โดยชอบ ภิกษุ

๑ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ธาตุสูตร ข้อ ๒๒๒ และอรรถกถา

นั้นย่อมเสวยอารมณ์ทั้งที่พึงพอใจและไม่พึงพอใจ ยังเสวยสุขและทุกข์อยู่เพราะความที่อินทรีย์ ๕ เหล่าใดเป็นธรรมชาติไม่บอบสลาย อินทรีย์ ๕ เหล่านั้นของเธอยังตั้งอยู่นั้นเทียว ดูกรภิกษุทั้งหลาย ความสิ้นไปแห่งราคะ ความสิ้นไปแห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งโมหะของภิกษุนั้น นี้เราเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ^๑

อุปาทิเสสนิพพาน คือ นิพพานที่ไม่มีขั้นที่เหลือ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงดับขั้นชธปรินิพพานระหว่างไม้สาละคู่ เป็นอุปาทิเสสนิพพาน^๒ ดับขั้นทั้งหมดสิ้นโดยรอบ ดับสนิทซึ่งภพทั้งหลายโดยประการทั้งปวง ดับจิต เจตสิก รูป ทั้งหมด ไม่มีการเกิดอีกเลย

พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี เป็นพระเสกขบุคคล เพราะยังต้องศึกษาเจริญธรรมยิ่งๆ ขึ้นเพื่อดับกิเลสที่เหลืออยู่ให้หมดไป ส่วนพระอรหันต์เป็นพระอเสกขบุคคล เพราะดับกิเลสทั้งหมดเป็นสมุจเฉทได้แล้ว ไม่ต้องศึกษาเพื่อดับกิเลสอีก^๓

นิพพานปรมัตถ์ ว่าโดยความแตกต่างแห่งอาการ มี ๓ อย่าง คือ

๑ ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ ธาตุสูตร ข้อ ๒๒๒ และอรรถกถา

๒ ทิฆนิกาย ปาฏิกวรรค ปาสาทิกสูตร ข้อ ๑๒๐

๓ ขุททกนิกาย จุฬนิกาย อชิตมณณกปัญหานิทเทศ ข้อ ๙๒

สุญญตะ ๑

อนิมิตตะ ๑

อัปปณิหิตะ ๑

พระนิพพาน ชื่อว่า สุญญตะ เพราะเป็นสภาพสุญญจากสังขาร
ทั้งปวง ชื่อว่า อนิมิตตะ เพราะไม่มีนิमित คือ สังขารทั้งปวง
ชื่อว่า อัปปณิหิตะ เพราะไม่มีที่ตั้ง คือ สังขารทั้งปวง

เมื่อบุคคลมโนสิการสภาพธรรมโดยเป็นสภาพไม่เที่ยง ย่อม
หลุดพ้นไป (คือ รู้แจ้งอริยสัจธรรม) ด้วยอนิมิตตวิโมกข์ เมื่อ
มโนสิการโดยสภาพเป็นทุกข์ ย่อมหลุดพ้นไปด้วยอัปปณิหิตวิโมกข์
เมื่อมโนสิการโดยสภาพเป็นอนัตตา ย่อมหลุดพ้นไปด้วยสุญญต
วิโมกข์

วิโมกข์ ๓ ย่อมมีในขณะต่างกันด้วยอาการ ๔^๑ คือ

๑. ด้วยความเป็นใหญ่ บุคคลเมื่อมโนสิการโดยความเป็น
สภาพไม่เที่ยง อนิมิตตวิโมกข์ย่อมเป็นใหญ่ เมื่อมโนสิการโดย
ความเป็นทุกข์ อัปปณิหิตวิโมกข์ย่อมเป็นใหญ่ เมื่อมโนสิการ
โดยความเป็นอนัตตา สุญญตวิโมกข์ย่อมเป็นใหญ่

๒. ด้วยความตั้งมั่น บุคคลเมื่อมโนสิการโดยความเป็นสภาพ
ไม่เที่ยง ย่อมตั้งจิตไว้มั่นด้วยสามารถแห่งอนิมิตตวิโมกข์ เมื่อ

๑ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค วิโมกขกถา ข้อ ๕๐๙

มนสิการโดยความเป็นทุกข์ ย่อมตั้งจิตไว้มั่นด้วยสามารถแห่ง
อัปปนิหิตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมตั้งจิตไว้
มั่นด้วยสามารถแห่งสุญญตวิโมกข์

๓. ด้วยความห่อมนจิตไป บุคคลเมื่อมนสิการโดยความเป็น
สภาพไม่เที่ยง ย่อมห่อมนจิตไปด้วยสามารถแห่งอนิมิตตวิโมกข์
เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ย่อมห่อมนจิตไปด้วยสามารถแห่ง
อัปปนิหิตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ย่อมห่อมน
จิตไปด้วยสามารถแห่งสุญญตวิโมกข์

๔. ด้วยความนำออกไป บุคคลเมื่อมนสิการโดยความเป็น
สภาพไม่เที่ยง ยื่อนำจิตออกไปสู่นิพพาน อันเป็นที่ดับด้วย
สามารถแห่งอนิมิตตวิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นทุกข์ ย่อม
นำจิตออกไปสู่นิพพาน อันเป็นที่ดับด้วยสามารถแห่งอัปปนิหิต
วิโมกข์ เมื่อมนสิการโดยความเป็นอนัตตา ยื่อนำจิตออกไปสู่
นิพพาน อันเป็นที่ดับด้วยสามารถแห่งสุญญตวิโมกข์

สังเคราะห์ปรมัตถธรรม ๔

จิต เจตสิก รูป นิพพาน เป็นปรมัตถธรรม เป็นสภาพธรรม
ที่มีจริง ที่รู้ว่ามีจิต เจตสิก รูป เป็นสภาพธรรมที่มีจริงเพราะ จิต
เจตสิก รูป เกิดดับสืบต่อกัน จึงปรากฏให้รู้ได้ เช่น ขณะที่เห็น
รูป ได้ยินเสียง และคิดนึก เป็นต้น จิตเกิดดับสืบต่อกันทำ
กิจการงานต่างๆ เช่น จิตบางดวงเห็นสี บางดวงได้ยินเสียง

บางดวงคิดนึก เป็นต้น ทั้งนี้ตามประเภทของจิตและเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตนั้นๆ การเกิดดับสืบต่อกันของจิต เจตสิก รูปนั้นเป็นไปอย่างรวดเร็วมากจนทำให้ไม่เห็นการเกิดดับ ทำให้เข้าใจว่ารูปค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไป และทำให้เข้าใจว่าจิตนั้นเกิดเมื่อคนหรือสัตว์เกิด จิตนั้นดับเมื่อคนหรือสัตว์ตาย ถ้าไม่ศึกษาไม่พิจารณา และไม่อบรมเจริญสติและปัญญาให้รู้ลักษณะของจิต เจตสิก รูปที่กำลังปรากฏ ก็จะไม่รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม คือ จิต เจตสิก รูป ซึ่งเกิดดับสืบต่อกันอยู่ตลอดเวลา

สภาพธรรมใดเกิดขึ้น สภาพธรรมนั้นต้องมีปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น เมื่อไม่มีปัจจัยก็ไม่เกิด ท่านพระสารีบุตรเกิดความเลื่อมใสในคำสอนของพระผู้มีพระภาค ก็เพราะได้เห็นท่านพระอัสสชิ ซึ่งเป็นภิกษุรูปหนึ่งในภิกษุปัญจวัคคีย์ ท่านพระสารีบุตรเห็นท่านพระอัสสชิมีความน่าเลื่อมใสเป็นอันมาก จึงได้ตามท่านพระอัสสชิไป และถามท่านพระอัสสชิว่า ใครเป็นศาสดา และศาสดาของท่านสอนว่าอย่างไร ท่านพระอัสสชิตอบว่า

เย ธมมา เหตุปฺปภาว เตสํ เหตุํ ตถาคโต (อาห)
เตสญจ โย นิโรธ เอวํวาทิ มหาสมโณติฯ^๑

๑ พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาค ๑ มหาขันธกะ ข้อ ๖๕

ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรม
 เหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะทรง
 สอนอย่างนี้

ถ้าพระผู้มีพระภาคไม่ทรงแสดงธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้
 พร้อมทั้งเหตุปัจจัยของธรรมนั้นๆ ก็จะไม่มีความรู้ได้ว่าธรรมใดเกิด
 จากเหตุปัจจัยใด ไม่มีผู้รู้ว่ามีจิตปรมาตม เจตสิกปรมาตม รูป
 ปรมาตม แต่ละประเภทนั้นเกิดขึ้นเพราะมีธรรมใดเป็นปัจจัย พระผู้
 มีพระภาคทรงตรัสรู้ธรรมทั้งปวง พระองค์จึงได้ทรงแสดงว่าธรรม
 ทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้นมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดจึงเกิดขึ้น และ
 ทรงแสดงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดธรรมนั้นๆ ธรรมทั้งปวงที่เกิดขึ้น
 นั้นจะเกิดขึ้นโดยไม่มีปัจจัยไม่ได้

ที่กล่าวว่า คนเกิด สัตว์เกิด เทวดาเกิด เป็นต้นนั้น คือ จิต
 เจตสิก รูป เกิดนั่นเอง เมื่อจิต เจตสิก ประเภทหนึ่งเกิดขึ้น
 พร้อมกับรูปก็บัญญัติว่าคนเกิด เมื่อจิต เจตสิก เกิดขึ้นพร้อม
 กับรูปของเทวดาก็บัญญัติว่าเทวดาเกิด เป็นต้น การเกิดของ
 คน สัตว์ เทวดา เป็นต้นนั้น ต่างกันเพราะเหตุปัจจัยที่ทำให้
 เกิดนั้นต่างกัน เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดนั้นมีมาก และสลับซับซ้อน
 มาก แต่ด้วยพระสัพพัญญุตญาณของพระผู้มีพระภาคผู้ทรงตรัสรู้
 ธรรมทั้งปวง พร้อมทั้งเหตุปัจจัยของธรรมทั้งปวงนั้น พระองค์
 จึงได้ทรงแสดงธรรมตามสภาพความจริงของธรรมแต่ละประเภท
 ว่า ธรรมใดเกิดขึ้น ธรรมนั้นมีปัจจัยทำให้เกิดขึ้น ธรรมที่เกิด
 ขึ้นเป็นสังขารธรรม

ที่รู้ได้ว่ามีจิต เจตสิก รูป ก็เพราะจิต เจตสิก รูปเกิดขึ้น และที่จิต เจตสิก รูปเกิดขึ้นนั้นก็เพราะมีปัจจัย จิต เจตสิก และรูปเป็นสังขารธรรม

พระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคนั้น สมบูรณ์ พร้อมทั้ง อรรถและพยัญชนะ ธรรมข้อใดที่อาจจะมิได้เข้าใจผิดได้ พระองค์ ก็ทรงบัญญัติคำกำกับให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพื่อมิให้ผู้ใดเข้าใจ ความหมายของธรรมข้อนั้นผิด เมื่อพระองค์ทรงบัญญัติว่า ธรรมที่เกิดขึ้นมีปัจจัยทำให้เกิดขึ้นเป็น สังขารธรรม เพื่อมิให้ผู้ใดเข้าใจผิดว่าธรรมที่เกิดขึ้นนั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ตั้งอยู่ตลอดไป เรื่อยๆ พระองค์จึงทรงบัญญัติว่าธรรมที่เป็นสังขารธรรม (ธรรม ที่มีสภาพปรุงแต่ง) นั้นเป็นสังขตธรรม (ธรรมที่ปรุงแต่งแล้ว) สังขตธรรม คือ ธรรมที่เกิดขึ้นแล้วดับไป^๑ พระองค์ทรงบัญญัติ คำว่า สังขตธรรม กับคำว่า สังขารธรรม เพื่อให้รู้ว่าธรรมใด ที่เกิดขึ้น ธรรมนั้นมีปัจจัยทำให้เกิดขึ้น เมื่อปัจจัยดับ ธรรมที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยนั้นก็ต้องดับไป สังขตธรรม คือ ธรรมที่เกิดขึ้นแล้วดับไป ฉะนั้น สังขารธรรม คือ ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่ง นั้น จึงเป็นสังขตธรรม^๒ จิตปรมัตถ์ เจตสิกปรมัตถ์ รูปปรมัตถ์ เป็นสังขารธรรม เป็นสังขตธรรม

๑ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต จุฬวรรคที่ ๕ สังขตสูตร ข้อ ๔๘๖

๒ ธรรมสังคณีปกรณ์ นิกเขปกัณฑ์ จุฬันตรทุกะ ข้อ ๗๐๒

สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา ฯ

สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง

สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา ฯ

สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ฯ

ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา^๑

สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง

สังขารธรรมทั้งหมดไม่เที่ยง ความเสื่อม ความไม่เที่ยงของรูปธรรมนั้นพอจะปรากฏให้เห็นได้ แต่ความไม่เที่ยงของนามธรรมนั้นรู้ยาก ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสกะภิกษุทั้งหลาย ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีว่า

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ปุถุชนผู้ไม่ได้สัจจะพึงเบื่อหน่ายบ้าง คลายกำหนดบ้าง หลุดพ้นบ้าง ในร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า ความเจริญ กิติ ความเสื่อมกิติ การเกิดกิติ การตายกิติ ของร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง ๔ นี้ย่อมปรากฏ... แต่ปุถุชนผู้มีได้สัจจะ ไม่อาจจะเบื่อหน่าย คลายกำหนด หลุดพ้นในจิตเป็นต้นนั้นได้เลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเหตุว่าจิตเป็นต้นนี้อันปุถุชนผู้มีได้สัจจะบรรัดถือไว้ด้วยตัณหา ยึดถือด้วยทิฏฐิว่านั่นของเรา นั่นเป็นตัวตนของเรา ดังนี้ ตลอดกาลช้านาน ฯลฯ

๑ ขุททกนิกาย มหานิทเทส สุตตฺถุสสุตตนิทเทส ข้อ ๑๓๑

จิตเป็นต้นนั้นดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไปในกลางคืนและใน
กลางวัน^๑

แม้ว่าจิต เจตสิก รูป จะเกิดดับอยู่ตลอดเวลาที่ยากที่จะรู้และ
เบื่อหน่าย ละความยินดีคลายความยึดถือในนามรูปได้ การที่จะ
เบื่อหน่าย ละความยินดี ความยึดถือในนามรูปนั้นต้องพิจารณา
เห็นด้วยปัญญา ดังที่ได้ทรงแสดงไว้ว่า

๒ สพฺเพ สงฺขารํ อนิจฺจาติ	ยทา ปญฺญา ยปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺนํ ทุกฺเข	เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา ฯ
สพฺเพ สงฺขารํ ทุกฺขาติ	ยทา ปญฺญา ยปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺนํ ทุกฺเข	เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา ฯ
สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ	ยทา ปญฺญา ยปสฺสติ
อถ นิพฺพินฺนํ ทุกฺเข	เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา ฯ

เมื่อใด บุคคลพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวง
ไม่เที่ยง

เมื่อนั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งความ
บริสุทธิ์

๑ สังยุตตนิกาย อัสสสุตวตาสุตตวิ ๒ ข้อ ๒๓๕-๖

๒ ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ข้อ ๓๐

เมื่อใด บุคคลพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์

เมื่อนั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งความ บริสุทธิ

เมื่อใด บุคคลพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า ธรรมทั้งปวงเป็น อนัตตา

เมื่อนั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี่เป็นทางแห่งความ บริสุทธิ

ผู้ใดที่ไม่เห็นความเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรม จนละคลาย ผู้นั้นจะบรรลุอริยสัจจ์ ๔ เป็นพระอริยบุคคลไม่ได้ พระอริยบุคคลเห็นความเป็น “พุทฺธะ” ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยเห็นธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ ไม่ใช่เพียงแต่ศึกษาพระธรรม ที่พระองค์ทรงเทศนาเท่านั้น พระอริยบุคคลหมดความสงสัยใน พระธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ เพราะพระอริยบุคคล ได้บรรลุธรรมนั้น^๑ และได้ประจักษ์ในความเป็น “พุทฺธะ” ว่า พระ ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงนั้นไม่ใช่โดยคาดคะเน แต่โดยตรัสรู้ ธรรมทั้งปวงตามความเป็นจริงของธรรมนั้นๆ ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้น ย่อมเห็นตถาคต^๒ ผู้ใดศึกษาและปฏิบัติเพื่อให้รู้แจ้งธรรม ผู้นั้น

๑ สังยุตตนิกาย เสขสุตฺต ข้อ ๑๐๓๑-๗

๒ สังยุตตนิกาย วักกสิสุตฺต ข้อ ๒๑๖

ย่อมสามารถรู้แจ้งธรรมและดับกิเลสเป็นพระอริยบุคคลตามลำดับ คือ ตั้งแต่พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี จนถึงพระอรหันต์^๑

สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์

สังขารธรรมทั้งปวงเกิดแล้วก็ดับไป ไม่ว่าจะเป็นจิตประภทดี หรือจิตประภทไม่ดี รูปงามหรือไม่งาม เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เหมือนกันหมด การเกิดดับไม่เที่ยงนี้แหละเป็นทุกข์ เพราะไม่ดำรงอยู่ สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์นั้น ไม่ใช่แต่เฉพาะทุกข์ ภายที่เจ็บปวด ป่วยไข้ หรือทุกข์ที่ต้องลำบากเดือดร้อน ทุกข์ ที่พลัดพรากจากสิ่งที่รัก หรือทุกข์ที่ประสบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก เท่านั้น สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ เพราะสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป จึงไม่ควรยึดถือว่าเป็นสุข บางท่านอาจสงสัยว่าจิตที่เพิลิตเพลินยินดีเป็นสุขก็มี เหตุใดจึงว่าสังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ที่ว่าเป็นทุกข์นั้นเพราะจิตที่เพิลิตเพลิน ยินดีเป็นสุข นั้นก็ไม่เที่ยง ฉะนั้น สังขารธรรม คือ จิต เจตสิก รูป ทั้งหมดเป็นทุกข์ เพราะจิต เจตสิก รูป ทั้งหมดไม่เที่ยง

๑ ขุททกนิกาย อุทาน อุโปสถสูตร ข้อ ๑๑๘

ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา

ธรรมทั้งปวง ได้แก่ ปรหมัตถธรรมทั้ง ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา คือ ไม่ใช่ตัวตน ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของบุคคลใด

นิพพานเป็นปรหมัตถธรรม เป็นธรรมที่มีจริง นิพพานไม่ใช่สังขารธรรม เป็นวิสังขารธรรม คือ เป็นธรรมที่ไม่เกิด^๑ ตรงกันข้ามกับสังขารธรรม สังขารธรรม คือ ธรรมที่เกิดขึ้น มีปัจจัยปรุงแต่ง วิสังขารธรรม คือ ธรรมที่ไม่เกิดขึ้น ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง

นิพพานเป็นอสังขตธรรม ไม่ใช่สังขตธรรม^๒ สังขตธรรม คือ ธรรมที่เกิดดับ อสังขตธรรม คือ ธรรมที่ไม่เกิดดับ นิพพานไม่มีปัจจัยปรุงแต่งจึงไม่เกิดดับ

จิต เจตสิก รูป เป็นสังขารธรรม เป็นโลกียะ คำว่าโลกียะ หมายถึง แดกดับ ทำลาย ส่วนนิพพานเป็นวิสังขารธรรม เป็นโลกุตตระ คำว่า โลกุตตระ หมายถึง พ้นจากโลก

๑ ขุททกนิกาย ปฏิสมัภิทามรรค ญาณกถา ข้อ ๒๔

๒ อังคุตตรนิกาย อสังขตสูตร ข้อ ๔๔๗

นามธรรม ^๑ (รู้อารมณ์)	[	จิตปรมัตถ์ ๘๙ หรือ ๑๒๑	]	สังขารธรรม, สังขตธรรม
		เจตสิกปรมัตถ์ ๕๒		
รูปธรรม	—	รูปปรมัตถ์ ๒๘		

นามธรรม (ไม่รู้อารมณ์)	[	นิพพานปรมัตถ์	]	วิสังขารธรรม, อสังขตธรรม

ชั้น ๕

ชั้น ๕ คือ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น
วิญญาณชั้น^๒

ปรมัตถธรรม ๔ โดยชั้น คือ

จิต เป็นวิญญาณชั้น

เจตสิก เป็นเวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น

รูป เป็นรูปชั้น

นิพพาน ไม่ใช่ชั้น นิพพานเป็นชั้นวิมุตติ คือ พ้นจาก
ชั้น

๑ ธรรมสังคณีปกรณ์ นิกเขปกัณฑ์ ข้อ ๘๔๔

๒ วิภังคปกรณ์ ชันธวิภังค์ ข้อ ๑

คำว่า **ขันธ** หมายถึง สภาพธรรมที่จำแนกเป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด ทราบ ประณีต ไกล ใกล้^๑ ฉะนั้น ขันธ จึงได้แก่ สังขตธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งเกิดดับ จึงเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นต้น ส่วนอสังขตธรรม คือ นิพพานนั้น เป็นธรรมที่ไม่เกิดไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง จะกล่าวว่าเป็นธรรมเกิดขึ้นแล้วก็ได้ ว่าเป็นธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็ได้ ว่าเป็นธรรมจักเกิดขึ้นก็ได้^๒ จะกล่าวว่าเป็นอดีตก็ได้ ว่าเป็นอนาคตก็ได้ ว่าเป็นปัจจุบันก็ได้^๓ เพราะฉะนั้น วิสังขารธรรม คือ นิพพาน จึงไม่ใช่ขันธ เป็นขันธวิมุตติ คือ พ้นจากขันธ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงขันธ ๕ และอุปาทานขันธ ๕ ดังนี้

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงขันธ ๕ และอุปาทานขันธ ๕ เธอทั้งหลายจงฟัง ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ก็ขันธ ๕ เป็นไฉน ดูกร ภิกษุทั้งหลาย รูปร่างใดอย่างหนึ่งเป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ นี้เรียกว่า รูปขันธ เวทนาอย่าง

๑ วิภังคปกรณ์ ขันธวิภังค์ ข้อ ๑-๓๑

๒ ธรรมสังคณีปกรณ์ อัตถุทธารกัณฑ์ ข้อ ๘๙๔

๓ ธรรมสังคณีปกรณ์ อัตถุทธารกัณฑ์ ข้อ ๘๙๕

ใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ฯลฯ วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ นี้เรียกว่า วิญญาณชั้น ดูกฤกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่าชั้น ๕

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย กิอุปาทานชั้น ๕ เป็นไฉน ดูกร ภิกษุทั้งหลาย รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ เป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นปัจจัยแก่อุปาทานนี้เรียกว่า รูปอุปาทานชั้น เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ฯลฯ วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน...อยู่ในที่ไกลหรือใกล้ เป็นไปกับด้วยอาสวะ เป็นปัจจัยแก่อุปาทานนี้เรียกว่า วิญญาณอุปาทานชั้น ดูกฤกษุทั้งหลาย เหล่านี้เรียกว่า อุปาทานชั้น ๕^๑

ปรมัตถธรรม ๓ เป็นชั้น ๕

จิตปรมัตถ์

๘๙ หรือ ๑๒๑ ประเภท

ทุกประเภทเป็นวิญญาณชั้น

๑ สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ปุณฺณนคคสูตร ข้อ ๙๕-๙๖

เจตสิกปรมัตถ์	๕๒ ประเภท
	เวทนาเจตสิก ๑ เป็นเวทนาขั้น
	สัญญาเจตสิก ๑ เป็นสัญญาขั้น
	เจตสิก ๕๐ เป็นสังขารขั้น
รูปปรมัตถ์	๒๘ ประเภท
	ทุกประเภทเป็นรูปขั้น

ขั้น ๕ เป็นปรมัตถธรรม ๓

รูปขั้น	ได้แก่	รูปปรมัตถ์	๒๘	
เวทนาขั้น	ได้แก่	เวทนาเจตสิก	๑ ดวง	-เจตสิกปรมัตถ์ ๕๒
สัญญาขั้น	ได้แก่	สัญญาเจตสิก	๑ ดวง	
สังขารขั้น	ได้แก่	เจตสิก	๕๐ ดวง	
วิญญาณขั้น	ได้แก่	จิตปรมัตถ์	๘๙ ดวง	
				หรือ ๑๒๑ ดวง

คำถามทบทวน

๑. ปรมัตถธรรมอะไรบ้าง เป็นสังขารธรรม
๒. สังขารธรรม เป็นสังขารชั้นใด ใช่มั้ย
๓. วิสังขารธรรม เป็นสังขตธรรม ใช่มั้ย
๔. อสังขตธรรม เป็นชั้นอะไร
๕. อสังขตธรรม เป็นโลกียะ หรือโลกุตตระ
๖. จิต เป็นสังขารชั้นใด ใช่มั้ย
๗. เจตสิก เป็นสังขารชั้นใด ใช่มั้ย
๘. เวทนาชั้นใด เป็นปรมัตถธรรมอะไร
๙. ชั้นอะไร ไม่ใช่ปรมัตถธรรม
๑๐. ปรมัตถธรรมอะไร ไม่ใช่ชั้น

จิตตสังเขป

บทที่ ๑

สังยุตตนิกาย สคาถวรรค อังธวรรคที่ ๗ จิตตสูตรที่ ๒

(๑๘๐) เทวดาทูลถามว่า

โลกอันอะไรย่อมนำไป อันอะไรหนอย่อมเสือกไสไป
โลกทั้งหมดเป็นไปตามอำนาจของกรรมอันหนึ่ง คือ
อะไร

(๑๘๑) พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

โลกอันจิตย่อมนำไป อันจิตย่อมเสือกไสไป
โลกทั้งหมดเป็นไปตามอำนาจของกรรมอันหนึ่ง คือ
จิต

แสดงให้เห็นความสำคัญของจิต ซึ่งเป็นธาตุรู้ สภาพรู้ ซึ่งเป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้สิ่งที่กำลังปรากฏ ซึ่งไม่เพียงแต่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสเท่านั้น แต่ยังคิดนึกวิจิตรต่างๆ นานา ฉะนั้น โลกของแต่ละคนจึงเป็นไปตามอำนาจจิตของแต่ละคน จิตของบางคนก็สะสมกุศลไว้มาก ไม่ว่าจะเห็นบุคคลใดซึ่งเป็นผู้ที่มากไปด้วยอกุศลธรรม จิตของบุคคลซึ่งสะสมกุศลไว้มากนั้นก็ยังเกิดเมตตา หรือกรุณา หรืออุเบกขาได้ ในขณะที่โลกของคนอื่นเป็นโลกของความชิงชัง

ความไม่แหล่ขึ้นความโกรธ ความขุ่นเคืองใจ ฉะนั้น แต่ละคน
จึงเป็นโลกของตัวเองแต่ละโลก ทุกๆ ขณะตามความเป็นจริง

ดูเหมือนว่าเราทุกคนอยู่ร่วมโลกเดียวกัน แต่ตามความเป็นจริง
นั้น สิ่งต่างๆ ที่เป็นรูปธรรมซึ่งสามารถปรากฏได้ทางตา ทาง
หู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนั้น ถ้าไม่มีจิต ซึ่ง
เป็นสภาพรู้สิ่งต่างๆ เหล่านั้น ก็ย่อมไม่ปรากฏเป็นความ
สำคัญแต่อย่างใด แต่เพราะจิตรู้สิ่งที่ปรากฏทางตาบ้าง ทางหู
บ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้าง โลก
ของแต่ละคนจึงเป็นไปตามอำนาจของจิตของแต่ละคน โลกไหนจะ
ดี โลกที่สะสมกุศลมากๆ พร้อมทั้งจะเกิดเมตตา กรุณา มุทิตา
อุเบกขา หรือโลกที่ชิงชัง โกรธแค้น ขุ่นเคือง ซึ่งแม้ว่าจะเห็น
บุคคลเดียวกัน รู้เรื่องบุคคลเดียวกัน แต่โลกของแต่ละคนจะ
เมตตาหรือชิงชังก็ย่อมเป็นไปตามอำนาจจิตของแต่ละคนซึ่ง
สะสมมาต่างๆ กัน

สิ่งที่ปรากฏทางตาทำให้ดูเหมือนว่ามีผู้คนอยู่ร่วมกันในโลกนี้
มากมายตามกาลและเทศะ แต่ถ้าประจักษ์ชัดในลักษณะของ
ธาตุรู้ ซึ่งเป็นสภาพรู้ เกิดขึ้นเห็นสิ่งที่ปรากฏในขณะนั้น จะ
รู้ว่าชั่วขณะนั้นเป็นเพียงการเห็น เป็นเฉพาะโลกของการ
เห็นซึ่งไม่ใช่คน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่วัตถุสิ่งต่างๆ เพราะขณะ
นั้นเพียงเห็น ยังไม่ได้นึกถึงรูปร่าง สัญฐาน และเรื่องราวใดๆ
ของสิ่งที่เห็น

ฉะนั้น จึงควรเข้าใจให้ถูกต้องว่าขณะที่คิดว่าเป็นโลก เป็น สัตว์ บุคคล วัตถุสิ่งของต่างๆ นั้น เป็นช่วงขณะที่จิตคิดนึกเรื่องสิ่งที่ปรากฏให้เห็น แต่ขณะที่กำลังเห็นเป็นอีกขณะหนึ่ง ไม่ใช่ขณะที่กำลังคิดนึกเรื่องสิ่งที่ปรากฏ แต่ละคนก็มีจิตเกิดขึ้นเพียงช่วงขณะเดียวๆ สืบต่อกันไปที่ละขณะจนปรากฏเหมือนกับว่าเป็นโลกที่กว้างใหญ่ มีผู้คนและสิ่งต่างๆ มากมาย แต่ที่จะเข้าใจโลกได้จริงๆ นั้น ต้องรู้ว่าสภาพธรรมปรากฏเพียงแต่ละขณะจิตเท่านั้น แต่เพราะการเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว จึงทำให้ปรากฏเป็นโลกที่เสมือนไม่แตกสลาย เป็นโลกซึ่งปรากฏเสมือนยั่งยืน มีสัตว์ บุคคล วัตถุสิ่งของมากมาย แต่ตามความเป็นจริงนั้น โลกขณะหนึ่งๆ ก็คือ การเกิดขึ้นของจิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์เพียงช่วงขณะเดียวแล้วก็ดับไป

ในขุททกนิกาย มหานิทเทส ปสุตตนิทเทสที่ ๘ ข้อ ๓๑๙ มีข้อความว่า ชื่อว่า “ใจ (มโน)” ในคำว่า คิตติภูจิทั้งหลายด้วยใจ ความว่า ใจ คือ จิต มโน มานัส หทัย ปันธะระ มนะ มนายตนะ มนินทริย วิญญาณ วิญญาณันธ มโนวิญญาณธาตุที่เกิดแต่ผัสสะ เป็นต้นนั้น

พระผู้มีพระภาคทรงใช้พญูชณะหลายคำ เพื่อให้เข้าใจลักษณะของจิตซึ่งทุกคนมี แต่เพราะจิตเป็นสภาพรู้ เป็นอาการรู้ จึงยากที่จะรู้ได้ว่า ลักษณะที่เป็นเพียงธาตุรู้ นั้นเป็นอย่างไร

ทั้งๆ ที่ทุกคนคงจะเข้าใจความหมายบางประการของจิตที่ว่า “ใจ” ซึ่งทุกคนมี แต่ก็เพียงแต่รู้ว่า มี ซึ่งเมื่อไม่พิจารณากีย่อมไม่ทราบว่ามีเมื่อไร และขณะไหนเป็นจิต

ในอัฐฐสาลินี อรรถกถาธัมมสังคณีปกรณ จิตตูปปาท กัณฑ์ อธิบายจิตตนิทเทส มีข้อความว่า ธรรมชาติที่ชื่อว่า จิต เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตร

ธาตุรู้มีมากไม่ใช่อ่างเดียวเลย จิตเป็นธรรมชาติที่วิจิตร ความวิจิตรของจิตปรากฏเมื่อคิดนึกเรื่องต่างๆ ซึ่งไม่ว่าใครจะทำอะไรในวันหนึ่งๆ นั้น เมื่อพิจารณาแล้วย่อมรู้ว่าเป็นไปตาม ความวิจิตรของจิตทั้งสิ้น

วันนี้ทำอะไรมาบ้างแล้ว และต่อไปเย็นนี้ พรุ่งนี้จะทำอะไร ถ้าไม่มีจิตก็ทำไม่ได้ เหตุที่ทุกคนมีการกระทำในวันหนึ่งๆ ต่างๆ กันตามวิถีชีวิตของแต่ละคนนั้น จะเห็นได้ว่าการกระทำทั้งหมด ย่อมเป็นไปตามความวิจิตรของจิตของแต่ละคน ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดการกระทำทั้งทางกาย ทางวาจาต่างๆ กันในชีวิตประจำวัน จิตเป็นธรรมชาติที่คิด ซึ่งคิดมากเหลือเกิน แต่ละคนก็คิดต่างๆ กันไป ในบรรดาผู้ที่สนใจศึกษาธรรมก็พิจารณาธรรมต่างๆ กัน ความคิดเห็นในขั้นของการประพฤติปฏิบัติธรรมก็ต่างกัน และแม้แต่ในเรื่องของโลก ความเป็นไปในกลุ่มบุคคลแต่ละกลุ่มแต่ละประเทศ ซึ่งเมื่อรวมกันแล้วก็เป็นการณ์ต่างๆ ของโลก แต่ละ

ขณะนั้นก็ย่อมเกิดขึ้นเป็นไปตามความวิจิตรของความคิดของแต่ละบุคคล โลกยุคนี้เป็นอย่างนี้ ตามความคิดของแต่ละบุคคล ในยุคนี้ สมัยนี้ แล้วต่อไปโลกจะเป็นอย่างไร พรุ่งนี้จะเป็นอย่างไร นั้น ก็ย่อมเกิดขึ้นเป็นไปตามจิตซึ่งคิดวิจิตรต่างๆ นั่นเอง

ด้วยเหตุนี้ จึงเห็นได้ว่า จิตเป็นธรรมชาติที่วิจิตร จิตที่เห็นทางตาเป็นจิตประเภทหนึ่ง ต่างกับจิตที่ได้ยินทางหู ซึ่งเป็นจิตอีกประเภทหนึ่ง และต่างกับจิตที่คิดนึก เป็นต้น

ที่ (จิต) ชื่อว่า “มโน” เพราะรู้อารมณ์

คำว่า อารมณ (อารมณ์) หรือ อาลมฺพน หมายถึงสิ่งที่จิตรู้ เมื่อจิตซึ่งเป็นสภาพรู้หรือธาตุรู้เกิดขึ้น สิ่งที่จิตกำลังรู้ในขณะนั้น ชื่อว่า “อารมณ์”

เสียงมีจริงไหม เมื่อสิ่งที่แข่งกระทบกันก็เป็นปัจจัยให้เสียงเกิดขึ้น แต่ถ้าในขณะนั้นจิตไม่เกิดขึ้นรู้เสียงนั้น เสียงนั้นก็ไม่ใช่ อารมณ์ ฉะนั้น ไม่ว่าจะมีสิ่งใดเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย แต่ขณะใดจิตไม่รู้สิ่งนั้น สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ อารมณ์

ที่ (จิต) ชื่อว่า “หทัย” เพราะความหมายว่าเป็นสภาวะอยู่ภายใน

จิตเป็นภายใน เพราะเป็นสภาพรู้อารมณ์ที่ปรากฏ อารมณ์เป็นภายนอก เพราะเป็นสิ่งที่จิตกำลังรู้

ฉะนั้น การศึกษาเรื่องจิตจึงเป็นการพิจารณาสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้ทั้งภายในและภายนอก จึงจะรู้ลักษณะของจิตได้ จิตมีจริง แต่จิตอยู่ไหน จิตเป็นสภาพธรรมที่เป็นภายใน ในขณะที่เห็น จิตไม่ได้อยู่ข้างนอก สิ้นวันณะกำลังปรากฏภายนอก จิตเป็นสภาพธรรมที่อยู่ภายใน คือ เป็นสภาพธรรมที่กำลังรู้สิ่งที่กำลังปรากฏทางตา

การอบรมเจริญปัญญาจำเป็นต้องรู้ลักษณะของสภาพธรรมตรงตามความเป็นจริง ที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงแสดง ฉะนั้น จิตตานุปัสนาสติปัฏฐาน คือ ขณะใดที่เห็นแล้วระลึกได้ไม่หลงลืมที่จะพิจารณา ศึกษา สังเกต ค่อยๆ รู้ขึ้นว่า สภาพเห็นเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ สิ่งที่กำลังปรากฏทางตา

ในขณะที่กำลังได้ยินเสียง สติสามารถเกิดขึ้นระลึกรู้ว่าสภาพที่กำลังได้ยินเสียงเป็นสภาพรู้ เป็นอาการรู้ เป็นสภาพธรรมซึ่งเป็นภายใน จึงยากที่จะพิจารณาให้รู้ได้ และสภาพที่ได้ยินเสียงนั้นก็เกิดขึ้นรู้เสียงที่กำลังปรากฏแล้วดับไปทันที จิตซึ่งเป็นสภาพรู้ นั้น เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปรวดเร็วมาก เมื่อเข้าใจถูกว่าจิตกำลังเห็น จิตกำลังได้ยิน จิตกำลังคิดนึก เป็นต้น สติปัฏฐานก็ย่อมเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของจิตซึ่งเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ในขณะนั้นๆ ได้

ฉะนั้น การอบรมเจริญปัญญาจึงสามารถรู้ลักษณะของสภาพธรรมตรงกับพระธรรม ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงจนประจักษ์แจ้ง

อริยสัจธรรม ดับกิเลสได้ เป็นพระอริยบุคคล คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ตามลำดับ

ที่ (จิต) ชื่อว่า “**ปณฺฑระ**” เพราะความหมายว่าบริสุทธิ์ เพราะจิตมีลักษณะรู้แจ้งอารมณ์อย่างเดียว โดยสภาวะจึงเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ ข้อความใน**สัทธัมมปกาสินี อรรถกถา ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค อานาปานกถา** มีว่า จิตนั้นชื่อว่า ปณฺฑระ ขาว เพราะอรรถว่า บริสุทธิ์ ท่านกล่าวหมายเอาภวังคจิต ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ดูก่อน ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสร แต่จิตนั้นเศร้าหมอง เพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา อนึ่ง แม้จิตอกุศล ท่านก็กล่าวว่า ปณฺฑระเหมือนกันเพราะอกุศลออกจากจิตนั้นแล้ว ดุจแม่น้ำคงคาไหลออกจากแม่น้ำคงคา และดุจแม่น้ำโคธาวรีไหลออกจากแม่น้ำโคธาวรี อนึ่ง เพราะจิตมีลักษณะรู้แจ้งอารมณ์จึงไม่เป็นกิเลสด้วยความเศร้าหมอง โดยสภาวะเป็นจิตบริสุทธิ์ทีเดียว แต่เมื่อประกอบด้วยกิเลสจึงเศร้าหมอง แม้เพราะเหตุนี้ จึงควรที่จะจะกล่าวว่า **ปณฺฑระ**

จิต เป็นสภาพที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทันที การดับไปของจิตดวง(ขณะ)ก่อนเป็นปัจจัยให้จิตดวง(ขณะ)ต่อไปเกิดขึ้น จิตเห็นเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป จึงไม่มีจิตที่เห็นอยู่ตลอดเวลา และไม่มีจิตที่ได้ยินอยู่ตลอดเวลา ไม่มีจิตที่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกายอยู่ตลอดเวลา และไม่มีจิตที่คิดนึกอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่นอนหลับสนิท

ไม่ฝัน จิตก็เกิดรับรู้อารมณ์สืบทอดกันอยู่เรื่อย ๆ แต่ไม่รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ **จิตใดที่ไม่รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จิตนั้นเป็นภวังคจิต** คือ ดำรงรักษามภชาติที่เป็นบุคคลนั้นสืบทอดไว้ จนกว่าจิตอื่นจะเกิดขึ้นรับรู้อารมณ์ทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ สลับกันไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะสิ้นสุดการเป็นบุคคลนั้น

ภวังคจิต ไม่รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ขณะที่หลับสนิททุกคน ไม่รู้สึกชอบ ไม่รู้สึกชัง ไม่ริษยา ไม่ตระหนี่ ไม่สำคัญตน ไม่เมตตา ไม่กรุณา เพราะไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ไม่คิดนึกใดๆ ทั้งสิ้น แต่ขณะใดที่จิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จะรู้ได้ว่าอกุศลจิตเกิด เพราะสะสมกิเลสต่างๆ ไว้มาก จึงทำให้เกิดความยินดีพอใจเมื่อเห็นสิ่งที่น่าพอใจ และรู้สึกขุ่นเคือง ไม่แช่มชื่นเมื่อเห็นสิ่งที่ไม่น่าพอใจ

ขณะที่จิตเกิดขึ้นรับรู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนั้น รู้สึกอย่างไร ความรู้สึกเฉยๆ ดีใจ เสียใจนั้นไม่ใช่จิต เป็นเจตสิกประเภทหนึ่งซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติเรียกว่า เวทนาเจตสิก **จิตเป็นนามธรรมที่เป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้อารมณ์** แต่จิตไม่ใช่เวทนาเจตสิกซึ่งรู้สึกเฉยๆ หรือดีใจ หรือเสียใจในอารมณ์ที่กำลังปรากฏ สภาพธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้น จะเกิดตามลำพังไม่ได้ ต้องอาศัยสภาพธรรมอื่นเป็น

ปัจจัยเกิดขึ้นพร้อมกัน จิตต้องเกิดร่วมกับเจตสิก เจตสิกต้องเกิดร่วมกับจิต จิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันนั้นดับพร้อมกัน รู้อารมณ์เดียวกัน และเกิดดับที่เดียวกัน จิตแต่ละขณะที่เกิดขึ้นมีเจตสิกเป็นปัจจัยเกิดร่วมด้วยต่างๆ กัน และกระทำกิจต่างๆ กัน ฉะนั้น จิตจึงต่างกันเป็นหลายประเภท

ไม่มีใครชอบขณะที่จิตขุ่นเคือง กระวนกระวาย กระสับกระส่าย โศกเศร้า เดือดร้อน แต่ชอบขณะที่เป็นสุขสนุกสนานเพลิดเพลิน ขณะที่สนุกสนานรื่นเริงเพลิดเพลินนั้น จิตก็เป็นอกุศล เพราะเกิดร่วมกับโลภเจตสิก ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ติดข้อง ปรารถนาพอใจ เพลิดเพลินในอารมณ์ การศึกษาพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนั้น เพื่อให้สติปัญญา (คือสติที่) ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏและอบรมเจริญปัญญาโดยศึกษา คือ พิจารณาสังเกตจนรู้ชัดสภาพธรรมนั้น ถูกต้องตามความเป็นจริงว่า สภาพธรรมใดเป็นกุศล สภาพธรรมใดเป็นอกุศล และสภาพธรรมใดไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล ไม่ว่าอกุศลธรรมใดๆ ขึ้นหายาบหรือละเอียดก็เป็นอกุศลธรรมทั้งสิ้น ไม่ใช่เป็นอกุศลธรรมเฉพาะขณะที่โทสะเกิดเท่านั้น

บางท่านถามว่า ทำอย่างไรจึงจะไม่โกรธ

สภาพธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา โทสะก็เป็นอนัตตา โทสะเกิดขึ้นเพราะเหตุเป็นปัจจัย ผู้ที่ดับความโกรธได้เป็นสมุจเฉท

โทสเจตสิกไม่เกิดอีกเลยนั้น เป็นผู้ที่อบรมเจริญปัญญาจนรู้แจ้ง
อริยสัจธรรม^๑ ถึงความเป็นพระอริยบุคคลชั้นพระอนาคามีบุคคล

การรู้แจ้งอริยสัจธรรม เป็นพระอริยบุคคลมี ๔ ขั้น

ผู้รู้แจ้งอริยสัจธรรม ประจักษ์แจ้งสภาพพระนิพพานครั้งแรกเป็นพระโสดาบันบุคคล ดับความเห็นผิดและความสงสัยในลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลาย เมื่อพระโสดาบันบุคคลเจริญปัญญาขึ้น รู้แจ้งอริยสัจธรรมประจักษ์แจ้งนิพพานอีกครั้งหนึ่ง ดับความพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อย่างหยาบเป็นพระสกทาคามีบุคคล เมื่อพระสกทาคามีบุคคลเจริญปัญญาขึ้น รู้แจ้งอริยสัจธรรมประจักษ์แจ้งนิพพานอีกครั้งหนึ่ง ดับความยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ จึงดับโทสะเป็นพระอนาคามีบุคคล เมื่อพระอนาคามีบุคคลเจริญปัญญาขึ้น รู้แจ้งอริยสัจธรรมประจักษ์แจ้งนิพพานอีกครั้งหนึ่ง ดับอกุศลธรรมที่เหลืออยู่ทั้งหมด เป็นพระอรหันต์ เมื่อพระอรหันต์ดับขันธปรินิพพานแล้ว ไม่เกิดอีกต่อไป

๑ อริยสัจธรรม ๔ คือ

ทุกขอริยสัจ สังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วดับไปจึงเป็นสภาพที่เป็นทุกข์ คือไม่ควรที่จะติดข้องเพลิดเพลิน

ทุกขสมุททยอริยสัจ ต้นหา คือ โลกะ การพอใจติดข้อง เป็นสมุทัย คือเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

ทุกขนิโรธอริยสัจ พระนิพพาน เป็นสภาพธรรมที่ดับทุกข์ เพราะดับกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ การอบรมเจริญสติปัญญา เป็นการอบรมเจริญปัญญาให้รู้แจ้งอริยสัจธรรม เป็นทางปฏิบัติเพื่อดับทุกข์

เมื่อเข้าใจแล้วว่า โลกุตตรปัญญาของพระอรหันตบุคคลแต่ละชั้น
 ดับกิเลสแต่ละชั้นอย่างไร ก็จะต้องศึกษาให้เข้าใจหนทางปฏิบัติ
 ที่จะอบรมเจริญปัญญาให้รู้แจ้งสภาพธรรมที่ปรากฏและดับกิเลส
 ได้จริงๆ ตามที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงไว้

แม้พระผู้มีพระภาคจะได้ทรงแสดงลักษณะของจิต ในความ
 หมายของคำว่า “ปณฺธระ” แล้ว เพื่อให้เข้าใจลักษณะของจิต
 ยิ่งขึ้น จึงทรงแสดงในความหมายของคำว่า “มนายตนะ”

ที่ (จิต) ชื่อว่า “มนายตนะ” อธิบายในคำว่า มนายตนะ
 นั้น มนะ พิงฺทราภาวํ อายตนะ เพราะความหมายว่าเป็นที่
 อยู่อาศัย เป็นบ่อเกิด เป็นที่ประชุม และเป็นเหตุ จริงดังนั้น
 แม้ผัสสะ เป็นต้น ย่อมเกิดในมนะนี้ รูป เสียง กลิ่น รส
 โผฏฐัพพะภายนอก ย่อมประชุมที่มนะโดยความเป็นอารมณ์ แม้
 เพราะความหมายว่า เป็นเหตุ เพราะเป็นเหตุแห่งผัสสะ เป็นต้น
 โดยยรรถว่า เป็นสหชาติปัจจัย

จิตทุกขณะเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ เป็นอาการรู้ แต่ที่จะ
 เข้าใจลักษณะซึ่งเป็นอนัตตาของจิตได้ยิ่งขึ้น ก็โดยรู้ว่าจิตเป็น
 มนายตนะ เพราะเป็นที่อยู่อาศัย เป็นบ่อเกิด เป็นที่ประชุม และ
 เป็นเหตุ

ถึงรูปจะมีก็จริง ถึงเสียงจะเกิดขึ้นก็จริง ถึงกลิ่นจะมีปัจจัยเกิด
 ขึ้นก็จริง ถึงรสต่างๆ จะมีก็จริง ถึงเย็นหรือร้อน อ่อนหรือแข็ง

ต่าง ๆ จะมีก็จริง แต่ถ้าจิตไม่เกิดขึ้นรู้ ถ้าจิตไม่เป็นที่ประชุมของ
 ธรรมเหล่านั้น สิ่งที่ปรากฏทางตา ก็ปรากฏไม่ได้ เสียงก็ปรากฏ
 ไม่ได้ กลิ่นก็ปรากฏไม่ได้ รสต่าง ๆ ก็ปรากฏไม่ได้ เย็น ร้อน
 อ่อน แข็งก็ปรากฏไม่ได้ แต่เพราะว่าจิตเป็นสภาพรู้ จึงเป็น
 ที่อาศัย เป็นที่ประชุม เป็นเหตุที่จะให้สภาพธรรมปรากฏ สีสัน
 วัฒนธรรมข้างหลังไม่ปรากฏ เพราะไม่ได้ประชุม คือ ไม่กระทบ
 กับจักขุปสาท ไม่กระทบกับจิต จิตจึงไม่เกิดขึ้นเห็นสิ่งที่อยู่ข้าง
 หลัง แม้ว่าการเป็นปัจจัยทำให้จักขุปสาทเกิดขึ้นและดับไป ๆ
 สืบต่ออยู่เรื่อย ๆ ตราบใดที่ยังไม่ตาบอด แต่จิตที่เห็นก็ไม่ได้เกิด
 ขึ้นตลอดเวลา ฉะนั้น ขณะใดที่สีสนัวัฒนธรรมปรากฏ ขณะนั้นจิต
 เป็นมนายตนะ เป็นที่ประชุมของรูปที่กระทบกับจักขุปสาท ขณะ
 นั้นรูปที่กระทบจักขุปสาทก็เป็นรูปายตนะ จักขุปสาทที่กระทบ
 รูปก็เป็นจักขายตนะ สภาพธรรมใดที่ประชุมรวมกันในขณะนั้น
 เป็นอายตนะแต่ละอายตนะทั้งสิ้น

เสียงต้องกระทบกับโสตปสาทและกระทบกับจิต จิตจึงเกิดขึ้น
 รู้เสียงที่ปรากฏได้ ฉะนั้น จิตจึงเป็นมนายตนะ เป็นที่ประชุมของ
 สภาพธรรมที่กำลังปรากฏ

ข้อความในอัฐฐสาลินีที่ว่า แม้เพราะความหมายว่า(จิต)เป็น
 เหตุ คือ เพราะจิตเป็นเหตุแห่งผัสสะ เป็นต้น

ผัสสะเป็นเจตสิกประเภทหนึ่งใน ๕๒ ประเภท ผัสสะเจตสิกเป็น
 นามธรรมที่กระทบอารมณ์ ขณะที่รูปกระทบกับรูป เช่น ต้นไม้

ล้มกระทบพื้นดิน การกระทบกันของต้นไม้และพื้นดินไม่ใช่ผัสสเจตสิก ขณะที่เสียงกระทบกับโสตประสาท โสตประสาทเป็นรูป เสียงเป็นรูป ถ้าผัสสเจตสิกไม่เกิดขึ้นกระทบเสียงที่กระทบโสตประสาท จิตได้ยินก็เกิดขึ้นไม่ได้เลย

ผัสสเจตสิก เป็นนามธรรมซึ่งเกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต และเกิดที่เดียวกับจิต ฉะนั้น จิตจึงเป็นเหตุแห่งผัสสะ ในภูมิที่มีขั้น ๕ จิตและเจตสิกต้องเกิดที่รูปใดรูปหนึ่งเสมอ รูปใดเป็นที่เกิดของจิตและเจตสิก รูปนั้นเป็นวัตถุรูป จักขุประสาทเป็นวัตถุรูป เพราะเป็นที่เกิดของจักขุวิญญาณและเจตสิกที่เกิดพร้อมกับจักขุวิญญาณ สภาพธรรมที่เกิดขึ้นจะเกิดขึ้นโดยลำพังอย่างเดียวไม่ได้ แต่จะต้องมีสภาพธรรมอื่นเป็นปัจจัยเกิดร่วมด้วยพร้อมกันในขณะนั้น

สภาพธรรมใดเป็นปัจจัยให้สภาพธรรมอื่นเกิดขึ้นพร้อมกัน ดัน สภาพธรรมนั้นเป็นสหชาติปัจจัย

สห แปลว่า ร่วมกัน พร้อมกัน

ชาติ แปลว่า เกิด

ปัจจัย คือ ธรรมซึ่งอุปการะอุดหนุนให้สภาพธรรมอื่นเกิดขึ้นหรือดำรงอยู่ แสดงว่าสภาพธรรมทุกอย่างที่เกิดขึ้นเป็นสังขารธรรม เพราะอาศัยธรรมอื่นเป็นปัจจัยจึงเกิดขึ้น ถ้าปราศจากปัจจัย สภาพธรรมทั้งหลายก็เกิดไม่ได้ และสภาพธรรมซึ่งเป็น

สหชาติปัจจัยนั้น ทำให้สภาพธรรมอื่นเกิดขึ้นพร้อมกับตน แต่สภาพธรรมบางอย่างก็เป็นปัจจัยโดยเกิดก่อนสภาพธรรมที่ตนเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น สภาพธรรมบางอย่างก็เป็นปัจจัยโดยเกิดภายหลัง

ฉะนั้น จิตจึงเป็นสหชาติปัจจัยแก่เจตสิกที่เกิดพร้อมกับจิตนั้น และเจตสิกก็เป็นสหชาติปัจจัยแก่จิตที่เกิดพร้อมกับเจตสิกนั้น เมื่อผัสสเจตสิกเกิดขึ้นกระทบอารมณ์ใด จิตที่เกิดพร้อมกับผัสสเจตสิกนั้น ก็รู้อารมณ์ที่ผัสสเจตสิกนั้นกระทบ **ไม่ใช่ว่า** ผัสสเจตสิกกระทบอารมณ์หนึ่งแล้วจิตที่เกิดพร้อมกับผัสสเจตสิกนั้นไปรู้อีกอารมณ์หนึ่ง ขณะที่ผัสสเจตสิกเกิดขึ้นกระทบเสียงใด โสตวิญญาณที่เกิดพร้อมกับผัสสเจตสิกที่กระทบเสียงนั้น ก็มีเสียงนั้นเป็นอารมณ์

ปรมัตถธรรมมี ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ปรมัตถธรรมแต่ละอย่างเป็นปัจจัยให้ปรมัตถธรรมอื่นที่เป็นสังขตธรรมเกิดขึ้น คือ จิตเป็นปัจจัยให้เกิดเจตสิกและเป็นปัจจัยให้เกิดรูป (เว้นบางขณะ) เจตสิกเป็นปัจจัยให้เกิดจิต และเป็นปัจจัยให้เกิดรูป (เว้นบางขณะ) รูปเป็นปัจจัยให้เกิดรูป และเป็นปัจจัยให้เกิดจิตขณะที่รูปเป็นวัตถุ คือ เป็นที่เกิดของจิต และขณะที่รูปเป็นอารมณ์ของจิต ตามควรแก่สภาพของปรมัตถธรรมนั้นโดยปัจจัยต่างๆ กัน เช่น สหชาติปัจจัย เป็นต้น

จิตและเจตสิกเป็นสหชาติปัจจัยให้รูปเกิดพร้อมกับจิตทันทีที่จิตเกิดขึ้นในอุปาทกขณะ จิตทุกดวงมี ๓ ออนุขณะ (ขณะย่อย) คือ อุปาทกขณะ (ขณะเกิดขึ้น) จิตขณะ (ขณะยังไม่ดับ) ภัคขณะ (ขณะดับ) จิตไม่ได้สั่งให้รูปเกิด จิตตชรูป คือ รูปที่เกิดเพราะจิตเป็นปัจจัยนั้น เกิดพร้อมกับจิตทันทีที่จิตเกิดขึ้นในอุปาทกขณะนั้นเอง แต่ทั้งนี้ต้องเว้นปฏิสนธิจิต เพราะในขณะที่เป็นปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นนั้นมีแต่กัมมชรูป คือ รูปที่เกิดเพราะกรรมเกิดร่วมด้วยไม่มีจิตตชรูป เมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้วจิตจึงเป็นปัจจัยให้รูปเกิดขึ้นพร้อมกับจิต ตั้งแต่ปฐมภวังค์ คือ ภวังค์ดวงแรกเป็นต้นไป เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ (ปัญจวิญญาณ ๕ x ๒) คือ จิตเห็น ๒ ดวง จิตได้ยิน ๒ ดวง จิตได้กลิ่น ๒ ดวง จิตลิ้มรส ๒ ดวง จิตรู้สิ่งที่กระทบสัมผัสทางกาย ๒ ดวง และจุติจิตของพระอรหันต์ นอกจากนั้นแล้วทุกขณะที่จิตเกิดขึ้นในภุมิที่มีชั้น ๕ มีจิตตชรูปเกิดพร้อมกับอุปาทกขณะของจิตทุกครั้ง

แต่ละบุคคลสะสมสภาพธรรมมาอย่างวิจิตรต่างๆ กัน บางคนมือกุศลมาก บางคนก็มีกุศลมาก แต่ผู้ที่เข้าใจเรื่องการเจริญสติปัฏฐานแล้วอบรมเจริญสติปัฏฐาน กุศลทั้งหลายก็จะเป็นบารมีที่อุปการะ เกื้อกูลให้สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน จนกระทั่งสามารถประจักษ์แจ้งอริยสัจธรรม ดับกิเลสได้เป็นสมุจเฉทเป็นขั้นๆ แต่ผู้ที่เริ่มเจริญสติปัฏฐานนั้น สติปัฏฐานยังไม่มีกำลัง ความเป็นตัวตนจึงยัง

มีกำลังมาก ไม่ว่าในขณะที่เห็น ขณะได้ยิน ขณะรังเกียจอกุศล ขณะบำเพ็ญกุศลก็ยังยึดถือสภาพธรรมนั้นๆ ว่าเป็นเรา เป็นกุศลของเรา

ฉะนั้น จุดประสงค์ของการศึกษาปรมัตถธรรมเรื่องจิตก็เพื่อเป็นปัจจัยเกื้อกูลให้เข้าใจลักษณะของจิตที่กำลังเห็น กำลังได้ยิน กำลังคิดนึก เป็นต้น เพื่อให้สติปัญญาเกิดขึ้นระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นสภาพรู้ ธาตุรู้ ที่กำลังรู้สิ่งหนึ่งสิ่งใดที่กำลังปรากฏ

ขณะที่ศึกษาเรื่องจิตก็อย่าเพิ่งคิดว่ารู้ลักษณะของจิตชัดเจนแจ่มแจ้งแล้ว และจุดประสงค์ของการศึกษาเรื่องจิตนั้น ไม่ใช่เพื่อต้องการเป็นผู้ที่มีความรู้เรื่องจิตมากๆ แต่เพื่อเป็นสังฆารขันธปรุ้งแต่งให้สติเกิดขึ้นระลึกถึงสภาพของจิตซึ่งเป็นนามธรรม ซึ่งเป็นธาตุรู้ ที่กำลังรู้ในขณะนี้ เพื่อปัญญาที่อบรมเจริญขึ้นแล้วนั้น จะได้คลายการยึดถือสภาพธรรมทั้งหลายว่าเป็นตัวตน

คำถามทบทวน

๑. ภาวังคจิต คืออะไร ภาวังคจิตรู้อารมณ์ไหม
๒. ขณะใดจิตชื่อว่าปัญหาระ เพราะอะไร
๓. จิต เจตสิก เป็นปัจจัยให้เกิดอะไรบ้าง
๔. รูป เป็นปัจจัยให้เกิดอะไรบ้าง
๕. การรู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นพระอริยบุคคล มีกี่ชั้น อะไรบ้าง
๖. วัตถุรูป คืออะไร
๗. आयตนะ คืออะไร อะไรเป็นอายตนะบ้าง
๘. สหชาติปัจจัย คืออะไร
๙. จิตตชรูป คืออะไร เกิดเมื่อไร ในภูมิที่มีขั้น ๕ จิตใดไม่เป็นปัจจัยให้จิตตชรูปเกิดบ้าง
๑๐. จุดประสงค์ที่ถูกต้องของการศึกษาพระธรรม คืออะไร

บทที่ ๒

คำอธิบาย คำว่า “จิต” ในอัญจสาลีนี้ จิตตูปปาตภณฺท์ มีต่อไปว่า

จะอธิบายคำว่า “จิตตํ” ต่อไป ที่ชื่อว่า “จิต” เพราะอรรถว่า คิด อธิบายว่า รู้แจ้งอารมณ์ อีกอย่างหนึ่งเพราะเหตุที่ศัพท์ว่า “จิตตํ” นี้ ทั่วไปแก่จิตทุกดวง ฉะนั้น ในคำว่า “จิตตํ” นี้ โลภียกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต จึงชื่อว่า “จิต” เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถิ ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรม กิเลส สังสมวิบาก อนึ่ง แม้จิตทุกดวงชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรตามสมควร ชื่อว่า “จิต” เพราะกระทำให้วิจิตร

ถ้าศึกษาจากตำราอื่นหลังๆ ที่มีผู้รวบรวมไว้ ก็จะทราบว่ารรรถของจิต ๖ อย่างที่กล่าวไว้ในตำราอื่นหลังๆ นั้นมาจากข้อความในอัญจสาลีนี้ อรรถกถาธรรมสังคณีปกรณ์ ซึ่งอธิบายคำว่า “จิต” ที่สามารถจะแยกออกได้เป็นข้อๆ คือ

ชื่อว่า “จิต” เพราะอรรถว่า คิด อธิบายว่า เพราะรู้แจ้งอารมณ์ ๑

ชื่อว่า “จิต” เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถิ ๑

ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรม กิเลส สังสม
วิบาก ๑

ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรตามสมควร ๑ (ข้อ
นี้ ส่วนมากในตำรารุ่นหลังแยกเป็น ๒ คือ เพราะวิจิตรด้วย
อารมณ์ ๑ และเพราะวิจิตรด้วยสัมปยุตตธรรม ๑)

ชื่อว่า “จิต” เพราะกระทำให่วิจิตร ๑

ซึ่งก็จะขอกล่าวถึงตามลำดับ เพื่อที่จะให้เข้าใจลักษณะของ
จิตตามที่กล่าวไว้ในอัฐฐาสานี

ที่ชื่อว่า “จิต” เพราะอรรถว่า “คิด” อธิบายว่ารู้แจ้ง
อารมณ์

ทุกท่านคิดเสมอ ถ้าสังเกตพิจารณาความคิด ก็จะได้เห็นว่า
ช่างคิดเสียจริง และคิดไปต่างๆ นานา ไม่มีทางยุติความคิดได้
เลย จนกระทั่งบางท่านไม่อยากจะคิด อยากจะสงบๆ คือ หยุด
ไม่คิด เพราะเห็นว่าเมื่อคิดแล้วก็เดือดร้อนใจ เป็นห่วง วิตกกังวล
กระสับกระส่าย ด้วยโลภะบ้าง หรือด้วยโทสะบ้าง และเข้าใจว่า
ถ้าไม่คิดเสียได้ก็จะดี แต่ให้ทราบ่ว่าจิตนั่นเองเป็นสภาพธรรม
ที่คิด รูปธรรมคิดไม่ได้ เมื่อพิจารณาเรื่องที่จิตคิด ก็จะได้รู้ได้ว่า
เพราะเหตุใดจิตจึงคิดเรื่องอย่างนั้นๆ ซึ่งบางครั้งไม่น่าจะคิดอย่าง
นั้นเลย ตามปกติจิตย่อมเกิดขึ้นคิดไปในเรื่องของสิ่งที่ปรากฏ

ทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้างอยู่เรื่อย ๆ จนเห็นว่าเป็นเรื่องราวจริงจัง แต่ที่เห็นว่าเป็นเรื่องราวจริงจังทั้งหมดนั้น ก็เป็นเพียงเพราะจิตเกิดขึ้นคิด เรื่องนั้นแล้วก็ดับไปเท่านั้นเอง ซึ่งถ้าเพียงจิตไม่คิดถึงเรื่องนั้นเท่านั้น เรื่องนั้นก็จะมี

ข้อความในอัฐฐสาลินีว่า ที่ชื่อว่า “จิต” เพราะอรรถว่า คิด อธิบายว่า รู้แจ้งอารมณ์

สภาพ “รู้” มีลักษณะต่างกันตามประเภทของสภาพธรรมนั้น ๆ เช่น เจตสิก ก็เป็นสภาพธรรมที่รู้อารมณ์แต่ไม่เป็นใหญ่ในการรู้อารมณ์ เจตสิกแต่ละประเภทเกิดขึ้นพร้อมกับจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต แต่ว่ากระทำกิจเฉพาะของเจตสิกนั้น ๆ เช่น ผัสสเจตสิกเกิดร่วมกับจิต พร้อมกับจิต แต่ผัสสเจตสิกเป็นสภาพธรรมที่รู้อารมณ์ โดยกระทบอารมณ์ ซึ่งถ้าผัสสเจตสิกไม่รู้อารมณ์ ก็ย่อมไม่กระทบอารมณ์ ฉะนั้น ผัสสเจตสิกจึงรู้อารมณ์เพียงโดยกระทบอารมณ์ แต่ไม่ใช่รู้แจ้งอารมณ์ ปัญญาเจตสิกเป็นสภาพธรรมที่รู้ธรรมเห็นธรรมถูกต้องตามความเป็นจริง เช่น รู้ลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล ของสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ แต่จิตซึ่งเป็นสภาพรู้นั้น มีคำอธิบายว่า รู้แจ้งอารมณ์ จึงไม่ใช่การรู้อย่างผัสสะที่กระทบอารมณ์ ไม่ใช่การรู้อย่างสัญญาที่จำหมายลักษณะของอารมณ์ ไม่ใช่การรู้อย่างปัญญา แต่จิตเป็นสภาพที่รู้แจ้งใน

ลักษณะต่างๆ ของอารมณ์ที่ปรากฏ สิ่งที่กำลังปรากฏทางตา ในขณะนี้ต่างกันไหม สภาพธรรมเป็นสัจจธรรม เป็นสิ่งซึ่งพิสูจน์ได้ ขณะนี้เห็นสิ่งเดียว สีเดียวหมด หรือเห็นสิ่งที่กำลังปรากฏ เป็นสีต่างๆ อย่างละเอียดจนทำให้รู้ความต่างกันได้ว่า สิ่งที่เห็นนั้นเป็นเพชรแท้ หรือเพชรเทียม เป็นต้น จิตเป็นสภาพที่เห็นแจ้ง คือ รู้แจ้งแม้ลักษณะที่ละเอียดต่างๆ ของอารมณ์ต่างๆ อุปมาเหมือนกระจกเงาที่ใสสะอาด ไม่ว่าสิ่งใดจะผ่านก็ย่อมปรากฏเงาในกระจกฉันใด ขณะนี้จักขุปสาทเป็นรูปซึ่งมีลักษณะประจักษ์พิเศษ สามารถกระทบสิ่งที่ปรากฏทางตา โสตปสาทสามารถกระทบเฉพาะเสียง จ्ञานปสาทสามารถกระทบเฉพาะกลิ่น ชิวหาปสาทสามารถกระทบเฉพาะรส กายปสาทสามารถกระทบเฉพาะรูปที่กระทบกาย ฉะนั้น ไม่ว่าจะ เป็นสีสน်วันณะอย่างใดๆ ก็ตาม จะเป็นสีเพชรแท้ เพชรเทียม หยก หิน หรือแม้สีแววตาที่ริษยา ก็ปรากฏให้จิตเห็นได้ทั้งสิ้น ขณะนี้สิ่งที่กำลังปรากฏทางตาปรากฏกับจิตที่รู้แจ้ง ไม่ว่าสิ่งที่ปรากฏนั้นมีลักษณะอย่างไร จิตก็รู้แจ้งในลักษณะที่ปรากฏนั้นๆ คือ เห็นสีสน်ต่างๆ ทั้งหมดของสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏจึงทำให้รู้ความหมาย รู้รูปร่างสัณฐานและคิดนึกถึงสิ่งที่ปรากฏทางตาได้

เสียงที่ปรากฏทางหูเป็นเสียงเดียวกันทั้งหมด หรือต่างกันเป็นแต่ละเสียงตามปัจจัยที่ทำให้เสียงนั้นๆ เกิดขึ้น คนมีเท่าไร เสียงของแต่ละบุคคลก็ต่างกันไปตามนั้น จิตรู้แจ้งทุกเสียงที่ปรากฏ

ต่าง ๆ กัน เสียงเยาะเย้ย เสียงประชดถากถางดูหมิ่น เสียงลมพัด เสียงน้ำตก เสียงสัตว์ร้อง สัตว์นานาชนิดก็ร้องต่าง ๆ กัน หรือแม้คนที่เลียนเสียงสัตว์ จิตก็รู้แจ้งของลักษณะของเสียงที่ต่างกัน จิตได้ยินเสียงรู้แจ้ง คือ ได้ยินเสียงทุกเสียงที่ต่างกัน

สภาพธรรมทุกอย่างปรากฏได้ก็เพราะจิตเกิดขึ้นรู้แจ้งอารมณ์นั้น ๆ ที่ปรากฏ จิตที่รู้แจ้งทางจุมุกเกิดขึ้นรู้แจ้งกลิ่นต่าง ๆ ที่ปรากฏ กลิ่นสัตว์ทุกชนิด กลิ่นพืชพันธุ์ดอกไม้ นานาชนิด กลิ่นอาหาร กลิ่นแกง กลิ่นขนม ถึงไม่เห็น เพียงได้กลิ่นก็รู้ว่าเป็นอะไร

จิตที่รู้แจ้งทางลิ้นเกิดขึ้นลิ้มรสต่าง ๆ รสอาหารมีมากมาย รสเนื้อ รสผัก รสผลไม้ รสชา รสกาแฟ รสเกลือ รสน้ำตาล รสน้ำส้ม รสมะนาว รสมะขาม เป็นรสที่ไม่เหมือนกันเลย แต่จิตที่ลิ้มรสก็รู้แจ้งรสต่าง ๆ ที่ปรากฏ แม้ว่าจะต่างกันอย่างละเอียดเพียงใด จิตก็สามารถรู้แจ้งลักษณะที่ต่างกันอย่างละเอียดนั้นได้ เช่น ขณะชิมอาหาร จิตที่ลิ้มรสรู้แจ้งในรสนั้นจึงรู้ว่ายังขาดรสอะไรจึงต้องปรุงอะไร ใส่อะไร เติมอะไร เป็นต้น

จิตที่รู้แจ้งสิ่งที่กระทบสัมผัสกาย รู้แจ้งลักษณะต่าง ๆ ที่กระทบกาย เช่น ลักษณะของเย็นลม เย็นน้ำ หรือเย็นอากาศ รู้ลักษณะของผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ เป็นต้น ที่กระทบกาย

ท่านผู้หนึ่งเล่าให้ฟังว่า ท่านกำลังยืนอยู่ที่ถนนก็เกิดระลึก

ลักษณะแข็งที่ปรากฏ แล้วต่อไปก็คิดว่าแข็งนี้เป็นถนน และต่อไปก็คิดว่าแข็งนี้เป็นรองเท้า แล้วต่อไปก็คิดว่าแข็งนี้เป็นถุงเท้า นี่เป็นความคิดเรื่องลักษณะแข็งที่ปรากฏ จิตที่คิดเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย เมื่อกระทบแข็งจึงคิดว่าแข็งนี้คืออะไร แข็งนี้ถนน แล้วต่อไปแข็งนี้รองเท้า แล้วต่อไปแข็งนี้ถุงเท้า จะเห็นได้ว่า ไม่มีใครสามารถยับยั้งการคิดนึกเรื่องสิ่งต่างๆ ได้ แต่การที่รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงได้นั้น ต้องเป็นปัญญาที่รู้ว่าจิตเกิดขึ้นรู้แจ้งอารมณ์แต่ละขณะแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว ขณะที่กำลังคิดถึงถนน รองเท้า ถุงเท้า ไม่ใช่ขณะที่รู้แจ้งลักษณะที่แข็ง

ฉะนั้น การที่ปัญญาจะรู้ชัดในลักษณะของสภาพธรรมตามความจริงนั้น จะต้องรู้ชัดว่าขณะที่คิดไม่ใช่ตัวตน แต่เป็นจิตที่กำลังรู้เรื่องคิด จิตที่คิดไม่ใช่จิตที่เห็น จิตที่รู้อารมณ์ทางตา จิตคิดรู้อารมณ์ทางใจ ตามปกติขณะที่สภาพธรรมใดปรากฏทางกาย จะเป็นลักษณะที่อ่อนนุ่มหรือแข็งก็ตาม ขณะนั้นยังไม่รู้ว่าเป็นอะไร ถ้าอยู่ในที่มีดบาดแทงก็อาจจะต้องลืมตาเปิดไฟขึ้นดูว่ากำลังกระทบสัมผัสอะไร ฉะนั้น ตามความเป็นจริงแล้วขณะที่จิตรู้แข็งนั้นไม่ใช่จิตคิดนึก ขณะที่จิตกำลังรู้แข็งนั้นไม่มีโลกของถุงเท้า รองเท้า หรือถนน ไม่มีโลกของสมมติบัญญัติใดๆ เลย มีแต่สภาพที่กำลังรู้ลักษณะที่แข็ง แม้สภาพที่รู้แข็งนั้นก็ไม่ใช่สัตว์บุคคล เป็นเพียงสภาพที่รู้แข็งเกิดขึ้นแล้วดับไป แล้วจิตที่เกิดภายหลังจึงคิดนึกเป็นสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทาง

ล้น ทางกาย ทางใจ เป็นเรื่องราวสมมติบัญญัติของสิ่งที่ปรากฏ จนลืมนึกว่าจิตที่เกิดขึ้นรู้แจ้งและสภาพที่แจ้งนั้นดับไปแล้ว และจิตที่คิดเรื่องสิ่งที่แจ้งนั้นก็ดับไป สภาพธรรมทั้งนามธรรมและรูปธรรมเกิดขึ้นและดับไปสลับต่อกัน อย่างรวดเร็ว จึงทำให้ไม่รู้สภาพธรรมทั้งนามธรรมและรูปธรรมนั้นเกิดดับไม่ใช่ตัวตน

จิตเป็นสภาพที่รู้แจ้งอารมณ์ที่ปรากฏ ไม่ว่าจะเป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เมื่อผัสสเจตสิกกระทบอารมณ์ใด จิตก็เกิดพร้อมผัสสะนั้น ก็รู้แจ้งลักษณะต่างๆ ของอารมณ์นั้น ฉะนั้น แม้คำว่ารู้แจ้งอารมณ์ซึ่งเป็นลักษณะของจิตซึ่งเป็นสภาพรู้ ก็จะต้องเข้าใจว่า “รู้แจ้งอารมณ์” คือ รู้ลักษณะต่างๆ ของอารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏ ไม่ว่าจะเป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เมื่อจิตเป็นสภาพที่รู้แจ้งอารมณ์ อารมณ์จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้จิตแต่ละประเภทเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น ฉะนั้น อารมณ์จึงเป็นอารมณ์มกปัจจัย คือ เป็นปัจจัยให้จิตเกิดโดยเป็นอารมณ์ของจิต จิตแต่ละขณะที่เกิดขึ้นมีปัจจัยอื่นอีกหลายปัจจัย แต่จิตจะเกิดขึ้นโดยไม่รู้อารมณ์ไม่ได้ ฉะนั้น อารมณ์จึงเป็นปัจจัยหนึ่งในหลายปัจจัยที่ทำให้จิตแต่ละขณะเกิดขึ้น

คำถามทบทวน

๑. ผัสสเจตสิก สัญญาเจตสิก ปัญญาเจตสิก และจิตรู้อารมณ์
ต่างกันอย่างไร
๒. อารัมมณปัจจัย คืออะไร
๓. อะไรเป็นอารัมมณปัจจัยบ้าง

บทที่ ๓

ประการต่อไป

อีกอย่างหนึ่งเพราะเหตุที่ศัพท์ว่า “จิตต” นี้ทั่วไปแก่จิตทุกดวง ฉะนั้น ในคำว่า “จิตต” นี้โลกียกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต ชื่อว่า “จิต” เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชนวิถิ

การที่จะเข้าใจอรรถที่ว่า ชื่อว่าจิต เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชนวิถินั้น จะต้องเข้าใจเรื่องของจิตซึ่งเกิดดับๆ สืบต่อกันอย่างรวดเร็วว่า นามธรรมที่เกิดกับจิตแล้วดับไปแต่ละขณะนั้น สะสมสืบต่อในจิตขณะหลังๆ ที่เกิดดับสืบต่อมานั่นเอง

เมื่อจิตเกิดขึ้นเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา หรือได้ยินเสียงที่ปรากฏทางหู เป็นต้น ตามปกติจะไม่รู้ว่าขณะที่เห็นหรือได้ยินนั้นเป็นลักษณะของจิต แต่มักจะรู้ว่าขณะใดจิตใจเป็นทุกข์ เศร้าหมอง ขุ่นมัว ขณะใดจิตใจสบาย แจ่มใส ขณะใดโกรธ ขณะใดเมตตา สงเคราะห์ช่วยเหลือบุคคลอื่น ขณะใดเป็นมิตรไมตรีกับบุคคลอื่น จิตแต่ละขณะที่เกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็วนั้น ก็สังสมสันดานของตน คือ ไม่ว่าจะเป็นโลกียกุศล อกุศล แต่ละขณะที่เกิดขึ้นแล้วดับไปนั้น เป็นปัจจัยสะสมสืบต่อในจิตดวง(ขณะ) ต่อๆ ไป

เพราะเมื่อจิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วดับไป การดับไปของจิตดวงก่อนเป็นปัจจัยให้จิตดวงต่อไปเกิดขึ้นสืบต่อทันที ฉะนั้น จิตดวงที่เกิดต่อจึงมีสภาพธรรมซึ่งจิตดวงก่อนสะสมไว้แล้วสืบต่อไปในจิตดวงหลังๆ ที่เกิดต่อๆ ไปอีกเรื่อยๆ

แต่ละท่านจะสังเกตได้ว่า แต่ละบุคคลมีอริยาสัยต่างๆ กัน มีอุปนิสัยต่างๆ กัน ตามการสะสมของจิตแต่ละขณะซึ่งเกิดดับสืบต่อกัน บางท่านก็เป็นผู้โง่เขลา เพราะจิตที่เป็นบุญกุศลได้เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป แล้วจิตที่เกิดสืบต่อก็สะสมบุญกุศลนั้นๆ เป็นปัจจัยสืบต่อๆ ไปข้างหน้า อกุศลก็เช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็จิตประกอบด้วยโลภะ โทสะ หรือโมหะ เมื่ออกุศลจิตประเภทนั้นๆ ดับไปแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้จิตดวงต่อไปเกิดขึ้นสืบต่อสภาพธรรมที่สะสมอยู่ในจิตดวงก่อนต่อไปอีก การที่จิตดวงหลังเกิดต่อจากจิตดวงก่อนอยู่เรื่อยๆ นั้น เพราะจิตทุกดวงเป็นอนันตรปัจจัย คือ เป็นปัจจัยทำให้จิตขณะต่อไปเกิดขึ้นสืบต่อทันทีที่จิตดวงก่อนดับ จิตทุกดวงเป็นอนันตรปัจจัย ทำให้จิตดวงต่อไปเกิดขึ้น เว้นจิตจิตของพระอรหันต์เท่านั้นที่ไม่เป็นอนันตรปัจจัย เมื่อจิตจิตของพระอรหันต์ดับจึงเป็นปรินิพพาน ไม่มีปฏิสนธิจิตหรือจิตใดๆ เกิดสืบต่ออีกเลย ฉะนั้น ปัจจัยที่กล่าวถึงแล้วจึงมี ๓ ปัจจัย คือ สหชาติปัจจัย อารัมมณปัจจัย และอนันตรปัจจัย

อรรถของจิตประการที่ ๒ ข้อความในอัญญสาลินีมีว่า อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่ศัพท์ว่า “จิตต” นี้ ทั่วไปแก่จิตทุกดวง

ฉะนั้น ในคำว่า “จิตต์” นี้ โลภียกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต จึงชื่อว่า “จิต” เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถิ

ฟังดูเหมือนเป็นเรื่องยาก แต่เป็นเรื่องจริงในชีวิตประจำวัน ส่วนมากทุกท่านก็ได้ยินคำว่ากุศลจิต และอกุศลจิตอยู่เสมอ แต่ยังไม่คุ้นกับมหากิริยาจิต และ “ชวนวิถิ” จิตทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นประเภทต่างๆ ประการใดก็ตาม เมื่อจำแนกโดยการเกิด คือ โดยชาติแล้วมี ๔ ชาติ คือ เป็นกุศลจิต ๑ เป็นอกุศลจิต ๑ เป็นวิบากจิต ๑ เป็นกิริยาจิต ๑ (ภาษาบาลี คือ กุศลจิตต์ อกุศลจิตต์ วิปากจิตต์ กิริยาจิตต์)

ส่วนใหญ่ทุกท่านคุ้นกับคำว่า กุศลจิต และอกุศลจิต แต่ยังไม่คุ้นกับ วิบากจิต และกิริยาจิต กุศลจิตเป็นจิตที่ดี ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดผล คือ กุศลวิบาก ในอนาคตข้างหน้า เมื่อกุศลจิต และกุศลเจตสิกซึ่งเกิดร่วมกันเป็นเหตุดับไปแล้ว ธรรมที่เป็นกุศลก็สะสมสืบต่อในจิตดวงต่อไป เป็นปัจจัยให้จิตและเจตสิก ซึ่งเป็นกุศลวิบากจิตและกุศลวิบากเจตสิกเกิดขึ้นร่วมกัน โดยเป็นผลของกุศลนั้นๆ ในอรรถกถามีข้อความว่า แม้วิบากเจตสิกเกิดร่วมกับจิต แต่เพราะจิตเป็นประธาน จึงใช้คำว่าวิบากจิตเท่านั้น ซึ่งก็หมายรวมถึงวิบากเจตสิกที่เกิดร่วมกันด้วย และแม้คำว่าจิตตชรูป คือ รูปซึ่งเกิดเพราะจิตเป็นปัจจัยก็เช่นเดียวกัน จิตตชรูปเกิดขึ้นเพราะจิตและเจตสิกซึ่งเกิดร่วมกันเป็นปัจจัย แต่

ใช้คำว่า “จิตตชรูป” นั้นก็หมายรวมถึงเจตสิกเกิดร่วมกับจิตนั้นๆ ก็เป็นปัจจัยให้รูปนั้นเกิดด้วย ฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงวิบากจิต ก็หมายรวมถึงวิบากเจตสิกที่เกิดร่วมด้วย

อกุศลจิตเป็นสภาพธรรมที่เป็นโทษ เป็นสภาพธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดผลที่เป็นทุกข์ ไม่น่าพอใจ คือ อกุศลวิบากจิตต่าง ๆ นอกจากกุศลจิตและอกุศลจิตและวิบากจิตแล้ว ก็มีจิตอีกประเภทหนึ่ง คือ กิริยาจิต ซึ่งไม่เป็นเหตุที่จะให้เกิดวิบาก จึงไม่ใช่กุศลจิต ไม่ใช่อกุศลจิต และไม่ใช่วิบากจิตด้วยเพราะกิริยาจิตไม่ใช่ผลของกุศลจิตหรืออกุศลจิต

จิตทั้งหมดจำแนกเป็นชาติหนึ่งชาติใดใน ๔ ชาติ คือ เป็นกุศล หรืออกุศล หรือเป็นวิบาก หรือเป็นกิริยา ถ้าไม่ศึกษาให้ละเอียดขึ้นก็ไม่รู้ว่าขณะไหนเป็นกุศลจิต อกุศลจิต วิบากจิต กิริยาจิต เช่น ขณะปฏิสนธิ ซึ่งเป็นจิตขณะแรกที่เกิดขึ้นในภพนี้ในชาตินี้ ที่ทุกท่านมีชีวิตอยู่ในขณะนี้ ก็เพราะปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นในภพนี้ชาตินี้ จึงทำให้เป็นบุคคลนี้ ปฏิสนธิจิตเป็นกุศลจิตไม่ได้ เป็นอกุศลจิตไม่ได้ ขณะที่ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นนั้น ไม่ได้กระทำการมใด ๆ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ ปฏิสนธิจิตเป็นวิบากจิตซึ่งเกิดขึ้นเพราะกรรมใดกรรมหนึ่งเป็นปัจจัย แม้ว่าการมที่ได้กระทำแล้วในแต่ละภพชาติจะมากมายเพียงใดก็ตาม กรรมใดเป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิจิตหรือวิบากจิตใดเกิดขึ้น กรรมนั้นเป็นกัมมปัจจัยแก่ปฏิสนธิจิตและวิบากจิตนั้น ถ้าเกิดในภูมิ

มนุษย์เป็นสฤติภูมิก็ต้องเป็นผลของกุศลกรรม จิตที่ปฏิสนธิก็เป็นกุศลวิบาก ถ้าเกิดในอบายภูมิ คือ เกิดในนรกหรือเกิดเป็นเปรต เกิดเป็นอสุรกาย เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน ก็เป็นผลของอกุศลกรรม จิตที่ปฏิสนธิในอบายภูมิ เป็นอกุศลวิบาก

เมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว กรรมนั้นไม่ได้เพียงทำให้ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นเท่านั้น เมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว กรรมเดียวกันที่เป็นปัจจัยให้ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นก็เป็นกัมมปัจจัย ทำให้วิบากจิตดวงต่อไปเกิดขึ้น ทำภวังคกิจสืบต่อจากปฏิสนธิจิต ปฏิสนธิจิต คือ จิตที่ทำกิจสืบต่อจากจุติจิต (จิตขณะสุดท้ายของชาติก่อน) ทันทีที่จุติจิตของชาติก่อนดับ กรรมหนึ่งที่ได้กระทำแล้วก็ปัจจัยให้ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้น เป็นจิตขณะแรกในชาตินี้ สืบต่อจากจุติจิตของชาติก่อนแล้วก็ดับไป และกรรมเดียวกันนั้นเป็นปัจจัยให้วิบากจิตดวงต่อไปเกิดขึ้นกระทำภวังคกิจ คือ กิจดำรงภพชาติที่เป็นบุคคลนี้สืบต่อไปจนกว่าจะจุติ คือ เคลื่อนจากภพภูมินี้ สิ้นสุดสภาพที่เป็นบุคคลนี้ในชาตินี้ และในระหว่างที่ยังไม่จุติ กรรมอื่นๆ ก็เป็นปัจจัยให้วิบากจิตต่างๆ เกิดขึ้นรู้ อารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ได้

“กุศล” คือ สภาพธรรมที่ตังามไม่เป็นโทษภัย บางท่านเข้าใจว่าท่านสามารถจะทำกุศลได้เฉพาะเวลาที่มีทรัพย์สินเงินทองเท่านั้น แต่ลืมความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ถึงแม้ไม่มีเงิน แต่มีสิ่งของที่พอจะแบ่งปันเจือจานสละให้เพื่อช่วยเหลือบุคคลอื่นๆ ได้ ท่าน

จะสละให้เพื่อช่วยเหลือคนอื่นได้ไหม ถ้าสละให้ไม่ได้ ขณะนั้น เป็นกุศลหรืออกุศล ผู้ที่ไม่รู้ว่ากุศลจิตเป็นจิตที่ดีงาม ไม่มีโทษ ก็อาจจะคิดเศร้าหมองใจว่า ท่านขาดเงิน ท่านทำบุญไม่ได้ แต่ความจริงนั้นถึงแม้ว่าไม่มีเงินที่จะทำทานกุศล ก็มีกุศลอื่นอีกหลาย ประการที่กระทำได้ เช่น ขณะที่รู้สึกเป็นมิตรไมตรีกับบุคคลอื่น มีจิตอ่อนโยน พูดคำที่อ่อนหวานด้วยใจจริง ช่วยเหลือเอื้อเฟื้อ เพื่อแผ้วเจือจานขณะนั้นเป็นกุศล เป็นสภาพธรรมที่ไม่เป็นโทษ ภัยใดๆ เลย

ขณะที่มีมานะสำคัญตนว่าสูงกว่า ดีกว่า เก่งกว่าบุคคลอื่น หรือแม้ว่ามีการแบ่งแยกเป็นเราเป็นเขา ไม่ช่วยเหลือ ไม่เอื้อเฟื้อ เจือจาน ขณะนั้นเป็นอกุศลจิต เป็นจิตที่ไม่ดีงาม เป็นสภาพ ธรรมที่เป็นโทษ

เมื่อเข้าใจลักษณะของกุศลจริงๆ ก็เจริญกุศลทุกประการได้ แม้ว่าไม่มีทรัพย์สินเงินทองที่จะให้ ก็ยังมีสิ่งอื่นเล็กๆ น้อยๆ ซึ่งพอที่จะสละให้ได้ ถ้าสละให้ไม่ได้จริงๆ เพราะเป็นคนที่ยหวง ของ แต่ก็คิดอยากให้อริจิตสงบหรืออยากหมดกิเลสเป็นพระโสดาบัน จะสละสิ่งของให้ผู้อื่นได้บ้างไหม แต่ละบุคคลสะสมกุศลและอกุศล มาต่างๆ กัน ฉะนั้น จึงควรพิจารณาจิตของตนเองว่าเป็น ผู้ที่ยังหวงสิ่งของมาก หรือว่าเริ่มสละสิ่งของให้เป็นประโยชน์แก่ คนอื่นๆ บ้าง ทีละเล็กละน้อยจนเป็นอุปนิสัย เป็นปัจจัยที่มีกำลัง ทำให้ละคลายการยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตน จน

ปัญญาที่อบรมเจริญคมกล้าแล้วนั้น รู้แจ้งนิพพานได้ ผู้ที่คิดว่า
 อยากหมดกิเลสนั้น เวลากิเลสเกิดขึ้นก็ยังพอใจที่จะให้กิเลสนั้น
 มีอยู่ เช่น ขณะที่มีมานะความสำคัญตน ความริษยา แม้ผู้ใด
 จะบอกให้ละคลายเสีย ควรยินดีกับความสุขของบุคคลอื่น หรือ
 ควรมีเมตตา แม้ในบุคคลที่เลวร้าย ท่านจะกระทำไฉน ผู้ที่
 มีฉันทะ คือ พพอใจที่จะโกรธ ตูหมิ่น ถูตัว ริษยา ก็ย่อมไม่
 สามารถที่จะกระทำไฉน ฉะนั้น การละกิเลสจึงไม่ใช่สิ่งที่กระทำ
 ได้ทันที จะต้องค่อยๆ เป็นไป ค่อยๆ อบรมเจริญปัญญาให้
 เกิดขึ้นทีละเล็กทีละน้อย ผู้ที่ต้องการดับกิเลสจริงๆ รู้ว่าต้อง
 อบรมเจริญกุศลทุกประการ ไม่ใช่บำเพ็ญทานอย่างเดียว แล้ว
 ยังหวังเก็บอกุศลอย่างอื่นไว้ บางท่านก็อยากสงบเพราะรู้สึกว่
 ามวันๆ หนึ่งกระสับกระส่าย กระวนกระวายมาก คิดเรื่องนั้นก็
 โกรธ คิดเรื่องนั้นก็ยุ่ง มีแต่เรื่องเดือดร้อนรำคาญใจ เพราะไม่
 ได้พิจารณาจิตในขณะนั้น แต่พิจารณาบุคคลซึ่งท่านโกรธ เมื่อ
 พิจารณาบุคคลอื่นในทางที่ทำให้เกิดอกุศลจิตก็ย่อมจะกระสับ
 กระส่าย กระวนกระวายเดือดร้อน เมื่อรู้ว่กำลังเดือดร้อน ก็
 อยากจะสงบ แต่ไม่รู้ว่ถ้าไม่โกรธขณะนั้นก็ไม่เดือดร้อน ขณะ
 โกรธไม่สบายใจ เดือดร้อนใจ กังวลใจนั้นเป็นอกุศล เป็นสภาพ
 ธรรมที่เป็นโทษ

ฉะนั้น ถ้าขณะใดโกรธแล้วระลึกได้ พิจารณาบุคคลอื่นใน
 ทางที่ทำให้เกิดเมตตาบ้าง กรุณาบ้าง มุทิตาบ้าง อุเบกขาบ้าง

ก็ย่อมสงบได้ทันที เพราะขณะที่จิตมีเมตตา หรือกรุณา หรือมุทิตา หรืออุเบกขานั้นเป็นกุศล ปราศจากโลภะ โทสะ โมหะ จึงสงบ กุศลจิตทุกขณะสงบ ฉะนั้น เมื่อต้องการดับกิเลสจึงต้องเจริญกุศลทุกประการ ไม่ใช่เพียงทานกุศลเท่านั้น

ข้อความในอัญญสาสนี อรรถกถาธัมมสังคณีปกรณ์ จิตตูปปาทกัณฑ์ แสดงอรรถของจิตประการที่ ๒ ว่าอีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่ศัพท์ว่า จิตฺตํ นี้ ทั่วไปแก่จิตทุกดวง ฉะนั้น ในคำว่า “จิตฺตํ” นี้ โลภิกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต จึงชื่อว่า “จิต” เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถึ

คำว่า “**สันดาน**” ในภาษาไทยมาจากคำภาษาบาลี ว่า “**สนฺดาน**” หรือ “**สนฺตติ**” ซึ่งหมายถึง การเกิดดับสืบต่อกัน จิตเห็น จิตได้ยิน จิตได้กลิ่น จิตลิ้มรส จิตรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส เป็นวิบากจิต ไม่ใช่กุศลจิต และไม่ใช่อกุศลจิต จึงไม่สังสมสันดาน จิตเห็น จิตได้ยิน จิตได้กลิ่น จิตลิ้มรส จิตรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส เป็นผลของอดีตกรรม เมื่อกรรมใดสุกงอมพร้อมที่จะให้ผล คือ ประกอบพร้อมด้วยปัจจัยต่างๆ ก็ทำให้วิบากจิตประเภทต่างๆ เกิดขึ้นทำกิจต่างๆ เช่น เห็น ได้ยิน เป็นต้น วิบากจิตไม่สังสมสันดาน เพราะวิบากจิตแต่ละขณะเกิดขึ้นเพราะกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมที่สะสมมาแล้วนั้น เป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น เมื่อวิบากจิตเกิดขึ้นและดับไปแล้ว ก็ไม่เป็นเหตุให้วิบากใด ๆ เกิดขึ้น

เลย

เพื่อที่จะเข้าใจอรรถของจิตประการที่ ๒ ที่ว่า โลภกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต จึงชื่อว่า จิต เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถีนั่น ก็จะต้องเข้าใจวิถีจิตก่อนว่า วิถีจิตคือจิตประเภทไหน เกิดขึ้นเมื่อไร และจะต้องเข้าใจชวนวิถิ ซึ่งเป็นขณะที่จิตสังสมสันดานของตน ซึ่งเป็นโลภกุศลบ้าง อกุศลบ้าง และสำหรับพระอรหันต์ก็เป็นมหากิริยาจิต เพราะถึงแม้ว่าเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็เป็นพระอรหันต์ที่มีกาย วาจา ใจ ต่างๆ กันตามการสังสมสันดานของตน

ฉะนั้น จึงต้องเข้าใจความหมายของวิถีจิตก่อนว่า วิถีจิต คือ จิตที่ไม่ใช่ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิต จิตใดก็ตามที่ไม่ใช่ปฏิสนธิจิต ภวังคจิตและจุติจิตแล้ว เป็นวิถีจิตทั้งหมด ในชาติหนึ่งปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นขณะเดียว คือ ขณะที่ทำปฏิสนธิกิจสืบต่อจากจุติจิตของชาติก่อน เพียงขณะเดียวเท่านั้น ที่เป็นปฏิสนธิจิต ขณะที่จิตทำปฏิสนธิกิจนั้นไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสใดๆ ทั้งสิ้น ปฏิสนธิเป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรม ปฏิสนธิจิตที่เกิดในภุมิมนุษย์เป็นกุศลวิบากจิต เป็นผลของกุศลกรรม

เมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว กรรมไม่ได้ให้ผลเพียงให้ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นเท่านั้น แต่เป็นปัจจัยให้วิบากจิตประเภทเดียวกันเกิดขึ้นทำภวังคกิจ สืบต่อดำรงภาพชาติของการเป็นบุคคลนั้นจนกว่าจะจุติ

ขณะที่ยังไม่จุตินั้น ภาวังคจิตเกิดดับ ๆ กระทำกิจสืบต่อดำรง
 ความเป็นบุคคลนั้นไว้ ในขณะที่ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้
 กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่รู้สิ่งกระทบสัมผัส และไม่คิดนึก ฉะนั้น
 ขณะใดที่เป็นปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต และจุติจิต ขณะนั้นไม่ใช่
 วิถีจิต ขณะหลับสนิทไม่ได้เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้
 ลิ้มรส ไม่ได้กระทบสัมผัส ไม่ได้คิดนึก ภาวังคจิตเกิดดับสืบต่อกัน
 ไปเรื่อยๆ จนกว่าจะฝันหรือตื่นขึ้น เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส
 กระทบสัมผัส คิดนึก อารมณ์ต่างๆ ในโลกนี้ ขณะที่วิบาก
 จิตเกิดขึ้นทำปฏิสนธิกิจ ภาวังคกิจ และจุติกิจนั้น อารมณ์
 ต่างๆ ในโลกนี้ไม่ปรากฏเลย โลกนี้จะเป็นโลกมนุษย์ ลักษณะ
 อย่างไร ก็ไม่ปรากฏทั้งสิ้น ถ้าขณะนี้ใครกำลังหลับก็จะไม่รู้ไม่
 เห็นเลยว่า ในที่นี้มีใครบ้าง มีเสียงอะไรบ้าง มีกลิ่นอะไรบ้าง
 เย็นร้อนประการใด โลกนี้ไม่ปรากฏกับปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต และ
 จุติจิตเลย เมื่อไม่หลับก็จำเรื่องโลกนี้ จำบุคคลต่างๆ เรื่อง
 ราวต่างๆ ในโลกนี้ แต่ขณะหลับสนิทเป็นภาวังคจิต ตัดขาดจาก
 อารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏในโลกนี้ทั้งหมด ไม่รู้ว่าตนเองเป็นใคร
 อยู่ที่ไหน เกี่ยวข้องเป็นญาติมิตรกับใคร มีทรัพย์สมบัติศรัทธา
 บรรดาศักดิ์ สุข ทุกข์ อย่างไร

ขณะเห็นไม่ใช่ภาวังคจิต เป็นวิถีจิตที่เกิดขึ้น เห็นสิ่งที่ปรากฏ
 ทางตา จิตใดก็ตามซึ่งเกิดขึ้นเห็นหรือรู้ หรือยินดีพอใจในสิ่งที่
 กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทาง

ใจ จิตขณะนั้นๆ เป็นวิถิจิต ขณะได้ยินเสียงแล้วพอใจ หรือ ไม่พอใจเสียง ขณะนั้นไม่ใช่ภวังคจิต ขณะนั้นเป็นวิถิจิต จิต ทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้รูปที่ปรากฏทางตาเป็นจักขุทวารวิถิจิต จิต ทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้เสียงทางหูเป็นโสตทวารวิถิจิต จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้กลิ่นทางจมูกเป็นฆานทวารวิถิจิต จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้รสทางลิ้นเป็นชีวนทวารวิถิจิต จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ ที่กระทบกายเป็นกายทวารวิถิจิต จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ ทางใจเป็นมนทวารวิถิจิต

นามธรรมที่เกิดดับเป็นปกติในชีวิตประจำวัน เป็นภวังคจิต ที่เกิดดับสลับกับวิถิจิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางทวารต่าง ๆ

เมื่อปฏิสนธิในภุมิที่มีชั้น ๕ คือ ในภุมิที่มีทั้งรูปชั้นและ นามชั้น กรรมเป็นปัจจัยทำให้กัมมรูป คือ จักขุปสาทรูป โสต ปสาทรูป ฆานปสาทรูป ชีวนปสาทรูป กายปสาทรูป เป็นต้น เกิดดับสืบทอดดำรงสภาพที่ไม่ใช่บุคคลที่ตาบอด หูหนวก เป็นต้น แต่ถ้าขณะใดกรรมไม่เป็นปัจจัยให้จักขุปสาทรูปเกิด บุคคลนั้น ก็ตาบอดไม่เห็นอะไรเลย ฉะนั้น จิตเห็น และจิตอื่นๆ ทุกขณะ จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยปัจจัยที่ทำให้เกิดจิตนั้นๆ ขณะที่วิถิจิต ยังไม่เกิดขึ้นนั้น ภวังคจิตเกิดดับสืบทอดกันอยู่เรื่อยๆ

เมื่อรูปใดเกิดขึ้นกระทบกับปสาทรูปใด และขณะแห่งภวังค์ ใด วิถิจิตจะเกิดขึ้นทันทีไม่ได้ แต่เพื่อกำหนดให้รู้ว่ารูปเกิดขึ้น

กระทบกับปสาทรูป ณ ภาวจิตขณะใด จึงบัญญัติภาวจิตที่รูปเกิดขึ้นกระทบนั้นว่า “อดีตภวังค์” คือ เป็นภวังค์ที่เหมือนกับภวังค์ก่อนๆ แม้ว่ารูปจะเกิดดับเร็วมาก แต่จิตก็เกิดดับเร็วกว่ารูป สภาวรูปรูปหนึ่งเกิดดับเท่ากับจิตเกิดดับ ๑๗ ขณะ ฉะนั้น อดีตภวังค์ คือ ขณะที่รูปเกิดขึ้นกระทบกับปสาทรูปทั้งนี้ เพื่อให้รู้ว่ารูปที่กระทบปสาทรูปนั้นจะดับเมื่อไร เพราะรูปหนึ่งมีอายุเพียงจิตเกิดดับ ๑๗ ขณะเท่านั้น เมื่ออดีตภวังค์ดับไปแล้วก็เป็นปัจจัยให้ภวังคจิตดวงต่อไปไหว เป็น “ภวังคจลนะ” ซึ่งยังเป็นภวังคจิตอยู่ เพราะวิถีจิตจะเกิดขึ้นคั่นกระแสของภวังค์ทันทีไม่ได้ เมื่อภวังคจลนะดับไปแล้ว ภวังคจิตที่เกิดต่อเป็น “ภวังคุปัจเจทะ” คือ เป็นภวังคจิตที่ตัดกระแสของภวังค์ เพราะเป็นภวังคจิตดวงสุดท้ายของกระแสภวังค์ เมื่อภวังคุปัจเจทะดับไปแล้ว วิถีจิตจึงเกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่ปรากฏทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจได้

วิถีจิตทุกขณะที่รู้อารมณ์ทางตาเป็นจักขุทวารวิถีจิต เพราะรู้รูปารมณ์ (สิ่งที่ปรากฏทางตา) ที่กระทบกับจักขุปสาทและยังไม่ดับ

วิถีจิตทุกขณะที่รู้อารมณ์ทางหูเป็นโสตทวารวิถีจิต เพราะรู้สัทธารมณ์ (เสียง) ที่กระทบกับโสตปสาทและยังไม่ดับไป

วิถีจิตทุกขณะที่รู้อารมณ์ทางจมูกเป็นฆานทวารวิถีจิต เพราะรู้คันธารมณ์ (กลิ่น) ที่กระทบกับฆานปสาทและยังไม่ดับไป

วิธีจิตทุกขณะที่รู้อารมณ์ทางลิ้นเป็นชีวหาทวารวิธีจิต เพราะ
 รุสสารมณ (รส) ที่กระทบชีวหาประสาทและยังไม่ดับไป

วิธีจิตทุกขณะที่รู้อารมณ์ทางกายเป็นกายทวารวิธีจิต เพราะ
 ฐโณฏฐัพพารมณ (เย็นหรือร้อน อ่อนหรือแข็ง ตึงหรือไหว) ที่
 กระทบกับกายประสาทและยังไม่ดับไป

วิธีจิตทุกขณะทางใจซึ่งเป็นมโนทวารวิธีจิตนั้น รู้อารมณ์ได้
 ทุกอารมณ์ คือ ฐฐรูป เสียง กลิ่น รส โณฏฐัพพะ ต่อจากวิธี
 จิตที่รู้ทางปัญจทวาร และฐฐัมมารมณ คือ อารมณ์ที่สามารถ
 ฐฐได้เฉพาะทางใจ คือ มโนทวาร ทวารเดียวเท่านั้น

อารมณ์ทั้งหมดจำแนกเป็น ๖ อารมณ์ ซึ่งจิตฐฐได้ทาง ๖
 ทวาร ดังนี้ คือ

ฐฐปารมณ	จิตฐฐได้ทางจักขุทวารและทางมโนทวาร
ฐฐัททารมณ	จิตฐฐได้ทางโสตทวารและทางมโนทวาร
คณฐฐารมณ	จิตฐฐได้ทางฆานทวารและทางมโนทวาร
รฐฐารมณ	จิตฐฐได้ทางชีวหาทวารและทางมโนทวาร
โณฏฐัพพารมณ	จิตฐฐได้ทางกายทวารและทางมโนทวาร
ฐฐัมมารมณ	จิตฐฐได้ทางมโนทวารเพียงทวารเดียว

มโนทวารวิถิจิตรู้อารมณ์ได้ทั้ง ๖ อารมณ์ แต่ขมมารมณีนั้น
รู้ได้เฉพาะมโนทวารวิถิจิตเท่านั้น

จิตทุกดวงเกิดขึ้นกระทำกิจหนึ่งกิจใดแล้วก็ดับไป คือ ปฏิสนธิ
จิตทำปฏิสนธิกิจสืบต่อจากจุติจิตของชาติก่อนเพียงหนึ่งขณะ
เท่านั้น ภาวจิตทุกดวงทั้งอดีตภวํค์ ภาวํคจลนะ ภาวํคุปัจเจตะ
ทำภาวํคกิจสืบต่อดำรงภพชาตินั้นไว้ เมื่อภาวํคุปัจเจตะดับ
ไปแล้ว วิถิจิตดวงแรกที่เกิดต่อจากภาวํคุปัจเจตะนั้นกระทำ
อาวัชชนกิจ แปลโดยศัพท์ว่า รำพึงถึงอารมณ์ที่ปรากฏที่ทวาร
คือ รู้อารมณ์ที่กระทบทวาร ชื่อว่าอาวัชชนะ เพราะอรรถว่านำ
ออกไปจากสันดาน (การเกิดดับสืบต่อ) อันเป็นภวํค์ คือ น้อม
ไปสู่อารมณ์ที่กระทบทวาร ถ้าเป็นทางปัญจทวาร คือ ทางตา
ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ปัญจทวาราววัชชนจิต
ซึ่งเป็นจิตดวงหนึ่ง (ประเภทหนึ่ง) เกิดขึ้นทำอาวัชชนกิจ
รำพึงถึงอารมณ์ที่กระทบทวารหนึ่งทวารใดใน ๕ ทวาร แต่
จิตขณะนั้นยังไม่เห็น ยังไม่ได้ยิน ยังไม่ได้กลิ่น ยังไม่ได้ลิ้มรส
ยังไม่ได้รู้สิ่งกระทบสัมผัสกาย ถ้าเป็นทางมโนทวาร คือ ทางใจ
ซึ่งไม่ใช่ทางจักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท
กายปสาท มโนทวาราววัชชนจิต ซึ่งเป็นจิตอีกดวงหนึ่ง (ไม่ใช่
ปัญจทวาราววัชชนจิต) เกิดขึ้น ทำอาวัชชนกิจ เฉพาะทาง
มโนทวารทวารเดียวเท่านั้น

ตัวอย่าง เมื่อรสเกิดขึ้นกระทบกับชีวหาปสาท และกระทบกับภวังค์เป็นอดีตภวังค์ดับไป ภวังคฺจลนะเกิดต่อแล้วดับไป ภวังคฺปัจเจกฺเฑเกิดต่อแล้วดับไป ปัญจทวาราวิชชนจิตเกิดต่อรำพึง คือ รู้ว่าอารมณ์กระทบชีวหาทวาร แต่ยังไม่ได้ลิ้มรสนั้น อุปมาเหมือนขณะที่รู้ว่ามิใช่ขแมกมาที่ประตู แต่ยังไม่เห็นขแมก จึงยังไม่รู้ว่าเป็นใคร เพียงแต่รู้ว่ามิใช่ขแมกมาเท่านั้น ทุกท่านย่อมมิใช่ขแมกไปมาหาสู่ เวลาคิดถึงขแมกก็มักจะคิดถึงคน แต่ความจริงขแมก คือ อารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นเอง ขณะเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา สิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นขแมก ขณะได้ยินเสียง เสียงเป็นขแมก ขณะไม่ได้ยินเสียง เสียงไม่ปรากฏ ขแมกทางหูจึงยังไม่มา ขณะที่รสปรากฏ รสเป็นขแมกที่ปรากฏทางลิ้นชั่วขณะแล้วก็ดับไป ขณะใดที่อารมณ์ปรากฏทางทวารใด ขณะนั้นอารมณ์นั้นก็เป็นขแมกของทวารนั้น ชั่วระยะสั้นที่สุด แล้วก็ดับหมดสิ้นไปไม่กลับมาอีกเลยในสังสารวัฏฐ์ ผู้ใหญ่บางท่านรู้สึกเหงา เพราะระหว่างที่ยังไม่ใช่ผู้สูงอายุ ท่านพบปะบุคคลมากหน้าหลายตา รื่นเริงสนุกสนานกับญาติมิตรสหาย แต่เมื่อสูงอายุขึ้นแล้ว ขแมกซึ่งเป็นบุคคลต่างๆ ในความรู้สึกรู้สึกของท่าน ก็ลดน้อยลง เมื่อถามท่านผู้สูงอายุว่าท่านชอบอะไรมากที่สุด บางท่านก็บอกว่าท่านชอบคน คือ ชอบให้คนมาหา พูดคุยกัน เพลิดเพลิน แต่ความจริงทุกคนมีขแมกทุกขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส และตามธรรมดา นั้น พอขแมกมา โลภมูลจิต

ก็เกิดขึ้นยินดีพอใจในสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายนั้นๆ

แขกมีหลายประเภท ถ้าเป็นโจรผู้ร้าย ก็ไม่มีใครต้องการแขกประเภทนั้น แต่ถ้าเป็นญาติมิตรสหายก็รู้ว่าเมื่อไรจะมา แต่ความจริงอารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นเพียงรูปธรรม ไม่มีเจตนาร้ายกับใคร เพราะรูปธรรมไม่ใช่สภาพรู้ ฉะนั้น แขกที่จะเป็นโจรหรือจะเป็นญาตินั้น ในขณะที่ไหน ในขณะที่อารมณ์ใดปรากฏแล้วยินดี พอใจ ติดข้องในอารมณ์นั้น โจรก็อยู่ที่นั่นเพราะความยินดี พอใจ ติดข้องเป็นอกุศลธรรม อกุศลธรรมไม่เป็นมิตรกับใคร อกุศลธรรมเป็นเสมือนญาติสนิทที่คอยอุปการะเกื้อกูล ช่วยเหลือไม่ว่าในยามใดทั้งสิ้น ฉะนั้น จึงต้องรู้ลักษณะของจิตที่ต่างกัน คือ อกุศลจิตเป็นโทษ เป็นโจร ไม่ใช่มิตร

เมื่อคิดถึงโจรผู้ร้ายย่อมกลัวและไม่อยากให้เป็นแขกเลย แต่โจร คือ อกุศลจิตซึ่งเป็นสาเหตุให้มีแขกที่เป็นโจรในวันหน้า ส่วนกุศลจิตก็เปรียบเสมือนญาติมิตร ซึ่งเป็นเหตุนำมาซึ่งญาติมิตรสหายในวันหน้าด้วย

ฉะนั้น รูปธรรมจึงไม่ใช่เหตุ รูปธรรมไม่ใช่สภาพรู้ จึงไม่มีเจตนาใดๆ ทั้งสิ้น เสียงที่ปรากฏไม่ใช่สภาพรู้ที่ต้องการให้ใครได้ยินหรือว่าไม่ต้องการให้ใครได้ยิน ไม่เลือกที่รักมักที่ชังว่าให้

คนนี้ได้ยิน ไม่ให้คนนั้นได้ยิน เสียงเป็นรูปธรรมที่เกิดขึ้นตามปัจจัยที่ทำให้เกิดเสียงนั้น และแล้วแต่ว่าโสตปสาทของใครจะกระทบกับเสียงใด บางคนนอนหลับสนิทไม่ได้ยินเสียงฟ้าร้องดังลั่นสนั่นน่ากลัว เสียงฟ้าร้องนั้นไม่ใช่แขกของบุคคลนั้น แต่เป็นแขกของคนที่จะสมเหตุที่ทำให้โสตปสาทกระทบกับเสียงนั้น ฉะนั้น ขณะที่อารมณ์ใดเกิดขึ้นเป็นแขกของบุคคลใดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัย คือ กรรมที่บุคคลนั้นสะสมมา เป็นปัจจัยให้วิบากจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้นๆ

ฉะนั้น แยกที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กายนั้น ก็เป็นรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งเกิดขึ้นปรากฏชั่วขณะแล้วก็ดับสูญไปไม่กลับมาอีกเลย หาใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน วัตถุสิ่งใดไม่ และในวันหนึ่งๆ ก็ไม่มีใครรู้เลยว่าแขกไหนจะมาทางใด และเมื่อไร

ขณะที่จิตกำลังรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ขณะนั้นเป็นวิถิจิต ปัญจทวารารวัชชนจิตเป็นวิถิปฎิปาทกะ คือ เป็นวิถิจิตแรกที่เกิดต่อจากภวังคุปัจเจตนะ ทำอวัชชนกิจ เพียงรู้ว่าอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดกระทบทวารหนึ่งทวารใดใน ๕ ทวาร จึงไม่ใช่จิตที่ทำงานเห็น ฯลฯ วิถิจิตอื่นๆ จะเกิดขึ้นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ไม่ได้เลย ถ้าปัญจทวารารวัชชนจิตไม่เกิดขึ้นแล้วดับไปก่อน ฉะนั้น

ปัญจทวาราวัชชนจิตจึงเป็นวิถิจิตแรกที่เกิดทางทวารหนึ่งทวารใดใน ๕ ทวาร เมื่อจิตดวงนี้กระทำกิจนี้ได้ ๕ ทวาร จึงชื่อว่าปัญจทวาราวัชชนจิต (ปัญจ + ทวาร + อาวัชชน) ถ้าแยกเป็นแต่ละทวาร คือ ขณะที่เกิดทางจักขุทวารก็เป็นจักขุทวาราวัชชนะ ขณะที่เกิดทางหูก็เป็นโสตทวาราวัชชนะ ขณะที่เกิดทางจมูกก็เป็นฆานทวาราวัชชนะ ขณะที่เกิดทางลิ้นก็เป็นชีวนทวาราวัชชนะ ขณะที่เกิดทางกายก็เป็นกายทวาราวัชชนะ

แต่เมื่อจิตดวงนี้กระทำอาวัชชนกิจได้ ๕ ทวารจึงเรียกรวมว่า **ปัญจทวาราวัชชนจิต**

สำหรับวิถิจิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ต่างๆ ทางใจนั้น ก่อนที่วิถิจิตคือ กุศลจิตหรืออกุศลจิต เป็นต้น จะเกิดนึกคิดเรื่องราวต่างๆ ก็จะต้องมีอาวัชชนจิตเกิดก่อน จิตที่กระทำอาวัชชนกิจ คือ รู้อารมณ์ที่กระทบทางใจนั้น ชื่อว่า **มโนทวาราวัชชนจิต** **มโนทวาราวัชชนจิต**เป็นวิถิจิตดวงแรกที่เกิดทางมโนทวาร ถ้า **มโนทวาราวัชชนจิต**ไม่เกิด วิถิจิตต่างๆ จะเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางใจ คือ ทางมโนทวารไม่ได้ **มโนทวาราวัชชนจิต** ไม่ใช่ **ปัญจทวาราวัชชนจิต** เป็นจิตแต่ละดวง แต่ละประเภท **ปัญจทวาราวัชชนจิต**เกิดได้เฉพาะ ๕ ทาง เกิดทางมโนทวารไม่ได้เลย **มโนทวาราวัชชนจิต** ทำอาวัชชนกิจได้เฉพาะทางมโนทวาร ทวารเดียวเท่านั้น

ฉะนั้น วิถีจิตที่ทำอวิชชนกิจ ๖ ทวาร จึงมี ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง ทำอวิชชนกิจทาง ๕ ทวาร มโนทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง ทำอวิชชนกิจเฉพาะทางมโนทวาร ทวารเดียว

ขณะนี้มียัญจทวาราวัชชนจิตใหม่ มี ถ้าไม่มีก็ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้รส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกาย

ขณะนี้มิมโนทวาราวัชชนจิตใหม่ มี เมื่อวิถีจิตทางปัญจทวาร ทวารใดทวารหนึ่งเกิดขึ้นรู้อารมณ์แล้วดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดขึ้นหลายขณะ แล้วมโนทวารวิถีจิตก็เกิดขึ้นสืบต่อรับรู้อารมณ์นั้น ต่อทางใจอีก คือ อาศัยใจ (ภวังคุปัจเจหจิต) เป็นมโนทวาร เกิดขึ้น รู้อารมณ์เดียวกับจิตที่รู้อารมณ์ทางปัญจทวารที่ดับไปแล้วนั้นซ้ำอีก

ขณะหลับสนิทไม่รู้รู้อารมณ์ทางทวารหนึ่งทวารใดเลยนั้น มี ปัญจทวาราวัชชนจิตใหม่ ไม่มี มิมโนทวาราวัชชนจิตใหม่ ไม่มี ขณะไม่หลับแต่ไม่รู้รู้อารมณ์ทางทวารใดทวารหนึ่งเลย ขณะนั้นมี ปัญจทวาราวัชชนจิตใหม่ ไม่มี มิมโนทวาราวัชชนจิตใหม่ ไม่มี ถ้าเช่นนั้น ขณะนั้นเป็นจิตอะไร เป็นภวังคจิตที่เกิดขึ้นระหว่างวิถีจิตที่รู้รู้อารมณ์ทางปัญจทวารและวิถีจิตที่รู้รู้อารมณ์ทางมโนทวาร

ทางปัญจทวารมีวิถิจิต ๗ วิถีตามลำดับ

เมื่อวิถิจิตที่ ๑ คือ ปัญจทวาราวชชนจิตเกิดขึ้น ทำอวชชนกิจ แล้วดับไป เป็นปัจจัยให้วิถิจิตที่ ๒ เกิดขึ้น คือ

ถ้าเป็นทางตา จักขุวิญญาณเกิดขึ้นทำทสสนกิจ คือ กิจเห็น
๑ ขณะแล้วดับไป

ถ้าเป็นทางหู โสตวิญญาณเกิดขึ้นทำสวณกิจ คือ กิจได้ยิน
๑ ขณะแล้วดับไป

ถ้าเป็นทางจมูก ฆานวิญญาณเกิดขึ้นทำฆายนกิจ คือ กิจได้กลิ่น
๑ ขณะแล้วดับไป

ถ้าเป็นทางลิ้น ชิวหาวิญญาณเกิดขึ้นทำสายนกิจ คือ กิจลิ้มรส
๑ ขณะแล้วดับไป

ถ้าเป็นทางกาย กายวิญญาณเกิดขึ้นทำมุสสนกิจ คือ กิจรู้
อารมณ์ที่กระทบกาย ๑ ขณะแล้วดับไป

เมื่อปัญจทวาราวชชนจิตดับไป จิตอื่นนอกจากจิต ๑๐ ดวงนี้จะเกิดต่อไม่ได้เลย (ปัญจวิญญาณทาง ๕ ทวารๆ ละ ๒ ดวง คือ กุศลวิบาก ๑ ดวง อกุศลวิบาก ๑ ดวง)

ปัญจทวาราวชชนจิตเป็นวิถิจิตที่ ๑ จักขุวิญญาณ หรือ โสตวิญญาณ หรือ ฆานวิญญาณ หรือ ชิวหาวิญญาณ หรือ

กายวิญญาณเป็นวิถิจิตที่ ๒ เมื่อจิตหนึ่งจิตใดในปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวงนี้ดับไปแล้ว วิถิจิตที่ ๓ เป็นสัมปฏิจฉนจิตเกิดขึ้นทำสัมปฏิจฉนกิจ คือ รับอารมณ์นั้นต่อจากปัญจวิญญาณ เมื่อสัมปฏิจฉนจิตดับไปแล้ว วิถิจิตที่ ๔ เป็นสันตிரณจิต เกิดขึ้นทำสันตிரณกิจ คือ พิจารณาอารมณ์นั้น ๑ ขณะแล้วดับไป วิถิจิตที่ ๕ คือ โวภูฏัพพนจิต (ได้แก่มนทวาราวชชนจิตที่เกิดขึ้นทำโวภูฏัพพนกิจทางปัญจทวาร) เกิดขึ้นเป็นชวนปฏิบัติาทกะ ทำกิจกำหนด คือ กระทำทางให้โลกียกุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือมหากิริยาจิตเกิดต่อ

เมื่อโวภูฏัพพนจิตดับไปแล้ว วิถิจิตที่ ๖ คือ โลกียกุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือมหากิริยาจิตประเภทใดประเภทหนึ่งเกิดขึ้น ทำชวนกิจ ๗ ขณะ จึงสั่งสมสันดาน ตามข้อความที่ว่า ในคำว่า “จิตต์” นี้ โลกียกุศลจิต อกุศลจิต และมหากิริยาจิต ชื่อว่า “จิต” เพราะสั่งสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถิ

การเกิดขึ้นเป็นไปของวิถิจิตตามลำดับแต่ละขณะที่รู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นเป็นจิตนิยาม เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใครเลย

วิถิจิตที่ ๑ คือ ปัญจทวาราวชชนจิต เกิดขึ้น ๑ ขณะแล้วดับไป ก็เป็นไปตามเหตุปัจจัย

วิถิจิตที่ ๒ คือ ปัญจวิญญาณเกิดขึ้น ๑ ขณะ

วิธิจิตที่ ๓ คือ สัมปฏิจฉันนจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ

วิธิจิตที่ ๔ คือ สันตึรณจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ

วิธิจิตที่ ๕ คือ โวฏฐัพพนจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ

วิธิจิตที่ ๖ คือ โลภียกุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือมหากิริยาจิต
เกิดขึ้นทำชวนกิจ ๗ ขณะ ก็เป็นไปตามปัจจัยที่ชวนวิธีสัม
สันดานตน เพราะเป็นวิธิจิตที่เกิดดับซ้ำกันถึง ๗ ขณะ ผู้ที่
ไม่ใช่พระอรหันต์นั้น จิตที่ทำชวนกิจเป็นกุศลจิตหรืออกุศลจิต
แต่ผู้ที่เป็นพระอรหันต์ดับกิเลสหมดสิ้นแล้ว จึงไม่มีทั้งกุศลจิตและ
อกุศลจิต ฉะนั้น มหากิริยาจิตจึงทำชวนกิจ เมื่อพระอรหันต์ไม่มี
กุศลจิตและอกุศลจิต พระอรหันต์จึงมีแต่วิบากจิตและกิริยาจิต
กิริยาจิตมีหลายประเภท วาระใดที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส
รู้โผฏฐัพพารมณ์ และคิดนึก ชวนวิธิตของพระอรหันต์เป็นมหา
กิริยาจิต คือ เป็นจิตที่รู้อารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส
โผฏฐัพพะ

เพียงเห็นขณะหนึ่งแล้วยินดีพอใจสิ่งที่เห็น อกุศลจิตที่เป็น
โลภมูลจิตก็เกิดขึ้นทำชวนกิจ ๗ ขณะ ซึ่งเท่ากับ ๗ เท่าของ
จักขุวิญญาณซึ่งเกิดขึ้นเห็นเพียงขณะเดียวเท่านั้น นี่คือการสะสม
อกุศลซึ่งทุกคนกำลังเป็นอยู่ตามความเป็นจริงในชีวิตประจำวัน
ฉะนั้น การดับกิเลสจึงไม่ง่าย และไม่ใช่โดยไม่ต้องรู้อะไรเลย ผู้ที่
เข้าใจว่าจะดับกิเลสได้ง่ายๆ นั้น ควรรู้ความจริงที่สะสมอวิชชา
โลภะ โทสะ และกิเลสอื่นๆ ไว้ ๗ เท่าของจักขุวิญญาณ โสถ

วิญญาน ฌานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน วาระ
หนึ่งๆ ผู้ที่หวังรอว่าเมื่อไรจะรู้แจ้งอริยสัจธรรมนั้น ไม่ได้คิด
นึกถึงเหตุและผลตามความเป็นจริง ที่ได้สะสมมาในสังสารวัฏฏ์
ว่าจะต้องอบรมเจริญปัญญา รู้แจ้งชัดในลักษณะของสภาพธรรม
ทั้งหลายตามความเป็นจริงยิ่งขึ้นจนรู้แจ้งอริยสัจธรรม จึงจะดับ
กิเลสได้เป็นลำดับขั้น

ขณะที่กำลังฟังหรือศึกษาเรื่องของจิตนั้น ถ้าสติปัญญานระลึกรู้
สภาพธรรมที่กำลังปรากฏ ขณะนั้นกำลังปฏิบัติ คือ อบรมเจริญ
หนทางที่จะทำให้รู้แจ้งพระนิพพาน ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ดับกิเลสได้
ขณะที่สติไม่ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง
ขณะนั้นถึงแม้ว่าเป็นกุศล ก็ไม่ใช่หนทางดับกิเลส ซึ่งข้อความใน
อัญญสาลินี จิตตูปปาทกัณฑ์ อธิบายคำว่า **อากัจฉามิ** ว่า

อกุศลและกุศลที่ไม่ใช่มัคค์ ชื่อว่า **อากัจฉามิ** เพราะอรรถว่า
ไปก่อธรรมที่เป็นเสมือนช่างอิฐก่อกำแพง ฉะนั้น ขณะที่ไม่
ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริง
ไม่ว่าจะเป็นอกุศลหรือกุศลใดๆ ก็สะสมก่อสร้างภพชาติเหมือน
ช่างอิฐที่ก่อกำแพงด้วยอิฐที่ละก้อน ช้อนทับกันจนกระทั่งเป็น
กำแพง แต่ขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความ
เป็นจริง ขณะนั้นเป็นมัคค์เป็น **อปกัจฉามิ** เพราะอรรถว่า ไม่ไป
ก่อธรรมที่เป็นไปนั้นแหละ เหมือนบุรุษหรืออิฐที่ช่างอิฐก่อทับกันไว้
ฉะนั้น ขณะนี้กำลังเป็นบุรุษหรืออิฐ หรือกำลังเป็นช่างก่ออิฐ

วิถิจิตที่ ๑ คือ อาวัชชนจิต สังสมสันดานไม่ได้ เพราะ
เกิด ๑ ขณะ

วิถิจิตที่ ๒ คือ ปัญจวิญญาณ สังสมสันดานไม่ได้ เพราะ
เกิด ๑ ขณะ

วิถิจิตที่ ๓ คือ สัมปฏิจฉันนจิต สังสมสันดานไม่ได้ เพราะ
เกิด ๑ ขณะ

วิถิจิตที่ ๔ คือ สันตীরณจิต สังสมสันดานไม่ได้ เพราะ
เกิด ๑ ขณะ

วิถิจิตที่ ๕ คือ ไภวภูตัพพนจิต สังสมสันดานไม่ได้ เพราะเกิด
๑ ขณะ (หรือแม้ว่าเกิด ๒-๓ ขณะ เมื่อรูปดับก่อนชวนวิถิจิต
เกิด)

วิถิจิตที่ ๖ คือ ชวนจิต สังสมสันดานเพราะเกิดดับสลับ
ต่อซ้ำๆ กัน ๗ ขณะตามปกติ ในระหว่างสลับชวนจิตจะเกิด
ดับสลับต่อซ้ำกัน ๖ ขณะ ในขณะก่อนจะจุติ ชวนจิตจะเกิด
ดับสลับต่อซ้ำกัน ๕ ขณะ เพราะชวนจิตเกิดดับสลับต่อซ้ำกันถึง
๗ ขณะ ซึ่งมากกว่าวิถิจิตอื่นๆ ฉะนั้น ชวนวิถิจิตจึงสังสม
สันดานของตน

คำถามทบทวน

๑. อนันตรปัจจัย คืออะไร
๒. จิตและเจตสิกมีกษัตริย์ชาติ อะไรบ้าง
๓. วิถีจิต คืออะไร จิตขณะใดไม่ใช่วิถีจิต
๔. อดีตภวังก์ คืออะไร
๕. ขณะไม่หลับมีภวังก์จิตไหม
๖. ปัญจทวารวิถีจิต รู้อารมณ์อะไร ทางทวารไหน
๗. มโนทวารวิถีจิต รู้อารมณ์ทางทวารไหน
๘. จิตรู้สัมผัสอารมณ์ได้ที่ทวาร
๙. ปัญจทวาราวชชนจิตทำกิจอะไร ทางทวารไหน
๑๐. มโนทวาราวชชนจิตทำกิจอะไร ทางทวารไหน

บทที่ ๔

เมื่อเห็นแล้วเกิดโลภะยินดีพอใจในรูปารมณ์ที่กำลังปรากฏ ดูเหมือนไม่เป็นโทษ เพราะดูเป็นแต่เพียงความพอใจธรรมดาๆ แต่ให้รู้ว่าแม้โลภะธรรมดาๆ ขณะนั้นก็เป็นธรรมที่เป็นโทษ ให้ผลเป็นทุกข์ โดยค่อยๆ สะสมทุกข์ขึ้นทีละเล็กละน้อย ไม่ใช่ว่าทุกข์จะปรากฏทันทีที่มีโลภะความพอใจเพียงเล็กน้อย แต่เมื่อใดโลภะความพอใจมีกำลังมาก ถึงขั้นเป็นนิเวศธรรมกลุ่มมัจฉิต ขณะนั้นลักษณะอาการของสภาพธรรมที่หนัก เพราะเป็นอกุศล กระสับกระส่ายไม่สงบก็ปรากฏ

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ตั้งแต่ตื่นจนถึงหลับนั้น ชวนวิถีสั่งสม สันดานที่เป็นกุศลมากหรือเป็นอกุศลมาก แล้วจะอย่างไรดี ทุกท่านกำลังกินยาพิษ ถ้ารู้ก็ควรแสวงหายาที่จะแก้ยาพิษ ถ้าไม่รู้ก็ยังคงกินยาพิษ สะสมยาพิษ ซึ่งย่อมให้ผลเป็นโทษภัยทีละเล็กละน้อยเรื่อยๆ ยาที่จะแก้พิษนั้นมีชานเดียวเท่านั้น คือ อบรมเจริญสติปัฏฐาน ขณะใดสติปัฏฐานไม่เกิด ไม่มีหนทางที่จะพ้นจากการสะสมของอกุศล เพราะกุศลอื่นๆ ก็เกิดน้อย เมื่อ อบรมเจริญสติปัฏฐาน สติปัฏฐานก็เกิดแทนอกุศลได้ เพราะ วัฏฐัพพนวิถิจิตเป็นอนันตรปัจจัย กระทำทางให้กุศลเกิดตาม การสะสม กุศลจิตก็เกิดพร้อมกับสติที่ระลึกถึงลักษณะของ สภาพธรรมที่กำลังปรากฏได้

เพราะชวนวิถิจิตซึ่งเป็นกุศลและอกุศลเกิดดับสะสมมาเรื่อยๆ สืบต่อกัน จึงเป็นปัจจัยให้แต่ละบุคคลมีอริยาสัยต่างๆ กัน แม้พระอรหันต์ทั้งหลายก็มีอริยาสัยไม่เหมือนกัน การสะสมของจิตของแต่ละบุคคลละเอียดมาก ฉะนั้น พระอรหันต์ทั้งหลายจึงมีอริยาสัยต่างๆ กัน เป็นเอตทัคคะ คือ เป็นผู้เลิศในทางต่างๆ กัน เช่น ท่านพระสารีบุตรเป็นเอตทัคคะในทางปัญญา ท่านพระมหาโมคคัลลานะเป็นเอตทัคคะในทางอิทธิปาฏิหาริย์ ท่านพระมหากัสสปะเป็นเอตทัคคะในการรักษาธุดงค์และสรรเสริญธุดงค์ ท่านพระอนนฺตฺระเป็นเอตทัคคะในทางจักขุทิพย์ การสั่งสมของชวนวิถิจิตซึ่งต่างกันไปในกุศลจิตและอกุศลจิตฉันใด ในทางกิริยาจิตของพระอรหันต์ทั้งหลายก็ต่างกันไปในฉันทนั้น ขณะนี้ทุกคนคิดไม่เหมือนกันเลย พุทก็ไม่เหมือนกันเลย การกระทำทางกาย ทางวาจา ย่อมไม่เหมือนกันเลยตามการสะสม

การสะสมโลภียกุศล อกุศล และมหากิริยา ด้วยสามารถแห่งชวนวิถิจิตนั้น สะสมไปทุกขณะ จนกระทั่งทำให้เกิดเป็นอุปนิสัยต่างๆ การกระทำกิริยาอาการทางกาย ทางวาจาต่างๆ บางท่านที่เห็นพระอรหันต์ก็ยังดูหมิ่น โดยสันนิษฐานตามอาการที่ปรากฏภายนอก เช่น วัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ เห็นท่านพระมหากัสสปะลงจากภูเขาก็กล่าวว่า ท่านผู้นี้มีอาการเหมือนลิง การสั่งสมของชวนวิถิจิตของวัสสการพราหมณ์

ทำให้สำคัญตน แม้ว่าพระผู้มีพระภาคตรัสให้วัสสการพราหมณ์ขอให้ท่านพระมหากัจจानะอดโทษให้ แต่มานะความสำคัญตนที่สะสมมาก็ทำให้วัสสการพราหมณ์ไม่สามารถจะกระทำเช่นนั้นได้ แม้พระผู้มีพระภาคจะทรงพยากรณ์ว่า เมื่อวัสสการพราหมณ์สิ้นชีวิตลงจะต้องเกิดเป็นลิงในป่าไผ่ วัสสการพราหมณ์ก็ให้คนไปปลุกกล้วยและอาหารของลิงไว้พร้อมที่จะไปเกิดเป็นลิงในป่าไผ่นั้น

ฉะนั้น จึงควรเห็นโทษของการสะสมอกุศล เพราะถึงแม้ว่าจะเป็นพระอรหันต์แล้ว การสะสมของจิตแต่ละขณะโดยความสามารถของชวนวิถิซึ่งเกิดดับสืบต่อซ้ำกันถึง ๗ ครั้งนั้น ก็ทำให้แต่ละบุคคลมีกาย มีวาจาต่างๆ กันเป็นवासนา คำว่า “वासนา” หมายถึง ความประพฤติกายวาจาที่สะสมมาจนชินที่ดีและไม่ดี “वासนา” ที่ใช้กันในภาษาไทย หมายถึง ความเป็นใหญ่เป็นโตต่างๆ แต่ “वासนา” ในพระพุทธศาสนา หมายถึง การสั่งสมจนกระทั่งเป็นความประพฤติกายวาจาที่เคยชิน เป็นอาการที่ปรากฏทางกาย ทางวาจา ผู้ที่ละ “वासนา” ส่วนที่ไม่ดีได้มีบุคคลเดียวเท่านั้น คือ พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์ทั้งหลายดับกิเลสได้หมดสิ้น ไม่มีเชื้อของกิเลสใดๆ เหลืออยู่เลย แต่กระนั้นก็ยังละवासนาไม่ได้ เพราะสะสมเนิ่นนานมาในสังสารวัฏด้วยสามารถแห่งชวนวิถิ

วิธีจิตทางปัญจทวารมี ๗ วิธี

วิธีจิตที่ ๑ คือ อาวัชชนวิธี ได้แก่ ปัญจทวารวัชชนจิต

วิธีจิตที่ ๒ คือ ทวิปัญจวิญญาณ ดวงหนึ่งดวงใด คือ จักขวิญญาณ หรือโสตวิญญาณ หรือฆานวิญญาณ หรือชีวนวิญญาณ หรือกายวิญญาณ

วิธีจิตที่ ๓ คือ สัมปฏิจฉันทจิต เกิดขึ้นรับอารมณ์ต่อจาก ทวิปัญจวิญญาณดวงหนึ่งดวงใดที่ดับไป

วิธีจิตที่ ๔ คือ สันตীরณจิต พิจารณาอารมณ์

วิธีจิตที่ ๕ คือ โวฏฐัพพนจิต ทำกิจกระทำทางให้กุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือกิริยาจิต (เฉพาะพระอรหันต์) เกิดต่อ

วิธีจิตที่ ๖ คือ ขวนวิธีจิต โดยศัพท์ “ขวนะ” แปลว่า เล่นไป คือ ไปอย่างรวดเร็วในอารมณ์ ด้วยกุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือกิริยาจิต (เฉพาะพระอรหันต์)

วิธีจิตที่ ๗ คือ ตทาลัมพนวิธี หรือ ตทารัมมณวิธี ตทาลัมพนวิธีจิตเกิดขึ้นกระทำกิจรับรู้อารมณ์ต่อจากขวนวิธีจิต เมื่ออารมณ์นั้นยังไม่ดับไป เพราะรูปๆ หนึ่งมีอายุ ๑๗ ขณะจิต คือ

ขณะที่รูปเกิดขึ้นกระทบทวารและกระทบอดีตภวังค์ เป็นขณะจิตที่ ๑

ภวังคจลนะ

เป็นขณะจิตที่ ๒

ภวังคุปัจเฉทะ	เป็นขณะจิตที่ ๓
ปัญจทวาราวชชนะ	เป็นขณะจิตที่ ๔
(ทวิ) ปัญจวิญญาณ	เป็นขณะจิตที่ ๕
สัมปฏิจฉันนะ	เป็นขณะจิตที่ ๖
สันตীরณะ	เป็นขณะจิตที่ ๗
โฆฏฐัพพะ	เป็นขณะจิตที่ ๘

ขณะที่ ๑ เป็นขณะจิตที่ ๙	— ขวนจิต ๗ ขณะ
ขณะที่ ๒ เป็นขณะจิตที่ ๑๐	
ขณะที่ ๓ เป็นขณะจิตที่ ๑๑	
ขณะที่ ๔ เป็นขณะจิตที่ ๑๒	
ขณะที่ ๕ เป็นขณะจิตที่ ๑๓	
ขณะที่ ๖ เป็นขณะจิตที่ ๑๔	
ขณะที่ ๗ เป็นขณะจิตที่ ๑๕	

รวมเป็นอายุของรูปที่เกิดตั้งแต่อดีตภวังคจิตถึงขวนจิตดวงสุดท้ายเป็น ๑๕ ขณะ รูปจึงยังไม่ดับ อายุของรูปยังเหลืออีก ๒ ขณะจิต วิสัยของผู้ที่เป็นกามบุคคลนั้น เมื่อขวนจิตแล่นไปในรูป เสียง กลิ่น รส โฆฏฐัพพะแล้ว แต่รูปนั้นยังไม่ดับ การสะสมของกรรมในอดีตที่ข้องอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส โฆฏฐัพพะ

ย่อมเป็นปัจจัยให้วิบากจิตเกิดขึ้น เป็น ตทาลัมพนวิถิจิต รับ
 รู้อารมณ์นั้นต่ออีก ๒ ขณะ ตทาลัมพนวิถิจิตที่กระทำกิจรู้
 อารมณ์ต่อจากขณะวิถินั้น เป็นวิถิจิตสุดท้ายที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์
 ทางทวารหนึ่งๆ และต่อจากวิถิจิตสุดท้ายทางทวารหนึ่งๆ แล้ว
 ภวังคจิตก็เกิดดับสืบต่อไปจนกว่าวิถิจิตวาระต่อไปจะเกิดขึ้นรู้
 อารมณ์ทางทวารใดทวารหนึ่ง ขณะใดที่เป็นภวังคจิต โลกนี้
 ไม่ปรากฏ ความทรงจำทั้งหมดเกี่ยวกับเรื่องราวของบุคคลต่างๆ
 เหตุการณ์ต่างๆ ในโลกนี้ไม่ปรากฏเลย ขณะที่นอนหลับสนิท
 เป็นภวังคจิตโดยตลอดนั้นไม่มีความรู้ ความจำใดๆ เรื่องโลก
 นี้เลย และเมื่อจุติจิตเกิดกระทำกิจเคลื่อนจากความเป็นบุคคลนี้
 ปฏิสนธิจิตก็เกิดต่อ และวิถิจิตที่จะเกิดต่อไปก็เป็นเรื่องของโลก
 อื่นต่อไป แต่เมื่อจุติจิตยังไม่เกิด แม้ว่าภวังคจิตจะไม่รู้เรื่อง
 ราวต่างๆ ของโลกนี้เลย แต่เมื่อใดวิถิจิตเกิดขึ้นก็ยับยั้งไม่ได้ที่
 จะรู้อารมณ์ของโลกนี้ คือ สี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ
 เรื่องราวต่างๆ ของโลกนี้ต่อไปอีก

ลำดับการเกิดของวิถิจิตทางปัญจทวารมี ๗ วิธี ดังนี้

อดีตภวังค์	๑ ขณะ	} ไม่ใช้วิถิจิต
ภวังคจลนะ	๑ ขณะ	
ภวังคุปัจเฉทะ	๑ ขณะ	

ปัญจทวาราวชชนจิต	๑ ขณะ	เป็นวิถิจิต
(ทวิ)ปัญจวิญญาณ	๑ ขณะ	เป็นวิถิจิต
สัมปฏิจฉนจิต	๑ ขณะ	เป็นวิถิจิต
สันตীরณจิต	๑ ขณะ	เป็นวิถิจิต
โฆฏฐัพพนจิต	๑ ขณะ	เป็นวิถิจิต
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑ ขณะ	— ขวนวิถิจิต ๗ ขณะ
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑ ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑ ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑ ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑ ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑ ขณะ	
ตทาลัมพนจิต	๑ ขณะ	— ตทาลัมพนวิถิจิต ๒ ขณะ
ตทาลัมพนจิต	๑ ขณะ	

อายุของสภาวะรูป ๑ รูปเท่ากับการเกิดดับของจิต ๑๗ ขณะ

เมื่อวิถิจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางปัญจทวาร ซึ่งเป็นปสาทรูป ทวารหนึ่งทวารใดดับไปแล้ว ภาวังคจิตก็เกิดดับสืบต่อกันแล้ว ต่อจากนั้นมโนทวารวิถิจิต คือ จิตที่อาศัยใจ (ภาวังคุปัจเจทจิต) เป็นทวารรู้อารมณ์ก็เกิดขึ้น รู้อารมณ์เดียวกับวิถิจิตทางปัญจ

ทวารที่เพ่งดับไปแล้วนั้น ในวาระหนึ่งๆ วิถิจิตที่เกิดขึ้นรู้
 อารมณ์ทางมโนทวารนั้น ไม่มากเท่ากับวิถิจิตที่เกิดขึ้นรู้
 อารมณ์ทางปัญจทวาร และทางมโนทวารนั้นเมื่ออารมณ์ไม่
 ได้กระทบกับจักขุปสาท เป็นต้น จึงไม่มีอดีตภวังค์ แต่ก่อน
 ที่มโนทวาราวชชนจิตจะรำพึงถึงอารมณ์ที่วิถิจิตรู้ทางปัญจทวาร
 แล้วดับไปนั้น ภวังคเจตนะจะต้องเกิดขึ้นไหวตามอารมณ์นั้นแล้ว
 ดับไป แล้วภวังคุปัจเจตนะก็เกิดขึ้นแล้วดับไป ต่อจากนั้นมโน
 ทวาราวชชนจิตจึงเกิดขึ้น เป็นมโนทวารวิถิจิตที่ ๑ จิตที่ทำ
 อวชชนกิจทางมโนทวารนั้นไม่ใช่ปัญจทวาราวชชนจิต
 ปัญจทวาราวชชนจิตทำอวชชนกิจได้ทางปัญจทวารเท่านั้น
 ทำอวชชนกิจทางมโนทวารไม่ได้เลย จิตที่ทำอวชชนกิจ
 ทางมโนทวารมี ๑ ดวง คือ มโนทวาราวชชนจิต ทำกิจรำพึง
 ถึงอารมณ์ทางมโนทวาร คือ นึกถึงอารมณ์ทางมโนทวาร ในวัน
 หนึ่งๆ ที่คตินึกเรื่องต่างๆ นั้น ขณะที่คตินั้น จิตไม่รู้อารมณ์
 ใดอารมณ์หนึ่งทางตา หู จมูก ลิ้น กายเลย เมื่อภวังคเจตนะ
 เกิดขึ้นแล้วดับไป ภวังคุปัจเจตนะก็เกิดต่อแล้วดับไป แล้วมโน
 ทวาราวชชนจิตก็เกิดขึ้น เป็นมโนทวารวิถิจิตที่ ๑ เมื่อมโน
 ทวาราวชชนจิตดับไปแล้ว สำหรับผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์ กุศลจิต
 หรืออกุศลจิต ซึ่งเป็นชวนวิถิจิตก็เกิดดับสลับต่อซ้ำกันโดยเป็น
 จิตประเภทเดียวกันทั้ง ๗ ขณะ เมื่อกุศลชวนวิถิจิตหรือ
 อกุศลชวนวิถิจิตดับไปแล้ว ถ้าเป็นอารมณ์ทางใจที่ปรากฏชัดเจน

ตทาลัมพนวิธีจิตก็เกิดต่ออีก ๒ ขณะ ฉะนั้น วิธีจิตที่เกิดขึ้นรู้
อารมณ์ทางมโนทวาร จึงมีเพียง ๓ วิธีเท่านั้น คือ

วิธีที่ ๑ เป็นอาวัชชนวิธี ๑ ขณะ

วิธีที่ ๒ เป็นชวนวิธี ๗ ขณะ

วิธีที่ ๓ เป็นตทาลัมพนวิธี ๒ ขณะ

ลำดับการเกิดขึ้นของวิธีจิตทางมโนทวารมี ๓ วิธี ดังนี้

ภวังคจลนะ	๑ ขณะ	} ไม่ใช่วิธีจิต
ภวังคุปัจเฉทะ	๑ ขณะ	
มโนทวาราวัชชนจิต	๑ ขณะ	เป็นอาวัชชนวิธีจิต
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑ ขณะ	} ชวนวิธีจิต ๗ ขณะ
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑ ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑ ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑ ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑ ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑ ขณะ	
กุศลหรืออกุศลหรือกิริยาจิต	๑ ขณะ	
ตทาลัมพนจิต	๑ ขณะ	} ตทาลัมพนวิธีจิต ๒ ขณะ
ตทาลัมพนจิต	๑ ขณะ	

ขณะเห็นสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา วิธีจิตที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่ยังไม่ดับทางจักขุทวารนั้น เป็นจักขุทวารวิธีทั้งหมดทั้ง ๗ วิธี เพราะต้องอาศัยจักขุทวาร จึงเกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่กำลังปรากฏทางตาซึ่งยังไม่ดับ

ขณะที่กำลังได้ยินเสียง วิธีจิตที่เกิดขึ้นรู้เสียงที่ยังไม่ดับทางโสตทวารทั้ง ๗ วิธีนั้น ก็เป็นโสตทวารวิธี ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย โดยนัยเดียวกัน

การรู้อารมณ์ทางปัญจทวารแต่ละทวาร และแต่ละวาระนั้นมี วิธีจิตเกิดมากน้อยต่างกันเป็น ๔ วาระ คือ โมฆวาระ โภกฐัพพนวาระ ชวนวาระ ตทาลัมพนวาระ

วาระ คือ วิธีจิตซึ่งเกิดดับสลับต่อกันโดยรู้อารมณ์เดียวกัน และทางทวารเดียวกัน ซึ่งบางวาระวิธีจิตเกิดทั้ง ๗ วิธี บางวาระวิธีจิตเกิด ๖ วิธี บางวาระวิธีจิตเกิด ๕ วิธี บางวาระวิธีจิตไม่เกิดเลย มีแต่อดีตภวังค์และภวังคจลนะเท่านั้น คือ เมื่อรูปกระทบปสาทและกระทบอดีตภวังค์นั้น อดีตภวังค์ดับไปแล้วภวังคจลนะก็ยังไม่เกิด จึงเป็นอดีตภวังค์เกิดดับอีกหลายขณะ แล้วภวังคจลนะจึงเกิดไหวขึ้นแล้วดับไปๆ หลายขณะเมื่ออารมณ์ คือ รูปที่กระทบปสาทนั้นใกล้จะดับ จึงไม่เป็นปัจจัยให้วิธีจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้น เมื่อวิธีจิตไม่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่กระทบปสาท จึงเป็น**โมฆวาระ** เช่น ขณะนอนหลับสนิทถูกปลุกเขย่าแล้วก็ยังไม่ตื่น เขย่าแรงๆ ก็ยังไม่ตื่นอีก ขณะนั้นเป็น

โมฆวาระเพราะอาวัชชนจิตไม่เกิด มีแต่อดีตภวังค์และภวังคจลนะ เมื่อวิถิจิตไม่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่กระทบจึงเป็น “โมฆวาระ” และอารมณ์นั้นก็เป็นอดีตปริตตารมณ์ คือ เป็นอารมณ์ที่เล็กน้อยที่สุด เพราะเพียงกระทบประสาทรูปและภวังค์ แต่ไม่ทำให้วิถิจิตเกิดได้เลย

บางวาระเมื่ออดีตภวังค์เกิดและดับไปแล้วหลายขณะ ภวังคจลนะก็เกิดและดับไปหลายขณะ ภวังคุปัจเฉทะก็เกิดแล้วดับไป ปัญจทวารอาวัชชนจิตเกิดแล้วดับไป ปัญจวิญญูณดวงใดดวงหนึ่งเกิดแล้วดับไป สัมปฏิจฉันนจิตเกิดแล้วดับไป สันตึรณจิตเกิดแล้วดับไป โวภูฏัพพนจิตเกิดแล้วดับไป ๒-๓ ขณะ รูปก็ดับไป ชวนจิตจึงเกิดไม่ได้ วาระนั้นจึงเป็น “โวภูฏัพพวาระ” เพราะวิถิจิตสิ้นสุดลงที่โวภูฏัพพนจิต สภาพธรรมทั้งปวงตามความเป็นจริงเป็นอย่างนี้ ฉะนั้น เมื่ออารมณ์กระทบประสาทแต่ละวาระนั้น ไม่ใช่่วาวิถิจิตจะต้องเกิดดับสืบต่อไปตลอดทั้ง ๗ วิถิ เมื่อวิถิจิตไม่เกิดเลยก็เป็นโมฆวาระ เมื่อวิถิจิตสิ้นสุดที่โวภูฏัพพนะก็เป็นโวภูฏัพพวาระ อารมณ์ของโวภูฏัพพวาระเป็นปริตตารมณ์ คือ เป็นอารมณ์ของวิถิจิตเพียงเล็กน้อย โดยเป็นอารมณ์ของวิถิจิตเพียง ๕ วิถิจิตเท่านั้น

ส่วนวาระใดที่เมื่อโวภูฏัพพนจิตดับไปแล้ว ชวนจิตเกิดดับสืบต่อกัน ๗ ขณะแล้วอารมณ์ก็ดับ ตทาลัมพนวิถิจิตเกิดไม่ได้ การรู้อารมณ์ของวิถิจิตวาระนั้นเป็น “ชวนวาระ” เพราะมีวิถิจิตเพียง

๖ วิถี คือ ถึงชนวนวิถีเท่านั้นแล้วรูปก็ดับไป เมื่อวิถีจิตสิ้นสุดลงที่ชนวนวิถี การรู้อารมณ์วาระนั้นจึงเป็นชนวนวาระ อารมณ์ของชนวนวาระเป็นมหันตารมณ์ คือ เป็นอารมณ์ที่ชัดเจน ทำให้กุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือมหากิริยาจิต (ของพระอรหันต์) เกิดได้

ส่วนวาระใดที่ชนวนจิตเกิดดับ ๗ ครั้ง แล้วอารมณ์ยังไม่ดับ จึงเป็นปัจจัยให้ตทาลัมพนวิถีจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่ยังไม่ดับนั้นอีก ๒ ขณะ การรู้อารมณ์ของวิถีจิตวาระนั้นจึงเป็น “**ตทารัมมณวาระ หรือ ตทาลัมพนวาระ**” เพราะวิถีจิตสิ้นสุดลงที่ตทาลัมพนจิต อารมณ์ของตทาลัมพนวาระเป็นอดิมหันตารมณ์ คือ เป็นอารมณ์ที่ชัดเจนมาก เพราะแม้ชนวนวิถีจิต ๗ ขณะดับไปแล้ว อารมณ์ก็ยังไม่ดับ จึงเป็นปัจจัยให้ตทาลัมพนวิถีจิตเกิดได้

การรู้อารมณ์ทางมโนทวารวิถีมีเพียง ๒ วาระเท่านั้น คือ ชนวนวาระ และตทาลัมพนวาระ

อารมณ์ของชนวนวาระทางมโนทวาร เป็น **อวิภูตารมณ์** เพราะเป็นอารมณ์ที่ชัดเจนน้อยกว่าตทาลัมพนวาระ

อารมณ์ของตทาลัมพนวาระทางมโนทวารเป็น **วิภูตารมณ์** เพราะเป็นอารมณ์ที่ชัดกว่าชนวนวาระ

ทวาร ๖

ทวาร คือ ประตู หรือทางที่จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์อื่น ที่ไม่ใช่
อารมณ์ของภวังคจิต ฉะนั้น ทวารจึงเป็นทางรู้อารมณ์ของวิถิจิต
ทวารมี ๖ เป็นรูป ๕ ทวาร และเป็นนาม ๑ ทวาร คือ

- จักขุทวาร ได้แก่ จักขุปสาทรูป ๑
- โสตทวาร ได้แก่ โสตปสาทรูป ๑
- ฆานทวาร ได้แก่ ฆานปสาทรูป ๑
- ชีวนทวาร ได้แก่ ชีวนปสาทรูป ๑
- กายทวาร ได้แก่ กายปสาทรูป ๑
- มโนทวาร ได้แก่ ภวังคุปัจเฉทจิต
(ที่เกิดก่อนมโนทวาราวชชนจิต) ๑

วัตถุ ๖

รูปซึ่งเป็นที่เกิดของจิตในภุมิที่มีขั้น ๕ นั้น มี ๖ รูป เรียกว่า
วัตถุรูป ๖ คือ

- จักขุปสาทรูป ๑ เป็นจักขุวัตถุ
เป็นที่เกิดของจักขุวิญญาณ ๒ ดวง
- โสตปสาทรูป ๑ เป็นโสตวัตถุ
เป็นที่เกิดของโสตวิญญาณ ๒ ดวง

- ฌานปสาทรูป ๑ เป็นฌานวัตตุ
เป็นที่เกิดของฌานวิญญูญาณ ๒ ดวง
- ชีวหาปสาทรูป ๑ เป็นชีวหาวัตตุ
เป็นที่เกิดของชีวหาวิญญูญาณ ๒ ดวง
- กายปสาทรูป ๑ เป็นกายวัตตุ
เป็นที่เกิดของกายวิญญูญาณ ๒ ดวง
- หทยรูป ๑ เป็นหทยวัตตุ
เป็นที่เกิดของจิตอื่นทั้งหมดในภุมิที่มี
ชั้น ๕ เว้นเฉพาะทวีปปัญจวิญญูญาณ ๑๐
ดวง เท่านั้น

ฉะนั้น ปสาทรูป ๕ จึงเป็นทั้งทวาร ๕ และวัตตุ ๕ ดังนี้ คือ

จักขุปสาทรูป เป็นจักขุทวารของ จักขุทวาราวชชนจิต จักขุ
วิญญูญาณ สัมปฏิจฉันนจิต สันตীরณจิต โวฏฐัพพนจิต ชวนจิต
ตทาลัมพนจิต ซึ่งรัฐูปารมณที่กระทบจักขุปสาทรูปนั้น และ
รูปารมณนั้นยังไม่ดับไป แต่จักขุปสาทรูปนั้นเป็นจักขุวัตตุ คือ เป็น
ที่เกิดของจักขุวิญญูญาณ ๒ ดวงเท่านั้น ส่วนวิถีจิตอื่นๆ ในวาระ
เดียวกันนั้น คือ จักขุทวาราวชชนจิต สัมปฏิจฉันนจิต สันตীরณจิต
โวฏฐัพพนจิต ชวนจิต ตทาลัมพนจิต เกิดที่หทยวัตตุ

**โสตปสาทรูป ฌานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป กายปสาท
รูป** ก็โดยนัยเดียวกัน

ส่วนหทยรูปนั้นเป็นวัตถุ คือ เป็นที่เกิดของจิต แต่ไม่เป็น
ทวารเลย

คำถามทบทวน

๑. เพราะเหตุใดวิถีจิตทางมโนทวารจึงน้อยกว่าวิถีจิตทาง
ปัญจทวาร
๒. โลกมุลจิตเกิดได้ที่ทวาร
๓. ปัญจทวาราวชชนจิต และมโนทวาราวชชนจิตเกิดได้ที่ทวาร
๔. โมฆวาระ โภจวิฬพพนวาระ ชวนวาระ ตทาลัมพพนวาระ คือ
อะไร
๕. อวิภูตารมณฺและวิภูตารมณฺ คืออะไร
๖. ปฏิสนธิจิตในภุมิที่มีชั้น ๕ เกิดที่รูปอะไร
๗. อกุศลจิตในภุมิที่มีชั้น ๕ เกิดที่รูปอะไร
๘. กิริยาจิตในภุมิที่มีชั้น ๕ เกิดที่รูปอะไร
๙. โสตทวารวิถีจิต เกิดที่รูปอะไรบ้าง
๑๐. เจตสิกในภุมิที่มีชั้น ๕ เกิดที่รูปอะไรบ้าง

บทที่ ๕

การเกิดดับสืบต่อกันของจิตและวิถีต่างๆ นั้นเป็นชีวิตปกติประจำวัน แต่เมื่อมีศัพทธรรมที่แสดงลักษณะและกิจของจิตต่างๆ ก็ทำให้สงสัย เพราะไม่เข้าใจความหมายของศัพท์นั้นๆ แต่ศัพท์นั้นๆ ล้วนแสดงลักษณะของสภาพธรรมต่างๆ ในชีวิตปกติประจำวันนั่นเอง ฉะนั้น ธรรมทั้งหลายจึงไม่ได้อยู่ในหนังสือตำรา แต่เป็นชีวิตจริงๆ แต่ละขณะที่กำลังเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส คิดนึก ขณะนี้ทุกท่านกำลังเห็น รู้แล้วว่า เป็นวิถีจิตซึ่งมีอาวัชชนจิต จักขุวิญญาณ สัมปฏิจฉันนจิต สันตிரณจิต โวฏฐัพพนจิต ชวนจิต และตทาลัมพนจิต เกิดดับสืบต่อกันทีละขณะ ความเข้าใจพระธรรมย่อมเตือนให้ระลึกว่า ชวนวิถีจิตที่เกิดในวาระที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น เป็นต้นั้น เป็นกุศลหรืออกุศล ซึ่งเกิดดับสังสมสืบต่อสันดานตนเอง

การศึกษาเรื่องชาติทั้ง ๔ ของจิต คือ จิตเกิดขึ้นเป็นกุศล ๑ เป็นอกุศล ๑ เป็นวิบาก ๑ เป็นกิริยา ๑ จึงทำให้รู้ว่าจิตขณะใดเป็นเหตุที่จะให้เกิดผล คือ วิบากจิตข้างหน้า และจิตขณะใดเป็นวิบาก คือ ผลของเหตุที่ได้กระทำแล้วในอดีต ฉะนั้น การศึกษาเรื่องจิตซึ่งเป็นวิถีจิตและจิตที่ไม่ใช่วิถีนั้น จะต้องรู้ด้วยว่า จิตนั้นๆ เป็นชาติอะไร เช่น ปฏิสนธิจิตเป็นวิบากจิต ซึ่งเป็นผลของกรรมหนึ่งในกรรมทั้งหลายที่ได้กระทำแล้วในอดีต เป็นปัจจัย

ทำให้ปฏิสนธิจิตเกิดสืบต่อจากจุดจิตของชาติก่อน ปฏิสนธิจิตเป็นวิบากจิตที่ทำให้ปฏิสันธิในภพหนึ่งชาติหนึ่งเพียงชั่วขณะเดียว จะทำกิจปฏิสันธิในชาตินั้นอีกไม่ได้เลย ทำได้เพียงชั่วขณะแรก ชั่วขณะที่เกิดต่อจากจุดจิตของชาติก่อนเท่านั้น แล้วปฏิสนธิจิตก็ดับไปไม่ยั่งยืนเลย

เมื่อปฏิสนธิจิตซึ่งเป็นชาติวิบากดับไปแล้ว ปฏิสนธิจิตนั้นเป็นอนันตรปัจจัย ทำให้จิตดวงต่อไปเกิดสืบต่อจากปฏิสนธิจิตทันที จิตที่เกิดต่อจากปฏิสนธิจิตนั้นทำภวังคกิจ จึงไม่ใช่วิจิต ภวังคจิตเป็นวิบากจิต ฉะนั้น กรรมจึงไม่ได้เป็นปัจจัยเพียงให้ปฏิสนธิจิตเกิดแล้วดับไปเท่านั้น แต่กรรมยังทำให้วิบากจิตเกิดขึ้นทำภวังคกิจสืบต่อ และภวังคจิตดวงแรกที่เกิดสืบต่อจากปฏิสนธิจิตนั้นชื่อว่า **ปฐมภวังค์** ส่วนภวังค์ดวงต่อไปจนถึงจุดจิตนั้นไม่จำเป็นต้องนับเลย

ภวังคจิตเกิดดับสืบต่อกันไปเรื่อยๆ จนกว่าวิถิจิตจะเกิด วิถิจิตแรกที่เกิดก่อนวิถิจิตอื่นๆ คือ จิตที่ทำอวัชชนกิจ ได้แก่ อวัชชนจิต ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราวัชชนจิตทำอวัชชนกิจทางปัญจทวารหนึ่งดวง และมโนทวาราวัชชนจิตทำอวัชชนกิจทางมโนทวารหนึ่งดวง จิตที่ทำอวัชชนกิจทั้ง ๒ ดวงนี้เป็นกิริยาจิต คือ ไม่ใช่กุศลจิต ไม่ใช่อกุศลจิต และไม่ใช่วิบากจิต เพราะจิต ๒ ดวงนั้นรู้ได้ทั้งอัญญารมณ คือ อารมณ์ที่ตื่น่าพอใจ และอนัญญารมณ คือ อารมณ์ที่ไม่ตื่น่าพอใจ ถ้าเป็นวิบากจิตแล้ว

อกุศลวิบากรู้ได้แต่อนิฏฐารมณ และกุศลวิบากก็รู้ได้แต่อิฏฐารมณเท่านั้น

ข้อความในอัฐสาสนีนี้ แสดงลักษณะของกิริยาจิตว่าเป็นเพียงการกระทำ และแสดงลักษณะของกิริยาจิตที่ต่างกันโดยกิจว่า

ก็ในบรรดากิริยาจิตทุกดวงที่เดียว กิริยาจิตดวงใดไม่ถึงความเป็นชวันะ กิริยาจิตดวงนั้นย่อมไม่มีผล เหมือนดอกไม้ล้ม (วาทปุပ္ผ์ ซึ่งมูลฎีกาแก้ว่า โมฆปุပ္ผ์ หมายถึง ดอกไม้ที่ไร้ผล) เพราะดอกไม้บางดอกเมื่อร่วงหล่นไปแล้วก็ไม่มีผลฉันใด กิริยาจิตก็ฉันนั้น กิริยาจิตซึ่งไม่ถึงความเป็นชวันะ คือ ไม่เป็นชวัน วิถีจิตนั้นมี ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ ดวง และ มโนทวาราวชชนจิต ๑ ดวง ปัญจทวาราวชชนจิตทำกิจเดียว คือ ทำอวชชนกิจทางปัญจทวาร มโนทวาราวชชนจิตทำ ๒ กิจ คือ ทำอวชชนกิจทางมโนทวาร และทำโวกุฎฐัพพนกิจทางปัญจทวาร ส่วนกิริยาจิตอื่นๆ ซึ่งถึงความเป็นชวันะนั้นเป็นจิตของพระอรหันต์ ซึ่งข้อความในอัฐสาสนีอุปมาว่า กิริยาจิตดวงใดถึงความเป็นชวันะ (คือ กิริยาชวันวิถีจิตของพระอรหันต์) กิริยาจิตดวงนั้นก็ไม่มีผล เหมือนดอกของต้นไม้ที่รากขาดเสียแล้ว จึงเป็นแต่เพียงการกระทำเท่านั้น เพราะเป็นไปด้วยอำนาจให้สำเร็จกิจนั้นๆ

ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์มีกิริยาจิตเพียง ๒ ดวงเท่านั้น คือ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ และมโนทวาราวชชนจิต ๑

กิริยาจิตอื่นทั้งหมดนอกจากปัญจทวาราวัชชนจิต และมโนทวาราวัชชนจิต เป็นจิตของพระอรหันต์ทั้งสิ้น ฉะนั้น พระอรหันต์จึงมีกิริยาจิตที่ไม่ใช่ชวนะ ๒ ดวง คือ ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง มโนทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง และมีชวณวิถีที่เป็นกิริยาจิตเท่านั้น เพราะพระอรหันต์ดับกุศลและอกุศลทั้งหมด จึงไม่มีชวณวิถีจิตที่เป็นกุศลและอกุศลเลย

วิถีจิตที่รู้อารมณ์ทางตานั่น เมื่อปัญจทวาราวัชชนจิตดับไปแล้ว จิตเห็น คือ จักขุวิญญาณ เป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรมที่ได้กระทำแล้ว กุศลกรรมเป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณกุศลวิบากเห็นรูปต่างๆ ที่ปรากฏทางตา ที่สวยงามน่าพอใจ เป็นอิฏฐารมณ์ อกุศลกรรมเป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณอกุศลวิบากเห็นรูปที่ไม่สวยงาม ไม่น่าพอใจ เป็นอนิฏฐารมณ์ วิถีจิตที่ได้ยินเสียงทางหู คือ โสตวิญญาณ ก็เป็นวิบากจิต ซึ่งไม่มีใครรู้ว่าขณะใดโสตวิญญาณจะได้ยินเสียงอะไร ทั้งนี้เพราะย่อมเป็นไปตามเหตุ คือ กรรมที่ได้กระทำแล้วในอดีตทั้งสิ้น ขณะได้กลิ่นทางจมูก ฆานวิญญาณที่รู้กลิ่นก็เป็นวิบากจิต ขณะลิ้มรสทางลิ้น ชิวหาวิญญาณก็เป็นวิบากจิต ขณะกระทบสัมผัสทางกาย กายวิญญาณที่รู้เย็น ร้อน ร้อน ร้อน ร้อน ร้อน ร้อน ร้อน ก็เป็นวิบากจิต เป็นผลของอดีตกรรมซึ่งได้กระทำสำเร็จแล้วเป็นปัจจัยให้วิบากจิตเหล่านั้นเกิดขึ้น รับรู้อารมณ์ต่อจากปัญจทวาราวัชชนจิต และเมื่อปัญจวิญญาณที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส

ดับไปแล้ว ก็เป็นอนันตรปัจจัยให้สัมปฏิจฉนจิตเกิดขึ้นรับรู้
อารมณ์นั้นๆ ต่อ สัมปฏิจฉนจิตก็เป็นวิบากจิต เพราะเป็นผล
ของกรรมเดียวกับกรรมที่เป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณเกิดขึ้นนั่นเอง
กรรมเดียวกันนั้นเองก็ทำให้สันตிரณจิตซึ่งเป็นวิบากเกิดขึ้นกระทำ
สันตிரณกิจต่อจากสัมปฏิจฉนจิต

ฉะนั้น วิถีจิตซึ่งเป็นวิบากจิตที่เกิดทางปัญจทวารนั้น คือ จักขุ
วิญญาณ โสตวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กาย
วิญญาน สัมปฏิจฉนจิต สันตிரณจิต จึงไม่ได้สั่งสมสันดาน
เป็นแต่เพียงผลของกรรมที่เกิดขึ้นกระทำกิจของตนๆ แล้วก็ดับ
ไป ต่อจากนั้นโงฐฐัพพนจิต ซึ่งได้แก่ มโนทวาราวชชนจิต
นั่นเอง กระทำโงฐฐัพพกิจทางปัญจทวาร โงฐฐัพพนจิตเป็น
กิริยาจิต กระทำโงฐฐัพพกิจแล้วก็ดับไป ไม่ได้สั่งสมสันดาน
เมื่อโงฐฐัพพนจิตดับไปแล้ว จิตที่เกิดต่อ คือ ขวนวิถีจิต
ซึ่งกระทำกิจเล่นไปในอารมณ์โดยเป็นกุศลจิต หรืออกุศลจิต
สำหรับผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์ และสำหรับพระอรหันต์ก็เป็นกิริยา
จิต ขวนวิถีจิตเกิดดับสลับต่อซ้ำกัน ๗ ขณะ จึงเป็นขณะที่สั่งสม
สันดานตนเอง ซึ่งก็เป็นในขณะนี้นั่นเอง

ในอัฐสาลีนีอรรถกถาธัมมสังคณีปกรณ์ อุปมาการเกิดขึ้นรับ
รู้อารมณ์ของวิถีจิตทางปัญจทวารว่า พระราชาองค์หนึ่งบรรทม
หลับอยู่บนแท่นบรรทม มหาดเล็กคนหนึ่งถวายนวดพระยุคลบาท
อยู่ นายทวารหุหนวกยืนอยู่ที่พระทวาร ทหารยาม ๓ คนยืน

เรียงลำดับอยู่ ที่นั่น ยังมีคนบ้านนอกคนหนึ่ง ถือเครื่องราชบรรณาการมาเคาะประตูเรียก นายทวารหุหนวกไม่ได้ยินเสียงมหาเด็กลูกผู้ถวายนวดพระยุคลบาทจึงให้สัญญาณ นายทวารหุหนวกจึงเปิดประตูด้วยสัญญาณนั้น ทหารยามคนที่หนึ่งรับเครื่องราชบรรณาการส่งให้คนที่สอง คนที่สองส่งให้คนที่สาม คนที่สามทูลเกล้าฯ ถวายพระราชฯ พระราชาเสวย คำอุปมาเปรียบเทียบแสดงให้เห็น **วิถีจิต** ที่เกิดขึ้นรับรู้อารมณ์แต่ละขณะว่า ขณะที่อารมณ์กระทบกับจักขุปสาท เปรียบเหมือนคนบ้านนอกที่ถือเครื่องราชบรรณาการมาเคาะที่พระทวาร มหาเด็กลูกที่ถวายงานนวดพระยุคลบาทของพระราชฯ คือ **ปัญญาทวาราวชชนจิต** เป็นขณะที่รู้ว่ามีแขกมาเคาะที่ทวาร จึงให้สัญญาณ คือ รู้อารมณ์ที่กระทบ แล้วก็ดับไป นายทวารหุหนวก คือ **จักขุวิญญาณ** ก็เกิดขึ้นสืบต่อทำกิจเห็นที่จักขุปสาท แล้วต่อจากนั้นทหารยามคนที่หนึ่ง คือ **สัมปจิตจันนจิต** ก็รับเครื่องราชบรรณาการส่งให้คนที่สอง คือ **สันติริณจิต** คนที่สองส่งให้คนที่สาม คือ **โฏฐัพพนจิต** คนที่สามทูลเกล้าฯ ถวายพระราชฯ คือ **ชวนจิต** พระราชฯได้เสวยเครื่องราชบรรณาการ คือ อารมณ์นั้น

มีคำอธิบายว่า ข้อเปรียบเทียบนั้นแสดงความอะไร แสดงเนื้อความว่า **อารมณ์มีกิจ** คือ **หน้าที่เพียงกระทบปสาทเท่านั้น** คนบ้านนอกไม่ได้เข้าไปเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน แต่เครื่องราชบรรณาการ ถูกส่งต่อจากคนที่หนึ่ง-สอง-สาม ตามลำดับจนถึงพระราชฯ

จักขุวิญญูณเท่านั้นที่กระทำกิจเห็นอารมณ์ที่กระทบ
ทวาร อารมณ์สามารถเพียงกระทบปสาทรูปเท่านั้น แต่ว่าจิต
 เกิดขึ้นรู้อารมณ์สืบต่อกัน โดยอารมณ์ไม่ได้ข้ามพ้นหรือล่วงล้ำ
 ปสาทเข้าไปสู่ที่อื่นเลย

เมื่อพิจารณาคำอุปมานี้ก็เข้าใจการเปรียบวิถีจิตที่เกิดขึ้น ทำ
 กิจแต่ละขณะว่า จักขุวิญญูณกระทำกิจเห็นที่จักขุปสาทรูปซึ่งเป็น
 จักขุทวาร เหมือนนายทวารที่เปิดประตูที่ทวาร สัมปฏิจ
 จันนจิตเป็นทหารยามคนที่หนึ่งที่รับเครื่องราชบรรณาการส่งให้
 คนที่สอง เพราะเมื่อจักขุวิญญูณกระทำกิจเห็นแล้วก็ดับไป
 จักขุวิญญูณจะกระทำกิจรับอารมณ์อย่างสัมปฏิจจันนจิตไม่ได้
 เพราะว่าจักขุวิญญูณกระทำทัสสนกิจได้อย่างเดียว โดยเกิดที่
 จักขุปสาทรูปเท่านั้น แต่สัมปฏิจจันนจิตเป็นดุจทหารยามคน
 ที่หนึ่ง ที่ทำกิจรับอารมณ์ แล้วส่งให้ทหารยามคนที่สอง คือ
 สันตীরณจิต ซึ่งพิจารณาอารมณ์แล้วส่งต่อให้โวกุฏัพพนจิตตัดสิน
 แล้วส่งต่อให้พระราชา คือ ขวนวิถิจิตทำกิจเสวย คือ เสพ
 เครื่องราชบรรณาการนั้น

ฉะนั้น ที่ใช้คำว่า เสพ หรือเสวย ก็เพื่อให้เข้าใจจริง ๆ ใน
 ลักษณะของกุศลจิต หรืออกุศลจิตที่กระทำขวนกิจทางตา ทางหู
 ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ขวนวิถิจิตเป็นจิตที่เสพ
 อารมณ์ด้วยโลภะ โทสะ โมหะ หรือด้วยกุศล หรือด้วยกิริยาจิต
 ของพระอรหันต์ ขวนจิตกระทำกิจแล่นไปในอารมณ์โดยไม่ใช้เห็น

ไม่ใช่รับ ไม่ใช่พิจารณา ไม่ใช่ตัดสิน เพราะจิตที่เกิดก่อนได้กระทำกิจเหล่านั้นไปหมดแล้ว จึงเป็นปัจจัยให้กุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือกิริยาจิตของพระอรหันต์เกิดขึ้นเสพ คือ เล่นไปในอารมณ์นั้นถึง ๗ ขณะ ขณวิถิจิตจึงเป็นวิถิจิตที่เสพอารมณ์จริง ๆ ถ้าเป็นโมฆวาระ แม้เสียงกระทบโสตประสาทแต่ก็ไม่ได้ยิน หรือถ้าเป็นโฆฏฐัพพนวาระ กุศลจิต อกุศลจิต กิริยาจิตของพระอรหันต์ก็ไม่เกิด จะเสพอารมณ์นั้นได้ไหม ในเมื่อขณวิถิจิตไม่เกิด แต่เมื่อขณวิถิจิตเกิดจึงเสพอารมณ์นั้น โดยเป็นจิตประเภทเดียวกันเกิดดับสลับต่อซ้ำกันถึง ๗ ขณะ แล้วแต่ว่าจะเป็นกุศลขณวิถิจิต หรืออกุศลขณวิถิจิต หรือกิริยาขณวิถิจิต

การที่ขณวิถิจิตเกิดดับเสพอารมณ์ซ้ำถึง ๗ ขณะนั้นเป็นไปโดยปัจจัย คือ ขณวิถิจิตขณะที่ ๑ เป็นอาเสวนปัจจัยให้ขณวิถิจิตขณะที่ ๒ เกิดขึ้น เสพอารมณ์นั้นซ้ำอีก และขณวิถิจิตขณะที่ ๒ ก็เป็นอาเสวนปัจจัยให้ขณวิถิจิตขณะที่ ๓ เกิดขึ้น เสพอารมณ์นั้นซ้ำอีกเรื่อยไป จนถึงขณวิถิจิตขณะที่ ๗ จึงไม่เป็นอาเสวนปัจจัย อาเสวนปัจจัย คือ อกุศลขณวิถิจิต กุศลขณวิถิจิต หรือกิริยาขณวิถิจิตที่ทำให้จิตชาติเดียวกันเกิดขึ้นทำขณกิจซ้ำอีก จึงมีกำลังทำให้อกุศลกรรมและกุศลกรรมเป็นกัมมปัจจัยให้วิบากจิตซึ่งเป็นผลเกิดขึ้นในอนาคต และเป็นอุปนิสสยปัจจัยให้อกุศลขณวิถิ และกุศลขณวิถิ และกิริยาขณวิถิเกิดขึ้นอีกในอนาคต การสังสมอกุศลประเภทต่างๆ มากมายหนาแน่น

พอกพูนขึ้นนั้น ทำให้ทันทีที่ลืมตาขึ้นเห็นแล้วก็หลงเลย ขณะที่
ที่เป็นภวังคจิตนั้นไม่รู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น
ทางกาย ทางใจ เพราะถ้าคิดนึกหรือฝันก็เป็นมนโหฬารวิถิจิต
ไม่ใช่ภวังคจิต ฉะนั้น ตลอดเวลาที่เป็นภวังคจิตนั้นไม่รู้อารมณ์
ใดๆ ของโลกนี้เลย โลกนี้ไม่ปรากฏเลย แต่แม้กระนั้นในขณะที่
นั้นก็มีอนุสัยกิเลส ไม่ใช่ว่าเมื่อไม่รู้อารมณ์ใดๆ ในโลกนี้แล้วจะ
ไม่มีกิเลส ทั้งนี้เพราะกิเลสมี ๓ ชั้น คือ

อนุสัยกิเลส เป็นกิเลสอย่างละเอียดที่สะสม นอนเนื่องอยู่ใน
จิต

ปริยฐานกิเลส เป็นกิเลสอย่างกลางที่เกิดร่วมกับชวนวิถิจิต

วิติกกมกิเลส เป็นกิเลสอย่างหยาบที่เกิดร่วมกับชวนวิถิจิต

ฉะนั้น แม้จิตซึ่งไม่ใช่ชวนวิถิจิตก็มีอนุสัยกิเลส เว้นจิตของ
พระอรหันต์เท่านั้นที่ไม่มีกิเลสใดๆ เลยทั้งสิ้น

ฉะนั้น ให้ทราบว่ ขณะที่วิถิจิตเกิดขึ้นเห็นสิ่งที่ปรากฏ
ทางตา ได้ยินเสียงที่ปรากฏทางหู ได้กลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น
กระทบสัมผัสโผฏฐัพพะทางกาย หรือคิดนึกเรื่องราวต่างๆ ทาง
ใจ ขณะนั้นชวนวิถิจิตก็สังสมสันดานตนเพิ่มขึ้น ทั้งที่เป็นอกุศล
กามาวจรกุศล และกามาวจรกิริยาชวนวิถิ

วาระหนึ่ง ๆ ที่เห็น	วิธิจิตทั้ง ๗ วิถี	เป็นจักขุทวารวิถี
วาระหนึ่ง ๆ ที่ได้ยิน	วิธิจิตทั้ง ๗ วิถี	เป็นโสตทวารวิถี
วาระหนึ่ง ๆ ที่ได้กลิ่น	วิธิจิตทั้ง ๗ วิถี	เป็นฆานทวารวิถี
วาระหนึ่ง ๆ ที่ลิ้มรส	วิธิจิตทั้ง ๗ วิถี	เป็นชีวาทวารวิถี
วาระหนึ่ง ๆ ที่รู้โผฏฐัพพะ	วิธิจิตทั้ง ๗ วิถี	เป็นกายทวารวิถี
วาระหนึ่ง ๆ ที่คิดนึก	วิธิจิตทั้ง ๓ วิถี	เป็นมโนทวารวิถี

คำถามทบทวน

๑. วิธิจิตใดทางปัญจทวารและทางมโนทวารเป็นวิบากจิตบ้าง
๒. ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์มีกิริยาจิตกี่ดวง
๓. พระอรหันต์มีกิริยาจิตที่ไม่ใช่ชวนวิธีกี่ดวง
๔. อาเสวนปัจจัยคืออะไร
๕. จิตขณะใดเป็นอาเสวนปัจจัย

บทที่ ๖

จิต ๘๙ ดวง จำแนกออกเป็น ๔ ชนิด คือ

เป็นกุศล ๒๑ ดวง

เป็นอกุศล ๑๒ ดวง

เป็นวิบาก ๓๖ ดวง

เป็นกิริยา ๒๐ ดวง

เมื่อศึกษาเรื่องชาติของจิต ก็จะได้รู้ว่าแต่ละบุคคลมีจิตประเภทใดบ้าง ดังนี้ คือ

ปุถุชน มีจิต ๔ ชนิด คือ กุศล อกุศล
วิบาก กิริยา

พระโสดาบัน มีจิต ๔ ชนิด คือ กุศล อกุศล
วิบาก กิริยา

พระสกทาคามี มีจิต ๔ ชนิด คือ กุศล อกุศล
วิบาก กิริยา

พระอนาคามี มีจิต ๔ ชนิด คือ กุศล อกุศล
วิบาก กิริยา

พระอรหันต์ มีจิต ๒ ชนิด คือ วิบาก กิริยา

เมื่อรู้ว่าจิตแต่ละดวงเป็นชาติอะไร คือ เป็นกุศล หรืออกุศล หรือวิบาก หรือกิริยา ยังจะต้องรู้จักการทำงานของจิตแต่ละดวงนั้น ด้วยว่าจิตนั้นทำกิจอะไร ฉะนั้น จิตจึงมีชื่อตามกิจของจิตนั้นด้วย เช่น ขณะปฏิสนธิเป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรม จิตที่ทำกิจปฏิสนธิในสุคติภูมิเป็นกุศลวิบาก คือ เป็นผลของกุศลกรรม จิตที่ทำกิจปฏิสนธิในทุคติภูมิในอบายภูมิเป็นอกุศลวิบาก คือ เป็นผลของอกุศลกรรม

แต่กุศลวิบากจิต และอกุศลวิบากจิตไม่ได้กระทำปฏิสนธิกิจทุกดวง ฉะนั้น เฉพาะกุศลวิบากจิต และอกุศลวิบากจิตที่ทำปฏิสนธิกิจเท่านั้นที่ชื่อว่า “ปฏิสนธิจิต”

กุศลวิบากจิต และอกุศลวิบากจิตใดทำภวังคกิจ กุศลวิบากจิต และอกุศลวิบากจิตนั้น ก็ชื่อว่า “ภวังคจิต”

จักขุวิญญาณเป็นวิบากจิตที่ทำปฏิสนธิกิจไม่ได้ ทำภวังคกิจไม่ได้ ทำแต่ “ทัสสนกิจ” เท่านั้น ที่ชื่อว่า “จักขุวิญญาณ” เพราะเป็นจิตที่รู้แจ้ง คือ เห็นอารมณ์ที่ปรากฏโดยอาศัยตา ฉะนั้น จึงเรียกชื่อจิตตามประเภทของจิตที่รู้แจ้งอารมณ์ทางทวารด้วย

ถาม ทำไมจิตจึงมี ๔ ชาติ ไม่ใช่ ๕ ชาติ คือ ควรจะเป็น กุศลจิตชาติ ๑ เป็นอกุศลจิตชาติ ๑ เป็นกุศลวิบากจิตชาติ ๑ เป็นอกุศลวิบากจิตชาติ ๑ เป็นกิริยาจิตชาติ ๑ รวมเป็น ๕ ชาติ

ตอบ ที่สงสัยว่าทำไมจึงไม่มีจิต ๕ ขาติ ในเมื่อเหตุมี ๒ ขาติ คือ อกุศลเป็นเหตุ ๑ กุศลเป็นเหตุ ๑ ฉะนั้น วิบากจิตก็ควรมี ๒ ขาติด้วย คือ น่าจะมีอกุศลวิบากขาติ ๑ และกุศลวิบากขาติ ๑ แต่ที่จิตมี ๔ ขาตินั้นก็เพราะเหตุว่า วิบากจิตเองนั้นไม่ชื่อว่าเป็น ธรรมชาติที่เลว ปานกลาง หรือประณีต แต่จิตที่เป็นอกุศล และ กุศลนั้นต่างกันโดยประการต่างๆ เช่น ต่างกันโดยความวิจิตรของ อกุศลธรรม หรือกุศลธรรมในขณะนั้นๆ ซึ่งเป็นไปทางตา ทาง หู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ต่างกันโดยกรรมที่เป็น ขันทานก็มี ขันศีลก็มี ขันอบรมเจริญปัญญา เช่น ขันฟังธรรม ขันแสดงธรรม ขันอบรมเจริญกุศลที่เป็นความสงบระงับกิเลส เป็นสมถภาวนา และขันเจริญสติปัญญาซึ่งเป็นการอบรมเจริญ วิปัสสนาภาวนา และต่างกันโดยทวาร เช่น เป็นการกระทำโดย กาย หรือโดยวาจา หรือโดยใจ และยังต่างกันด้วยอธิบดี คือ สภาพธรรมที่เป็นสัมปยุตตธรรมที่เป็นใหญ่ หรือโดยเจตสิกที่เกิดขึ้น รวมด้วยต่างๆ กัน

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า สภาพธรรมที่เป็นเหตุ คือ อกุศล และ กุศลนั้นมีประเภทต่างๆ มากมาย แต่ว่าความต่างทั้งปวงเหล่านั้นไม่มีในวิบากจิต วิบากจิตเป็นเพียงผลของกรรมที่ได้กระทำ แล้ว ซึ่งเมื่อกรรมสุกงอมพร้อมด้วยโอกาสปัจจัย ก็ทำให้วิบาก จิตเกิดขึ้น ทำกิจปฏิสันธิ กิจภวังค์ หรือกิจอื่นๆ ที่รู้อารมณ์ ต่างๆ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

ขณะเห็นในขณะนี้ เป็นจักขุวิญญาณ เป็นวิบากจิตเกิดแล้ว เพราะอดีตกรรมเป็นปัจจัย แต่วิบากจิตที่เห็นจะเป็นเหตุให้เกิดวิบากอีกไม่ได้

ขณะกำลังได้ยิน คือ ขณะที่จิตกำลังรู้เสียงนั้นเป็นวิบากจิต แต่ว่าโสตวิญญาณ คือ จิตที่ได้ยินเสียงนั้นจะเป็นเหตุให้เกิดวิบากไม่ได้

เมื่อวิบากจิตไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากจิต และไม่สามารถที่จะยังการกระทำทางกาย วาจา ใดๆ ให้เกิดขึ้น และวิบากจิตต่างไม่ประกอบด้วยกรรม เช่น ภรรณาเจตสิก มุทิตาเจตสิก และวิรตีเจตสิก ๓ (คือ สัมมาวาจาเจตสิก สัมมกัมมันตเจตสิก สัมมาอาชีวะเจตสิก) เว้นโลกุตตรวิบากจิตที่มีวิรตีเจตสิก ๓ ดวง เกิดร่วมด้วย ฉะนั้น วิบากจิตเองไม่ถือว่าเป็นธรรมชาติที่เลว ปานกลาง ประณีต แต่วิบากแห่งกรรมเลวจัดเป็นเลว วิบากแห่งกรรมปานกลางจัดเป็นปานกลาง วิบากแห่งกรรมประณีตจัดเป็นประณีต

เมื่อวิบากเป็นแต่เพียงกรรมซึ่งเป็นผลของเหตุที่เป็นอกุศลหรือกุศล แต่ตัววิบากเองไม่ถือว่าเป็นสภาพธรรมที่เลว ปานกลาง ประณีต และไม่เป็นเหตุที่จะให้เกิดวิบาก ฉะนั้น จึงรวมเป็นชาติวิบาก ๑ ชาติ เพราะไม่ต่างกันโดยประการต่างๆ อย่างสภาพธรรมที่เป็นเหตุ คือ อกุศล และกุศล ซึ่งแยกเป็นอกุศล ๑ ชาติ และกุศล ๑ ชาติ

วิบากจิตทั้งหมดเป็นผลของอดีตกรรมที่ได้กระทำแล้ว

จักขุวิญญาณ เป็นวิบากจิต

สัมปฏิจฉันนจิต เป็นวิบากจิต

สันตிரณจิต เป็นวิบากจิต

ตทาลัมพนจิต เป็นวิบากจิต

ฉะนั้น ต้องรู้ว่าขณะใดเป็นวิบาก ขณะใดเป็นกุศล ขณะใดเป็นอกุศล ขณะใดเป็นกิริยา

ขณะใดที่เห็นรูปสีสน်วณณะที่น่าพอใจ จักขุวิญญาณที่เกิดขึ้น เห็นนั้นเป็นกุศลวิบาก สัมปฏิจฉันนจิตก็เป็นกุศลวิบาก สันตிரณจิตก็เป็นกุศลวิบาก ตทาลัมพนจิตก็เป็นกุศลวิบาก เมื่อรูปที่ปรากฏทางตาดับไปแล้ว วิธีจิตทางตาดับไปหมดแล้ว ภาวังคจิตก็เกิดดับสืบต่อจนกว่าวิธีจิตต่อไปจะเกิด ฉะนั้น ควรรู้ว่าขณะเห็นสิ่งใดทางตา วิบากจิตทั้งหมดที่เป็นวิธีจิตวาระนั้นเป็นผลของอดีตกรรมหนึ่งที่ได้กระทำแล้ว

ขณะได้ยินเสียงที่น่าพอใจ หรือเสียงที่ไม่น่าพอใจ ก็เพียงชั่วขณะที่วิบากจิตเกิดขึ้น เป็นวิธีจิตรู้เสียงที่ได้ยินนั้นแล้วก็ดับไปหมดไปจริงๆ แต่อกุศลก็มีปัจจัยที่จะเกิดขึ้นพอใจหรือไม่พอใจในรูปต่างๆ ที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย มากมายเหลือเกิน ที่ว่ามากก็คือวันหนึ่งๆ ไม่พ้นความพอใจบ้าง ไม่พอใจบ้างในสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทาง

ล้น ทางกาย ทางใจ โดยขั้นการฟังพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนั้น ไม่สามารถที่จะดับอกุศลได้ ทั้งๆ ที่รู้ว่าขณะเห็นเป็นเพียงวิบาก เป็นผลของกรรมในอดีต แต่ก็ยับยั้งความพอใจ คือ โลภะไม่ให้เกิดไม่ได้ ในขณะที่เห็นสิ่งที่น่าพอใจ

ฉะนั้น จึงควรศึกษาให้เข้าใจสภาพธรรมทั้งหลายให้ถูกต้องตามความเป็นจริง เพื่อจะได้อบรมเจริญปัญญาถึงขั้นที่สามารถประจักษ์แจ้งสภาพธรรมที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนจริงๆ การศึกษาพิจารณาธรรมโดยละเอียด ย่อมทำให้เห็นโทษของอกุศลธรรมยิ่งขึ้น และย่อมทำให้อบรมเจริญกุศลยิ่งขึ้นทุกชั้น เพราะรู้ว่ามิฉะนั้นจะเป็นผู้ที่หนาแน่นด้วยกิเลสมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ

ท่านถือว่าทุกอย่างเป็นของท่าน ในขณะที่วิถิจิตเกิดเท่านั้น เมื่อใดที่วิถิจิตไม่เกิด ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่รู้สิ่งกระทบสัมผัส ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เช่น ในขณะที่นอนหลับสนิท แม้ว่าจะยังไม่สิ้นชีวิต แต่ขณะหลับสนิทนั้นก็ไม่มีเยื่อใย ไม่มีความอาลัยอาวรณ์ ไม่มีความผูกพันในสิ่งใดๆ ทั้งสิ้น ไม่มีความยึดถือแม้แต่ในขันธซึ่งเคยยึดถือว่าเป็นเรา เป็นตัวตน เพราะขณะนั้นวิถิจิตไม่เกิดขึ้น จึงไม่รู้อารมณ์ใดๆ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจเลย ขณะที่ยังไม่สิ้นชีวิตเพียงแต่หลับสนิท ก็ยังขาดเยื่อใยความสัมพันธ์ ความเกี่ยวข้องกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และเรื่องราวต่างๆ ได้ แล้วทำไม

จะไม่อบรมเจริญปัญญาเพื่อตัดเหื่อใย และการยึดมั่นในสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ซึ่งจะทำให้กุศลน้อยลง เมื่อรู้ว่สภาพธรรมทุกอย่างปรากฏเพียงชั่วขณะที่วิถิจิตเกิดขึ้นเท่านั้นเอง และเมื่อจิตใดเกิดขึ้นแล้วดับไป จิตนั้นก็ดับไปจริง ๆ รูปใดเกิดแล้วดับไป รูปนั้นก็ดับไปจริง ๆ รูปที่ปรากฏทางตาเมื่อครุ่นดับหมดจริง ๆ วิถิจิตแต่ละขณะทางตาเมื่อครุ่นดับหมดจริง ๆ เสียงที่ปรากฏทางหูก็ดับหมดจริง ๆ ได้ยินก็ดับหมดจริง จิตทุกขณะและรูปทุกรูปเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปจริง ๆ แต่ทราบใดที่ยังไม่ประจักษ์การเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมจริง ๆ ก็ยังไม่เข้าถึงอรรถคือ ความหมายของคำว่า “ดับ” เพราะยังไม่ประจักษ์การดับ เช่น เวลานี้ ถ้าจะกล่าวว่าจักขุวิญญาณดับ สัมปฏิจฉันนจิตดับ สันตীরณจิตดับ ขวนจิตดับ ตทาลัมพนจิตดับ แต่ก็ยังไม่ประจักษ์การดับไปของสภาพธรรมใดๆ เลย ฉะนั้น จึงต้องอบรมเจริญปัญญาจนกระทั่งสามารถประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมจริง ๆ แต่ถึงแม้ว่าปัญญาขั้นนั้นยังไม่เกิดการฟังพระธรรมและการพิจารณาให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องละเอียดยิ่งขึ้น ก็จะเป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นปัจจัยโดยเป็นสังขารขั้นต้น ประดูแต่งให้สติปัญญาเกิดขึ้น ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังเกิดดับ และปัญญาน้อม คือ ค่อย ๆ ศึกษาพิจารณาจนเพิ่มความรู้ลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลายที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนขึ้นทีละเล็กละน้อย

ในอัฐสาสนี อติตติกะ อธิบายอดีตธรรม (๑๐๔๔) กล่าวถึงลักษณะของธรรมที่เป็นอดีตล่วงไปแล้ว มีข้อความว่า

คำว่า “ล่วงไปแล้ว” คือ ล่วงไปแล้ว ๓ ขณะ ทั้งอุปาทขณะ คือ ขณะที่เกิด จิตិขณะ คือ ขณะที่ตั้งอยู่ และภังคขณะ คือ ขณะที่ดับ

จิตดวงหนึ่งๆ มีอายุสั้นมากเหลือเกิน คือ เพียงเกิดขึ้นตั้งอยู่แล้วก็ดับไป จิตทุกดวงจึงมีอนุขณะ ๓ ขณะ คือ

อุปาทขณะ เป็นขณะที่เกิด ไม่ใช่ขณะที่ตั้งอยู่ ไม่ใช่ขณะที่ดับ

จิติขณะ เป็นขณะที่ตั้งอยู่ ไม่ใช่ขณะที่เกิด ไม่ใช่ขณะที่ดับ

ภังคขณะ เป็นขณะที่ดับ ไม่ใช่ขณะที่เกิด ไม่ใช่ขณะที่ตั้งอยู่

จิตขณะที่เกิดขึ้นแล้ว กำลังตั้งอยู่ ยังไม่ชื่อว่าเป็นอดีตสำหรับจิติขณะ แต่เป็นอดีตแล้วสำหรับอุปาทขณะ

เมื่อศึกษาต่อไปเรื่องรูปก็จะรู้ว่า รูปที่เกิดเพราะกรรมเป็นสมุฏฐานนั้น เป็นกัมมชรูป เกิดทุกอนุขณะของจิต คือ เกิดในอุปาทขณะของจิต จิติขณะของจิต และภังคขณะของจิตทุกดวง เว้นไม่เกิดก่อนจุติจิต ๑๖ ขณะ ฉะนั้น รูปที่เกิดเพราะกรรมเป็นสมุฏฐาน จึงดับหมดพร้อมกับจุติจิต ทำให้สิ้นสุดความเป็นบุคคลในชาตินั้นทั้ง ๕ ขั้น

รูปที่เกิดเพราะจิตเป็นสมุฏฐานเป็นจิตตชรูป เกิดพร้อมกับ
อุปาทกขณะของจิต (เว้นปฏิสนธิจิต ๑ ดวง ทวิปัญจวิญญาณ
๑๐ ดวง อรูปาวจรวิบากจิต ๔ ดวง และจุติจิตของพระอรหันต์
๑ ดวง)

รูปที่เกิดเพราะอตุ คือ ชาติไฟที่เหมาะสมเป็นสมุฏฐานนั้น
เป็นอตุชรูป เกิดในจิตขณะของอตุชรูป ซึ่งเป็นสมุฏฐานนั้น

รูปที่เกิดเพราะอาหารเป็นสมุฏฐานเป็นอาหารชรูป เกิดในจิต
ขณะของโอชารูปในอาหารที่บริโภคเข้าไป เมื่อโอชารูปในอาหาร
นั้นซึมซาบแล้ว

จิตเกิดดับอย่างรวดเร็ว ฉะนั้น ขณะทั้ง ๓ ก็หมดไปอย่าง
รวดเร็วด้วย แต่กรรมใดซึ่งเป็นอดีต คือ “ล่วงไปแล้ว” นั้น
ล่วงไปแล้วทั้ง ๓ ขณะ ไม่เหลือทั้งอุปาทกขณะ จิตขณะ และ
ภังคขณะ

คำอธิบายต่อไปมีว่า

คำว่า “ดับแล้ว” คือ ถึงความดับแล้ว เหมือนไฟดับ ดับ
แล้ว ไม่มีอีก

คำว่า “ปราศไปแล้ว” คือ ถึงความปราศไปแล้ว หรือ
ไปปราศแล้ว เหมือนคนตายที่ปราศไปแล้ว ไปปราศแล้ว ไม่
เหลือเลยนั้น คือ ลักษณะของความดับ

คำว่า “แปรไปแล้ว” คือ ถึงความแปรไปด้วยการละปกติ ปกติ คือ มี แต่แปรไปด้วยการละปกติ คือ ไม่มี

คำว่า “อัสตงคตแล้ว” ด้วยอรรถว่า ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ กล่าว คือ ความดับ

“อพุกตณฺคตา” แปลว่า ถึงความดับสูญแล้ว ทรงเพิ่มบทด้วยอุปสรรค คือ ไม่เพียงแต่ใช้คำว่าดับ ยังเพิ่มบทด้วยอุปสรรค คือ ให้รู้ถึงความดับสูญแล้ว ไม่เหลือจริงๆ คำว่า “เกิดขึ้นแล้วปราศไป” คือ บังเกิดแล้วปราศไป ไม่ใช่ว่าไม่มี มีเพราะเกิดขึ้น แต่ว่าเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ปราศไปแล้ว สูญจริงๆ ไม่เหลือเลย ธรรมส่วนที่ล่วงไปแล้วเหล่านั้น อะไรบ้าง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นสังขตธรรม และเป็นขั้นที่ ๕ ดังนี้ คือ

รูปขั้น	รูปทุกรูปเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป
เวทนาขั้น	ความรู้สึกรู้อย่าง คือ เวทนาเจตสิก เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป
สัญญาขั้น	สภาพจำ คือ สัญญาเจตสิก เกิดขึ้น แล้วก็ดับไป
สังขารขั้น	ได้แก่ เจตสิก ๕๐ ประเภท ซึ่งปรุงแต่ง เช่น โลภะ โทสะ อิศสา มัจฉริยะ ศรัทธา วิริยะ และปัญญา เป็นต้น เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป

วิญญานชั้น คือ จิตทุกดวง เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป

เมื่อทุกสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นสังขตธรรม เป็นชั้นหนึ่งชั้นใดใน ๕ ชั้น ดับไปทุกขณะๆ อย่างนี้ ยังอาลัย ยังยึดถือ ยังผูกพันชั้นไหนบ้างไหม ในเมื่อทุกชั้นเกิดแล้วก็ดับไปๆ สูญไปด้วย ไม่ใช่ดับแล้วยังมีเหลือ แต่ว่าดับสูญไป ปราศไปโดยไม่เหลือเลย

เพียงขั้นการอ่าน การฟัง ดับกิเลสไม่ได้เลย ยังอยู่เต็มทีเดียว ฉะนั้น จึงต้องพิจารณาให้เข้าใจเพื่อเป็นสังขารชั้นปรุงแต่งให้สติ ระลึก สังเกต พิจารณารู้อะไรที่ได้นั้นได้ฟังเข้าใจแล้วนั้น จนกว่าจะประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏและดับไป จึงจะละการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนได้

ในวันหนึ่งๆ เคยชอบสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เคยยึดถือว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา เป็นสมบัติของเรา แท้ที่จริงทุกอย่างปรากฏขณะที่เป็นวิถิจิตเท่านั้นเอง สภาพธรรมใดที่เป็นวิบาก ก็เป็นผลของกรรม จะมีบ้านเรือน ทรัพย์สมบัติ เสื้อผ้าอาภรณ์มากมายอย่างไร ประณีตสวยงามอย่างไร วิบากจิตซึ่งเป็นผลของอดีตกรรมก็เพียงเกิดขึ้น รู้อารมณ์นั้นๆ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย เพียงชั่วขณะที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ไม่ยั่งยืนเลย เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปๆ แล้วก็ไม่มีใครรู้ว่ากรรมใดจะให้ผลในขณะต่อไป เพราะเหตุว่าทุกคนมีทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรมในอดีต ที่ได้

กระทำแล้ว เมื่อพร้อมด้วยปัจจัยที่กรรมใดจะให้ผลเป็นวิบากใดเกิดขึ้น วิบากนั้นก็เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง ทางใจบ้าง เท่านั้นเอง

การศึกษาพิจารณาเรื่องความไม่เที่ยงของสภาพธรรม ย่อมเป็นวิริยารัมภกตา ที่จะทำให้สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ แล้วศึกษาพิจารณาจนกว่าจะรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ไม่ใช่ตัวตน เป็นเพียงนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะที่กำลังปรากฏทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ

เมื่อเข้าใจถูกต้องในลักษณะของสภาพธรรม ขณวิถิที่เป็นกุศลจิตก็เพิ่มขึ้น แต่ถ้าไม่ฟัง ไม่ศึกษาให้เข้าใจเรื่องของสภาพธรรมเลย ก็ไม่รู้ว่าขณะใดเป็นวิบากซึ่งเป็นผลของอดีตกรรม ขณะใดเป็นขณวิถิจิตที่สังสมสันดานที่เป็นอกุศลหรือกุศล เมื่อไม่รู้ก็ไม่เห็นโทษของอกุศล และไม่อบรมเจริญกุศล สังสารวัฏฏ์ก็ย่อมจะต้องยืดยาวต่อไป ในวันหนึ่งๆ นั้นอกุศลจิตเกิดมากหรือกุศลจิตเกิดมาก ฉะนั้น ผลข้างหน้าจะเป็นกุศลวิบากมากหรืออกุศลวิบากมาก ซึ่งทุกท่านก็ย่อมพิจารณารู้สภาพธรรมที่เกิดกับท่านได้ในชีวิตประจำวันตามความเป็นจริง

สรุปกิจของจิต

กิจของจิตมี ๑๔ กิจ คือ

๑. ปฏิสนธิกิจ คือ กิจสืบต่อจากจุติกิจ

จิตที่ทำปฏิสนธิกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๑๙ ดวง คือ

กามาวจรวิบากจิต ๑๐ ดวง

รูปาวจรวิบากจิต ๕ ดวง

อรูปาวจรวิบากจิต ๔ ดวง

๒. ภวังคกิจ คือ กิจดำรงภพชาติ

จิตที่ทำภวังคกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๑๙ ดวง คือ วิบากจิตประเภทใดทำปฏิสนธิกิจ วิบากจิตประเภทเดียวกันนั้นก็เกิดขึ้น ทำภวังคกิจต่อจากปฏิสนธิจิตที่ดับไปแล้ว จนกว่าวิถิจิตจะเกิดทางทวารใดทวารหนึ่ง และเมื่อวิถิจิตทางทวารนั้นดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดสืบต่อทุกครั้งจนกว่าจะจุติ

๓. อาวัชชนกิจ คือ กิจนึกถึงอารมณ์ที่กระทบทวาร เป็นวิถิจิต ขณะแรกที่เกิดขึ้นทางหนึ่งทางใดใน ๖ ทวาร

จิตที่ทำอาวัชชนกิจเป็นกิริยาจิต ๒ ดวง คือ

ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง

มโนทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง

๔. ทัสสนกิจ คือ กิจเห็น

จิตที่ทำทัสสนกิจ ได้แก่ วิปากจิต ๒ ดวง คือ

จักขุวิญญาณอกุศลวิปาก ๑ ดวง

จักขุวิญญาณกุศลวิปาก ๑ ดวง

๕. สวณกิจ คือ กิจได้ยิน

จิตที่ทำสวณกิจ ได้แก่ วิปากจิต ๒ ดวง คือ

โสตวิญญาณอกุศลวิปาก ๑ ดวง

โสตวิญญาณกุศลวิปาก ๑ ดวง

๖. ฆายนกิจ คือ กิจได้กลิ่น

จิตที่ทำฆายนกิจ ได้แก่ วิปากจิต ๒ ดวง คือ

ฆานวิญญาณอกุศลวิปาก ๑ ดวง

ฆานวิญญาณกุศลวิปาก ๑ ดวง

๗. สายนกิจ คือ กิจลิ้มรส

จิตที่ทำสายนกิจ ได้แก่ วิปากจิต ๒ ดวง คือ

ชีวหาวิญญาณอกุศลวิปาก ๑ ดวง

ชีวหาวิญญาณกุศลวิปาก ๑ ดวง

๘. มุสสนกิจ คือ กิจรู้อารมณ์ที่กระทบกาย

จิตที่ทำมุสสนกิจ ได้แก่ วิปากจิต ๒ ดวง คือ

กายวิญญาณอกุศลวิปาก ๑ ดวง

กายวิญญาณกุศลวิปาก ๑ ดวง

๙. สัมปฏิจฉันทกิจ คือ กิจรับอารมณ์ต่อจากทวิปัญญาวิญญาณ

จิตที่ทำสัมปฏิจฉันทกิจ ได้แก่ วิปากจิต ๒ ดวง คือ

สัมปฏิจฉันทจิตอกุศลวิปาก ๑ ดวง

สัมปฏิจฉันทจิตกุศลวิปาก ๑ ดวง

๑๐. สันตීรณกิจ คือ กิจพิจารณาอารมณ์ที่ปรากฏทางทวาร ๕

จิตที่ทำสันตīรณกิจ ได้แก่ วิปากจิต ๓ ดวง คือ

อุเบกขาสันตīรณจิตอกุศลวิปาก ๑ ดวง

อุเบกขาสันตīรณจิตกุศลวิปาก ๑ ดวง

โสมนัสสันตīรณจิตกุศลวิปาก ๑ ดวง

๑๑. โวฏฐัพพนกิจ คือ กิจตัดสินใจอารมณ์ให้ชวนวิธีจิตประเภท
หนึ่งประเภทใดเกิดทางปัญจทวาร

จิตที่ทำกิจนี้ ได้แก่ กิริยาจิต ๑ ดวง คือ มโนทวาราวชชนจิต

๑๒. ขวนกิจ คือ กิจแล่นไปในอารมณ์ หรือเสพอารมณ์

จิตที่ทำขวนกิจมี ๕๕ ดวง คือ

อกุศลจิต	๑๒	ดวง
อเหตุกะ (หสิตุปปาทจิต)	๑	ดวง
กามาวจรกุศลจิต	๘	ดวง
มหากิริยาจิต	๘	ดวง
รูปาวจรกุศลจิต	๕	ดวง
รูปาวจรกิริยาจิต	๕	ดวง
อรูปาวจรกุศลจิต	๔	ดวง
อรูปาวจรกิริยาจิต	๔	ดวง
โลกุตตรจิต	๘	ดวง

๑๓. ตทาลัมพนกิจ คือ กิจรู้อารมณ์ต่อจากขวนกิจ

จิตที่ทำตทาลัมพนกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๑๑ ดวง คือ

สันตীরณจิต	๓	ดวง
กามาวจรสเหตุกุศลวิบากจิต	๘	ดวง

๑๔. จุตกิจ คือ กิจเคลื่อนจากภพชาติ เมื่อจุตติจิตเกิดทำงานเคลื่อนจากภพชาติดับไปแล้ว ก็สิ้นชีวิต หมดสภาพความเป็นบุคคลนั้นโดยสิ้นเชิง

จิตที่ทำอุทกกิจ ได้แก่ วิบากจิต ๑๙ ดวง ประเภทเดียวกับ ปฏิสนธิจิตและภวังคจิตนั่นเอง เมื่อวิบากจิตประเภทใดทำปฏิสนธิกิจ วิบากจิตประเภทเดียวกันนั้นเองก็ทำภวังคกิจและอุทกกิจ

รวมจิต ๘๘ ดวง ทำกิจ ๑๔ กิจ

ปฏิสนธิจิตประมวลมาซึ่งนามธรรมและรูปธรรมทั้งหลาย ซึ่งมีปัจจัยทำให้เกิดขึ้นเป็นไปในภพชาติหนึ่งๆ ตามกำลังและประเภทของปฏิสนธิจิตนั้นๆ

จิตที่ทำปฏิสนธิกิจในกามภุมิ ๑๑ ได้แก่ กามาวจรวิบากจิต ๑๐ ดวง คือ

อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากจิต ๑ ดวง

อุเบกขาสันตிரณกุศลวิบากจิต ๑ ดวง

กามาวจรสเหตุกกุศลวิบากจิต (มหาวิบาก) ๘ ดวง

อุเบกขาสันตிரณอกุศลวิบากจิต ๑ ดวง เป็นผลของอกุศลกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ทำปฏิสนธิกิจในอบายภูมิ ๔ คือ เกิดในนรก เกิดเป็นเปรต เกิดเป็นอสุรกาย เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน

อุเบกขาสันตிரณกุศลวิบากจิต ๑ ดวง เป็นผลของกุศลกรรมอย่างอ่อนไม่มีกำลัง จึงทำปฏิสนธิกิจในมนุษย์โดยมีอกุศลกรรมเบียดเบียน ทำให้เป็นบุคคลพิการ บ้า ใ้ บอด หนวก เป็นต้น ตั้งแต่กำเนิด และปฏิสนธิในสวรรค์ชั้นต้น คือ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา

มหาวิบากจิต ๘ ดวง ทำปฏิสนธิกิจในภุมิมนุษย์และสวรรค์
๖ ภูมิต่างๆ กัน ตามกำลังและความประณีตของกุศลกรรมนั้นๆ

รูปาวจรวิบากจิต ๕ ดวง ทำปฏิสนธิกิจในรูปพรหม ๑๕ ภูมิ
ตามขั้นของรูปาวจรกุศลนั้นๆ ซึ่งเป็นเหตุ

อรุปาวจรวิบากจิต ๔ ดวง ทำปฏิสนธิกิจในอรุปพรหม ๔
ภูมิ ตามขั้นของอรุปาวจรกุศลนั้นๆ ซึ่งเป็นเหตุ

สำหรับจิตที่ทำตทาลัมพนกิจ ๑๑ ดวงนั้น เกิดต่อจาก
กามชวนวิถีนอกกามภูมิเท่านั้น ไม่เกิดในภูมิที่สูงกว่านี้ คือ ไม่เกิด
ในรูปพรหมภูมิ และอรุปพรหมภูมิเลย

จิตที่ทำได้ ๕ กิจ มี ๒ ดวง คือ อุเบกขาสันตัตถอกุศล
วิบากจิต ๑ ดวง และอุเบกขาสันตัตถอกุศลวิบากจิต ๑ ดวง

จิตที่ทำได้ ๔ กิจ มี ๘ ดวง คือ มหาวิบากจิต ๘ ดวง

จิตที่ทำได้ ๓ กิจ มี ๙ ดวง คือ รูปาวจรวิบากจิต ๕ ดวง และ
อรุปาวจรวิบากจิต ๔ ดวง

จิตที่ทำได้ ๒ กิจ มี ๒ ดวง คือ มโนทวารวชิขจิต ๑ ดวง
และโสมนัสสันตัตถอกุศลวิบากจิต ๑ ดวง

จิตที่เหลือทำได้กึ่งเดียว เฉพาะกิจของตนๆ

คำถามทบทวน

๑. ตทาลัมพนจิตเป็นชาติอะไร เป็นผลของกรรมอะไร
๒. กัมมชรูปเกิดขณะใดบ้าง และเว้นไม่เกิดเมื่อไร
๓. จิตตชรูปเกิดเมื่อไร เว้นไม่เกิดขณะไหนบ้าง
๔. อกุศลจิตทำกิจอะไร
๕. จิตที่ทำชวนกิจมีกี่ชาติ
๖. กุศลจิต กิริยาจิต ทำตทาลัมพนกิจได้ไหม
๗. อุเบกขาสันตிரณจิต ทำกิจได้กี่กิจ อะไรบ้าง
๘. โสมนัสสันตிரณจิต ทำกิจได้กี่กิจ อะไรบ้าง
๙. พระอรหันต์มีจิตกี่ชาติ
๑๐. ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์มีจิตกี่ชาติ

บทที่ ๗

อรรถของจิตที่ได้กล่าวถึงแล้วประการที่ ๑ คือ จิต เป็นสภาพรู้แจ้งอารมณ์ ย่อมจะเกื้อกูลให้สติเกิดระลึกรู้ลักษณะของจิตในขณะที่กำลังเห็น หรือกำลังได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ โผฏฐัพพะ และพิจารณารู้ว่าสภาพรู้นั้นเป็นจิต ไม่ใช่ตัวตน เพราะจิตเป็นสภาพที่รู้แจ้งสิ่งที่กำลังปรากฏนั้น

อรรถของจิตประการที่ ๒ คือ ชื่อว่าจิต เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถิ ซึ่งก็รู้ได้วาทที่แต่ละบุคคลมีอุปนิสัยต่างๆ กันนั้น เพราะสังสมโลภะ โทสะ โมหะมาก หรือว่าสะสมกุศลกรรมประเภทใดมาก จึงทำให้แต่ละบุคคลมีอัชยาศัยต่างๆ กัน

อรรถของจิตประการที่ ๓ ชื่อว่าจิต เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสังสมวิบาก เมื่อเข้าใจเรื่องวิถิจิตแล้วก็จะเข้าใจสภาพที่เป็นสังสารวัฏฏ์ คือ การเกิดขึ้นวนเวียนไปเป็นกิเลสวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์ วิปากวัฏฏ์ได้ เพราะเหตุว่าชื่อว่า จิต เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสังสมวิบาก

กุศลธรรมและอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นเป็นชวนวิถิและดับไปแล้วนั้น สะสมสืบต่อในจิตขณะต่อไป เพราะแม้ว่าจิตจะเกิดขึ้นแล้วดับไป แต่การดับของจิตดวงก่อนเป็นปัจจัยให้จิตดวงต่อไปเกิด

ขึ้น ฉะนั้น จิตดวงต่อไปที่เกิดขึ้นจึงสืบต่อทุกอย่างที่สะสมอยู่ในจิตดวงก่อน เพราะจิตที่เกิดขึ้นสืบต่อนั้น เกิดขึ้นเพราะจิตดวงก่อนเป็นปัจจัย ฉะนั้น อกุศลชนวนวิถิจิต และกุศลชนวนวิถิจิตที่สั่งสมสันดานจึงเป็นปัจจัยให้เกิดวิบากได้

สังสารวัฏฏ์ มี ๓ อย่าง คือ กิเลสวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์ วิปากวัฏฏ์

กิเลสวัฏฏ์ เกิดขึ้นวนเวียนทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ และสั่งสมสันดานสืบต่อเป็นเหตุให้กระทำ **กัมมวัฏฏ์** คือ กุศลกรรมและอกุศลกรรม ทางกาย วาจา ใจ **กัมมวัฏฏ์** เป็นปัจจัยให้เกิด **วิปากวัฏฏ์** และเมื่อวิบากจิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย นั้น ก็ไม่ปราศจากกิเลสวัฏฏ์อีก เพราะยังมีความยินดียินร้ายในสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เมื่อมีกิเลสก็เป็นเหตุให้กระทำความกรรมที่เป็นอกุศลกรรมบ้าง กุศลกรรมบ้าง อกุศลกรรมและกุศลกรรมนั้น ก็เป็นเหตุให้เกิดอกุศลวิบากจิตและกุศลวิบากจิตไม่รู้จบ ตราบใดที่ปัญญาไม่ได้อบรมจนเจริญคมกล้า สามารถประจักษ์แจ้งอริยสัจจธรรม สังสารวัฏฏ์ทั้ง ๓ คือ กิเลสวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์ และวิปากวัฏฏ์ ก็จะต้องเกิดขึ้นวนเวียนไปเรื่อย ๆ

ปฏิจจสมุปบาท คือ ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นนั้นก็เป็นกิเลสวัฏฏ์ กัมมวัฏฏ์ และวิปากวัฏฏ์ คือ อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร

(กิเลสวัฏฏ์เป็นปัจจัยให้เกิดกัมมวัฏฏ์) สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ (กัมมวัฏฏ์เป็นปัจจัยให้เกิดวิปากวัฏฏ์)

อวิชชา คือ โมหเจตสิก เป็นอกุศลธรรมที่ไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง เป็นกิเลสวัฏฏ์ที่เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร

สังขารที่เป็นผลของอวิชชา มี ๓ คือ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อาเนญยาภิสังขาร

ปุญญาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาที่กระทำกุศลกรรมที่เนื่องกับรูป คือ กามาวจรกุศลกรรม และรูปาวจรกุศลกรรม

อปุญญาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาที่กระทำอกุศลกรรม

อาเนญยาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาที่เป็นอรุปาวจรกุศลกรรม คือ อรูปฌานกุศล ๔

ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อาเนญยาภิสังขาร เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ คือ ปฏิสนธิในภูมิต่างๆ ตามควรแก่เหตุ คือ กรรมนั้นๆ

ฉะนั้น ปฏิจจนุปปาต ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง คือ สภาพธรรมที่เกิดขึ้นเป็นไปแต่ละขณะนี้เอง ไม่ว่าจะทรงแสดงโดยนัยใด เช่น ทรงแสดงโดยนัยของปรมัตถธรรม ๔ โดยนัยของอริยสัจ ๔ หรือโดยนัยของปฏิจจนุปปาต

อรรถที่เป็นลักษณะของจิตประการที่ ๓ ที่ว่า ชื่อว่าจิต เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสังสมวิบาก แสดงให้เห็นว่าในชีวิตตามความเป็นจริง บางขณะก็เป็นกิเลส บางขณะก็เป็นกรรม บางขณะก็เป็นวิบาก ซึ่งถ้าเข้าใจชัดในเรื่องวิจิต ก็จะเป็นปัจจัยให้สติเกิดขึ้น พิจารณาเห็นว่า ขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ไฉนรู้พุพพะ และคิดนึกนั้น ขณะใดเป็นกิเลส ขณะใดเป็นกรรม และขณะใดเป็นวิบาก เช่น ขณะที่เห็น

ปัญจทวารารวัชชนจิต ไม่ใช่วิบากจิต

จักขุวิญญาณ เป็นวิบากจิต

สัมปฏิจฉันนจิต เป็นวิบากจิต

สันตிரณจิต เป็นวิบากจิต

โวฏฐัพพนจิต ไม่ใช่วิบากจิต

ชวนจิต ไม่ใช่วิบากจิต

ตทาลัมพนจิต เป็นวิบากจิต

มีประโยชน์อะไรที่จะรู้ถึงความละเอียดว่าขณะที่เห็นวาระหนึ่งๆ นั้น ขณะใดเป็นวิบาก และขณะใดไม่ใช่วิบาก ประโยชน์คือ ควรรู้วาทธรรมใดที่เป็นเหตุ ธรรมนั้นไม่ใช่ผล อกุศลและกุศลทั้งหลายเป็นเหตุ ไม่ใช่เป็นวิบาก ขณะใดที่เป็นวิบากจิต ขณะนั้นเป็นผลซึ่งเกิดจากเหตุ ไม่ใช่เป็นตัวเหตุ ในขณะที่กำลัง

เห็นนี้ ถ้ารู้ว่าจะเกิดเป็นวิบาก เป็นผลของกรรมในอดีตที่ทำให้วิบากจิตเกิดขึ้น จะคิดใหม่ว่ามีตัวตนที่สามารถบันดาลให้วิบากจิตใดๆ เกิดขึ้นได้ ถ้ารู้ตามความเป็นจริงของจิตที่เป็นเหตุและจิตที่เป็นผล ก็จะไม่เห็นความเป็นอนัตตาในขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ และคิดนึก ซึ่งจะเป็นปัจจัยก่อภูลให้สตรระลึกฐสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะที่นั้นได้ว่า เป็นสภาพธรรมแต่ละประเภทซึ่งเกิดขึ้นเพราะปัจจัยทั้งสิ้น

มีใครกลัวว่าวิบากจิตจะไม่เกิด หรือกลัวว่าจะหมดวิบากบ้าง ซึ่งไม่ต้องกลัวเลย เพราะไม่ว่าวันนี้ พรุ่งนี้ วันต่อๆ ไป เดือนต่อๆ ไป ปีต่อๆ ไป ชาติต่อๆ ไป ก็ไม่ต้องห่วงเรื่องที่วิบากจิตจะไม่เกิด เพราะเมื่อยังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็ยังมีปัจจัยพร้อมที่จะให้วิบากจิตเกิดขึ้นสืบต่อไปเรื่อยๆ แต่ควรระลึกว่าวิบากที่จะเกิดนั้นจะเป็นวิบากประเภทไหน เป็นผลของกรรมอะไร ซึ่งในชาตินี้ก็เป็นเครื่องพิสูจน์วิบากแล้วว่า แต่ละคนมีวิบากของกุศลกรรม หรือว่ามีวิบากของอกุศลกรรมมากน้อยอย่างไร

ข้อความในมโนรถปฐนีอรรถกถา อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต ปฐมปัณณาสกั วรรคที่ ๔ นิทานสูตร ข้อ ๔๗๓ แสดงปริยายแห่งพระอภิธรรมจำแนกกรรมไว้ ๑๖ ประการ เป็นอกุศลกรรม ๘ และกุศลกรรม ๘ คือ อกุศลกรรมและกุศลกรรมที่จะให้ผลได้นั้นต้องถึงพร้อมด้วยสมบัติ และวิบัติ คือ

กัมมสมาทานฝ่ายบาปบางอย่าง

คติสมบัติห้ามไว้ย่อมไม่ให้ผลมีอยู่ ๑

กัมมสมาทานฝ่ายบาปบางอย่าง

อุปธิสมบัติห้ามไว้ย่อมไม่ให้ผลมีอยู่ ๑

กัมมสมาทานฝ่ายบาปบางอย่าง

กาลสมบัติห้ามไว้ย่อมไม่ให้ผลมีอยู่ ๑

กัมมสมาทานฝ่ายบาปบางอย่าง

ปโยคสมบัติห้ามไว้ย่อมไม่ให้ผลมีอยู่ ๑

แสดงว่าเมื่อบุคคลใดถึงพร้อมด้วยคติสมบัติ อุปธิสมบัติ กาลสมบัติ หรือปโยคสมบัติ อกุศลกรรมบางอย่างย่อมไม่มีโอกาสให้ผล

ส่วนอกุศลกรรมบางอย่าง

อาศัยคติวิบัติย่อมให้ผลมีอยู่ ๑

ส่วนอกุศลกรรมบางอย่าง

อาศัยอุปธิวิบัติย่อมให้ผลมีอยู่ ๑

ส่วนอกุศลกรรมบางอย่าง

อาศัยกาลวิบัติย่อมให้ผลมีอยู่ ๑

ส่วนอกุศลกรรมบางอย่าง

อาศัย**ปโยควิบัติ**ย่อมให้ผลมีอยู่ ๑

ทางฝ่ายกุศลกรรม ๘ ประการ คือ เมื่อบุคคลใดถึงพร้อมด้วยคติวิบัติ ๑ อุปธิวิบัติ ๑ กาลวิบัติ ๑ ปโยควิบัติ ๑ กุศลกรรมบางอย่างย่อมไม่มีโอกาสให้ผล และกุศลกรรมที่จะให้ผลได้นั้นต้องอาศัย คติสมบัตติ ๑ อุปธิสมบัตติ ๑ กาลสมบัตติ ๑ ปโยคสมบัตติ ๑

คติสมบัตติ คือ การเกิดในภพภูมิที่ดี เป็นสุคติภูมิ **คติวิบัติ** คือ การเกิดในภพภูมิที่ไม่ดี เป็นทุคติภูมิ เป็นอบายภูมิ

ทุกท่านจะต้องปฏิสนธิกันที่จุดจิตติดับ แต่ไม่มีใครรู้ว่า “คติ” คือ ที่ๆ จะไปนั้นจะเป็นสุคติหรือทุคติ บางท่านปรารถนาที่จะเกิดในสกุลซึ่งไม่มีสุรยาเมา แต่เมื่อจุติจิตยังไม่เกิด ก็ไม่รู้ว่าก่อนจุติจิตจะเกิดนั้นจะมีขวนวิถียะไรๆ เกิดบ้าง เมื่อจุติจิตเกิดและดับไปแล้ว ก็ไม่รู้ว่ากรรมใดจะให้ผลทำให้ปฏิสนธิในภูมิใด

ถ้ากุศลกรรมให้ผลทำให้ปฏิสนธิในสุคติภูมิ เป็นคติสมบัตติ กุศลกรรมที่ทำให้ปฏิสนธิในสุคติภูมินั้นย่อมประมวลมาซึ่งกรรมต่างๆ ในสังสารวัฏฏ์ที่กระทำไว้แล้ว ที่ควรแก่การเป็นปัจจัยให้วิบากจิตต่างๆ เกิดขึ้น รู้อารมณ์ที่เป็นอริยธรรมอันนำร้นรมย์ตามฐานะของปฏิสนธิจิตนั้นๆ แต่เนื่องจากอกุศลกรรมในอดีตก็ได้กระทำไว้ด้วย ฉะนั้น ทุกคนจึงไม่ได้มีแต่อริยธรรมเท่านั้น ขณะใด

อกุศลกรรมให้ผล ขณะนั้นวิบากจิตก็รู้อารมณ์ที่เป็นอนิฏฐารมณ์ทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย ถึงแม้ว่าทุกท่านจะมีทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรม แต่การที่แต่ละกรรมจะให้ผลได้นั้นก็ต้องขึ้นอยู่กับ คติสมบัติหรือคติวัติ

นอกจากนั้นยังขึ้นอยู่กับอุปธิ อุปธิ คือ ธรรมที่ทรงสภาพของทุกข์ สำหรับอุปธิสมบัติและอุปธิวัติ คือ ส่วนประกอบต่างๆ ของร่างกาย ซึ่งเมื่อเกิดเป็นมนุษย์เป็นสุคติภูมิแล้วก็ตาม แต่อกุศลกรรมที่ได้กระทำแล้วก็ยังเป็นปัจจัยให้เป็นผู้ที่พิกลพิการ มีอวัยวะไม่สมประกอบ เป็นอุปธิวัติ เป็นปัจจัยให้อกุศลกรรมมีโอกาสให้ผลได้มากกว่ากุศลกรรม

นอกจากนั้น กรรมที่ได้กระทำแล้วในอดีตยังจะต้องอาศัยกาลสมบัติเป็นปัจจัยด้วยจึงจะให้ผลได้ ในกาลสมัยที่ข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ข้าวไม่ยากหามาไม่แพง ในขณะที่บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข สมบูรณ์พร้อมทุกประการ ในขณะที่นั้นกุศลกรรมก็เป็นปัจจัยให้วิบากจิตเกิดขึ้น รู้อิฏฐารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย แต่ถ้าเป็นกาลวัติ ยุคใดสมัยใดที่บ้านเมืองเดือดร้อน ทุณฺวาย ข้าวยากหามาแพง กุศลกรรมก็ไม่ใช่ปัจจัยให้วิบากจิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ได้เท่ากับในสมัยที่เป็นกาลสมบัติ ในยุคนี้สมัยนี้คนดีที่ไม่ได้ทำความเดือดเนื้อร้อนใจให้ใครเลย ก็ยังได้รับวิบัติถึง

เจ็บปวดหรือสิ้นชีวิตได้ เพราะเป็นกาลวิบัติ แม้ว่าจะได้สะสมกุศลกรรมมาแล้ว แต่เมื่อเป็นกาลวิบัติ บ้านเมืองระส่ำระสาย อกุศลกรรมที่ได้กระทำแล้วในอดีต ก็เป็นปัจจัยให้อกุศลวิบากจิตเกิดขึ้น เป็นผลของอกุศลกรรมนั้น

นอกจากนั้น กรรมใดๆ ที่จะให้ผลหรือไม่ให้ผลนั้นยังต้องอาศัย ปโยคสมบัติ หรือปโยควิบัติ **“ปโยคสมบัติ” คือ ความสามารถในการพากเพียรประกอบการทำงานด้วยการพิจารณาอย่างฉลาด** กิจการงานทุกอย่างแม้แต่การโจรกรรมก็ต้องอาศัยความรอบคอบ คีลปะ ความชำนาญ และความสามารถ ในการที่จะทำกิจการงานนั้นๆ ให้สำเร็จ ความสามารถกระทำ กิจการงานต่างๆ ได้สำเร็จเป็นปโยคสมบัติ ไม่ว่าจะเป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมก็ตาม **ไม่ว่าอาชีพใดกิจการงานใด ก็ต้องกระทำด้วยปโยคสมบัติ คือ พร้อมด้วยความชำนาญ ความสามารถ จึงจะสำเร็จได้ตามต้องการ** อกุศลกรรมที่ได้กระทำแล้วยังไม่ถึงพร้อมด้วยปัจจัยที่จะทำให้กุศลวิบากจิตเกิดขึ้น เพราะขณะนั้นบุคคลนั้นยังประกอบด้วยปโยคสมบัติ ความสามารถในการงานนั้นอยู่ และถึงแม้ว่าจะเป็นคนดี แต่ขาดคีลปะความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพในธุรกิจ การงาน ก็เป็นปโยควิบัติ จึงไม่เป็นปัจจัยให้อกุศลวิบากเกิดขึ้น เพราะขาดปโยคสมบัติ

ฉะนั้น เรื่องของผลซึ่งจะต้องเกิดจากเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาค

ทรงแสดงไว้โดยละเอียดพร้อมทั้งปัจจัยต่างๆ ที่จะทำให้ผลนั้นๆ เกิดขึ้นด้วย ซึ่งก็เป็นเรื่องของอนัตตาทั้งหมด ไม่ใช่เป็นตัวตนที่คิดเอาเองว่าจะบันดาลทุกอย่างให้เกิดขึ้นได้ตามความต้องการ จิตทุกขณะที่เกิดขึ้นต้องประกอบด้วยปัจจัยต่างๆ แม้ขณะที่กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมจะให้ผล ก็ต้องประกอบด้วยคติสมบัติหรือคติวิบัติ อุปธิสมบัติหรืออุปธิวิบัติ กาลสมบัติหรือกาลวิบัติ ปโยคสมบัติหรือปโยควิบัติ

การเข้าใจเรื่องเหตุ เรื่องผล เรื่องกิเลส เรื่องกรรม เรื่องวิบาก ย่อมเป็นปัจจัยที่จะทำให้ได้รับทุกข์จากสังสารวัฏฏ์น้อย นอกจากนั้น จะต้องเข้าใจวิธีจิตว่าในขณะที่เห็นวาระหนึ่งๆ นั้น วิบากจิต เช่น จักขุวิญญาณที่กำลังเห็นก็ดี สัมปฏิจฉันทจิต ซึ่งรับอารมณ์ต่อจากจักขุวิญญาณก็ดี สันตிரณจิตซึ่งพิจารณาอารมณ์ต่อจากสัมปฏิจฉันทจิตก็ดี วิบากจิตทั้งหมดไม่สามารถจะกระทำการใดๆ ได้เลย ขณะที่ทำกุศลกรรมประเภทหนึ่งประเภทใด ขณะนั้นเป็นกุศลชวนวิถิจิต ขณะที่ไดยินเสียงที่น่าพอใจ โสตวิญญาณก็เพียงเกิดขึ้นไดยินแล้ว สัมปฏิจฉันทจิตก็รับเสียงนั้นต่อ แล้วสันตிரณจิตก็พิจารณาเสียงนั้น วิบากจิตกระทำกุศลกรรม อกุศลกรรมอะไรๆ ไม่ได้เลย

ขณะที่กลืนที่ดีกระทบจุมูก ฆานวิญญาณก็เกิดขึ้นรู้กลืนนั้น สัมปฏิจฉันทจิตรับรู้กลืนนั้น สันตிரณจิตพิจารณากลืนนั้น แต่ทำการใดๆ ไม่ได้ ทำให้รูปเคลื่อนไหวใดๆ ไม่ได้เลย

ขณะที่กำลังพูด เดิน ยกมือ เคลื่อนไหวทำกิจการงานใดๆ นั้น ไม่ใช่วิบากจิตที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส ู้โผฏฐัพพะ แต่เป็นชนวนวิธีซึ่งเป็นปัจจัยให้รูปเคลื่อนไหวไปด้วยกุศลจิตหรืออกุศลจิต ฉะนั้น จิตที่กระทำการใด ๆ จึงไม่ใช่วิบากจิต ขณะที่บริโภคอาหาร จิตที่เห็นเป็นวิบากจิต จิตที่พอใจในอาหารที่เห็นเป็นโลภมูลจิต จิตที่ไม่พอใจในอาหารที่เห็นเป็นโทสมูลจิต จิตที่ลิ้มรสเปรี้ยวหรือหวานเป็นวิบากจิต จิตที่ทำให้รูปเคลื่อนไหวไปตักอาหารหรือเคี้ยวกลืนด้วยความพอนั้นเป็นโลภมูลจิต สติสามารถจะเกิดขึ้น ระลึกรู้ลักษณะของจิตแต่ละประเภทได้ตามความเป็นจริง ฉะนั้น จึงไม่ใช่หนีโลภะ แต่ต้องรู้โลภะตามความเป็นจริงจึงจะละโลภะได้ ตั้งแต่เกิดมาก็มีปัจจัยทำให้โลภะเกิดขึ้นเป็นปกติประจำวัน ขณะที่ประกอบการทำงานอาชีพ ส่วนใหญ่ก็เป็นโลภะ ในวันหนึ่งๆ นั้น โลภะเกิดมากทีเดียว **แต่กุศลจิตก็มีปัจจัยที่จะเกิดได้เมื่อเห็นประโยชน์ของกุศลจิต** ในขณะที่รับประทานอาหาร เมื่อโลภชนวนวิธีเกิดแล้วดับไป ชนวนวิธีวาระหลังจากนั้นเป็นกุศล โดยระลึกรู้ลักษณะของจิตที่ยินดีพอใจในอาหารขณะนั้นก็ได้ หรือสติอาจจะเกิดขึ้น ระลึกรู้ลักษณะของรูปธรรมที่อ่อนหรือแข็ง เย็นหรือร้อน ตึงหรือไหว หรือรสเปรี้ยว หวาน เค็มที่ปรากฏก็ได้

การอบรมเจริญสติปัญญาทำให้รู้สภาพของจิตได้ แม้ในขณะที่ยังไม่มีอาการกระทำใดๆ ทางกาย ทางวาจาเลย เช่น สติ

สามารถระลึกได้ว่าจิตที่เห็นไม่ใช่จิตที่ยินดีพอใจในสิ่งที่ปรากฏเป็นต้น

อรรถของจิตประการที่ ๓ ที่ว่า ชื่อว่าจิต เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสังสมวิบาก

กิเลสเป็นสภาพธรรมที่ไม่บริสุทธิ์ เศร้าหมอง “เศร้าหมอง” คือ ไม่ผ่องแผ้ว ไม่บริสุทธิ์ เช่น ขณะที่เกิดความยินดี ความติดข้องต้องการ ขณะที่กำลังอยากได้สิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้นสบายใจหรือไม่สบายใจ ถ้าไม่อยากได้ ไม่เกิดโลภะ จะสบายใจกว่านั้น เพราะไม่ต้องหลงยึดติด ไม่ต้องติดข้อง ไม่ต้องคิดอยากได้ แต่ขณะที่กำลังติดข้องอยากได้นั้น อวิชชาไม่สามารถจะเห็นได้ว่า ขณะนั้นเป็นสภาพธรรมที่เศร้าหมอง ไม่บริสุทธิ์ ไม่สบายใจ เตือดร้อนแล้วเพราะความติดข้องต้องการไม่ว่าจะเกิดความพอใจสิ่งหนึ่งสิ่งใด ขณะนั้นก็มีความติดข้องเป็นความเศร้าหมอง เป็นความเดือดร้อน เป็นอกุศลธรรม และบางที่บางท่านก็เข้าใจว่าเป็นศรัทธา ซึ่งถ้าสติปัญญาไม่เกิดปัญญาไม่พิจารณา จะไม่รู้ว่าขณะนั้นเป็นโลภะซึ่งเป็นอกุศล หรือว่าเป็นศรัทธาซึ่งเป็นกุศล

ในชีวิตประจำวันของบรรพชิตและคฤหัสถ์ ผู้ที่ยังมีกิเลสอยู่จะพ้นไปจากโลภะไม่ได้เลย ขณะใดที่พอใจสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เป็นโลภะสำหรับคฤหัสถ์ฉันใด บรรพชิตผู้ที่ยังมีกิเลสอยู่ก็ฉันนั้น

กิเลสที่เกิดขึ้นแต่ละขณะนั้น เมื่อขณะใดมีกำลังแรงกล้าก็เป็นอกุศลกรรมทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ถ้าไม่มีกิเลส อกุศลกรรมทางกายทางวาจาก็เกิดขึ้นไม่ได้เลย และเมื่อได้กระทำการกรรมไปแล้ว แม้ว่าจิตและเจตสิกซึ่งเกิดร่วมกันกระทำการกรรมนั้นๆ สำเร็จไปแล้ว ดับไปแล้วก็ตาม แต่การสะสมของกรรมที่สืบต่ออยู่ในจิตทุกๆ ขณะที่เกิดดับสืบต่อกันไปเรื่อยๆ นั่นก็เป็น กัมมปัจจัย คือ เป็นสภาพธรรมที่ทำให้ผล คือ วิบากจิตและเจตสิกเกิดขึ้น ฉะนั้น จึงต้องรู้ว่าขณะใดเป็นกิเลส ขณะใดเป็นกรรม ขณะใดเป็นวิบาก จิตเห็น จิตได้ยิน จิตได้กลิ่น จิตลิ้มรส จิตรู้โผฏฐัพพะเป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรม ทุกคนอยากให้เห็นแต่สิ่งที่น่าพอใจ แม้เห็นแล้วเท่าไรๆ ก็ไม่พอ แต่แม้ว่าจะมีจักขุปสาทซึ่งเกิดเพราะกรรมเป็นปัจจัย แต่อารมณ์ที่กระทบกับจักขุปสาท และปรากฏแก่จักขุวิญญาณนั้น ย่อมแล้วแต่กัมมปัจจัย เมื่ออกุศลกรรมเป็นปัจจัยก็ทำให้จักขุวิญญาณกุศลวิบากเกิดขึ้นเห็นสิ่งที่น่าพอใจ ขณะใดที่ได้ยินเสียงที่น่าพอใจก็เป็นผลของกุศลกรรม ขณะใดที่ได้ยินเสียงที่ไม่น่าพอใจก็เป็นผลของอกุศลกรรม ขณะนี้และขณะต่อไปจะเป็นกุศลวิบากหรืออกุศลวิบาก ก็ย่อมแล้วแต่ว่าอกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมจะเป็นปัจจัยให้วิบากนั้นๆ เกิดขึ้นทางทวารใด

ปัจจัยใหญ่ๆ ที่ทำให้สภาพธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นนั้นมี ๒๔ ปัจจัย กรรมเป็นปัจจัยให้วิบากเกิดขึ้น ฉะนั้น กรรมจึงเป็น

กัมมปัจจัย เป็นปัจจัยหนึ่งใน ๒๔ ปัจจัย ขณะเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะนั้น เป็นวิบากจิตและวิบากเจตสิกซึ่งเกิดขึ้นเพราะกัมมปัจจัย ไม่มีใครบันดาลให้เกิดขึ้นตามใจชอบได้ เช่น ขณะนี้เห็นแล้ว ได้ยินแล้ว ใครจะไม่ให้เห็น ไม่ให้ได้ยิน ได้บ้าง ในเมื่อเห็นเกิดขึ้นแล้วเพราะกรรมเป็นปัจจัย และได้ยินก็เกิดขึ้นแล้วเพราะกรรมเป็นปัจจัย

จิตและเจตสิกที่กำลังรู้อารมณ์ที่ปรากฏ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย เป็นวิบากจิตและวิบากเจตสิกที่เกิดขึ้นร่วมกัน วิบากจิตเป็นปัจจัยแก่วิบากเจตสิก และวิบากเจตสิกก็เป็นปัจจัยแก่วิบากจิต โดยเป็นวิปากปัจจัย คือ ต้องเกิดเป็นวิปาก เป็นอย่างอื่นไม่ได้ ทั้งจิตและเจตสิกเกิดขึ้นพร้อมกันเป็นวิปากทั้งสองอย่าง และเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน จึงต่างก็เป็นวิปากปัจจัยของกันและกัน

รูปที่เกิดขึ้นเพราะกรรมเป็นปัจจัยนั้น เป็นผลของกรรม แต่ไม่ใช่วิบาก เพราะรูปไม่ใช่นามธรรม รูปไม่ใช่สภาวะรู้ รูปจึงไม่เป็นวิบาก วิบากต้องเป็นนามธรรมซึ่งเป็นสภาวะรู้เท่านั้น

อรรถของจิตประการที่ ๓ คือ ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติอันกรรมกิเลสสังสมวิบาก

เรื่องของอดีตกรรมเป็นเรื่องที่รู้ได้ยาก เพราะเป็นการกระทำที่สำเร็จแล้ว เสร็จสิ้นแล้วในอดีต แต่เป็นปัจจัย คือ ทำให้เกิด

วิบากจิตและเจตสิกในปัจจุบัน ฉะนั้น จึงควรที่จะได้พิจารณาให้เข้าใจสภาพธรรมที่เป็นวิบากให้ละเอียดขึ้นว่า สภาพธรรมที่เป็นวิบากนั้น ได้แก่ นามธรรม คือ จิต เจตสิก ซึ่งเกิดขึ้นเพราะกรรมที่ได้กระทำแล้วเป็นปัจจัย

โดยทั่วไป เมื่อประสบเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็มักจะพูดกันว่าเป็นกรรมของคนนั้น ซึ่งถ้าจะให้เข้าใจถูกต้องจริงๆ ก็ควรจะพูดว่าเป็นผลของกรรมที่บุคคลนั้นได้กระทำแล้ว ซึ่งจะทำให้เข้าใจชัดเจนขึ้นว่าขณะใดเป็นผลของกรรม และขณะใดเป็นกรรม เพราะถ้าพูดกันสั้นๆ ว่าเป็นกรรมของคนนั้น ผู้ซึ่งไม่คุ้นเคยกับเหตุของผลของสภาพธรรม ก็อาจจะเข้าใจคลาดเคลื่อนผิดไปได้ โดยอาจจะถือเอาวิบากนั่นเองเป็นกรรม

เมื่อได้ศึกษาและเข้าใจเรื่องของจิตซึ่งเป็นสภาพธรรมอันกรรมกิเลสสังสมวิบาก ก็จะทำให้เข้าใจสภาพธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริงยิ่งขึ้น คือ ถ้าปราศจากทวาร ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งเป็นทางรับรู้อารมณ์ต่างๆ ก็ย่อมจะไม่มีวิบากจิตในชีวิตประจำวันเกิดขึ้นรับผลของกรรม ขณะที่เห็นเป็นวิบากเป็นผลของกรรม แม้ว่าไม่ได้ประสบอุบัติเหตุ หรือได้ลาภยศอื่นใดก็ตาม ขณะได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสเป็นปกติในชีวิตประจำวันนั้น เป็นผลของอดีตกรรมที่ได้กระทำแล้วทั้งสิ้น วิบากจิตไม่ใช่เฉพาะขณะเจ็บไข้ได้ป่วย ได้ลาภหรือเสื่อมลาภ ได้ยศหรือเสื่อมยศเท่านั้น และสติสามารถระลึกภูมิจิตที่

เป็นวิบากได้ในขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ
ในชีวิตประจำวัน

วิบากจิตย่อมเกิดขึ้นเป็นผลของกัมมปัจจัยที่ได้กระทำแล้ว
ซึ่งยากแก่การที่จะรู้ได้ว่า วิบากจิตที่เกิดขึ้นแต่ละทวารนั้นเป็นผล
ของอดีตกรรมอะไร เช่น วิบากจิตที่ได้ยินเสียงเด็กเล่นฟุตบอล
นั้น เป็นผลของอดีตกรรมอะไร **เรื่องของกรรมเป็นเรื่องที่รู้**
ได้ยาก เพราะเป็นอนิจจัง คือ เป็นสิ่งที่ไม่ควรคิด กรรม
ที่ได้กระทำแล้วเป็นเหตุในอดีต ซึ่งแม้จะได้กระทำมานานแล้วใน
สังสารวัฏฏ์ก็ยังเป็นปัจจัยให้เกิดวิบากจิตได้ ฉะนั้น ถ้าใครคิด
เดาว่าเห็นสิ่งนี้เป็นผลของกรรมอะไร ได้ยินเสียงนั้นเป็นผลของ
กรรมอะไร ก็จะไม่พ้นจากความไม่รู้และวุ่นวายใจ เพราะคิดเดา
ในสิ่งซึ่งไม่อาจมีปัญหุขันธ์ที่จะรู้จริงได้ แต่วิบากซึ่งเป็นผลของ
กรรม ก็กำลังมีปรากฏให้รู้ได้ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย

ในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สภาพของจิตประเภทที่ ๑ คือ
สราวจิต สติเกิดขึ้น ระลึกรู้สภาพจิตที่ประกอบด้วยราคะ ความ
ยินดีพอใจติดข้อง ซึ่งเกิดขึ้นเป็นปกติธรรมดา เมื่อสติปัฏฐาน
ไม่เกิด ก็จะไม่รู้เลยว่า เมื่อเห็นสิ่งใด โลภมูลจิตซึ่งเป็นจิตที่ยินดี
พอใจสิ่งที่เห็นนั้นก็เกิดสืบทอดอย่างรวดเร็ว การที่จะดับกิเลสได้
นั้น ปัญญาจะต้องรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามปกติ
ตามความเป็นจริง คือ รู้สภาพที่ต่างกันของวิบากจิต ซึ่งเป็นผล
ของอดีตกรรม และกุศลจิต อกุศลจิต ซึ่งเป็นกิเลสหรือกรรม

ปัจจุบันอันจะเป็นปัจจัยให้เกิดวิบากจิตในอนาคต ฉะนั้น การรู้ลักษณะของวิบากจิตนั้นจึงไม่ใช่รู้เพียงหยาบๆ เมื่อมีอุบัติเหตุ มีโรคภัยไข้เจ็บ มีลาภหรือเสื่อมลาภ ได้ยศหรือเสื่อมยศ แต่ต้องรู้ว่าวิบากจิต คือ ขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ในชีวิตประจำวัน

เมื่อรู้ว่าวิบากจิตที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลของกรรมของตนเองแล้ว จะโกรธหรือโทษคนอื่นใหม่ว่าผู้หนึ่งผู้นี้ทำให้เป็นอย่างนี้

ในพระไตรปิฎก มีเหตุการณ์ในชีวิตของคนที่ได้รับวิบากต่างๆ กันตามยุคสมัยนั้น สมัยนี้ก็มีเหตุการณ์ต่างๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าแต่ละบุคคลย่อมได้รับวิบาก คือ ผลของอดีตกรรมโดยไม่คาดคิดว่าจะเป็นลักษณะใด เช่น ตีกทั้งหลังพังลงมาทับเจ้าของบ้านตาย ไม่ต้องอาศัยลูกระเบิด ไม่ต้องถูกคนอื่นยิงหรือทำร้าย แต่อดีตกรรมที่ได้กระทำแล้วเป็นปัจจัยให้ได้รับผลของกรรมทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ฉะนั้น จึงไม่ควรโกรธหรือโทษผู้อื่น แต่ควรที่สติจะระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นวิบากจิต ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนจริงๆ จึงจะรู้ได้ว่าขณะนั้นเป็นผลของอดีตกรรม ไม่ใช่ขณะที่เป็นโลภะ โทสะ โมหะ หรือ กุศล ซึ่งเป็นเหตุปัจจุบันที่จะให้เกิดผลในอนาคต

ทั้งวัตถุกายนอกและทั้งรูปกายที่ปรากฏให้เห็นว่าสูง ต่ำ ดำ ขาว ต่างๆ นั้น ก็ปรากฏชั่วขณะที่กระทบกับจักขุปสาทเท่านั้น

ถ้าไม่มีตาหรือไม่เห็น ก็จะไม่นึกถึงรูปร่างสัณฐาน สูง ต่ำ ดำ ขาวซึ่งยึดถือว่าเป็นร่างกายของเราเลย

ฉะนั้น รูปร่างกายของตนเองและวัตถุภายนอกทั้งหมด ตามความจริงนั้นไม่ใช่ของใครเลย เป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏชั่วขณะที่จักขุวิญญาณเกิดขึ้น แล้วดับไปอย่างรวดเร็วเท่านั้นเอง

เสียงที่ปรากฏเมื่อกระทบหูก็เช่นเดียวกัน เป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏเมื่อกระทบหูแล้วก็ดับไปหมด ไม่ใช่ของใครเลยทั้งสิ้น การระลึก รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามปกติตามความเป็นจริง จะทำให้ละคลายการยึดถือสภาพธรรมทั้งหลายทั้งปวงว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนได้

ชั่วขณะที่เห็นครั้งหนึ่ง ได้ยินครั้งหนึ่ง ได้กลิ่นครั้งหนึ่ง ลิ้มรสครั้งหนึ่ง รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสครั้งหนึ่ง หรือคิดนึกต่างๆ นั้นเป็นสภาพธรรมที่มีจริง เป็นสติปัฏฐาน ให้ปัญญาศึกษา รู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้นตามความเป็นจริงได้ว่า ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนใดๆ เลย

ลองพิจารณาดูทรัพย์สินสมบัติที่เข้าใจว่ามีมากนั้น ถ้าไม่เห็นทรัพย์สินมัตินั้นเลย ก็เพียงแต่คิดเท่านั้นว่ามีทรัพย์สินสมบัติต่างๆ มาก แต่เมื่อไม่เห็น ไม่ได้กระทบสัมผัสทรัพย์สินมัตินั้นๆ เลย จะมีประโยชน์อะไรจากทรัพย์สินมัตินั้นๆ ไรไหม เมื่อรู้ลักษณะของสภาพปรมัตถธรรมซึ่งไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนจริงๆ แล้ว

ก็รู้ว่าทุกคนเสมอกัน คือ จักขุวิญญาณเกิดขึ้นขณะใดก็เห็นสิ่งที่ปรากฏแล้วก็ดับไป จักขุวิญญาณและสิ่งที่ปรากฏให้เห็น จึงไม่ใช่สมบัติของใครทั้งสิ้น ฉะนั้น จึงไม่ควรยึดถือสิ่งใดว่าเป็นเรา หรือของเรา ทุกคนเท่ากันโดยสภาพที่เป็นปรมาตมธรรมเหมือนกัน แต่กิเลสที่ยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นเรา หรือของเรานั้นย่อมมากน้อยต่างกัน

ท่านที่เคยยินดีในทรัพย์สมบัติมากน้อยของท่านนั้น เริ่มรู้สึกหรือยังว่าท่านไม่มีทรัพย์สมบัติใดๆ เลย เพราะจักขุวิญญาณเกิดขึ้น เห็นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว ถ้าจักขุวิญญาณไม่เกิดขึ้นทรัพย์สมบัติของท่านอยู่ที่ไหน เมื่อทรัพย์สมบัติเป็นเพียงสิ่งที่จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เห็นชั่วขณะ แล้วจะยึดถือว่าเป็นทรัพย์สมบัติของท่านได้อย่างไร ในเมื่อสิ่งที่ปรากฏนั้นไม่สามารถจะเข้ามาสู่ตัวของท่านได้เลย เพียงสามารถปรากฏเมื่อกระทบจักขุทวารหรือจักขุปสาทเท่านั้น

เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะก็เช่นเดียวกัน มีเพียงชั่วขณะที่กระทบสัมผัสเท่านั้น จึงไม่ควรที่จะยึดถือสภาพธรรมนั้นๆ ว่าเป็นเราหรือว่าเป็นของเรา

ถึงแม้ว่าทุกท่านอยากจะมีทรัพย์สมบัติมากๆ ให้เท่าๆ กัน ให้เหมือนๆ กัน แต่ตามความเป็นจริงนั้น ผลที่ปรากฏในปัจจุบันเกิดจากเหตุในอดีต ฉะนั้น จึงไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใคร

วิบาก คือ ผลของกรรมในขณะที่เพียงเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ซึ่งไม่มีผู้ใดสามารถพยากรณ์ได้ว่า ขณะที่เห็น หรือได้ยิน เป็นต้น แต่ละวาระนั้นเป็นผลของกรรมอะไร

ข้อความในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ทุติยปัณณาสก์ อปัณณกวรรคที่ ๓ อจินติตสูตร ข้อ ๗๗ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย อจินไตย ๔ ประการนี้ อันบุคคลไม่ควรคิด เมื่อบุคคลคิดพึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความเป็นบ้าเดือตร้อน อจินไตย ๔ ประการเป็นไฉน ดูกร ภิกษุทั้งหลาย พุทธวิสัยของพระพุทธเจ้าทั้งปวง ๑ ฌานวิสัยของผู้ได้ฌาน ๑ วิบากแห่งกรรม ๑ ความคิดเรื่องโลก ๑ ดูกร ภิกษุทั้งหลาย อจินไตย ๔ ประการนี้แล ไม่ควรคิด เมื่อบุคคลคิดพึงเป็นผู้มีส่วนแห่งความเป็นบ้าเดือตร้อน

ขณะนี้กำลังเห็นเป็นวิบากจิตทางตา สติสามารถระลึก รู้ลักษณะของสภาพธรรม คือ นามธรรมซึ่งเป็นสภาพรู้และรูปธรรม คือ สิ่งที่กำลังปรากฏเท่านั้น จะรู้เกินไปจนกระทั่งว่าที่กำลังเห็นเดี๋ยวนี้เป็นผลของอดีตกรรมอะไรในชาติไหน ย่อมไม่สามารถที่จะรู้ได้ แต่ในขณะที่กำลังเห็นนั้นสติปัญญาสามารถระลึกได้และปัญญาสามารถรู้ชัดได้ว่า ขณะที่เห็นซึ่งเป็นวิบากนั้นไม่ใช่ขณะที่พอใจหรือไม่พอใจ ซึ่งเป็นอกุศลที่เกิดขึ้นต่อจากขณะที่เห็น

อนึ่ง จิตแม้ทุกดวง ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติ วิจิตรตามสมควรด้วยอำนาจแห่งสัมปยุตตธรรม วิจิตร คือ ต่าง ๆ กันไปตามสัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกที่เกิดร่วมด้วย เป็นการสังสมของแต่ละบุคคล ฉะนั้น ที่จะให้ทุกคนมีความ คิดอย่างเดียวกัน นับถือลัทธิศาสนาเดียวกัน จึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้เลย เพราะแม้รูปร่างกายก็ไม่เหมือนกัน ความคิดนี้ก็ ย่อมไม่เหมือนกัน ความเห็น ความเชื่อต่าง ๆ ก็ย่อมไม่เหมือนกัน แม้ในสมัยที่พระผู้มีพระภาคยังไม่ทรงปรินิพพาน พระผู้มีพระภาค เองก็ไม่ทรงสามารถโปรดให้บุคคลทั้งหลายมีความเห็นถูกได้ ทุกคน ผู้ที่สังสมเหตุปัจจัยมาแล้ว มีโอกาสที่วิบากจิตและกุศลจิต จะเกิดขึ้น ได้ยิน ได้ฟัง ได้ศึกษา ได้พิจารณาพระธรรมซึ่ง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น เมื่อได้ยินได้ฟังแล้ว ก็ควรจะพิจารณาใคร่ครวญ สอบสวน ให้รอบคอบละเอียดขึ้น และอบรมเจริญปัญญา จนสามารถรู้ลักษณะของสภาพธรรมตรง ตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้

ความเห็นผิดนั้นไม่ได้มีแต่ในลัทธิอื่น แม้ผู้ที่นับถือพระพุทธ ศาสนาก็ประพฤติปฏิบัติต่างๆ กัน ตามความคิดความเข้าใจซึ่ง สะสมมาต่างๆ กัน ในสมัยหลังการสังคายนาครั้งที่ ๒ ภิกษุ ชาววัชชีผู้เป็นต้นเหตุให้กระทำการสังคายนาครั้งที่ ๒ นั้น ก็ได้ ตั้งนิกายต่างๆ ตามความเห็นของตน เช่น นิกายหนึ่งมีความเห็น ว่า ผู้ใดก็ตามที่จะบรรลุมรรคผล รู้แจ้งนิพพาน ต้องเปล่งวาจาว่า

ทุกข์หนอๆ^๑ การเข้าใจหนทางประพาสปฏิบัติฝึกฝนคลาดเคลื่อนนั้นมีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ฉะนั้น สมัยนี้ทุกท่านจึงจะต้องศึกษาและพิจารณาโดยละเอียด เพราะผู้ที่รู้แจ้งอริยสัจธรรมสมัยนี้ไม่ใช่อุคฆฏิตัญญบุคคล หรือวิบัญญัติัญญบุคคล แต่ผู้ที่รู้แจ้งอริยสัจธรรมในสมัยนี้ได้ นั้น ย่อมเป็นเนยยบุคคล และผู้ที่ไม่สามารถจะรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้ แม้ว่าจะได้ฟังธรรมมาก อ่านธรรมมาก สนทนาธรรมมาก กล่าวธรรมมาก ก็เป็นปทปรมบุคคล

ฉะนั้น พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงพระมหากรุณาแสดงโดยตลอด ๔๕ พรรษานั้น ก็เพื่อทรงอนุเคราะห์ผู้ที่เป็เนยยบุคคลและปทปรมบุคคล ทุกท่านจึงต้องศึกษาให้รู้จริง ๆ ว่า การรู้แจ้งอริยสัจธรรมนั้น คือ รู้อะไร และหนทางที่จะรู้ การเกิดขึ้นและดับไปของธรรมที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ได้จริง ๆ นั้นต้องอบรมเจริญอย่างไร จึงจะเป็นผู้ที่เข้าใจประโยชน์อย่างแท้จริงของการศึกษาว่า เพื่อเกื้อกูลให้สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงพระมหากรุณาแสดงไว้โดยละเอียด แม้แต่ลักษณะของจิตที่ได้กล่าวถึงแล้ว และจิตซึ่งกำลังเห็นก็เป็นสติปัญฐาน เป็นสภาพธรรมที่ปัญญาสามารถจะอบรม

๑ นิทานกถา กถาวัตถุปกรณ์ฐกถา

เจริญขึ้นจนประจักษ์แจ้งสภาพที่เป็นอนัตตา เกิดขึ้นและดับไปใน
ชีวิตประจำวัน ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน วัตถุสิ่งใดๆ เลย

คำถามทบทวน

๑. กัมมปัจจัยคืออะไร
๒. วิปากปัจจัยคืออะไร
๓. รูปซึ่งเกิดเพราะกรรมเป็นปัจจัยนั้น เป็นวิปากใช่ไหมเพราะอะไร

บทที่ ๘

อรรถของจิต ๔ ประการ คือ

๑. ที่ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นสภาพธรรมที่รู้แจ้งอารมณ์

๒. ที่ชื่อว่า “จิต” เพราะสังสมสันดานของตนด้วยสามารถ
แห่งชวนวิถิ

๓. ที่ชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นสภาพธรรมอันกรรม กิเลส
สังสมวิบาก

๔. หนึ่ง จิตแม้ทุกดวงชื่อว่า “จิต” เพราะเป็นธรรมชาติ
วิจิตรตามสมควรโดยอำนาจแห่งสัมปยุตตธรรม

วิจิตร คือ ต่างๆ ไม่เหมือนกัน และที่วิจิตร คือ ต่างๆ กัน
นั้นโดยอำนาจแห่งสัมปยุตตธรรม

ต้องมีเหตุที่ทำให้จิตต่างกัน ฉะนั้น อะไรเป็นเหตุให้จิตต่างกัน
จิตเป็นสังขารธรรม เป็นสภาพธรรมที่เกิดขึ้นโดยมีเจตสิกเป็น
ปัจจัยปรุงแต่ง เจตสิกเป็นปรมัตถธรรมอีกประเภทหนึ่งซึ่งเกิด
พร้อมจิต ดับพร้อมจิต รู้อารมณ์เดียวกับจิต และเกิดที่เดียวกับ
จิต ฉะนั้น เจตสิกซึ่งเป็นสัมปยุตตธรรมที่เกิดกับจิตนั่นเอง
ทำให้จิตต่างๆ กันไป

จิตของแต่ละท่านต่างกันมากตามที่สะสมมาในอดีต จึงเป็นเหตุให้ผล คือ วิบากในปัจจุบันนี้ต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ บุคคล มากน้อยสักเท่าไรในโลก ก็ย่อมต่างกันไปตามกรรม ตามความ วิจิตรของเหตุ ตั้งแต่รูปร่างหน้าตา จนกระทั่งถึงการได้ลาภ เสื่อม ลาภ ได้ยศ เสื่อมยศ สุข ทุกข์ สรรเสริญ นินทา ซึ่งล้วนแต่เป็น ผลซึ่งเกิดจากเหตุในอดีตที่ต่างกัน เหตุในอดีตทำให้ผลในปัจจุบัน ต่างกันตั้งแต่เกิดจนสิ้นชีวิต ไม่มีใครรู้ว่าแต่ละคนจะจากโลกนี้ ไปวันไหน เวลาใด โดยอาการอย่างไร นอกบ้านหรือในบ้าน บนบก ในน้ำ หรือกลางอากาศ ด้วยโรคภัยไข้เจ็บ หรืออุบัติเหตุ อย่างไรก็ดี ก็ไม่มีใครสามารถจะรู้ได้ ซึ่งก็ย่อมเป็นไปตามกรรมที่ได้กระทำแล้ว และไม่ใช่วิบากในปัจจุบันเท่านั้นที่ต่างกัน แม้เหตุ คือ ความวิจิตรของจิตซึ่งเป็นเหตุในปัจจุบันชาตินี้ก็ยังต่าง กันอีก จึงทำให้วิบาก คือ ผลข้างหน้าที่จะเกิดขึ้นนั้นต่าง กันออกไปอีกด้วย

ความวิจิตร คือ ความต่างกันของจิตนั้นไม่มีที่สิ้นสุด ตาม สัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกที่เกิดร่วมด้วย ฉะนั้น จึงควรเข้าใจ ความหมายของสัมปยุตตธรรม ปรมัตถธรรมมี ๔ คือ จิต ปรมัตถ์ ๑ เจตสิกปรมัตถ์ ๑ รูปปรมัตถ์ ๑ นิพพานปรมัตถ์ ๑ จิตและเจตสิกเป็นสภาพธรรมซึ่งเกิดร่วมกันพร้อมกัน ปราศจากกันไม่ได้ แยกกันไม่ได้ เมื่อเกิดขึ้นพร้อมกันแล้ว ก็ดับพร้อมกัน รู้อารมณ์เดียวกัน เกิดที่รูปเดียวกัน (ใน ภูมิที่มีขั้น ๕) นั่นคือลักษณะที่เป็นสัมปยุตตธรรม

ในอัญญสาลินี จิตตูปปาทกัณฑ์ มีข้อความว่า จริงอยู่เมื่อรูปธรรมและอรูปธรรมเกิดร่วมกัน รูปย่อมเกิดร่วมกับอรูป แต่ไม่เกี่ยวข้องไม่สัมปยุตต์กัน อรูปก็เหมือนกัน คือ เกิดร่วมกับรูปแต่ไม่เกี่ยวข้องไม่สัมปยุตต์กัน และรูปก็เกิดร่วมกับรูปแต่ไม่เกี่ยวข้อง ไม่สัมปยุตต์กัน ส่วนอรูปโดยนิยามทีเดียวเกิดร่วมกับอรูป เกี่ยวข้องและสัมปยุตต์กันทีเดียว

ที่ทรงแสดงลักษณะของสัมปยุตตธรรมไว้โดยละเอียดก็เพื่อให้ประจักษ์ชัดจริงๆ ว่า นามธรรมไม่ใช่รูปธรรมนั่นเอง ขณะที่ศึกษาและฟังพระธรรมนั้น เป็นสังขารขั้นที่จะค่อยๆ ประชุมสติปัญญา จนกว่าสติปัญญานี้จะเกิด ระลึกพิจารณารู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะ จนกว่าลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมจะปรากฏโดยสภาพที่แยกขาดจากกัน ไม่สัมปยุตต์กัน แม้ว่าจะเกิดร่วมกัน

ฉะนั้น สัมปยุตตธรรมจึงเป็นลักษณะของนามธรรม คือ จิตและเจตสิกที่เกิดดับร่วมกันและรู้อารมณ์เดียวกัน

นี่เป็นความต่างกันของนามธรรมและรูปธรรม เหตุเพราะว่ารูปธรรมเกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกันจริง แต่รูปธรรมไม่ใช่สภาพรู้รูปไม่รู้อารมณ์เลย รูปทุกรูปที่เกิดร่วมกันจึงไม่เป็นสัมปยุตตธรรม เพราะสภาพธรรมที่เป็นสัมปยุตตธรรมนั้นต้องเป็นสภาพธรรมที่ร่วมกันสนิท โดยเป็นนามธรรมซึ่งเป็นธาตุรู้ที่เกิดพร้อมกัน รู้อารมณ์เดียวกัน ดับพร้อมกัน และเกิดดับที่เดียวกัน

อรรถของจิตประการที่ ๔ คือ จิตแม้นทุกดวง ชื่อว่า จิต เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรตามสมควรโดยอำนาจแห่งสัมปยุตตธรรม

เจตสิกทั้งหมดมี ๕๒ ประเภท แต่ว่าจิตดวงหนึ่ง ๆ ไม่ได้ประกอบด้วยเจตสิกพร้อมกันทั้ง ๕๒ ประเภท จึงทำให้จิตต่าง ๆ กันไปตามเจตสิกที่เกิดร่วมด้วยมากน้อยต่าง ๆ กันตามจำนวนและประเภทของจิตเหล่านั้น จิต ๘๙ ดวง ซึ่งต่างกันนั้น จำแนกออกเป็นประเภทของชาติ คือ สภาพของจิตที่เกิดขึ้นนั้นต่างกันเป็น ๔ ชาติ คือ เป็นกุศลจิต ๑ เป็นอกุศลจิต ๑ เป็นวิบากจิต ๑ เป็นกิริยาจิต ๑ ในวันหนึ่ง ๆ นั้น มีกุศลจิตบ้าง อกุศลจิตบ้าง วิบากจิตบ้าง และกิริยาจิตบ้าง จิตซึ่งจำแนกเป็นชาติต่าง ๆ นั้นเป็นไปตามสภาพของจิต ไม่ใช่เป็นชาติชั้นวรรณะ เช่น ชาติไทย จีน แขก แต่สภาพจิตที่เป็นกุศลนั้น ไม่ว่าจะเกิดกับใคร ที่ไหน ขณะใด จิตนั้นก็เป็นกุศล และจิตที่เป็นอกุศลนั้นไม่ว่าจะเกิดกับใคร จะเป็นสมณะพราหมณ์ ชาติ ชั้น วรรณะ ผิวพรรณใด จิตที่เป็นอกุศลก็ต้องเป็นอกุศล เปลี่ยนสภาพไม่ได้ นี่คือสภาพของปรมาตมธรรม เมื่อจิตประกอบด้วยสัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกที่เป็นอกุศล จิตจึงเป็นอกุศล เมื่อจิตประกอบด้วยโสภณเจตสิก จิตจึงเป็นกุศล หรือกุศลวิบาก หรือโสภณกิริยาตามชาติของจิต

ในอัฐฐสาลินี จิตตูปปาตกัณฑ์ มีข้อความว่า ก็แลพระผู้มีพระภาค เมื่อทรงจำแนกธรรมเป็นแผนกๆ แล้ว ทรงยกบัญญัติ

ขึ้นตรัส ทรงทำสิ่งที่ทำได้ยาก น้ำหรือน้ำมันหลายชนิดที่ใส่ลงไปกววนในภาชนะเดียวกันตลอดวัน เมื่อมองดู ดมกลิ่น หรือ ลิ้มรส ก็อาจรู้ได้ว่าต่างกันเพราะสี กลิ่น และรสต่างกัน แม้จะเป็นได้ถึงอย่างนั้น การเช่นนั้นท่านก็พูดว่าทำได้ยาก แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อทรงจำแนกธรรม คือ จิตและเจตสิกซึ่งรู้ อารมณ์เดียวกัน เช่น รูปารมณ์เดียวกัน เหล่านี้ออกเป็นแผนกๆ แล้วยกบัญญัติขึ้นตรัส ชื่อว่า ทรงทำสิ่งที่ทำได้ยากยิ่งนัก

นามธรรมเป็นสภาพที่ละเอียดยิ่งกว่ารูปที่ละเอียด แต่แม้กระนั้น พระผู้มีพระภาคก็ทรงจำแนกลักษณะของนามธรรมแต่ละชนิดไว้โดยลักษณะที่ปรากฏ โดยกิจ (รส) โดยอาการที่ปรากฏ (ปัจจุบันฐาน) และโดยเหตุใกล้ (ปทัชฐาน) ให้เกิดนามธรรมประเภทนั้นๆ

จิตเป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้ ในอวัจจาสานี จิตตูปปาท กัณฑ์ กล่าวว่า จิตเป็นภูมิ คือ เป็นที่เกิดของสัมปยุตตธรรม เช่น ความรู้สึกเป็นสุข ถ้าไม่มีจิต ความรู้สึกเป็นสุขก็จะมีไม่ได้ เพราะไม่มีที่ตั้ง ไม่มีที่เกิดของความรู้สึกเป็นสุข แต่ขณะที่สุข เวทนาเกิด ขณะนั้นจิตเป็นภูมิ เป็นที่ตั้ง เป็นที่อยู่อาศัยของสุข เวทนาที่เกิดกับจิตนั้น ฉะนั้น จิตจึงเป็นภูมิเป็นที่อยู่อาศัยของสัมปยุตตธรรม คือ สุขเวทนา และเจตสิกอื่นๆ

จิตจำแนกออกโดยชาติ มี ๔ ชาติ คือ อกุศลจิต กุศลจิต วิบากจิต กิริยาจิต ไม่ว่าจะกล่าวถึงจิตอะไร จำเป็นที่จะต้องรู้ว่า

จิตนั้นๆ เป็นชาติอะไร คือ เป็นอกุศล หรือกุศล หรือวิบาก หรือกิริยา สำหรับวิบากจิตซึ่งเป็นผลของกรรมนั้น **เมื่อกรรมมี ๒ ประเภท คือ กุศลกรรม ๑ อกุศลกรรม ๑ วิบากจิตจึงมี ๒ ประเภท คือ กุศลวิบากจิต ๑ และอกุศลวิบากจิต ๑**

เมื่อกล่าวถึงจิตซึ่งเป็นผลของอกุศลกรรมนั้นต้องใช้คำว่าอกุศลวิบากจิต อย่างกล่าวอย่างสั้นๆ ว่าอกุศล เพราะอกุศลวิบากจิตเป็นผลของอกุศลกรรม และกุศลวิบากจิตเป็นผลของกุศลกรรม กุศลวิบากจิตไม่ใช่กุศลจิต อกุศลวิบากจิตไม่ใช่อกุศลจิต และจิตอีกประเภทหนึ่ง คือ กิริยาจิตนั้นไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่วิบาก เป็นจิตที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยอื่นซึ่งไม่ใช่กัมมปัจจัย กิริยาจิตไม่เป็นเหตุที่จะทำให้เกิดวิบากใดๆ เลย กิริยาจิตส่วนมากเป็นกิริยาจิตของพระอรหันต์ พระอรหันต์ดับอกุศลกรรมและกุศลกรรมหมดสิ้น จึงยังคงมีแต่วิบากจิตซึ่งเป็นผลของอดีตกรรม และกิริยาจิตเท่านั้น

นอกจากทรงแสดงสภาพของจิตและเจตสิกโดย **ชาติ ๔** คือ กุศล อกุศล วิบาก กิริยา แล้ว พระผู้มีพระภาคยังทรงจำแนกธรรมโดยนัยอื่น คือ โดยธรรมหมวด ๓ ได้แก่

กุสลา ธมฺมา	ธรรมที่เป็นกุศล ๑
อกุสลา ธมฺมา	ธรรมที่เป็นอกุศล ๑
อพฺยากตา ธมฺมา	ธรรมที่เป็นอัปฺยากตะ ๑

อัปยาคตธรรม คือ **ปรมัตถธรรม**ใด ๆ ทั้งหมดที่ไม่ใช่ **กุศลธรรม**และ**อกุศลธรรม** ฉะนั้น เมื่อจำแนกจิตและเจตสิก โดยธรรม ๓ หมวด คือ กุศลธรรม อกุศลธรรม และอัปยาคตธรรม จิตและเจตสิกที่เป็นอัปยาคตธรรม ก็ได้แก่ วิบากจิต และวิบากเจตสิก กิริยาจิตและกิริยาเจตสิก เมื่อจำแนกปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน โดยประเภทของกุศลธรรม อกุศลธรรม และอัปยาคตธรรมนั้น

กุศลจิตและเจตสิก	เป็น	กุศลธรรม
อกุศลจิตและเจตสิก	เป็น	อกุศลธรรม
วิบากจิตและเจตสิก	เป็น	อัปยาคตธรรม
กิริยาจิตและเจตสิก	เป็น	อัปยาคตธรรม
รูปทุกรูป	เป็น	อัปยาคตธรรม
นิพพาน	เป็น	อัปยาคตธรรม

คำถามทบทวน

๑. รูปเป็นสัมปยุตตธรรมกับนามได้ไหม
๒. รูปเป็นสัมปยุตตธรรมกับรูปได้ไหม
๓. สิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นกุศลธรรม หรืออัปยาคตธรรม เพราะเหตุใด
๔. จิตเห็นเป็นกุศลธรรม หรืออกุศลธรรม หรืออัปยาคตธรรม เพราะเหตุใด
๕. นิพพานเป็นกุศลธรรมใช่ไหม
๖. จิตประเภทใดไม่มีชาติ
๗. จิตเป็นสัมปยุตตธรรมกับอะไร ขณะไหน
๘. จิตดวงหนึ่งเป็นสัมปยุตตธรรมกับจิตอีกดวงหนึ่งได้ไหม
๙. อกุศลธรรมเป็นสัมปยุตตธรรมกับกุศลธรรมได้ไหม
๑๐. นิพพานเป็นสัมปยุตตธรรมกับอะไร

บทที่ ๙

จิต ๘๙ ดวงซึ่งต่างกันนั้น จำแนกโดยประเภทของภูมิ คือ
ระดับชั้นของจิตเป็น ๔ ภูมิ คือ

กามาวจรภูมิ ๑

รูปาวจรภูมิ ๑

อรุฬาวจรภูมิ ๑

โลกุตตรภูมิ ๑

จิตที่เป็นกามาวจรภูมิ ได้แก่ กามาวจรจิต ๕๔ ดวง ใน
อภิญญาสาสนี จิตตูปปาทกัณฑ์ อธิบายความหมายของกามาวจรจิต
๔ นัย มีข้อความว่า

นัยที่ ๑ บทว่า กามาวจร ได้แก่ จิต อันนับเนื่องในกามาวจร
ธรรมทั้งหลาย คือ เป็นจิตที่อยู่ในชั้นของกาม (คำเต็ม คือ
กามาวจร แต่ตัดบทหลังออกเหลือเพียงกามเท่านั้นได้) โดย
ท่องเที่ยวอยู่ในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ จึง
เป็นจิตชั้นกาม เป็นกามาวจรจิต

ทุกขณะในชีวิตประจำวันเป็นกามาวจรจิต เมื่อไม่ใช่จิตระดับอื่น
ที่ละเอียดกว่า ประณีตกว่าชั้นกาม เมื่อใดที่อบรมเจริญกุศลจิต
ที่สงบขึ้นโดยมีรูปเป็นอารมณ์ จนจิตสงบมั่นคงขึ้นถึงขั้นอัปปนา

สมาธิ เป็นฌานจิตที่มีรูปเป็นอารมณ์ ขณะนั้นก็ป็นรูปาวจรภูมิ หรือรูปาวจรจิต พ้นจากระดับของกาม และเมื่อจิตสงบมั่นคงกว่านั้นอีก โดยเป็นจิตที่สงบแนบแน่นในอารมณ์ที่พ้นจากรูป ก็เป็นอรูปาวจรจิต และจิตที่ละเอียดประณีตกว่าอรูปาวจรจิต คือ โลกุตตรจิต ซึ่งประจักษ์แจ้งลักษณะของนิพพาน จึงเป็นโลกุตตรภูมิ ฉะนั้น จิตจึงต่างกันโดยภูมิ คือ จิต ๘๙ ดวง จำแนกเป็น

กามาวจรจิต ๕๔ ดวง

รูปาวจรจิต ๑๕ ดวง

อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง

โลกุตตรจิต ๘ ดวง

ขณะที่ไม่ใช่รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต ขณะนั้น ต้องเป็นกามาวจรจิต

ชื่อว่า “กาม” เพราะอรรถว่า อันสัตว์ใคร่ กามมี ๒ อย่าง คือ กิเลสกาม ๑ วัตถุกาม ๑

กิเลสกาม ได้แก่ ฉันทราคะ คือ โลภเจตสิก ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ยินดีพอใจติดข้องในอารมณ์

วัตถุกาม คือ สภาพธรรมซึ่งเป็นที่ตั้งของความยินดี ความพอใจ ความปรารถนา ฉะนั้น วัตถุกาม ได้แก่ วัฏฏะ ซึ่งเป็นไปในภูมิทั้ง ๓ คือ ทั้งกามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ เพราะ

ไม่พ้นจากการเป็นวัตถุที่ยินดีพอใจของกิเลสสาม ตราบใดที่ยัง
 ดับโลภะไม่ได้ก็ยังมีวัตถุกาม คือ สภาพธรรมซึ่งเป็นที่ยินดีพอใจ
 ของกิเลสสาม

กามาวจรจิตซึ่งยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
 นั้นเหนียวแน่นมาก แม้ว่ารูปจะปรากฏเพียงชั่วขณะ ที่เล็กน้อย
 เหลือเกิน คือ ชั่วขณะที่กระทบจักขุปสาท คือ ตา เสียงก็
 ปรากฏเพียงชั่วขณะที่เล็กน้อยเหลือเกิน คือ ชั่วขณะที่กระทบ
 กับโสตปสาท กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ก็เช่นเดียวกัน ล้วน
 เป็นปริตตธรรม คือ เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏเพียงเล็กน้อย
 แล้วก็ดับไป แต่จิตก็ยินดีพอใจติดข้องในปริตตธรรมนั้นอยู่เสมอ
 เพราะการเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็วของปริตตธรรมนั้นๆ จึง
 ดูเสมือนไม่ดับไป

ความเพติดเพลินยินดีพอใจในกามอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น
 รส โผฏฐัพพะไม่หมดสิ้น แม้ว่ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
 นั้นๆ จะดับไปแล้ว แต่รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอื่นๆ
 ก็เกิดสืบต่อ ทำให้เกิดความหลงติดยินดีพอใจในรูป เสียง ฯลฯ
 สืบต่อกันอยู่เรื่อยๆ เมื่อเห็นรูปใดก็ตามซึ่งเป็นที่ยินดีพอใจแล้ว ก็
 อยากจะเห็นอีกบ่อยๆ เมื่อได้ยินเสียงที่ยินดีพอใจแล้วก็อยากได้ยิน
 เสียงนั้นอีก กลิ่น รส โผฏฐัพพะก็เช่นเดียว เมื่อบริโภครสใดที่
 พอใจแล้วก็อยากบริโภครสนั้นซ้ำๆ อีก ความยินดีพอใจติดข้อง

ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เกิดขึ้นเป็นประจำทุกวัน
 ข้าแล้วข้าอีกทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั้นเอง

เมื่อชอบสิ่งใดก็อยากจะเห็นสิ่งนั้นอยู่ตลอดเวลาได้ไหม ไม่ได้
 เพราะสังขารธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปเป็นธรรมดา เมื่อ
 รสอร่อยเกิดขึ้นปรากฏ ความพอใจก็อาศัยลิ้นเกิดขึ้น ขณะนั้น
 ความพอใจทางตา หู จมูก กายไม่เกิดขึ้น เมื่อเกิดความพอใจ
 ในกลิ่นที่ปรากฏ ขณะนั้นความพอใจทางตา หู ลิ้น กาย ก็
 ไม่เกิด เพราะจิตเกิดขึ้นทีละขณะเท่านั้น จะมีจิต ๒ ดวงเกิด
 ขึ้นพร้อมกันไม่ได้เลย ทุกคนพอใจในสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏสลับกัน
 ทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง
 ทางใจบ้าง ไม่ใช่พอใจเฉพาะในสีเดียว เสียงเดียว กลิ่นเดียว
 รสเดียว และโผฏฐัพพะเดียวเท่านั้น ทั้งนี้เพราะความพอใจใน
 รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะสะสมสืบต่ออยู่เรื่อยๆ ตั้งแต่อดีต
 ปัจจุบัน และต่อไปในอนาคต

ฉะนั้น กามาวจรจิต คือ จิตชั้นกามที่ท่องเที่ยวไปในรูป
 เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นจิตที่ยินดีพอใจในรูป เสียง
 กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นจิตที่ไม่พ้นจากรูป เสียง กลิ่น รส
 โผฏฐัพพะ บางท่านก็บอกว่าทำบุญแล้วอยากจะเกิดในสวรรค์
 สวรรค์ก็ไม่พ้นจากรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ แต่เป็นกาม
 อารมณ์ที่ประณีตกว่ากามอารมณ์ในโลกมนุษย์

ฉะนั้น ตั้งแต่เกิดจนตาย ขณะใดที่จิตสงบไม่ถึงขั้นอัปปนาสมาธิ คือ ไม่เป็นฌานจิต และไม่เป็นโลกุตตรจิต ขณะนั้นก็เป็นการวจรจิต ขณะหลับและตื่น เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส คิดนึกต่างๆ นั้น ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนเลย แต่เป็นจิตชั้นกาม คือ กามาวจรจิตทั้งสิ้น

ผู้ที่ไม่ใช่พระอนาคามีและพระอรหันต์นั้น ยังมีความพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ แสดงว่าความพอใจในกามอารมณ์ที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นละได้ยากเพียงใด และถึงแม้ว่าจะอบรมเจริญความสงบถึงขั้นฌานจิต และเกิดในพรหมโลก ก็ยังละความยินดี พพอใจ ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะไม่ได้ เป็นสมุจเฉท เมื่อยังไม่ใช่พระอนาคามีบุคคล ก็ยังต้องกลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้อีก คือ เป็นผู้ยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ฉะนั้น จึงไม่ควรประมาทกิเลส และจะต้องเข้าใจสภาพธรรมตรงตามความเป็นจริง ตามเหตุผล จึงจะสามารถอบรมเจริญปัญญาที่ดับกิเลสได้จริงๆ เป็นสมุจเฉท

บทว่า กามาวจร ได้แก่ จิตอันนับเนื่องในกามาวจรธรรม ข้อความในอัฐฐสาลินีแสดงว่า ภูมิของกามาวจรธรรมนั้น เบื้องต่ำตั้งแต่เวจันรภขึ้นมา เบื้องบนตั้งแต่เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตติลงมา ภูมิเหล่านี้เป็นภูมิของกามอารมณ์ทั้งหมด

ส่วนคำว่า “วัตถุกาม” นั้นมีความหมายกว้างกว่ารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เพราะไม่ว่าจะเป็นสภาพธรรมใดทั้งสิ้น เมื่อเป็นที่ตั้งของความยินดีพอใจก็เป็นวัตถุกาม เมื่อเกิดเป็นพรหมบุคคลในรูปพรหมภูมิ รูปพรหมภูมินั้นก็เป็นวัตถุกาม คือ เป็นที่ตั้งของความยินดีพอใจของรูปพรหมบุคคลนั้น ผู้ที่เกิดในอรูปพรหมภูมิ อรูปพรหมภูมิก็เป็นวัตถุกาม คือ เป็นที่ตั้งของความยินดีพอใจของอรูปพรหมบุคคลนั้นได้ โลกเจตสิกเป็นสภาพธรรมที่ยินดีพอใจ ติดข้องในอารมณ์ทุกอย่าง นอกจากโลกุตตรธรรมเท่านั้น ฉะนั้น นอกจากโลกุตตรธรรมแล้ว ธรรมอื่นๆ จึงเป็นวัตถุกาม คือ เป็นที่ตั้ง เป็นที่ยินดีพอใจของโลภะได้

ความหมายของกามาวจรจิตนัยที่ ๑ คือ เป็นจิตชั้นกาม ไม่พ้นไปจากกาม

นัยที่ ๒ เป็นจิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในกามภูมิ ๑๑ คือ อบายภูมิ ๔ มนุสสภูมิ ๑ และสวรรค์ ๖ ชั้น

นัยที่ ๓ ชื่อว่า กามาวจรจิต เพราะว่าย่อมท่องเที่ยวไปด้วยสามารถแห่งการกระทำให้เป็นอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ย่อมท่องเที่ยวไปในจิตนั้นๆ ด้วยสามารถแห่งการกระทำให้เป็นอารมณ์ แม้เพราะเหตุนี้ๆ ชื่อว่า กามาวจร

ถ้าจะให้เข้าใจง่าย ก็คือ จิตใดก็ตามที่เกี่ยวข้องเนื่องเป็นไปในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ จิตนั้นเป็นกามาวจร

ถาม พระอรหันต์มีกามาวจรจิตไหม

ตอบ มี เมื่อพระอรหันต์เห็นรูปารมณ์ที่ปรากฏทางตา รูปารมณ์ที่เป็นกามอารมณ์ จิตเห็นจึงเป็นกามาวจรจิต ไม่ว่าจะเป็นจิตของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก หรือจิตของบุคคลใดขณะใดๆ ก็ตามที่มีกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ จิตนั้นเป็นกามาวจรจิต

หน้ที่ ๔ อีกอย่างหนึ่ง จิตโดยย่อมียังปฏิสนธิให้ท่องเที่ยวไปในกาม กล่าวคือ กามภพ (อบายภูมิ ๔ มนุษย์ ๑ สวรรค์ ๖) เหตุนั้น จิตนั้นชื่อว่า กามาวจร

ทุกท่านที่อยู่ในโลกมนุษย์นี้ เพราะกามาวจรจิตทำให้กามปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นในภูมิมนุษย์ ซึ่งเป็นกามภูมิ

ผู้ที่เจริญสมถภาวนาจนจิตสงบถึงขั้นอัปปนาสมาธิเป็นรูปฌานจิต หรืออรุปรฌานจิต ถ้าฌานจิตไม่เสื่อม และฌานจิตเกิดก่อนจุติจิต ฌานกุศลจิตนั้นไม่เป็นปัจจัยให้เกิดในโลกนี้ แต่เป็นปัจจัยให้เกิดในรูปพรหมภูมิ หรือในอรุปรพรหมภูมิตามขั้นของฌานนั้นๆ การเกิดเป็นมนุษย์เป็นผลของกามาวจรกุศล คือ ทาน ศีล การอบรมเจริญสมถภาวนา การอบรมเจริญสติปัญญาซึ่งยังไม่พ้นไปจากกาม ฉะนั้น จึงทำให้ปฏิสนธิในกามภูมิ

คำว่า “ภูมิ” มี ๒ ความหมาย คือ หมายถึงจิตซึ่งเป็นภูมิของสัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกัน ๑

และหมายถึง “โอกาส” คือ สถานที่เกิดของสัตว์โลก ๑ โลก
มนุษย์เป็นภูมิ คือ สถานที่เกิดภูมิ ๑ ในที่เกิดทั้งหมด ๓๑ ภูมิ

เมื่อจิตต่างกันเป็นประเภทๆ และจิตแต่ละประเภทนั้นกวีจิตร
ต่างกันมาก ภูมิซึ่งเป็นที่เกิดของสัตว์โลกก็ต้องต่างกันไป ไม่ใช่
มีแต่มนุสสภูมิ คือ โลกนี้โลกเดียว และแม้ว่าจะเป็นกามวจรกุศล
กำลังของศรัทธา ปัญญา และสัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกทั้งหลาย
ที่เกิดร่วมด้วยในขณะนั้นกวีจิตรต่างกันมาก จึงจำแนกให้ได้รับผล
คือ เกิดในสุคติภูมิต่างๆ ไม่ใช่แต่ในภูมิมนุษย์เท่านั้น

สำหรับอกุศลกรรมก็เช่นเดียวกัน ขณะที่ทำอกุศลกรรมอย่าง
ใดอย่างหนึ่งนั้น ถ้าสังเกตจะรู้ความแตกต่างกันของอกุศลกรรม
ว่าหนักเบาด้วยอกุศลธรรมเพียงไร บางครั้งก็ประกอบด้วย
ความพยาบาทมาก บางครั้งก็ไม่ได้ประกอบด้วยความพยาบาท
รุนแรง บางครั้งก็ขาดความเพียร ไม่ได้มีวิริยะอุตสาหะที่จะทำร้าย
เบียดเบียน แต่เป็นการกระทำซึ่งประกอบด้วยเจตนาเพียงเล็กน้อย
และสัตว์เล็กๆ นั้นก็ตายลง เมื่อแต่ละกรรมที่ได้กระทำไปนั้น
ประกอบด้วยสัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกชั้นต่างๆ อกุศลกรรม
นั้นๆ ก็เป็นปัจจัยจำแนกให้อกุศลวิบากจิตทำกิจปฏิสนธิ คือ
เกิดในอบายภูมิต่างๆ ๔ ภูมิ

เมื่ออกุศลกรรมและอกุศลกรรมซึ่งเป็นเหตุที่จะให้เกิดผลวิจิตร
ต่างๆ กัน ภูมิซึ่งเป็นที่เกิดที่เหมาะสมที่ควรแก่กรรมนั้นๆ ก็ย่อม
ต้องมีมาก ไม่ได้มีแต่เฉพาะมนุสสภูมิแห่งเดียวเท่านั้น

คำว่า “ภูมิ” หมายถึง โอกาสโลกซึ่งเป็นสถานที่เกิดของสัตว์โลกนั้นมีทั้งหมด ๓๑ ภูมิ ตามระดับชั้นของจิต คือ กามภูมิ ๑๑ ภูมิ รูปพรหม ๑๖ ภูมิ อรูปพรหม ๔ ภูมิ รวมโอกาสโลกซึ่งเป็นสถานที่เกิดของสัตว์โลกทั้งหมดมี ๓๑ ภูมิ คือ ๓๑ ระดับชั้น ซึ่งสถานที่เกิดแต่ละชั้นนั้นมีมากกว่านั้น คือ แม้แต่ภูมิของมนุษย์ก็ไม่ได้มีแต่โลกนี้โลกเดียว ยังมีโลกมนุษย์อื่นๆ อีกด้วย

กามภูมิ ๑๑ ภูมินั้นเป็นอบายภูมิ ๔ มนุษย์ ๑ และสวรรค์ ๖ ซึ่งขอล่าวถึงเพียงย่อๆ คือ

อบายภูมิ ๔ ได้แก่ นรก ๑ สัตว์ดิรัจฉาน ๑ ปิตติวิสัย (เปรต)

๑ อสุรกาย ๑

นรกไม่ใช่มีเพียงแต่แห่งเดียวหรือขุมเดียว นรกขุมใหญ่ๆ มีหลายขุม เช่น สัญชีวนรก กापสตนรก สังฆาตนรก โรรูนรก มหาโรรูนรก ตาปนนรก มหาตาปนนรก และอเวจีนรก นอกจากนรกใหญ่ก็ยังมีนรกย่อยๆ ซึ่งในพระไตรปิฎกก็ไม่ได้กล่าวถึงโดยละเอียดมากนัก เพราะจุดประสงค์ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงภูมิต่างๆ ก็เพื่อทรงแสดงให้เห็นเหตุและผลของกุศลกรรมและอกุศลกรรม สิ่งใดซึ่งไม่สามารถที่เห็นชัดประจักษ์แจ้งด้วยตา ก็ย่อมไม่เป็นที่ควรแสดงเท่ากับสภาพที่สามารถจะพิสูจน์โดยอบรมเจริญปัญญาให้รู้ได้

การเกิดในอบายภูมิ ๔ นั้น ถ้าเป็นผลของอกุศลกรรมหนักก็เกิดในนรก ถ้าเป็นผลของอกุศลกรรมที่หนักมากก็เกิดในมหานรกที่สุดจะทรمان คือ อเวจีนรก และเมื่อพ้นจากนรกขุมใหญ่ๆ แล้วก็เกิดในนรกขุมย่อยๆ อีก เมื่อยังไม่หมดผลของอกุศลกรรม ขณะที่กระทำอกุศลกรรมนั้นไม่คิดเลยว่าภูมินรกรออยู่แล้วข้างหน้า แต่ว่ายังไปไม่ถึง เพราะว่ายังอยู่ในโลกนี้ ตราบใดที่ยังไม่พ้นจากสภาพของการเป็นบุคคลในโลกนี้ก็ยังไม่ไปสู่ภูมิอื่น แม้ว่าเหตุคืออกุศลกรรมมีแล้ว เมื่อทำอกุศลกรรมแล้ว ย่อมเป็นปัจจัยให้ไปสู่อบายภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่งเมื่อสิ้นชีวิตแล้ว

ผลของอกุศลกรรมที่น้อยกว่านั้น ก็เป็นปัจจัยให้เกิดอบายภูมิอื่น เช่น เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน จะเห็นได้ว่าสัตว์ดิรัจฉานนั้นมีรูปร่างประหลาดๆ ต่างๆ นานา บางชนิดมีขามาก บางชนิดมีขาน้อย บางชนิดไม่มีขาเลย มีปีกบ้าง ไม่มีปีกบ้าง อยู่ในน้ำบ้าง อยู่บนบกบ้าง มีรูปร่างลักษณะต่างๆ มากมาย ตามความวิจิตรของจิต มนุษย์มีตา หู จมูก ลิ้น กายคล้ายกัน แต่ผิวพรรณวันณะ ความสูงต่ำก็ยังวิจิตรต่างๆ กัน ไม่เหมือนกันเลย ไม่ว่าจำนวนคนในโลกนี้จะมากสักเท่าไรก็ตาม รวมทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคตด้วย แต่สัตว์ดิรัจฉานก็ยังวิจิตรต่างกันมากกว่ามนุษย์ ทั้งสัตว์น้ำ สัตว์บก และสัตว์ที่บินได้ ซึ่งก็ย่อมเป็นไปตามกรรม อันเป็นเหตุให้มีรูปร่างวิจิตรนั้นๆ

ผลของอกุศลกรรมที่น้อยกว่านั้นเป็นปัจจัยให้เกิดในภูมิของเปรต ซึ่งภาษาบาลีใช้คำว่า ปิตติวิสัย เปรตทรมานด้วยความหิวโหยอยู่เสมอ และภูมิของเปรตก็วิจิตรต่างๆ กันมาก

มนุษย์ทุกคนมีโรคประจำตัวประจำวัน คือ โรคหิว ซึ่งจะว่าไม่มีโรคไม่ได้ เพราะความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง ลองหิวมากแล้วจะรู้สึก ถ้าหิวนิดหน่อยแล้วรับประทานอาหาร ซึ่งถ้าเป็นอาหารอร่อยๆ ก็เลยลืมว่า แท้จริงนั้นความหิวไม่ใช่ความสบายกายเลย เป็นสิ่งที่จะต้องแก้ไขบรรเทาให้หมดไป คนที่หิวมากเมื่อไม่ได้รับประทานอาหารก็จะรู้สภาพที่เป็นความทุกข์ของความหิวว่า ถ้าหิวมากๆ กว่านั้นจะเป็นอย่างไร

ท่านผู้หนึ่งที่มีมิตรสหายมาก วันหนึ่งท่านรับโทรศัพท์ตั้งแต่เช้าจนถึงเย็น ไม่ได้รับประทานอาหาร พอดាំก็เลยรู้สึกว่าหิวที่แสนทรมาน ที่ใช้คำว่าแสนท้อหรือแสนไสนั้นเป็นอย่างไร และท่านก็ไม่สามารถรีบร้อนรับประทานเพื่อแก้ความหิว เพราะถ้าทำอย่างนั้นก็จะเป็นลม เป็นอันตรายต่อร่างกาย ท่านต้องค่อยๆ บริโภคแก้ไขความหิวไปที่ละน้อย แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังเป็นลม นี่ก็แสดงให้เห็นว่าความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง เป็นโรคประจำวัน ที่ยังไม่ต้องพูดถึงโรคอื่นๆ แล้วอย่างนี้ผู้ที่เปรี๊ยะจะหิวสักแค่ไหน ในภูมิเปรต ไม่มีการค้าขาย ไม่มีกสิกรรม จะไปปลูกข้าวทำนา หุงข้าวเอง หรือซื้อขายแลกเปลี่ยนอะไรกับใครเพื่อให้ได้อาหารมาบริโภคก็ไม่ได้ การเกิดเป็นเปรตนั้นเป็นผลของอกุศลกรรม

เปรตได้อนุโมทนากุศลที่บุคคลอื่นกระทำแล้วอุทิศไปให้ กุศลจิตที่อนุโมทนานั้นเป็นปัจจัยให้ได้อาหารที่เหมาะสมแก่ภูมิของตน บริโภค หรืออาจจะพ้นสภาพของเปรต โดยจุติแล้วปฏิสนธิในภูมิอื่น เมื่อหมดผลของกรรมที่ทำให้เป็นเปรตต่อไป

อบายภูมิ อีกภูมิหนึ่ง คือ อสุรกาย การเกิดเป็นอสุรกายเป็นผลของอกุศลกรรมที่เบากว่าอกุศลกรรมอื่น เพราะผู้ที่เกิดเป็นอสุรกายนั้น ไม่มีความรื่นเริงใดๆ อย่างในภูมิมนุษย์และสวรรค์ ในภูมิมนุษย์มีหนังสือพิมพ์อ่าน มีหนังละครดู มีเพลงฟัง แต่ในอสุรกายภูมิไม่สามารถที่จะแสวงหาความเพลิดเพลินสนุกสนานได้เหมือนในสุคติภูมิ

เมื่ออกุศลกรรมมีต่างกัน ภูมิซึ่งเป็นที่เกิดย่อมต่างกันออกไปตามเหตุ คือ อกุศลกรรมนั้นๆ

สำหรับภูมิซึ่งเป็นผลของกามาวจรกุศลมี ๗ ภูมิ คือ มนุษย์ ๑ ภูมิ สวรรค์ ๖ ภูมิ

ในพระไตรปิฎกแสดงภูมิที่เกิดของมนุษย์ว่า มนุสสภูมิ คือที่เกิดของมนุษย์นั้น มี ๔ ทวีป คือ

๑. ปุพพิเทททวีป	อยู่ทางทิศตะวันออกของภูเขาสิเนรุ
๒. อมรโคยานทวีป	อยู่ทางทิศตะวันตกของภูเขาสิเนรุ
๓. ชมพูทวีป (โลกนี้)	อยู่ทางทิศใต้ของภูเขาสิเนรุ
๔. อุตตรกุรุทวีป	อยู่ทางทิศเหนือของภูเขาสิเนรุ

ผู้ที่เกิดในโลกนี้ซึ่งเป็นชมพูทวีป ก็เห็นแต่ชมพูทวีป ไม่ว่าจะท่องเที่ยวไปที่ใดก็เห็นแต่อารมณฺ์ต่างๆ ของชมพูทวีป ยังไม่สามารถที่จะไปถึงทวีปอื่น ซึ่งเป็นโลกของมนุษย์อื่นอีก ๓ โลก

สวรรคมี ๖ ภูมิ ตามลำดับ คือ

สวรรคภูมิที่ ๑ คือ จาตุมหาราชิกา มีเทวดาซึ่งเป็นใหญ่ ๔ องค์ คือ

ท้าวธตรฐ เป็นเทพผู้เป็นใหญ่ทางทิศตะวันออก บางครั้งมีชื่อว่า อินทะ เป็นผู้ปกครอง คันธัพพเทวดา (คนธรรพ์)

ท้าววิรุฬหก เป็นเทพผู้เป็นใหญ่ทางทิศใต้ บางครั้งมีชื่อว่า ยมะ เป็นผู้ปกครองกุมภภันท์เทวดา

ท้าววิรูปักษ์ เป็นเทพผู้เป็นใหญ่ทางทิศตะวันตก บางครั้งมีชื่อว่า ท้าววรุณ เป็นผู้ปกครองนาครเทวดา

ท้าวกุเวร เป็นเทพผู้เป็นใหญ่ทางทิศเหนือ บางครั้งมีชื่อว่า ท้าวเวสสุวัณณ์ เป็นผู้ปกครองยักษ์เทวดา

สวรรคชั้นจาตุมหาราชิกาเป็นสวรรคชั้นต้น ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากภูมิมนุษย์ สวรรคซึ่งเป็นภูมิของเทพนั้นสูงขึ้นๆ ตามระดับความประณีตของสวรรค

สววรรค์ภูมิที่ ๒ คือ ดาวดึงส์ อยู่สูงกว่าสววรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา มีพระอินทร์เป็นจอมเทพ ทุกท่านคงได้ยินชื่อสววรรค์ในชั้นดาวดึงส์บ่อยๆ สววรรค์ในชั้นดาวดึงส์มี ๔ คือ สวณันทวันอยู่ทางทิศตะวันออก สวณจิตรลดาวันอยู่ทางทิศตะวันตก สวณมิสสกวันอยู่ทางทิศเหนือ สวณผารุสกวันอยู่ทางทิศใต้

สววรรค์ภูมิที่ ๓ คือ ยามา

อยู่สูงกว่าสววรรค์ชั้นดาวดึงส์

สววรรค์ภูมิที่ ๔ คือ ดุสิต

อยู่สูงกว่าสววรรค์ชั้นยามา

สววรรค์ภูมิที่ ๕ คือ นิมมานรดี

อยู่สูงกว่าสววรรค์ชั้นดุสิต

สววรรค์ภูมิที่ ๖ คือ พรนิมมิตวสวัตดี

อยู่สูงกว่าสววรรค์ชั้นนิมมานรดี

ใครอยากจะอยู่สววรรค์ชั้นไหน เมื่อไม่ใช่พระอรหันต์ก็ยังต้องเกิดอีก แต่จะเกิดที่ไหน คงไม่ถึงพรหมภูมิ เพราะการที่จะเกิดเป็นพรหมบุคคลในพรหมภูมิได้นั้น ต้องเป็นผลของฌานกุศลที่ไม่เสื่อมตามที่กล่าวแล้ว ฉะนั้น ก็คงจะเกิดในกามภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง แล้วแต่ว่าจะเป็นอบายภูมิหรือสุคติภูมิตามเหตุ คือ กรรมหนึ่งที่ได้กระทำแล้วในสังสารวัฏฏ์

รูปาวจรภูมิซึ่งเป็นที่เกิดของรูปพรหมบุคคลมี ๑๖ ภูมิ คือ
ปฐมฌานภูมิ มี ๓ ภูมิ คือ

ปาริสาชชาภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุปฐมฌานกุศลจิตที่มี
กำลังอ่อน

ปุโรหิตาภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุปฐมฌานกุศลจิตที่มี
กำลังปานกลาง

มหาพรหมาภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุปฐมฌานกุศลจิตที่
มีกำลังประณีต

ทุติยฌานภูมิ มี ๓ ภูมิ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุทุติยฌานโดย
จตุกกนัย หรือทุติยฌาน และตติยฌานโดยปัญจกนัย คือ

ปริตตภาวภูมิ ๑

อัปปมาณาภาวภูมิ ๑

อาภัสสราภูมิ ๑

ตติยฌานภูมิ มี ๓ ภูมิ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุตติยฌานโดย
จตุกกนัย หรือจตุตถฌานโดยปัญจกนัย คือ

ปริตตสุภาวภูมิ ๑

อัปปมาณสุภาวภูมิ ๑

สุกกิณหาภูมิ ๑

จตุตถฌานภูมิ มี ๗ ภูมิ คือ

เวฬุผลาภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลวจตุตถฌาน โดย
จตุกกนัย หรือ ปัญจฌานโดยปัญจกนัย

อัสัญญัตตาทภูมิ ๑ เป็นที่เกิดของผู้ที่บรรลุปัญจฌานที่มีแต่
รูปปฏิสนธิ ไม่มีจิตเจตสิกเกิดเลย

อวิหาภูมิ ๑

อตัปปาภูมิ ๑

สุทฺธสสาภูมิ ๑

สุทฺธสีภูมิ ๑

อกนิฏฐาภูมิ ๑

สุทธาวาส ๕ ภูมิ เป็นที่เกิดของ
พระอนาคามีบุคคลผู้ได้ จตุตถฌาน
โดยจตุกกนัย หรือ ปัญจฌานโดย
ปัญจกนัย

อรุปรพหมภูมิ มี ๔ ภูมิ เป็นภูมิที่เกิดของผู้ที่บรรลอรุปรมาณ
(ปัญจฌานที่เพิก रूप แล้วมี रूप เป็นอารมณ์) ตามลำดับขั้น คือ

อากาสาณัญจายตนภูมิ ๑

วิญญานัญจายตนภูมิ ๑

อาภิยัญญายตนภูมิ ๑

เหวสัญญานาสัญญายตนภูมิ ๑

ในอรุปรพหม ๔ ภูมินี้ มีแต่นามขันธ์ คือ จิตและเจตสิก
ไม่มีรูปใดๆ เกิดเลย

ในอังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต จุฬนีสสูตร พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงเรื่องของโลกและจักรวาลไว้ ถึงแม้ว่าจะไม่ใช่โดยละเอียดอย่างที่บางท่านสงสัยใคร่รู้ แต่ก็แสดงให้เห็นพระปัญญาบารมีของพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นโลกวิทู คือ ผู้ทรงรู้แจ้งโลกทั้งสิ้น

อรรถของจิตประการที่ ๔ คือ อนึ่ง จิตแม้ทุกดวงชื่อว่า จิต เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตรตามสมควร โดยอำนาจแห่งสัมปยุตตธรรม (เจตสิกที่เกิดร่วมด้วย) ทำให้จำแนกจิตออกเป็นประเภทต่างๆ ได้หลายนัย เช่น โดยชาติ ๔ ได้แก่ เป็นกุศล ๑ อกุศล ๑ วิบาก ๑ กิริยา ๑ โดยภูมิ ๔ คือ กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต

กามาวจรจิต มีทั้ง ๔ ชาติ คือ เป็นอกุศลก็มี เป็นกุศลก็มี เป็นวิบากก็มี เป็นกิริยาก็มี นอกจากกามาวจรจิตแล้ว จิตระดับที่สูงกว่านั้นไม่เป็นอกุศล คือ รูปาวจรจิตที่เป็นอกุศลไม่มี อรูปาวจรจิตที่เป็นอกุศลไม่มี โลกุตตรจิตที่เป็นอกุศลไม่มี (และที่เป็นกิริยาไม่มี)

ฉะนั้น รูปาวจรจิตจึงมี ๓ ชาติ คือ กุศล วิบาก กิริยา รูปาวจรกุศลจิตเป็นเหตุให้รูปาวจรวิบากจิต ทำกิจปฏิสันธิเป็นพรหมบุคคลในพรหมโลกภูมิหนึ่งภูมิใดในรูปพรหม ๑๕ ภูมิ และรูปาวจรปัญญาจณเป็นปัจจัยให้รูปปฏิสันธิเป็นอสังขญสัตว์พรหมบุคคลในอสังขญสัตว์พรหมภูมิ ๑ ภูมิ รูปาวจรกิริยาเป็นกิริยาจิตของพระอรหันต์ขณะที่เป็นรูปฌานจิตชั้นต่างๆ

อุปาวจรจิตก็มี ๓ ชาติ คือ กุศล วิบาก กิริยา โดยนัยเดียวกัน

อุปาวจรจิตและอุปาวจรจิตเป็นมหัคคตจิต ข้อความในอัญญสาลินี จิตตูปาทกัณฑ์ อธิบายความหมายของ “มหัคคตะ” ว่า ชื่อว่า มหัคคต เพราะถึงความเป็นสภาวะอันใหญ่ เพราะสามารถข่มกิเลสได้ เพราะมีผลไพบุลย์

กิเลสเป็นสิ่งที่ข่มไม่ได้ง่าย เพราะพอเห็นก็เกิดพอใจหรือไม่พอใจ แต่ในขณะที่จิตเป็นอัปปนาสมาธิเป็นฌานจิตนั้น จิตสงบแนบแน่นในอารมณ์ทางมโนทวาร ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้รส ไม่รู้โผฏฐัพพะ ขณะที่ เป็นฌานจิต ไม่ว่าจะเป็นระยะเวลานานเท่าไรก็ตาม ภาวังคจิตจะไม่เกิดคันแทรกเลย ไม่เหมือนกับเวลาที่เป็นกามาวจรจิต ซึ่งเป็นเวลาที่เล็กน้อยและสั้นมากเป็นปริตตธรรม เพราะเห็นชั่ววาระสั้นๆ ได้ยินชั่ววาระสั้นๆ คิดนึกชั่ววาระสั้นๆ ขณะที่ เป็นกามาวจรจิตนั้นรู้อารมณ์หนึ่งๆ ชั่ววาระที่สั้นจริงๆ เมื่อจักขุทวารวิถิจิตเกิดขึ้นรู้รูปารมณ์ คือ สิ่งที่ปรากฏทางตาดับไป ภาวังคจิตก็ต้องเกิดต่อทันทีก่อนที่มโนทวารวิถิจิตจะรับรู้สิ่งที่ปรากฏทางตาต่อจากจักขุทวารวิถิจิต กามาวจรธรรม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และจิตที่รู้รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะจึงเป็นปริตตธรรมแต่มหัคคตจิตซึ่งได้แก่ อุปาวจรจิต และอุปาวจรจิตนั้น ถึงความเป็นสภาวะอันใหญ่ เพราะสามารถข่มกิเลสได้ จึงเป็นมหัคคตจิต

ขณะที่เป็นอัปปนาสมาธิ คือ ฌานจิตเกิดดับสลับต่อกันนั้น ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่รู้โผฏฐัพพะ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และไม่คิดนึกเรื่องราว รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะใดๆ เลย จึงชื่อว่าสามารถข่มกิเลส แต่เมื่อฌานจิตดับหมดแล้ว กามาวจรจิตก็เกิดต่อ เมื่อวิถิจิตเกิดขึ้น ทางทวารต่างๆ อกุศลขณวิถิกิเกิดได้ถ้าไม่ใช่กุศล เพราะเมื่อยังไม่ได้ดับกิเลสเป็นสมุจเฉท เมื่อเห็นแล้วอกุศลจิตก็เกิดขึ้น เมื่อได้ยินแล้วอกุศลจิตก็เกิด เมื่อกายกระทบสัมผัสแล้วอกุศลจิตก็เกิด มีใครรู้บ้างว่าอกุศลจิตเกิดอยู่เรื่อยๆ เมื่อไม่รู้ก็ไม่ได้ข่ม และไม่ได้อบรมเจริญหนทางที่จะดับกิเลส

ก่อนการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ที่เห็นโทษของอกุศลจิตซึ่งเกิดสลับต่อจากเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ ก็ได้พยายามหาทางที่จะข่มกิเลส และรู้ว่าทางเดียวที่จะข่มกิเลสได้ คือ ต้องไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้รส และไม่รู้โผฏฐัพพะ เพราะถ้าเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส และรู้โผฏฐัพพะ ก็กั้นกิเลสไม่ได้ เมื่อรู้อย่างนี้จึงอบรมเจริญกุศลจิตที่ทำให้สงบจากโลภะ โทสะ โมหะ จนถึงอัปปนาสมาธิ ซึ่งไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้รส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสใดๆ นอกจากอารมณ์ที่ทำให้จิตเป็นกุศล สงบมั่นคงแนบแน่นทางใจเพียงอารมณ์เดียวเท่านั้น อัปปนาสมาธิซึ่งเป็นฌานจิตนั้นไม่ใช่หนทางที่จะดับกิเลส เพราะเมื่อฌานจิตไม่เกิด กิเลส

ก็เกิด ชั่วขณะที่เป็นรูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิตนั้นเป็นสภาวะอันใหญ่ เป็นมหัคคตะ เพราะข่มกิเลสได้โดยไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่รู้รส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ไม่เหมือนพระอนาคามีบุคคล ซึ่งเห็นแต่ดับความยินดีพอใจในรูป ได้ยินแต่ดับความยินดีพอใจในเสียง ได้กลิ่นแต่ดับความยินดีพอใจในกลิ่น ลิ้มรสแต่ดับความยินดีพอใจในรส กระทบสัมผัสแต่ดับความยินดีพอใจในเย็น ร้อน อ่อน แข็ง ดิ่งไหวที่ปรากฏ ฉะนั้น จิตจึงต่างกันเป็น ๔ ภูมิ คือ ๔ ระดับชั้น

รูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิตมี ๓ ชนิด คือ กุศล ๑ วิบาก ๑ กิริยา ๑

โลกุตตรจิตมี ๒ ชนิด คือ เป็นโลกุตตรกุศลประเภท ๑ เป็นโลกุตตรวิบากประเภท ๑ ไม่มีโลกุตตรกิริยาจิต โลกุตตรจิตมี ๘ ดวง คือ

โสดาปัตติมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศล

โสดาปัตติผลจิตเป็นโลกุตตรวิบาก

สกทาคามิมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศล

สกทาคามิผลจิตเป็นโลกุตตรวิบาก

อนาคามิมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศล

อนาคามิผลจิตเป็นโลกุตตรวิบาก

อรหัตตมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศล

อรหัตตผลจิตเป็นโลกุตตรวิบาก

โลกุตตรกุศลจิต เป็นปัจจัยให้โลกุตตรวิบากจิตเกิดสืบต่อทันที ไม่มีจิตอื่นเกิดคั่นได้เลย กุศลอื่นทั้งหมดไม่สามารถที่จะให้ผลทันที คือ ไม่ทำให้วิบากจิตเกิดสืบต่อจากกุศลจิตได้ทันที แต่โลกุตตรกุศลเป็นปัจจัยให้โลกุตตรวิบากเกิดสืบต่อทันทีโดยไม่มีจิตอื่นคั่น ระหว่างโลกุตตรกุศลจิตซึ่งเป็นเหตุ และโลกุตตรวิบากจิตซึ่งเป็นผลเลย ทันทีที่โสดาปัตติมัคคจิตซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลดับ โสดาปัตติผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตก็เกิดสืบต่อทันที ทันทีที่สกทาคามิมัคคจิตซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลดับ สกทาคามิผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตก็เกิดสืบต่อทันที ทันทีที่อนาคามิมัคคจิตซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลดับ อนาคามิผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตก็เกิดสืบต่อทันที ทันทีที่อรหัตตมัคคจิตซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลดับ อรหัตตผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตก็เกิดสืบต่อทันที

ฉะนั้น โลกุตตรวิบากจิตทั้ง ๔ จึงไม่ได้ทำปฏิสันธิกิจ ภวังกิจ และจุติกิจ ไม่เหมือนโลกียกุศลวิบากและอกุศลวิบาก เมื่อโลกุตตรกุศลจิตดับ โลกุตตรวิบากจิตก็เกิดขึ้นมีนิพพานเป็นอารมณ์ต่อจากโลกุตตรกุศลทันที ฉะนั้น ผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตนั้น จึงเป็นชนวนวิถีจิตเช่นเดียวกับโลกุตตรกุศลจิต ผลจิตเป็นวิบากจิตประเภทเดียวเท่านั้นที่เป็นชนวนวิถีจิต ทำชนวนกิจและมี

นิพพานเป็นอารมณ์ โลกุตตรกุศลจิตเกิดขึ้นเพียงขณะเดียว
ในสังสารวัฏฏ์ โดยดับกิเลสเป็นสมุจเฉทตามขั้นของโลกุตตรกุศล
จิตนั้นๆ แต่โลกุตตรวิบากจิตที่เกิดต่อจากโลกุตตรกุศลจิตนั้น
เกิดดับสลับต่อกันโดยมีนิพพานเป็นอารมณ์อีก ๒ หรือ ๓ ขณะ
ตามประเภทของบุคคล

พระโสดาบันบุคคลยังเกิดอีกอย่างมากไม่เกิน ๗ ชาติ แต่
ปฏิสนธิจิตของพระโสดาบันไม่ใช่โสดาปัตติผลจิตทำกิจปฏิสนธิ
แล้วแต่ว่าพระโสดาบันบุคคลนั้นจะเกิดในภูมิใด วิบากจิตระดับ
ภูมินั้นๆ ก็ทำกิจปฏิสนธิในภูมินั้น คือ ถ้าพระโสดาบันบุคคลนั้น
เกิดในสวรรค์ กามาวจรวิบากจิตก็ทำกิจปฏิสนธิ ถ้าพระโสดาบัน
บุคคลนั้นเกิดในพรหมภูมิใด รูปาวจรวิบากจิต หรืออรูปาวจร
วิบากจิตก็ทำกิจปฏิสนธิในภูมินั้นๆ

ฉะนั้น คำว่า ภูมิ มี ๒ ความหมาย คือ หมายถึงระดับขั้น
ของจิต ๑ และหมายถึงภูมิซึ่งเป็นที่เกิดของสัตว์โลก ๑

ภูมิซึ่งเป็นระดับขั้นของจิตมี ๔ ภูมิ คือ

กามาวจรจิต ๑

รูปาวจรจิต ๑

อรูปาวจรจิต ๑

โลกุตตรจิต ๑

ภุมิซึ่งเป็นที่เกิดของสัตว์โลก หมายถึง โอกาสโลกซึ่งเป็นสถานที่เกิดของสัตว์โลก มี ๓๑ ภุมิตามระดับชั้นของจิต คือ

กามภุมิ ๑๑ ภุมิ

รูปพรหมภุมิ ๑๖ ภุมิ

อรุปรหมภุมิ ๔ ภุมิ

คำถามทบทวน

๑. กิเลสกรรมและวัตถุกรรมต่างกันอย่างไร
๒. ปริตตกรรมคืออะไร
๓. พระพุทธเจ้ามีกามาวจรจิตไหม
๔. คำว่าภุมิหมายถึงอะไรบ้าง
๕. สุทธาวาสภุมิคืออะไร ใครเกิดในสุทธาวาสภุมิได้
๖. รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิตมีกี่ชาติ
๗. โลกุตตรจิตมีกี่ชาติ
๘. มหัคคตจิตได้แก่จิตอะไร
๙. โลกุตตรจิตเป็นวิถีจิตอะไร
๑๐. โลกุตตรวิบากจิตทำกิจอะไร

บทที่ ๑๐

จิตต่างกันโดยสัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกที่เกิดร่วมด้วย จึง
จำแนกจิตโดยนัยของเวทนาเภท คือ โดยประเภทของเวทนา
เจตสิกที่เกิดร่วมด้วยต่างกัน คือ

โสมนัสสสหคต จิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนาเจตสิก
(ความรู้สึกดีใจ)

โทมนัสสสหคต จิตเกิดร่วมกับโทมนัสเวทนาเจตสิก
(ความรู้สึกเสียใจ)

อุpekขาสหคต จิตเกิดร่วมกับอุpekขาเวทนาเจตสิก
(ความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์)

สุขสหคต จิตเกิดร่วมกับสุขเวทนาเจตสิก
(ความรู้สึกเป็นสุขทางกาย)

ทุกขสหคต จิตเกิดร่วมกับทุกขเวทนาเจตสิก
(ความรู้สึกเป็นทุกข์ทางกาย)

ขณะที่จิตเกิดขึ้น ขณะนั้นต้องมีเวทนาเจตสิกเกิดร่วมด้วย
ทุกครั้ง ฉะนั้น เวทนาเจตสิกดวงหนึ่งเกิดกับจิตดวงหนึ่ง แล้ว
แต่ว่าจะเป็นเวทนาเจตสิกประเภทใด จิตเป็นใหญ่เป็นประธานใน
การรู้แจ้งลักษณะต่างๆ ของอารมณ์ แต่เวทนาเจตสิกเป็นสภาพ

ธรรมที่รู้สึกดีใจหรือเสียใจ สุขหรือทุกข์ หรือเฉยๆ ในขณะที่รู้
อารมณ์

เมื่อจิตต่างกันโดยชาติ คือ เป็นกุศล เป็นอกุศล เป็น
วิบาก เป็นกิริยา เจตสิกที่เกิดกับจิตก็ต้องเป็นชาติเดียวกับ
จิตนั้น อกุศลเจตสิกจะเกิดกับกุศลจิต วิบากจิต และกิริยาจิต
ไม่ได้ กุศลเจตสิกจะเกิดกับอกุศลจิต วิบากจิต และกิริยาจิต
ไม่ได้ วิบากเจตสิกก็เกิดกับอกุศลจิต กุศลจิต และกิริยาจิตไม่ได้
ฉะนั้น เวทนาเจตสิกจึงต่างกัน เป็นกุศล อกุศล วิบาก กิริยา
เช่นเดียวกับเจตสิกอื่นๆ ด้วย แต่ถ้าพระผู้มีพระภาคไม่ได้ทรง
แสดงลักษณะของสภาพธรรมแต่ละประเภทไว้โดยละเอียด ก็จะมี
ผู้เข้าใจผิดในลักษณะของเวทนาเจตสิก เช่น ทุกขเวทนาทาง
กาย ซึ่งเป็นความรู้สึกไม่สบาย ปวด เจ็บนั้น เกิดร่วมกับกาย
วิญญาณซึ่งเป็นจิตที่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกายที่เกิดขึ้นชั่วขณะจิต
เดียว ไม่ใช่ขณะที่รู้สึกโทมัส ไม่แหล่ขึ้นเมื่อกระทบกับอารมณ์
ที่ไม่น่าพอใจทางกายแล้ว เมื่อจิตแต่ละขณะต่างกันโดยละเอียด
ตามเวทนาเจตสิกที่เกิดร่วมกับจิตแต่ละขณะ พระผู้มีพระภาคจึง
ได้ทรงแสดงไว้โดยละเอียดว่า จิตที่เป็นอกุศลแต่ละประเภคนั้นมี
เวทนาอะไรเกิดร่วมด้วย จิตที่เป็นวิบากแต่ละประเภคนั้นมีเวทนา
อะไรเกิดร่วมด้วย จิตที่เป็นกิริยาแต่ละประเภคนั้นมีเวทนาอะไร
เกิดร่วมด้วย

ชั่วขณะที่รู้สึกเจ็บนั้นเป็นทุกข์เวทนาทางกาย เป็นอกุศลวิบาก แต่ขณะที่ไม่พอใจเดือดร้อนกังวลเพราะทุกข์เวทนานั้นไม่ใช่วิบาก ขณะนั้นอกุศลเวทนาเกิดกับอกุศลจิตจึงไม่สบายใจ

การศึกษาพระอภิธรรมโดยละเอียดทำให้เข้าใจสภาพของเวทนาเจตสิกซึ่งเกิดกับจิตได้ถูกต้อง มิฉะนั้นก็จะพอใจ หลงติดในโสมนัสเวทนา ในสุขเวทนา หรือในอุเบกขาเวทนา โดยไม่รู้ว่าเวทนาขณะใดเป็นกุศล ขณะใดเป็นอกุศล ขณะใดเป็นวิบาก ขณะใดเป็นกิริยา

ในอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ทุติยปัณณาสก์ สนิมิตตวรรคที่ ๓ ข้อ ๓๒๘ มีข้อความว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่เป็นบาปอกุศล มีเวทนาจึงเกิดขึ้น ไม่มีเวทนาไม่เกิดขึ้น เพราะละเวทนานั้น ธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นจึงไม่มีด้วยประการ ดังนี้ ฯ

(ข้ออื่นๆ กล่าวถึงสัญญาเจตสิกซึ่งเป็นสัญญาขั้นหยาบ เจตสิกอื่นๆ ซึ่งเป็นสังขารขั้นหยาบ และจิตซึ่งเป็นวิญญูณขั้นหยาบ)

แสดงว่าเวทนาเจตสิกซึ่งเป็นความรู้สึกนั้น เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นอย่างเหนียวแน่น เมื่อไม่รู้ความจริงของเวทนาเจตสิก ก็ไม่สามารถละความรู้สึกว่าเป็นเราได้

การรู้สภาพของเวทนาเจตสิกจะก่อคุณให้สติเริ่มระลึกถึงลักษณะของเวทนาได้ มิฉะนั้นก็จะไม่ระลึกได้เลยว่าในวันหนึ่งๆ นั้นมี

เวทนา เช่นเดียวกับในวันหนึ่งๆ ก็มีแต่สภาพที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เพราะจิตเกิดขึ้นรู้สภาพธรรมนั้นๆ แต่ลองคิดว่าถ้าเห็นแล้วไม่มีความรู้สึกอะไรเลยก็ไม่เดือดร้อน ถ้าได้ยินแล้วไม่รู้สึกอะไรเลยก็ไม่เดือดร้อนอีกเหมือนกัน เมื่อได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ไผ่ฏฐัพพะ แล้วไม่รู้สึกอะไรเลยก็ไม่เดือดร้อน ก็ย่อมไม่มีบาปอกุศลกรรมใดๆ ทั้งสิ้น แต่เมื่อมีความรู้สึกเกิดขึ้น จึงติดและยึดมั่นในความรู้สึก และอยากได้สิ่งที่ทำให้รู้สึกดีใจเป็นสุข ทำให้อกุศลธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นบ่อยๆ นื่องๆ โดยไม่รู้ตัว ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา ไม่มีใครสามารถยับยั้งไม่ให้เวทนาเจตสิกเกิดขึ้น ไม่ว่าจิตเกิดขึ้นขณะใด ก็จะต้องมีเวทนาเจตสิกที่รู้สึกในอารมณ์ขณะนั้น ขณะนี้เวทนาเจตสิกย่อมจะเป็นอย่างหนึ่งอย่างใด คือ อุเบกขาเวทนา สุขเวทนา ทุกขเวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา การศึกษาธรรมไม่ใช่เพียงเพื่อให้รู้จำนวนหรือรู้ชื่อ แต่เพื่อให้รู้ลักษณะของความรู้สึกซึ่งกำลังมี ซึ่งถ้าสติไม่เกิดระลึกรู้ลักษณะของความรู้สึกที่กำลังมีในขณะนี้ แม้ความรู้สึกนั้นมีจริงเกิดขึ้นแต่ก็ดับไปแล้วเมื่อไม่รู้ลักษณะที่แท้จริงของความรู้สึก ก็ย่อมจะยึดถือความรู้สึกว่าเป็นเราซึ่งเป็นสุข เป็นทุกข์ ดีใจ เสียใจ หรือเฉยๆ

ฉะนั้น ตราบใดที่สติไม่เกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของความรู้สึก ย่อมไม่มีทางที่จะละการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เพราะทุกคนยึดมั่นในความรู้สึกว่าเป็นสิ่งสำคัญในชีวิต ทุกคน

ต้องการความรู้สึกที่เป็นสุข ไม่มีใครต้องการความรู้สึกเป็นทุกข์
 ฉะนั้น ไม่ว่าจะมีความใดที่จะให้เกิดสุขเวทนาหรือโสมนัสเวทนา
 ก็ย่อมจะพยายามชวนชวายให้เกิดความรู้สึกนั้นโดยไม่รู้ว่ขณะนั้น
 เป็นการติด เป็นความพอใจยึดมั่นในความรู้สึกซึ่งเกิดขึ้นเพราะ
 เหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป เมื่อความรู้สึกเป็นสิ่งสำคัญที่ทุกคนยึดถือ
 พระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงแสดงเวทนาเจตสิก ๑ ดวง เป็นเวทนา
 ฐาน์ เพราะเป็นสภาพธรรมซึ่งเป็นที่ยึดมั่นว่าเป็นตัวตน สัตว์
 บุคคล อย่างสำคัญชนิดหนึ่ง การที่สติจะเกิดขึ้นระลึกถูลักษณะ
 ของสภาพธรรมที่มีจริงที่เกิดขึ้นปรากฏนั้น จะต้องอาศัยการศึกษา
 การฟังเรื่องของสภาพธรรมให้ละเอียดยิ่งขึ้น และพิจารณาพิสูจน์
 สภาพธรรมที่มีจริงนั้นในชีวิตประจำวันด้วย

เวทนาเจตสิกมี ๔ ชาติ คือ เวทนาที่เป็นกุศล ๑ เวทนาที่เป็น
 อกุศล ๑ เวทนาที่เป็นวิบาก ๑ เวทนาที่เป็นกิริยา ๑ เวทนาเป็น
 สังขตธรรมเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เวทนาที่เป็นวิบาก
 ย่อมเกิดขึ้นเพราะกรรมเป็นปัจจัย เวทนาที่เป็นกุศล อกุศล กิริยา
 ไม่ใช่วิบาก จึงไม่ได้เกิดขึ้นเพราะกรรมเป็นปัจจัย แต่ก็จะต้องเกิด
 เพราะปัจจัยอื่น โดยนัยของเวทนา ๕ นั้น สุขเวทนาทางกาย
 และทุกขเวทนาทางกายเป็นชาติวิบาก เป็นผลของกรรม เวทนา
 เจตสิกที่เป็นวิบากนั้น มีกรรมที่ได้กระทำแล้วเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้น
 รู้สึกอารมณ์ที่กระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามประเภท
 ของวิบากนั้นๆ

ขณะเห็นจักขุวิญญาณเป็นวิบากจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ซึ่งเป็นวิบากเจตสิกและวิบากเจตสิกอื่นๆ โสทวิญญาณ ฆานวิญญาณ และชีวหาวิญญาณก็โดยนัยเดียวกัน แต่กายวิญญาณ อกุศลวิบากซึ่งรู้แจ้งลักษณะต่างๆ ของโผฏฐัพพารมณ์ที่กระทบสัมผัสสากายนั้นเกิดร่วมกับทุกขเวทนา และกายวิญญาณกุศลวิบากเกิดร่วมกับสุขเวทนา ไม่มีใครสามารถเปลี่ยนแปลงเวทนาที่เกิดขึ้นกับจิตประเภทต่างๆ ได้ กายวิญญาณเกิดขึ้นเพราะกรรมเป็นปัจจัย เมื่อกายปสาทรูปกระทบกับมหาภูตรูป (เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ดิ่ง ไหว) ที่เป็นอิฏฐารมณ์ สุขเวทนาจึงเกิด เมื่อกายปสาทรูปกระทบกับมหาภูตรูปที่เป็นอนิฏฐารมณ์ ทุกขเวทนาจึงเกิด ความรู้สึกที่เกิดขึ้น ปรากฏที่กายเป็นทุกขเวทนา หรือสุขเวทนาเท่านั้น จะเป็นอุเบกขาเวทนา หรือโสมนัสเวทนา หรือโทมนัสเวทนาไม่ได้เลย ต้องแยกเวทนาทางกายและทางใจ ขณะที่เห็นกายวิญญาณ สุขเวทนา หรือทุกขเวทนา เป็นชาติวิบากเป็นผลของอดีตกรรม แต่ขณะที่เดือดร้อนเป็นห่วงกังวลนั้น เป็นความรู้สึกไม่สบายใจ ขณะนั้นจึงไม่ใช่ผลของอดีตกรรม แต่เป็นผลของการสะสมของอกุศลธรรม จึงเกิดความรู้สึกไม่สบายใจไม่แช่มชื่น

นอกจากทุกขเวทนาและสุขเวทนาซึ่งเป็นชาติวิบากอย่างเดียวเท่านั้น และโทมนัสเวทนาซึ่งเป็นชาติอกุศลอย่างเดียวเท่านั้น เวทนาอื่น คือ โสมนัสเวทนา และอุเบกขาเวทนา

นั้น เป็นกุศลก็ได้ เป็นอกุศลก็ได้ เป็นวิบากก็ได้ เป็น
กิริยาก็ได้ นี่เป็นความต่างกันซึ่งแสดงให้เห็นว่าสภาพธรรม
ทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย

เคยระลึกถึงลักษณะของเวทนาบ้างหรือยัง ขณะนี้เวทนามากำลัง
เกิดขึ้นและกำลังดับไป บางท่านอาจจะเริ่มระลึกถึงลักษณะของรูป
ที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย บาง
ท่านอาจจะเริ่มระลึกถึงลักษณะของนามธรรมซึ่งเป็นสภาพรู้ในขณะ
กำลังเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ไผ่ภูฏัพพะ และนึกคิด แต่
นั้นไม่พอ เพราะสติจะต้องระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่มีจริง
ที่กำลังปรากฏทั้ง ๕ ขันธ์ คือ ทั้งรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญา
ขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ เมื่อสติยังไม่ระลึกถึงลักษณะ
ของสภาพธรรมเหล่านี้จริงๆ ก็ไม่สามารถดับกิเลสได้ เพราะ
กิเลสไม่ใช่สิ่งซึ่งจะดับได้ด้วยความรู้หรือโดยไม่มีสติ ไม่ระลึก
ถึงลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏจนทั่วจริงๆ

ขณะที่กำลังหลับมีเวทนาเจตสิกใหม่ ธรรมเป็นเรื่องที่น่าคิด
น่าพิจารณา เพราะยิ่งคิดยิ่งพิจารณาก็ยิ่งทำให้เข้าใจธรรมแจ่ม
แจ้งขึ้น ฉะนั้น จึงน่าคิดพิจารณาว่าในขณะที่กำลังหลับนั้นม
ความรู้สึกใหม่ ขณะที่กำลังนอนหลับสนิท ไม่รู้อารมณ์ของโลก
นี้เลย ไม่ว่าจะเป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทาง
ใจ ไม่ได้นึกคิด ไม่ได้ฝัน แต่เมื่อยังไม่เข้าสู่ที่สิ้นชีวิตก็ย่อมจะต้อง
มีจิตเกิดดับเป็นภวังคจิต ดำรงภาพชาติความเป็นบุคคลนั้นจนกว่า

จะตื่นขึ้น แล้วจึงจะเห็นโลกนี้ต่อไปอีกจนกว่าจะถึงเวลาหลับอีก
 ขณะหลับสนิทนั้นไม่รู้อะไรในโลกนี้เลยสักอย่างเดียว ไม่ว่าจะเป็น
 ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ที่เคยเห็น
 เคยได้ยิน เคยชอบ เคยคิดนึกถึง ในขณะที่นอนหลับสนิทนั้น
 ไม่มีอารมณ์ใดๆ ปรากฏเลย แต่จิตก็เกิดขึ้นและดับไปสลับต่อกัน
 อยู่เรื่อยๆ นามขันธ์ทั้ง ๔ คือ จิตและเจตสิกต้องเกิดร่วมกันแยก
 กันไม่ได้เลย ขณะที่นอนหลับสนิทเป็นวิบากจิต เป็นผลของอดีต
 กรรม จึงทำให้คนที่หลับนั้นยังไม่ตาย เพราะวิบากจิตเกิดดับสลับ
 ต่อดำรงภพชาติอยู่ และเมื่อจิตเกิดขึ้นก็ต้องมีเจตสิกเกิดร่วมด้วย
 ทุกครั้ง เวทนาเจตสิกเกิดกับจิตทุกดวง เวทนาเจตสิกที่เกิดกับ
 ภวังคจิตเป็นวิบากเจตสิกที่รู้สึกอารมณ์เดียวกับภวังคจิต คือ ไม่ใช่
 อารมณ์ของโลกนี้ จึงไม่รู้สีกตัว อย่างขณะที่จิตกำลังเห็นทางตา
 กำลังได้ยินทางหู เป็นต้น ไม่มีใครสามารถรู้ลักษณะของเวทนา
 เจตสิกซึ่งเกิดในขณะที่กำลังหลับได้ แต่เมื่อตื่นขึ้นก็น่าที่จะคิดอีก
 ว่าอะไรตื่น ตอนหลับก็น่าจะคิดว่าอะไรหลับ รูปไม่ใช่สภาพรู้รูป
 จึงไม่ตื่นไม่หลับ แต่นามธรรมเป็นสภาพรู้ เมื่อไม่รู้อารมณ์ที่ปรากฏ
 ในโลกนี้จึงชื่อว่าหลับ แต่จิตก็ยังเกิดดับสลับต่อดำรงภพชาติอยู่จึง
 ยังไม่ตาย

ขณะที่ตื่นนั้น อะไรตื่น จิต เจตสิกตื่นโดยเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทาง
 ตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ขณะใดที่รู้อารมณ์
 ของโลกนี้ ขณะนั้นตื่น แต่ก็หน้าที่จะพิจารณาให้ละเอียดขึ้นไปอีก

เพื่อประโยชน์แก่การเจริญสติปัฏฐาน เพราะการแสดงธรรมนั้น จุดประสงค์เพื่อเกื้อกูลให้สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ และเป็นวิริยารัมภกตา คือ คำพูดที่อุปการะเกื้อกูลให้เกิดวิริยะที่จะระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ ฉะนั้น ก็ควรที่จะพิจารณาว่า ขณะที่ตื่นนั้น จิต เจตสิกเกิดขึ้น รู้อารมณ์ของโลกนี้ตามที่เข้าใจกัน แต่ก็น่าจะคิดให้ลึกซึ้งขึ้นอีกกว่า อะไรตื่น จิต เจตสิกเกิดขึ้นพร้อมกัน วิบากจิตเกิดขึ้น รู้สิ่งที่ปรากฏทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ทางลิ้นบ้าง ทางกายบ้าง โดยยับยั้งไม่ได้เลย วิบากจิตเป็นผลของกรรม เกิดขึ้นแล้วดับไป จะหลับอยู่ตลอดไปได้ไหม ไม่มีทางที่จะเป็นไปได้เลย กรรมไม่ได้ทำให้เกิดขึ้นในชาตินี้แล้วหลับไปจนกระทั่งตาย แต่ว่ากรรมเป็นปัจจัยให้มีตา หู จมูก ลิ้น กาย เพื่อเป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้น เห็นสิ่งที่น่าพอใจ เป็นผลของกุศลกรรม เห็นสิ่งที่ไม่น่าพอใจเป็นผลของอกุศลกรรม ได้ยินเสียงที่ดีเป็นผลของกุศลกรรม ได้ยินเสียงที่ไม่ดีเป็นผลของอกุศลกรรม เป็นต้น

ฉะนั้น วิบากจิตและเจตสิกเกิดขึ้นขึ้น รู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจในชีวิตประจำวัน นอกจากนั้นแล้วยังมีอะไรอีก เมื่อตื่นแล้วนอกจากวิบากจิตเกิดขึ้น เห็นได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งกระทบสัมผัสแล้ว อกุศลธรรมหรือกิเลสทั้งหลายก็เริ่มต้น เพราะขณะหลับอยู่นั้นมีอนุสัยกิเลส คือ กิเลสที่ยังไม่ได้ดับ สะสมอยู่ในภวังคจิตทุกดวงที่เกิดดับ ใน

ขณะหลับนั้นกิเลสไม่ได้เกิดขึ้นกระทำกิจยินดี ยินร้าย เพราะ
ยังไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ลิ้มรส ไม่กระทบสัมผัส
อารมณ์ใดๆ ของโลกนี้ ขณะหลับสนิทอยู่นั้นกิเลสทั้งหลายก็ยัง
หลับอยู่ด้วย แต่เมื่อตื่นขึ้นแล้วกิเลสก็ตื่นขึ้นด้วย คือ หลังจาก
เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกายแล้ว กิเลส
ทั้งหลายก็เกิดร่วมกับอกุศลจิต ตามเหตุปัจจัยที่จะให้เกิดอกุศล
ธรรมประเภทนั้นๆ

เมื่อจำแนกจิตโดยภูมิ ๔ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ
อรูปาจรภูมิ โลกุตตรภูมินั้น จิตประณีตขึ้นตามลำดับขั้น แต่
จิตของคนส่วนมากก็เป็นกามาวจรภูมิ คือ เป็นไปในรูป เสียง
กลิ่น รส โผฏฐัพพะ กามาวจรจิตเป็นภูมิขั้นต้นของระดับของ
จิต คือ เมื่อตื่นขึ้นก็เห็น ได้ยิน ผลัดเปลี่ยนเวียนไปทางตา ทาง
หู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ในวันหนึ่งๆ จิตที่เกิด
ขึ้นนั้นนอกจากจะเป็นภูมิขั้นต้นแล้ว โดยชาติยังเป็นชาติที่เลวอีก
คือ เป็นอกุศลจิตที่ตื่นขึ้นเป็นประจำขณะที่กุศลจิตไม่เกิด เมื่อ
เห็นก็ยินดีติดข้อง เมื่อได้ยินก็พอใจติดข้องในเสียงที่ได้ยิน เป็น
ปกติธรรมดา เพราะส่วนใหญ่โลกมูลจิตเกิดบ่อยกว่าโทสมูลจิต
ซึ่งเป็นสภาพจิตที่หยาบกระด้างไม่แหลมขึ้น

ในวันหนึ่งๆ ต้องยอมรับตามความเป็นจริงว่า มีอกุศลจิต
มากกว่ากุศลจิต ถ้าไม่รู้ก็จะอบรมเจริญกุศลให้พ้นจากสภาพของ
จิตที่เลวไม่ได้ ยังคงเป็นอกุศลจิตอยู่มากเหมือนเดิม และยังมี

ความยินดีพอใจในอกุศลนั้นๆ โดยไม่เห็นว่าเป็นโทษ ฉะนั้น ก็ควรทราบว่ ที่ตื่นขึ้นมานั้นส่วนใหญ่แล้วกิเลสตื่นทั้งนั้น ทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ แล้วแต่ว่ากิเลสของใครจะวุ่นวายแค่ไหน จะทำให้เกิดความเดือดร้อนใจและกายสั่นแค่ไหน ซึ่งเมื่อรู้อย่างนี้แล้วก็ควรชวนชวายอบรมเจริญกุศลยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นชั้นทาน ศีล ความสงบของจิต หรือขั้นสติปัฏฐานที่ระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ

ไม่ใช่ว่าใครสามารถจะละโลภะได้เสียก่อนแล้วจึงจะอบรมเจริญปัญญาที่จะเป็นพระโสดาบันในภายหลัง ถึงแม้ว่าโลภะจะเกิดขึ้นก็เป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ปัญญาจะต้องระลึกถึงลักษณะของโลภะตามความเป็นจริงว่าเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งซึ่งเกิดดับ

เวทนา ๕ เกิดกับจิตต่าง ๆ ดังนี้ คือ

สุขเวทนาเกิดกับกายวิญญาณกุศลวิบากจิต ๑ ดวง

ทุกข์เวทนาเกิดกับกายวิญญาณอกุศลวิบากจิต ๑ ดวง

โสมนัสเวทนาเกิดกับโทสมูลจิต ๒ ดวง

โสมนัสเวทนาและอุเบกขาเวทนาเกิดกับจิตที่เป็นกุศลก็ได้ อกุศลก็ได้ วิบากก็ได้ กิริยาก็ได้

โทมนัสเวทนาเกิดกับจิตที่เป็นกุศล วิบาก กิริยาไม่ได้ เกิดได้เฉพาะกับจิตที่เป็นอกุศล คือ โทสมูลจิตเพียง ๒ ดวงเท่านั้น ถ้าไม่รู้แบบนี้ บางท่านอาจจะเข้าใจว่าอกุศลเป็นกุศล เช่น เวลาสงสารคนที่ทุกข์ยากเดือดร้อน ใครที่จะช่วยเหลือเขาให้พ้นจากความทุกข์ยาก ขณะที่จิตเกิดกรุณานั่นเป็นกุศลจิตที่มีกรุณาเจตสิกเกิดร่วมด้วย ซึ่งจะต้องรู้ลักษณะของเวทนาด้วยว่ารู้สึกไม่แฉ่มขึ้นบ้างหรือเปล่า ถ้ารู้สึกโทมนัสเสียใจไม่แฉ่มขึ้นก็เป็นอกุศลจิต ไม่ใช่ขณะเดียวกับที่จิตเกิดร่วมกับกรุณาเจตสิก เมื่อรู้อย่างนี้ก็จะละลายความรู้สึกเสียใจ โทมนัส ไม่แฉ่มขึ้น ซึ่งเป็นอกุศล และสามารถช่วยคนอื่นให้พ้นความทุกข์ยากได้โดยแฉ่มขึ้น ไม่โทมนัส ไม่เสียใจ ฉะนั้น จึงต้องรู้ว่าขณะใดเป็นอกุศล จึงจะละลายได้ เพราะโดยมากเข้าใจกันว่า เมื่อสงสารคนที่กำลังเป็นทุกข์เดือดร้อน ก็จะต้องพลอยเศร้าโศกเสียใจเป็นทุกข์กับบุคคลนั้นด้วย ถ้าถามว่าขณะนี้รู้สึกอย่างไร บางคนก็ตอบว่าเฉยๆ บางคนก็ดีใจ บางคนก็ไม่สบายใจ แม้เวลาที่สติระลึกตรงลักษณะของความรู้สึกนั้นก็ยากที่จะรู้ตามความเป็นจริงว่า ความรู้สึกนั้นๆ เป็นเพียงสภาพรู้ เป็นนามธรรมชนิดหนึ่งซึ่งเกิดกับจิตทุกขณะ

ขณะที่เสียงปรากฏ โสตวิญญูณเป็นสภาพรู้ที่ได้ยินเสียงนั้น ขณะนั้นมีเวทนาเจตสิกที่รู้สึกเกิดพร้อมกับโสตวิญญูณ เมื่อผัสสเจตสิกเกิดขึ้นกระทบอารมณ์นั้น จะไม่ให้เวทนาเจตสิกเกิด

ไม่ได้เลย เมื่อสติสามารถเริ่มระลึกถึงลักษณะของจิตบ้าง หรือ เวทนาเจตสิกบ้าง ก็ย่อมเป็นปัจจัยสะสมเกื้อกูลให้ไม่หลงลืม ดังนั้น เวลารู้สึกเฉยๆ ดีใจ สุข ทุกข์ หรือเสียใจนั้น แทนที่จะยังเสียใจสติก็ระลึกได้ว่าขณะนั้นก็เป็นเพียงความรู้สึกที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ฉะนั้น สติปัญญาจึงมีคุณประโยชน์ที่ละลายทุกข์ ในขณะที่รู้สึกไม่เข้มข้นได้

คำถามทบทวน

๑. อุเบกขาเวทนา โสมนัสเวทนา เป็นชาติอะไร
๒. ทุกขเวทนา สุขเวทนา เป็นชาติอะไร
๓. โทมนัสเวทนา เป็นชาติอะไร
๔. ขณะหลับสนิท เวทนาเจตสิก เป็นชาติอะไร
๕. รูปตื่นหรือหลับได้ไหม เพราะอะไร

บทที่ ๑๑

สัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกที่จำแนกจิตให้ต่างกัน โดยประเภทต่อไป คือ โดยสัมปยุตต์ หรือวิปยุตต์

คำว่า **สัมปยุตตธรรม** โดยทั่วไปหมายถึง เจตสิกซึ่งเป็นสภาพธรรมที่เกิดกับจิต แต่เมื่อกล่าวถึงจิตที่ต่างกันโดยเป็นสัมปยุตต์นั้นมี ๕ ประเภท คือ เป็นอกุศลสัมปยุตต์ ๔ ประเภท เป็นโสภณสัมปยุตต์ ๑ ประเภท

อกุศลสัมปยุตต์ ๔ คือ

ทวิฏฐิตสัมปยุตต์	จิตเกิดร่วมกับทวิฏฐิเจตสิก คือ ความเห็นผิด
ปฏิมสัมปยุตต์	จิตเกิดร่วมกับโทสเจตสิก
วิจิกิจฉาสัมปยุตต์	จิตเกิดร่วมกับวิจิกิจฉาเจตสิก คือ ความสงสัยในสภาพธรรม
อุทธัจจสัมปยุตต์	จิตเกิดร่วมกับอุทธัจจเจตสิก คือ สภาพธรรมที่ไม่สงบ

โสภณสัมปยุตต์ ๑ คือ

ญาณสัมปยุตต์	จิตเกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก

อกุศลจิต ๑๒ ดวง จำแนกโดยสัมปยุตต์

โลภมูลจิต ๘ ดวง เกิดร่วมกับทวิฏฐิเจตสิก ความเห็นผิด เป็นทวิฏฐิตตสัมปยุตต์ ๔ ดวง ไม่เกิดร่วมกับความเห็นผิด เป็นทวิฏฐิตตวิปยุตต์ ๔ ดวง

โทสมูลจิต ๒ ดวง เป็นปฏิฆสัมปยุตต์ คือ เกิดร่วมกับโทสเจตสิกซึ่งเป็นสภาพธรรมที่หยาบกระด้างทั้ง ๒ ดวง

โมหมูลจิต ๒ ดวง เกิดร่วมกับวิจิจจนาเจตสิก เป็นวิจิจจนาสัมปยุตต์ ๑ ดวง เกิดร่วมกับอุทธัจจเจตสิก เป็นอุทธัจจสัมปยุตต์ ๑ ดวง

รวมอกุศลจิต ๑๒ ดวง เป็นสัมปยุตต์ ๘ ดวง เป็นวิปยุตต์ ๔ ดวง

โลภมูลจิตทวิฏฐิตตสัมปยุตต์ (และทวิฏฐิตตวิปยุตต์) นั้นต่างกันเป็น ๔ คือ เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ๒ ดวง เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ๒ ดวง

โลภมูลจิตที่เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา (และอุเบกขาเวทนา) นั้นต่างกันเป็น ๔ คือ เป็นอสังขาริกเกิดขึ้น โดยไม่อาศัยการชักจูง ๒ ดวง เป็นสังขาริกเกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง ๒ ดวง

รวมโลกมูลจิต ๘ ดวง คือ

โสมนัสสสหคตํ ทิฏฐิจิตตสมุปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

โสมนัสสสหคตํ ทิฏฐิจิตตสมุปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

โสมนัสสสหคตํ ทิฏฐิจิตตวิปปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

โสมนัสสสหคตํ ทิฏฐิจิตตวิปปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฐิจิตตสมุปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฐิจิตตสมุปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฐิจิตตวิปปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฐิจิตตวิปปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

โทสมูลจิต ๒ ดวงนั้นเกิดร่วมกับปฏิกมฺเ คือ โทสเจตสิก จึงเป็นปฏิกมฺเสมุปยุตฺตํทั้ง ๒ ดวง เพราะเมื่อโทมนัสเวทนาเกิดขึ้นนั้นต้องมีโทสเจตสิกซึ่งเป็นสภาพธรรมที่หยาบกระด้างประทุษร้ายเกิดร่วมด้วยทุกครั้ง ไม่เหมือนกับโสมนัสเวทนาและอุเบกขาเวทนาซึ่งเกิดร่วมกับโลกมูลจิต หรือกุศลจิต หรือวิบากจิต หรือกิริยาจิตก็ได้ ฉะนั้น เมื่อโทสมูลจิต ๒ ดวง เกิดร่วมกับโทมนัสเวทนาจึงต้องเป็นปฏิกมฺเสมุปยุตฺตํทั้ง ๒ ดวง และโทสมูลจิตต่างกันเป็น ๒ ดวง ก็เพราะเป็นอสงฺขาริก คือ เกิดขึ้นเองโดยไม่มีอาศัยการชักจูง ๑ และเป็น สสงฺขาริก คือ เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง ๑ ดังนั้น โทสมูลจิต ๒ ดวง คือ

โหมนสฺสสหคํ ปฏิขสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

โหมนสฺสสหคํ ปฏิขสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

โหมมูลจิตต่างกันเป็น ๒ ดวง คือ ดวงหนึ่งเป็นวิจิกิจฉา
สัมปยุตต์ เกิดร่วมกับวิจิกิจฉาเจตสิกซึ่งสงสัยในพระพุทฺธ พระ
ธรรม พระสงฆ์ ชันท์ ธาตุ อดีต ปัจจุบัน อนาคต เป็นต้น
อีกดวงหนึ่งเป็น อุทฺธจฺจสัมปยุตต์

โมหเจตสิก เป็นเจตสิกที่ไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง
แม้ว่ากำลังเผชิญหน้ากับอารมณ์ ก็ไม่สามารถรู้ลักษณะที่แท้จริง
ของอารมณ์ที่ปรากฏได้ เช่น ในขณะที่กำลังเห็นนี้ ไม่รู้ว่าสิ่งที่
ปรากฏทางตาเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่ง เมื่อไม่รู้ก็สงสัยว่าลักษณะ
ของสภาพธรรมที่เพียงปรากฏทางตานั้น ต่างกับที่เคยเข้าใจว่า
สิ่งที่เห็นเป็นคนหรือเป็นวัตถุสิ่งของอย่างไร ขณะใดที่สงสัย ขณะ
นั้นเป็นโหมมูลจิตวิจิกิจฉาสัมปยุตต์ แต่ก็ไม่ใช่ว่าความสงสัยจะ
เกิดตลอดเวลา ขณะใดที่สงสัยในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์
และในลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ ขณะนั้นเป็นโหมมูลจิต
ที่เกิดร่วมกับวิจิกิจฉาเจตสิก

โดยปกติ เมื่อเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส
กายแล้ว ถ้าขณะนั้นจิตที่เกิดต่อไม่เป็นกุศลจิตหรืออกุศลจิต
ประเภทอื่นๆ ก็เป็นโหมมูลจิตอุทฺธจฺจสัมปยุตต์ เพราะว่าขณะ
นั้นไม่ได้มีความสงสัยเกิดร่วมด้วย ไม่มีโลภเจตสิกเกิดร่วมด้วย
ไม่มีโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย ฉะนั้น จึงรู้ลักษณะของโหมมูลจิต

อุทัจจสัมปยุตต์ได้ว่า ขณะใดที่หลงลืมสติ ขณะนั้นกำลังไม่รู้
ในสภาพของอารมณ์ที่ปรากฏ และขณะที่อกุศลจิตไม่เกิดร่วมกับ
โลภเจตสิก หรือโทสเจตสิก และวิจิกิจฉาเจตสิก อกุศลจิตขณะ
นั้นก็จะเป็น โมหมูลจิต อุทัจจสัมปยุตต์ ดังนั้น โมหมูลจิต
๒ ดวง คือ

อุปกุขาสหคต วิจิกิจฉาสัมปยุตต์ ๑ ดวง

อุปกุขาสหคต อุทัจจสัมปยุตต์ ๑ ดวง

รวมอกุศลจิต ๑๒ ดวง เป็นสัมปยุตต์ ๘ ดวง เป็น
วิปยุตต์ ๔ ดวง

สำหรับโสภณสัมปยุตต์ คือ ญาณสัมปยุตต์นั้น จิตขณะใด
เกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก ขณะนั้นก็เป็ยญาณสัมปยุตต์

คำถามทบทวน

๑. ทิฏฐิเจตสิก เกิดกับจิตกี่ดวง
๒. ทิฏฐิเจตสิก เกิดร่วมกับเวทนาอะไร
๓. โทสเจตสิก เกิดร่วมกับเวทนาอะไร
๔. โสมนัสเวทนา เกิดกับอกุศลจิตประเภทใด
๕. อุเบกขาเวทนา เกิดกับอกุศลจิตอะไรบ้าง

บทที่ ๑๒

จิตต่างกันโดยประเภทของสังขาร คือ เป็นอสังขาริก หรือ สสังขาริก

คำว่า **สังขาร** ในพระไตรปิฎกมีความหมายหลายนัย คือ **สังขารธรรม ๑**

สังขารขันธ์ ๑

อภิสังขาร ๑

อสังขาริก และสสังขาริก ๑

สังขารธรรม คือ สภาพธรรมที่เกิดขึ้นเพราะปัจจัยปรุงแต่ง เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป สังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เกิดขึ้นเพียงชั่วขณะที่เล็กน้อยที่สุดแล้วก็ดับไปหมดสิ้น

สังขารธรรม ได้แก่ จิต เจตสิก และรูป

ปรมาตถธรรม มี ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน
ปรมาตถธรรม ๓ คือ จิต เจตสิก รูป เป็นสังขารธรรม มีปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น และตั้งอยู่ชั่วขณะที่สั้นมากแล้วก็ดับไป นิพพานไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง นิพพานจึงเป็นสภาพธรรมที่ไม่เกิดดับ นิพพานเป็นวิสังขารธรรม

สังขารธรรม ๓ คือ จิต เจตสิก รูป จำแนกเป็น ชั้น ๕ คือ

รูปทุกรูป			เป็น รูปชั้น
เวทนาเจตสิก	๑	ดวง	เป็น เวทนาชั้น
สัญญาเจตสิก	๑	ดวง	เป็น สัญญาชั้น
เจตสิกที่เหลือ	๕๐	ดวง	เป็น สังขารชั้น
จิตทุกดวง			เป็น วิญญานชั้น

ฉะนั้น สังขารชั้น ได้แก่ เจตสิก ๕๐ ดวง เวทนาเจตสิก และสัญญาเจตสิก ส่วนสังขารธรรม ได้แก่ จิต ทั้งหมด ๘๙ ดวง เจตสิกทั้งหมด ๕๒ ดวง รูปทั้งหมด ๒๘ รูป

ความหมายของสังขารธรรมกว้างกว่าสังขารชั้น เพราะจิตเจตสิก รูป เป็นสังขารธรรม แต่เฉพาะเจตสิก ๕๐ ดวง เท่านั้นที่เป็นสังขารชั้น และในเจตสิก ๕๐ ดวงซึ่งเป็นสังขารชั้นนั้น เฉพาะเจตนาเจตสิกดวงเดียวเท่านั้นที่เป็นอภิสังขาร ในปฏิจลสมุปบาท อวิชชาเป็นปัจจัยแก่สังขาร สังขารเป็นปัจจัยแก่วิญญาน ฯลฯ สังขารในปฏิจลสมุปบาท หมายถึง เจตนาเจตสิกซึ่งเป็นอภิสังขาร เป็นสภาพที่ปรุงแต่งอย่างย้ง คือ เป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมซึ่งจะทำให้เกิดผล คือ วิบาก

จิตและเจตสิก แม้ว่าเจตสิกอื่นๆ ก็ปรุงแต่งให้จิตเกิดขึ้น เช่น ผัสสเจตสิก ถ้าไม่มีผัสสเจตสิกซึ่งเป็นสภาพธรรมที่กระทบอารมณ์ จิตเห็นก็มีไม่ได้ จิตได้ยิน จิตได้กลิ่น จิตลิ้มรส จิตรู้สิ่งกระทบสัมผัส จิตคิดนึกต่างๆ ก็มีไม่ได้ แต่ผัสสเจตสิกก็ไม่ใช่อภิสังขาร เพราะเพียงกระทบอารมณ์แล้วก็ดับหมดสิ้นไป

ฉะนั้น ในสังขารชั้นที่ ๕๐ ดวงนั้น เฉพาะเจตนาเจตสิกดวงเดียวเท่านั้นที่เป็นอภิสังขาร คือ เป็นสภาพที่ปรุงแต่งอย่างยิ่ง โดยเป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม เป็นกัมมปัจจัยที่ทำให้ผล คือ วิบากจิตเกิดขึ้น

**สังขารในปฏิจจสมุปปาทมี ๓ คือ ปุญญาภิสังขาร ๑
อปุญญาภิสังขาร ๑ อาเนญยาภิสังขาร ๑**

ปุญญาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่เกิดกับกามาวจรกุศลจิต และรูปาวจรกุศลจิต

อปุญญาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่เกิดกับอกุศลจิต

อาเนญยาภิสังขาร ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่เกิดกับรูปาวจรกุศลจิต ซึ่งเป็นกุศลที่มั่นคงไม่หวั่นไหว

กามาวจรกุศลจิตเกิดขึ้นชั่วขณะเล็กๆ น้อยๆ และหวั่นไหวง่าย เพราะเกิดขึ้นวาระหนึ่งๆ เพียงชั่ว ๗ ขณะเท่านั้น การให้ทาน การวิริยเหตุจริต การเจริญกุศลอื่นๆ ย่อมเกิดขึ้นเป็น

ครั้งคราว นอกจากนั้นอกุศลจิตก็เกิดมากมายหลายวาระทีเดียว
 รูปาวจรกุศลจิตเป็นกุศลญาณสัมปยุตต์ ประกอบด้วยปัญญา
 เจตสิก เป็นจิตที่สงบถึงขั้นอุปนาสมาธิที่มีรูปเป็นอารมณ์ จึง
 เป็นมหัคคตกุศลที่ใกล้เคียงกับกามาวจรกุศล เพราะยังมีรูปเป็น
 อารมณ์ อาเนญชาภิสังขารเป็นรูปฌาน คือ เป็นปัญจฌาน
 ที่ไม่มีรูปเป็นอารมณ์ จิตในขณะนั้นไม่หวั่นไหวเพราะไม่มีรูปเป็น
 อารมณ์ จึงให้ผลอย่างไพบูรณ์ คือ ทำให้รูปฌานวิบากจิตเกิด
 ในรูปพรหมภูมิ ซึ่งมีอายุที่ยืนยาวมากตามกำลังของรูปาวจร
 กุศลจิต การเกิดในสวรรค์เป็นสุขเพราะไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ทุกข์
 ยาก ลำบากกายอย่างในภูมิมนุษย์และในอบายภูมิ แต่มีอายุไม่
 ยืนยาวเท่ารูปพรหมภูมิ และรูปพรหมภูมิก็มีอายุไม่ยืนยาวเท่ากับ
 อรูปพรหมภูมิ เพราะอรูปพรหมภูมิเป็นผลของอรูปฌานกุศล ซึ่งเป็น
 อาเนญชาภิสังขาร

สังขารธรรม ได้แก่ จิต เจตสิก รูป

สังขารชั้น ๑ ได้แก่ เจตสิก ๕๐

(เว้นเวทนาเจตสิก และสัญญาเจตสิก)

อภิสังขาร ได้แก่ เจตนาเจตสิก ๑ ดวง

(เป็นสังขารชั้น ๑ ในสังขารชั้น ๕๐ ดวง)

การจำแนกความต่างกันของจิตโดยประเภทอสังขาริกและ
 สสังขาริกนั้นแสดงให้เห็นว่า แม้กุศลจิต หรืออกุศลจิต หรือ

วิบากจิต หรือกิริยาจิต ซึ่งเกิดร่วมกับเจตนาเจตสิกนั้นก็ยังต่าง
กันออกไปโดยประเภทที่เป็นอสังขาริกบ้าง และเป็นสังขาริก
บ้าง ในอัฐฐสาลินี จิตตูปาทกัณฑ์ มีข้อความอธิบายว่า
ชื่อว่า สสังขาร เพราะเป็นไปกับด้วยสังขาร (เครื่องชักจูง)
สังขารในที่นี้หมายความว่าถึงชักจูงด้วยตนเอง หรือผู้อื่นชักจูง
หรือสั่งให้กระทำ นี่เป็นสภาพจิตในชีวิตประจำวัน ซึ่งไม่ว่า
จะเป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม บางครั้งก็เกิดขึ้นเองโดยอาศัยการ
สะสมมาในอดีต เป็นปัจจัยแรงกล้าที่ทำให้กุศลหรืออกุศลประเภท
หนึ่งประเภทใดมีกำลังเกิดขึ้นเอง ไม่ต้องอาศัยการชักจูงใดๆ เลย
สภาพจิตที่เกิดโดยไม่อาศัยการชักจูงนั้นเป็นอสังขาริก คือ
ไม่อาศัยการชักจูง แต่ว่าบางครั้งบางขณะไม่ว่าจะเป็นกุศลหรือ
อกุศลก็ตามที่เกิดขึ้นนั้น มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นได้เพราะอาศัย
การชักจูงของตนเอง หรือการชักจูงของบุคคลอื่นก็ได้ อกุศลและ
กุศลที่มีกำลังอ่อนที่อาศัยการชักจูงนั้นเป็นสังขาริกจิต

นี่ก็แสดงให้เห็นว่าแม้จะเป็นกุศลหรืออกุศลก็ยังต่างกัน บาง
ขณะเป็นกุศลหรืออกุศลที่มีกำลังแรง เกิดขึ้นโดยมีการสะสมของ
ตนเองเป็นปัจจัย และบางครั้งบางขณะก็เป็นกุศลหรืออกุศลที่
มีกำลังอ่อน ต้องอาศัยการชักจูงของตนเองหรือการชักจูงของ
บุคคลอื่นจึงเกิดขึ้นได้

บางครั้งอกุศลจิตมีกำลังเกิดขึ้นทันทีตามการสะสมที่พอใจ
หรือไม่พอใจอารมณ์ขณะนั้น แต่บางครั้งไม่เป็นเช่นนั้น เช่น

ไม่ค่อยอยากไปดูหนังหรือละคร แต่เมื่อญาติพี่น้องเพื่อนฝูงชวนก็ไป จิตในขณะนั้นอยากจะไปหรือเปล่า ไปดูก็ได้ไม่ดูก็ได้ แต่เมื่อมีใครชวนก็ไป ถ้าลำพังคนเดียวก็ไม่ไป หรือบางครั้งก็นึกว่าหนังเรื่องนี้ก็คงจะสนุกน่าดู ก็อยากจะไปเหมือนกัน แต่ไม่ไปเพราะว่ายังไม่มีกำลังกล้าถึงกับจะไปทันที ชีวิตประจำวันจริงๆ นั้นรู้ได้ว่า ขณะใดเป็นจิตที่มีกำลังกล้า หรือขณะใดเป็นจิตที่มีกำลังอ่อน ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายอกุศลที่เป็นโลภะ โทสะ หรือฝ่ายกุศลก็ตาม บางคนเมื่อทราบข่าวว่ามีการทอดกฐินก็อยากจะไปทันที และชักชวนคนอื่นไปด้วย แต่บางคนนั้นถึงแม้ว่าจะถูกชักชวนแล้ว แต่ถ้าคนนั้นไม่ไปคนนั้นไม่ไปก็ไม่ไปด้วย ฉะนั้นสภาพของกุศลจิตและอกุศลจิตก็มีกำลังต่างกัน ตามเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งให้เกิดขึ้นเป็นไปในขณะนั้น แม้ว่าจะมีเจตสิกประกอบเท่ากันก็ตาม

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอสังขาริกจิตและสสังขาริกจิต เพื่อให้เห็นความละเอียดของจิตว่า แม้เป็นจิตที่มีจำนวนเจตสิกเกิดร่วมด้วยเท่ากัน ไม่ต่างกันเลย แต่สภาพของจิตก็ต่างกันเป็นอสังขาริก และสสังขาริก ตามกำลังของเจตสิกที่เกิดร่วมด้วย เพื่อที่จะให้เห็นพระมหากรุณาธิคุณของพระผู้มีพระภาคที่ทรงพระมหากรุณาแสดงพระธรรมโดยละเอียด ข้อความในอรรถุสาลินี อรรถกถา ธรรมสังคณีปกรณ์ จิตตูปปาทกัณฑ์แสดง “อนันตะ” ความกว้างใหญ่ที่สุด ๔ อย่างว่า

ในที่นี้ท่านถือเอา “อนันตะ” ๔ อย่าง ก็อนันตะ ๔ อย่าง คือ อากาศเป็นอนันตะไม่มีที่สุด ๑ จักรวาลเป็นอนันตะไม่มีที่สุด ๑ สัตตนิกาย คือ หมู่สัตว์เป็นอนันตะไม่มีที่สุด ๑ พุทธญาณเป็นอนันตะไม่มีที่สุด ๑

จริงอยู่การกำหนดอากาศว่าในทิศบูรพา ในทิศปัจฉิม ในทิศอุดร หรือในทิศทักษิณ มีเท่านั้นร้อยโยชน์ หรือมีเท่านั้นพันโยชน์ย่อมไม่ได้ (ลองกำหนดอากาศทางทิศตะวันออกว่า มีเท่าไร ก็โยชน์ ก็ร้อยโยชน์ ก็พันโยชน์ ก็ไม่มีใครกำหนดได้ แม้ทิศอื่นๆ ก็โดยนัยเดียวกัน) แม้จะพึงเอาฉ้อนเหล็กขนาดเท่าเขาสิเนรุทาบแผ่นดินแยกเป็น ๒ ส่วนแล้ว โยนฉ้อนเหล็กไป ฉ้อนเหล็กก็ฟุ้งตกลงไปข้างล่างโดยแท้ หากมีที่รองรับไว้ได้ไม่ ชื่อว่าอากาศเป็นอนันตะ คือ ไม่มีที่สิ้นสุดเลยอย่างนี้

การกำหนดจักรวาลทั้งหลายว่าก็ร้อย ก็พัน หรือก็แสน จักรวาลย่อมไม่ได้ จริงอยู่แม้ถ้าว่าทำวมหาพรหมทั้ง ๔ ผู้เกิดในอกนิฏฐภพ (รูปพรหมภูมิชั้นสุทธาวาสชั้นที่ ๕ ซึ่งเป็นรูปพรหมภูมิชั้นสูงที่สุด) ผู้มีความเร็วขนาดที่สามารถผ่านแสนจักรวาลไปได้ ชั่วเวลาเพียงเท่าที่ลูกศรที่เร็วมากของนายขมังธนูผู้มีกำลังแข็งแรง ผ่านเงาต้นตาลด้านขวางจะพึงวิ่งมา ด้วยความเร็วขนาดนั้น ด้วยคิดว่าเราจักดูขอบแห่งจักรวาล ทำวมหาพรหมเหล่านั้น ไม่ทันได้เห็นขอบแห่งจักรวาลก็จะพึงปรินิพพานก่อนโดยแท้ จักรวาลทั้งหลายจึงชื่อว่าเป็นอนันตะ ไม่มีที่สิ้นสุดอย่างนี้

ก็ประมาณแห่งสัตว์ที่อยู่ในน้ำ และที่อยู่บนบก ในจักรวาลทั้งหลายว่า มีประมาณเท่านี้ ย่อมไม่มี สัตตนิกายจึงชื่อว่า อนันตะ (ไม่มีที่สิ้นสุด) อย่างนี้

พุทธญาณ ชื่อว่า อนันตะแท้แม้กว่าอนันตะทั้ง ๓ นั้น

อากาศก็เห็นอยู่แล้วว่าไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีใครสามารถจะวัดว่ากี่ร้อย กี่พัน กี่แสนโยชน์ หรือแม้จักรวาล ก็ไม่มีใครสามารถจะนับได้ว่าทั้งหมดมีเท่าไร ใครอยากจะนับดาว นับจักรวาล ก็ไม่มีวันสำเร็จ เพราะว่าจักรวาลเป็นอนันตะไม่มีที่สิ้นสุด หรือแม้สัตตนิกาย คือ หมู่สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในจักรวาลก็ไม่มีใครสามารถทำสถิติว่ามีจำนวนเท่าไร ทั้งมนุษย์ ทั้งเทพ ทั้งพรหม ทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำ ทั้งสัตว์ในอบาย แต่พุทธญาณชื่อว่าเป็นอนันตะคือ ไม่มีที่สิ้นสุดแม้กว่าอนันตะทั้ง ๓ นั้น คือ บรรดาสัตว์ที่หาประมาณมิได้ ในจักรวาลอันหาประมาณมิได้ ในอากาศอันหาประมาณมิได้ อย่างนี้

เมื่อคิดถึงสัตว์ทั้งหลายที่มีอยู่ในจักรวาลมากมายนับไม่ถ้วนแล้ว จิตของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นจะวิจิตรต่างๆ กันมากสักเพียงไหน

กุศลจิตที่เป็นกามาวจร สหระคตด้วยโสมนัส (เกิดพร้อมกับโสมนัสเวทนา) เป็นญาณสัมปยุตต์ เป็นอสังขาริก (เกิดโดยไม่

อาศัยการชักจูง) ย่อมเกิดแก่สัตว์หนึ่งๆ มากมาย แม้สัตว์มีจำนวนมาก จิตก็เกิดขึ้นมากดวง

กุศลจิตไม่ใช่มีดวงเดียว กุศลจิตที่เกิดแม้โดยประเภทที่เป็น กามาวจรกุศล ซึ่งเกิดพร้อมกับปัญญา คือ เป็นญาณสัมปยุตต์ และเป็นอสังขาริก คือ มีกำลังแรงกล้านั้นก็ไม่ใช่มีแต่เฉพาะดวงเดียว ต้องเป็นไปต่างๆ ตามจำนวนของสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งจิตของคนหนึ่งเกิดขึ้นเพียงขณะหนึ่ง แม้จิตจะเกิดขึ้นมากดวงตามจำนวนของสัตว์ทั้งหลาย แต่กุศลจิตแม้ทั้งปวงเหล่านั้นก็เป็นอย่างเดียวกัน โดยอรรถว่าเป็นกามาวจร โดยอรรถว่าสหคตด้วยโสมนัส โดยอรรถว่าเป็นญาณสัมปยุตต์ โดยอรรถว่าโดยฐานะเป็นอสังขาริกด้วยกัน

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงกำหนดกามาวจรกุศลจิตแม้ทั้งปวงที่เกิดแก่สัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ ในจักรวาลทั้งหลายอันหาประมาณมิได้เช่นนี้ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ ดูจว่าทรงชั่งด้วยตราชั่งใหญ่ ประคุดทรงใส่ในทะนานนับอยู่ฉะนั้น และทรงกระทำให้ ๘ ส่วนเท่านั้น ทรงแสดงว่าจิตเหล่านั้น (กามาวจรกุศลจิต) มี ๘ ดวงพอดี โดยอรรถที่บันทึกพึงเห็นพ้องด้วย (คือคัดค้านไม่ได้)

แสดงว่าถึงแม้ว่ากามาวจรกุศลจิตจะมีมาก แต่พระผู้มีพระภาคก็ทรงนับ และทรงจัดกามาวจรกุศลเป็นมหากุศล ๘ ดวง หรือ ๘ ประเภท ซึ่งใครๆ ก็ไม่สามารถที่จะคัดค้านได้โดยความต่างกันที่

อุเบกขาเวทนาและโสมนัสสเวทนา โดยความต่างกันที่จะประกอบ
ด้วยปัญญาและไม่ประกอบด้วยปัญญา โดยความต่างกันที่เป็น
อสังขาริกและสังขาริก

ดังนั้น กามาวจรกุศล หรือ มหากุศล ๘ ดวง คือ

ดวงที่ ๑ โสมนัสสหคต ฌาณสมุပ္पยุตต อสงฺขาริก

ดวงที่ ๒ โสมนัสสหคต ฌาณสมุပ္पยุตต สสงฺขาริก

ดวงที่ ๓ โสมนัสสหคต ฌาณวิปฺปยุตต อสงฺขาริก

ดวงที่ ๔ โสมนัสสหคต ฌาณวิปฺปยุตต สสงฺขาริก

ดวงที่ ๕ อุเปกฺขาสหคต ฌาณสมุပ္पยุตต อสงฺขาริก

ดวงที่ ๖ อุเปกฺขาสหคต ฌาณสมุပ္पยุตต สสงฺขาริก

ดวงที่ ๗ อุเปกฺขาสหคต ฌาณวิปฺปยุตต อสงฺขาริก

ดวงที่ ๘ อุเปกฺขาสหคต ฌาณวิปฺปยุตต สสงฺขาริก

เคย่วง เคยเพลี่ย เคยเปื้อไหม บางขณะจิตคิดจะทำกุศล
อย่างนั้นอย่างนี้ แต่แล้วก็อ่อนกำลังไป หรือว่าเกิดวังขึ้นมา สติ
จะระลึกถึงลักษณะสภาพของจิตในขณะนั้นไหม ถ้าไม่ระลึกก็เป็น
เรา ความง่วงมีจริง ความท้อถอย ความท้อแท้ ความเหนื่อย
หน่าย ความรู้สึกอ่อนเพลียมีจริง ถ้าสติไม่ระลึกถึงลักษณะของ
สภาพธรรมเหล่านั้นตามความเป็นจริง ก็ไม่รู้สภาพธรรมนั้นๆ
ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ไม่ใช่เรา เป็นแต่เพียงลักษณะของจิต

ซึ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงแสดงจิตโดยประเภทต่างๆ เช่น โดยประเภทที่เป็นอสังขาริก และสังขาริก โภกมุลจิตที่เป็นอสังขาริกก็มี เป็นสังขาริกก็มี โทสมุลจิตที่เป็นอสังขาริกก็มี สังขาริกก็มี กุศลจิตที่เป็นอสังขาริกก็มี สังขาริกก็มี ขณะที่สัตว์รู้ลักษณะของสภาพธรรมเหล่านั้น ก็รู้ว่าเป็นนามธรรมไม่ใช่รูปธรรม

ความท้อแท้ ความท้อถอย ไม่ใช่รูป เป็นสภาพของ ถีนมิทธเจตสิกซึ่งเกิดกับอกุศลจิตที่เป็นสังขาริก เพราะเป็นจิตที่ไม่มีกำลัง

จิตที่ต่างกันเป็นอสังขาริกและสังขาริกนั้นเป็นจิตประเภท กามาวจรจิตเท่านั้น เพราะกามาวจรจิตเป็นจิตภูมิต่ำที่สุด เป็นจิตซึ่งเกิดขึ้นเป็นปกติในชีวิตประจำวัน ในขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ผัสสวัตถุ และคิดนึกเรื่องราวของรูป เสียง กลิ่น รส โสภณวัตถุ บางครั้งก็มีกำลังแรงกล้า และบางครั้งก็มีกำลังอ่อนตามเหตุตามปัจจัย แต่จิตระดับที่สูงกว่านี้ คือ รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และโลกุตตรจิตนั้น ไม่จำแนกเป็นอสังขาริกบ้าง หรือสังขาริกบ้าง แม้ว่าจิตเหล่านี้จะเกิดขึ้นเองไม่ได้ ต้องอาศัยการอบรมเจริญไปจนกว่าจิตนั้นๆ จะเกิดขึ้น ไม่ใช่โดยนัยเดียวกับ กามาวจรจิตที่ต่างกัน เป็นจิตที่มีกำลังแรงกล้าและจิตที่มีกำลังอ่อน

ทุกท่านพอที่จะรู้สภาพของอสังขาริกจิตและสสังขาริกจิตของท่านเองได้ เช่น ท่านที่มาฟังธรรมต้องอาศัยใครชักชวนหรือเปล่า ตอนแรกอาจจะไม่ยอมมาเอง เมื่อถูกชักชวนมาจึงมา แต่ว่าตอนหลังๆ ก็มาเอง สภาพของจิตที่มาเองและถูกชักชวนจึงมานั้นต่างกัน และไม่ใช่ว่าจะมีแต่สสังขาริกจิตตลอดไป หรือว่าอสังขาริกจิตตลอดไป อย่างท่านที่ถูกชวนไปดูหนัง ตอนถูกชวนไปก็เป็นจิตที่มีกำลังอ่อน แต่ถ้าหนังสนุกตื่นเต้น หัวเราะสนุกสนาน ในขณะนั้นไม่ใช่จิตที่มีกำลังอ่อนแล้ว ไม่ต้องมีใครมาชวนให้หัวเราะ ไม่ต้องมีใครมาชวนให้สนุก แต่จิตขณะนั้นเองมีกำลังและเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนาจึงสนุกและหัวเราะจึงเป็นอสังขาริก แสดงให้เห็นสภาพที่เป็นอนัตตาของจิตแต่ละขณะที่เกิดขึ้นเป็นไปตามเหตุปัจจัย แม้ว่าขณะนี้เกิดขึ้นเป็นอย่างนี้ ขณะต่อไปก็เกิดขึ้นเป็นอีกอย่างหนึ่ง ตามเหตุตามปัจจัยได้

คำถามทบทวน

๑. สังขารธรรม สังขารขันธ อภิสังขาร อสังขาริก สสังขาริก คืออะไร
๒. โลกมุขจิต ๘ ดวง และมหากุศลจิต ๘ ดวง มีอะไรเหมือนกัน และมีอะไรต่างกัน

บทที่ ๑๓

จิตต่างกันโดยสัมปยุตตธรรมที่เป็น “เหตุ”

สภาพธรรมที่เป็นสังขารธรรมนั้นจะเกิดขึ้นมาเองลอยๆ โดยไม่อาศัยปัจจัยอะไรเลยไม่ได้ ปรมาตถธรรมที่เป็นสังขารธรรมมี ๓ คือ จิต เจตสิก รูป จิตอาศัยเจตสิกเป็นปัจจัยจึงเกิดขึ้น และจิตบางดวงก็อาศัยเจตสิกและรูปเป็นปัจจัยเกิดขึ้น รูปอาศัยรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดขึ้น และรูปบางรูปก็อาศัยจิตและเจตสิกและรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดขึ้น ฉะนั้น จิตต่างกันโดยเหตุ คือ จิตบางดวงก็เกิดร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุ และจิตบางดวงก็เกิดร่วมกับเจตสิกที่ไม่ใช่เหตุ

ปรมาตถธรรมที่เป็นเหตุนั้น ได้แก่ เจตสิก ๖ ดวงเท่านั้น คือ

โลกเจตสิกเป็นโลกเหตุ ๑

โทสเจตสิกเป็นโทสเหตุ ๑

โมหเจตสิกเป็นโมหเหตุ ๑

—รวมเป็นอกุศลเหตุ ๓

อโลกเจตสิกเป็นอโลกเหตุ ๑

อโทสเจตสิกเป็นอโทสเหตุ ๑

ปัญญาเจตสิกเป็นอโมหเหตุ ๑

—รวมเป็นโสภณเหตุ ๓

นอกจากเจตสิก ๖ ดวงนี้แล้ว สภาพธรรมอื่นทั้งหมดไม่ใช่เหตุปัจจัย เจตสิกอื่นๆ ที่เกิดร่วมกับจิตต่างก็เป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้น แต่ไม่ใช่เหตุปัจจัย คือ ไม่ใช่เป็นปัจจัยโดยเป็นเหตุ เพราะเหตุปัจจัยเป็นเพียงปัจจัยหนึ่งในสภาพธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยต่างๆ กันถึง ๒๔ ปัจจัย (โดยประเภทปัจจัยใหญ่ๆ) เจตสิก ๖ ดวงที่เป็นเหตุนั้น อุปมาเหมือนกับรากแก้วของต้นไม้ซึ่งเป็นเหตุให้ต้นไม้ขึ้น เจริญสมบูรณ์งอกงามมีดอกมีผลมากมายฉันใด เจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ นี้ เมื่อเกิดขึ้นก็ทำให้สภาพธรรมทั้งหลายเจริญงอกงามและผลิตผลต่างๆ เพิ่มขึ้นอยู่เรื่อยๆ ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์ยังมีอกุศลเหตุและกุศลเหตุ เมื่อเป็นพระอรหันต์แล้วดับทั้งอกุศลเหตุและกุศลเหตุ อโลภเจตสิก โทสเจตสิก และปัญญาเจตสิก (อโมหะ) ที่เกิดกับจิตของพระอรหันต์จึงเป็นอภัยกตเหตุ คือ ไม่ใช่อกุศลเหตุและกุศลเหตุ

สภาพธรรมที่เป็นอภัยกตธรรมนั้นเป็นสภาพธรรมที่ไม่ใช่กุศลไม่ใช่อกุศล ฉะนั้น วิบากจิต กิริยาจิต วิบากเจตสิก กิริยาเจตสิก รูป และนิพพานจึงเป็นอภัยกตธรรม เพราะไม่ใช่กุศลไม่ใช่อกุศล

เหตุ ๖ จำแนกเป็น ๒ ประเภท คือ

อกุศลเหตุ ๓ ได้แก่ โลภเจตสิก ๑ โทสเจตสิก ๑
โมหเจตสิก ๑

โสภณเหตุ ๓ ได้แก่ อโลภเจตสิก ๑ อโทสเจตสิก ๑
ปัญญาเจตสิก ๑

ควรสังเกตว่าไม่ใช่คำว่า กุศลเหตุ ๓ แต่ใช้คำว่าโสภณเหตุ ๓ เพราะกุศลเหตุเป็นเหตุให้เกิดกุศลวิบากซึ่งเป็นผล แต่โสภณเหตุซึ่งเป็นเหตุที่ดีนั้นเกิดกับกุศลจิตก็ได้ กุศลวิบากจิตก็ได้ และโสภณกิริยาจิตก็ได้ โสภณเหตุจึงไม่ได้เกิดแต่เฉพาะกับกุศลจิตเท่านั้น

ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน เมื่อกล่าวโดยเหตุ

จิต ไม่ใช่เหตุ

เจตสิก ที่เป็นเหตุมีเพียง ๖ เจตสิกอื่นทั้งหมด
(๔๖ เจตสิก) ไม่ใช่เหตุ

รูป ไม่ใช่เหตุ

นิพพาน ไม่ใช่เหตุ

ธรรมที่ไม่ใช่เหตุนั้น ภาษาบาลีเรียกว่า นเหตุ ฉะนั้น
ธรรมทั้งหลายจึงจำแนกเป็นหมวด ๒ ได้ คือ เหตุ และนเหตุ

เจตสิก ๖ ดวงเป็นเหตุ จิต รูป นิพพาน และเจตสิกอื่น ๔๖
ดวง เป็น นเหตุ

จิต และเจตสิก ๔๖ ดวง เป็นนเหตุ คือไม่ใช่เหตุ แต่จิตและเจตสิกบางดวงก็มีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย จิตและเจตสิกบางดวงก็ไม่มีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย จิตและเจตสิกใดไม่มีเจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ ดวงเกิดร่วมด้วยเลย จิตและเจตสิกนั้นเป็น**อเหตุกจิตและอเหตุกเจตสิก** จิตและเจตสิกใดมีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย จิตและเจตสิกนั้นเป็น**สเหตุกจิตและสเหตุกเจตสิก**

จักขุวิญญาณที่กำลังเห็นสิ่งที่ปรากฏนั้นมีเจตสิกเกิดกับจักขุวิญญาณเพียง ๗ ดวง คือ **ผัสสเจตสิก** ทำกิจกระทบรูปารมณ์ ที่กระทบจักขุปสาท **เวทนาเจตสิก** ทำกิจรู้สึกเฉยๆ เป็นอุเบกขา เวทนา (อทุกขมสุข) **สัญญาเจตสิก** ทำกิจจำรูปารมณ์ **เจตนาเจตสิก** ทำกิจจงใจ ตั้งใจ ขวนขวาย กระตุ้นจิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันให้สำเร็จกิจนั้นๆ **ชีวิตินทรียเจตสิก** ทำกิจบำรุงเลี้ยง สหชาตธรรม คือ จิตและเจตสิกทั้งหลายให้ดำรงอยู่ในวิดิขณะ **เอกัคคตาเจตสิก** ทำกิจตั้งมั่นในอารมณ์ที่ปรากฏ **มนสิการเจตสิก** ทำกิจใส่ใจในรูปารมณ์นั้น เจตสิก ๗ ดวงนี้ไม่ใช่เจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ ฉะนั้น จักขุวิญญาณจึงเป็นอเหตุกจิต ส่วนโลกมูลจิตที่เกิดหลังจากจักขุวิญญาณนั้นมีเหตุเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๒ เหตุ คือ มี**โลภเจตสิก** สภาพที่พอใจติดข้องในสิ่งที่ปรากฏเกิดร่วมด้วย และมี**โมหเจตสิก**เกิดร่วมด้วย โลภมูลจิตจึงเป็น**สเหตุกจิต**

เมื่อกล่าวโดยเหตุ ธรรมทั้งหลายจำแนกได้เป็น ๒ หมวด คือ
เหตุ และนเหตุ สเหตุกะ และอเหตุกะ ได้ดังนี้ คือ

นิพพานและรูป เป็นนเหตุ และอเหตุกะ

จิต เป็นนเหตุ และบางดวงเป็นสเหตุกะ
บางดวงเป็นอเหตุกะ

เจตสิก ๔๖ เป็นนเหตุ และบางดวงเป็นสเหตุกะ
บางดวงเป็นอเหตุกะ

เจตสิก ๖ คือ โลกเจตสิก โทสเจตสิก โมหเจตสิก อโลก
เจตสิก อโทสเจตสิก ปัญญาเจตสิก เป็นเหตุ และเป็นสเหตุกะ
เว้นโมหเจตสิกที่เกิดกับโมหมูลจิต เพราะโมหเจตสิกที่เกิดกับ
โมหมูลจิตเป็นอเหตุกะ

โลกเจตสิกเป็นสเหตุกะ เพราะต้องมีโมหเจตสิกเกิดร่วมด้วย
ทุกครั้ง ถ้าโมหเจตสิกไม่เกิด โลกเจตสิกก็เกิดไม่ได้ ฉะนั้น โลก
เจตสิกจึงเป็นสเหตุกะ เพราะมีโมหเจตสิกเกิดร่วมด้วยทุกครั้ง

โทสเจตสิกก็เป็นสเหตุกะ โดยนัยเดียวกับโลกเจตสิก

โมหเจตสิกที่เกิดกับโลกเจตสิกในโลคมูลจิตเป็นสเหตุกะ เพราะ
มีโลกเจตสิกซึ่งเป็นเหตุเกิดร่วมด้วย

โมหเจตสิกที่เกิดกับโทสเจตสิกในโทสมูลจิตเป็นสเหตุกะ เพราะ
มีโทสเจตสิกเป็นเหตุเกิดร่วมด้วย

โมหเจตสิกที่เกิดกับโมหมูลจิตเป็นนอเหตุกะ เพราะไม่มี โลกเจตสิกและโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย

ผัสสเจตสิกเป็นนเหตุ แต่ผัสสเจตสิกเกิดกับจิตทุกดวง ถ้าจิตดวงใดเกิดร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุหนึ่งเหตุใดในเหตุ ๖ ผัสสเจตสิกนั้นก็ป็นสเหตุกะ ถ้าจิตดวงใดเป็นนเหตุกะ คือ ไม่มีเจตสิก ๖ ซึ่งเป็นเหตุเกิดร่วมด้วย ผัสสเจตสิกซึ่งเกิดกับนเหตุกจิตนั้นก็ป็นนเหตุกะด้วย ฉะนั้น ผัสสเจตสิกจึงเป็นนเหตุ และบางขณะก็เป็นสเหตุกะ บางขณะก็เป็นนเหตุกะ

ชีวิตของทุกท่านในวันหนึ่งๆ นั้นมีทั้งสเหตุกจิตและนเหตุกจิต แต่เมื่อไม่ได้ฟังพระธรรมก็ไม่ทราบว่าจะไหนเป็นสเหตุกจิต และจะไหนเป็นนเหตุกจิต พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสภาพจิตแต่ละขณะไว้อย่างละเอียดว่า จิตขณะใดเป็นนเหตุกจิต ขณะใดเป็นสเหตุกจิต และจิตที่เป็นสเหตุกะนั้นเกิดร่วมกับเหตุกเหตุ และมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยก็ดวง

โมหมูลจิตมีโมหเหตุเกิดร่วมด้วยเหตุเดียว จึงเป็นเอกเหตุกะ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับ ๒ เหตุ คือ โมหเหตุ และโลภเหตุ จึงเป็นทวิเหตุกะ

โทสมูลจิตเกิดร่วมกับ ๒ เหตุ คือ โมหเหตุ และโทสเหตุ จึงเป็นทวิเหตุกะ

สำหรับกุศลจิตนั้นก็ต้องมีโสภณเหตุเกิดร่วมด้วย มิฉะนั้นก็เป็นกุศลจิตไม่ได้ กุศลจิต ๒ ประเภท คือ กุศลจิตที่ไม่เกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก และกุศลจิตที่เกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก ฉะนั้น กุศลจิตที่ไม่เกิดร่วมกับปัญญาจะมีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย ๒ เหตุ คือ อโลภเหตุ และอโทสเหตุ จึงเป็นทวิเหตุกะ และ กุศลจิตที่เกิดร่วมกับปัญญาจะมีเจตสิกที่เป็นเหตุเกิดร่วมด้วย ๓ เหตุ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ จึงเป็นติเหตุกะ กุศลจิตไม่เป็นเอกเหตุกะเลย เพราะต้องมีทั้งอโลภเจตสิกและอโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วยทุกครั้ง จึงจะเป็นกุศลจิตได้

คำว่า **เหตุ** กับคำว่า **ปัจจัย** ต่างกันอย่างไร

ปัจจัย เป็นสภาพธรรมที่อุปการะเกื้อกูลให้สภาพธรรมอื่นเกิดขึ้น หรือดำรงอยู่ตามควรแก่ประเภทของปัจจัยนั้นๆ เช่น ผัสสเจตสิก ไม่ใช่โลภเจตสิก แต่ทั้งผัสสเจตสิกก็ดี โลภเจตสิกก็ดี เป็นปัจจัยเกื้อกูลให้ธรรมอื่นๆ คือ จิต เจตสิก และรูปเกิดขึ้นได้ แต่เมื่อสภาพลักษณะและกิจของผัสสเจตสิกต่างกับสภาพลักษณะและกิจของโลภเจตสิก ผัสสเจตสิกจึงเป็นสภาพปัจจัยที่ต่างกับโลภเจตสิก

ผัสสเจตสิกเป็นปัจจัยโดยเป็น **อาหารปัจจัย** อาหารเป็นสภาพธรรมที่นำมาซึ่งผล แต่ไม่มั่นคงถึงกับทำให้งอกงามไพบูลย์อย่างรากแก้วของต้นไม้ ส่วนสภาพธรรมที่เป็นเหตุนั้นเป็นปัจจัย

โดยความเป็นเหตุ ซึ่งอุปมาเหมือนรากแก้ว ต้นไม้จะเจริญเติบโต โดยมีแต่รากแก้วอย่างเดียวไม่ได้ ต้องมีดิน น้ำ เป็นอาหาร แต่ถ้าขาดรากแก้ว ดิน น้ำ ก็ทำให้ต้นไม้งอกงามไพบูลย์ไม่ได้ ต้นไม้ที่มีรากแก้วกับพืชที่ไม่มีรากแก้วนั้นย่อมเจริญงอกงามไพบูลย์เพราะปัจจัยต่างกันฉันใด เจตสิกอื่นและสภาพธรรมอื่น นอกจากเจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ ก็เป็นปัจจัยโดยเป็นปัจจัยอื่น ไม่ใช่โดยเป็นเหตุปัจจัย

ในคัมภีร์ปฏิฐาน ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ ๗ เป็นคัมภีร์สุดท้ายของพระอภิธรรมปิฎกนั้น แสดงสภาพธรรมทั้งหลายโดยความเป็นปัจจัยแก่กันและกันโดยประเภทของปัจจัยต่างๆ ปัจจัยแรก คือ เหตุปัจจัย แสดงให้เห็นความสำคัญของสภาพธรรมซึ่งเป็นเหตุในงานศพ เมื่อพระภิกษุท่านสวดพระอภิธรรมจะเริ่มต้นด้วย **“เหตุปัจจุโย”** คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมเหตุ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมเหตุ เพื่อเตือนให้รู้ว่าสภาพธรรมซึ่งเป็นตัวเหตุที่จะให้เกิดผลเกิดภพเกิดชาติ นั้น ได้แก่ เจตสิก ๖ ดวง คือ โลกเจตสิก โทสเจตสิก โมหเจตสิก อโลกเจตสิก อโทสเจตสิก และปัญญาเจตสิก

ความจริงสภาพธรรมแต่ละประเภทมีความสำคัญเฉพาะของตนๆ พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงแสดงเฉพาะเหตุปัจจัยเพียงปัจจัยเดียว มิได้ทรงแสดงเฉพาะอารมณ์ซึ่งเป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์นั้นโดยอารมณ์นั้นเป็น **“อาร์มมณปัจจัย”** แก่จิต

เพียงปัจจัยเดียว พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปัจจัยต่างๆ โดยครบถ้วนละเอียด โดยประเภทปัจจัยใหญ่ๆ ๒๔ ปัจจัย และทรงแสดงปัจจัยย่อยของบางปัจจัยในปัจจัยใหญ่ ๒๔ ปัจจัยนั้นด้วย

จักขุปสาทรูปเกิดขึ้นเพราะปัจจัยอื่นๆ ไม่ใช่เพราะเหตุปัจจัย และจักขุปสาทก็เป็นปัจจัยด้วยโดยเป็นสภาพที่เป็นใหญ่ เป็นอินทรีย์ปัจจัย คือ เป็นปัจจัยโดยเป็นสภาพที่เป็นใหญ่ในกิจหน้าที่ของตน จักขุปสาทเป็นจักขุนทรีย์ เป็นรูปซึ่งมีสภาพเป็นใหญ่ในการเป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา ถ้าไม่มีจักขุปสาท โสตปสาท ฆมานปสาท ชิวหาปสาท และกายปสาท รูปร่างกายนี้จะเหมือนอะไร ก็เหมือนท่อนไม้ ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ฉะนั้น ปสาทรูปทั้ง ๕ นี้จึงเป็นปัจจัย โดยเป็น **อินทรีย์ปัจจัย** คือ เป็นใหญ่เฉพาะในกิจของตน เช่น จักขุปสาทรูป เป็นใหญ่ในการกระทบรูปารมณ์ เป็นปัจจัยให้จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา เพราะรูปอื่นไม่สามารถจะกระทำกิจนี้ได้ และสิ่งที่ปรากฏทางตาจะปรากฏชัดเจนหรือไม่ชัด ก็แล้วแต่สภาพความใสของจักขุปสาทรูป ซึ่งไม่ขึ้นอยู่กับเจตนาหรือความปรารถนา ความต้องการของใครเลย แต่ขึ้นกับอินทรีย์ปัจจัยของการเห็น คือ จักขุปสาทรูป

สภาพธรรมทุกประเภทเป็นปัจจัยให้สภาพธรรมอื่นเกิด โดยเป็นปัจจัยต่างๆ โลกเจตสิก โทสเจตสิก โมหเจตสิก อโลภ

เจตสิก อโทสเจตสิก และปัญญาเจตสิก เป็นปัจจัยโดยเป็นเหตุในวันหนึ่งๆ นั้น มีอกุศลเหตุเกิดมาก กุศลเหตุก็มีบ้าง แต่เมื่อเทียบส่วนแล้ว กุศลเหตุก็น้อยกว่าอกุศลเหตุมาก

เมื่อไหร่กุศลเหตุจะค่อยๆ เจริญขึ้นๆ จนกระทั่งมีกำลังมากกว่าฝ่ายอกุศลเหตุเสียที ต้องอบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง เพราะการรู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงนั้นเป็นปัญญาเจตสิก เป็นอโมหเหตุ ตราบใจที่ปัญญายังไม่รู้ชัดในลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงที่จะไม่ให้โลภเหตุ โทสเหตุ หรือโมหเหตุเจริญงอกงามไพบูลย์นั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ ไม่มีกรรมอื่นเลยที่จะละคลายและดับอกุศลเหตุได้นอกจากปัญญาซึ่งเป็นอโมหเหตุ เมื่อศึกษาพระธรรมและเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ และเป็นผู้ที่อบรมเจริญสติปัญญาน กุศลที่เป็นอโมหะ คือ ปัญญาจะค่อยๆ เจริญขึ้น เมื่อรู้แจ้งอริยสัจธรรม เป็นพระโสดาบันบุคคลเมื่อไร เมื่อนั้นจึงจะดับอกุศลธรรมเป็นประเภทๆ ได้จนกว่าจะถึงความเป็นพระอรหันต์

ผู้ที่เป็นพระอริยบุคคลชั้นพระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีนั้นเป็น**พระเสกขบุคคล** ซึ่งจะต้องอบรมเจริญปัญญาต่อไปอีก จนกว่าจะดับหมดทั้งอกุศลเหตุและกุศลเหตุ เพราะถ้ายังมีกุศลเหตุอยู่ ก็เป็นปัจจัยให้เกิดกุศลวิบากไม่จบ

สิ้น พระอรหันต์ผู้ดับอกุศลเหตุและกุศลเหตุแล้วนั้น ถึงแม้ว่าจิตจะเกิดร่วมกับอโลภะ โทสะ โมหะ ก็เป็นอภัยยากตเหตุไม่เป็นเหตุที่จะให้เกิดวิบากต่อไป เมื่อไหร่จะถึงวันนั้น ย่อมถึงได้ในวันหนึ่ง เมื่อเพียรอบรมเจริญปัญญาไปเรื่อย ๆ ผู้ที่บรรลุผลเช่นนั้นในอดีตมีแล้วเป็นอันมาก ถ้าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้เลยก็จะมีผู้ใดสามารถบรรลุผลเช่นนั้นได้ แต่ผลนั้นย่อมไม่เร็วตามที่หวัง ต้องตามควรแก่เหตุ คือ เมื่อปัญญายังไม่เกิด ยังไม่เจริญขึ้น ก็ดับกิเลสไม่ได้ และปัญญาก็ต้องเกิดขึ้น เจริญขึ้นตามลำดับขั้นที่สามารถประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงจนกว่าจะดับกิเลสได้จริงๆ

ฉะนั้น ควรระลึกเสมอว่าการศึกษาให้เข้าใจเรื่องจิต เจตสิก รูป นั้น ก็เพื่อบรมเจริญสติปัญญารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นจิต เจตสิก รูป ที่เกิดขึ้น ปรากฏแต่ละขณะตามความเป็นจริง ไม่คลาดเคลื่อนจากที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงแสดง ถ้าศึกษาเข้าใจอย่างหนึ่งแต่ปฏิบัติอีกอย่างหนึ่ง ไม่รู้ตรงลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงตามที่ได้ศึกษา ก็ไม่สามารถที่จะดับกิเลสได้

สำหรับอกุศลเหตุนั้นจะเป็นชาติอื่นไม่ได้เลย ไม่ว่าโลภเจตสิก โทสเจตสิก โมหเจตสิกเกิดขึ้นขณะใด ขณะนั้นเป็นชาติอกุศลเป็นปัจจัยให้เกิดอกุศลจิตในขณะนั้น และสะสมสืบต่อไปในอนาคตด้วย แต่โสภณเหตุ ๓ คือ อโลภเจตสิก ๑ อโทสเจตสิก ๑

ปัญญาเจตสิก ๑ นั้น เป็นชาติกุศลก็มี เป็นชาติวิบากก็มี เป็น
 ชาติกิริยาก็มี เพราะอโลภเจตสิก อโทสเจตสิก ปัญญาเจตสิก
 เกิดกับกุศลจิตก็ได้ เกิดกับกุศลวิบากก็ได้ เกิดกับโสภณกิริยา
 จิตก็ได้ คำว่า “โสภณ” มีความหมายกว้างกว่าคำว่า กุศล
 เพราะโสภณธรรม ได้แก่ สภาพธรรมที่เป็นกุศล หรือเป็นกุศล
 วิบาก หรือเป็นโสภณกิริยา ฉะนั้น เมื่อจำแนกธรรมทั้งหลายโดย
 หมวด ๓ เป็น กุสลา ฆมา อกุสลา ฆมา อพฺยากตา ฆมา
 ก็จำแนกเจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ ออกเป็นเหตุ ๙ คือ

อกุศลเหตุ ๓ ได้แก่ โลภเจตสิก ๑

โทสเจตสิก ๑

โมหเจตสิก ๑

กุศลเหตุ ๓ ได้แก่ อโลภเจตสิก ๑

อโทสเจตสิก ๑

ปัญญาเจตสิก ๑

อพฺยากตเหตุ ๓ ได้แก่ อโลภเจตสิก ๑

อโทสเจตสิก ๑

ปัญญาเจตสิก ๑

คำถามทบทวน

๑. เหตุปัจจัย ได้แก่ปรมัตถธรรมอะไร
๒. อัปยาคตเหตุ คืออะไร ได้แก่อะไร
๓. อัปยาคตธรรม คืออะไร ได้แก่อะไร
๔. กุศลเหตุและโสภณเหตุ ต่างกันอย่างไร
๕. อะไรเป็นนเหตุบ้าง อะไรเป็นสเหตุกะบ้าง
๖. เหตุเจตสิกดวงใดเป็นนเหตุกะ ดวงใดเป็นสเหตุกะ
๗. อกุศลจิตใดเป็นเอกเหตุกะ และอกุศลจิตใดเป็นทวิเหตุกะ
๘. กุศลจิตเป็นเอกเหตุกะ ได้ไหม
๙. ผัสสเจตสิกเป็นเหตุหรือนเหตุ เป็นนเหตุกะหรือสเหตุกะ
เป็นเอกเหตุกะหรือทวิเหตุกะหรือติเหตุกะ
๑๐. เหตุ ๙ ได้แก่อะไร

บทที่ ๑๔

จำแนกจิตโดยนัยของ โสภณะ และอโสภณะ

โสภณธรรม เป็นสภาพธรรมที่ดียงาม ซึ่งไม่ใช่แต่เฉพาะกุศลธรรมเท่านั้น สภาพธรรมที่ดียงามแต่ไม่ใช่กุศลธรรม คือ กุศลวิบากซึ่งเป็นผลของกุศลกรรม และโสภณกิริยา ซึ่งเป็นจิตและเจตสิกเฉพาะพระอรหันต์ผู้ดับกุศลและอกุศลเป็นสมุจเฉทแล้ว

อโสภณธรรม เป็นสภาพธรรมที่ตรงข้ามกับโสภณธรรม คือ ไม่ใช่สภาพธรรมที่ดียงาม ซึ่งไม่ใช่แต่เฉพาะอกุศลเจตสิกเท่านั้น จิตและเจตสิกใดที่ไม่มีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย จิตและเจตสิกนั้นเป็นอโสภณะ ฉะนั้น โดยนัยของสัมปยุตตธรรมที่จำแนกให้จิตต่างกัน เป็นจิตประเภทที่ดียงามเป็นโสภณะ และเป็นจิตประเภทที่ไม่ดียงามเป็นอโสภณะนั้น ก็จำแนกโดยเจตสิก ซึ่งเป็นเหตุ ๖ นั้นเอง เจตสิกที่ดียงาม ได้แก่ อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก ปัญญาเจตสิก เป็นต้น ซึ่งเป็นโสภณเจตสิกที่ทำให้จิตดียงาม ฉะนั้น การจำแนกจิตโดยประเภทที่เป็นโสภณะ และอโสภณะ ก็สืบต่อจากการจำแนกจิตโดยเหตุนั่นเอง จิตใดที่ประกอบด้วยเจตสิกที่เป็นโสภณเหตุ จิตนั้นเป็นโสภณจิต จิตใดไม่ประกอบด้วยเจตสิกที่เป็นโสภณเหตุ จิตนั้นเป็นอโสภณจิต

การศึกษาปรมัตถธรรมนั้นต้องคิด ต้องพิจารณาเหตุผลด้วย

ตนเอง เมื่อเข้าใจเหตุผลที่ถูกต้องชัดเจนก็จะไม่สับสนคลาดเคลื่อน
แม้ในเรื่องโสภณธรรม และอโสภณธรรม

อกุศลจิตเกิดร่วมกับอกุศลเจตสิก คือ โลภะ โทสะ โมหะ
เป็นต้น ฉะนั้น อกุศลจิตไม่ใช่โสภณจิตแน่นอน

จักขุวิญญาณ ไม่ได้เกิดร่วมกับโลภะ โทสะ โมหะ และโสภณ
เจตสิกใดๆ เลย จักขุวิญญาณเกิดร่วมกับเจตสิกเพียง ๗ ดวง
คือ ผัสสเจตสิก เวทนาเจตสิก สัญญาเจตสิก เจตนาเจตสิก
เอกัคคตาเจตสิก ขีวิตินทรียเจตสิก มนสิการเจตสิก ซึ่ง
เจตสิกทั้ง ๗ ดวงนี้ เป็นสัพพจิตตสาธารณเจตสิก คือ เป็น
เจตสิกที่ต้องเกิดกับจิตทุกดวง จิตจะเกิดขึ้นโดยปราศจาก
เจตสิก ๗ ดวงนี้ไม่ได้เลย ไม่ว่าจะเป็นอกุศลจิต กุศลจิต วิบาก
จิต กิริยาจิต โลกุตตรจิต หรือจิตใดๆ ก็ตามต้องมีเจตสิก ๗ ดวง
นี้เกิดร่วมด้วย เจตสิก ๗ ดวงซึ่งเป็นสัพพจิตตสาธารณเจตสิก
นี้ เป็นอัญญสมานาเจตสิก คือ เป็นเจตสิกที่เกิดกับจิตใดก็เสมอ
กับจิตนั้นๆ เมื่อเกิดกับอกุศลจิต สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗
ดวงนี้ก็เป็อกุศล เมื่อเกิดกับกุศลจิต สัพพจิตตสาธารณเจตสิก
๗ ดวงนี้ก็เป็อกุศล เป็นต้น

จักขุวิญญาณเป็นวิบากจิตที่มีสัพพจิตตสาธารณเจตสิก
เกิดร่วมด้วยเพียง ๗ ดวงเท่านั้น ไม่มีโสภณเจตสิกหรือ
อกุศลเจตสิกใดๆ เกิดร่วมด้วยเลย ฉะนั้น จักขุวิญญาณจึง
เป็นอโสภณจิต แต่ไม่ใช่อกุศลจิต

การศึกษาธรรมนั้นจะต้องเข้าใจโดยละเอียด แม้แต่อกุศลธรรมและอโสมณธรรมต่างกันอย่างไร

อกุศลธรรมเป็นสภาพธรรมที่เลวทรามเป็นโทษ เป็นเหตุที่จะให้เกิดผลเป็นวิบากที่ไม่น่าพอใจ เป็นทุกข์ อโสมณธรรมเป็นจิตและเจตสิกที่ไม่มีโสมณเจตสิกเกิดร่วมด้วย พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระธรรมโดยนัยต่างๆ ตามสภาพของธรรมนั้นๆ ซึ่งผู้ศึกษาก็จะต้องพิจารณาโดยละเอียด ให้เข้าใจถูกต้องตามสภาพธรรมนั้นๆ เมื่อทรงแสดงโดยประเภทของหมวด ๓ คือ กุศลธรรม อกุศลธรรม และอัปยาคตธรรม ก็จะต้องรู้ว่ากุศลธรรมเป็นสภาพธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดกุศลวิบาก อกุศลธรรมเป็นสภาพธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดอกุศลวิบาก และอัปยาคตธรรมเป็นสภาพธรรมที่ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล ฉะนั้น อัปยาคตธรรมจึงได้แก่ วิบากจิตและเจตสิก กิริยาจิตและเจตสิก รูป นิพพาน ฉะนั้น อัปยาคตธรรมจึงไม่ใช่แต่เฉพาะจิตและเจตสิกที่เป็นวิบาก และกิริยา รูปปรมัตถ์และนิพพานปรมัตถ์ก็เป็นอัปยาคตธรรม รูปและนิพพานเป็นกุศลหรืออกุศลไม่ได้ เพราะรูปและนิพพานไม่ใช่จิตและเจตสิก เมื่อทรงแสดงประเภทของธรรมโดยหมวด ๓ ทรงแสดงปรมัตถธรรมทั้ง ๔ แต่เมื่อทรงแสดงโดยชาติ ๔ หมายถึงเฉพาะจิตและเจตสิกเท่านั้น

โดยชาติ ๔ นั้น อกุศลจิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันเป็นอโสมณะ กุศลจิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันเป็นโสมณะ วิบากจิตและกิริยาจิต

ใดไม่มีโสภณเจตสิก เช่น อโลภเจตสิก และอโทสเจตสิก เป็นต้น
เกิดร่วมด้วย วิบากจิตและกิริยาจิตนั้นเป็นอโสภณะ คือ ไม่เกิด
ร่วมกับโสภณเจตสิก ส่วนวิบากจิตและกิริยาจิตใดมีโสภณเจตสิก
เกิดร่วมด้วย วิบากจิตและกิริยาจิตนั้นเป็นโสภณะ

จักขุวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง และจักขุวิญญาณอกุศล
วิบาก ๑ ดวง มีแต่สัพพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๗
ดวงเท่านั้น

โสตวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง และโสตวิญญาณอกุศล
วิบาก ๑ ดวง มีแต่สัพพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๗
ดวงเท่านั้น

ฆานวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง และฆานวิญญาณอกุศล
วิบาก ๑ ดวง มีแต่สัพพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๗
ดวงเท่านั้น

ชีวหาวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง และชีวหาวิญญาณอกุศล
วิบาก ๑ ดวง มีแต่สัพพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๗
ดวงเท่านั้น

กายวิญญาณกุศลวิบาก ๑ ดวง และกายวิญญาณอกุศล
วิบาก ๑ ดวง มีแต่สัพพจิตตสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๗
ดวงเท่านั้น

ทวิปัญญวิญญาณ ๑๐ ดวง จึงเป็นอโสมณจิตและจิตอื่น (นอกจากจิต ๑๐ ดวงนี้) ที่ไม่มีโสมณเจตสิกเกิดร่วมด้วยก็เป็นอโสมณจิตทั้งสิ้น ฉะนั้น กุศลวิบากจิตจึงไม่ใช่โสมณจิต ทุกดวง กุศลวิบากจิตที่มีโสมณเจตสิกเกิดร่วมด้วยก็เป็นโสมณจิต กุศลวิบากจิตที่ไม่มีโสมณเจตสิกเกิดร่วมด้วยก็ไม่ใช่โสมณจิต นี่เป็นความต่างกันของจิตแต่ละขณะในชีวิตประจำวัน ปฏิสนธิจิตของภุมิมนุษย์กับปฏิสนธิจิตของอบายภูมิเป็นผลของกรรมต่างกัน ผู้ที่ปฏิสนธิในอบายภูมินั้น ปฏิสนธิจิตเป็นอกุศลวิบากจิต เป็นผลของอกุศลกรรม จึงเกิดในนรกภูมิหรือเกิดในปัตติวิสัยภูมิ (เปรต) หรือเกิดในอสุรกายภูมิ หรือเกิดในดิรัจฉานภูมิ ปฏิสนธิจิตของผู้ที่เกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นต่างๆ เป็นกุศลวิบากจิตเป็นผลของกุศลกรรมหนึ่ง จึงทำให้เกิดในสุคติภูมิ

แม้ว่าการเกิดในมนุษยภูมิเป็นกุศลวิบากก็จริง แต่บางบุคคลก็พินิจแต่กำเนิด เพราะกุศลวิบากจิตที่ทำกิจปฏิสนธินั้นเป็นผลของกุศลกรรมที่ไม่มีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย และเป็นกุศลกรรมอย่างอ่อนมาก กุศลวิบากจิตที่ทำปฏิสนธิกิจนั้นจึงไม่ประกอบด้วยโสมณเจตสิก คือ ไม่เกิดร่วมกับอโสมณเจตสิก อโหสเจตสิก เป็นต้น เมื่อเป็นผลของกุศลกรรมอย่างอ่อนมาก อกุศลกรรมซึ่งทำไว้จึงเบียดเบียนให้เป็นผู้พินิจแต่กำเนิดได้

ผู้ที่เกิดเป็นมนุษย์ที่ไม่พิการแต่กำเนิดนั้น ล้วนเกิดมาต่าง ๆ กันโดยสกุล ยศศักดิ์ บริวาร เพราะกุศลวิบากที่ทำกิจปฏิสนธิ นั้นต่างกันตามกำลังของกุศลกรรมซึ่งเป็นเหตุ ถ้าปฏิสนธิจิต เป็นผลของกุศลกรรมที่ประกอบด้วยปัญญาเจตสิกอย่างอ่อน หรือ ไม่มีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย ปฏิสนธิจิตที่เป็นกุศลวิบากนั้นก็ เกิดร่วมกับโสภณเจตสิกและเหตุ ๒ คือ อโลภเจตสิก และอโทสเจตสิก เป็นทวิเหตุกบุคคล คือ เป็นบุคคลที่ปฏิสนธิจิต ไม่มีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย บุคคลนั้นจึงไม่สามารถบรรลุมานหรือโลกุตตรธรรมในชาตินั้น

ผู้ที่ปฏิสนธิจิตเป็นผลของกรรมที่ประกอบด้วยปัญญาและปฏิสนธิจิตมีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วยนั้น เป็นติเหตุกบุคคล เพราะมีเหตุ ๓ คือ มีอโลภเจตสิก อโทสเจตสิก และปัญญาเจตสิก (อโมหะ) เกิดร่วมด้วย บุคคลนั้นเมื่อได้ฟังพระธรรมก็สามารถพิจารณาเข้าใจพระธรรม และสามารถอบรมเจริญปัญญาจนบรรลุมานจิต หรือรู้แจ้งอริยสัจธรรม ๔ บรรลุมรรคผลนิพพาน เป็นพระอริยบุคคลในชาตินี้ได้ตามควรแก่การสะสมของเหตุปัจจัย แต่ก็ไม่ควรประมาท เพราะบางท่านเป็นผู้ที่มีสติปัญญา ปฏิสนธิจิตเป็นติเหตุกะก็จริง แต่ถ้าประมาทการเจริญกุศล ประมาทการฟังพระธรรม ก็จะเป็นผู้ที่ฉลาดแต่ในทางโลก ในวิชาการต่างๆ แต่ไม่อบรมเจริญปัญญาในทางธรรม จึงไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง

ในอดีตกาลนานมาแล้วในชาติก่อนๆ บางท่านอาจจะเป็นผู้ที่เคยสนใจธรรม อาจจะเป็นผู้ที่ศึกษาเล่าเรียนพระธรรม หรืออาจจะต้องกับบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุสามเณร แต่การรู้แจ้งอริยสัจธรรมนั้น ไม่มีใครรู้ได้ว่าจะรู้แจ้งอริยสัจธรรมในเพศใด ในเพศบรรพชิตหรือฆราวาส ทุกคนจะต้องอบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริงทุกๆ ชาติ จนกว่าจะถึงชาติที่ปัญญาคมกล้า สามารถแทงตลอดอริยสัจธรรมได้ และแม้ว่าในกาลครั้งหนึ่งอาจจะเคยสนใจธรรม ผักเฝื่อนในการศึกษาในการปฏิบัติธรรม แต่ก็อย่าลืมหวังว่าอาจจะได้รู้แจ้งอริยสัจธรรมก็ยังมีโอกาสที่สะสมมามากมายหนาแน่น ที่จะทำให้หลงไปเพลินไปในอกุศลได้ถ้าเป็นผู้ที่ประมาท ฉะนั้น ถึงแม้ว่าปฏิสนธิจิตจะเป็นดีเหตุกะ แต่เมื่อใดเป็นผู้ประมาท ปัญญาเจตสิกในชาตินั้นก็จะไม่เจริญขึ้น เพราะไม่ได้อบรมด้วยการฟัง ด้วยการพิจารณา และด้วยการปฏิบัติธรรม ฉะนั้น ก็น่าเสียดายชาติซึ่งปฏิสนธิจิตเป็นดีเหตุกะ แต่ไม่ได้อบรมปัญญาให้เจริญขึ้น และชาติต่อไปนั้นกรรมใดจะทำให้ปฏิสนธิจิตประเภทใดเกิดก็ไม่แน่ อาจจะเป็นอกุศลวิบากจิต ทำกิจปฏิสนธิในอบายภูมิ หรืออเหตุกกุศลวิบากจิตทำกิจปฏิสนธิเป็นบุคคลพิจารณาตั้งแต่กำเนิด หรือทวิเหตุกกุศลวิบากทำกิจปฏิสนธิเป็นทวิเหตุกบุคคลในสุคติภูมิ ซึ่งไม่อาจอบรมเจริญปัญญาให้รู้แจ้งอริยสัจธรรมได้

ฉะนั้น จึงน่าเสียดายแต่ละภพแต่ละชาติที่ไม่ได้อบรมปัญญาให้เจริญยิ่งขึ้น และถึงแม้ว่าจะเป็นติเหตุกปฏิสนธิ แต่เมื่ออบรมปัญญายังไม่พอ ก็ไม่สามารถรู้แจ้งอริยสัจธรรมในชาตินี้ได้ ไม่ใช่ว่าผู้ที่เป็นติเหตุกบุคคลแล้วจะรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้ในปัจจุบันชาติทุกคน

ผู้ที่เกิดเป็นมนุษย์ไม่มีการแต่กำเนิดนั้น ขณะนอนหลับสนิท ภาวังคจิตเป็นโสภณจิต เพราะปฏิสนธิจิตเป็นทวิเหตุกะ มีโอโลกเจตสิก อโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางท่านปฏิสนธิจิตก็เป็นติเหตุกะ มีโอโลกเจตสิก อโทสเจตสิก และปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย ขณะหลับกิเลสไม่เกิด ไม่มีความยินดี ยินร้าย เพราะยังไม่เห็น ยังไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่ได้คิดนึกเรื่องต่างๆ ทางใจ แต่เมื่อตื่นขึ้นนั้น จะดีใจหรือเสียใจ สุขหรือทุกข์ ก็เป็นไปตามอกุศลจิตต่างๆ ที่เกิดขึ้นในวันหนึ่งๆ โดยมากวันหนึ่งๆ เมื่อตื่นแล้วก็เป็นอย่างนั้น มากกว่าเป็นกุศล จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตาขณะเดียว แล้วหลังจากนั้นส่วนมากอกุศลชวนวิถิจิตก็เกิด ๗ ขณะ ซึ่งเท่ากับ ๗ เท่าของจักขุวิญญาณที่ทำการเห็นขณะหนึ่งๆ การสะสมสืบต่อของอกุศลธรรมในวันหนึ่งๆ นั้นมากมายเหลือเกิน ฉะนั้น จึงไม่ควรประมาทเลย เมื่อได้ฟังพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโดยละเอียดว่า จิตขณะใดเป็นโสภณะ จิตขณะใดเป็นอโสภณะ และอโสภณจิตนั้นเป็นอกุศลหรือว่าเป็นวิบาก หรือว่าเป็นกิริยา

ถาม พระอรหันต์มีโอสภณจิตไหม

ตอบ มี

ถาม พระอรหันต์มีอกุศลจิตไหม

ตอบ ไม่มี

พระอรหันต์มีโอสภณจิต แต่พระอรหันต์ไม่มีอกุศลจิต เพราะว่าพระอรหันต์มีจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ เป็นต้น ซึ่งเป็นโอสภณจิต แต่พระอรหันต์ไม่มีอกุศลจิตและกุศลจิต

เจตสิกทั้งหมดมี ๕๒ ประเภท เป็นอัญญสมานาเจตสิก คือเจตสิกที่เสมอกับจิตและเจตสิกอื่นที่เกิดร่วมด้วย ๑๓ ประเภท เป็นอกุศลเจตสิก ๑๔ ประเภท เป็นโสภณเจตสิก ๒๕ ประเภท ถ้าไม่ใช่คำว่า โสภณะ อโสภณะ แต่ใช้ภาษาไทย ความหมายจะไม่ตรงกับสภาพธรรมที่เป็นโสภณะและอโสภณะ เช่น ถามว่าเวทนาเจตสิกดีไหม มีท่านหนึ่งตอบว่า เมื่อเป็นสุขเวทนามากดี สุขเวทนาโดยนัยของเวทนา ๕ หมายถึง เวทนาเจตสิกที่เกิดเฉพาะกับกายวิญญาณที่เป็นกุศลวิบากในขณะที่กระทบกับอารมณ์ที่น่าสบายกาย สุขสหนฺตํ กายวิญญาณํ กุศลวิปากํ ไม่มีโสภณเจตสิก คือ อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก ปญญาเจตสิก เป็นต้น เกิดร่วมด้วย ฉะนั้น โดยสภาพธรรม สุขเวทนาที่เกิดกับกายวิญญาณกุศลวิปากนั้นเป็นอโสภณะไม่ใช่โสภณะ ด้วยเหตุนี้ การศึกษาธรรมจึงต้องเข้าใจสภาพธรรมให้ตรงตามพระบาลี มิฉะนั้นจะทำให้เข้าใจสภาพธรรมผิดได้

ถ้ามีคำถามว่า รูปที่กำลังปรากฏทางตาขณะนี้ดีหรือไม่ดี คำตอบภาษาไทยก็ไม่ชัดเจน เพราะถึงแม้ว่ารูปจะผ่องใสสวยงาม น่ายินดีพอใจ แต่รูปก็ไม่ใช่โสภณธรรม เพราะรูปไม่ใช่สภาพรู้ ไม่ใช่กุศล อกุศล รูปไม่มีเมตตา กรุณา มุทิตา หรือสภาพธรรมใดซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ต้งามเกิดร่วมด้วยเลย จิตและเจตสิกเท่านั้นที่เป็นโสภณะหรืออโสภณะ รูปเป็นอารมณ์ที่เป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้น พอใจหรือไม่พอใจรูปนั้นๆ โดยที่รูปเองเป็นอัพยาทธรรม รูปไม่รู้อะไรเลย รูปไม่รู้ว่าจิตชอบหรือไม่ชอบรูปนั้น และรูปเองก็ไม่มีเจตนาที่จะให้จิตชอบหรือไม่ชอบรูป เพราะรูปไม่ใช่สภาพรู้ แต่จิตต้องการเห็นรูป ต้องการได้ยินเสียง ต้องการได้กลิ่นหอมๆ ต้องการกระทบสัมผัสสิ่งที่น่าพอใจ เพื่อความรู้สึกที่เป็นสุขจะได้เกิดขึ้นซ้ำอีก เมื่อเห็นสิ่งที่ปรากฏทางตา ได้ยินเสียงที่ปรากฏทางหู ได้กลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น กระทบสัมผัสทางกาย หรือแม้เพียงคิดนึกถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะทางใจทุกๆ วัน ฉะนั้น จึงมีคำอุปมาเปรียบเทียบชั้น ๕ ว่า รูปชั้นเหมือนกับภาชนะที่รองรับสิ่งที่นำมาซึ่งความรู้สึกยินดี เวทนาชั้นเหมือนอาหารที่อยู่ในภาชนะนั้น สัญญาชั้นและสังขารชั้นเหมือนพ่อครัวและผู้ช่วยปรุงอาหาร วิญญาณชั้นเป็นผู้บริโภคอาหาร เพราะจิตเป็นใหญ่ เป็นประธานในการรู้อารมณ์นามชั้นทั้ง ๔ ต้องเกิดร่วมกัน รู้อารมณ์เดียวกัน และไม่แยกกันเลยสักนามชั้นเดียว จะมีแต่นามชั้น ๑ ขาดนามชั้น ๓ ไม่ได้ จะมีนามชั้น ๒ ขาดนามชั้น ๒ ไม่ได้ จะมีนามชั้น ๓ ขาด

นามชั้น ๑ ไม่ได้ และในภูมิที่มีชั้น ๕ นั้น นามชั้นต้องอาศัย
รูปชั้นจึงจะเกิดขึ้นได้

การศึกษาธรรมเรื่องจิตประเภทต่างๆ นั้นเพื่อรู้ชัดลักษณะ
ของจิตซึ่งจำแนกโดยประเภทต่างๆ คือ จำแนกโดยชาติ ๔
โดยหมวด ๓ โดยเหตุ โดยอสังขาริก สสังขาริก โดยโสภณะ
อโสภณะ โดยประกอบด้วยเจตสิกต่างกันอย่างไรบ้างนั้น ก็เพื่อ
ให้สติเกิดขึ้นระลึกรู้พิจารณาภูมิจิตที่เป็นอนัตตาของธรรม
ทั้งหลาย ซึ่งไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล และลักษณะของสภาพธรรม
แต่ละอย่างนั้นก็เป็นลักษณะของรูปธรรมแต่ละอย่าง นามธรรม
แต่ละอย่าง เช่น ลักษณะของรูปที่ปรากฏทางตาก็อย่างหนึ่ง
ทางหูก็อย่างหนึ่ง ทางจมูกก็อย่างหนึ่ง ทางลิ้นก็อย่างหนึ่ง
ทางกายก็อย่างหนึ่ง ลักษณะของจิตที่เป็นกุศลอย่างหนึ่ง ลักษณะ
ของจิตที่เป็นอกุศลก็อย่างหนึ่ง ลักษณะของจิตที่เป็นอัปายาทะ
ก็อย่างหนึ่ง ความรู้ความเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลาย
เพิ่มขึ้น ย่อมเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้สติเกิดขึ้นระลึกรู้ พิจารณา
ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ จนกว่าจะประจักษ์ลักษณะ
ของสภาพธรรมแต่ละอย่างตรงตามความเป็นจริงของสภาพธรรม
นั้นๆ

คำถามทบทวน

๑. รูปเป็นโสภณธรรมได้ไหม เพราะอะไร
๒. บุคคลที่ปฏิสนธิจิตเป็นกุศลวิบาก แต่ไม่มีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ต่างกับบุคคลที่ปฏิสนธิจิตเป็นกุศลวิบากที่มีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วยอย่างไร
๓. ทวิเหตุกปฏิสนธิจิตเป็นผลของกรรมอะไร
๔. ทวิเหตุกบุคคลและติเหตุกบุคคลต่างกันอย่างไร
๕. ขณะนอนหลับสนิทเป็นโสภณจิตหรืออโสภณจิต

บทที่ ๑๕

จำแนกจิต โดย โลกียจิต และโลกุตตรจิต

ก่อนอื่นควรเข้าใจความหมายของคำว่า “โลก” ในวินัยของพระอริยเจ้าตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงในสังยุตตนิกายสพายตนวรรค ฉัณนวรรคที่ ๔ ปโลกสูตร ซึ่งมีข้อความว่า

(๑๐๑) ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกกันว่าโลกๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ จึงเรียกกันว่า “โลก” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร อานนท์ สิ่งใดมีความแตกสลายเป็นธรรมดา นี้เรียกว่า “โลก” ในอริยวินัยก็อะไรเล่ามีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุแลมีความแตกสลายเป็นธรรมดา รูปมีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุวิญญูญานมีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุสัมผัสมีความแตกสลายเป็นธรรมดา สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยมีความแตกสลายเป็นธรรมดา ฯลฯ ตลอดไปจนถึงทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ

เป็นธรรมดาของพระอริยเจ้า แต่ไม่ใช่ธรรมดาสำหรับผู้ที่ยังไม่ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของสภาพธรรม ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ผู้ที่จะเป็นพระอริยบุคคลต้องประจักษ์การเกิดดับของสภาพ

ธรรมที่ปรากฏจริง ๆ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร อานนท์ สิ่งใด มีความแตกสลายเป็นธรรมดา นี้เรียกว่า “โลก” ในอริยวินัย โลก คือ ทุกสิ่งซึ่งเกิดดับ ฉะนั้น สภาพธรรมซึ่งไม่เกิดดับเท่านั้นที่ไม่ใช่ โลกเป็นสภาพธรรมที่พ้นจากโลกเหนือโลก เป็นโลกุตตระ คือ พระนิพพาน

เมื่อจำแนกจิตเป็นประเภทโลกียะ และโลกุตระนั้น จิตใดที่ไม่ประจักษ์แจ้งลักษณะของนิพพาน คือ ไม่มีนิพพานเป็นอารมณ์ จิตนั้นเป็น “โลกียจิต” จิตใดมีนิพพานเป็นอารมณ์ โดยดับกิเลส หรือมีนิพพานเป็นอารมณ์โดยดับกิเลสแล้วจิตนั้นเป็น “โลกุตตรจิต”

ผู้ที่จะเป็นพระอริยบุคคลนั้น ต้องอบรมเจริญโลกียปัญญา ซึ่งรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม โลกียปัญญาไม่ใช่การรู้วิธีสร้างเครื่องมือวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ การรู้อย่างอื่นที่ไม่ใช่การรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมนั้น ไม่ใช่โลกียปัญญาในพระพุทธศาสนา

โลกียปัญญารู้ลักษณะของโลก คือ สภาพธรรมที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ซึ่งไม่ใช่ นิพพาน ฉะนั้น นอกจากมัคคจิต ๔ ดวง ซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลจิตที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ โดยดับกิเลสและผลจิต ๔ ดวง คือ โลกุตตรวิบากจิต ซึ่งมีนิพพานเป็นอารมณ์โดยดับกิเลสแล้ว จิตอื่นทั้งหมดเป็นโลกียจิต

โลกุตตรจิตทั้งหมดมี ๘ ดวง ๔ คู่ คือ

โสตาปัตติมคคจิต ๑ โสตาปัตติผลจิต ๑

สภาคามีมคคจิต ๑ สภาคามีผลจิต ๑

อนาคามีมคคจิต ๑ อนาคามีผลจิต ๑

อรหัตตมคคจิต ๑ อรหัตตผลจิต ๑

เมื่อโสตาปัตติมคคจิตเกิดขึ้นทำกิจดับกิเลสโดยมีนิพพานเป็นอารมณ์ ดับไปแล้ว โสตาปัตติผลจิตก็เกิดสืบต่อและมีนิพพานเป็นอารมณ์โดยดับกิเลสแล้ว โสตาปัตติมคคจิตเป็นโลกุตตรกุศลจิตเป็นปัจจัยให้โลกุตตรวิบากจิต คือ โสตาปัตติผลจิตเกิดสืบต่อจากโสตาปัตติมคคจิตทันที โดยไม่มีจิตอื่นเกิดคั่นได้เลย การให้ผลของโลกุตตรกุศลนั้นให้ผลทันทีเป็นอกาลิโก ไม่ต้องรอถึงชาติหน้า อกุศลและกุศลอื่นๆ นั้นให้ผลทันทีที่ดับไปอย่างโลกุตตรกุศลไม่ได้เลย ผู้ที่อบรมเจริญสมถภาวนาจนฌานกุศลจิตเกิดแล้วยังไม่มีฌานวิบากจิตเกิดในขณะที่เป็นมนุษย์ เพราะฌานวิบากจิตทำปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ และจุติกิจในพรหมโลก ผู้ที่ฌานจิตไม่เสื่อมนั้น ฌานกุศลจิตจะเกิดก่อนจุติจิต เมื่อจุติจิตดับ ฌานกุศลจิตที่เกิดก่อนจุติจิตนั้นเป็นปัจจัยให้ฌานวิบากจิตทำกิจปฏิสนธิในพรหมโลกภูมิใดภูมิหนึ่ง เช่น ปฐมฌานกุศลจิตเป็นปัจจัยให้ปฐมฌานวิบากจิตทำกิจปฏิสนธิในปฐมฌานพรหมภูมิ สูงขึ้นตามลำดับไปจนถึงอรุพฌานกุศล คือ อากาสนัญญาตนกุศลจิตเป็นปัจจัย

ให้อากาสนัญจายตนวิปากจิตปฏิสนธิในอากาสนัญจายตนภุมิ
 สูงขึ้นตามลำดับไปจนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต เป็น
 ปัจจัยให้เนวสัญญานาสัญญายตนวิปากจิตทำปฏิสนธิกิจใน
 เนวสัญญานาสัญญายตนภุมิ กรรมอื่นๆ นั้นต้องมีจิตอื่นเกิดก่อน
 มากมายกว่าจะถึงกาลเวลาที่จะให้ผล แต่กรรมประเภทเดียวที่ให้
 ผลโดยจิตอื่นเกิดก่อนไม่ได้เลย คือ โลกุตตรกุศลกรรม ทันทที่ที่
 โลกุตตรกุศลจิตดับโลกุตตรวิปากจิตก็เกิดต่อทันที เพราะโลกุตตร
 วิปากจิตไม่ทำปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ จุติกิจ และกิจอื่นๆ เช่น
 วิปากจิตอื่นๆ เลย

ในอัญจสาลินี อรรถกถาธัมมสังคณีปกรณ์ จิตตูปปาตกัณฑ์
 อธิบาย จุฬันตรทุกะ มีข้อความว่า

ชื่อว่า “**โลกียธรรม**” เพราะประกอบในโลก โดยเหตุที่นับ
 เนื่องอยู่ในโลกนั้น ชื่อว่า “**อุตตรธรรม**” คือ ธรรมอันยิ่งเพราะ
 ข้ามพ้นขึ้นจากโลกนั้น ชื่อว่า “**โลกุตตรธรรม**” เพราะข้ามขึ้น
 จากโลกนั้นโดยเหตุที่ไม่นับเนื่องอยู่ในโลก

จิต เจตสิก รูป เป็นสังขารธรรม เป็นสภาพธรรมที่เกิดดับ
 แม้โลกุตตรจิตและเจตสิกที่มีนิพพานเป็นอารมณ์นั้นก็เกิดดับ
 แต่ที่จำแนกจิตเป็นโลกียจิตและโลกุตตรจิตนั้น ก็เพราะโลกุตตรจิต
 มีนิพพานเป็นอารมณ์โดยดับกิเลส (มัคคจิต) และโดยกิเลสดับ
 แล้ว (ผลจิต)

ข้อความในขุททกนิกาย จุฬนิตเทส ภาค ๒ โมฆราชมาณวก
ปัญหานิตเทส ตรงกับสังยุตตนิกาย สพายตนวรรค สุญญสูตร
ข้อ ๑๐๒ ซึ่งมีข้อความว่า

ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้า
แต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่าโลกว้างเปล่าๆ ดังนี้ ด้วยเหตุเพียง
ไรหนอจึงเรียกว่าโลกว้างเปล่า พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร
อานนท์ เพราะว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน ฉะนั้น จึง
เรียกว่าโลกว้างเปล่า อะไรเล่าว่างเปล่าจากตนหรือจากของของ
ตน จักขุแลว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน รูปว่างเปล่า
จากตนหรือจากของของตน จักขุวิญญูณว่างเปล่าจากตนหรือ
จากของของตน จักขุสัมผัสว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน
สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะ
จักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็ว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน ฯลฯ
ใจว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน ฐัมมายตนะว่างเปล่า
จากตนหรือจากของของตน มโนวิญญูณว่างเปล่าจากตนหรือ
จากของของตน มโนสัมผัสว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน
สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาที่เกิดขึ้นเพราะมโน
สัมผัสเป็นปัจจัย ก็ว่างเปล่าจากตนหรือจากของของตน ฉะนั้น
จึงเรียกว่าโลกว้างเปล่า

ไม่ใช่ว่าไม่รู้อะไรเลยก็จะทำให้ว่างได้โดยที่ไม่รู้ว่าอะไรว่าง ว่างจากอะไร ว่างอย่างไร แต่จะต้องรู้ตามความเป็นจริงว่า ที่ว่างจากตน หรือว่างจากความเป็นของของตน เพราะเป็นสภาพธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปแต่ละอย่าง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ บางท่านอาจจะมีความรู้สึกว่ บางวันเหมือนกับไม่มีอะไรที่เป็นของของเราเลย และทำไมจึงไม่รู้สึกอย่างนี้มาก่อน แต่ก่อนเคยยึดถือว่เป็นเราและเป็นของเรา แต่อยู่ๆ วันหนึ่งฟังธรรมบ่อยๆ มากๆ เข้าก็เกิดนึกขึ้นมาว่ ไม่เห็นมีอะไรที่จะเป็นของของเราสักอย่างเดียว ไม่น่าที่จะหลงยึดถือว่เป็นของของเราเลย เพียงคิดเท่านั้นไม่พอ เพราะดับกิเลสไม่ได้ ซึ่งถ้าไม่รู้ก็อาจคิดว่าได้ปัญญามากแล้ว ใกล้ต่อการที่จะได้เป็นพระอริยบุคคลแล้ว เพราะว่าแต่ก่อนนี้ไม่เคยคิด ไม่เคยรู้สึกอย่างนี้ บางคนก็เกิดความรู้สึกว่อัศจรรย์ที่คิดอย่างนั้นได้ แต่ให้ทราบว่านั้นไม่ใช่หนทางที่จะดับกิเลส เพราะยังไม่รู้ว่ลักษณะของนามธรรมซึ่งเป็นธาตุรู้ เป็นสภาพรู้ที่กำลังเห็น กำลังได้ยิน กำลังได้กลิ่น กำลังรู้สิ่งทีกระทบสัมผัส และคิดนึก เป็นต้นนั้น ไม่ใช่ตัวตนอย่างไร เมื่อยังไม่ระลึกศึกษา พิจารณา สังเกต อบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมทีกำลังปรากฏ ก็ยังไม่เข้าถึงอรรถ คือ ลักษณะทีแท้จริงของนามธรรมและรูปธรรม จึงไม่สามารถประจักษ์ลักษณะทีเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรม ซึ่งกำลังเป็นโลกทีเกิดดับอยู่ในขณะนี้ ฉะนั้นไม่ว่าจะคิดจะเข้าใจลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมอย่างไร

ก็อย่าหลงคิดว่าเป็นปัญญาที่สามารถดับกิเลสแล้ว เพราะถ้าสติ
ไม่เกิด ไม่ระลึก ไม่รู้ ไม่พิจารณาลักษณะของสภาพธรรมที่
ปรากฏจนประจักษ์ลักษณะที่ต่างกันของรูปธรรมและนามธรรม
จริงๆ ทางมโนทวารที่ละลักษณะ ซึ่งเป็นการประจักษ์แจ้งชัดเจน
ปัญญาก็ยังไม่ได้เจริญขึ้นจนสามารถรู้ว่ **สภาพธรรมทั้งหลาย
เป็นเพียงโลกซึ่งว่างเปล่า** สัจจากการที่จะยึดมั่นว่าเป็น
ตัวตน สัตว์ บุคคลได้

ในขุททกนิกาย จุฬนิกาย ภาค ๒ โมฆราชมาณวกปัญหานิเทศ ข้อ ๕๐๕ พระผู้มีพระภาคตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า
ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน
หน้้า ไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ใดที่มีอยู่ในเขตวิหารนี้ ชนพื้้นำหน้้า ไม้
กิ่งไม้ ใบไม้นั้นไปเสีย เผาเสีย หรือพื้ทำตามควรแก่เหตุ ท่าน
ทั้งหลายพื้มีความคิดอย่างนี้ว่า ชนนำเราทั้งหลายไปเสีย เผา
เสีย หรือทำตามควรแก่เหตุบ้างหรือหนอ

ภ. ไม้ใช้อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พ. นั้นเป็นเพราะเหตุไร

ภ. เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่ใช่ตน หรือสิ่งที่เนื่องกับตนของข้า
พระองค์ทั้งหลาย อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

พ. ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล สิ่งใดไม่ใช่ของท่าน
ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งนั้นอันท่านทั้งหลาย

ละเสียแล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน
 ดูกร ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่ใช่ของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย
 จงละรูปนั้นเสีย รูปนั้นอันท่านทั้งหลายละเสียแล้ว จักเป็นไป
 เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน...เวทนา...สัญญา...
 สังขาร...วิญญูณอันท่านทั้งหลายละเสียแล้วจักเป็นไปเพื่อ
 ประโยชน์ เพื่อความสุขตลอดกาลนาน บุคคลย่อมพิจารณาเห็น
 โลกโดยความเป็นของสูญแม้อย่างนี้

ข้อความตอนท้ายพระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร คามณี เมื่อ
 บุคคลเห็นซึ่งความเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งสี่นี้ ซึ่งความสืบท่อ
 แห่งสังขารทั้งสี่นี้ ตามความเป็นจริง ภัยนั้นย่อมไม่มี เมื่อใด
 บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกเสมอหยาและไม่วัยปัญญา เมื่อนั้น
 บุคคลนั้นก็มิพึงปรารถนาภพหรืออัตตภาพอะไรๆ อื่น เว้นไว้
 แต่นิพพานอันไม่มีปฏิสนธิ บุคคลย่อมพิจารณาเห็นโลกโดยความ
 เป็นของสูญแม้อย่างนี้ ฯ

เมื่อยังไม่รู้สึกว่ารूपที่เคยยึดถือเป็นของตน เวทนาความรู้สึก
 ต่างๆ ซึ่งเคยรู้สึกว่าเป็นของตน สัญญาความจำต่างๆ ว่าเป็น
 เราชื่อน้อยอยู่ในโลกนี้ มีกิจหน้าที่อย่างนี้ สังขารทั้งหลาย ไม่ว่า
 จะเป็นกุศลธรรมหรืออกุศลธรรมทั้งหลายเสมอกับหยา ไม้ กิ่งไม้
 ใบไม้ ก็ยังไม่สามารถละการยึดถือสภาพธรรม คือ รูป เวทนา
 สัญญา สังขาร วิญญูณได้

เมื่อไม่ได้ศึกษาพิจารณาพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง พร้อมกับการอบรมเจริญสติปัญญา ก็ไม่ชื่อว่ารู้จักโลก แม้ว่าจะได้อยู่ในโลกนี้มานานแล้ว ไม่ว่าจะเป็นกี่ปี กี่ชาติ เมื่อไม่รู้จักโลก จะพ้นจากโลกได้อย่างไร ไม่ว่าจะสุขสักเท่าไรก็ได้ไม่สุขตลอดกาล เพราะความรู้สึกเป็นสุขเกิดขึ้นเพียงชั่วขณะจิต ซึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เมื่อไม่ศึกษาสภาพธรรมตามความเป็นจริงจะไม่รู้แม้แต่ว่าโลกคืออะไร และโลกมีอะไรบ้าง ทุกคนรู้ว่าสิ่งที่ปรากฏทางตา มีเสียง ฯลฯ เพราะเสียงปรากฏเมื่อได้ยินเสียง แต่ถ้าไม่มีสภาพรู้ ไม่มีธาตุรู้ ซึ่งกำลังได้ยิน เสียงก็ปรากฏไม่ได้ ฉะนั้น อารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่ามีจิตซึ่งเป็นสภาพรู้ ธาตุรู้ ซึ่งเป็นโลกที่เกิดดับทุกขณะ และถ้าไม่มีอารมณ์ต่างๆ ปรากฏ ก็ไม่มีใครสามารถรู้ลักษณะของจิต ซึ่งเป็นสภาพรู้ที่กำลังเกิดดับได้

เมื่อเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส แต่ไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง ซึ่งเกิดขึ้นแล้วดับไป สืบต่อกันอย่างรวดเร็ว ก็ยึดถืออาการสัณฐานของสิ่งที่ปรากฏว่าเป็นสัตว์ เป็นบุคคลต่างๆ เป็นวัตถุสิ่งต่างๆ ตราบใดที่ยังไม่ประจักษ์แจ้งลักษณะที่เกิดดับของสภาพธรรมแต่ละขณะตามความเป็นจริง ก็ไม่ชื่อว่ารู้จักโลกตามความเป็นจริง แม้ว่าจะได้ศึกษาเรื่องของโลกโดยวิชาการต่างๆ ทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ แม้อีกหลายแสนล้านปีก็ตาม วิชาการทั้งหลาย

เหล่านั้นก็ไม่สามารถทำให้พ้นจากโลกนี้ได้ เพราะเมื่อไม่รู้จักโลก ก็ย่อมพ้นจากโลกไม่ได้ โลกวันหนึ่งๆ นั้นมีสาระอะไรบ้าง สุขเวทนาเกิดขึ้นแล้วก็ดับหมดไปทุกขณะ และจะให้สุขเวทนานั้นกลับคืนมาอีกไม่ได้เลยส่วนผู้ที่ทุกข์ทรมานแสนสาหัส แม้อยากจะพ้นจากโลกสักเท่าไรก็พ้นไม่ได้ เมื่อไม่รู้จักโลกตามความเป็นจริง

ข้อสำคัญก็คือ ท่านพร้อมหรือยังที่จะละความยึดถือว่ามีสัตว์ บุคคล ตัวตน แม้แต่ตัวท่านขณะนี้ก็ไม่มี พร้อมที่จะละทิ้งโลก หรือยัง ต้องรู้แจ้งว่าไม่มีตัวตน สัตว์ บุคคลเสียก่อน จึงจะดับโลกและพ้นโลกได้ บางท่านเพียงแค่อึดก็ทนไม่ไหวที่จะไม่มีตัวตนที่กำลังเห็น ได้ยิน เป็นต้น ไม่มีวงศาคุณาญาติ ไม่มีมิตรสหาย ไม่มีทรัพย์สมบัติวัตถุต่างๆ ซึ่งเป็นที่พอใจ ส่วนใหญ่แล้วยังไม่ต้องการพ้นจากโลกจริงๆ ฉะนั้น การที่จะละความพอใจยึดถือว่าเป็นตัวตนของเรา นั้น จะต้องอบรมเจริญปัญญา จนกว่าจะประจักษ์แจ้งสภาพธรรมทั้งหลายที่ปรากฏเป็นโลก ตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้นๆ

การที่จะรู้จักโลกตามความเป็นจริงนั้นไม่ง่ายเลย ผู้ที่ได้ฟังพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่องโลก ตามที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ ควรจะพิจารณาน้อมประพาสปฏิบัติอบรมเจริญปัญญา จนกว่าปัญญาจะเจริญขึ้น จึงจะรู้จักลักษณะของโลกตามความเป็นจริงได้ และไม่ใช่ว่ารู้โลกในขณะอื่นเลย รู้โลกขณะ

กำลังเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส คิดนึกในขณะนี้เอง มีหนทางที่จะทำให้ปัญญาเจริญขึ้น จนรู้โลกที่กำลังเกิดดับในขณะนี้ได้ โดยศึกษาฟังพระธรรมเพื่อให้เข้าใจและพิจารณารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ มิฉะนั้นแล้ว ไม่มีทางที่จะรู้จักโลกได้เลย

ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค สมितिสูตรที่ ๔ ข้อ ๗๕ ท่านพระสมมติทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า โลก โลก ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงเท่าไรจึงเป็นโลกหรือ บัญญัติว่าโลก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร สมिति จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ ณ ที่นั้น ฯลฯ

การที่จะรู้จักโลกได้นั้นก็เพราะมีตา จึงเห็นสีสนัวนณะของโลก มีหูจึงได้ยินเสียงโลก มีจมูกจึงได้กลิ่นโลก มีลิ้นจึงได้ร่ำรสโลก มีกายจึงรู้เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ตึง ไหวของโลก ถ้าไม่มีทางเหล่านี้เลย โลกจะปรากฏได้ไหม เมื่อไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่รู้โผฏฐัพพะ ไม่คิดนึก โลกไหนจะปรากฏ โลกใดๆ ย่อมไม่ปรากฏ ฉะนั้น ที่ยึดถือว่าเป็นโลกกำลังปรากฏ ก็เพราะเห็น เห็นอะไร เห็นโลก สิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นโลก ได้ยินเสียงอะไร เสียงเป็นโลกอีกเหมือนกัน ถ้าไม่มีเสียงเลย ไม่มีได้ยินเลยโลกเสียงก็ไม่มี ฉะนั้น โลกซึ่งประกอบด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะนั้น ปรากฏได้เพราะ ตา หู จมูก ลิ้น

กาย ใจ จึงไม่ต้องแสวงหาโลกที่อื่น ไม่ว่าจะอยู่ ณ โลกไหน โลกนั้นๆ จะปรากฏได้ก็เพราะตาเป็นปัจจัยให้เห็น หูเป็นปัจจัยให้ได้ยิน จมูกเป็นปัจจัยให้ได้กลิ่น ลิ้นเป็นปัจจัยให้ลิ้มรส กายเป็นปัจจัยให้รู้โผฏฐัพพะ และใจคิดนึกเรื่องของสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ นั้นเอง

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร สมิทธิ จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณไม่มี ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มี ณ ที่นั้น ฯลฯ ใจ ัมมายตนะ มโนวิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยมโนวิญญาณไม่มี ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มี ณ ที่นั้น

เมื่อไม่รู้จักโลกตามความเป็นจริง แต่อยากจะพ้นจากโลกก็พ้นไม่ได้ อยู่ในโลกมานานและไม่เฉพาะในโลกนี้เท่านั้น ในอดีต อนันตชาติก็อยู่ในโลกอื่นๆ มาแล้ว และเมื่อไม่รู้จักโลกก็ต้องอยู่ในโลกต่อไปอีกนาน และอยู่อย่างไม่รู้จักโลกและไม่เห็นโลกตามความเป็นจริง สุขบ้าง ทุกข์บ้าง วนเวียนไป สมัยนี้บางท่านกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้วยังมีตัวตนอยู่ และกล่าวว่าได้ไปเฝ้าและถวายภัตตาหารแก่พระผู้มีพระภาค ซึ่งก็ควรจะได้พิจารณาข้อความในพระไตรปิฎก คือ ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ผัคคุณสูตร ข้อ ๙๙

ครั้งนั้นแล ท่านพระผัคคุณะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์

ผู้เจริญ บุคคลเมื่อจะบัญญัติ ฟังบัญญัติพระพุทธเจ้าผู้ตัดตัณหา
 เครื่องให้เนิ่นช้าแล้ว ตัดทางได้แล้ว ครอบงำวัญญะได้แล้ว ล่วง
 ทุกข์ทั้งปวง ปรีนิพพานล่วงไปแล้วด้วยจักขุใด จักขุนั้น มีอยู่
 หรือหนอ ฯลฯ...บุคคลเมื่อจะบัญญัติ ฟังบัญญัติพระพุทธเจ้า
 ผู้ตัดตัณหาเครื่องให้เนิ่นช้าแล้ว ตัดทางได้แล้ว ครอบงำวัญญะ
 ได้แล้ว ล่วงทุกข์ทั้งปวง ปรีนิพพานล่วงไปแล้ว ด้วยใจใด ใจนั้น
 มีอยู่หรือหนอ พระพุทธเจ้าข้า

(คือ ทูลถามว่า เมื่อพระพุทธเจ้าปรีนิพพานแล้ว ยังมี
 ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยู่อีกหรือไม่)

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร ฝักคุณะ บุคคลเมื่อจะบัญญัติ
 ฟังบัญญัติพระพุทธเจ้าผู้ตัดตัณหาเครื่องให้เนิ่นช้าแล้ว ตัดทาง
 ได้แล้ว ครอบงำวัญญะได้แล้ว ล่วงทุกข์ทั้งปวง ปรีนิพพานล่วง
 ไปแล้ว ด้วยจักขุใด จักขุนั้นไม่มีเลย ฯลฯ... บุคคลเมื่อจะบัญญัติ
 ฟังบัญญัติพระพุทธเจ้าผู้ตัดตัณหาเครื่องให้เนิ่นช้าแล้ว ตัดทาง
 ได้แล้ว ครอบงำวัญญะได้แล้ว ล่วงทุกข์ทั้งปวง ปรีนิพพานล่วง
 ไปแล้วด้วยใจใด ใจนั้นไม่มีเลย

เมื่อปรีนิพพานแล้ว ทั้งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่มีอีกเลย
 ไม่ใช่ว่าปรีนิพพานแล้วก็ไปสู่สถานที่หนึ่งสถานที่ใดแล้วมาเป็น
 ประมุขของการทำบุญถวายทาน ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นก็ไม่พ้นจาก
 โลก เพราะยังมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เกิดดับ จึงยังต้องมีทุกข์
 จึงยังพ้นทุกข์ไม่ได้

โลกเป็นสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ถ้าจิตไม่เกิดขึ้นเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส คิดนึก โลกย่อมไม่ปรากฏ ขณะใดที่สติระลึกรู้ได้ ก็พิจารณาศึกษาอารมณ์ คือ ลักษณะของโลกที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ขณะใดคิดนึก เรื่องโลก ขณะนั้นไม่ใช่การรู้ลักษณะที่แท้จริงของสภาพธรรมที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ขณะนั้นเป็นการรู้โลกโดยสมมติเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน วัตถุสิ่งต่างๆ เป็นโลกโดยนัยของสมมติสัจจะ ไม่ใช่ประมัตตสัจจะ

ในวันหนึ่งๆ ทุกท่านทราบว่าท่านอยู่ในโลกที่เป็นสมมติสัจจะ หรือ ประมัตตสัจจะ ถึงแม้จิตจะเป็นสภาพรู้ แต่ขณะใดที่ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส ไม่คิดนึก ขณะนั้นโลกนี้ก็ไม่ปรากฏ ปฏิสนธิจิต คือ จิตขณะแรกของโลกนี้เป็นวิบากจิต เป็นผลของกรรมหนึ่งซึ่งทำให้ปฏิสนธิจิตเกิดสืบต่อจากจุติจิต ซึ่งเป็นจิตขณะสุดท้ายของชาติก่อน ปฏิสนธิจิตรู้อารมณ์เดียวกับจิตใกล้จะจุติของชาติก่อน เมื่อปฏิสนธิจิตไม่รู้อารมณ์ของโลกนี้ โลกนี้จึงยังไม่ปรากฏ และเมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว กรรมที่ทำให้ปฏิสนธิจิตเกิดนั้น ก็ทำให้ภวังคจิตเกิดสืบต่อจากปฏิสนธิจิต ภวังคจิตมีอารมณ์เดียวกับปฏิสนธิจิต ขณะที่ภวังคจิตเกิดดับๆ สืบต่อดำรงภพชาติอยู่นั้น จึงไม่รู้อารมณ์ของโลกนี้เลย ไม่เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้กลิ่น ไม่ได้ลิ้มรส ไม่รู้

โผฏฐัพพะ ไม่คิดนึกอะไรเลย ขณะที่ภวังคจิตเกิดขึ้นและดับไป
อยู่เรื่อย ๆ นั้นโลกนี้ไม่ปรากฏเลย

ทวาร คือ ทางที่จิตเกิดขึ้นรู้โลกที่ปรากฏมีทั้งหมด ๖ ทวาร
เป็นรูป ๕ ทวาร และเป็นนาม ๑ ทวาร คือ

จักขุปสาทรูป เป็น จักขุทวาร ๑

โสตปสาทรูป เป็น โสตทวาร ๑

ฆานปสาทรูป เป็น ฆานทวาร ๑

ชีวหาปสาทรูป เป็น ชิวหาทวาร ๑

กายปสาทรูป เป็น กายทวาร ๑

ภวังคุปัจเจหจิต เป็น มโนทวาร ๑

ปสาทรูปแต่ละปสาทรูป มีลักษณะพิเศษที่กระทบรูปได้เฉพาะ
บางรูป จึงเป็นทางให้จิตเกิดขึ้น รู้อารมณ์ที่กระทบนั้นได้เฉพาะ
ทวารของตนๆ แต่ในวันหนึ่งๆ ก็ไม่ได้มีแต่เฉพาะเห็น ได้ยิน
ได้กลิ่น ลิ้มรส และรู้สิ่งที่กระทบสัมผัสกายเท่านั้น ยังคิดนึกเรื่อง
ต่างๆ ด้วย ขณะที่จิตรับรู้อารมณ์ต่อจากทางตา ทางหู ทาง
จมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือคิดนึกเรื่องราวต่างๆ นั้น จิตไม่ได้
อาศัยจักขุปสาทรูป โสตปสาทรูป ฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป
กายปสาทรูปเลย แต่อาศัยภวังคุปัจเจหจิตที่เกิดก่อนมโนทวาร

วิชชนจิตนั่นเองเป็นทวาร คือ เป็นทางที่จิตจะเกิดขึ้น คตินึกเรื่องราวต่างๆ เพราะว่าถ้าภวังคุปัจเจทจิตไม่เกิด วิถีจิตแรก ที่รู้อารมณ์ทางใจ คือ มโนทวาราวิชชนจิตก็เกิดไม่ได้ ฉะนั้น มโนทวารและมโนทวาราวิชชนจิตจึงต่างกัน คือ ภวังคุปัจเจทจิต เป็นมโนทวาร เป็นวิบากจิต ไม่ใช่วิถีจิต มโนทวาราวิชชนจิต ไม่ใช่มโนทวาร เป็นกิริยาจิต เป็นวิถีจิตแรกที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางมโนทวาร

นี่เป็นชีวิตปกติประจำวันที่ควรจะได้เข้าใจลักษณะของทวาร เพื่อที่จะได้พิจารณารู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงว่า สภาพธรรมแต่ละขณะซึ่งเกิดดับนั้น ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนอย่างไร

ขณะนี้คงจะไม่มีใครคิดถึงจักขุปสาทรูป ซึ่งเป็นรูปที่มีจริงและกำลังเกิดดับที่กลางตา ในธัมมสังคณีปกรณ์ รูปกัณฑ์ ข้อความในพระบาลีจักขายตนิทเทส ข้อ ๕๙๖ มีข้อความว่า

“รูป” ที่เรียกว่า “จักขายตนะ” นั้นเป็นไฉน จักขุใดเป็นปสาทรูป อาศัณฺณมหาภูตรูป ๔ นับเนื่องในอัตตภาพ เป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้

จักขายตนะ เป็นคำรวมของ จักขุ และอายตนะ

จักขุ คือ ตา อายตนะ คือ ที่ประชุม ที่เกิด ฉะนั้น จักขายตนะ คือ จักขุซึ่งเป็นที่ประชุม เป็นที่เกิดนั่นเอง

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า เมื่อวิถิจิตต่างๆ เกิดขึ้น เห็นและรู้รูปารมณฺ์ทางจักขุทวารวาระหนึ่งดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดดับสืบต่อหลายขณะ แล้วจิตก็เกิดขึ้น รูปารมณฺ์ที่ปรากฏทางจักขุทวารซึ่งดับไปแล้วนั้นต่อทางมโนทวารอีก มโนทวารวิถิจิตเกิดขึ้น รู้ารมณฺ์ทางมโนทวารต่อจากจักขุทวารวิถิจิตที่ดับไปหมดแล้วนั้นอย่างรวดเร็วมาก แม้ว่าจะมีภวังคจิตเกิดคั่นก็ตาม ฉะนั้น จึงควรทราบประโยชน์ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่องของทวารโดยละเอียด เพื่อไม่ให้ปะปนจิตที่รู้ารมณฺ์ทางจักขุทวารและจิตที่รู้ารมณฺ์นั้นต่อทางมโนทวาร ทางโสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร และกายทวารก็โดยนัยเดียวกัน คือ เมื่อวิถิจิตต่างๆ เกิดขึ้นรู้ารมณฺ์ใดารมณฺ์หนึ่ง ทางทวารใดทวารหนึ่งใน ๕ ทวารดับไปแล้ว และภวังคจิตเกิดคั่นหลายขณะแล้ว จิตก็เกิดขึ้นรู้ารมณฺ์เดียวกันนั้นต่อทางมโนทวารทุกครั้ง

นามธรรม คือ จิต และเจตสิกเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็วขณะที่หนึ่งอยู่อย่างนี้ ดูเสมือนกับทั้งเห็นด้วยและได้ยินด้วย แต่ความจริงวิถิจิตอาศัยทวารหนึ่งเกิดขึ้น รู้ารมณฺ์ทางทวารนั้นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว ทวารละหนึ่งวาระ (วาระ คือ จิตหลายขณะที่เกิดดับสืบต่อกันทางทวารเดียวกัน) การเกิดดับสืบต่อของจิตรวดเร็วจนกระทั่งไม่สามารถรู้ลักษณะแท้ๆ ของจิตที่เกิดขึ้นทางจักขุทวารว่า เพียงรู้สิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้น เมื่อ

มโนทวารวิถีจิตเกิดขึ้นสืบต่อรับรู้รูปารมณ์ที่ปรากฏทางตาแล้ว ก็จดจำรูปร่างสัณฐานของสิ่งที่ปรากฏ จนลืมนำสิ่งที่ปรากฏทางตานั้นเป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้นจริง ๆ

จักขุทวารเปรียบเหมือนสมุทรซึ่งกว้างใหญ่จริง ๆ ไม่เต็มสามารถที่จะเห็นพระจันทร์ พระอาทิตย์ ดวงดาวต่าง ๆ ซึ่งอยู่แสนไกล ที่กระทบจักขุปสาทแล้วก็ปรากฏแก่จักขุทวารวิถีจิตได้ จึงทำให้ดูเหมือนว่า เป็นโลกซึ่งเต็มไปด้วยวัตถุ จักรวาล สัตว์ บุคคลต่าง ๆ เต็มไปหมด แต่ความเป็นจริงนั้นจิตคิดนึกถึงรูปร่าง สัณฐานของธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ที่ปรากฏให้เห็น เป็นสัตว์บ้าง เป็นบุคคลต่าง ๆ บ้าง เป็นพระจันทร์ พระอาทิตย์ ดวงดาว และ วัตถุต่าง ๆ ซึ่งเมื่อกระทบสัมผัสกาย เย็นหรือร้อน อ่อนหรือแข็ง ดึงหรือไหว ก็ปรากฏ ผู้ที่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง จึง ประจักษ์ว่า โลก คือ ธรรมที่แตกสลาย เกิดดับอย่างรวดเร็ว โดยมโนทวารวิถีจิตจดจำสัณฐานของสิ่งที่ปรากฏทางตา จำเสียง สูงต่ำที่ปรากฏทางหู ฯลฯ เป็นความหมายคำบัญญัติของสิ่งต่าง ๆ ซึ่งก็ไม่มีสภาพธรรมใดเลยที่เกิดขึ้นแล้วไม่ดับไป

คำถามทบทวน

๑. โลก คืออะไร
๒. โลภียปัญญา คืออะไร
๓. ปฏิสนธิจิต รู้อารมณ์ของโลกนี้หรือไม่เพราะเหตุใด
๔. ภวังคจิต รู้อารมณ์อะไร
๕. มโนทวาราวชชนจิต เป็นมโนทวารใช้ไหม
๖. มโนทวาร เป็นชาติอะไร
๗. มโนทวาราวชชนจิตเป็นชาติอะไร

บทที่ ๑๖

อรรถของจิตประการที่ ๕ ชื่อว่า “จิต” เพราะกระทำให้อวิชิต

ข้อความในอัญจสาสนีอรรถกถา มีว่า ชื่อว่า “จิต” เพราะกระทำให้อวิชิตอย่างไร จริงอยู่ ธรรมดาว่าความวิชิตอื่นจะยิ่งไปกว่าจิตกรรม ย่อมไม่มีในโลก ธรรมดาว่าลวดลายในจิตรกรรมนั้นๆ ก็เป็นความวิชิต คือ เป็นความงดงามอย่างยิ่งทีเดียว พวกช่างลวดลาย เมื่อกระทำกิจกรรมนั้นย่อมเกิดจิตตสัญญาว่า รูปทั้งหลายชนิดต่างๆ เขาพึงกระทำ ณ ตรงนี้โดยอุบายอย่างนี้ การกระทำให้อวิชิตทั้งหลายที่ให้สำเร็จกิจ มีการเขียน มีการลงสี การทำสีให้เรืองรอง และการสลักสี เป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นด้วยสัญญาอันวิชิต รูปอันวิชิตอย่างใดอย่างหนึ่งในความวิชิต คือ ลวดลายย่อมสำเร็จมาจากการกระทำอันวิชิตนั้น เพราะฉะนั้น ศิลปะอันวิชิตทุกชนิดในโลก อันจิตนั่นเองคิดว่ารูปนี้จึงอยู่บนรูปนี้ รูปนี้จึงอยู่ใต้ รูปนี้จึงอยู่ตรงข้างทั้งสองดังนี้ แล้วจึงกระทำเหมือนรูปอันวิชิต ที่เหลือย่อมพึงสำเร็จได้ด้วยกรรมอันข้างคิดไว้ แม้จิตที่ให้สำเร็จความวิชิตนั้นก็ชื่อว่าจิต อย่างนั้นเหมือนกัน เพราะเป็นธรรมชาติวิชิตด้วยการกระทำนี้ดังพรรณนามาจะนี้

อีกอย่างหนึ่ง จิตนั่นเองชื่อว่า วิชิต แม้กว่าลวดลายในจิตรกรรมนั้น เพราะให้สำเร็จจิตรกรรมตามที่จิตคิดทุกชนิด

นี่เป็นเพียงส่วนปลีกย่อย คือ ความวิจิตรของจิตรกรรม แต่ความวิจิตรของกรรมที่ทุกท่านกระทำในวันหนึ่งๆ ทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง ที่เป็นกุศลกรรม เป็นทานบ้าง ศีลบ้าง เป็นการอบรมเจริญภูวนาบ้าง หรือที่เป็นอกุศลกรรม เป็นปาณาติบาตบ้าง อทินนาทานบ้าง ก็ย่อมจะวิจิตรมากมาย ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าเป็นลักษณะของจิตซึ่งวิจิตร รูปร่างภายนอกที่วิจิตรโดยเป็นพืชพันธุ์ธัญญาหารต่างๆ เป็นดอกไม้ ใบไม้ พันธุ์ต่างๆ เป็นวัตถุ ภูเขา แม่น้ำต่างๆ ล้วนแต่เป็นสิ่งที่เกิดเพราะส่วนผสมของธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ซึ่งมีลักษณะที่อ่อนหรือแข็ง ไหลหรือเกาะกุม เย็นหรือร้อน ดิ่งหรือไหว ระดับต่างๆ ทำให้ปรากฏเป็นสิ่งที่วิจิตรต่างๆ แต่สิ่งที่วิจิตรกว่ารูปร่างภายนอกก็คือ จิต เพราะว่าจิตเป็นสภาพที่กระทำให้วิจิตร

อกุศลกรรมที่วิจิตรเป็นปัจจัยให้สัตว์ดิรัจฉานมีรูปร่างวิจิตรต่างๆ กันมาก บางประเภทก็มี ๒ เท้า บางประเภทก็มี ๔ เท้า บางประเภทก็มีเท้ามาก บางประเภทก็ไม่มีเท้าเลย บางประเภทก็อยู่ในน้ำ บางประเภทก็อยู่บนบก และกุศลกรรมที่วิจิตรก็ทำให้มนุษย์วิจิตรต่างกันไปตามเพศ โดยรูปร่างหน้าตา ซึ่งทำให้เกิดโวหาร คือ คำพูดที่แสดงลักษณะอาการของสภาพธรรมทั้งหลายตามที่ปรากฏ คำพูดมีมาก ภาษาที่พูดถึงสิ่งต่างๆ แสดงให้เห็นว่า เพราะมีสิ่งต่างๆ ที่วิจิตรมากเพียงไรก็ทำให้เกิดโวหารเพื่อที่จะเรียกสิ่งที่ปรากฏที่วิจิตรเพียงนั้น และคำพูดก็ไม่มีวันหมด

ไม่มีวันจบ เพราะว่าสิ่งซึ่งจิตกระทำให่วิจิตรเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ฉะนั้น จึงต้องบัญญัติคำพูดเรียกสิ่งที่จิตทำให่วิจิตรมากขึ้น ๆ

ในวันหนึ่ง ๆ ให้ทราบว่ ไม่ว่าจะทำอยู่ที่ใด ไม่ว่าจะทำอะไร หรือว่าไม่ว่าจะทำอะไร ย่อมแสดงให้เห็นความวิจิตรของจิตซึ่ง กระทำสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นให่วิจิตร พระผู้มีพระภาคตรัสให้ระลึกถึง ลักษณะของจิตในขณะนี้เมื่อเห็นความวิจิตรต่าง ๆ ซึ่งจิตกระทำ ให่วิจิตร จิตในขณะนี้เดี๋ยวนี้เองกำลังกระทำให่วิจิตรต่อไปข้าง หน้าอีก และไม่ควรคิดถึงความวิจิตรของสิ่งภายนอกที่จิตกระทำ ให่วิจิตรเท่านั้น พระผู้มีพระภาคตรัสให้ระลึกถึงลักษณะของจิต ที่กำลังเป็นไปในขณะนี้ เป็นจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การที่จะ รู้ลักษณะของจิตต้องรู้ในขณะที่กำลังเห็น กำลังได้ยิน กำลังได้ กลิ่น กำลังลิ้มรส กำลังนึกคิด ซึ่งต้องอาศัยทวารหนึ่งทวารใด ใน ๖ ทวาร

ทุกท่านคิด ขณะที่จิตคิดถึงเรื่องใด เรื่องนั้นก็มีส่วนที่จิต กำลังคิดนึกถึงเรื่องนั้น จิตเป็นสภาพคิด ถ้าไม่พิจารณาจิตใน ขณะที่กำลังเห็นเดี๋ยวนี้ หรือกำลังได้ยินเดี๋ยวนี้ กำลังได้กลิ่น เดี่ยวนี้ กำลังลิ้มรสเดี๋ยวนี้ กำลังกระทบสัมผัสโผฏฐัพพะ หรือ กำลังคิดนึกเดี๋ยวนี้ แล้วจะรู้ลักษณะของจิตได้ขณะไหน

ข้อความในสังยุตตนิกาย ชนธวารวรรค คัททูลสูตรที่ ๒ ข้อ ๒๕๙ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลาย

ย่อมเศร้าหมองเพราะจิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิ์เพราะจิตผ่องแผ้ว ดูกร ภิกษุทั้งหลาย จิตที่ชื่อว่าจรณะ (เที่ยวไป) เธอทั้งหลายเห็นแล้วหรือ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า เห็นแล้ว พระเจ้าข้า

จิตเที่ยวไปอย่างไร ทางตาเห็น ทางหูได้ยิน ทางจมูกได้กลิ่น ทางลิ้นลิ้มรส ทางกายกระทบสัมผัส ทางใจคิดนึก ทุกท่านรู้สึกรว่าจะชอบเที่ยว ไม่มีใครชอบอยู่ช้าชากจำเริญที่หนึ่งทีใด เพราะว่าการเห็นรูป ได้ยินเสียง ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัสโผฏฐัพพะต่างๆ ฉะนั้น จิตจึงเกิดขึ้นเที่ยวไปในอารมณ์ทางทวารต่างๆ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ไม่อยู่หนึ่งมีจิตของใครอยู่หนึ่งๆ ได้บ้าง ถ้ารู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง จะต้องรู้ว่าจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดแล้วก็ดับไป นั่นคือการใช้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง

ข้อความต่อไป พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จิตชื่อว่าจรณะ แม้ นั่นแล เธอทั้งหลายคิดแล้วด้วยจิตนั้นแหละ จิต (เป็นเครื่องคิด) นั้นแหละวิจิตรกว่าจรณจิตเมื่อนั้น เพราะเหตุนั้นเธอทั้งหลายพึงพิจารณาจิตของตนเนื่องๆ ว่า จิตนี้เศร้าหมองแล้วด้วยราคะ โทสะ โมหะ สิ้นกาลนาน สัตว์ทั้งหลายย่อมเศร้าหมองเพราะจิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิ์เพราะจิตผ่องแผ้ว ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่พิจารณาเห็นแม้หม้ออันหนึ่งอื่น ซึ่งวิจิตรเหมือนอย่างสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายนี้เลย ดูกร ภิกษุทั้งหลาย

สัตว์ดิรัจฉานแม่เหล่านี้นี้แล คิดแล้วด้วยจิตนั้นแหละ จิตนั้นแหละ
 วิจิตรกว่าสัตว์ดิรัจฉานแม่เหล่านั้น เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลาย
 พึงพิจารณาจิตของตนเนื่องๆ ว่าจิตนี้เศร้าหมองแล้วด้วยราคะ
 โทสะ โมหะ สิ้นกาลนาน สัตว์ทั้งหลายย่อมเศร้าหมองเพราะ
 จิตเศร้าหมอง สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธิ์เพราะจิตผ่องแผ้ว ดูกร
 ภิกษุทั้งหลาย ช่างย่อมหรือช่างเขียนเมื่อมีเครื่องย่อมกัถี ครั่ง
 กัถี ขมิ้นกัถี สีเขียวกัถี สีแดงกัถี พึงเขียนรูปสตรีหรือรูปบุรุษ
 มีอวัยวะใหญ่่น้อยครบทุกส่วนลงที่แผ่นกระดานเกลี้ยงเงลา หรือ
 ที่ฝา รือที่แผ่นผ้า แม้ฉันใด ดูกร ภิกษุทั้งหลายปฤชณผู้ไม่ได้
 สดับ ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อจะให้เกิด ย่อมยังรูปนั้นแหละให้
 เกิด เมื่อจะให้เกิด ย่อมยังเวทนานั้นแหละให้เกิด เมื่อจะให้
 เกิด ย่อมยังสัญญา นั้นแหละให้เกิด เมื่อจะให้เกิด ย่อมยังสังขาร
 นั้นแหละให้เกิด เมื่อจะให้เกิด ย่อมยังวิญญาณ นั้นแหละให้เกิด
 ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นอย่างไร
 รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯ

พ. เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง

ภ. ไม่เที่ยง พระเจ้าข้า ฯ

พ. เพราะเหตุนี้แล ฯลฯ อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้
 ฯลฯ รู้ชัดว่ากิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้ มิได้มี ฯ

ช่างเขียนรูปอาศัยสีเขียวรูปต่างๆ กระทำให้วิจิตรเกิดขึ้นเป็นรูปต่างๆ ฉนใด ขณะนี้จิตของแต่ละท่านก็เหมือนกับช่างเขียนซึ่งกำลังเขียนรูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น วิญญาณขั้น ที่จะเกิดต่อไปในอนาคต

ขณะนี้ทุกท่านต่างกันตามกรรมที่วิจิตรที่ได้กระทำมานานมาแล้ว ฉนใด จิตซึ่งกำลังกระทำให้วิจิตรอยู่ในขณะนี้ก็จะกระทำให้เกิดพิศ รูปร่างสัณฐาน ลาม ยศ สุข ทุกข์ นินทา สรรเสริญ วิจิตรต่างๆ ในกาลข้างหน้า ฉนนัน ด้วยเหตุนี้จึงควรพิจารณา ลักษณะของจิตที่กำลังปรากฏ ซึ่งกำลังเขียนสภาพธรรมทั้งหลายที่จะเกิดขึ้นข้างหน้า ซึ่งถ้าไม่ระลึกรู้ลักษณะของจิตในขณะนี้ ย่อมจะไม่ทราบเลยว่าวิจิตรจริงๆ ทั้งๆ ที่กำลังนั่งอยู่ จิตก็เกิดดับสืบท่อรวดเร็วเหลือเกิน นั่งอยู่ที่นี้ แต่บางครั้ง นอกจากจิตจะเห็นทางตา ได้ยินเสียงทางหูแล้ว ก็ยังมีจิตที่คิดนึกไกลออกไป แล้วแต่ว่าจะคิดท่องเที่ยวไปที่ไหนบ้าง หรืออาจจะกำลังคิดทำอะไรที่วิจิตรให้เกิดขึ้นในขณะนั้น

ข้อความในคัมภีรพุทธสูตรที่ ๑ ข้อ ๒๕๖ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย สุนัขที่เขาผูกไว้ด้วยเชือก ถูกล่ามไว้ที่หลักหรือเสาอันมั่นคง ย่อมวิ่งวนเวียนหลักหรือเสานั้นเอง เวลา ยืน ย่อมยืนใกล้หลักหรือเสานั้นเอง ปุณฺชนผู้ไม่ได้สดับก็ฉนนัน เหมือนกันแล

ช่างเขียนยึดถือจิตรกรรมที่เขียนขึ้นว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด ฉันใด
จิตของปุถุชนซึ่งยังยึดถือในรูปว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน ก็
ยังคงยึดถือต่อไปทุกภพ ทุกชาติ เหมือนกับช่างเขียนซึ่งยึดถือ
ในจิตรกรรมที่ตนเขียนขึ้น ฉะนั้น ตราบใดที่ยังไม่รู้ลักษณะของ
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่เกิด
ขึ้นและดับไปตามความเป็นจริง ผู้ที่เป็นปุถุชนเมื่อยืนก็ยอมยืน
อยู่ใกล้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ด้วยความเป็น
ตัวตน ตราบนั้น

ข้อความในสารัตถปกาสินี อรรถกถาสังยุตตนิกาย สคาถวรรค
มารสังยุตต์ ทุติยวรรค ปัตตสุตฺตที่ ๖ ทำให้เข้าใจพยานะที่
พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่อให้พระภิกษุทั้งหลายเห็นแจ้ง
ให้สมาทาน ให้आจหาญ ให้ร่าเริงดังนี้

พึงทราบวินิจฉัยในปัตตสุตฺตที่ ๖ ก็สมัยนั้นพระผู้มีพระภาค
ทรงยังภิกษุทั้งหลายให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้आจหาญ ให้
ร่าเริงด้วยธรรมิกถาเกี่ยวด้วยอุปาทานขันธ ๕ ก็ภิกษุเหล่านั้น
ทำในใจให้สำเร็จประโยชน์ น้อมนี้มาด้วยความเต็มใจเจียไส
ลงระดับธรรมอยู่

คำว่า “ให้สมาทาน” คือ ให้ถือเอา ให้เข้าใจ ให้พิจารณาให้
ถูกต้อง นี่คือการแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเพื่อประโยชน์จะ
ให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง คือ เมื่อฟังแล้วก็ให้สมาทาน ให้เข้าใจ
ให้พิจารณาให้ถูกต้องว่า กุศลธรรมเป็นกุศลธรรม อกุศลธรรม

เป็นอกุศลธรรม ซึ่งถ้าพระผู้มีพระภาคไม่ทรงแสดงโดยละเอียด หลายนานอาจจะยึดถืออกุศลธรรมเป็นกุศลธรรมก็ได้ แต่เพราะว่าสภาวะลักษณะของอกุศลธรรมไม่ใช่อกุศลธรรม สภาวะลักษณะของอกุศลธรรมไม่ใช่กุศลธรรม ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงธรรมโดยละเอียดโดยตลอดเกี่ยวกับอุปาทานชั้น ๕ คือ จิต เจตสิก รูป ซึ่งแยกเป็นรูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น ซึ่งไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนก็ตาม ก็จะไม่พ้นไปจากชั้น ๕ เลย จึงควรที่จะศึกษาเรื่องของชั้น ๕ และพิจารณาเรื่องของชั้น ๕ ด้วยความแยบคาย เพื่อที่จะได้ถือเอาด้วยความถูกต้องและไม่เข้าใจผิด

คำว่า “ให้อาจหาญ” คือ ให้เกิดความอุตสาหะในการสมาทาน

การที่จะเข้าใจสภาพธรรมตามความเป็นจริงได้นั้น ไม่ใช่จะเป็นไปได้ง่ายๆ และรวดเร็ว แต่พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนั้นเพื่อให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้เกิดความเพียรที่จะพิจารณาจนกว่าจะเข้าใจ จนกว่าสติจะเกิดระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรม จนกว่าจะประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง เพราะพระผู้มีพระภาคมิได้ทรงแสดงเรื่องอื่นที่พิสูจน์ไม่ได้ หรือที่ไม่ได้กำลังปรากฏเฉพาะหน้า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่องจักขุวิญญาณ เรื่องการเห็น เรื่องสิ่งที่ปรากฏทางตา ทรงแสดงเรื่องโสตวิญญาณ เรื่องสภาพ

ธรรมที่รู้เสียง เรื่องเสียงที่ปรากฏทางหู ทรงแสดงธรรมที่กำลังมีอยู่ปรากฏให้พิสูจน์ ฉะนั้น ผู้ที่ได้ฟังพระธรรมแล้วก็อาจหาญคือ อุตสาหะในการที่จะศึกษา พิจารณารูลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ จนกว่าจะประจักษ์สภาพธรรมนั้นๆ ตรงตามความเป็นจริงตามที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง

คำว่า “ร่าเริง” คือ ให้ผ่องใส ให้รุ่งเรือง ด้วยคุณที่ตนแทงตลอดแล้ว

ไม่ทราบว่ายท่านสมათาน อาจหาญ ร่าเริง บ้างหรือยัง แต่ให้ทราบว่าย ท่านสามารถที่จะร่าเริงได้ในขณะที่กุศลจิตเกิด บางท่านเป็นทุกข์เพราะเป็นห่วงเป็นกังวลว่าอายุมากแล้ว สถิติปฏิฐานก็ยังเกิดน้อยเหลือเกิน ขณะนั้นเป็นอกุศล พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงแสดงพระธรรมให้บุคคลใดมีอกุศลมากๆ หรือเป็นห่วงมากๆ แต่ทรงแสดงธรรมเพื่อให้สมათาน ให้อาจหาญ ให้ร่าเริง อกุศลทั้งหมดเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยยับยั้งไม่ได้ เมื่ออกุศลจิตประเภทหนึ่งประเภทใดเกิดขึ้น อกุศลนั้นก็เกิดขึ้นแล้ว แต่ร่าเริงได้ในขณะที่สติระลึกรูลักษณะของอกุศลที่ปรากฏ และศึกษาพิจารณาลักษณะของอกุศลธรรมที่ปรากฏ เพื่อจะได้รู้ว่า แม้อกุศลธรรมนั้นก็ไม่ใช่อัตถ์ บุคคล ตัวตน เมื่อสติเกิดระลึกรูลักษณะของอกุศลที่กำลังปรากฏ ย่อมจะเห็นได้ชัดจริงๆ ว่าขณะที่สติกำลังระลึกรู้มันไม่เศร้าหมองเลย เพราะเมื่อไม่ยึดถืออกุศลธรรมที่กำลังปรากฏอยู่ในขณะนั้นเป็นตัวตนเป็นเรา ก็ไม่กังวลเดือดร้อน

หนทางเดียวที่จะบรรเทาละคลายอกุศลธรรมที่เกิดขึ้น ไม่ให้เพิ่มความเป็นห่วงกังวลขึ้นนั้นก็โดยสติระลึกรู้ และสังเกตพิจารณา รู้ว่า สภาพธรรมที่เป็นอกุศลต่าง ๆ นั้นไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคลใดๆ เลย

ฉะนั้น เมื่ออบรมเจริญสติปัฏฐาน ก็จะเข้าใจถึงความหมายของคำว่า ให้รู้จริง คือ ให้ผัสสะ และให้รู้เรื่องด้วยคุณที่ตนแทงตลอดแล้ว คือ สามารถที่จะประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงว่า ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน

คำว่า “ทำให้สำเร็จประโยชน์” คือ พิจารณารู้อย่างนี้ว่า ประโยชน์นี้เราทั้งหลายควรบรรลุได้ ดังนั้นแล้วก็เชื่อว่ามีประโยชน์แต่เทศนานั้น

การเจริญสติปัฏฐานนั้นไม่ใช่เป็นเรื่องให้ท้อถอยเลย สภาพธรรมที่กำลังปรากฏเป็นสิ่งที่สามารถจะแทงตลอดในสภาพที่เกิดขึ้นและดับไป ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคลได้ ในขณะที่พิจารณาอย่างนี้ว่า ประโยชน์นี้เราทั้งหลายควรบรรลุได้ก็ย่อมไม่หมดหวัง เมื่อรู้ว่าเป็นสิ่งที่ควรบรรลุได้วันหนึ่งแม้ยังไม่ใช่วันนี้ อย่าเป็นห่วงว่าจะไม่สามารถรู้แจ้งสภาพธรรมได้ในวันนี้ เพราะสติสามารถจะเริ่มระลึกรู้ได้ในวันนี้ ส่วนการที่จะประจักษ์แจ้งและแทงตลอดลักษณะของสภาพธรรมย่อมจะต้องเป็นวันหนึ่ง ในเมื่อวันนี้สติสามารถจะเกิดระลึกได้

เมื่อเห็นแล้วว่า พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่านี้ ประโยชน์ คือ ให้อำนาจ “เราควรบรรลุได้” ก็จะไม่ท้อถอยและจะฟัง ศึกษาเรื่องของสภาพธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโดยละเอียดต่อไป เพื่อที่จะได้ไม่หลงลืมสติ ซึ่งข้อความในอรรถกถาคัมภีร์กถาวัตถุ สาสนกถาพรรณนา มีข้อความที่กล่าวว่าศาสนาของพระผู้มีพระภาคแต่ดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงขึ้นใหม่ได้หรือ

(นี่เป็นข้อที่ทุกท่านควรพิจารณา)

อริยธรรมทั้งหลาย มีสติ เป็นต้นกิตติ เทศนาแห่งกุศลธรรม เป็นต้นกิตติ ชื่อว่าศาสนา ในศาสนานั้น เว้นธรรมทั้งหลายมีสติปัญญา เป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ชนเหล่าใดแล้ว ศาสนาชื่อว่าอันบุคคลนั้นทำขึ้นใหม่ โดยการกระทำความชั่วอื่นให้เป็นสติปัญญา เป็นต้น หรือกระทำความกุศลธรรมให้เป็นกุศลธรรม เป็นต้น หรือว่าศาสนาอันใด ๆ กระทำแล้วอย่างนั้น มีอยู่ หรือพึงอาจเพื่อทำสิ่งนั้นได้ มีหรือ

หมายความว่า ธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วนั้น คนอื่นสามารถที่จะแต่ดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงขึ้นใหม่ และเปลี่ยนแปลงสภาพธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วว่าเป็นสติปัญญา ให้ไม่เป็นสติปัญญาได้หรือ หรือว่าเทศนาแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นต้น เหล่านี้ คนอื่นจะเอาอกุศลธรรมมาเป็นกุศลธรรมได้หรือ

เมื่อพิจารณาและเข้าใจเหตุผลแล้ว ก็จะได้ว่าคำสอนซึ่งเป็นพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงแสดงนั้น ไม่มีใครสามารถจะเปลี่ยนสภาพธรรมทั้งหลายที่ทรงตรัสรู้และทรงแสดงให้เป็นอย่างอื่นได้ มีผู้เข้าใจผิดได้ แต่เปลี่ยนลักษณะที่แท้จริงของธรรมทั้งหลายไม่ได้

อรรถ คือ ความหมายของจิต ๕ ประการนั้น ในอภิธัมมัตถกวิภาวินีได้แสดงไว้ ๖ ประการ คือ แสดงว่าจิตวิจิตร เพราะอารมณ์ที่วิจิตรด้วยอีก ๑ ประการ ทั้งนี้เพราะจิตสามารถที่จะรู้อารมณ์ได้ทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นสภาพธรรมที่วิจิตรสักเพียงใดก็ย่อมเป็นอารมณ์ของจิตได้ และแม้อารมณ์นั้นจะไม่ใช่ปรมาัตถธรรม เช่น คำบัญญัติภาษาต่างๆ จิตก็ย่อมรู้ได้ คือ มีชื่อ มีคำ มีเรื่องราวต่างๆ เป็นอารมณ์ได้ ฉะนั้น จิตจึงวิจิตรเพราะอารมณ์ที่วิจิตร

ลักษณะของจิตมี ๒ ประการ คือ สามัญญลักษณะ ๑ และสภาวะลักษณะ ๑

สามัญญลักษณะของจิต คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

สภาวะลักษณะของจิต เป็นลักษณะเฉพาะของจิตคือ

อารมณ์วิชานนลกฺขณํ มีการรู้แจ้งอารมณ์เป็นลักษณะ

ปุปฺพคมรสํ มีการถึงก่อนคือมีความเป็นหัวหน้า คือ เป็นใหญ่ในการรู้อารมณ์เป็นรส คือ เป็นกิจ

สนฺธานปจฺจุปฺปฏฺฐานํ มีการสืบเนื่องกัน คือ เกิดดับสืบต่อกัน
เป็นปัจจุปัฏฐาน คือ เป็นอาการปรากฏ

นามรูปปทฺถฏฺฐานํ มีนามธรรมและรูปธรรมเป็นปทัฏฐาน คือ
เป็นเหตุไถ่ให้เกิด

จิตเป็นสังขารธรรม เป็นสภาพธรรมที่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยเกิด
ขึ้น ธรรมทั้งหลายจะเกิดขึ้นเองตามลำพังลอยๆ ไม่ได้ ในภุมิที่
มีขันธ ๕ จิตอาศัยนามธรรมและรูปธรรมเป็นปทัฏฐาน คือ เป็น
เหตุไถ่ให้เกิด

ในภุมิซึ่งมีแต่นามธรรม คือ ในอรุปรพรมภุมินั้น ไม่มีรูปเลย
ในภุมินั้นจิตจึงมีนามธรรม คือ เจตสิกเท่านั้น เป็นปทัฏฐาน คือ
เป็นเหตุไถ่ ให้เกิด

คำถามทบทวน

๑. อะไรทำให้รูปธรรม เช่น พืชพันธุ์ธัญญาหารต่างๆ วัตถุ
ภูเขา แม่น้ำ เครื่องอุปโภคบริโภควิจิตรต่างกัน
๒. นอกจากปรมัตถธรรมแล้ว จิตมีอะไรเป็นอารมณ์อีกหรือไม่

ប័ណ្ណតិ

บัญญัติ

ปรมัตถธรรมเป็นสภาพธรรมที่มีจริง แต่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนเลย ปรมัตถธรรมที่เกิดขึ้นเป็นแต่เพียงจิต เจตสิก รูป แต่ละลักษณะ แต่ละอาการ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว ขณะใดที่ไม่รู้ลักษณะของจิต เจตสิก รูป ว่าเป็น ปรมัตถธรรมที่เกิดขึ้นและดับไปสืบทอดกันอย่างรวดเร็ว ขณะนั้นเป็นการรับรู้บัญญัติ คือ การถืออาการของรูปและนามซึ่งเกิดดับสืบทอดกันอย่างรวดเร็วว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด ฉะนั้น ผู้ที่ไม่รู้ลักษณะของ ปรมัตถธรรม จึงอยู่ในโลกของสมมติสัจจะ เพราะยึดถือสภาพธรรมที่ปรากฏโดยอาการโดยสัญฐานว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดอย่างแท้จริง แต่เมื่อศึกษาปรมัตถธรรมแล้ว และรู้หนทางที่จะอบรมเจริญปัญญา ศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏจนปัญญาเจริญขึ้นถึงขั้นที่สามารถประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของสภาพธรรมที่กำลังเกิดดับในขณะนี้ จึงรู้แจ้งชัดว่าไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตนเลย เป็นแต่ปรมัตถธรรมแต่ละลักษณะจริง ๆ ตรงตามที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และทรงแสดงไว้

ความลึกและเหนียวแน่นของอวิชชาที่ทำให้ยึดถือในสมมติสัจจะว่าเป็นวัตถุ เป็นสัตว์ บุคคลต่าง ๆ นั้น เริ่มตั้งแต่เมื่อปฏิสนธิจิต เกิดขึ้นก็มีนามธรรมและรูปธรรมเกิดดับสืบทอดมาเรื่อย ๆ เมื่อคลอດจากครรรค์มารดาแล้วย่อมเห็นสิ่งที่ปรากฏ

ได้ยินเสียงที่ปรากฏ ได้กลิ่นที่ปรากฏ ลิ้มรสที่ปรากฏ รู้เย็นร้อน
 ที่กระทบสัมผัสกาย แต่ไม่รู้ว่าสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นแต่เพียง
 สภาพธรรมชนิดหนึ่ง จึงยึดถือในอาการของสภาพธรรมที่เกิดดับ
 สืบต่อกันตลอดเวลา ที่ปรากฏเสมือนไม่เกิดดับว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่ง
 ใด ขณะนั้นก็มิชนบัญญัติ คือ การยึดถืออาการของสภาพธรรม
 ที่รวมกันเป็นกลุ่มก้อน โดยยังไม่รู้ว่าสมมติเรียกสิ่งนั้นว่าเป็น
 อะไร เด็กเล็กๆ ที่ยังไม่รู้ความและยังพูดไม่ได้ และสัตว์ดิรัจฉาน
 ย่อมรู้ชนบัญญัติเหมือนกันจนกว่าจะเจริญเติบโตขึ้น เข้าใจ
 ความหมายของเสียง จึงรู้สมมติสัจจะ คือ การสมมติบัญญัติเรียก
 สภาพธรรมต่างๆ เพื่อให้เข้าใจถูกต้องตรงกัน ฉะนั้น เมื่อเป็นเด็ก
 เคยเห็นอาการของสภาพธรรมที่ปรากฏเสมือนไม่เกิดดับอย่างไร
 เมื่อเติบโตขึ้นแล้วก็ยังคงเห็นเป็นอย่างนั้นเป็นเช่นนั้น เช่น เห็น
 เป็นวัตถุ เป็นสัตว์ บุคคลต่างๆ ตามความเป็นจริงนั้น สภาพ
 ที่แข็งไม่ว่าจะเป็นถั่วหรือจาน หรือช้อน หรือส้อม ก็เป็นเพียง
 ธาตุแข็ง เป็นปฐวีธาตุ แต่ในวันหนึ่งๆ นั้น เห็นอะไร กระทบ
 สัมผัสอะไร ในขณะที่กระทบสัมผัสไม่เคยคิดว่าเพียงกระทบสัมผัส
 สิ่งที่มีจริงซึ่งเป็นสภาพที่แข็ง แต่มีความรู้สึกว่ามีสัมผัสช้อน หรือ
 ส้อม หรือจาน หรือถั่ว ตามที่เคยยึดถือในอาการที่เกิดดับสืบ
 ต่อกันอย่างรวดเร็ว จนปรากฏเป็นรูปร่างสัณฐานต่างๆ ทั้งๆ ที่
 เมื่อสัมผัสช้อนก็แข็ง ส้อมก็แข็ง ถั่วก็แข็ง จานก็แข็ง เพราะ
 ลักษณะที่แท้จริงเป็นแต่เพียงสภาพธรรมที่แข็ง แต่โดยการจำ
 รูปร่างต่างๆ จึงทำให้รู้ว่าถั่วไม่ใช่จาน ช้อนไม่ใช่ส้อม ฉะนั้น

แม้ว่าสภาพธรรมที่มีจริงนั้นเป็นรูปธรรมที่มีลักษณะแข็ง แต่ก็ยังจำสมมติสภาพนั้นว่า จานสำหรับใส่ข้าว ถ้วยสำหรับใส่แกง ช้อนสำหรับตักอาหาร จำสมมติสภาพที่เป็นธาตุแข็งต่างๆ เช่น เหล็ก วัสดุ ที่นำมาประกอบกันเป็นวิหะ เป็นโทรทัศน์ เป็นวัตถุสิ่งต่างๆ โดยไม่ประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม ซึ่งเกิดขึ้น ปรากฏแต่ละลักษณะแล้วก็ดับไป

นี่คือการจำสมมติบัญญัติสิ่งที่ปรากฏทางตา ซึ่งมีมากขึ้นเรื่อยๆ ตามการประดิษฐ์ใหม่ๆ ทุกๆ วัน ขณะที่รัฐรูปร่างสถานการณ์ที่ปรากฏรวมกันเป็นสิ่งที่ต่างๆ ขณะนั้นเป็นการรู้บัญญัติ เป็นสมมติสัจจะ ไม่ใช่ปรมาตตสัจจะ

นอกจากรู้ชนบัญญัติทางตาแล้ว ยังรู้สัททบัญญัติ คือ รู้ความหมายของเสียงด้วย นี่เป็นเรื่องชีวิตประจำวันที่จะต้องรู้ชัดว่า สภาพธรรมใดเป็นปรมาตตธรรม สภาพธรรมใดเป็นสมมติสมมติหมายความว่าถึงสิ่งที่ไม่ใช่ปรมาตตธรรม เมื่อรู้การรูปร่างสถานการณ์ต่างๆ ที่ปรากฏเป็นถ้วย ชาม ช้อน วิหะ รถยนต์ โทรทัศน์ ฯลฯ แล้ว มนุษย์ยังสามารถแปลงเสียงเป็นคำบัญญัติสมมติ เรียกสิ่งที่ปรากฏให้เข้าใจว่าหมายถึงสิ่งใด ซึ่งกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานไม่มีความสามารถที่จะทำอย่างมนุษย์ได้โดยละเอียดเสียงเป็นสภาพธรรมที่มีจริงและเสียงชื่อว่า “นาม” เพราะว่าถ้าไม่มีเสียง นาม (คือชื่อ) หรือคำทั้งหลายก็มีไม่ได้ แม้ว่ามีตาจึงเห็นสิ่งต่างๆ แต่ถ้าไม่มีเสียงก็จะไม่มีชื่อ ไม่มีคำที่ใช้

เรียกสิ่งที่มองเห็นเลย ฉะนั้น การรู้ความหมายของเสียงจึงเป็น สัททบัญญัติ ทำให้มีคำพูด มีชื่อ เป็นเรื่องราวต่าง ๆ

ทุกคนติดในชื่อที่สมมติบัญญัติต่างๆ ฉะนั้น จึงควรรู้ลักษณะของเสียงซึ่งเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่ง คำว่า “เสียง” ไม่มีในภาษาบาลี สภาพธรรมที่เป็นเสียงนั้นภาษาบาลีบัญญัติเรียกว่า “สัททรูป” เสียงเป็นสิ่งที่จริง เสียงไม่ใช่สภาพรู้ เสียงเป็นรูปธรรมเป็นสิ่งที่ปรากฏทางหู

ในอภิธัมมัตถวินิยฎีกา ปริจเฉทที่ ๘ มีข้อความอธิบายเรื่อง ปรมัตถธรรมและสมมติบัญญัติซึ่งเป็นชีวิตประจำวันทีลึกลับซึ่งและควรจะได้เข้าใจให้ถูกต้อง แม้ในเรื่องชื่อต่างๆ ซึ่งจะมีได้ก็เพราะมีเสียง

ข้อความในอภิธัมมัตถวินิยฎีกามีว่า สัททรูป (เสียง) ที่ชื่อว่า “นาม” (ในที่นี้หมายถึงชื่อ ไม่ใช่หมายถึงนามธรรม ซึ่งเป็นสภาพรู้) เพราะอรรถว่า น้อมไปในอรรถทั้งหลาย นามนั้นมี ๒ อย่างด้วยอำนาจแห่งนาม (คือชื่อ) ที่คล้อยตามอรรถ ๑ และนาม (คือชื่อ) ตามนิยม ๑

วันหนึ่งๆ พูดเรื่องอะไร พูดทำไม พูดเพื่อให้คนอื่นเข้าใจเรื่อง เข้าใจสิ่งที่หมายถึง ฉะนั้น สัททรูปชื่อนำนาม เพราะอรรถว่าน้อมไปในอรรถ คือเรื่องราวทั้งหลาย

การที่จะให้ใครเข้าใจความหมายและเรื่องราวต่างๆ นั้น ก็ย่อม

แล้วแต่ใครนิยมใช้คำอะไร ภาษาอะไร เพื่อให้เข้าใจความมุ่งหมาย
นั้นๆ เรื่องรวานั้นๆ หรือชื่อนั้นๆ

นอกจากนั้นข้อความในอภิธัมมัตถวินิฎ્ฐิกา ยังกล่าวถึง
นาม (คือชื่อ) อีกหลายนัย คือ ชื่อมี ๔ อย่าง ด้วยสามารถ
แห่ง **สามัญญนาม** คือ ชื่อทั่วไป เช่น ฟ้า ผน ลม ข้าว
เป็นต้น **คุณนาม** คือ ชื่อตามคุณความดี เช่น พระอรหันต
สัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าจะ
ชื่อนี้ไม่ได้เลย เพราะว่าไม่ได้ประกอบด้วยคุณธรรมของพระ
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า **กิจยานาม** คือ ชื่อของการกระทำ
ต่างๆ และ **ยถิจจนาม** คือ ชื่อตามใจชอบ

การศึกษาพระธรรมเป็นเรื่องละเอียดมาก เพราะเป็นการศึกษา
สภาพธรรมทั้งหลายทั้งปวงที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้ และทรง
พระมหากรุณาแสดงไว้ เพื่ออนุเคราะห์ให้พุทธบริษัทได้เข้าใจ
สภาพธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง

ในอภิธัมมัตถวินิฎ્ฐิกา ปริจเฉทที่ ๗ มีข้อความว่า
ถามว่า เพราะเหตุไร แม้พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงธรรมไว้
เป็นอันมากอย่างนั้น

แก้วว่า เพราะทรงประสงค์การอนุเคราะห์สัตว์ ๓ เหล่า ๙ จริง
อยู่สัตว์มี ๓ เหล่า ด้วยอำนาจ ความหลงมกมาย
ในนาม ๑ ในรูป ๑ และในนามและรูปทั้งสองนั้น ๑

ด้วยอำนาจแห่งอินทรีย์แก่กล้า ๑ ไม่แก่กล้านัก ๑
 อ่อน ๑ และด้วยอำนาจแห่งความชอบคำย่อ ๑ ชอบ
 คำปานกลาง ๑ ชอบคำพิสดาร (ละเอียด) ๑
 บรรดาสัตว์ ๓ จำพวกเหล่านั้น สัตว์ผู้มกภายในนาม จะรู้
 เข้าใจขั้นนี้ได้ เพราะแจกนามไว้ ๔ อย่างในขั้นนั้นๆ
 สัตว์ผู้มกภายในรูป จะรู้เข้าใจอายตนะได้เพราะแจกรูปไว้
 ๑๐ อย่างกับอีกครั้งอายตนะฯ (เพราะ ธรรมายตนะมี
 ทั้งนามธรรมและรูปธรรม)
 สัตว์ผู้มกภายในนามและรูปทั้งสองจะรู้เข้าใจธาตุได้
 เพราะแจกนามและรูป แม้ทั้งสองไว้ในจำพวกธาตุนั้น
 โดยพิสดาร ฯ

อายตนะ ๑๒

อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ คือ

จักขายตนะ ๑	รูปายตนะ ๑
โสตายตนะ ๑	สัททายตนะ ๑
ฆานายตนะ ๑	คันธายตนะ ๑
ชีวนายตนะ ๑	รสายตนะ ๑
กายายตนะ ๑	โผฏฐัพพายตนะ ๑
มนายตนะ ๑	ธัมมายตนะ ๑

อายตนะ คือ สภาพปรมัตถธรรมที่ประชุมกัน เมื่อจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ขณะหนึ่งๆ ซึ่งจำแนกเป็นอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖

ปสาทรูป ๕ และจิต ๑ เป็นอายตนะภายใน ๖ เพราะจิตเป็นสภาพรู้ และปสาทรูป ๕ เป็นที่อาศัยให้จิตรู้อารมณ์ จึงเป็นภายใน ปรมัตถธรรมนอกจากนั้น เป็นภายนอกทั้งสิ้น

อายตนะ ๑๒ เป็นรูป ๑๐ อายตนะ + ครึ่ง (ธัมมายตนะ) คือ เป็นรูปอายตนะภายใน ๕ เป็นรูปอายตนะภายนอก ๕ + ครึ่ง ธัมมายตนะ (สุขุมรูป)

อายตนะ ๑๒ เป็นนาม ๑ อายตนะ + ครึ่ง (ธัมมายตนะ) คือ เป็นมนายตนะภายใน ๑ + ครึ่งธัมมายตนะ (เจตสิกและนิพพาน)

ธาตุ ๑๘

สภาพปรมัตถธรรมทั้งหมดเป็นธาตุแต่ละชนิด เมื่อประมวลตามทวาร ๖ เป็นธาตุ ๑๘ ดังนี้ คือ

จักขุธาตุ ๑	รูปธาตุ ๑	จักขุวิญญาณธาตุ ๑
โสตธาตุ ๑	สัทธาธาตุ ๑	โสตวิญญาณธาตุ ๑
ฆานธาตุ ๑	คันธธาตุ ๑	ฆานวิญญาณธาตุ ๑

ชีวหาธาตุ ๑ รสธาตุ ๑ ชิวหาวิญญาณธาตุ ๑

กายธาตุ ๑ ไผฏฐัพพธาตุ ๑ กายวิญญาณธาตุ ๑

มโนธาตุ ๑ ธัมมธาตุ ๑ มโนวิญญาณธาตุ ๑

วิญญาณธาตุ ได้แก่อจิต ๑๐ ดวง ที่รู้ได้แต่เฉพาะอารมณ์ของ
 ตนๆ เพียงอารมณ์เดียวเท่านั้น

จักขุวิญญาณ ๒ ดวง รู้ได้แต่รูปารมณ์อย่างเดียว

โสตวิญญาณ ๒ ดวง รู้ได้แต่สัททารมณ์อย่างเดียว

ฆานวิญญาณ ๒ ดวง รู้ได้แต่คันธารมณ์อย่างเดียว

ชีวหาวิญญาณ ๒ ดวง รู้ได้แต่รสารมณ์อย่างเดียว

กายวิญญาณ ๒ ดวง รู้ได้แต่ไผฏฐัพพารมณ์อย่างเดียว

มโนธาตุ ได้แก่อจิต ๓ ดวง ที่รู้อารมณ์ได้ ๕ อารมณ์ ทาง
 ทวาร ๕ เท่านั้น มโนธาตุ ๓ ดวง คือ ปัญจทวาราวชชนจิต
 ๑ ดวง และ สัมปฏิจฉันนจิต ๒ ดวง

มโนวิญญาณธาตุ เป็นจิตที่รู้อารมณ์ทางมโนทวารได้ และ
 บางดวงก็รู้อารมณ์โดยไม่อาศัยทวารเลย มโนวิญญาณธาตุ ได้แก่อ
 จิต ๗๖ ดวง (เวทนาปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง และมโนธาตุ ๓
 ดวง)

ประมวลจิต ๘๙ เป็นวิญญูณธาตุ ๗ ประเภท คือ

จักขุวิญญูณธาตุ ๑

โสตวิญญูณธาตุ ๑

ฆานวิญญูณธาตุ ๑

ชีวหาวิญญูณธาตุ ๑

กายวิญญูณธาตุ ๑

มโนธาตุ ๑

มโนวิญญูณธาตุ ๑

ฉะนั้น ควรพิจารณาว่าท่านเป็นผู้ที่มกายในนามเท่านั้น หรือว่าเป็นผู้ที่มกายในรูปเท่านั้น หรือว่าเป็นผู้ที่มกายอยู่ทั้งในนามและรูป ถ้ามกายอยู่ทั้งในนามและรูป ก็จะต้องอาศัยการฟังพระธรรมและการศึกษาพระธรรมประการต่างๆ โดยละเอียด เพื่อให้เข้าใจสภาพธรรมทั้งหลายอย่างถูกต้อง เพื่ออบรมเจริญกุศลทุกประการ และเพื่อเป็นปัจจัยให้สติปัญญาเกิดขึ้น ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง

ข้อความในอภิธรรมัตถกถาวิภาณีฎีกา ปริจเฉทที่ ๘ มีว่า นามบัญญัติมี ๖ อย่าง คือ

๑. วิชขมานบัญญัติ เป็นคำบัญญัติเรียกสภาพธรรมที่มีจริง เช่นคำว่า รูป นาม เวทนา สัญญา เป็นต้น

๒. **อวิชชมานบัญญัติ** เป็นคำบัญญัติที่ไม่มีสภาพธรรม เช่น ไทย ฝรั่งเศส เป็นต้น ไทย ฝรั่งเศสไม่มี มีแต่สภาพธรรม คือ จิต เจตสิก และรูป ไทย ฝรั่งเศส เป็นสมมติ ไม่ใช่สภาพธรรม อกุศลจิตเป็นปรมัตถธรรม เป็นสภาพธรรมที่มีจริง ไม่ใช่ไทย ฝรั่งเศส ฉะนั้น อกุศลจิตมี กุศลจิตมี แต่ไทย ฝรั่งเศสไม่มี คำว่าไทย ฝรั่งเศส จึงเป็นอวิชชมานบัญญัติ

๓. **วิชชมาเนหาวิชชมานบัญญัติ** บัญญัติสิ่งที่ไม่มีกับสิ่งที่มี เช่นพูดว่า บุคคลชื่อว่าอภิกษุ เพราะอรรถว่ามีอภิกษุ ๖ อภิกษุผู้มี แต่บุคคลไม่มี ฉะนั้น จึงเป็นบัญญัติสิ่งที่ไม่มีกับสิ่งที่มี

๔. **อวิชชมาเนหาวิชชมานบัญญัติ** บัญญัติสิ่งที่มีกับสิ่งที่ไม่มี เช่น เสียงของผู้หญิง เสียงมีจริง แต่ผู้หญิงไม่มี

๕. **วิชชมาเนหาวิชชมานบัญญัติ** บัญญัติสิ่งที่มีกับสิ่งที่มี เช่น คำว่า จักขุวิญญาณ จักขุมีจริง เป็นจักขุปสาท วิญญาณมีจริง เป็นสภาพรู้

๖. **อวิชชมาเนหาวิชชมานบัญญัติ** บัญญัติสิ่งที่ไม่มีกับสิ่งที่ไม่มี เช่น พระโอรสของพระราชา (พระโอรสและพระราชาเป็นสมมติบัญญัติ)

อารมณ์ ๖

๑. รูปารมณ์ คือ สิ่งที่ปรากฏทางตา เป็นอารมณ์ของจักขุ ทวารวิถิจิตที่อาศัยจักขุประสาทเกิดขึ้น เมื่อรูปารมณ์ดับไปแล้ว ภาวังคจิตเกิดขึ้นแล้วดับไปหลายขณะ แล้วมโนทวารวิถิจิตก็เกิดขึ้นทางมโนทวาร รับรู้รูปารมณ์ที่ดับไปทางจักขุทวารต่อ ฉะนั้น รูปารมณ์จึงรู้ได้ ๒ ทวาร คือ ทางจักขุทวาร และทางมโนทวาร โดยมีภาวังคจิตเกิดคั่น

๒. สัทธารมณ์ คือ เสียง เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏได้ทางหู เป็นอารมณ์ของโสตทวารวิถิจิตที่อาศัยโสตประสาทเกิดขึ้น แล้วเป็นอารมณ์ของมโนทวารวิถิจิตหลังจากที่ภาวังคจิตเกิดคั่น แต่ละวาระของการรู้อารมณ์ทางทวารหนึ่งๆ จะต้องมีการเกิดคั่นระหว่างวิถิจิตทางปัญจทวารและวิถิจิตทางมโนทวาร ขณะที่ได้ยินเสียงและกำลังรู้คำนั้น ขณะที่กำลังรู้คำเป็นมโนทวารวิถิจิตที่กำลังคิดถึงคำ ไม่ใช่โสตทวารวิถิจิตที่กำลังรู้เสียงที่ยังไม่ดับ

๓. คันธารมณ์ คือ กลิ่น เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏทางจมูก เป็นอารมณ์ของฆานทวารวิถิจิตที่อาศัยฆานประสาทเกิดขึ้น แล้วต่อจากนั้นมโนทวารวิถิจิตก็รู้กลิ่นนั้นต่อ หลังจากที่เกิดคั่นแล้ว

๔. รสารมณ์ คือ รส เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏที่ลิ้น เป็นอารมณ์ของชิวหาทวารวิถิจิตที่อาศัยชิวหาประสาทเกิดขึ้น และเมื่อ

ชีวหาทวารวิธีจิตดับไปหมดแล้ว ภวังคจิตเกิดคั่น แล้ววิธีจิตก็เกิดขึ้นรู้รสารมณีนั่นต่อทางมโนทวาร

๕. โผฏฐัพพารมณ คือ สภาพที่เย็นหรือร้อน อ่อนหรือแข็ง ตึงหรือไหว ที่ปรากฏทางกาย เป็นอารมณ์ของกายทวารวิธีจิตที่อาศัยกายปสาทเกิดขึ้น แล้วมโนทวารวิธีจิตก็เกิดขึ้นรู้โผฏฐัพพารมณีนั่นต่อทางมโนทวาร หลังจากที่ภวังคจิตเกิดคั่นแล้ว

อารมณ์ทั้ง ๕ นี้เรียกว่า **ปัญจารมณะ** หรือปัญจารมณ อารมณ์ทั้ง ๕ นี้ปรากฏได้ ๖ ทวาร คือ เมื่อจักขุทวารวิธีจิตเกิดขึ้น รู้รูปารมณทางจักขุทวารแล้ว มโนทวารวิธีจิตก็เกิดขึ้น รับรู้รูปารมณสืบต่อทางมโนทวาร เมื่อภวังคจิตเกิดคั่นแล้ว สัททารมณ คันธารมณ รสารมณ โผฏฐัพพารมณก็นัยเดียวกัน ฉะนั้น อารมณ์ทั้ง ๕ นี้จึงเป็นอารมณ์ของจิตได้ ๖ ทวาร คือ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ แต่อีกอารมณ์ ๑ คือ ฐัมมารมณ หรือฐัมมารมณีนั้รู้ได้เฉพาะทางมโนทวาร คือ ทางใจเท่านั้น

๖. ฐัมมารมณ เป็นอารมณ์ที่จิตรู้ได้เฉพาะทางใจทางเดียว เท่านั้น มี ๖ อย่าง คือ ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ นิพพาน บัญญัติ

ฐัมมารมณ ๕ คือ ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ นิพพาน เป็นปรมัตถธรรม ฐัมมารมณ ๑ คือ บัญญัติ

ไม่ใช่ปรมาตมธรรม ในอัญญสาลินี จิตตูปปาทกัณฑ์ มีคำอธิบายว่าที่ชื่อว่าบัญญัติ **“บัญญัติ”** เพราะให้รู้ได้ด้วยประการนั้นๆ

จักขุทวารวิถิจิตทุกดวง คือ จักขุทวารารัชชนจิต จักขุวิญญาณสัมปฏิจฉันนจิต สันตীরณจิต โวฏฐัพพนจิต ชวนจิต ตทาลัมพนจิต ฐรรูปารมณที่ยังไม่ดับ จักขุทวารวิถิจิตจึงไม่มีบัญญัติเป็น **อารมณ์**

โสตทวารวิถิจิต คือ โสตทวารารัชชนจิต โสตวิญญาณสัมปฏิจฉันนจิต สันตীরณจิต โวฏฐัพพนจิต ชวนจิต ตทาลัมพนจิต ฐรรูปารมณที่ยังไม่ดับ โสตทวารวิถิจิตจึงไม่มีบัญญัติเป็น **อารมณ์**

ฆานทวารวิถิจิต ชิวหาทวารวิถิจิต กายทวารวิถิจิต ก็โดยนัยเดียวกัน

เมื่อวิถิจิตทางปัญจทวาร (ทวารหนึ่งทวารใด) ดับหมดแล้ว ภวังคจิตเกิดขึ้นหลายขณะแล้ว มโนทวารวิถิจิตก็เกิดสืบต่อ มโนทวารวิถิจิตวาระแรก มีอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดใน ๕ อารมณ์ที่เพ่งดับไปทางปัญจทวารนั่นเองเป็นอารมณ์ มโนทวารวิถิจิตวาระแรกที่เกิดต่อจากปัญจทวารวิถิจิตนั้น ยังไม่มีบัญญัติเป็น **อารมณ์**

มโนทวารวิถิจิตแต่ละวาระมีวิถิจิต ๒ หรือ ๓ วิถิจิต คือ มโนทวารารัชชนวิถิจิต ๑ ขณะ ชวนวิถิจิต ๗ ขณะ ตทาลัมพนวิถิจิต ๒ ขณะ (บางวาระก็ไม่มีตทาลัมพนวิถิจิต)

เมื่อมโนทวารวิถีจิตวาระที่ ๑ ดับไปแล้ว ภาวังคจิตก็เกิดคันหลาย
 ขณะ แล้วมโนทวารวิถีจิตวาระต่อไป ก็เกิดต่อมีบัญญัติ คือ
 รูปร่างสัณฐานของอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดใน ๕ อารมณ์นั้นเป็น
 อารมณ์ โดยเมื่อมโนทวารวิถีจิตแต่ละวาระดับไปแล้ว ภาวังคจิตก็
 เกิดคัน แล้วมโนทวารวิถีจิตวาระต่อไป ก็เกิดขึ้น มีอรรถ คือ
 ความหมาย หรือคำต่างๆ เป็นอารมณ์ที่ละวาระโดยมีภาวังคจิต
 เกิดคัน ขณะที่รู้ว่าเป็นคน เป็นวัตถุ เป็นสิ่งต่างๆ ขณะนั้นจิต
 รับรู้บัญญัติ ไม่ใช่รู้ปรมาตถอารมณ์ ปรมาตถอารมณ์ที่ปรากฏทางตา
 เป็นสีสัณวณณะต่างๆ เท่านั้น แต่ขณะที่มโนทวารวิถีจิตรู้ว่าเป็น
 สัตว์ บุคคล วัตถุ สิ่งต่างๆ ขณะนั้นมโนทวารวิถีจิตมีบัญญัติ
 เป็นอารมณ์จึงรู้ว่าสิ่งนั้นเป็นอะไร

ฉะนั้น พระธรรมที่ว่า ปรมาตถธรรมไม่ใช่บัญญัติ ก็เพราะ
 ปรมาตถธรรมเป็นสภาพธรรมที่มีจริง แม้จะไม่ใช่คำบัญญัติใดๆ
 เรียกปรมาตถธรรมเลย สภาพธรรมที่เกิดขึ้นนั้นก็มีลักษณะเป็น
 อย่างนั้นจริงๆ ส่วนบัญญัติไม่ใช่ปรมาตถธรรมเพราะไม่ใช่
 สภาพธรรมที่มีจริง และที่ชื่อว่า ปญญุตติ เพราะให้รู้ได้โดย
 ประการนั้นๆ

เมื่อเห็นรูปภาพภูเขา ทะเล ต้นไม้ ก็รู้ว่าเป็นรูปภาพหรือรูป
 เขียน ไม่ใช่ภูเขา ทะเล ต้นไม้จริงๆ และเวลาที่เห็นภูเขา ทะเล
 ต้นไม้จริงๆ อะไรเป็นบัญญัติ

เมื่อเห็นรูปภาพของงุ่น เงาะ มังคุด และเห็นผลของงุ่น เงาะ มังคุด
จริงๆ อะไรเป็นบัญญัติ

ธรรมย่อมเป็นจริงตามธรรม ชื่อเป็นบัญญัติ เพราะเป็นคำ
ที่แสดงให้รู้ลักษณะหรืออรรถของสภาพธรรมได้ แต่แม้ว่ายังไม่
เรียกหรือยังไม่ชื่อก็ไรเลย ก็มีฉนบัญญัติแล้ว ไม่จำเป็นต้อง
รู้ภาษาไหนเลย แต่ก็มีบัญญัติในสิ่งที่ปรากฏ มิฉะนั้นก็จะไม่รู้ว่
สิ่งที่ปรากฏนั้นเป็นอะไร ขณะที่รู้ว่สิ่งที่ปรากฏเป็นอะไรนั้น ขณะ
นั้นรู้บัญญัติ เพราะบัญญัติ คือ ให้รู้ได้โดยประการนั้นๆ แม้
โดยยังไม่ต้องเรียกชื่อ เพียงเห็นรูปเขียนของผลไม้กับผลไม้จริงๆ
อะไรเป็นบัญญัติ หรือเป็นบัญญัติทั้งสองอย่าง

บัญญัติไม่ใช่ปรมาตถ์ ผลไม้จริงๆ กับรูปเขียนผลไม้มีอะไร
ต่างกัน ในขณะที่เห็นทางตา สิ่งที่ปรากฏทางตาทั้งหมด ไม่ใช่
สัตว์ บุคคล ตัวตน หรือวัตถุหนึ่งวัตถุใดทั้งสิ้น ทั้งในขณะที่เห็น
รูปภาพของงุ่น และในขณะที่เห็นผลของงุ่น บางท่านอาจจะเข้าใจว่
เฉพาะรูปภาพเป็นบัญญัติ และผลของงุ่นไม่ใช่บัญญัติ แต่ความจริง
ทั้งรูปภาพและผลของงุ่นที่ปรากฏทางตานั้น เป็นบัญญัติอารมณ์ของ
มโนทวารวิถีจิตที่เกิดขึ้นต่อแล้ว เพราะจักขุทวารวิถีจิตจะรู้แต่
เพียงสีสนัวณะที่ปรากฏเท่านั้น ส่วนมโนทวารวิถีจิตรู้บัญญัติ
คือ อรรถที่เป็นของงุ่น เพราะให้รู้ได้โดยประการนั้นๆ ว่ของงุ่น ไม่
ว่จะเป็นผลของงุ่นหรือรูปภาพของงุ่นก็ตาม ที่รู้ว่เป็นของงุ่นนั้น เป็น
บัญญัติอารมณ์ไม่ใช่ปรมาตถ์อารมณ์

ในขณะที่กำลังเห็นเป็นคนนั้นคนนี้ ก็ควรที่จะรู้ความจริงว่า เหมือนกับภาพเขียนที่เป็นบัญญัติแล้ว ยากที่จะถ่ายทอดบัญญัติ ออกได้ว่า ขณะที่รับรู้บัญญัติว่าเห็นแก่อันนั้น ปรมัตถอารมณ์ที่ปรากฏ ทางตา และปรมัตถอารมณ์ที่ปรากฏทางกาย เมื่อกระทบสัมผัส นั้น ไม่ใช่บัญญัติ

ถ. ยังไม่ค่อยเข้าใจ สมมติง่าย ๆ ว่า ในตอนนี้เห็นปากกา ท่าน อาจารย์บอกว่า เมื่อเห็นเป็นปากกาแล้วก็แสดงว่าผ่านทาง ปัญจทวารไปสู่มนทวารแล้ว ที่นี้ไม่ทราบว่ามีการศึกษาหรือ ปฏิบัติอย่างไรจึงจะไม่ให้ข้ามทางปัญจทวารก่อน

สุ. ต้องฟังจนกระทั่งเข้าใจจริงๆ ว่าขณะไหนมีบัญญัติเป็น อารมณ์ และจิตรับรู้บัญญัติอารมณ์ทางทวารไหน ขณะที่จิตมี ปรมัตถธรรมเป็นอารมณ์นั้น ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน วัตถุ ใดๆ เลย ขณะนี้สภาพธรรมเกิดดับสลับต่อกันเร็วจนทำให้เห็น เหมือนกับพัดลมกำลังหมุน การที่รูปใดจะปรากฏเป็นอาการ เคลื่อนไหวนั้น ต้องมีรูปเกิดดับสลับต่อกันมากมายหลายรูป จึงจะทำให้เห็นเป็นการเคลื่อนไหวได้ ฉะนั้น มโนทวาร วิถีจิตที่มีบัญญัติเป็นอารมณ์ จึงมากมายหลายวาระจนปิด กันลักษณะของปรมัตถธรรม ทำให้ไม่รู้เฉพาะลักษณะของ ปรมัตถธรรมตามความเป็นจริงเลย

ถ. ถ้าอย่างนั้นจะให้เอาคำว่าบัญญัติไปทิ้งไว้ที่ไหน

ส. ไม่ใช่ให้ทั้ง แต่ให้รู้ตามความเป็นจริงว่า ขณะที่กำลังรู้ว่าเป็นสัตว์ เป็นบุคคลหนึ่งบุคคลใด วัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดนั้น ขณะนั้นมโนทวารวิถีจิตกำลังรู้บัญญัติ

ถ. เป็นสภาพนึกคิดคำ

ส. ขณะที่ไม่ได้คิดคำแต่รู้รูปสัณฐาน หรือรู้ความหมายอาการปรากฏก็เป็นบัญญัติ ไม่ใช่ปรมาตถ์ จะต้องรู้ถูกต้องตรงลักษณะของสภาพธรรมจริง ๆ จึงจะประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของปรมาตถธรรมได้ ท่านที่บอกว่าไม่เห็นเก้าอี้ดับเลยเมื่อยังไม่ได้แยกลักษณะของปรมาตถธรรมแต่ละอย่างที่รวมกันออกก็เห็นเป็นเก้าอี้ ขณะนั้นเป็นการรู้บัญญัติแล้วจะดับได้อย่างไร ตัวอย่างที่ว่า ภาพเขียนองุ่นกับผลองุ่นนั้นเมื่อกระทบสัมผัสทางกายทวารต่างกันไหม แข็งไม่เหมือนกัน หรือ ธาตุแข็งเกิดจากสมุฏฐานต่าง ๆ กัน ทำให้แข็งมาก แข็งน้อย อ่อนมาก อ่อนน้อยก็จริง แต่แข็งก็เป็นสภาพธรรมที่ปรากฏทางกาย ทั้งภาพองุ่นและผลองุ่น แต่องุ่นที่เป็นภาพเขียนไม่มีรสของผลองุ่น รูปที่เกิดรวมกันทำให้รู้ว่าเป็นผลองุ่นนั้น ความจริงแล้วรสก็เป็นรูป ๑ กลิ่นก็เป็นรูป ๑ เย็นหรือร้อนก็เป็นรูป ๑ อ่อนหรือแข็งก็เป็นรูป ๑ ตึงหรือไหวก็เป็นรูป ๑ เมื่อรวมกันและเกิดดับอย่างรวดเร็วก็ทำให้บัญญัติรู้โดยอาการนั้น ๆ ว่า นี่คือ สิ่งนี้ที่ดูเสมือนไม่ดับ แต่ตามความเป็นจริงนั้นปรมาตถธรรมแต่ละลักษณะเกิด

ขึ้นแล้วก็ดับอย่างรวดเร็ว รูปที่ผลงุ่น ไม่ว่าจะเย็นหรือร้อน
 อ่อนหรือแข็งก็ดับ รสก็ดับ สภาวรูปทุกรูปมีอายุเพียง ๑๗
 ขณะจิตเท่านั้น ไม่ว่าจะป็นสีสนั้ณะอย่างไรร่เสียง กล่็น
 รสอะไรก็ตาม ปัญญาต้องพิจารณาแยกย่อยจนสัญญาออก
 จนรู้ความจริงว่า ที่บัญญัติเป็นส่ึ่หนึ่งส่ึ่ใดนั้น แท้จริงแล้ว
 ก็เป็นแต่เพียงปรมั้ดถรรรมแต่ละลักษณะ ซึ่งเกิดดับรวมกัน
 เมื่อรวมกันเป็นอาการสั้ณฐานแล้ว มโนทวารวิธีจิตจึงหมาย
 รู้โดยประการนั้นๆ ขณะใด ขณะนั้นก็มีบัญญัติ คือ อาการ
 สั้ณฐานนั้นๆ เป็นอารมณั้

ถ. แต่ถ้้าทางมโนทวารทราบว่าเป็นปากกา ผิดหรือถูก

สุ. ไม่ผิด เพราะว่้าขณะนั้นมึ้ธัมมารมณั้ คือ บัญญัติเป็น
 อารมณั้ แต่บัญญัติต้องรู้ถูกต้องว่า ชั้วขณะที่เป็น
 มโนทวารวิธีต่างกับขณะที่เป็นจักขุทวารวิธี ซึ่งผู้ที่ไม่
 ได้อบรมเจริญปัญญาย่อมรู้รวมกันทั้งทางจักขุทวารวิธีและ
 มโนทวารวิธีว่้าเป็นส่ึ่หนึ่งส่ึ่ใด เช่น เป็นสัตว์ บุคคล วัตถุ
 ส่ึ่ต่างๆ ในวันหนึ่งๆ นั้น ทุกคนชอบอะไร โลภะชอบอะไร
 ชอบทุกอย่าง รวมทั้งอะไร

ถ. ส่ึ่ที่พึงพอใจทุกประเภท

สุ. โลภะชอบทุกอย่าง รวมทั้งบัญญัติด้วย โลกเต็มไปด้วย
 บัญญัติ จึงปฏิเสธไม่ได้ว่้าชอบทั้งปรมั้ดถรรรมและบัญญัติ

ด้วย เมื่อชอบสิ่งหนึ่งสิ่งใด ขณะนั้นชอบบัญญัติด้วย ไม่ใช่ชอบแต่เฉพาะปรมาต্মเท่านั้น ถ้าชอบเข็มขัด ๑ เส้น ก็ชอบสิ่งที่ปรากฏทางตา

ถ. ชอบยี่ห้อด้วย

ส. ชอบทั้งหมดเลย ถ้าบอกว่าชอบสี สีอะไร สีที่เป็นคิ้ว เป็นตา เป็นจมูก เป็นปาก ถ้าไม่มีสีปรากฏ จะมีคิ้ว ตา จมูก ปากได้ไหม ไม่ได้ แต่เวลาเห็นสี สีก็เป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏทางตาอยู่นั่นเอง ไม่ว่าจะเป็นแดง เขียว ฟ้า น้ำเงิน ขาว แต่แม้กระนั้นก็ยังชอบสีที่เป็นคิ้ว สีที่เป็นตา สีที่เป็นจมูก สีที่เป็นปาก นั่นคือชอบบัญญัติ

ปรมาตมธรรมมีจริง แต่เมื่อชอบสิ่งใด ขณะนั้นก็ชอบทั้งปรมาตมธรรมที่กำลังปรากฏ และชอบบัญญัติของปรมาตมธรรมนั้นด้วย

ในอัฐฐสาลินี นิกเขปกัณฑ์ อธิบายนิทเทสอินทรีย์ยัคคตทวารตาทุกะ ข้อ ๑๓๕๒ อธิบายในนิทเทสแห่งความเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มีข้อความว่า

คำว่า เป็นผู้ถืออนิมิต คือ ย่อมถืออนิมิตว่า หญิง ชาย

ใช้คำว่า นิमित (รูปร่าง สันฐาน) ในขณะที่ถือว่าเป็นหญิง ชาย แสดงว่าไม่ใช่ปรมาตมธรรม ขณะใดที่รู้ว่าเห็นหญิงเห็นชาย ขณะนั้นถืออนิมิต หรือบัญญัติของสิ่งที่ปรากฏทางตา ไม่ใช่รู้แต่

ปรมัตถธรรมที่ปรากฏทางตาเท่านั้น แต่มีบัญญัติของสิ่งที่ปรากฏเป็นนิमित คือ ย่อมถือนิมิตว่าหญิงชาย หรือนิมิตอันเป็นวัตถุแห่งกิเลส มีสุภานิมิต เป็นต้น ด้วยอำนาจฉันทราคะ ถ้าชอบบัญญัติ คือ เข้มขัด ก็หมายความว่าเข้มขัดนั้นมีสุภานิมิต จึงเกิดความชอบด้วยอำนาจฉันทราคะ ถ้าเข้มขัดไม่สวย ไม่ใช่สุภานิมิตก็ไม่ชอบ ฉะนั้น สิ่งที่ปรากฏทางตาจึงมีบัญญัติต่างๆ คือ สุภานิมิต และอสุภานิมิต

ข้อความต่อไปมีว่า คำว่า เป็นผู้ถืออนุพยัญชนะ คือ ถืออาการอันต่างด้วยมือ เท้า การยิ้ม การหัวเราะ การเจรจา การมองไป และการเหลียวซ้ายแลขวา เป็นต้น (อนุพยัญชนะเป็นส่วนละเอียดปลีกย่อย) ซึ่งได้ไวยาหารว่า “อนุพยัญชนะ” เพราะเป็นเครื่องปรากฏของกิเลส คือ กระทำกิเลสให้ปรากฏ

ที่ได้ไวยาหารว่า “อนุพยัญชนะ” เพราะเป็นเครื่องปรากฏของกิเลส คือ กระทำกิเลสให้ปรากฏ ฉะนั้น จึงเข้าใจอนุพยัญชนะได้ไม่ยาก

ที่ว่าชอบเข้มขัดนั้น เพราะนิमितและอนุพยัญชนะด้วย ถ้าเข้มขัดเหมือนกันหมด ไม่ทำให้วิจิตรต่างๆ กัน อนุพยัญชนะก็ไม่ต่างกัน แต่เข้มขัดก็มีมากมายหลายแบบ ต่างกันด้วยอนุพยัญชนะ ฉะนั้น อนุพยัญชนะจึงเป็นเครื่องปรากฏของกิเลส คือ ทำให้กิเลสประเภทต่างๆ เกิดขึ้น

- ถ. ถ้าไม่ให้ติดในบัญญัติ ก็เกรงว่า ก็เลยไม่ทราบว่าเป็นปากกา
- สุ. นั่นผิด เพราะไม่ใช่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงว่าสิ่งที่ปรากฏทางตาปรากฏแล้วดับไป แล้วมโนทวารวิถีจิตก็เกิดขึ้นรู้บัญญัติต่อ บัญญัติต้องรู้สภาพธรรมตามความเป็นจริงว่ารูปารมณฺที่ที่ปรากฏทางจักขุทวารเป็นอย่างไร ต่างกับขณะที่จิตรู้บัญญัติอย่างไร จึงสามารถที่จะละคลายการยึดถือรูปารมณฺที่ที่กำลังปรากฏว่าเป็นสัตว์ บุคคล เป็นวัตถุที่ตั้งของความพอใจ และรู้ว่าในขณะที่เห็นเป็นหญิง เป็นชาย เป็นสัตว์ เป็นบุคคลต่างๆ นั้น เป็นการรู้นิमितหรือบัญญัติทางมโนทวาร ผู้อบรมเจริญสติปัฏฐานและยังไม่ประจักษ์การเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมนั้น เมื่อยังไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามปกติตามความเป็นจริงว่าปรมาตถธรรมไม่ใช่บัญญัติ ก็จะต้องอบรมเจริญปัญญาไปเรื่อยๆ ในขณะที่สภาพธรรมกำลังปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
- ถ. อาจารย์บอกว่า บัญญัติเป็นธัมมามรณฺชนิดหนึ่งใช่ไหม
- สุ. บัญญัติเป็นธัมมามรณฺ เพราะว่าเป็นอารมณ์ที่รู้ได้ทางใจทางเดียวเท่านั้น
- ถ. แล้วธัมมามรณฺนี้ถ้าจะเป็นปรมาตถามรณฺ

สุ. ฆัมมารมณฺหิ ๖ ประเภท เป็นปรมัตถธรรม ๕ ไม่ใช่
 ปรมัตถธรรม ๑ ฉะนั้น จะรู้ว่าขณะใดมีบัญญัติเป็น
 อารมณฺหิคือ ขณะใดที่ไม่มีปรมัตถธรรมเป็นอารมณฺหิ ขณะ
 นั้นมีบัญญัติเป็นอารมณฺหิ

วันหนึ่งๆ บัญญัติปิดบังลักษณะของปรมัตถธรรมทั้งทางตา
 ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ จึงทำให้ไม่รู้สภาพ
 ธรรมตามความเป็นจริงเลยว่า สภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางตา
 ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เป็นแต่เพียงสีสน်วิณฺณะที่ปรากฏเมื่อ
 กระพากับจักขุปสาทเท่านั้น เมื่อใดปัญญาเจริญขึ้นจนรู้ความ
 จริงในขณะที่กำลังเห็น จึงจะละคลายการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็น
 ตัวตน สัตว์ บุคคลได้ และจะรู้ความต่างกันของปรมัตถอารมณฺหิ
 กับบัญญัติอารมณฺหิได้ ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทาง
 ใจ ก็โดยนัยเดียวกัน

ขณะที่กำลังฝันเป็นอารมณฺหิอะไร ทุกคนฝันแน่นอนเพราะผู้ที่
 ไม่ฝันเลย คือ พระอรหันต์ ทุกคนฝัน เมื่อตื่นขึ้นก็บอกว่าฝัน
 เห็นญาติผู้ใหญ่ที่ล่วงลับไปแล้ว ฯลฯ ฝันเห็นบัญญัติ หรือเห็น
 ปรมัตถอารมณฺหิ ถ้าไม่พิจารณาจะไม่รู้เลยเพราะเหมือนเห็น แต่
 ตามความเป็นจริงนั้นเมื่อถามว่าเห็นอะไร ก็ตอบว่าเห็นคน เห็น
 ญาติผู้ใหญ่ เห็นมิตรสหาย เห็นสัตว์ต่างๆ บุคคลต่างๆ นั่นคือ
 ฝันเห็นเรื่องบัญญัติ เพราะขณะนั้นจักขุทวารวิถิจิตไม่ได้เกิดเลย

เพราะว่ากำลังหลับ แต่มีโนทวารวิถีจิตเกิดคิดนึกเห็นเป็นเรื่องราวสัตว์
บุคคลต่างๆ ฉะนั้น ขณะที่กำลังฝันนั้นก็คิดนึกถึงเรื่องบัญญัติ
ของสิ่งที่เคยเห็น เคยได้ยิน เป็นต้น ทุกท่านอ่านหนังสือพิมพ์
มีเรื่องราวต่างๆ และมีรูปภาพด้วย ขณะที่กำลังรู้เรื่องราวและ
เห็นรูปภาพต่างๆ นั้น ล้วนเป็นขณะที่คิดนึกถึงบัญญัติทั้งสิ้น
ฉะนั้น ในวันหนึ่งๆ จึงไม่รู้ลักษณะของปรมาตมธรรมที่ปรากฏ
เลยว่าต่างกับบัญญัติอย่างไร เพราะไม่ว่าจะเห็นทางตาขณะใด
ไม่ว่าจะอ่านหนังสือ ทำกิจการงานอยู่ที่ไหน ขณะใด ก็คิดนึกถึง
บัญญัติทั้งนั้น

สำหรับทางหูนั้น เมื่อเกิดมาแล้วยังเป็นเด็กอ่อนก็ได้ยินเสียง
บ่อยๆ เป็นปกติ แต่ยังไม่รู้คำ ยังไม่เข้าใจภาษาหนึ่งภาษาใดเลย
แต่สัญญาความจำในเสียงต่างๆ เพิ่มขึ้น จึงทำให้นึกถึงบัญญัติ
ความหมายต่างๆ ของเสียงที่จำไว้ เด็กอ่อนก็เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น
ลิ้มรส รู้สิ่งที่กระทบสัมผัส เจ็บ โกรธ ชอบ ไม่ชอบ ร้องไห้
แต่ไม่รู้คำที่จะอธิบาย ที่จะพูด ที่จะบอก จนกว่าจะเติบโตขึ้น
ท่านผู้ใดจำเหตุการณ์ทั้งหลายตอนที่เพิ่งเกิดมาได้ไหม แม้ว่าใน
ตอนนั้นก็เห็น ได้ยิน ฯลฯ แต่เมื่อยังไม่มีคำที่จะบอกเล่า เพราะ
ยังไม่เข้าใจความหมายของเสียงต่างๆ ความจำเหตุการณ์ต่างๆ
ก็ลบเลือนไป แต่เมื่อโตขึ้นแล้วรู้ความหมายของเสียง รู้ภาษา
ต่างๆ ซึ่งนอกจากจำสิ่งที่เห็นทางตาแล้วยังจำเรื่องที่ได้อินทาง
หู รวมกันเป็นเรื่องราวนานาประการ โลกของสมมติบัญญัติจึง

เพิ่มขึ้นเป็นวิวัฒนาการที่ไม่จบสิ้น เมื่ออ่านหนังสือเรื่องหนึ่งเรื่องใดแล้วก็ยังต้องทำเป็นภาพยนตร์ให้ดูให้ได้ยินเสียงด้วย ถ้าพิจารณาเปรียบเทียบก็พอจะเห็นได้ว่า โลกของสมมตินั้นปกปิดสภาพของปรมาตมธรรมมากมายเพียงใด เช่น ในขณะที่กำลังดูโทรทัศน์นั้นมีบัญญัติอะไรบ้าง ดูละครเรื่องอะไร ใครแสดงบทอะไร ดูเสมือนว่าผู้แสดงละครในโทรทัศน์เป็นคนจริงๆ แต่ละครและตัวละครเป็นบัญญัติฉันใด เมื่อปรมาตมธรรมเกิดขึ้นปรากฏแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็วสืบต่อกันนั้น ขณะที่รู้ว่าเป็นบุคคลนั้น บุคคลนั้นก็เป็นการรับรู้บัญญัติ ฉันนั้น

สภาพปรมาตมธรรมในชีวิตประจำวันถูกปกปิดด้วยอวิชชา ซึ่งไม่รู้ความต่างกันของปรมาตมธรรมและบัญญัติ จึงไม่สามารถรู้ได้ว่าสภาพธรรมที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตนนั้นเป็นอย่างไร ด้วยเหตุนี้การศึกษาเรื่องจิต เจตสิก รูป โดยละเอียดขึ้นๆ จึงทำให้ปัญญาในขั้นของการฟังเจริญขึ้น เป็นสังขารขั้นที่ก่อกลปปรุงแต่งให้เกิดสติระลึกถึงลักษณะของปรมาตมธรรม ทำให้ละคลายการยึดมั่นในนิมิตอนุพยัญชนะ ซึ่งเป็นอาการปรากฏของบัญญัติ

ถ. บัญญัติเป็นอารมณ์ของสติปัญญาได้ไหม

ส. ไม่ได้

ถ. เมื่อก็ฟังแล้วคล้ายๆ กับว่า บัญญัติเป็นอารมณ์ของสติปัญญาได้

- สุ. ปรมัตถธรรมเท่านั้นเป็นอารมณ์ของสติปัญญา ขณะใดที่รสเกิดกระทบกับชีวหาปสาท เป็นปัจจัยให้จิตเกิดขึ้นรู้รสทางชีวหาทวาร เริ่มตั้งแต่ปัญจทวาราวชชนจิต ชิวหา วิญญาณ สัมปฏิจฉันนจิต สันตึรณจิต โวฏฐัพพนจิต ชวนจิต ตทาลัมพนจิต แล้วสดับ จึงไม่มีอรุณ นั่นคือ ปรมัตถธรรม แต่เมื่อรวมกันแล้วเป็นผลอรุณ ขณะนั้นเป็นบัญญัติ ฉะนั้น สติปัญญาจึงเป็นขณะที่ระลึกลักษณะสภาพธรรมที่เป็นปรมัตถธรรม และพิจารณาสังเกตรู้ว่าสภาพธรรมนั้นๆ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ขณะใดที่สติปัญญาไม่เกิด ก็จะไม่มีการแยกลักษณะของปรมัตถธรรมออกจากบัญญัติ จึงยังมีความเห็นว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน อยู่ตลอดเวลา
- ถ. เมื่อที่อาจารย์กล่าวว่าบัญญัติรู้ได้ทางมโนทวาร ถ้าจะเจริญสติปัญญาทางมโนทวาร ที่ฟังแล้วรู้สึกว่ายบัญญัติจะเป็นอารมณ์ของสติปัญญาได้
- สุ. ถ้าอย่างนั้นก็เริ่มในขณะนี้เลย กำลังได้ยินเสียง มีบัญญัติใหม่ เสียงเป็นปรมัตถธรรม ขณะที่จิตรู้ความหมายของเสียงนั้นจิตรู้บัญญัติ จิตที่รู้ความหมายของเสียงเป็นจิตที่รู้บัญญัติ เป็นวิถีจิตทางมโนทวาร ขณะนั้นจิตเกิดขึ้นนึกเป็นคำๆ สติปัญญาก็เกิดขึ้นระลึกได้ว่า ขณะนั้นเป็นจิตประเภทหนึ่งที่กำลังรู้คำ ที่ละคำ

ถ. สติปัญฐานระลึกภูมิปรมาตมธรรม แต่ไม่ระลึกบัญญัติ ถ้าอย่างนั้นแสดงว่า สภาพที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย จะพ้นจากมโนทวารไม่ได้เลยใช่ไหม คือพอตามอง สภาพที่เห็นเกิดขึ้น มีภวังคจิตเกิดขึ้น แล้วจึงต่อมโนทวาร

สุ. วิถีจิตทางมโนทวารจะต้องรู้รูปเดียวกันกับที่วิถีจิตทางปัญจทวารรู้ ถ้าชนจิตทางปัญจทวารเป็นโลภมูลจิต ชนจิตทางมโนทวารวาระแรก ก็เป็นโลภมูลจิตประเภทเดียวกัน จักขุทวารวิถีจิตกับมโนทวารวิถีจิตเกิดต่อกันเร็วเหลือเกิน อุปมาเหมือนนกที่บินไปเกาะกิ่งไม้ ทันทีที่นกเกาะกิ่งไม้เงาของนกก็ปรากฏที่พื้นดินฉับใด เมื่ออารมณ์ปรากฏทางจักขุทวารแล้วก็ปรากฏต่อทางมโนทวารวิถีจิตทันที หลังจากที่มีภวังคจิตเกิดขึ้นแล้วหลายขณะอย่างรวดเร็วที่สุด จึงทำให้ไม่รู้ว่ารูปรารมณ์ที่ปรากฏทางตา เป็นแต่เพียงปรมาตมอย่างหนึ่งซึ่งเมื่อกระทบจักขุปสาทแล้วก็ปรากฏ

ถ. อย่างทางตาขณะที่เห็น พอเห็นเป็นปากกาก็แสดงว่า คำว่าปากกาเป็นทางมโนทวารแล้ว

สุ. ยังไม่ได้คิดถึงคำว่าปากกาก็มีบัญญัติก่อนแล้ว ฉะนั้นบัญญัติจึงไม่ได้หมายความว่าแต่ศัพท์บัญญัติหรือนามบัญญัติ ซึ่งเป็นเสียงหรือเป็นคำ

ถ. พอเห็นแล้วจำได้ นั่นก็บัญญัติแล้วใช่ไหม

ส. ที่ชื่อว่าบัญญัติ เพราะให้รู้ได้ด้วยประการนั้น ๆ

ถ. นั่นก็หมายความว่าทุกทวาร ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ต้องผ่านทางมโนทวารด้วยใช่ไหม

ส. อารมณ์ทั้ง ๕ คือ รูปารมณ์ สัททวารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โสณัฐพพารมณ์นั้นจิตรู้ได้ ๒ ทวาร คือ จักขุทวาร วิถิจิตรูรูปารมณ์แล้ว มโนทวารวิถิจิตก็รูรูปารมณ์นั้น ต่อเมื่อภวังคจิตเกิดขึ้นแล้ว สัททวารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โสณัฐพพารมณ์ จิตก็รู้ได้ ๒ ทวาร คือ เมื่อวิถิจิตทางทวารนั้นๆ รู้อารมณ์นั้นๆ แล้ว วิถิจิตทางมโนทวารก็เกิดขึ้นรู้อารมณ์นั้นๆ สืบต่อทางทวารนั้นๆ เมื่อภวังคจิตเกิดขึ้นแล้ว โดยนัยเดียวกัน

ถ. สมมติว่าเราลืมรสเปรี้ยว ขณะที่เปรี้ยวก็เป็นบัญญัติแล้วใช่ไหม

ส. อะไรเปรี้ยว

ถ. สมมติว่ารับประทานส้มเปรี้ยว

ส. รสเปรี้ยวเป็นปรมาณธรรม คิดนึกว่าส้มเปรี้ยวเป็นบัญญัติ คำเป็นสัททบัญญัติ ขณะตั้งชื่อเรียกชื่อเป็นนามบัญญัติ ถ้าไม่มีเสียง ไม่มีคำ ไม่มีความหมาย เรื่อง

ราวต่าง ๆ ก็จะไม่มากมายอย่างที่เป็นอย่างอยู่เลย แต่เมื่อเสียงเป็นอารมณ์แกจิตทางโสตทวารวิถีแล้ว ก็เป็นอารมณ์ของจิตที่เกิดสืบต่อทางมโนทวารวิถีจิตด้วย (เมื่อภวังคจิตเกิดขึ้นแล้ว) สัญญาที่จำหมายรู้เสียงต่าง ๆ ทำให้นึกถึงคำต่าง ๆ ชื่อต่าง ๆ

ข้อความในธัมมสังคณีปกรณ์ นิกเขปกัณฑ์ พระบาลีแสดงนิทเทส อธิวจนทุกะ ข้อ ๘๔๑ มีข้อความว่า **อธิวจนธรรม คือ ธรรมเป็นชื่อ เป็นไฉน**

อธิวจนธรรม คือ ธรรมเป็นชื่อเป็นไฉน คือ การกล่าวขาน สมัญญา บัญญัติ โวหาร นาม การขนานนาม การตั้งชื่อ การออกชื่อ การระบุชื่อ การเรียกชื่อของธรรมนั้นๆ อันใดสภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่า อธิวจนธรรม คือ ธรรมเป็นชื่อ (ทุกอย่างเป็นชื่อทั้งนั้น ดินสอ ปากกา โต๊ะ เก้าอี้ ฯลฯ)

ธรรมทั้งหมดแล ชื่อว่า **อธิวจนปถธรรม** คือ ธรรมเป็นเหตุของชื่อ

ถ้าไม่มีสภาพธรรมชื่อก็ไม่มี แต่เมื่อมีสภาพธรรมแล้วที่ไม่มีชื่อมีไหม

ข้อความในอัฐฐสาสนี อรรถกถาธัมมสังคณีปกรณ์มีว่า ธรรมทั้งหมดแลชื่อว่า **อธิวจนปถธรรม** คือ ธรรมเป็นเหตุของชื่อ ถ้าเข้าไปในป่ามีต้นไม้หลายชนิดก็จะมีผู้ถามว่านี่ต้นอะไร บางคน

รู้จักชื่อก็บอกว่า ต้นกระถิน ต้นมะม่วง ต้นตะเคียน แม้นไม้ไม่มีชื่อก็ยังบอกว่าต้นไม้มีชื่อ หรือบอกว่าต้นไม้ไม่รู้จักชื่อ ฉะนั้นทุกอย่างจึงมีชื่อที่จะให้รู้ ด้วยเหตุนี้จึงไม่มีกรรมใดๆ เลยที่จะไม่เป็นเหตุของชื่อ

ข้อความต่อไปมีว่า คำว่า “**ธรรมทั้งหมดแล ชื่อว่า อริยจนปถุกรรม**” คือ ธรรมเป็นเหตุของชื่อ อธิบายว่า ขึ้นชื่อว่าธรรมที่ไม่เป็นเหตุของชื่อหาไม่มี

ธรรมเอกย่อมประมวลเข้าในธรรมทั้งหมด ธรรมทั้งหมดก็ประมวลเข้าในธรรมเอก ประมวลเข้าอย่างไร อธิบายว่านามบัญญัตินี้ชื่อว่า เป็นธรรมเอก ธรรมเอกนั้นย่อมประมวลเข้าในธรรมทั้ง ๔ ภูมิทั้งสิ้น ทั้งสัตว์ทั้งสังขารชื่อว่าพ้นไปจากนามหาไม่มี

ถ้าไม่มีชื่อก็ไม่สะดวกที่จะทำให้เข้าใจกันได้ ฉะนั้น แม้ว่าจะเป็นปรมาตมธรรม เป็นสภาพธรรมแต่ก็ยังไม่พ้นจากชื่อ ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติตามลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ คือ

ชั้นบัญญัติ ๕

อายตนะบัญญัติ ๑๒

ธาตุบัญญัติ ๑๘

สังขยบัญญัติ ๔

อินทริยบัญญัติ ๒๒

บุคคลบัญญัติหลายจำพวก

นี่ก็แสดงให้เห็นว่า แม้พระธรรมที่ทรงแสดงก็ไม่พ้นไปจากชื่อนามบัญญัติต่างๆ

นิรุตติ^๑ การพูด คือ การกล่าวอรรถออกโดยทางอักขระชื่อว่า นิรุตติ

พยัญชนะ นามที่ชื่อว่า พยัญชนะ (คำ) เพราะอรรถว่าประกาศอรรถ

อภิลाप เสียง ที่ชื่อว่า อภิลाप เพราะอรรถว่าเป็นเสียงที่บุคคลพูด คือ ลำดับแห่งการประชุมของอักษรที่เป็นไปตามเสียง

ก็บัญญัตินั้นมีอยู่ ๒ อย่าง คือ ปณฺญาปิยตฺตาปณฺณตฺติ (การแต่งตั้งเพราะต้องการรู้ความหมาย) ๑ ปณฺญาปนโตปณฺณตฺติ (การแต่งตั้งโดยให้รู้อรรถตามเสียง) ๑

บัญญัติทั้งหลายมีประการต่างๆ ดังนี้

สันตानบัญญัติ บัญญัติที่เทียบอาการ คือ ความเปลี่ยนแปลงสืบต่อของภูตนั้นๆ คือบัญญัติว่า แผ่นดิน ภูเขา ต้นไม้ เป็นต้น

๑ อภิธัมมัตถสังคหบาลี และอภิธัมมัตถวินิภาวินีฎีกา ปริจเฉทที่ ๘

สมุหบัญญัติ บัญญัติที่หมายถึงอาการ คือ การประชุมแห่งสัมภาระ เช่น บัญญัติว่า รถ เกวียน เป็นต้น

สมมติบัญญัติ บัญญัติเป็นต้นว่า บุรุษ บุคคล หมายถึง ชั้นบัญญัติจะ

ทิสบัญญัติ บัญญัติทิส หมายถึง ความหมุนเวียนของพระจันทร์ มีทิศตะวันออก เป็นต้น

กาลบัญญัติ บัญญัติกาลเวลา เช่น เวลาเช้า เป็นต้น

มาสาทิบัญญัติ บัญญัติเดือน ฤดู และชื่อเดือน มีวิสาขมาส เป็นต้น

อากาศบัญญัติ บัญญัติ หลุม ถ้ำ หมายถึง อาการที่มหาภูตรูปไม่จรดถึงกัน

นิमितตบัญญัติ บัญญัติกสิณนิमित หมายถึง ภูตนิमितนั้นๆ และอาการพิเศษที่สืบเนื่องกันของภาวนา

ก็บัญญัติที่มีความแตกต่างกันดังที่กล่าวมาแล้วด้วยประการอย่างนี้ แม้จะไม่มีอยู่โดยปรมาตม์ก็เป็นอารมณ์แห่งจิตตูปาทาโดยอาการ คือ เงามของอรรถ (ส่วนเปรียบของปรมาตม์) ถูกกำหนดหมายโดยอาการนั้นๆ เพราะเทียบเคียง คือเปรียบเทียบ ได้แก่ ทำอาการสัณฐานเป็นต้นนั้นๆ ให้เป็นเหตุกล่าวกัน เข้าใจกัน เรียกร้องกัน ให้ความหมายกัน เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่าบัญญัติ

โลภมูลจิตซึ่งเกิดขึ้นเป็นประจำทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนั้น แม้ว่าจะเป็นโลภมูลจิตซึ่งไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด คือ เป็นโลภมูลจิตที่ภวภูตวิปยุตต์ ก็ไม่ใช่ว่ายินดีพอใจแต่เฉพาะปรมาตมธรรมที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจเท่านั้น แต่ยังยินดีพอใจตลอดไปจนกระทั่งบัญญัติต่างๆ ทั้งนิमित อนูปยัญชนะ ชื่อต่างๆ และเรื่องราวต่างๆ ด้วย

ฉะนั้น ในขณะที่ถ้าสอบถามกันก็ตอบได้แล้วว่า ส่วนมากในชีวิตประจำวันนั้นมีอะไรเป็นอารมณ์ มีบัญญัติเป็นอารมณ์จนกระทั่งปิดบังไม่ให้รู้ลักษณะของปรมาตมธรรมตามความเป็นจริง

ถ. ที่ว่าอ่อนหรือภาพอ่อน เวลาเราไปแตะต้องมัน อ่อนแข็งอย่างนี้เป็นปรมาตม รสของอ่อนเป็นปรมาตม หลายๆ อย่างรวมกันก็เป็นอ่อน จริงๆ ที่เรียกว่าบัญญัติ เพราะฉะนั้นบัญญัติก็เป็นของจริง

ส. รูป รส เกิดแล้วก็ดับไป เพราะว่ามีอายุเพียง ๑๗ ขณะจิต รูปสีที่เห็นว่าเป็นอ่อนก็เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว รูปมีอายุเพียงแค่ ๑๗ ขณะจิต ฉะนั้น จะมีอ่อนไหม

ถ. มีในความจำ

ส. ฉะนั้น ก็เป็นบัญญัติว่าสิ่งนั้นเป็นอ่อน แต่ความจริงสิ่งนั้นคือ รสที่เกิดแล้วดับ สิ่งนั้นคือแข็งที่เกิดแล้วดับ

- ถ. บัญญัติก็มาจากปรหมัตถ์หลายๆ อย่างมารวมกันเป็นกลุ่ม
ก่อน
- สุ. เมื่อไม่ประจักษ์การเกิดดับของสภาพธรรมแต่ละอย่างทีรวม
กัน ก็ยึดถืออาการที่ปรากฏรวมกันนั้นว่าเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด
- ถ. บัญญัติไม่ใช่ของจริงหรือ บัญญัติก็มาจากปรหมัตถ์หลายๆ
อย่าง อ่อน แข็ง เย็น ร้อน สี กลิ่น รส รวมกันเป็น
กลุ่ม เป็นวัตถุ มีสื่อนั้น สัตฐานอย่างนั้น หรือว่ามี
รูปร่างสัณฐานอย่างนั้นก็เป็นบุคคลนั้น บัญญัติก็มาจาก
ปรหมัตถ์
- สุ. ที่จะรู้ได้ว่าบัญญัติไม่ใช่ปรหมัตถ์ธรรมนั้น จะต้องแยกปรหมัตถ์
ธรรมที่เกิดรวมกันออกเป็นปรหมัตถ์ธรรมแต่ละลักษณะที่
ปรากฏแต่ละทวาร และต้องประจักษ์การเกิดดับของรูปที่
ปรากฏแต่ละทวาร สภาวรูปทุกรูปมีอายุเพียง ๑๗ ขณะ
จิตแล้วก็ดับ รูปที่เกิดมาชั่ว ๑๗ ขณะจิตนั้น ยังไม่ทันเย็น
หรือเดิน หรือทำอะไรทั้งนั้น เพราะที่ยกมือขึ้นก็เกิน ๑๗
ขณะจิตแล้ว ฉะนั้น ที่เห็นเป็นคนเดิน หรือเห็นเป็นคน
ยกมือ ก็แสดงให้เห็นว่า รูปดับแล้วเกิดสืบต่อ ปรากฏทั้งทาง
จักขุทวารวิธึ และมโนทวารวิธึหลายวาระ โดยมีภวังค์คั่นจน
ปรากฏเป็นคนกำลังเดินหรือกำลังยกมือ แต่ตามความเป็น
จริง ๑๗ ขณะจิตนั้นเร็วมาก ซึ่งพิจารณาเข้าใจตามได้ว่า
รูปที่ปรากฏทางตาซึ่งมีอายุ ๑๗ ขณะจิตนั้น ต้องดับก่อนที่

จะได้ยินเสียง ทั้งๆ ที่ปรากฏเสมือนว่าทั้งได้ยินและทั้งเห็นด้วยนั้น แต่ระหว่างจิตได้ยินกับจิตเห็นนั้นก็ห่างกันเกินกว่า ๑๗ ขณะจิต ฉะนั้น รูปที่กำลังปรากฏทางตาขณะนี้ซึ่งมีอายุ ๑๗ ขณะ จิตเห็นต้องดับไปก่อนจิตได้ยินจึงเกิดขึ้นได้

ฉะนั้น ที่ปรากฏเสมือนทั้งได้ยินและเห็นด้วยนั้น ก็เพราะรูปเกิดดับปรากฏสืบต่อทั้งทางจักขุทวารวิถี และมโนทวารวิถีมากมายโดยมีภวังค์คั่น จนกระทั่งปรากฏเป็นคนกำลังเดิน หรือว่ากำลังยกมือ และกำลังเคลื่อนไหว เป็นต้น แต่เมื่อไม่ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปอย่างรวดเร็วของนามธรรมและรูปธรรม จึงยึดถือโดยบัญญัติสิ่งที่ปรากฏนั้นเป็นคนบ้าง เป็นหญิงบ้าง ชายบ้าง วัตถุสิ่งนั้นสิ่งนี้บ้าง แต่ควรระลึกว่าตั้งแต่เริ่มศึกษาปรมัตถธรรมนั้นรู้ว่า ปรมัตถธรรมเป็นสภาพธรรมที่มีจริงซึ่งไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตน ไม่ใช่หญิง ไม่ใช่ชาย ไม่ใช่วัตถุสิ่งใดๆ ธรรมที่เป็นสัจจธรรมนั้นต้องเป็นความจริงตั้งแต่ต้นไปจนตลอด จนกว่าจะอบรมเจริญปัญญาขึ้นถึงขั้นประจักษ์แจ้งสภาพธรรมตามที่ชินหูและพูดตามว่า ปรมัตถธรรมเป็นสิ่งที่จริง แต่ไม่ใช่สัตว์บุคคล ตัวตน รสมีจริง แข็งมีจริง บัญญัติรสและแข็งนั้นว่าอู้งุ่น แต่สิ่งที่มีจริงคือรูปเกิดขึ้นแล้วดับไป เพราะฉะนั้น จึงไม่มีอู้งุ่น ไม่มีสัตว์บุคคล มีแต่เพียงรูปธรรมและนามธรรมซึ่งเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็ว

ปรมัตถธรรมเป็นปรมัตถธรรม ไม่ใช่บัญญัติ การศึกษาและ

การปฏิบัติธรรมจะต้องตรงตามที่ได้ศึกษาไว้ในตอนต้น และต้องตรงต่อลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง เช่น ตามที่ศึกษาว่าปรมาตถธรรมเป็นอนัตตานั้น ก็จะต้องเข้าถึงอรรถของปรมาตถธรรมทั้งชั้นของการฟัง การพิจารณา การอบรมเจริญปัญญา จนประจักษ์แจ้งความจริงตามที่ได้ศึกษาแล้วด้วย

ถ. เมื่อก็ที่คุณผู้ฟังถามว่า บัญญัติก็เป็นของจริงใช่ไหม ถ้าจะพูดว่า ของจริงที่ท่านแยกไว้ว่าเป็นปรมาตถสัจจะ และสมมติสัจจะ บัญญัติจะเป็นสมมติสัจจะได้อย่างไร

ส. ได้ แต่บัญญัติไม่ใช่ปรมาตถ์ อย่างช้องุ่น ช้องุ่นไม่มีรสอะไรทั้งนั้น แต่รสเป็นสภาพธรรมที่มีจริง และบัญญัติรสนั้นว่าเป็นช้องุ่น

โลภมูลจิตที่ทุจริตตบิปปยุตต์นั้น นอกจากจะพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และพอใจบัญญัติในชีวิตประจำวันแล้ว ก็ยังพอใจในมิจฉาสมาธิได้ เช่น ผู้ที่พอใจในการบริหารร่างกาย รู้ว่าถ้าฝึกแบบโยคะโดยให้จิตตั้งมั่น จดจ้องที่ลมหายใจ จะทำให้ร่างกายแข็งแรง ในขณะนั้นเป็นการทำสมาธิประเภทหนึ่ง ซึ่งเมื่อไม่ใช่กุศลจิตก็ต้องเป็นโลภมูลจิต ซึ่งเป็นมิจฉาสมาธิ แต่ผู้นั้นไม่ได้เห็นผิดว่านี่เป็นหนทางที่จะทำให้รู้แจ้งอริยสัจธรรม ขณะนั้นเป็นแต่เพียงความพอใจที่จะทำสมาธิ และรู้ว่าในขณะนั้นมีความต้องการสมาธิเพื่อประโยชน์แก่สุขภาพร่างกาย ไม่ใช่เห็นผิด

โดยยึดถือว่าต้องทำอย่างนี้เสียก่อน แล้วภายหลังจึงมาพิจารณา
นามธรรมและรูปธรรม จะได้เร็วขึ้น ซึ่งถ้าเข้าใจอย่างนั้นก็ไม่ใช่เข้าใจ
ลักษณะของสัมมาสติ ไม่รู้ว่าสัมมาสติเป็นอนัตตา เพราะไม่ใช่ว่า
ให้ไปทำมิจฉาสมาธิก่อน แล้วจะได้มาเกื้อกูลให้ปัญญาสามารถที่จะ
รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมได้ แต่การที่สติจะเป็นสัมมา
สติเป็นมัคค์ ๑ ในมัคค์มีองค์ ๘ ได้ก็ต่อเมื่อมีสัมมาทิฐิ ความ
เข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ ซึ่งเป็นอารมณ์ที่สติ
จะต้องระลึกโดยถูกต้องและละเอียดขึ้น เป็นสังขารขั้นปรับปรุงแต่ง
ให้สติเกิด ระลึกลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏได้ถูกต้อง
เช่น ทางตาที่กำลังเห็น ก็จะได้รู้ได้ว่าขณะใดเป็นบัญญัติ และขณะ
ใดเป็นปรมาตถ์ ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็
เช่นเดียวกัน

ฉะนั้น ไม่ว่าจะดูโทรทัศน์หรือดูกีฬาอะไรก็ตามแต่ จะอ่าน
หนังสือ จะดูภาพเขียน ก็จะได้รู้ได้ว่าขณะใดเป็นบัญญัติ และขณะ
ใดเป็นปรมาตถ์ เพราะมีฉะนั้นแล้ว อาจจะคิดว่าเรื่องในโทรทัศน์
เป็นบัญญัติ แต่ขณะที่ไม่ใช่เรื่องในโทรทัศน์นั้นไม่ใช่บัญญัติ แต่
ความจริงแล้วทั้งเรื่องในโทรทัศน์และไม่ใช่ในโทรทัศน์ก็เป็นบัญญัติ
ทั้งนั้น แม้แต่ชื่อของทุกท่านก็เป็นนามบัญญัติ เป็นคำที่ตั้งขึ้น
เพื่อให้รู้ว่าหมายความถึงจิต เจตสิก รูปใดที่เกิดรวมกัน ที่สมมติ
ขึ้นเป็นบุคคลนั้นบุคคลนี้

มิจฉาสมาธิที่เป็นโลภมูลจิตทวิภูตติวิปปยุตต์ต่างกับโลภมูลจิต

ทิวจิตตสัมปยุตต์ ซึ่งเข้าใจว่ามิจนสมาธินั้นเป็นทางที่จะทำให้รู้
แจ้งอริยสัจธรรม มิจนสมาธิมีทั่วไปในทุกประเทศ เพราะการ
ทำสมาธิขณะใดก็ตามที่ไม่ใช่กุศลญาณสัมปยุตต์ คือ ไม่ประกอบ
ด้วยปัญญา ขณะนั้นก็ต้องเป็นมิจนสมาธิ ถ้าใครเข้าใจว่ามิจน
สมาธิเป็นหนทางที่จะทำให้สติระลึกลักษณะของนามธรรมและ
รูปธรรมได้เร็วขึ้นก็เข้าใจผิด เพราะสัมมาสติจะระลึกลักษณะ
ของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏได้ถูกต้อง ก็เมื่อเข้าใจลักษณะ
ที่ต่างกันของนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏเสียก่อน
แต่ไม่ใช่โดยอาศัยการทำมิจนสมาธิเสียก่อน

ถ. ในลักษณะที่จิตตกจะบอกว่าสมาธิเป็นเหตุใกล้ของวิปัสสนา

สุ. หมายถึงสมาธิอะไร

ถ. ก็คงจะเป็นสัมมาสมาธิ จึงจะเป็นเหตุใกล้

สุ. ต้องเป็นสัมมาสมาธิที่เกิดร่วมกับสัมมาสติ สัมมาทิฐิ
สัมมาสังกัปปะ และสัมมาวายามะ

บัญญัติอารมณ์ เป็นอารมณ์ของจิตในชีวิตประจำวัน ในขณะที่
ที่จิตไม่มีปรมาตมธรรมเป็นอารมณ์ เพราะฉะนั้น ลองคิดว่า
วันหนึ่งๆ จะมีบัญญัติเป็นอารมณ์มากไหม ทางตาที่กำลังเห็น
ก็มีเรื่องของสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหูที่ได้ยินก็มีเรื่องของเสียง
ที่ได้ยิน ทางจมูกที่ได้กลิ่นก็มีเรื่องของกลิ่น ทางลิ้นที่ลิ้มรสก็มี

เรื่องของรส ทางกายที่กระทบสัมผัสก็มีเรื่องของโผฏฐัพพารมณ์
 ในวันหนึ่งๆ จิตที่เกิดขึ้นทางใจนั้นรู้สี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพ
 ารมณ์ และคิดนึกเรื่องราวต่างๆ ของอารมณ์เหล่านั้น จะมีอารมณ์
 อื่นอีกไหม ในวันหนึ่งๆ นอกจากปรมัตถอารมณ์กับบัญญัติอารมณ์
 ในวันหนึ่งๆ ทั้งชาตินี้ ชาติก่อน ชาติหน้า ทุกภูมิ ทุกโลกจะมี
 อารมณ์อื่นนอกจากปรมัตถอารมณ์กับบัญญัติอารมณ์ได้ไหม ไม่
 ได้ เพราะว่าอารมณ์มี ๖ เท่านั้น และในอารมณ์ ๖ นี้ นอก
 จากปรมัตถธรรมแล้วก็เป็นบัญญัติ ฉะนั้น จึงไม่มีอารมณ์อื่นอีก

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีบัญญัติเป็น
 อารมณ์หรือเปล่า

ชีวิตประจำวันของทุกสัตว์บุคคลนั้น เมื่อจักขุทวารวิถีจิตดับ
 หมดแล้ว ภาวังคจิตเกิดขึ้นแล้ว มโนทวารวิถีจิตก็มีปรมัตถอารมณ์
 เดียวกับทางจักขุทวารวิถีจิตที่เพ็งดับไปวาระ ๑ และเมื่อภาวังคจิต
 เกิดขึ้นแล้ว มโนทวารวิถีจิตที่เกิดขึ้นก็ถึงรูปร่างสัณฐานของ
 สิ่งที่ปรากฏ เพราะสิ่งที่ปรากฏทางตาเป็นรูปประเภทหนึ่งซึ่งเกิด
 กับธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม เอาสีออกจากธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ได้
 ไหม ไม่ได้เลย เพราะที่ได้ก็ตามที่มิมหาภูตรูป ๔ ที่นั่นต้องมี
 รูปสี (วัณณะ) กลิ่น รส โอชา รวมอยู่ด้วย แยกกันไม่ได้เลย
 เมื่อเอาสีออกไปจากมหาภูตรูปไม่ได้ สีจึงปรากฏให้เห็นทางตา
 และสัญญาจำหมายเป็นรูปร่างสัณฐานให้รู้บัญญัติว่า สิ่งที่ปรากฏ
 ให้เห็นนั้นเป็นอะไร ถ้าไม่มีสีเลย เอาสีออกจากมหาภูตรูปหมด

จะเห็นเป็นคน สัตว์ วัตถุ สิ่งของต่างๆ ได้ใหม่ แม้จิตก็เกิดขึ้น
รู้อารมณ์ทางตาไม่ได้เลย เพราะไม่มีสิ่งที่กระทบจักขุปสาท

ฉะนั้น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีบัญญัติเป็นอารมณ์
หรือเปล่า ต้องมี การฟังพระธรรมนั้นต้องพิจารณาเหตุผลของ
สภาพธรรมประกอบกันด้วย อารมณ์มี ๒ อย่าง คือ **ปรมัตถ**
ธรรมและบัญญัติ ขณะใดที่ไม่มีปรมัตถธรรมเป็นอารมณ์ ขณะ
นั้นต้องมีบัญญัติเป็นอารมณ์ ที่กล่าวย่อๆ ก็เพื่อก่อกูล
ให้สติระลึกลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏให้ถูกต้องว่า
ในขณะที่มีสิ่งที่กำลังปรากฏทางตาเป็นสีสน်วิณณะต่างๆ นั้น
เมื่อสืแยกจากมหาภูตรูปไม่ได้ สีที่เกิดกับมหาภูตรูปจึงปรากฏ
ให้เห็นเป็นบัญญัติต่างๆ ขึ้น เมื่อสติปัญญานเกิดก็แยกระลึกล
พิจารณาสังเกตรู้ได้ถูกต้องว่า สิ่งที่กำลังปรากฏเป็นสีสน်ต่างๆ
นั้นเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งที่ปรากฏทางตา และขณะที่รู้ว่
สิ่งที่ปรากฏทางตานั้นเป็นอะไร ก็เป็นวิถิจิตที่รู้ทางมโนทวาร

เมื่อได้ศึกษาเข้าใจแล้วก็จะเห็นได้ว่า ในชีวิตประจำวันของ
ทุกสัตว์บุคคลนั้น บางขณะจิตมีปรมัตถธรรมเป็นอารมณ์ และ
บางขณะก็มีบัญญัติเป็นอารมณ์สืบต่อกัน เช่น ทางตาก็ไม่ได้มีแต่
จักขุทวารวิถิจิตซึ่งมีแต่สีเป็นอารมณ์เท่านั้น เมื่อจักขุทวารวิถิจิต
ดับหมดแล้ว ภาวังคจิตเกิดขึ้นแล้ว มโนทวารวิถิจิตก็เกิดขึ้นรับรู้สี
ต่อจากจักขุทวารวิถิ เมื่อมโนทวารวิถิจิตวาระแรกดับหมดแล้ว
ภาวังคจิตเกิดขึ้นแล้ว มโนทวารวิถิจิตวาระต่อไปก็เกิดขึ้น มีบัญญัติ

เป็นอารมณ์ มิฉะนั้นแล้วจะมีชีวิตอยู่ได้อย่างไร ถ้าไม่รับบัญญัติว่าเป็นโตะ เป็นแก้อี้ เป็นอาหาร เป็นถั่ว เป็นจวน เป็นช้อน ฯลฯ ก็จะมีชีวิตอยู่ไม่ได้เลย สัตว์ดิรัจฉานมีบัญญัติเป็นอารมณ์ใหม่ ต้องมีเหมือนกัน ถ้าไม่มีบัญญัติเป็นอารมณ์ แม้แต่สัตว์ดิรัจฉานก็ย่อมมีชีวิตอยู่ไม่ได้ เพราะไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอาหาร อะไรไม่ใช่อาหาร

ผู้ที่มีบัญญัติเป็นอารมณ์ เช่น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์ทั้งหลาย พระอนาคามีบุคคล พระสกทาคามีบุคคล พระโสดาบันบุคคล และปุถุชน ต่างกันอย่างไรหรือไม่ต่างกันเลย ผู้ที่เป็นพระอริยเจ้ากับผู้ที่ป็นปุถุชนต่างกันที่ปัญญา ปุถุชนที่ไม่รู้เรื่องปรมาตมธรรมเลยก็ยึดถือว่าบัญญัติเป็นสิ่งที่จริง แต่ผู้ที่มีอริยสังขธรรมแล้วรู้ว่าธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา สภาพธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจไม่เที่ยง และบัญญัติไม่ใช่ปรมาตมธรรม ที่ชื่อว่าบัญญัตินั้นเพราะให้รู้ได้ด้วยประการนั้นๆ ฉะนั้น บัญญัติจึงเป็นอารมณ์ของจิตและเจตสิกขณะรู้ความหมาย หรืออรรถของสิ่งที่ปรากฏ ถ้าไม่มีจิต เจตสิก มีบัญญัติได้ไหม สภาพธรรมเป็นสิ่งที่พิจารณาได้ตามเหตุผล ถ้าไม่มีจิต เจตสิก จะมีบัญญัติไม่ได้ ถ้ามีแต่รูปธรรมเท่านั้นไม่มีนามธรรมเลย ไม่มีจิต เจตสิกเลย จะมีบัญญัติไหม ไม่มี เพราะว่ารูปไม่ใช่สภาพที่รู้อารมณ์ จิตและเจตสิกเป็นสภาพที่รู้อารมณ์ ถ้าจิตและเจตสิกไม่เกิด ก็ไม่มีการรับบัญญัติ การมีบัญญัติเป็นอารมณ์ของผู้ที่เป็นพระอริยบุคคล

กับผู้ที่ไม่ใช่พระอรียบุคคลนั้น ต่างกันที่ผู้ที่ไม่ใช่พระอรียบุคคล ยึดถือบัญญัติว่าเป็นสิ่งที่มีจริง แต่ผู้ที่เป็นอรียบุคคลรู้ว่าจิตขณะใด มีปรมาตธรรมเป็นอารมณ์ และจิตขณะใดมีบัญญัติเป็นอารมณ์

ขณะที่จิตรับรู้บัญญัติ คือ กำลังมีบัญญัติเป็นอารมณ์ ขณะนั้น เป็นมิฉชาติภูมิหรือเปล่า แล้วแต่ประเภทของจิตที่กำลังมีบัญญัติ เป็นอารมณ์ พระอรียบุคคลทั้งหลายมีบัญญัติเป็นอารมณ์ แต่พระอรียบุคคลทั้งหลายไม่มีมิฉชาติภูมิ เพราะพระอรียบุคคลทั้งหลาย ดับทิฐิเจตสิกเป็นสมุจเฉท ถ้าไม่พิจารณาโดยละเอียดก็จะไม่รู้ว่ โลกมูลจิตทิฐิคตสัมปยุตต์กับโลกมูลจิตทิฐิคตวิปยุตต์ต่างกัน อย่างไร โลกมูลจิตทิฐิคตวิปยุตต์ยินดีพอใจในอารมณ์ทุกอย่าง พอใจสิ่งที่ปรากฏทางตา พอใจเสียงที่ปรากฏทางหู และบัญญัติ ของเสียงที่ได้ยินทางหูด้วย ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ โดยนัยเดียวกันเป็นชีวิตปกติประจำวัน ขณะที่ที่ไม่มีความคิดเห็น ผิดในเรื่องสภาพธรรม ขณะนั้นไม่ใช่โลกมูลจิตทิฐิคตสัมปยุตต์

พระโสดาบันบุคคลและพระสกทาคามีบุคคล มีโลกมูลจิตทิฐิคตวิปยุตต์ ซึ่งเป็นไปในอารมณ์ทั้ง ๖ พระอนาคามีบุคคลมีโลก มูลจิตทิฐิคตวิปยุตต์ในรัชมารมณ์ เพราะดับความยินดีพอใจใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพารมณ์ ซึ่งเป็นกามอารมณ์เป็น สมุจเฉท ส่วนพระอรหันต์นั้น แม้ว่ามีอารมณ์ ๖ แต่ก็ไม่มีทั้ง กุศลธรรมและอกุศลธรรมใดๆ ทั้งสิ้น เพราะพระอรหันต์ดับกิเลส และอกุศลธรรมทั้งหมดเป็นสมุทเฉท ผู้ที่ไม่ใช่พระอรหันต์นั้น ถึงแม้จะรู้ลักษณะของอารมณ์ตามความเป็นจริงว่า ขณะใดเป็น

ปรมัตถธรรม ขณะใดเป็นบัญญัติ แม้กระนั้น เมื่อยังไม่ได้ดับกิเลสหมด จึงยังมีปัจจัยที่จะทำให้เป็นสุข เป็นทุกข์ ยินดี ยินร้ายไปตามปรมัตถอารมณ์และบัญญัติอารมณ์ตามขั้นของบุคคลนั้นๆ

ฉะนั้น จึงต้องพิจารณาโดยละเอียดว่า ขณะใดเป็นมิจฉาทิฎฐิ ขณะที่ยึดมั่นในบัญญัติต่างๆ ด้วยความเห็นผิดว่า สิ่งที่ไม่ใช่ปรมัตถธรรมนั้นมีจริง ในขณะนั้นเป็นสัkkายาทิฎฐิ เมื่อบัญญัติไม่ใช่ปรมัตถธรรม แต่เห็นผิด ยึดถือบัญญัติว่าเป็นสิ่งที่เป็นตัวตนจริงๆ เป็นสัตว์บุคคล เป็นวัตถุสิ่งต่างๆ จริงๆ จึงเป็นความเห็นผิด เป็นสัkkายาทิฎฐิ เมื่อสัkkายาทิฎฐิยังไม่ดับเป็นสมุจเฉท ก็ย่อมจะเป็นปัจจัยให้เกิดความเห็นผิดประการต่างๆ เพิ่มขึ้นอีก เช่น เห็นว่ากรรมไม่มี ผลของกรรมไม่มี เห็นว่ามีพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ผู้ทรงสร้างโลกและสัตว์บุคคลทั้งหลายทั้งปวง เมื่อไม่รู้ปัจจัยที่ทำให้สังขารธรรมทั้งหลายเกิดขึ้น ก็ทำให้เกิดความเห็นผิดต่างๆ แต่ในขณะที่ก็ตามที่จิตมีบัญญัติเป็นอารมณ์ ขณะนั้นไม่ใช่มีมิจฉาทิฎฐิทุกครั้ง เพราะมิจฉาทิฎฐิต้องเป็นขณะที่ยึดมั่นในความเห็นผิดต่างๆ

บัญญัติเป็นอารมณ์ของอกุศลจิตได้ไหม ได้ เป็นอยู่เป็นประจำ โลกมุลจิตเกิดพอใจในบัญญัติ โทสมุลจิตเกิดไม่พอใจในบัญญัติ เช่น ไม่พอใจคนนั้น ไม่พอใจคนนี้ ในขณะนั้นมีอะไรเป็นอารมณ์ มีบัญญัติเป็นอารมณ์ ฉะนั้น บัญญัติจึงเป็นอารมณ์ของอกุศลจิตได้ทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นอกุศลประเภทใดก็ตาม

บัญญัติเป็นอารมณ์ของกุศลจิตได้ไหม ได้ เพราะชีวิตตามความเป็นจริงเป็นอย่างไร ก็ต้องเป็นอย่างนั้น เปลี่ยนแปลงลักษณะของสภาพธรรมแต่ละอย่างไม่ได้เลย ในขณะที่ให้ทาน ถ้าไม่รู้ว่าสิ่งที่ให้นั้นเป็นอะไร กุศลจิตก็เกิดไม่ได้ ในขณะที่วิริตฺตทุจฺจิตฺตภาสํ ถ้าไม่รู้ว่าสิ่งที่ปรากฏนั้นเป็นอะไร ก็จะมีการวิริตฺตทุจฺจิตฺตไม่ได้ ในขณะที่อบรมเจริญความสงบของจิตซึ่งเป็นสมถภาวนา มีบัญญัติเป็นอารมณ์ได้ไหม บางท่านอาจจะคิดว่ายังไม่ได้ศึกษาเรื่องของสมถภาวนาหรืออารมณ์ของสมถภาวนาโดยละเอียด จึงตอบไม่ได้ แต่ถ้าไม่ลืมความจริงที่ว่า ขณะใดที่ไม่มีปรมาตมธรรมเป็นอารมณ์ ขณะนั้นมีบัญญัติเป็นอารมณ์ ก็พอที่จะรู้ว่าแม้สมถภาวนาก็มีบัญญัติเป็นอารมณ์ได้ด้วย **นอกจากสติ ปัญญาและปัญจทวารวิถิจิตแล้ว จิตขณะอื่นย่อมมีบัญญัติเป็นอารมณ์ได้** การที่จะรู้ว่าสภาพธรรมใดเป็นปรมาตมธรรมนั้น ต้องอาศัยการอบรมเจริญสติปัญญาเท่านั้นจึงจะรู้ได้ ถ้าขณะใดสติปัญญาไม่เกิด ขณะนั้นก็ไม่มีการศึกษาสังเกตรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นปรมาตมธรรม ฉะนั้น ชีวิตปกติประจำวันจึงมีปรมาตมธรรมเป็นอารมณ์บ้าง มีบัญญัติเป็นอารมณ์บ้าง

การอบรมเจริญสติปัญญานเป็นเรื่องละเอียดมาก เพราะเป็นการอบรมเจริญปัญญาสู่สภาพธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง

ถ. สติปัฏฐานไม่มีบัญญัติเป็นอารมณ์ ถูกหรือผิด

ส. ถูก

ณ. เจริญสติปัฏฐานโดยพยายามไม่ให้จิตเกิดขึ้นรู้บัญญัติอารมณ์ ถูกหรือผิด

สุ. ผิด เพราะว่าไม่ใช่ชีวิตตามความเป็นจริง ใครจะยับยั้งไม่ให้จิตเกิดขึ้นรู้บัญญัติอารมณ์ได้ แต่ปัญญาจะอบรมเจริญขึ้นจนสามารถรู้ได้ว่า ขณะที่มียบัญญัติเป็นอารมณ์นั้น คือ จิตซึ่งเป็นนามธรรมกำลังรู้บัญญัติ มิฉะนั้นจะมีบัญญัติเป็นอารมณ์ในขณะนั้นไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ผู้ที่อบรมเจริญสติปัฏฐาน จึงไม่ใช่พยายามที่จะไม่คิดอะไรเลย หรือพยายามที่จะไม่รู้ว่ สิ่งที่ปรากฏทางตาที่เคยเห็น ที่เคยรู้ตามปกตินั้นเป็นอะไร ถ้าพยายามทำอย่างนั้นก็จะไม่สามารถรู้ลักษณะของนามธรรมจริงๆ ว่า ขณะที่กำลังมียบัญญัติเป็นอารมณ์นั้นก็เป็นนามธรรม คือ จิตและเจตสิกเกิดขึ้นมียบัญญัติเป็นอารมณ์ในขณะนั้น สติปัฏฐานระลึก ศึกษาพิจารณา สังเกตว่า ขณะใดที่คิดนึกขณะนั้นเป็นนามธรรม ซึ่งเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ เป็นอาการรู้ ไม่ใช่ตัวตน สัตว์บุคคล และรู้สภาพที่เป็นอนัตตาของธรรมทั้งหลายว่ายับยั้งจิตไม่ให้เกิดขึ้น นึกคิดเรื่องราวต่างๆ ไม่ได้ ฉะนั้น ปัญญาจึงจะต้องรู้ทั่วในลักษณะของนามธรรมต่างๆ ที่มีอารมณ์ต่างๆ ทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ จึงจะหมดความสงสัย

ในลักษณะของนามธรรมได้ แต่ถ้าไปกันไว้ไม่ให้รู้บัญญัติ ไม่ให้คิดนึกก็ไม่ใช้การอบรมเจริญปัญญา เพราะไม่มีใครจะ ห้ามการเกิดขึ้นเป็นไปของสภาพธรรมทั้งหลายในชีวิตประจำวันตามความเป็นจริงได้ แต่เพราะความไม่รู้ จึงทำให้เข้าใจว่าจะพยายามไม่ให้จิตคิดนึก หรือจะพยายามไม่ให้รู้บัญญัติ ของสิ่งที่ปรากฏ

เพราะฉะนั้นจึงพิจารณาจากหนทางปฏิบัติได้ว่า หนทางปฏิบัติใดไม่ใช้การอบรมเจริญปัญญาที่ศึกษา สังเกตรู้ลักษณะของ นามธรรมและรูปธรรม แต่พยายามทำให้ผิดปกติจากชีวิตประจำวันตามความเป็นจริง หนทางนั้นก็**เป็นมิจฉามัคค์** คือ เป็นมิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ ไม่ใช่ **สัมมามัคค์** ซึ่งเป็นการอบรมเจริญสติปัญญา อบรมเจริญวิปัสสนา

การไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ และไม่รู้เหตุและผลของสภาพธรรมนั้นๆ ตามความเป็นจริง ทำให้เข้าใจผิดยึดมั่น เห็นผิด และพอใจแสวงหาหนทางปฏิบัติที่ผิดด้วยความไม่รู้ แม้ในขณะที่เห็นสีต่างๆ สิ่งต่างๆ ในสังยุตตนิกาย มหาวรรค มัคคสังยุตต์ พราหมณสูตร ข้อ ๑๒ มีข้อความโดยย่อว่า สาวัตถินิทาน (คือ เรื่องนี้เกิดที่พระนครสาวัตถิ)

ครั้งนั้นเวลาเช้า ท่านพระอานนท์นั่งแล้วถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถิ ได้เห็นชาณุสโสณิพราหมณ์ออกจาก

กรุงสรวดีด้วยรถเทียมด้วยม้าขาวล้วน ได้ยินว่าม้าที่เทียมเป็น
 ม้าขาว เครื่องประดับขาว ตัวรถขาว ประทุนรถขาว เชือกขาว
 ด้ามประดักขาว ร่มขาว ผ้าโพกขาว ผ้าห่มขาว รองเท้าขาว
 พัดวาลวิชนีที่ด้ามพดักขาว ชนเห็นท่านผู้นี้แล้วพูดอย่างนี้ว่า ท่าน
 ผู้เจริญทั้งหลาย ยานประเสริฐหนอ รูปของยานประเสริฐหนอ

(เพียงเห็นสีขาก็เข้าใจผิดได้เมื่อไม่รู้สภาพธรรม ไม่รู้หนทาง
 ที่จะประจักษ์แจ้งในสภาพที่ไม่ใช่ตัวตน ก็แสวงหาหนทางอื่นแล้ว
 ก็เข้าใจผิดว่ายานที่มีสีขาวยานที่ประเสริฐ)

ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เที่ยวบิณฑบาตในกรุงสรวดีแล้ว
 เวลาปัจฉาภัตร กลับจากบิณฑบาต เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค
 ถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วน
 ข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลเล่าเรื่องที่เห็นชาณฺธุสโสณิพราหมณ์
 ให้พระผู้มีพระภาคฟัง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอริยมัคค์มืองค์
 ๘ ว่า เป็นสภาพธรรมที่ดับกิเลส ไม่ใช้รถขาวและทุกอย่างขาว
 แล้วได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

อริยมัคคญาณนั้นมีธรรม คือ ศรัทธากับปัญญาเป็นเอก
 มีศรัทธาเป็นทูป มีhiriเป็นงอน มีใจเป็นเชือกชัก มีสติเป็นสารถิ
 ผู้ควบคุม รถนี้มีศีลเป็นเครื่องประดับ มีมานเป็นเพลลา มีความ
 เพียรเป็นล้อ มีอุเบกขาเป็นสมาธิเป็นทูป มีความไม่ย่อภาคได้
 เป็นประทุน กุลบุตรใดมีความไม่พยายาบท ความไม่เบียดเบียน
 และวิเวกเป็นอาวุธ มีความอดทนเป็นเกราะหนัง กุลบุตรนั้น
 ย่อมเป็นไปเพื่อความเกษมจากโยคะ พรหมยานอันยอดเยี่ยมนี้

เกิดแล้วในตนของบุคคลเหล่าใด บุคคลเหล่านั้นเป็นนักปราชญ์
ยอมออกไปจากโลกโดยความแน่ใจว่ามีชัยชนะโดยแท้

(แสดงให้เห็นว่า รถสีขาวและเครื่องประดับขาวหมดไม่ใช่
อริยาน)

ในอรรถกถาพราหมณสูตร มีข้อความว่า ชาณุสโสณีพราหมณ์
ยอมกระทำประทักษิณนคร ๖ เดือนครั้งหนึ่ง โดยมีคนประกาศ
ไปล่วงหน้าว่า แต่นี้ไปพราหมณ์นั้นจะกระทำประทักษิณนครโดย
วันทั้งหลายประมาณเท่านี้ ชนเหล่าใดฟังการประกาศนั้นแล้ว
กำลังออกไปจากพระนคร ชนเหล่านั้นจะยังไม่หนีไป (พอได้
ข่าวว่าชาณุสโสณีพราหมณ์จะประทักษิณ แม้คนที่มีฐานะจะออก
ไปจากนครก็ยังไม่ไป) แม้ชนเหล่าใดหนีไปแล้ว ชนเหล่านั้น
ยอมกลับ เพื่อที่จะได้ดูชาณุสโสณีพราหมณ์กระทำประทักษิณ
พระนคร ด้วยคิดว่าพวกเราจะได้เห็นสิริสมบัติของท่านผู้มีบุญ

พราหมณ์ยอมเที่ยวไปสู่นครตลอดวันใด ชาวเมืองทั้งหลาย
กวาดถนนในนครในกาลนั้นแต่เช้าตรู่ เกลียทรายลง โปรยด้วย
ดอกไม้ทั้งหลาย อันมีข้าวดอกเป็นที ๕ ให้ตั้งหม้อน้ำ ช่วยกัน
ยกต้นกล้วยทั้งหลายและธงทั้งหลายขึ้น แล้วยอมทำนครทั้งสี่ให้
อบอวลด้วยกลิ่นรูป พราหมณ์ประทักษิณนครด้วยรถเครื่องประดับ
คือ ด้วยรถเทียมด้วยม้า ๔ ตัวอันขาวล้วน รถมีล้อและซี่ง
ทั้งหมดได้หุ้มด้วยเงิน (คือ ขาวหมดไม่ว่าจะเป็นด้วยเงินหรือ
ด้วยเครื่องประดับใดๆ ทั้งสิ้น) รถมี ๒ อย่าง คือ รถรบ
๑ และรถเครื่องประดับ ๑ รถรบมีสัณฐานสี่เหลี่ยมไม่ใหญ่นัก

สามารถบรรทุกทุกคนได้ ๒ คน หรือ ๓ คน แต่รถเครื่อง
 ประดับนั้นเป็นรถใหญ่ คือ ยาวและกว้าง คนถือร่ม ถือวาล
 วิชนี ถือพัดใบตาล ย่อมอยู่ในรถนั้น ๘ คน หรือ ๑๐ คน
 สามารถจะยืนก็ได้ นอนก็ได้ตามสบายในรถนั้น และม้าที่เทียม
 รถนั้นก็ขาว เครื่องประดับของม้าเหล่านั้นได้เป็นของที่สำเร็จด้วย
 เงินทั้งหมด รถชื่อว่าขาวเพราะหุ้มด้วยเงิน และเพราะประดับ
 ด้วยงาในที่นั้นๆ รถเหล่านี้นหุ้มด้วยหนังราชสีห์บ้าง หุ้มด้วยหนัง
 เสือบ้าง หุ้มด้วยผ้ากำพลเหลืองบ้าง ฉันทิ รถของชาณฺณโสณิ
 พราหมณ์หาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะว่าได้หุ้มด้วยผ้าอย่างดี เชือก
 อันหุ้มด้วยเงินและแก้วประพาฬ แม้ด้ามประดักก็หุ้มด้วยเงิน แม้
 ร่มที่เขาให้ยกขึ้นในท่ามกลางรถก็ขาว ผ้าโพกทำด้วยเงินกว้าง
 ๗ นิ้วก็ขาว ผ้านุ่งขาว คือ มีสีดังก่อนฟองน้ำ ในผ้าเหล่านั้น
 ผ้านุ่งมีราคา ๕๐๐ ผ้าห่มมีราคาพันหนึ่ง และสำหรับรองเท่านั้น
 คนเดินทางหรือคนผู้เข้าสู่ดงย่อมมีได้ แต่ส่วนรองเท่านั้นสำหรับขึ้น
 รถเป็นเครื่องประดับเท่าที่ผสมเงิน จามรและพัศฺวาวิชนีมีสีขาว
 มีด้ามทำด้วยแก้วผลึก ก็เครื่องประดับเฉพาะเท่านั้นขาว ได้มีแล้ว
 แก่พราหมณ์นั้นอย่างเดียวเท่านั้นหามิได้ แม้เครื่องประดับของ
 พราหมณ์ก็ทำด้วยเงิน มีเป็นต้นอย่างนี้ว่า ก็พราหมณ์นั้นลูปไธ
 ขาว ประดับดอกไม้ขาว ที่นิ้วทั้ง ๑๐ สวมแหวน ที่หูทั้งสองใส่
 ต่างหู แม้พราหมณ์ผู้เป็นบริวารของเขาประมาณ ๑๐,๐๐๐ คน
 ก็ประดับขาวล้วนทั้งหมด ทั้งเสื้อผ้า ดอกไม้ และเครื่องประดับ
 ตัวด้วยประมาณเท่านั้นเหมือนกัน

ชาณฺโสโธณีพราหมณ์สนานศีระะแต่เข้าตู่ บริโภคอาหารเข้า แล้วก็แต่งตัวด้วยเครื่องนุ่งห่มมีผ้านุ่งขาว เป็นต้น ลงจากปราสาท ขึ้นรถ พวกพราหมณ์ก็ตกแต่งด้วยผ้า เครื่องลูบไล้ และดอกไม้ขาวทั้งหมด ถึอร่วมชาวแวลล้อมชาณฺโสโธณีพราหมณ์

ต่อจากนั้นชนทั้งหลายก็ยอมโปรยผลาผลแก่พวกเด็กหนุ่มก่อน เพื่อการประชุมของมหาชน ต่อจากนั้นก็ยอมโปรยเงินมาสก แต่จากนั้นก็โปรยกหาปณะทั้งหมด มหาชนยอมประชุมกันให้ร้อง และโยนผ้า พราหมณ์ยอมเที่ยวไปส่นครเพื่อมหาสมบัติ เมื่อชนทั้งหลายผู้มีความต้องการมงคลและต้องการสวัสดิ เป็นต้น กระทำมงคลและสวัสดิอยู่ มนุษย์ทั้งหลายผู้มีบุญขึ้นไปบนปราสาท มีชั้นเดียว เป็นต้น เปิดช่องหน้าต่างเช่นกับปีกนกแก้วแลดูอยู่ แม้พราหมณ์ยอมมุ่งตรงไปทางประตูทิศใด คล้ายจะครอบครองนครด้วยยศและสิริสมบัติของตน

เมื่อมหาชนเห็นรถนั้นก็กล่าวว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ยานเช่นยานอันประเสริฐหนอ แต่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร อานนท์ ธรรมดาว่ามนุษย์ทั้งหลายให้ทรัพย์แก่ผู้ที่กล่าวสรรเสริญ แล้วก็ยอมให้ขับร้องเพลงขับสรรเสริญทาริกาทั้งหลายของตนว่า เป็นผู้น่ารัก น่าดู มีทรัพย์มาก มีโภคะมากดังนี้ แต่บุตรหลานเหล่านั้นก็หาเป็นผู้น่ารักหรือมีโภคะมาก ด้วยเพียงการกล่าวสรรเสริญนั้นไม่ มหาชนเห็นรถของพราหมณ์อย่างนี้แล้ว จึงกล่าวสรรเสริญอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ยานประเสริฐหนอ แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น

ยานนั้นจะชื่อว่าเป็นยานประเสริฐด้วยเพียงการกล่าวสรรเสริญก็
 หามิได้ ที่จริงนั้น ยานนั้นเป็นของลามก เลว

ดูกร อานนท์ แต่โดยปรมาตม์ ยานนั้นเป็นชื่อของอริยมัคค์มี
 องค์ ๘ นี้เท่านั้นแล ก็อริยมัคค์นี้ประเสริฐเพราะปราศจากโทษ
 ทั้งปวง ด้วยว่าพระอริยะทั้งหลายยอมไปสู่นิพพานด้วยอริยมัคค์นี้
 ดังนั้นจึงควรกล่าวว่า พรหมยานบ้าง ธรรมยานบ้าง เพราะเป็น
 ธรรมและเป็นยาน ว่าเป็นรถพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมบ้าง เพราะ
 ไม่มีสิ่งอื่นอันยิ่งกว่า และเพราะชนะสงครามคือกิเลสแล้ว

นี่คือความต่างกัน ซึ่งเกิดจากเพียงการเห็นก็ทำให้เกิดความ
 เห็นผิด ความเข้าใจหนทางปฏิบัติผิด เพราะคิดว่าสีขาวจะเป็น
 มงคล ทำให้เป็นผู้ที่บริสุทธิ์หรือหมดกิเลสได้ แต่ความจริงนั้นพระ
 ผู้มีพระภาคตรัสว่า ที่จริงยานนั้นเป็นของลามก เลว เพราะว่า
 ทำให้คนเข้าใจผิด คิดว่าเป็นยานประเสริฐ เพราะฉะนั้น การที่
 จะรู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง จึงไม่เกี่ยวกับเรื่องสีของเครื่อง
 นุ่งห่ม และเครื่องประดับตกแต่ง แต่ว่า เมื่อใดที่สติปัญญาเกิด
 ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ จึงชื่อยาน
 นั้นมีในผู้นั้นที่จะนำไปสู่การดับกิเลสได้

ภาคผนวก

จิต ๘๘ หรือ ๑๒๑ ประเภท

จิต ๘๘ ประเภท คือ

กามาวจรจิต	๕๔	ดวง
รูปาวจรจิต	๑๕	ดวง
อรุฬาวจรจิต	๑๒	ดวง
โลกุตตรจิต	๘	ดวง

จิต ๑๒๑ ประเภท คือ

กามาวจรจิต	๕๔	ดวง
รูปาวจรจิต	๑๕	ดวง
อรุฬาวจรจิต	๑๒	ดวง
โลกุตตรจิต	๔๐	ดวง

กามาวจรจิต เป็นจิตขั้นต้นซึ่งเกิดดับเป็นปกติประจำวันทุกขณะ ไม่ว่าจะหลับหรือตื่น รูปปรหมัตถ์เป็นกามอารมณ์ ในบรรดา รูปปรหมัตถ์ ๒๘ รูปนั้น รูปปรหมัตถ์ที่ปรากฏเป็นอารมณ์ตามปกติทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั้นมี ๗ รูป เรียกว่าโคจรรูป หรือ วิสยรูป (รูปซึ่งเป็นวิสัยเป็นโคจร คือ เป็นรูปที่จิตย่อมเกิดขึ้นรู้เป็นปรกติ) ได้แก่ รูปารมณ (วิณณะ ปรากฏเมื่อกระทบ

จักขุปสาทรูป) ๑ รูป สัททารมณ์ (เสียง ปราภฏเมื่อกระทบ
 โสตปสาทรูป) ๑ รูป คันธารมณ์ (กลิ่น ปราภฏเมื่อกระทบ
 ฆานปสาทรูป) ๑ รูป รสารมณ์ (รส ปราภฏเมื่อกระทบชีวหา
 ปสาทรูป) ๑ รูป โผฏฐัพพารมณ์ ๓ รูป (อ่อนหรือแข็งเป็น
 ธาตุดิน ๑ เย็นหรือร้อนเป็นธาตุไฟ ๑ ตึงหรือไหวเป็นธาตุลม
 ๑ ปราภฏเมื่อกระทบกับกายปสาทรูป)

จิตที่เกิดดับตามปกติในชีวิตทุกๆ ขณะนั้น เป็นจิตชั้นกาม
 วจรจิต ซึ่งเป็นไปกับรูปเหล่านี้ คือ มีรูปเหล่านี้เป็นอารมณ์
 หรือคิดนึกเรื่องรูปเหล่านี้

กามาวจรจิต ๕๔ ดวง คือ

อกุศลจิต ๑๒ ดวง

อเหตุกจิต ๑๘ ดวง

กามโสภณจิต ๒๔ ดวง

อกุศลจิต ๑๒ ดวง

อกุศลจิต เป็นจิตที่ไม่ดีงาม เพราะมีอกุศลเจตสิกเกิดร่วมด้วย
 อกุศลจิต ๑๒ ดวง ได้แก่ โลภมูลจิต ๘ ดวง โทสมูลจิต ๒
 ดวง โมหมูลจิต ๒ ดวง

มูล คือ ต้นเหตุของอกุศลธรรมทั้งหลายนั้น มี ๓ คือ โลกเจตสิก ๑ โทสเจตสิก ๑ โมหเจตสิก ๑ รวมเป็นอกุศลเหตุ หรือ อกุศลมูล ๓

โลภมูลจิต คือ จิตที่มีโลภเจตสิกเกิดร่วมด้วย จึงทำให้พอใจติดข้องในอารมณ์ที่ปรากฏ โลภมูลจิตมี ๘ ประเภท คือ

ดวงที่ ๑ โสมนัสสสหคตํ ทิฏฐิคตสมปยุตตํ อสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา (โสมนัสสสหคตํ) ความรู้สึกดีใจเป็นสุข เป็นไปกับความเห็นผิด (ทิฏฐิคตสมปยุตตํ) คือ มีทิฏฐิเจตสิกเกิดร่วมด้วย เป็นจิตมีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยการชักจูง (อสงฺขาริกํ)

ดวงที่ ๒ โสมนัสสสหคตํ ทิฏฐิคตสมปยุตตํ สสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา เป็นไปกับความเห็นผิด เป็นจิตที่มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง (สสงฺขาริกํ)

ดวงที่ ๓ โสมนัสสสหคตํ ทิฏฐิคตวิปยุตตํ อสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ไม่เป็นไปกับความเห็นผิด (ทิฏฐิคตวิปยุตตํ) คือ ไม่มีทิฏฐิเจตสิกเกิดร่วมด้วย เป็นจิตมีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๔ โสมนัสสสหคตํ ทิฏฐิคตวิปยุตตํ สสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ไม่เป็นไปกับความเห็นผิด เป็นจิตมีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๕ อุpekhasahatā ทัฏฐิตตสมุပ္ปัตตํ อสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา (อุpekhasahatā) ความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์ เป็นไปกับความเห็นผิด เป็นจิตมีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๖ อุpekhasahatā ทัฏฐิตตสมุပ္ปัตตํ สสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา เป็นไปกับความเห็นผิด เป็นจิตมีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๗ อุpekhasahatā ทัฏฐิตตวิปฺปัตตํ อสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ไม่เป็นไปกับความเห็นผิด เป็นจิตมีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๘ อุpekhasahatā ทัฏฐิตตวิปฺปัตตํ สสงฺขาริกํ

โลภมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ไม่เป็นไปกับความเห็นผิด เป็นจิตมีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

โทสมูลจิต คือ จิตที่เกิดร่วมกับโทสเจตสิกซึ่งเป็นสภาพธรรมที่หยาบกระด้าง ไม่พอใจในอารมณ์ โทสมูลจิตมี ๒ ประเภท คือ

ดวงที่ ๑ โทมนสฺสสหตํ ปฏฺกิตตสมุပ္ปัตตํ อสงฺขาริกํ

โทสมูลจิตเกิดร่วมกับโทมนัสเวทนา ความรู้สึกไม่สบายใจและ

เกิดร่วมกับปฐิมะ (โทสเจตสิก) ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่หยาบกระด้าง เป็นจิตมีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๒ โทมนัสสสหคตัม ปฏิมสมุပ္ปัตตัม สสงฺขาริกัม

โทสมูลจิตเกิดร่วมกับโทมนัสเวทนาและโทสเจตสิก เป็นจิตมีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

โมหมูลจิต คือ จิตที่เกิดร่วมกับโมหเจตสิก ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่หลง ไม่รู้ความจริงของสภาพธรรมทั้งหลาย โมหมูลจิตมี ๒ ประเภท คือ

ดวงที่ ๑ อุเปกขาสหคตัม วิจิกิจฺจนสมุပ္ปัตตัม

โมหมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยความสงสัย (วิจิกิจจาเจตสิก) ในความจริงของสภาพธรรมทั้งหลาย

ดวงที่ ๒ อุเปกขาสหคตัม อุทฺธจฺจนสมุပ္ปัตตัม

โมหมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน (อุทฺธจฺจเจตสิก)

จิตดวงหนึ่งๆ นั้นมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยหลายประเภท จิตดวงหนึ่งๆ จะมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยมากน้อยต่างกันตามประเภทของจิตนั้นๆ จิตทุกดวงต้องมีเวทนาเจตสิกเกิดร่วมด้วยตามประเภทของจิตนั้นๆ

อกุศลจิตทุกดวงต้องมีอกุศลสาธารณเจตสิก (เจตสิกที่เกิดกับ อกุศลจิตทุกดวง) ๔ ดวงเกิดร่วมด้วย คือ โมหเจตสิก ๑ อหิริกเจตสิก (สภาพธรรมที่ไม่รังเกียจบาป) ๑ อนัตตตัปปเจตสิก (สภาพธรรมที่ไม่หวั่นเกรงโทษของอกุศลธรรม) ๑ และอุทัจจเจตสิก (สภาพธรรมที่พุ่งเข้าไปตามอกุศลธรรม) ๑

ความต่างกันของอกุศลจิต ๑๒ ดวงโดยมูล (อกุศลเหตุ ๓ ได้แก่ โลภะ โทสะ मोหะ) คือ

โมหมูลจิต ไม่มีโลภเจตสิกและโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย

โทสมูลจิต ไม่มีโลภเจตสิกเกิดร่วมด้วย

โลภมูลจิต ไม่มีโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย

ความต่างกันของอกุศลจิต ๑๒ ดวงโดยเวทนา ๓ (อุเบกขา เวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา) คือ

อุเบกขาเวทนา เกิดร่วมกับโลภมูลจิตและโมหมูลจิตได้ เกิดร่วมกับโทสมูลจิตไม่ได้

โสมนัสเวทนา เกิดร่วมกับโลภมูลจิต เกิดร่วมกับโทสมูลจิต และโมหมูลจิตไม่ได้

โทมนัสเวทนา เกิดร่วมกับโทสมูลจิต ๒ ดวง เท่านั้น ไม่เกิดกับจิตประเภทอื่นๆ เลย

สำหรับอกุศลจิตดวงสุดท้าย คือ โมหมูลจิตดวงที่ ๒ อูปেকฺขา สหคตํ อุตฺตจฺจสมฺปยุตฺตํ นั้น เป็นโมหมูลจิตที่ไม่มีวิจิจจนาเจตสิก เกิดร่วมด้วย แต่ก็เป็นอกุศลจิตประเภทหนึ่ง เพราะมีอกุศลเจตสิก เกิดร่วมด้วย ขณะที่ไม่เป็นโลภมูลจิต ๘ ดวง โทสมูลจิต ๒ ดวง และโมหมูลจิต วิจิจจนาสัมปยุตต์ อกุศลจิตขณะนั้นก็ เป็น โมหมูลจิต อุตฺตจฺจสมฺปยุตฺตํ

เมื่ออกุศลจิตขณะใดมีกำลังแรงกล้า ก็จะเป็นเหตุให้เจตนา กระทำอกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ

กายกรรม ๓ ได้แก่ ปาณาติปาต (ฆ่าสัตว์ที่มีชีวิต) ๑ อทินนาทาน (ถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของไม่ได้ให้มาเป็นของตน) ๑ กาเมสุมิจฉาจาร (ประพฤติดีในกาม) ๑

วจีกรรม ๔ ได้แก่ มุสาวาท (พูดเท็จ) ๑ ผรุสวาท (พูดคำหยาบ) ๑ ปิสุณวาจา (พูดคำส่อเสียด) ๑ สัมผัปปลาปวาจา (พูดเพ้อเจ้อ) ๑

มโนกรรม ๓ ได้แก่ อภิชฌา (คิดเฟื่องเล็งเอาของของผู้อื่น มาเป็นของตน) ๑ พยาบาท (คิดเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น) ๑ มิจฉาทิฏฐิ (คิดเห็นผิดว่าผลของกรรมไม่มี เป็นนัตถิกทิฏฐิ คือ เห็นว่าผลที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้เกิดจากกรรม ๑ เห็นผิดว่ากรรม ไม่มีผล เป็นอเหตุกทิฏฐิ คือ เห็นว่ากรรมไม่เป็นเหตุให้เกิด

ผล ๑ เห็นผิดว่ากรรมเป็นเพียงกิริยาอาการของกายเท่านั้น เป็น
อกิริยทวิภูจิ ๑) ๑

เมื่ออกุศลจิตที่เป็นเหตุให้กระทำอกุศลกรรมบถดับไปแล้ว
เจตนาเจตสิกที่เกิดกับอกุศลจิตที่ดับไปนั้น ก็เป็นกัมมปัจจัยให้
อกุศลวิบากจิต ๗ ดวง เกิดขึ้นเป็นผลของกรรมนั้นๆ เมื่อถึง
กาลอันสมควร

อเหตุกจิต ๑๘ ดวง

อเหตุกจิต ๑๘ ดวง คือ จิตที่ไม่เกิดร่วมกับเจตสิก
ที่เป็นเหตุ ๖ ดวงเลย เจตสิกที่เป็นเหตุมี ๖ ดวง คือ
โลภเจตสิก ๑ โทสเจตสิก ๑ โมหเจตสิก ๑ เป็นอกุศลเหตุ ๓
(อกุศลเหตุ ๓ นี้เกิดกับอกุศลจิต ๑๒ ดวงเท่านั้น ไม่เกิดกับ
จิตประเภทอื่นๆ เลย) อโลภเจตสิก ๑ อโทสเจตสิก ๑ ปัญญา
เจตสิก (อโมหะ) ๑ เป็นโสภณเหตุ ๓ จิตใดมีโสภณเหตุเกิดร่วม
ด้วย จิตนั้นเป็นโสภณจิต คือ เป็นจิตที่ดีงาม

จิต ๑๘ ดวงไม่เกิดร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุ ๖ เลย จิต ๑๘ ดวง
จึงเป็นอเหตุกจิต และเป็นอโสภณจิตด้วย ส่วนจิตอื่นๆ ๗๑ ดวง
นั้นเกิดร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุ จิต ๗๑ ดวงจึงเป็นสเหตุกจิต

อเหตุกจิต ๑๘ ดวง คือ อกุศลวิบากจิต ๗ ดวง อเหตุก
กุศลวิบากจิต ๘ ดวง และอเหตุกกิริยาจิต ๓ ดวง

อกุศลวิบากจิต ๗ ดวง คือ

อุpekขาสหคต จกขุวิญญาน

จิตเห็นวันณะ (ที่ไม่ดี) เกิดร่วมกับอุpekขาเวทนา

อุpekขาสหคต โสตวิญญาน

จิตได้ยินเสียง (ที่ไม่ดี) เกิดร่วมกับอุpekขาเวทนา

อุpekขาสหคต ฆานวิญญาน

จิตได้กลิ่น (ที่ไม่ดี) เกิดร่วมกับอุpekขาเวทนา

อุpekขาสหคต ชิวหาวิญญาน

จิตลิ้มรส (ที่ไม่ดี) เกิดร่วมกับอุpekขาเวทนา

ทุกขสหคต กายวิญญาน

จิตรู้โผฏฐัพพะ (ที่ไม่ดี) เกิดร่วมกับทุกขเวทนา

อุpekขาสหคต สมปฏิจจนน

จิตรับรู้อารมณ์ ๕ ต่อจากปัญจวิญญาน อกุศลวิบาก

อุpekขาสหคต สนตฺรณ

จิตพิจารณาอารมณ์ ๕ ต่อจากสัมปฏิจจันนจิต อกุศลวิบาก

ปัญจ
วิญญาน ๕
รู้อารมณ์ ๕
เฉพาะ
อารมณ์
ของตนๆ
เท่านั้น

อกุศลวิบากจิตทุกดวงเป็นผลของอกุศลกรรม จึงเป็นจิตที่เกิด
ขึ้นรู้อนิฏฐารมณ์ ซึ่งเป็นอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ

อเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวง เป็นผลของกามาวจรกุศล
จิต ๘ ดวง ซึ่งมีเจตนาที่เป็นกุศลสำเร็จในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐
คือ ทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น เมื่อกุศลเจตนาเกิดขึ้นกระทำ

กุศลกรรมสำเร็จแล้ว กุศลเจตนาที่นั้นย่อมเป็นกัมมปัจจัยให้เกิด
ผล คือ กามาวจรกุศลวิบากจิต ๑๖ ดวง คือ เป็นกามาวจร
สเหตุกุศลวิบากจิต ๘ ดวง และเป็นอเหตุกุศลวิบากจิต ๘
ดวง

อเหตุกุศลวิบากจิต ๘ ดวง คือ

อุpekhasahatā jukhaviṇṇaṇṇā

จิตเห็นวันณะ (ที่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุpekhasahatā sotaviṇṇaṇṇā

จิตได้ยินเสียง (ที่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุpekhasahatā maṇaviṇṇaṇṇā

จิตได้กลิ่น (ที่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อุpekhasahatā cīvaviṇṇaṇṇā

จิตลิ้มรส (ที่ดี) เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

สุขสahatā kāyaviṇṇaṇṇā

จิตรู้ไผฏฐัพพะ (ที่ดี) เกิดร่วมกับสุขเวทนา

อุpekhasahatā samappijāṇṇā

จิตรับรู้อารมณ์ ๕ ต่อจากปัญจวิญญาณ กุศลวิบาก

อุpekhasahatā santedirāṇṇā

จิตพิจารณาอารมณ์ ๕ ต่อจากสัมปจิตตฉนจิต กุศลวิบาก

โสมนัสสสหคตัม สันติริณัม

จิตพิจารณาอารมณ์ ๕ ที่ดีพิเศษ ต่อจากสัมปฏิจันนจิต
กุศลวิบาก

อารมณ์ที่น่าพอใจนั้นมี ๒ คือ อិฏฐารมณัม และอติอิฏฐารมณัม
(อารมณ์ที่น่าพอใจยิ่ง) ขณะที่ เป็นผลของกุศลกรรมที่โสมนัส
ผ่องแผ้ว กุศลวิบากก็เกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่เป็นอติอิฏฐารมณัม และ
สันติริณจิตที่พิจารณารู้อติอิฏฐารมณัมนั้นก็เกิดร่วมกับโสมนัส
เวทนา ถ้าขณะใดกุศลวิบากจิตเกิดขึ้นรู้อิฏฐารมณัม สันติริณจิต
ที่พิจารณารู้อิฏฐารมณัมนั้นก็เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา

อเหตุกิริยาจิต ๓ ดวง

กิริยาจิต คือ จิตที่ไม่ใช่กุศลจิตและอกุศลจิตซึ่งเป็นเหตุและ
ไม่ใช่วิบากจิตซึ่งเป็นผล อเหตุกิริยาจิต คือ กิริยาจิตที่ไม่เกิด
ร่วมกับเจตสิกที่เป็นเหตุ อเหตุกิริยาจิตมี ๓ ดวง คือ

อุเปกขาสหคตัม ปญจทวาราวชชนจิตตัม ๑ ดวง

อุเปกขาสหคตัม มโนทวาราวชชนจิตตัม ๑ ดวง

โสมนัสสสหคตัม หสิตุปปาทจิตตัม ๑ ดวง

ปญจทวาราวชชนจิต (ปญจ + ทวาร + อาวชชน) คือ
วิถีจิตขณะแรกที่เกิดขึ้น รู้อารมณ์ที่กระทบตา หู จมูก ลิ้น

กาย กิริยาจิตต่างกับวิบากจิต คือ กิริยาจิตรู้อารมณ์ที่เป็น
อริยารมณ์ก็ได้ อนิยารมณ์ก็ได้ ส่วนวิบากจิตนั้น กุศล
วิบากจิตรู้ได้เฉพาะอริยารมณ์ อกุศลวิบากจิตก็รู้ได้เฉพาะ
อนิยารมณ์เท่านั้น

เมื่อปัญจทวาราวชชนจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ใดกระทบตา (หรือ
หู หรือจมูก หรือลิ้น หรือกาย) แล้วก็ดับไป จักขุวิญญาณ
(หรือโสตวิญญาณ หรือฆานวิญญาณ หรือชีวหาวิญญาณ หรือ
กายวิญญาณ) จึงเกิดสืบต่อเห็น (หรือได้ยิน หรือได้กลิ่น หรือ
ลิ้มรส หรือรู้โผฏฐัพพะ) อารมณ์เดียวกันนั้นแล้วดับไป สัมปฏิจ
ฉันทจิตจึงเกิดต่อรับอารมณ์เดียวกันนั้นแล้วดับไป สันตัตถจิตจึง
เกิดต่อ พิจารณาอารมณ์เดียวกันนั้นแล้วดับไป

เมื่อจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ
กายวิญญาณ จะเกิดขึ้นรับผลของกรรมทางตา หรือหู หรือจมูก
หรือลิ้น หรือกาย แต่ละวาระนั้น ปัญจทวาราวชชนจิตจะต้องเกิด
ก่อน เพราะต้องมีวิถีจิตที่เกิดขึ้นรู้ว่าอารมณ์กระทบทวารใดก่อน
จิตที่ชื่อว่า อาวชชนะนั้น เพราะอรรถว่า นำออกไปจากสันดาน
(การสืบต่อ) อันเป็นภวังค์ แล้วน้อมไปสู่อารมณ์ที่กระทบทวาร
เมื่อปัญจทวาราวชชนจิตดับแล้ว จักขุวิญญาณหรือโสตวิญญาณ
หรือฆานวิญญาณ หรือชีวหาวิญญาณ หรือกายวิญญาณ จึง
จะเกิดขึ้นเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้โผฏฐัพพะ ทางทวาร
นั้นๆ ได้

มโนทวารวิชชณจิต (มโน + ทวาร + อวชฺชน) เป็นวิถิจิต
 ขณะแรกที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางใจ และเป็นจิตที่เกิดก่อนอกุศลจิต
 หรือกามาวจรกุศลจิต (ถ้าเป็นพระอรหันต์ก็เป็นกามาวจรกิริยาจิต
 แทนกุศลจิต) และทางปัญจทวารนั้น เมื่อสันติระณจิตดับไปแล้ว
 มโนทวารวิชชณจิตก็เกิดต่อทำโวฏฐัพพนกิจ จึงเป็นโวฏฐัพพนจิต
 (เพราะไม่ได้เกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางมโนทวาร จึงไม่ได้ทำอวชฺชนกิจ)
 คือ เป็นจิตที่กระทำทางให้จิตที่เกิดต่อมนสิการโดยไม่แยบคาย
 เป็นอกุศลจิต หรือมนสิการโดยแยบคายเป็นกุศลจิต (หรือกิริยา
 จิตของพระอรหันต์) ตามการสะสมของจิต

ไม่ว่าจิตดวงนั้นจะเกิดทางปัญจทวาร เป็นโวฏฐัพพนจิตสืบต่อ
 จากสันติระณจิต หรือเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทางใจขณะแรกเป็นมโนทวาร
 วิชชณจิตก็ตาม เมื่อจิตดวงนี้ดับไปแล้ว อกุศลจิตหรือกามาวจร
 กุศลจิต (หรือกามาวจรกิริยาจิตของพระอรหันต์) จึงเกิดขึ้นได้
 ฉะนั้น จิตดวงนี้จึงเกิดขึ้นก่อนอกุศลจิตและกามาวจรกุศลจิต
 (หรือกามาวจรกิริยาจิตของพระอรหันต์) ทั้ง ๖ ทวาร

หสิตุปปาทจิต เป็นจิตที่เพียงทำให้พระอรหันต์ยิ้มยิ้มใน ๖
 อารมณ์ ทาง ๖ ทวาร

กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง

กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง เป็นจิตที่ตีสงามขึ้นกามาวจร
 เพราะมีเจตสิกที่ตีสงาม (โสภณเจตสิก) เกิดร่วมด้วย

กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง คือ กามาวจรกุศลจิต (มหา
กุศล) ๘ ดวง กามาวจรวิบากจิต (มหาวิบาก) ๘ ดวง
กามาวจรกิริยาจิต (มหากิริยา) ๘ ดวง

กามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง คือ

ดวงที่ ๑ โสมนัสสสหคตํ ฌาณสมุပ္ปัตตํ อสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ประกอบด้วยปัญญา (ฌาณ
สมุပ္ปัตตํ) คือ มีปัญญาเจตสิก (อโมหะ) เกิดร่วมด้วย เป็นจิต
มีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๒ โสมนัสสสหคตํ ฌาณสมุပ္ปัตตํ สสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ประกอบด้วยปัญญา เป็น
จิตที่มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๓ โสมนัสสสหคตํ ฌาณวิปฺปัตตํ อสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็น
จิตที่มีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๔ โสมนัสสสหคตํ ฌาณวิปฺปัตตํ สสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็น
จิตที่มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๕ อุเปกฺขาสหคตํ ฌาณสมุပ္ปัตตํ อสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยปัญญา เป็น
จิตที่มีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๖ อุเปกขาสหคตฺ ฌาณสมุပ္ปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบด้วยปัญญา เป็นจิตที่มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๗ อุเปกขาสหคตฺ ฌาณวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็นจิตที่มีกำลัง เกิดขึ้นโดยไม่อาศัยการชักจูง

ดวงที่ ๘ อุเปกขาสหคตฺ ฌาณวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

กุศลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบด้วยปัญญา เป็นจิตที่มีกำลังอ่อน เกิดขึ้นโดยอาศัยการชักจูง

เจตนาเจตสิกในกามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง ย่อมสำเร็จเป็นกุศลกรรมในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ คือ^๑

ทานมัย บุญสำเร็จด้วยทาน การสละวัตถุที่เป็นประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น

ศีลมัย บุญสำเร็จด้วยศีล การวิริยอุตสาหะ

ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญสมถะและการเจริญวิปัสสนา

อปจายนมัย (อปจิตติสหคตะ) บุญสำเร็จด้วยการอ่อนน้อมต่อผู้ควรอ่อนน้อม

เวยยาวัจจมัย (เวยยาวัจจสหคตะ) บุญสำเร็จด้วยการ

๑ อภิสสาสนี จิตตูปปาทกัณฑ์ อธิบายบุญกิริยาวัตถุ

ชวนชวายเป็นผู้ช่วยเหลือในกิจการงานที่ควร
กระทำ

ปัตติทานมัย (ปัตตานุปทานมัย) บุญสำเร็จด้วยการ
อุทิศส่วนกุศลให้ผู้อื่นรู้เพื่ออนุโมทนา

ปัตตานุโมทนามัย (อัปทานุโมทนามัย) บุญสำเร็จด้วย
การอนุโมทนาในกุศลของผู้อื่น

เทศนามัย บุญสำเร็จด้วยการแสดงพระธรรม

สวนมัย บุญสำเร็จด้วยการฟังพระธรรม

ทิฏฐุชุกัมม บุญสำเร็จด้วยการทำความเห็นให้ถูกต้อง

ขณะที่จิตไม่เป็นไปในบุญญกิริยาวัตถุ ๑๐ ขณะนั้นไม่ใช่
กุศลจิต

กามาวจรกุศลจิตเป็นกุศลที่เป็นไปทั้งในทาน (ทาน ปัตติทาน
ปัตตานุโมทนา) ในศีล (ศีล อปจายนะ เวยยาวัจจะ) ในภาวนา
(ภาวนา ฌัมมเทศนา ฌัมมสวนะ ทิฏฐุชุกัมม) เกิดขึ้นทางตา
ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ด้วยเหตุนี้กามาวจร
กุศลจึงชื่อว่า **มหากุศล**

เมื่อกามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง เกิดขึ้น สำเร็จเป็นกุศลกรรม
แล้ว เจตนาที่กระทำกุศลกรรมนั้นๆ เป็นกัมมปัจจัยให้กามาวจร
กุศลวิบากจิต ๑๖ ดวงเกิดขึ้น เป็นผลของกรรมนั้นๆ ตามควร
แก่เหตุและกาล กามาวจรกุศลวิบาก ๑๖ ดวง คือ อเหตุกกุศล

วิบาก ๘ ดวง และกามาวจรสเหตุกกุศลวิบาก (มหาวิบาก) ๘ ดวง

กามาวจรสเหตุกกุศลวิบาก (มหาวิบาก) ๘ ดวง คือ

ดวงที่ ๑ โสมนัสสหคตัม ฌาณสมปยุตตัม อสงฺขาริกัม

ดวงที่ ๒ โสมนัสสหคตัม ฌาณสมปยุตตัม สสงฺขาริกัม

ดวงที่ ๓ โสมนัสสหคตัม ฌาณวิปยุตตัม อสงฺขาริกัม

ดวงที่ ๔ โสมนัสสหคตัม ฌาณวิปยุตตัม สสงฺขาริกัม

ดวงที่ ๕ อุเปกฺขาสหคตัม ฌาณสมปยุตตัม อสงฺขาริกัม

ดวงที่ ๖ อุเปกฺขาสหคตัม ฌาณสมปยุตตัม สสงฺขาริกัม

ดวงที่ ๗ อุเปกฺขาสหคตัม ฌาณวิปยุตตัม อสงฺขาริกัม

ดวงที่ ๘ อุเปกฺขาสหคตัม ฌาณวิปยุตตัม สสงฺขาริกัม

มหาวิบากจิต ๘ ดวงนี้มีโสภณเหตุเจตสิกเกิดร่วมด้วย จึงเป็น สเหตุกกุศลวิบากจิต ต่างกับอเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ ดวงซึ่งไม่มีโสภณเหตุเจตสิกเกิดร่วมด้วย

กามาวจรโสภณกิริยาจิต (มหากิริยาจิต) ๘ ดวง เป็นจิตของพระอรหันต์ ซึ่งเมื่อดับอกุศลและกุศลทั้งหลายซึ่งเป็นเหตุให้เกิดวิบากจิตในกาลข้างหน้าแล้ว สภาพของโสภณจิตที่เป็นกุศลก่อนเป็นพระอรหันต์นั้น เมื่อเป็นพระอรหันต์แล้วก็ยังเป็นเพียงกิริยาจิตซึ่งไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบากจิตอีกต่อไป ฉะนั้น พระอรหันต์จึงมี

แต่วิบากจิตและกิริยาจิต คือ มีวิบากจิตซึ่งเป็นผลของอดีตกรรม
ก่อนเป็นพระอรหันต์ และมีกิริยาจิตซึ่งไม่ใช่กุศลจิต จึงไม่เป็น
เหตุให้เกิดวิบากจิตในกาลต่อไปอีกเลย

**กามาวจรโสภณกิริยาจิต หรือกามาวจรสาเหตุกิริยาจิต
หรือ มหากิริยาจิต ๘ ดวง คือ**

ดวงที่ ๑ โสมนัสสสหคตํ ฌาณสมปยุตตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๒ โสมนัสสสหคตํ ฌาณสมปยุตตํ สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๓ โสมนัสสสหคตํ ฌาณวิปฺปยุตตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๔ โสมนัสสสหคตํ ฌาณวิปฺปยุตตํ สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๕ อุเปกฺขาสหคตํ ฌาณสมปยุตตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๖ อุเปกฺขาสหคตํ ฌาณสมปยุตตํ สสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๗ อุเปกฺขาสหคตํ ฌาณวิปฺปยุตตํ อสงฺขาริกํ

ดวงที่ ๘ อุเปกฺขาสหคตํ ฌาณวิปฺปยุตตํ สสงฺขาริกํ

รูปาวจรจิต ๑๕ ดวง

รูปาวจรจิต ๑๕ ดวง คือ รูปาวจรกุศลจิต ๕ ดวง รูปาวจร
วิบากจิต ๕ ดวง รูปาวจรกิริยาจิต ๕ ดวง

รูปาวจรจิต เป็นจิตระดับสูงกว่ากามาวจรจิต เป็นจิตที่ได้
อบรมเจริญขึ้นจนพ้นจากกามารมณ์ โดยอาศัยการอบรมเจริญ
กามาวจรกุศลจิตจนสงบมั่นคงขึ้น เป็นสมถภาวนา เมื่อกามาวจร
กุศลจิตสงบมั่นคงขึ้นเป็นสมาธิขั้นต่างๆ จนจิตแนบแน่นใน
อารมณ์ เป็นอัปปนาสมาธิขณะใด ขณะนั้นก็ป็นรูปาวจรกุศลจิต
(รูปฌานกุศลจิต) พ้นจากสภาพของกามาวจรจิต

รูปาวจรกุศลจิต ๕ ดวง

วิตกวิจาร์ปิติสุเขกคตาสหิตํ ปฐมขุฌมานกุสลจิตตํ
ปฐมฌานกุศลจิต มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตา

วิจาร์ปิติสุเขกคตาสหิตํ ทุตติยขุฌมานกุสลจิตตํ
ทุติยฌานกุศลจิต มีองค์ ๔ คือ วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตา

ปิติสุเขกคตาสหิตํ ตตติยขุฌมานกุสลจิตตํ
ตติยฌานกุศลจิต มีองค์ ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคคตา

สุเขกคตาสหิตํ จตตถขุฌมานกุสลจิตตํ
จตตถฌานกุศลจิต มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา

อุเปกขุเขกคตาสหิตํ ปญจมขุฌมานกุสลจิตตํ
ปัญจฌานกุศลจิต มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

ฉานจิตชั้นสูงขึ้นๆ นั้น ละองค์ของฉานไปตามลำดับโดยนัย
ของรูปฉาน ๔ นั้นไม่มีทุติยฉาน ตติยฉานจิตจึงเป็นทุติยฉาน
จตุตถฉานจิตจึงเป็นตติยฉาน และปัญจฉานจิตจึงเป็นจตุตถ
ฉาน ทั้งนี้เพราะบางบุคคลสามารถละวิตกและวิจารณ์ได้พร้อมกัน

รูปาวจรวิปากจิต ๕ ดวง

วิตกวิจารณ์ปีติสุขเขกคตาสहित ปฐมขุฉานวิปากจิตต์
ปฐมฉานวิปากจิต มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

วิจารณ์ปีติสุขเขกคตาสहित ทุติยขุฉานวิปากจิตต์
ทุติยฉานวิปากจิต มีองค์ ๔ คือ วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

ปีติสุขเขกคตาสहित ตติยขุฉานวิปากจิตต์
ตติยฉานวิปากจิต มีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

สุขเขกคตาสहित จตุตถขุฉานวิปากจิตต์
จตุตถฉานวิปากจิต มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา

อุpekขเขกคตาสहित ปัญจขุฉานวิปากจิตต์
ปัญจฉานวิปากจิต มีองค์ ๒ คือ อุpekขา เอกัคคตา

เมื่อรูปาวจรกุศลจิตมีกำลัง ถึงพร้อมด้วยวสี คือ ความชำนาญ
คล่องแคล่วในการเกิดขึ้นได้ตามกำหนดเวลา และเกิดดับสืบต่อกัน
ไปโดยไม่ขาดสายตามกำหนดเวลา และออกจากฉาน คือ

ฌานจิตไม่เกิดสืบต่อไปอีกตามกำหนดเวลาเป็นต้น เมื่อฌานจิต
นั้นไม่เสื่อม ฌานกุศลจิตชั้นใดชั้นหนึ่งย่อมมีปัจจัยเกิดขึ้นก่อนจตุ
จิต ฌานกุศลจิตที่เกิดก่อนจตุจิตย่อมเป็นปัจจัยให้ฌานวิบากจิต
ปฏิสนธิเกิดขึ้นเป็นรูปพรหมบุคคลตามภูมิของฌานจิตนั้นๆ

รูปาวจรกิริยาจิต ๕ ดวง

วิตกภูมิจิตปีติสุขเขกคตาสहित ปฐมขุฌานกิริยาจิตต์
ปฐมฌานกิริยาจิต มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

วิจารณ์ปีติสุขเขกคตาสहित ทุตติยขุฌานกิริยาจิตต์
ทุตติยฌานกิริยาจิต มีองค์ ๔ คือ วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

ปีติสุขเขกคตาสहित ตุตติยขุฌานกิริยาจิตต์
ตุตติยฌานกิริยาจิต มีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

สุขเขกคตาสहित จตุตถขุฌานกิริยาจิตต์
จตุตถฌานกิริยาจิต มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา

อุเบกขเขกคตาสहित ปญจขุฌานกิริยาจิตต์
ปญจฌานกิริยาจิต มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

รูปาวจรกิริยาจิต เป็นจิตของพระอรหันต์ในขณะที่เป็นอัปปนา
สมาธิ รูปาวจรกิริยาจิตไม่เป็นปัจจัยให้เกิดรูปาวจรวิบากจิตเลย

อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง

อรูปาวจรฌานจิต คือ ปัญจฌานจิตที่ไม่มีรูปกรรมฐานเป็นอารมณ์ เพราะเห็นว่าเมื่อยังมีรูปเป็นอารมณ์อยู่ ก็ยังใกล้เคียงต่อการที่จะมีกามเป็นอารมณ์ เมื่อบรรลुरुูปปัญจฌานแล้วก็เพิกรูปที่เป็นอารมณ์ โดยน้อมระลึกถึงสภาพที่ไม่มีรูปนิमित และมีอารมณ์ไม่มีที่สุด อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง คือ อรูปาวจรกุศลจิต ๔ ดวง อรูปาวจรวิบากจิต ๔ ดวง อรูปาวจรกิริยาจิต ๔ ดวง

อรูปาวจรกุศลจิต ๔ ดวง

อากาสาณญายตนกุศลจิตต์

วิญญานณญายตนกุศลจิตต์

อาภิญญณญายตนกุศลจิตต์

เนวสณฺณานาสณฺณายตนกุศลจิตต์

อากาสาณญายตนกุศลจิต เป็นอรูปปัญจฌานจิตที่ระลึกถึงอากาศที่กว้างใหญ่ไพศาลไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์

วิญญานณญายตนกุศลจิต เป็นอรูปปัญจฌานจิตที่มีวิญญานที่ไม่มีที่สุด คือ อากาสาณญายตนจิตเป็นอารมณ์

อาภิญญณญายตนกุศลจิต เป็นอรูปปัญจฌานจิตที่ไม่มี

อะไรๆ เป็นอารมณ์เลย ไม่มีแม้ากาสาณญายตนจิตเป็นอารมณ์ เพราะรู้ว่าการไม่มีอะไรเป็นอารมณ์เลยย่อมประณีตกว่ามีากาสาณญายตนจิตเป็นอารมณ์

เหวสัณญานาสัณญายตนกุศลจิต เป็นอรุปปัญจกมณจิตที่มีอากิณญัญญายตนจิตเป็นอารมณ์ เพราะรู้ว่าแม้ขณะที่ไม่มีอะไรเป็นอารมณ์เลยนั้น ก็ยังมีอากิณญัญญายตนจิต ฉะนั้น อรูปฌานขั้นสูงสุด คือ เหวสัณญานาสัณญายตนจิต จึงมีอากิณญัญญายตนจิตเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นสภาพที่ละเอียดประณีตมาก โดยขณะนั้นจะว่ามีสัญญาหรือไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

อรุปาวจรกุศลจิต ๔ ดวงนี้เมื่อถึงพร้อมด้วยสี่ไม่เสื่อม ย่อมเป็นปัจจัยให้อรูปฌานกุศลดวงใดดวงหนึ่งเกิดก่อนจตุตถจิต และเมื่อจตุตถจิตดับแล้ว อรูปฌานกุศลจิตที่เกิดก่อนจตุตถจิตก็เป็นปัจจัยให้อรุปาวจรวิปากจิตปฐิสันธิเกิดเป็นอรุปพรหมบุคคลในอรุปฌานภูมิตามขั้นของอรุปฌานจิตนั้นๆ

อรุปาวจรวิปากจิต ๔ ดวง

อากาศาณญายตนวิปากจิตต์

วิญญานณญายตนวิปากจิตต์

อากิณญญายตนวิปากจิตต์

เหวสณญานาสณญายตนวิปากจิตต์

เมื่ออรูปาวจรวิบากจิตดวงใดดวงหนึ่งปฏิสนธิเกิดขึ้นเป็น
 อรูปพรหมบุคคลในอรูปพรหมภูมิตามขั้นของอรูปฌานจิตนั้นแล้ว
 ก็ดำรงความเป็นอรูปพรหมบุคคลนั้นๆ จนกว่าจะจุติเมื่อสิ้นอายุ
 ของพรหมภูมินั้นๆ ระหว่างที่เป็นอรูปพรหมบุคคลนั้น ไม่มีรูปขันธ์
 ใดๆ เกิดเลย มีแต่นามขันธ์ ๔ เท่านั้น จึงเป็นอรูปพรหม
 บุคคล

อรูปาวจรกิริยาจิต ๔ ดวง

อากาศาณญายตนกิริยาจิตต์

วิญญานญายตนกิริยาจิตต์

อาภิญจญายตนกิริยาจิตต์

เนวสญญานาสญญายตนกิริยาจิตต์

อรูปาวจรกิริยาจิต เป็นจิตของพระอรหันต์ผู้ได้อบรมเจริญ
 สมถภาวนามาแล้วจนถึงอรูปฌาน เมื่อบรรลุลุทธิยัสัจจธรรมเป็น
 พระอรหันต์แล้ว อรูปาวจรฌานจิตที่เกิดขึ้นจึงเป็นกิริยาจิต ไม่ใช่
 อรูปาวจรกุศลจิตอีกต่อไป

โลกุตตรจิต ๘ ดวง

โลกุตตรจิต คือ จิตที่ประจักษ์แจ้งลักษณะของนิพพาน โดย
 เป็นจิตที่ดับกิเลส เป็นโลกุตตรกุศลจิต ๔ ดวงประเภทหนึ่ง และ
 โดยเป็นจิตที่ดับกิเลสแล้ว เป็นโลกุตตรวิบากจิต ๔ ดวงประเภท
 หนึ่ง โลกุตตรจิต ๘ ดวง คือ

โสดาปัตติมัคคจิต (กุศล) ๑ ดวง

โสดาปัตติผลจิต (วิบาก) ๑ ดวง

สกทาคามิมัคคจิต (กุศล) ๑ ดวง

สกทาคามิผลจิต (วิบาก) ๑ ดวง

อนาคามิมัคคจิต (กุศล) ๑ ดวง

อนาคามิผลจิต (วิบาก) ๑ ดวง

อรหัตตมัคคจิต (กุศล) ๑ ดวง

อรหัตตผลจิต (วิบาก) ๑ ดวง

เมื่อคามาวจรกุศลญาณสัมปยุตตจิตเกิดระลอก และพิจารณา
รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมจนประจักษ์แจ้งลักษณะของ
นามธรรมและรูปธรรม และละคลายความยึดมั่นเห็นผิดในสภาพ
ธรรม จนบรรลุวิปัสสนาญาณตามลำดับขั้นแล้ว โลกุตตรจิตก็
เกิดขึ้นประจักษ์แจ้งลักษณะของพระนิพพาน และดับกิเลสตาม
ลำดับขั้น คือ

โสดาปัตติมัคคจิตเป็นโลกุตตรกุศลจิต เกิดขึ้นเพียงขณะ
เดียวในสังสารวัฏฏ์ ทำกิจดับกิเลส คือ มิจฉาทิณฺฐิ วิจิกิจจา
และอกุศลธรรมในฐานะเดียวกัน จึงไม่มีปัจจัยให้เกิดในอบายภูมิ
อีกเลย

เมื่อโสดาปัตติมัคคจิตดับแล้ว โสดาปัตติผลจิตซึ่งเป็น
โลกุตตรวิบากจิตก็เกิดสืบต่อทันที โดยไม่มีจิตอื่นเกิดคั่น

โสตาปัตติมคคจิตเป็นกุศลกรรมที่ให้ผลทันที โดยเป็นปัจจัยให้โสตาปัตติผลจิตซึ่งเป็นโลกุตรวาจาเกิดขึ้น มีพระนิพพานเป็นอารมณ์สืบต่อจากโสตาปัตติมคคจิตทันที แต่ต่างกันโดยสภาพที่โสตาปัตติมคคจิตเกิดขึ้นดับกิเลสเมื่อมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ โสตาปัตติผลจิตเกิดขึ้นรับผล คือ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ โดยเป็นจิตที่ดับกิเลสแล้ว

สกทาคามิมคคจิต ก็โดยนัยเดียวกัน คือ เกิดขึ้นเพียงขณะเดียวในสังสารวัฏฏ์ ทำกิจดับความยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอย่างหยาบ เมื่อสกทาคามิมคคจิตดับแล้ว **สกทาคามิผลจิต** ก็เกิดสืบต่อ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์โดยเป็นจิตที่ดับกิเลสแล้ว

อนาคามิมคคจิต เกิดขึ้นเพียงขณะเดียวในสังสารวัฏฏ์ ทำกิจดับความยินดี พพอใจ ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะอย่างละเอียด เมื่ออนาคามิมคคจิตดับแล้ว **อนาคามิผลจิต** ก็เกิดสืบต่อ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ โดยเป็นจิตที่ดับกิเลสแล้ว

อรหัตตมคคจิต เกิดขึ้นขณะเดียวในสังสารวัฏฏ์ ทำกิจดับกิเลสที่เหลืออยู่ทั้งหมด เมื่ออรหัตตมคคจิตดับแล้ว **อรหัตตผลจิต** ก็เกิดสืบต่อ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ โดยเป็นจิตที่ดับกิเลสหมดสิ้นแล้ว

โลกุตตรจิต ๔๐ ดวง

ฉานลาภีบุคคล คือ ผู้ที่เจริญสมถภาวนาจนแคล้วคล่อง
 ขำนาญยั้งนั้น ขณะใดที่ฉานจิตขั้นหนึ่งขั้นใดเกิด กามาวจร
 ญาณสัมปยุตตจิตก็เกิดสลับ ระลึกวัฏลักษณะของนามธรรมและ
 รูปธรรมขณะนั้น เมื่อปัญญาพิจารณาวัฏลักษณะของนามธรรมและ
 รูปธรรมเพิ่มขึ้น ชัดแจ้งขึ้น ก็ย่อมละคลายความยึดถือเห็นผิดว่า
 เป็นตัวตนลง เมื่อโลกุตตรจิตขั้นใดเกิดขึ้นพร้อมกับองค์ของฉาน
 ขั้นใด โดยมีฉานขั้นนั้นเป็นบาท ก็เป็นมัคคจิตและผลจิตที่เป็น
 โลกุตตรฉานขั้นนั้นๆ ฉะนั้น จึงเป็นโลกุตตรจิต ๔๐ ดวง

โสดาปัตติมัคค์ ปฐมฉาน ๑ ทุติยฉาน ๑ ตติยฉาน ๑
 จตุตถฉาน ๑ ปัญจฉาน ๑

โสดาปัตติผล ปฐมฉาน ๑ ทุติยฉาน ๑ ตติยฉาน ๑
 จตุตถฉาน ๑ ปัญจฉาน ๑

สกทาคามิมัคค์ ปฐมฉาน ๑ ทุติยฉาน ๑ ตติยฉาน ๑
 จตุตถฉาน ๑ ปัญจฉาน ๑

สกทาคามิผล ปฐมฉาน ๑ ทุติยฉาน ๑ ตติยฉาน ๑
 จตุตถฉาน ๑ ปัญจฉาน ๑

อนาคามิมัคค์ ปฐมฉาน ๑ ทุติยฉาน ๑ ตติยฉาน ๑
 จตุตถฉาน ๑ ปัญจฉาน ๑

อนาคามิผล	ปฐมฌาน ๑	ทุติยฌาน ๑	ตติยฌาน ๑
	จตุตถฌาน ๑	ปัญจฌาน ๑	
อรหัตตมัคค์	ปฐมฌาน ๑	ทุติยฌาน ๑	ตติยฌาน ๑
	จตุตถฌาน ๑	ปัญจฌาน ๑	
อรหัตตผล	ปฐมฌาน ๑	ทุติยฌาน ๑	ตติยฌาน ๑
	จตุตถฌาน ๑	ปัญจฌาน ๑	

มัคคจิตทั้ง ๔ ดวง นั้นเกิดขึ้นได้เพียงขณะเดียวเท่านั้นในสังสารวัฏฏ์ แต่โลกุตตรฌานวิบาก คือ ผลจิตนั้น ย่อมเกิดขึ้นได้อีกเมื่อบุคคลนั้นมีฌานจิตคล่องแคล่ว เป็นปัจจัยให้โลกุตตรฌานวิบากจิตเกิดขึ้นได้อีกวาระอื่นๆ โลกุตตรฌานจิตที่เกิดในวาระหลังๆ ไม่ใช่ในมัคควิธีซึ่งดับกิเลสนั้น เป็นผลสมบัติเพราะเป็นโลกุตตรฌานวิบากจิต (ผลจิต) ที่เกิดดับสืบต่อกัน โดยไม่มีจิตอื่นเกิดแทรกคั่นเลยในระหว่างที่กำลังเป็นผลสมบัติอยู่นั้น

เจตสิก ๕๒ ประเภท

เจตสิก ๕๒ ประเภท คือ

อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ ดวง

อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง

โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง

อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ ดวง

อัญญสมานาเจตสิก คือ เจตสิกที่เสมอกับเจตสิกประเภทอื่นที่อัญญสมานาเจตสิกเกิดร่วมด้วย เมื่ออัญญสมานาเจตสิกเกิดร่วมกับอกุศลเจตสิก อัญญสมานาเจตสิกก็เป็นอกุศลด้วย เมื่ออัญญสมานาเจตสิกเกิดร่วมกับโสภณเจตสิก อัญญสมานาเจตสิกก็เป็นโสภณะด้วย อัญญสมานาเจตสิกเกิดร่วมกับอกุศลเจตสิกก็ได้ เกิดร่วมกับโสภณเจตสิกก็ได้ แต่อกุศลเจตสิกเกิดร่วมกับโสภณเจตสิกไม่ได้เลย

อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ ดวง มี ๒ ประเภท คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง และปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง คือ เจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวง จิตทุกประเภทและทุกขณะที่เกิดขึ้นนั้นต้องมีเจตสิก ๗ ดวงนี้เกิดร่วมด้วย สำหรับทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง มี

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงนี้เกิดขึ้นร่วมด้วยเท่านั้น ไม่มีเจตสิกอื่นๆ เกิดร่วมด้วยอีกเลย ฉะนั้น ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวงจึงมีเจตสิกเกิดร่วมด้วยน้อยที่สุด คือ มีเจตสิกเกิดร่วมด้วยเพียง ๗ ดวงนี้เท่านั้น จิตอื่นๆ นอกจากนั้น มีเจตสิกเกิดร่วมด้วยมากกว่า ๗ ดวงตามประเภทของจิตนั้นๆ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง

๑. ผัสสเจตสิก เป็นเจตสิกที่กระทบอารมณ์ ผัสสเจตสิกเกิดขึ้นกระทบอารมณ์ใด ก็เป็นปัจจัยให้จิตและเจตสิกอื่นๆ ที่เกิดร่วมกันในขณะนั้นกระทำการงานตามหน้าที่ของจิตและเจตสิกนั้นๆ ในอารมณ์ที่ผัสสเจตสิกกระทบ จิต ผัสสเจตสิก และเจตสิกอื่นๆ เกิดขึ้นกระทำการงานของตนๆ พร้อมกันแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว การกระทบอารมณ์ของผัสสเจตสิกจึงทำให้อารมณ์ปรากฏ พร้อมด้วยอาการของเจตสิกต่างๆ ที่เป็นไปในอารมณ์นั้น เช่น พอใจ (โลภะ) หรือไม่พอใจ (โทสะ) ในอารมณ์นั้นๆ เป็นต้น ผัสสเจตสิกจึงเป็นอาหารนำมาซึ่งผล คือ จิตและเจตสิกต่างๆ เกิดขึ้นร่วมกัน ทำกิจให้ปรากฏความเป็นไปของสภาพธรรมในขณะนั้น ฉะนั้น ผัสสเจตสิกจึงเป็นอาหารปัจจัยของจิตและเจตสิกอื่นๆ ที่เกิดร่วมกัน

๒. เวทนาเจตสิก เป็นเจตสิกที่รู้สึก ขณะใดที่จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ใด เวทนาเจตสิกที่เกิดร่วมกับจิตในขณะนั้นก็รู้สึกดีใจหรือ

เสียใจ สุขหรือทุกข์หรือเฉยๆ ในอารมณ์นั้น เวทนาเจตสิกเกิดกับจิตทุกดวงและต่างกันไปตามประเภทของจิตนั้นๆ เช่น โทมนัส เวทนาเกิดร่วมกับโทสมูลจิต อุเบกขาเวทนาเกิดร่วมกับโมหมูลจิต และโลภมูลจิต เป็นต้น

๓. สัญญาเจตสิก เป็นเจตสิกที่จำหมายอารมณ์ สัญญาเจตสิกจำอารมณ์ทุกอย่างที่ปรากฏสืบต่อเป็นเรื่องราว สัตว์ บุคคลต่างๆ สัญญาจำความรู้สึกสุข ทุกข์ ดีใจ เสียใจ เฉยๆ ในอารมณ์ทุกอย่าง สัญญาเจตสิกเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมความผูกพันยึดมั่นในชีวิต เช่นเดียวกับเวทนาเจตสิกซึ่งเมื่อรู้สึกสุขหรือดีใจ เป็นต้น ก็ย่อมสำคัญยึดมั่นผูกพันต้องการความรู้สึกนั้นๆ เรื่อยๆ ไป ด้วยเหตุนี้เวทนาเจตสิกจึงเป็นเวทนาขั้น ๑ และสัญญาเจตสิกเป็นสัญญาขั้น ๑ เจตสิกอีก ๕๐ ประเภทที่เหลือนั้นก็ปรุงแต่งจิตไปตามสภาพของเจตสิกนั้นๆ เจตสิก ๕๐ ดวงนั้นจึงเป็นสังขารขั้น

๔. เจตนาเจตสิก เป็นเจตสิกที่ตั้งใจ ตั้งใจ ขวนขวายกระทำกิจตามประเภทของเจตนา และสัมปยุตตธรรมที่เกิดร่วมกันในขณะนั้นๆ เจตนาเจตสิกจึงเป็นกัมมปัจจัย เจตนาเจตสิกที่เกิดร่วมกับวิบากจิตเป็นสหชาติกัมมปัจจัย เพราะกระทำกิจของเจตนาที่เป็นวิบากพร้อมกับวิบากจิตและวิบากเจตสิกอื่นๆ ที่เกิดร่วมกันแล้วก็ดับไป เจตนาเจตสิกซึ่งเป็นกิริยาเกิดขึ้นกระทำกิจของเจตนา ร่วมกับกิริยาจิตและกิริยาเจตสิกอื่นๆ แล้วดับไป ก็เป็นสหชาติ

กัมมปัจจัย แต่อกุศลเจตนาที่เกิดกับอกุศลจิตและกุศลเจตนาที่เกิดกับกุศลจิตนั้นเป็นสหชาติปัจจัย เมื่อสำเร็จเป็นอกุศลกรรมบถอย่างใดอย่างหนึ่ง หรืออกุศลกรรมบถอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วดับไป เป็นน่านักขณิกกัมมปัจจัย เพราะทำให้วิบากจิตและเจตสิกเกิดขึ้นในกาลข้างหน้า ซึ่งไม่ใช่ในขณะเดียวกับอกุศลเจตนาหรือกุศลเจตนาที่กระทำการนั้น เมื่อให้ผลต่างขณะ คือ ทำให้วิบากจิตและเจตสิกเกิดภายหลังจากอกุศลเจตนา หรือกุศลเจตนาซึ่งเป็นเหตุดับไปแล้ว เจตนากรรมซึ่งเป็นอกุศลเจตนาหรือกุศลเจตนา นั้น จึงเป็นน่านักขณิกกัมมปัจจัย

๕. เอกัคคตาเจตสิก เป็นเจตสิกที่ตั้งมั่นในอารมณ์ไม่ว่าจิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ใด เอกัคคตาเจตสิกก็ตั้งมั่นในอารมณ์นั้น แต่เอกัคคตาเจตสิกที่เกิดกับอกุศลจิต ไม่มีกำลังตั้งมั่นคงในอารมณ์เท่ากับเอกัคคตาเจตสิกที่เกิดกับกุศลจิต ขณะใดที่จิตเกิดดับรู้อารมณ์เดียวสืบต่อกันนานๆ ลักษณะของเอกัคคตาเจตสิกซึ่งตั้งมั่นในอารมณ์แต่ละขณะจิตนั้น ก็ปรากฏเป็นสมาธิขั้นต่างๆ ขณะใดที่กุศลเอกัคคตาตั้งมั่นในอารมณ์ ขณะนั้นจึงเป็นสัมมาสมาธิตามลำดับขั้นของกุศลนั้นๆ

๖. ชีวิตินทริยเจตสิก เป็นเจตสิกที่ดำรงรักษาสัมปยุตตธรรมให้ดำรงชีวิตอยู่ก่อนที่จะดับไป แม้แต่นามธรรมที่เกิดขึ้นแล้วนั้นจะดำรงอยู่ได้เพียงชั่วขณะ ก็ยังต้องอาศัยปัจจัย คือ ชีวิตินทริยเจตสิกที่เกิดร่วมกันในขณะนั้นรักษาไว้จึงดำรงอยู่ได้ ชีวิตินทริย

เจตสิกจึงเป็นปัจจัยแก่จิตและเจตสิกที่เกิดร่วมกันโดยเป็นอินทรีย์ปัจจัย คือ เป็นใหญ่ในการรักษาสัมปยุตตธรรมที่เกิดร่วมด้วยให้ดำรงอยู่ชั่วขณะก่อนที่จะดับไป

๗. มนสิการเจตสิก เป็นเจตสิกที่ใส่ใจ สนใจในอารมณ์ การใส่ใจในอารมณ์ย่อมเป็นปัจจัยให้เจตสิกอื่นๆ ตรึงถึงอารมณ์และปรุงแต่งเป็นความวิจิตรต่างๆ เป็นวิหยาการต่างๆ ไม่รู้จบในทางโลก ส่วนในทางธรรมนั้นก็ตรงกันข้ามกับทางโลก

เมื่อสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงนี้เกิดกับจิตประเภทใดก็เสมอกับจิตประเภทนั้น คือ เมื่อเกิดกับกุศลจิตก็เป็นกุศล เมื่อเกิดกับอกุศลจิตก็เป็นอกุศล เมื่อเกิดกับวิบากจิตก็เป็นวิบาก เมื่อเกิดกับกิริยาจิตก็เป็นกิริยา เมื่อเกิดกับกามาวจรจิตก็เป็นกามาวจร เมื่อเกิดกับรูปาวจรจิตก็เป็นรูปาวจร เมื่อเกิดกับอรูปาวจรจิตก็เป็นอรูปาวจร เมื่อเกิดกับโลกุตตรจิตก็เป็นโลกุตตระ

ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง คือ เจตสิกที่เกิดร่วมกับอกุศลเจตสิกก็ได้ โสภณเจตสิกก็ได้ แต่เว้นไม่เกิดกับจิตบางดวงตามประเภทของจิตนั้นๆ

ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง

๑. วิตกกเจตสิก (วิตกเจตสิก) เป็นเจตสิกที่จรดหรือตรึงในอารมณ์ที่ผัสสเจตสิกกระทบ วิตกเจตสิกเกิดกับจิต ๕๕ ดวง

คือ กามาวจรจิต ๔๔ ดวง และปฐมฌานจิต ๑๑ ดวง เว้น
ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ และทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน
ปัญจฌาน วิตกเจตสิกย่อมจรดหรือตรึกในอารมณ์ตามสภาพ
 ของจิต และเจตสิกที่เกิดร่วมด้วย วิตกเจตสิกซึ่งจรดหรือตรึกใน
 อารมณ์นั้นเหมือนเท้าของโลก เพราะทำให้โลกก้าวไป (โดยจิต
 เกิดขึ้นเป็นไป) ตามวิตกเจตสิกนั้นๆ

๒. วิจารณ์เจตสิก เป็นเจตสิกที่ประกอบตามวิตก ไม่ว่าวิตกจะ
 ตรึกอย่างไร วิจารณ์เจตสิกก็ประกอบตามอย่างนั้น วิจารณ์เจตสิกเกิด
 กับจิต ๖๖ ดวง คือ กามาวจรจิต ๔๔ ดวง ปฐมฌานจิต ๑๑
 ดวง และทุติยฌานจิต ๑๑ ดวง เว้น**ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐**
ดวง ตติยฌาน จตุตถฌาน ปัญจฌาน จิตใดมีวิตกเจตสิก
 เกิดร่วมด้วย จิตนั้นต้องมีวิจารณ์เจตสิกเกิดร่วมด้วย เว้นจิต ๑๑
 ดวง ที่มีวิจารณ์เจตสิกโดยไม่มีวิตกเจตสิกเกิดร่วมด้วย คือ ทุติย
 ฌานจิต ๑๑ ดวง

๓. อธิโมกขเจตสิก เป็นเจตสิกที่ปักใจ ไม่สงสัยในอารมณ์
 อธิโมกขเจตสิกเกิดกับจิต ๗๘ ดวง เว้น**ทวิปัญจวิญญาณ**
๑๐ ดวง และโมหมูลจิต วิจิกิจฉาสัมปยุตต์ ๑ ดวง
 อธิโมกขเจตสิกเป็นเจตสิกที่ปักใจ ไม่สงสัยในอารมณ์ จึงไม่เกิด
 กับโมหมูลจิต วิจิกิจฉาสัมปยุตต์

๔. วิริยเจตสิก เป็นเจตสิกที่อุตสาหะบำจุนสหชาติธรรม

ไม่ทอดย ุ วิริยเจตสิกเกิดกับจิต ๗๓ ดวง **เว้นอเหตุกจิต**
 ๑๖ ดวง คือ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ ดวง ทวิปัญจวิญญาณ
 ๑๐ ดวง สัมปฏิจฉันนจิต ๒ ดวง สันตึรณจิต ๓ ดวง เพราะ
 จิต ๑๖ ดวงนี้กระทำกิจของตนๆ ได้ โดยไม่มีวิริยเจตสิกเป็น
 ปัจจัยเลย

๕. ปิติเจตสิก เป็นเจตสิกที่ปลาบปล้ม เอิบอ้ม ำเรึง จึง
 เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนาเท่านั้น ไม่เกิดร่วมกับเวทนาอื่นๆ เลย
 ปิติเจตสิกเกิดร่วมกับจิตที่มีโสมนัสเวทนาเกิดร่วมด้วย ๕๑ ดวง
 คือ กามโสมนัสจิต ๑๘ ดวง ปฐมฌานจิต ๑๑ ดวง ทุตติยฌาน
 จิต ๑๑ ดวง ตุตติยฌานจิต ๑๑ ดวง **จิตที่มีโสมนัสเวทนา**
เกิดร่วมด้วย แต่ไม่มีปิติเจตสิกเกิดร่วมด้วยนั้นมี ๑๑ ดวง
 คือ จตฺตถฌานจิต ๑๑ ดวง ทั้งนี้เพราะ จตฺตถฌานจิต
 ประณีตกว่าตติยฌานจิตซึ่งมีปิติเจตสิกเกิดร่วมด้วย

๖. ฉันทเจตสิก เป็นเจตสิกที่พอใจกระทำ เกิดกับจิต ๖๙ ดวง
 เว้นไม่เกิดกับจิต ๒๐ ดวง คือ อเหตุกจิต ๑๘ ดวงและ
 โมหมูลจิต ๒ ดวง ทั้งนี้เพราะอเหตุกจิตเป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มี
 เหตุเจตสิกเกิดร่วมด้วย ส่วนโมหมูลจิตนั้น แม้ว่ามีโมหเจตสิก
 เกิดร่วมด้วย แต่เมื่อไม่มีโลภเจตสิกหรือโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย
 จึงไม่มีฉันทเจตสิกเกิดร่วมด้วย เพราะฉันทเจตสิกเป็นสภาพธรรม
 ที่พอใจตามสภาพของโลภมูลจิต หรือโทสมูลจิต หรือจิตอื่นๆ ที่
 ฉันทเจตสิกเกิดร่วมด้วย

อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง

อกุศลเจตสิก คือ เจตสิกที่ไม่ดีงาม เมื่อเกิดกับจิตใด จิตนั้นก็ใช่อกุศล ฉะนั้น อกุศลเจตสิกจึงเกิดได้กับอกุศลจิต ๑๒ ดวงเท่านั้น เกิดร่วมกับกุศลจิตไม่ได้ เกิดร่วมกับวิบากจิตไม่ได้ เกิดร่วมกับกิริยาจิตไม่ได้ อกุศลเจตสิกแต่ละดวงย่อมเกิดร่วมกับอกุศลจิตตามประเภทของอกุศลจิตนั้นๆ แต่อกุศลจิตทุกดวงจะต้องมีอกุศลเจตสิก ๔ ดวง คือ โมหเจตสิก อหิริกเจตสิก อนัตตัมปเจตสิก อุทัจจเจตสิกเกิดร่วมด้วย ฉะนั้น อกุศลเจตสิก ๔ ดวงนี้ จึงเป็นอกุศลสาธารณเจตสิก นอกจากอกุศลสาธารณเจตสิก ๔ ดวงนี้แล้ว อกุศลเจตสิกอื่นๆ ก็เกิดร่วมกับอกุศลจิตตามควรแก่อกุศลจิตนั้นๆ

๑. โมหเจตสิก เป็นเจตสิกที่ไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความจริง โมหเจตสิกเกิดร่วมกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง

๒. อหิริกเจตสิก เป็นเจตสิกที่ไม่ละอายต่ออกุศลธรรมเกิดร่วมกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง

๓. อนัตตัมปเจตสิก เป็นเจตสิกที่ไม่หวั่นเกรงภัยของอกุศลธรรม เกิดร่วมกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง

๔. อุทัจจเจตสิก เป็นเจตสิกที่ไม่สงบในอารมณ์ เกิดร่วมกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง

๕. โลกเจตสิก เป็นเจตสิกที่ติดข้อง ต้องการอารมณ์เกิดร่วมกับโลกมูลจิต ๘ ดวง

๖. ทิฏฐิเจตสิก เป็นเจตสิกที่เห็นผิดในสภาพธรรมจึงทำให้ยึดมั่นในหนทางประพฤติปฏิบัติที่ไม่ถูกต้องตามเหตุและผลของสภาพธรรม และชวนชวายเป็นการกระทำมกคลื่นชั่วต่างๆ ขณะใดที่เห็นผิดชวนชวาปฏิบัติธรรมผิดๆ ทางกาย วาจา ใจ ขณะนั้นทิฏฐิเจตสิกเกิดร่วมกับโลกมูลจิต ๔ ดวง (ทิฏฐิคตสัมปยุตต์) ทิฏฐิเจตสิกจะดับเป็นสมุจเฉทไม่เกิดอีกเลย เมื่อโสดาปัตติมัคคจิตเกิดขึ้นรู้แจ้งอริยสัจธรรม ผู้ที่เป็นพระโสดาบันบุคคลแล้ว จึงไม่มีโลกมูลจิต ทิฏฐิคตสัมปยุตต์ ๔ ดวงอีก

๗. มานเจตสิก เป็นเจตสิกที่สำคัญตน ทะนงตน เกิดได้กับโลกมูลจิต ทิฏฐิตวิปปยุตต์ ๔ ดวง โลกมูลจิต ทิฏฐิตวิปปยุตต์ ๔ ดวงนั้น บางวาระก็มีมานเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางวาระก็ไม่มีมานเจตสิกเกิดร่วมด้วย มานเจตสิกจะดับเป็นสมุจเฉทไม่เกิดอีกเลย เมื่อรู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นพระอรหันตบุคคล

๘. โทสเจตสิก เป็นเจตสิกที่หยาบกระด้าง เป็นสภาพธรรมที่ประทุษร้าย เดือดร้อน ขุ่นเคือง เกิดร่วมกับโทสมูลจิต ๒ ดวง โทสเจตสิกดับเป็นสมุจเฉทเมื่อรู้แจ้งอริยสัจธรรมชั้นพระอนาคามีบุคคล ฉะนั้น พระโสดาบันบุคคลจึงยังมีความเศร้าโศกเสียใจ เพราะยังมีโทสมูลจิตทั้ง ๒ ดวง

๙. อิสสาเจตสิก เป็นเจตสิกที่ริษยาสมบัติของผู้อื่น ทั้งรูปสมบัติ ทรัพย์สมบัติ คุณสมบัติ อิสสาเจตสิกเกิดร่วมกับโทสมูลจิต โทสมูลจิต ๒ ดวงนั้น บางวาระก็มีอิสสาเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางวาระก็ไม่มีอิสสาเจตสิกเกิดร่วมด้วย อิสสาเจตสิกดับเป็นสมุจเฉท เมื่อโสตาปัตติมคคจิตเกิดขึ้น รู้แจ้งอริยสัจธรรม ฉะนั้น พระอริยบุคคลจึงไม่มีอิสสาเจตสิกอีกเลย

๑๐. มัจฉริยเจตสิก เป็นเจตสิกที่ตระหนี่สมบัติของตน ไม่ต้องการให้บุคคลอื่นมีส่วนร่วมใช้สอยได้รับประโยชน์ใดๆ จากสมบัติของตน มัจฉริยเจตสิกเกิดได้กับโทสมูลจิต ๒ ดวง แต่ไม่เกิดกับโลภมูลจิตเลย เพราะขณะที่มัจฉริยเจตสิกเกิด ขณะนั้นจิตเดือดร้อนไม่สบายใจ มัจฉริยเจตสิกจึงเกิดร่วมกับโลภมูลจิตไม่ได้ เพราะโลภมูลจิตเกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนาและโสมนัสเวทนาเท่านั้น แต่มัจฉริยเจตสิกต้องเกิดร่วมกับโทมนัสเวทนาทุกครั้ง โทสมูลจิต ๒ ดวงนั้น บางวาระก็มีมัจฉริยเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางวาระก็ไม่มีมัจฉริยเจตสิกเกิดร่วมด้วย มัจฉริยเจตสิกดับเป็นสมุจเฉท เมื่อโสตาปัตติมคคจิตเกิดขึ้น รู้แจ้งอริยสัจธรรม ผู้ที่เป็นพระอริยบุคคลไม่มีมัจฉริยเจตสิกเกิดอีกเลย แต่ที่พระเสกขบุคคล (ผู้ยังต้องศึกษาและปฏิบัติเพื่อบรรเทาทุกข์ ได้แก่ พระอริยบุคคลที่ไม่ใช่พระอรหันต์) ผู้เป็นคฤหัสถ์ ยังไม่สละสมบัติทั้งหลายก็เพราะยังมีโลภเจตสิก แต่เมื่อเป็นไปในทางที่ชอบที่ควรแล้ว พระเสกขบุคคลผู้เป็นคฤหัสถ์ผู้ปราศจาก

มัจฉริยะแล้ว ย่อมสละวัตถุนั้นเป็นทานได้ เพราะโสตาปัตติมคค จิตดับมัจฉริยะเป็นสมุจเฉต

๑๑. กุกกุจเจตสิก เป็นเจตสิกที่เดือดร้อนรำคาญใจในอกุศล ที่ได้กระทำแล้วและในกุศลที่ไม่ได้กระทำ กุกกุจเจตสิกเกิดได้ กับโทสมูลจิต ๒ ดวง บางวาระโทสมูลจิตก็มีกุกกุจเจตสิกเกิด ร่วมด้วย บางวาระโทสมูลจิตก็ไม่มีกุกกุจเจตสิกเกิดร่วมด้วย กุกกุจเจตสิกดับเป็นสมุจเฉตด้วย อนาคามีมคคจิต

๑๒. ถีนเจตสิก เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตห่อถอย หดหู่ เกิดได้ กับอกุศลสังขาริกจิต ๕ ดวง คือ โลกมูลจิต สังขาริก ๔ ดวง โทสมูลจิต สังขาริก ๑ ดวง บางวาระอกุศล สังขาริก ก็มีถีนเจตสิกเกิดร่วมด้วย บางวาระอกุศล สังขาริกก็ไม่มี ถีนเจตสิกเกิดร่วมด้วย

๑๓. มิทธเจตสิก เป็นเจตสิกที่ทำให้เจตสิกที่เกิดร่วมด้วย ชบเซา ง่วงเหงา ห่อเหี่ยว เกิดได้กับอกุศล สังขาริก ๕ ดวง โดยนัยเดียวกับถีนเจตสิก เพราะถีนเจตสิกและมิทธเจตสิกต้อง เกิดร่วมกันทุกครั้ง แยกกันไม่ได้เลย ถีนเจตสิกและมิทธเจตสิก ดับเป็นสมุจเฉตด้วยอรหัตตมคคจิต

๑๔. วิจิกิจฉาเจตสิก เป็นเจตสิกที่สงสัยในลักษณะของ นามธรรมและรูปธรรม สงสัยในอริยสัจธรรม สงสัยในพระ รัตนตรัย เกิดร่วมกับโมหมูลจิต ๑ ดวง (อุปกุฆาตหคต

วิจิกิจนาสมปยุตต์) วิจิกิจนาเจตสิกดับเป็นสมุจเฉทด้วยโสตา
ปัตติมคคจิต

**เพื่อสะดวกแก่การจำ จึงจำแนกอกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง
เป็นจำพวกดังนี้**

โมหตุกกะ (เจตสิก ๔ มีโมหเจตสิก เป็นต้น) ได้แก่ อกุศล
สาธารณเจตสิก ๔ ดวง คือ โมหเจตสิก ๑ อหิริกเจตสิก ๑
อโนตตัปปเจตสิก ๑ อุทริจเจตสิก ๑

โลติกะ (เจตสิก ๓ มีโลภเจตสิก เป็นต้น) ได้แก่ โลภ
เจตสิก ๑ ทิฏฐิเจตสิก ๑ มานเจตสิก ๑ ทิฏฐิเจตสิกเกิดรวม
กับโลภเจตสิก มานเจตสิกก็เกิดรวมกับโลภเจตสิก แต่ทิฏฐิเจตสิก
และมานเจตสิกไม่เกิดร่วมกัน ขณะใดที่มีทิฏฐิเจตสิก (โลภมูลจิต
ทิฏฐิคตสัมปยุตต์)ขณะนั้นไม่มีมานเจตสิกก็เกิดร่วมด้วย ฉะนั้น
มานเจตสิกจึงเกิดกับโลภมูลจิต ทิฏฐิคตวิปยุตต์ ๔ ดวง โดย
ไม่แน่นอน คือ บางครั้งก็เป็นโลภมูลจิต ทิฏฐิคตวิปยุตต์ที่ไม่มี
มานเจตสิกเกิดร่วมด้วย และบางครั้งก็เป็นโลภมูลจิต ทิฏฐิคต
วิปยุตต์ที่มีมานเจตสิกเกิดร่วมด้วย

โทจตุกกะ (เจตสิก ๔ มีโทสเจตสิก เป็นต้น) ได้แก่ โทส
เจตสิก ๑ อีสสาเจตสิก ๑ มัจฉริยเจตสิก ๑ กุกกุจเจตสิก ๑
อิสสาเจตสิก มัจฉริยเจตสิก กุกกุจเจตสิกเกิดร่วมกับโทสเจตสิก
โดยไม่แน่นอนและไม่เกิดพร้อมกัน ฉะนั้น โทสมูลจิต ๒ ดวงนั้น

บางวาระไม่มีอิสสาเจตสิก มัจฉริยเจตสิก กุกกุจเจตสิก เกิดร่วมด้วยเลย และบางวาระก็มีอิสสาเจตสิก หรือมัจฉริยเจตสิก หรือกุกกุจเจตสิกเกิดร่วมด้วยขณะละ ๑ ดวง

ถิทุกะ (เจตสิก ๒ มีถิ่นเจตสิก เป็นต้น) ได้แก่ ถินเจตสิก ๑ และมีทฐเจตสิก ๑ เจตสิก ๒ ดวงนี้ไม่แยกกันเลย ไม่ว่าจะเกิดในขณะใดต้องเกิดร่วมกันทุกครั้ง

รวมอนุสสเจตสิก ๔ จำพวก เป็นอนุสสเจตสิก ๑๓ ดวง และ วิจิทจินาเจตสิก ๑ ดวง จึงรวมเป็นอนุสสเจตสิก ๑๔ ดวง

โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง

โสภณเจตสิกเป็นเจตสิกที่ดีงาม เมื่อเกิดร่วมกับจิตใด จิตนั้นก็เป็นจิตที่ดีงาม เป็นโสภณจิต โสภณเจตสิกต่างกับอนุสสเจตสิก เพราะอนุสสเจตสิกเกิดร่วมกับอนุสสจิต ๑๒ ดวงเท่านั้น แต่โสภณเจตสิกเกิดร่วมกับกุศลจิตก็ได้ เกิดร่วมกับกุศลวิบากจิตก็ได้ เกิดร่วมกับโสภณกิริยาจิตก็ได้ ฉะนั้น โสภณเจตสิกจึงเกิดร่วมกับกามาวจรกุศล (มหากุศล) รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล โลกุตตรกุศล กามาวจรสเหตุกวิบาก (มหาวิบาก) รูปาวจรวิบาก อรูปาวจรวิบาก โลกุตตรวิบาก กามาวจรสเหตุกิริยา (มหากิริยา) รูปาวจรกิริยา อรูปาวจรกิริยา

โสภณเจตสิกเกิดร่วมกับโสภณจิตตามควรแก่ประเภทของ
โสภณเจตสิกดังนี้ คือ

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง เกิดกับโสภณจิตทุกดวง

วิรตีเจตสิก ๓ ดวง เกิดกับจิต ๑๖ ดวง คือ มหากุศล ๘
ดวง และโลกุตตรจิต ๘ (หรือ ๔๐) ดวง

อัปปัญญาเจตสิก ๒ ดวง เกิดกับจิต ๒๘ ดวง คือ
มหากุศลจิต ๘ ดวง มหาภิรียาจิต ๘ ดวง และรูปาวจรกุศล
๔ ดวง รูปาวจรวิบาก ๔ ดวง รูปาวจรภิรียา ๔ ดวง (เว้น
ปัญจมณาน)

ปัญญาเจตสิก ๑ ดวง เกิดกับจิต ๔๗ ดวง คือ กามาวจร
ญาณสัมปยุตต์ ๑๒ ดวง มหัคคตจิต ๒๗ ดวง (รูปาวจรจิต
๑๕ + อรูปาวจรจิต ๑๒) โลกุตตรจิต ๘ ดวง

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง

๑. สัทธาเจตสิก เป็นเจตสิกที่ผ่องใสสะอาด เปรียบเสมือน
สารส้มหรือแก้วมณีที่ทำให้น้ำใสสะอาดไม่ขุ่นมัว เมื่อสัทธาเจตสิก
เกิดขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายซึ่งเปรียบเสมือนโคลนตมย่อมจมลง
คือ เกิดไม่ได้ เพราะขณะนั้นสัทธาเป็นสภาพที่เลื่อมใสในกุศล
ธรรม

๒. สติเจตสิก เป็นเจตสิกที่ระลึกได้ในกุศลทั้งหลาย ขณะที่อกุศลเกิดขึ้นในวันหนึ่งๆ นั้น ขณะนั้นสติไม่ได้เกิดขึ้นระลึกเป็นไปในทาน ศีล ภาวนาเลย กุศลจิตเกิดขึ้นเป็นไปในทานหรือศีลหรือภาวนาขณะใด ขณะนั้นสติเจตสิกเกิดขึ้นระลึกเป็นกุศลประเภทนั้นๆ

๓. หิริเจตสิก เป็นเจตสิกที่ละอาย รังเกียจอกุศลธรรม ขณะที่กุศลจิตเกิดขึ้น ขณะนั้นละอายอกุศลธรรม ลักษณะของหิริเจตสิกจึงเปรียบได้กับการรังเกียจไม่จับต้องของไม่สะอาด

๔. โอตตัปปเจตสิก เป็นเจตสิกที่หวั่นเกรงโทษของอกุศลธรรมทั้งหลาย ขณะใดที่อกุศลธรรมประเภทใดเกิดขึ้นแม้เพียงเบาบาง ขณะนั้นก็ไม่มีความหวั่นเกรงในโทษของอกุศลธรรมนั้นเลย ลักษณะของโอตตัปปเจตสิกจึงเปรียบได้กับการไม่จับต้องก่อนเหล็กร้อน

๕. อโลภเจตสิก เป็นเจตสิกที่ไม่ติดข้องในอารมณ์ ถ้าขณะใดมีความยินดีติดข้องในอารมณ์ ขณะนั้นทาน ศีล ภาวนา ก็เกิดไม่ได้ ฉะนั้น กุศลจิตทุกประเภทจึงเกิดขึ้นโดยมีอโลภเจตสิกเป็นเหตุ ลักษณะอาการของอโลภเจตสิกนั้นดูจุหยาดน้ำไม่ติดค้างอยู่บนกลีบบัว

๖. อโทสเจตสิก เป็นเจตสิกที่ไม่ขัดเคือง ไม่หยาบกระด้าง ดูร้าย มีลักษณะอาการเป็นมิตรไมตรี (และเพราะแผ่ประโยชน์ เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลายจึงชื่อว่า เมตตา)

๗. ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิก เป็นเจตสิกที่เป็นกลาง ไม่เอนเอียง ปราศจากอคติ จึงเป็นอาการวางเฉย อุเบกขาในอารมณ์

อุเบกขา การวางเฉยมี ๑๐ อย่าง คือ

ฉัพพकुเปกขา ได้แก่ ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิก ซึ่งเป็นสภาพที่วางเฉยในอารมณ์ ๖ ของพระอรหันต์ผู้ดับกิเลสหมดสิ้นแล้ว

พรหมวิหารุเปกขา ได้แก่ ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิก ซึ่งวางเฉยเป็นกลางในสัตว์ทั้งหลาย

โพชฌังคุเปกขา ได้แก่ ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิกที่เป็นองค์ คือ ส่วนประกอบที่ทำให้ตรัสรู้วิริยสัมมัชฌธรรม

วิริยุเปกขา ได้แก่ วิริยเจตสิกที่เป็นความเพียรถูก ซึ่งไม่ดิ่งนักไม่หย่อนนักในการเจริญภาวนา

สังขารุเปกขา ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่วางเฉยเมื่อประจักษ์ไตรลักษณ์ของสังขารธรรม

เวทनुเปกขา ได้แก่ เวทนาเจตสิกที่ไม่รู้สึกเป็นทุกข์หรือเป็นสุข

วิปัสสนูปเพกขา ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่เป็นกลางในการพิจารณา
อารมณ์ที่เกิดตามเหตุปัจจัย

ตัตตรมัชฌัตตูปเพกขา ได้แก่ ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิกที่เป็นกลาง
ไม่เอนเอียงด้วยอคติ

ฉานูปเพกขา ได้แก่ ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิกในฉาน ซึ่งคลาย
ความฝักใฝ่ในธรรมอื่นที่ทำให้ไม่สงบมั่นคง โดยเฉพาะ ได้แก่
ตติยฉาน (โดยจตุกกนัย) ซึ่งคลายปิติแล้ว

ปาริสุทธูปเพกขา ได้แก่ ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิกในจตุตถฉาน
(โดยจตุกกนัย) ซึ่งสงบหมดจดแล้วจากข้าศึกทั้งปวง ไม่ต้องทำ
กิจละองค์ฉานได้อีก

๘. กายปััสสัทธิเจตสิก เป็นเจตสิกที่สงบ ไม่ฟุ้งซ่าน ทำให้
เจตสิกที่เกิดร่วมด้วยสงบ ไม่ฟุ้งซ่าน

๙. จิตตปััสสัทธิ เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตที่เกิดร่วมด้วยสงบ
ขณะที่พอใจอยู่คนเดียวเงียบๆ ไม่รุ่มร่ามวุ่นวายนั้น ไม่ใช่สงบ ถ้าจิต
ขณะนั้นไม่เป็นไปในทาน ศีล ภาวนา (สมถภาวนา คือ การ
อบรมเจริญความสงบจากอกุศลด้วยปัญญา วิปัสสนาภาวนา
คือ การอบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตาม
ความเป็นจริง) ถ้าพอใจที่จะอยู่คนเดียวเงียบๆ แม้ในป่าก็เป็น
โลภมูลจิต ในขณะที่ไม่ใช่ทาน ศีล ภาวนา

(กายปัสสัทธิและจิตตปัสสัทธิ เป็นสภาพเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับอุทฺทัจจเจตสิก)

๑๐. กายลหุตา เป็นเจตสิกที่เบา ทำให้เจตสิกทั้งหลายที่เกิดขึ้นพร้อมกับมันไม่หนักอย่างอกุศล

๑๑. จิตตลหุตา เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับมันไม่หนัก (กายลหุตาและจิตตลหุตา เป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับถีนเจตสิกและมีทชเจตสิก)

๑๒. กายมุทุตา เป็นเจตสิกที่อ่อนโยน ทำให้เจตสิกทั้งหลายที่เกิดขึ้นพร้อมกับมันไม่หยาบกระด้าง

๑๓. จิตตมุทุตา เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับมันไม่หยาบกระด้าง

(กายมุทุตาและจิตตมุทุตา เป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับทิกฺขุเจตสิก และมานเจตสิก)

๑๔. กายกัมมัฏฺฐตา เป็นเจตสิกที่ควรแก่การงานของโสภณธรรม ทำให้เจตสิกทั้งหลายที่เกิดขึ้นพร้อมกับมันควรแก่การงานของโสภณธรรม

๑๕. จิตตกัมมัฏฺฐตา เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับมันควรแก่การงานของโสภณธรรม

(กายกัมมัชฌูตาและจิตตกัมมัชฌูตา เป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับอกุศลธรรม (ที่เหลือ) ที่ทำให้จิตไม่ควรแก่ธรรมที่ดีงาม)

๑๖. กายปาคุญญตา เป็นเจตสิกที่คล่องแคล่วและทำให้เจตสิกทั้งหลายที่เกิดร่วมด้วยคล่องแคล่วในธรรมที่ดีงาม

๑๗. จิตตปาคุญญตา เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตที่เกิดร่วมด้วยคล่องแคล่วในธรรมที่ดีงาม

(กายปาคุญญตาและจิตตปาคุญญตาเป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับความไม่เชื่อ เป็นต้น ในธรรมที่ดีงาม)

๑๘. กายชุกตา เป็นเจตสิกที่ชื้อตรง ทำให้เจตสิกที่เกิดร่วมด้วยแน่วแน่ ไม่คดโกง มุ่งตรงต่อธรรมที่ดีงาม

๑๙. จิตตชุกตา เป็นเจตสิกที่ทำให้จิตมุ่งตรงต่อธรรมที่ดีงาม

(กายชุกตาและจิตตชุกตา เป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับอุปกิเลสมีมายา สาส์ไทย เป็นต้น ซึ่งทำให้จิตคดโกงไม่ตรง)

เจตสิก ๑๙ ดวงนี้ เกิดร่วมกับโสภณจิตทุกดวง เว้นไม่เกิดกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง และอเหตุกจิต ๑๘ ดวง รวม ๓๐ ดวง ฉะนั้น โสภณจิตจึงเป็น ทวิเหตุกะหรือติเหตุกะ แต่ที่เป็นเอกเหตุกะไม่มีเลย ส่วนอกุศลจิต ๑๒ ดวงนั้น เป็นเอกเหตุกะ ๒ ดวง เป็นทวิเหตุกะ ๑๐ ดวง เป็นติเหตุกะไม่มีเลย

วิรตีเจตสิก ๓ ดวง

วิรตีเจตสิก เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้นทำกิจวิรตีทุจจริต มี ๓ ดวง คือ

๑ (๒๐) สัมมาวาจาเจตสิก เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้นทำกิจวิรตีวจีทุจจริต ๔ คือ มุสาวาท ปิสุณวาจา ผรุสวาท สัมผัปปลาป วาจา ขณะใดที่ไม่ล่วงวจีทุจจริต ขณะนั้นสัมมาวาจาเจตสิกเกิดขึ้นวิรตีวจีทุจจริตประเภทนั้นๆ

๒ (๒๑) สัมมากัมมันตเจตสิก เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้น วิรติกายทุจจริต ๓ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจณาจาร ขณะใดที่เว้นกายทุจจริต ๓ ขณะนั้นสัมมากัมมันตเจตสิกเกิดขึ้นทำกิจวิรติกายทุจจริตนั้นๆ

๓ (๒๒) สัมมาอาชีวะเจตสิก เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้น วิรติกายทุจจริต ๓ และวจีทุจจริต ๔ ซึ่งเป็นมิจนาชีพ ขณะใดที่ละเว้นมิจนาชีพ ขณะนั้นสัมมาอาชีวะเจตสิกเกิดขึ้นทำกิจวิรติมิจนาชีพนั่นๆ

อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง

เป็นเจตสิกที่มีสัตว์ บุคคล เป็นอารมณ์ ไม่เกิดกับมหาวิบากจิต รูปาวจรปัญจมถาน อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง คือ

๑ (๒๓) กรุณาเจตสิก เป็นเจตสิกที่กรุณาสัตว์ที่เป็นทุกข์ มีการไม่เบียดเบียนเป็นอาการปรากฏ

๒ (๒๔) มุทิตาเจตสิก เป็นเจตสิกที่ยินดีต่อสัตว์ที่เป็นสุข เป็นเจตสิกที่ตรงกันข้ามกับอัสสา

ปัญญาเจตสิก ๑ ดวง

๒๕ ปัญญาเจตสิก เป็นเจตสิกที่เห็นถูก เข้าใจถูกในสภาพธรรม และในเหตุผลของสภาพธรรมนั้นๆ

โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง เกิดกับโสภณจิตดังนี้

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง เกิดกับโสภณจิตทุกดวง ทั้งกุศลจิต วิบากจิต กิริยาจิต ทั้งกามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และโลกุตตรจิต

วิรตีเจตสิก ๓ ดวง เกิดได้กับมหากุศลจิต ๘ ดวง และโลกุตตรจิต ๘ ดวงหรือ ๔๐ ดวงเท่านั้น มหากุศลจิตบางดวงก็ไม่มีวิรตีเจตสิกเกิดร่วมด้วย วิรตีเจตสิกดวงหนึ่งดวงใดจะเกิดกับมหากุศลจิตที่กำลังวิริตฺตฺวจริตประภทหนึ่งประภทใดในขณะนั้นเท่านั้น วิรตีเจตสิกทั้ง ๓ ดวงจะเกิดขึ้นพร้อมกันในมหากุศลจิตไม่ได้เลย แต่ขณะที่โลกุตตรจิตเกิดขึ้นนั้น วิรตีเจตสิกทั้ง ๓ ดวง เกิดขึ้นพร้อมกัน โดยทำกิจวิริตฺตฺวจริต

เป็นสมุจเฉตตามชั้นของโลกุตตรจิตนั้นๆ โลกุตตรจิต ๘ ดวง หรือ ๔๐ ดวงต้องมีวิริตีเจตสิกทั้ง ๓ ดวงเกิดร่วมด้วย

วิริตีเจตสิกไม่เกิดกับมหาภิราชาจิต เพราะเมื่อพระอรหันต์ดับกิเลสทุกประเภทเป็นสมุจเฉตแล้ว วิริตีเจตสิกไม่เกิดขึ้นวิริติทุจจริตใดๆ เลย

วิริตีเจตสิกไม่เกิดกับมหาวิบากจิต เพราะมหาวิบากต่างกับรูปาวจรวิบาก อรูปาวจรวิบาก โลกุตตรวิบาก คือ รูปาวจรกุศล เป็นกัมมปัจจัยให้เกิดผลเป็นรูปาวจรวิบาก ซึ่งไม่ต่างจากรูปาวจรกุศลนั้นๆ อุปมาเหมือนตัวกับเงา รูปาวจรกุศลมีเจตสิกอะไรเกิดร่วมด้วยเท่าใด รูปาวจรวิบากก็มีเจตสิกนั้นๆ เกิดร่วมด้วยเท่านั้น รูปาวจรกุศลมีอารมณ์อะไร รูปาวจรวิบากก็มีอารมณ์นั้น อรูปาวจรกุศลและอรูปาวจรวิบาก โลกุตตรกุศลและโลกุตตรวิบาก ก็โดยนัยเดียวกัน แต่มหากุศลหาเป็นเช่นนั้นไม่ วิริตีเจตสิกเกิดกับมหากุศลจิตเฉพาะในขณะที่วิริติทุจจริต แต่มหาวิบากซึ่งเป็นผลของมหากุศลนั้น ไม่มีวิริตีเจตสิกและอัปปมัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย เพราะมหาวิบากไม่ได้ทำกิจวิริติทุจจริตเช่นมหากุศล

วิริตีเจตสิกไม่เกิดกับรูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิต เพราะขณะที่เป็นมหัคคตจิตนั้นไม่มีการกระทำใดๆ ทางกาย วาจาที่วิริตีเจตสิกจะต้องเกิดขึ้นวิริติทุจจริตทางกายหรือทางวาจาเลย

อัปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง ไม่เกิดพร้อมกัน อัปมัญญา ดวงหนึ่งดวงใดย่อมเกิดในขณะที่จิตมีสัตว์ บุคคล (ที่เป็นทุกข์ หรือเป็นสุข) เป็นอารมณ์เท่านั้น อัปมัญญาเจตสิกไม่เกิดกับ มหาวิบากจิตโดยนัยเดียวกับวิรติเจตสิก แต่อัปมัญญาเจตสิก ดวงหนึ่งดวงใดเกิดกับมหากุศลจิตและมหาภิกขจิตได้เมื่อมีสัตว์ ที่เป็นทุกข์หรือเป็นสุขเป็นอารมณ์ และในการเจริญพรหมวิหาร ภาวนา คือ เมตตาภาวนา ได้แก่ อโทสเจตสิก กรุณาภาวนา ได้แก่ กรุณาเจตสิก มุทิตาภาวนา ได้แก่ มุทิตาเจตสิก อุเบกขา ภาวนา ได้แก่ ตตรมัชฌัตตตาเจตสิก เมื่ออบรมเจริญสมถภาวนา ซึ่งเป็นพรหมวิหารนั้น มหากุศลที่ประกอบด้วยเมตตา หรือ กรุณา หรือมุทิตาย่อมเจริญเพิ่มขึ้นจนเป็นความสงบที่มีกำลัง มั่นคง เป็นอุปปจารสมาธิ (สมาธิใกล้เคียงต่อการแนบแน่นในอารมณ์) และอัปนาสมาธิ (แนบแน่นในอารมณ์) ซึ่งเป็นฌานจิตขั้นที่ ๑ และเมื่ออบรมเจริญต่อไปก็บรรลุถึงฌานจิตขั้นที่ ๒ ขั้นที่ ๓ ขั้นที่ ๔ ตามลำดับ แต่เมตตา กรุณา มุทิตา ไม่อาจบรรลุ ถึงขั้นปัญจมฌาน ซึ่งเป็นรูปฌานที่ ๕ ได้ เพราะฌานจิตขั้นที่ ๑, ๒, ๓, ๔ เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ดังนั้น เมื่อจะอบรม พรหมวิหารภาวนาให้ถึงปัญจมฌานต้องเป็นอุเบกขาพรหมวิหาร เท่านั้น ฉะนั้น เมตตา กรุณา มุทิตา จึงเป็นได้เพียงปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ส่วนอุเบกขาพรหมวิหาร นั้นเป็นปัญจมฌานเท่านั้น

อัปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงไม่เกิดกับอรูปาวจรจิต เพราะ
อรูปาวจรจิตไม่มีสัตว์บุคคลเป็นอารมณ์

อัปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงไม่เกิดกับโลกุตตรจิต เพราะ
โลกุตตรจิตมีนิพพานเป็นอารมณ์

ปัญญาเจตสิก ๑ ดวง เกิดร่วมกับกามาวจรจิตที่เป็นญาณ
สัมปยุตต์ทั้งหมด และเกิดร่วมกับรूपาวจรจิต อรูปาวจรจิตและ
โลกุตตรจิตด้วย เพราะจิตเหล่านี้ต้องประกอบด้วยปัญญาเจตสิก
ทั้งสิ้น

จะเห็นได้ว่า โดยทั่วไปกามาวจรกุศลจิตเกิดร่วมกับโสภณ
สาธารณเจตสิกเท่านั้น แต่บางกาลก็มีวิรติเจตสิก ๑ ดวงเกิด
ร่วมด้วยเมื่อวิรติทุจจริต และบางกาลก็มีอัปมัญญาเจตสิก ๑
ดวงเกิดร่วมด้วย และบางกาลก็เกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก ขณะ
อบรมเจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนานั้นเป็นมหากุศลจิตที่
มีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย จึงเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตต์

รูป ๒๘ ประเภท

รูปเป็นปรมาตถธรรมที่ไม่ใช่สภาพรู้ รูปเป็นสังขตธรรม เป็นสภาพธรรมที่เกิดดับ จึงต้องมีปัจจัยปรุงแต่งให้รูปเกิดขึ้น อุปาทายรูปอาศัยมหาภูตรูปจึงเกิดขึ้นเป็นไป แต่ที่อุปาทายรูปและมหาภูตรูปจะเกิดขึ้นได้นั้นก็ต้องมีสมุฏฐาน คือ ธรรมที่ก่อตั้งให้รูปทั้งหมดนั้นเกิดขึ้น มิฉะนั้น รูปทั้งหมดก็เกิดขึ้นเป็นไปไม่ได้เลย สมุฏฐาน คือ ธรรมที่ก่อตั้งให้เกิดรูป มี ๔ สมุฏฐาน คือ กรรม ๑ จิต ๑ อตุ ๑ อาหาร ๑

รูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า กัมมชรูป

รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า จิตตชรูป

รูปที่เกิดจากอตุเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า อตุชรูป

รูปที่เกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐาน เรียกว่า อาหารชรูป

กัมมชรูป

รูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานโดยเฉพาะ ไม่เกิดจากสมุฏฐานอื่นเลย มี ๙ รูป คือ

๑. จักขุปสาทรูป

๒. โสตปสาทรูป

๓. ฆานปสาทรูป

๔. ชิวหาปสาทรูป

๕. กายปสาทรูป

๖. อิตถิถาวรูป

๗. ปุริสถาวรูป

๘. หทยรูป

๙. ชีวิตินทรียรูป

สิ่งใดก็ตามที่ดูเหมือนมีชีวิตแต่ไม่ได้เกิดจากอกุศลกรรม หรือ อกุศลกรรมใดๆ เป็นสมุฏฐาน เช่น พืชพันธุ์ต่างๆ ไม่มีกัมมชรูป ทั้ง ๙ รูปนี้เลย

บางบุคคลกรรมไม่เป็นสมุฏฐานให้เกิดจักขุปสาทรูปบ้าง โสตปสาทรูปบ้าง ฆานปสาทรูปบ้าง ชิวหาปสาทรูปบ้าง กายปสาทรูปบ้าง อิตถิถาวรูปบ้าง ปุริสถาวรูปบ้าง แต่เมื่อเป็นสัตว์บุคคลในภูมิที่มีขั้น ๕ แล้วต้องมีหทยรูปซึ่งเป็นที่เกิดของจิต และมีชีวิตินทรียรูปที่เกิดร่วมกับกัมมชรูปอื่นๆ ในทุกๆ กัมมชกလာป สำหรับอสังขญัตตดาพรหมบุคคลซึ่งเป็นพรหมบุคคลที่มีแต่รูป ไม่มีนามธรรม คือ ระหว่างที่เป็นอสังขญัตตดาพรหมนั้น จิต เจตสิกไม่เกิดเลย จึงมีกัมมชรูปเพียงกလာปเดียว คือ กလာปที่มีชีวิตินทรียรูปเท่านั้น (ไม่มีจักขุปสาทรูป โสตปสาทรูป ฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป กายปสาทรูป อิตถิถาวรูป ปุริสถาวรูป หทยรูป)

กัมมชรูป ๙ รูปนี้ เป็นอุปาทายรูป ฉะนั้น จึงต้องเกิดร่วมกับอวินิพโกครูป ๘ รูป ดังนี้ คือ

๑. จักขุทสกกလာป (กลุ่มของจักขุปสาทรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโกครูป ๘ + จักขุปสาทรูป + ชีวิตินทริยรูป

๒. โสตทสกกလာป (กลุ่มของโสตปสาทรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโกครูป ๘ + โสตปสาทรูป + ชีวิตินทริยรูป

๓. ฆานทสกกလာป (กลุ่มของฆานปสาทรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโกครูป ๘ + ฆานปสาทรูป + ชีวิตินทริยรูป

๔. ชิวหาทสกกလာป (กลุ่มของชิวหาปสาทรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโกครูป ๘ + ชิวหาปสาทรูป + ชีวิตินทริยรูป

๕. กายทสกกလာป (กลุ่มของกายปสาทรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโกครูป ๘ + กายปสาทรูป + ชีวิตินทริยรูป

๖. อิตถิภาวะทสกกလာป (กลุ่มของอิตถิภาวะรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโกครูป ๘ + อิตถิภาวะรูป + ชีวิตินทริยรูป

๗. ปุริสภาวะทสกกလာป (กลุ่มของปุริสภาวะรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโกครูป ๘ + ปุริสภาวะรูป + ชีวิตินทริยรูป

๘. หทยทสกกလာป (กลุ่มของหทยรูปซึ่งมีรูปรวม ๑๐ รูป) คือ อวินิพโกครูป ๘ + หทยรูป + ชีวิตินทริยรูป

๙. ชีวิตนวกกลาป (กลุ่มของชีวิตรูปซึ่งมีรูปรวม ๙ รูป)
คือ อวินิพโกรูป ๘ + ชีวิตินทริยรูป

กัมมชกลาปเหล่านี้เกิดพร้อมกับอุปาทาขณะของปฏิสนธิจิตตาม
ควรแก่ภพภูมินั้นๆ และเกิดทุกอนุขณะของจิตทุกดวง คือ เกิด
ในอุปาทาขณะ จิตินขณะ และภังคขณะของจิตดวงหนึ่งๆ และจะ
หยุดเกิดก่อนจุติจิต ๑๖ ขณะจิต ฉะนั้น กัมมชรูปทั้งหมดจึง
ดับพร้อมกับจุติจิต

กัมมชรูปที่เกิดพร้อมกับปฏิสนธิจิตในภุมิมนุษย์ซึ่งเป็นชลาพุช
กำเนิด (เกิดในครรภ์) มี ๓ กลาป คือ หทยทสกกลาป
กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป เมื่อเจริญเติบโตขึ้น จักขุ
ทสกกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป
ก็เกิดตามควรแก่กาลของกลาปนั้นๆ

ผู้ที่ปฏิสนธิเป็นโอปปาติกกำเนิด (เกิดเป็นกายที่มีอวัยวะครบ
ทันที) เช่น เทวดา เปรต อสุรกาย และผู้ที่เกิดในนรก มี
กัมมชรูปครบทั้ง ๗ กลาป พร้อมกันทันทีในขณะที่ปฏิสนธิ คือ
หทยทสกกลาป กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป จักขุทสกกลาป
โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป แต่ถ้ากรรม
ประเภทใดไม่เป็นปัจจัยให้รูปประเภทใดเกิด ก็เว้นรูปกลาปนั้นๆ
ทั้งในปฏิสนธิกาล (ขณะปฏิสนธิจิตเกิด) และในปวัตติกาล คือ
ขณะหลังปฏิสนธิ

ผู้ที่ปฐิสนธิเป็นพรหมบุคคลในรูปพรหมภูมิเป็นโอปปาติก
กำเนิด มีกัมมชรูป ๔ กลาปเท่านั้น คือ หทยทสกกลาป
จักขุทสกกลาป โสททสกกลาป และชีวิตนวกกลาป เว้นมาน
ปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป กายปสาทรูป ภาวรูป ซึ่งเป็นผล
ของการระงับความเพลิตเพลินยินดีในกามอารมณ์ด้วยกำลังของ
ฉานจิตที่เป็นปัจจัยให้เกิดเป็นรูปพรหมบุคคล

ผู้ที่เป็นอสังขญสัตตาพรหม คือ พรหมที่มีแต่รูปธรรม ไม่มี
นามธรรมเลยนั้น มีกัมมชกลาป ๑ กลาป คือ ชีวิตนวกกลาป
การเกิดเป็นอสังขญสัตตาพรหมนั้น เป็นผลของปัญจมฉานที่
คลายความยินดีในนามธรรม เพราะเห็นโทษของนามธรรมที่เป็น
ไปตามกิเลส จึงปรารถนาที่จะไม่มีนามธรรม เมื่อปัญจมฉาน
กุศลจิตไม่เสื่อม และปัญจมฉานกุศลจิตเกิดก่อนจุติจิต ด้วยความ
หน่ายในนามธรรม จึงเป็นปัจจัยให้รูปปฐิสนธิในอสังขญสัตตา
พรหมภูมิ มีอายุ ๕๐๐ กัปปี เมื่อไม่มีนามธรรมเกิดเลย จึง
ไม่มีการเคลื่อนไหวใดๆ ทั้งสิ้น เมื่อจุติ (ก่อนเป็นอสังขญสัตตา
พรหม) ด้วยอิริยาบถใด รูปปฐิสนธิของอสังขญสัตตาพรหม
ก็เป็นอิริยาบถนั้นจนกว่ารูปจะจุติ และกุศลกรรมหนึ่งจึงเป็น
ปัจจัยให้ปฐิสนธิจิต และกัมมชรูปเกิดในกามสุคติภูมิ วนเวียน
เป็นกิเลส กรรม วิบากต่อไป ตราบใดที่ยังไม่ได้ดับกิเลสเป็น
สมุจเฉท

จิตตชรูป

รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน มี ๖ กลาป คือ

๑. **สุทธัญฐกกลาป** เป็นกลาปที่มีแต่อวินิพโกรูป ๘ รูป เท่านั้น ไม่มีรูปอื่นๆ เกิดร่วมด้วยเลย

เมื่อปฏิสนธิจิตดับไปแล้ว ภาวังคจิตเกิดสืบต่อ จิตตชรูปที่เป็น สุทธัญฐกกลาปเกิดพร้อมกับอุปาทกขณะของปฐมภาวังคจิต และทุกอุปาทกขณะของจิต เว้นทวิปัญญาวิมุตตญาณ ๑๐ ดวง ซึ่งไม่มีกำลังพอที่จะเป็นสมุฏฐานให้เกิดรูปได้

จิตที่ไม่เป็นสมุฏฐานให้เกิดจิตตชรูปมี ๑๖ ดวง คือ อรูปฌานวิบากจิต ๔ ดวง ปฏิสนธิจิต ๑ ดวง ทวิปัญญาวิมุตตญาณ ๑๐ ดวง จุตติจิตของพระอรหันต์ ๑ ดวง รวม ๑๖ ดวง

อรูปฌานวิบากจิต ๔ ดวง ไม่เป็นสมุฏฐานให้เกิดรูปเลย เพราะเป็นผลของอรูปฌานกุศล ซึ่งเห็นโทษของรูปว่าเป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่กิเลส จึงเจริญอรูปฌานกุศลซึ่งไม่มีรูปใดๆ เป็นอารมณ์เลย เมื่ออรูปฌานวิบากทำกิจปฏิสนธิในอรูปพรหมภูมิ จึงไม่เป็นปัจจัยให้รูปใดๆ เกิดเลยทั้งสิ้น

ปฏิสนธิจิตไม่เป็นสมุฏฐานให้เกิดจิตตชรูป เพราะเป็นจิตขณะแรกในภพภูมิหนึ่ง จึงยังไม่มีกำลังพอที่จะเป็นสมุฏฐานให้เกิดจิตตชรูปได้

จุดิจิตของพระอรหันต์ไม่เป็นสมุฏฐานให้เกิดรูป เพราะเป็นจิตดวงสุดท้ายของสังสารวัฏฏ์ซึ่งสิ้นสภาพความเป็นปัจจัยที่ทำให้รูปเกิดได้

๒. กายวิญญูตินวกกลาป กลุ่มของกายวิญญูติรูปซึ่งมีรูปรวมกัน ๙ รูป คือ อวินิพโกรูป ๘ + กายวิญญูติรูป ๑ ย่อมเกิดพร้อมกับอุปาทานะของจิตที่ต้องการให้รูปแสดงความหมาย

๓. วจีวิญญูติสัททสกกกลาป กลุ่มของรูปรวมกัน ๑๐ รูป คือ อวินิพโกรูป ๘ + วจีวิญญูติรูป ๑ + สัททรูป ๑ ย่อมเกิดพร้อมกับอุปาทานะของจิตที่เป็นสมุฏฐานของเสียง คือ วาจา

๔. ลหุตาทีเอกาทสกกกลาป กลุ่มของรูปรวมกัน ๑๑ รูป คือ อวินิพโกรูป ๘ + วิการรูป ๓ ย่อมเกิดพร้อมกับอุปาทานะของจิตที่ต้องการให้รูปเป็นไปในอิริยาบถต่างๆ

๕. กายวิญญูติลหุตาทีทวาทสกกกลาป กลุ่มของรูปรวมกัน ๑๒ รูป คือ อวินิพโกรูป ๘ + วิการรูป ๓ + กายวิญญูติรูป ๑ ย่อมเกิดพร้อมกับอุปาทานะของจิตที่ต้องการให้รูปเป็นไปในอิริยาบถต่างๆ ที่แสดงความหมาย

๖. วจีวิญญูติสัททลหุตาทีเตรสกกกลาป กลุ่มของรูปรวมกัน ๑๓ รูป คือ อวินิพโกรูป ๘ + วิการรูป ๓ + วจีวิญญูติรูป ๑ + สัททรูป ๑ ย่อมเกิดพร้อมกับอุปาทานะของจิตที่ต้องการให้

เกิดเสียงพิเศษที่ต้องอาศัยvikararūpa จึงจะเกิดเสียงนั้นๆ ที่ฐานของเสียงได้

จิตตชกลาป ทุกกลาปต้องเกิดพร้อมกับอุปาทกขณะของจิตที่เป็นสมุฏฐานให้จิตตชกลาปนั้นเกิด จิตตชกลาปจะไม่เกิดในจิตตชขณะและภังคขณะของจิตเลย

อุตฺตชรูป

รูปที่เกิดจากอุตฺต มี ๔ กลาป คือ

๑. สุตฺตฐฏฐกกลาป มีอวินิพโกรูป ๘ รูปเท่านั้น ไม่มีรูปอื่นๆ เกิดร่วมด้วยเลย ในรูปที่มีใจครองนั้น เมื่อปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นนั้นในอุปาทกขณะ จิตตชขณะ และภังคขณะของปฏิสนธิจิต มีกัมมชรูปเกิด ตามที่ได้กล่าวแล้ว แต่ในจิตตชขณะของปฏิสนธิจิตนั่นเอง อุตฺต คือ ชาติไฟในกัมมชกลาปที่เกิดขึ้น ก็เป็นสมุฏฐานให้อุตฺตชรูปที่เป็นสุตฺตฐฏฐกกลาปเกิดขึ้น และอุตฺตชสุตฺตฐฏฐกกลาปนี้จะเกิดขึ้นในจิตตชขณะของรูปต่อไป

๒. สัททททกกลาป กลุ่มของเสียงซึ่งมีรูปรวมกัน ๘ รูป คือ อวินิพโกรูป ๘ + สัททรูป ๑ ขณะใดที่รูปเสียงไม่ได้เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานให้วจีวญญติรูปกระทบที่ฐานของเสียง ขณะนั้นเสียงเกิดจากอุตฺตเป็นสมุฏฐาน เช่น เสียงรถยนต์ เสียงน้ำตก เป็นต้น

๓. ลหุตาทีเอกาทสกกลาป กลุ่มของวิการรูปซึ่งมีรูปรวมกัน ๑๑ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + วิการรูป ๓ อุดุยอมเป็นสมุฏฐานหนึ่งที่ทำให้เกิดรูปที่เบา รูปที่อ่อน รูปที่ควรแก่การทำงานในกายที่มีใจครอง ถ้าอุดุไม่สม่ำเสมอเกิดโรค และกายส่วนใดไม่มีวิการรูป แม้จิตก็เป็นสมุฏฐานให้กายส่วนนั้นเคลื่อนไหวไปตามความต้องการไม่ได้

๔. สัททลหุตาทีทวาทสกกลาป กลุ่มของวิการรูปและเสียงรวมกันทั้งสิ้น ๑๒ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + วิการรูป ๓ + สัททรูป ๑ ในขณะที่กลุ่มของวิการรูปนั้นมีเสียงเกิดร่วมด้วย เช่นตีดนิ้ว ปรบมือ เป็นต้น

อาหารขรูป

รูปที่เกิดจากโอหารูปในกพพิงการาหาร คือ อาหารที่เป็นคำที่กลืนกินเข้าไปนั้นมี ๒ กลาป อาหารขกลาปนี้เกิดได้เฉพาะภายในร่างกายของสัตว์บุคคลเท่านั้น อาหารขกลาป ๒ กลาป คือ

๑. สุทฐัญญกกลาป มีอวินิพโกครูป ๘ เท่านั้น ไม่มีรูปอื่นเกิดร่วมด้วยเลย

๒. ลหุตาทีเอกาทสกกลาป กลุ่มของวิการรูปซึ่งมีรูปรวมกัน ๑๑ รูป คือ อวินิพโกครูป ๘ + วิการรูป ๓ นอกจากจิตและอุดุจะเป็นสมุฏฐานให้เกิดวิการรูป ๓ แล้ว อาหารก็เป็น

อีกสมมุติฐานหนึ่งที่ทำให้เกิดวิการรูป ๓ ถ้ามีเพียงวิการรูปที่เกิดจากอดีตเท่านั้น แต่ขาดอาหาร คือ แม้อากาศดีแต่ขาดอาหารวิการรูปก็ไม่มีกำลังพอที่จะเคลื่อนไหวได้สะดวกรวดเร็ว

อาหารรูป อาศัยการแผ่ซ่านของโอชาในอาหารที่กลืนเข้าไปนั้นเป็นสมมุติฐานเมื่อใด ก็เกิดขึ้นในจิตติขณะของโอชารูปซึ่งเป็นสมมุติฐานเมื่อนั้น

รวมรูปแต่ละรูปเกิดจากสมมุติฐานใดสมมุติฐานหนึ่งใน ๔ สมมุติฐาน ดังนี้ คือ

อวินิพโกรูป ๘ เกิดได้จากสมมุติฐาน ๔ คือ
 บางกลาปก็มีกรรมเป็นสมมุติฐาน
 บางกลาปก็มีจิตเป็นสมมุติฐาน
 บางกลาปก็มีอุตุเป็นสมมุติฐาน
 บางกลาปก็มีอาหารเป็นสมมุติฐาน

ปสาทรูป ๕ เกิดจากกรรมเป็นสมมุติฐานเท่านั้น

ภารูป ๒ เกิดจากกรรมเป็นสมมุติฐานเท่านั้น

หทยรูป ๑ เกิดจากกรรมเป็นสมมุติฐานเท่านั้น

ชีวิตินทรียรูป ๑ เกิดจากกรรมเป็นสมมุติฐานเท่านั้น

วิการรูป ๓ เกิดจากสมมุติฐาน ๓ คือ
 บางกลาปเกิดจากจิตเป็นสมมุติฐาน

บางกลาปเกิดจากอุตุเป็นสมุฏฐาน

บางกลาปเกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐาน

วิญญูติรูป ๒

เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานเท่านั้น

สัททรูป ๑

เกิดจากสมุฏฐาน ๒ คือ

บางกลาปเกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน

บางกลาปเกิดจากอุตุเป็นสมุฏฐาน

ปริจเจทรูป ๑

เกิดจากสมุฏฐาน ๔ คือ

เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน เมื่อคั่น

ระหว่าง กลาปที่เกิดจากกรรมเป็น

สมุฏฐาน

เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน เมื่อคั่นระหว่าง

กลาปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน

เกิดจากอุตุเป็นสมุฏฐาน เมื่อคั่นระหว่าง

กลาปที่เกิดจากอุตุเป็นสมุฏฐาน

เกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐาน เมื่อคั่น

ระหว่าง กลาปที่เกิดจากอาหารเป็น

สมุฏฐาน

ลักษณะรูป ๔

ไม่เกิดจากสมุฏฐานใดเลย เพราะเป็น

เพียงลักษณะอาการของสภาวะรูป ๑๘

รูป

รูป ๒๘ รูป จำแนกได้หลายนัย ดังนี้ คือ

- สภาวะรูป ๑๘ คือรูปที่มีลักษณะเฉพาะของตน ได้แก่
อวินิพโยकरูป ๘ ปสาทรูป ๕ ภาวะรูป
๒ หทยรูป ๑ ชีวิตินทรียรูป ๑
สัททรูป ๑ รวม ๑๘ รูป
- อสภาวะรูป ๑๐ คือรูปที่ไม่มีลักษณะเฉพาะอีกต่างหาก
ได้แก่ วิการรูป ๓ วิญญัตติรูป ๒
ปริจเฉทรูป ๑ ลักษณะรูป ๔
- อชฌัตติกรูป ๕ คือ รูปภายใน ได้แก่ ปสาทรูป ๕
- พาหिरูป ๒๓ คือ รูปภายนอก ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๓
รูป
- วัตถुरูป ๖ คือ รูปซึ่งเป็นที่เกิดของจิต ได้แก่
ปสาทรูป ๕ หทยรูป ๑
- อวัตถुरูป ๒๒ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๒
- ทวารรูป ๗ คือ รูปที่เป็นทางรับอารมณ์ ได้แก่
ปสาทรูป ๕ และรูปที่เป็นทางของ
กายกรรมและวจีกรรม คือ กายวิญญัตติ
รูป ๑ วจีวิญญัตติรูป ๑
- อทวารรูป ๒๑ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๑ รูป

- อินทริยรูป ๘** คือ รูปที่เป็นใหญ่ในกิจการงานเฉพาะ
ของตน ๘ รูป ได้แก่ ปสาทรูป ๕
ภาวรูป ๒ ชีวิตินทริยรูป ๑
- อนินทริยรูป ๒๐** ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๐ รูป
- โอฬาริกรูป ๑๒** คือ รูปหยาบ ๑๒ รูป ได้แก่
วิสยรูป ๗ (รูปที่เป็นอารมณ์ทางตา
หู จมูก ลิ้น กาย) ปสาทรูป ๕
- สุขมรูป ๑๖** คือ รูปละเอียด ได้แก่ รูปที่เหลือ ๑๖
รูป
- สันติเกรูป ๑๒** คือ รูปไกล (ต่อการพิจารณารู้ได้)
ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗
- ทุเรรูป ๑๖** คือ รูปไกล (ยากต่อการพิจารณาแทง
ตลอด) ได้แก่ รูปที่เหลือ ๑๖ รูป
- สัปปนิมรูป ๑๒** คือ รูปที่กระทบได้ ได้แก่ ปสาทรูป ๕
วิสยรูป ๗
- อัปนิมรูป ๑๖** คือ รูปที่กระทบไม่ได้ ได้แก่ รูปที่เหลือ
๑๖ รูป
- โคจรคคาหิกรูป ๕** คือ รูปที่กระทบอารมณ์ได้ ได้แก่
ปสาทรูป ๕

อโคจรคคาหิกรูป ๒๓ คือ รูปที่กระทบอารมณ์ไม่ได้ ได้แก่
รูปที่เหลือ ๒๓ รูป

อวินิพโกครูป ๘ คือ รูปที่แยกกันไม่ได้ ๘ รูป

วินิพโกครูป ๒๐ คือ รูปที่แยกกันได้ ได้แก่ รูป ๒๐
รูป

คำถามทบทวนภาคผนวก

๑. จิตที่ไม่เกิดร่วมกับอโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ เป็น
อกุศลจิตใหม่
๒. อโลภณจิตและอกุศลจิตต่างกันอย่างไร
๓. อโลภณจิตมีกี่ดวง อะไรบ้าง
๔. จิตอะไรทำวัฏฐัพพนกิจ
๕. ปัญจทวาราวชชนจิตเป็นชาติอะไร
๖. เมื่อเสียงกระทบหู จิตอะไรรู้เสียงเป็นครั้งแรก
๗. จิตอะไรเกิดก่อนหสิตุปปาทจิต
๘. มโนทวาราวชชนจิตเป็นมโนทวารอะไร

๙. มโนทวารารวัชชนจิตมีก่อกิจ เกิดได้ก็ทวาร รู้อารมณ์อะไรได้บ้าง
๑๐. เหตุอะไรเป็นปรมาตถ์
๑๑. เหตุเป็นชั้นอะไร
๑๒. นิพพานเป็นเหตุหรืออนเหตุ อเหตุกะหรือสเหตุกะ
๑๓. นเหตุที่ไม่ใช่สังขารชั้นใดได้แก่อะไรบ้าง
๑๔. สังขารชั้นที่เป็นนเหตุมีกี่ดวง
๑๕. ปรมาตถธรรมที่เป็นนเหตุนั้นเป็นชั้นอะไรบ้าง
๑๖. โลกุตตรจิตเป็นอสังขตธรรมใช่ไหม
๑๗. ชั้นอะไรเป็นกุศล
๑๘. ชั้นอะไรเป็นอัปยาคตธรรม
๑๙. ชั้นที่ไม่ใช่อัปยาคตธรรมมีไหม
๒๐. อัปยาคตธรรมที่ไม่ใช่ชั้นมีไหม
๒๑. กุศลธรรมที่ไม่ใช่ชั้นมีไหม
๒๒. อกุศลจิตในรูปพรหมภูมิเป็นชาติอะไร
๒๓. เวทนาเจตสิกเป็นภูมิอะไร

๒๔. นิพพานมีเวทนาไหม เพราะอะไร

๒๕. เจตสิกอะไรไม่มีเวทนาเกิดร่วมด้วย

๒๖. จิตภูมิไหนมี ๑ ชาติ

๒๗. จิตภูมิไหนมี ๒ ชาติ

๒๘. จิตภูมิไหนมี ๓ ชาติ

๒๙. จิตตชรูปที่เกิดจากโมหมูลจิตเป็นสมุฏฐาน เกิดเพราะเหตุ
ปัจจัยหรือเปล่า

๓๐. โมหเจตสิกที่เกิดร่วมกับโมหมูลจิต เกิดร่วมกับเหตุหรือเปล่า

สมถภาวนา

สมถภาวนา

สมถภาวนาไม่ใช่การทำสมาธิ สมาธิเป็นสภาพธรรมที่ตั้งมั่นในอารมณ์ ซึ่งได้แก่ เอกัคคตาเจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวง เมื่อจิตฝึกฝนมีอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งนานๆ ลักษณะของเอกัคคตาเจตสิกก็ปรากฏเป็นสมาธิ คือ ตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ที่อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งเพียงอารมณ์เดียว เอกัคคตาเจตสิกที่เกิดกับอกุศลจิตเป็น **มิจจาสมาธิ** เอกัคคตาเจตสิกที่เกิดกับกุศลจิตเป็น **สัมมาสมาธิ**

การทำสมาธิให้จิตจดจ่อที่อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งนานๆ นั้น **เมื่อไม่ประกอบด้วยปัญญาก็เป็นมิจจาสมาธิ** เพราะขณะนั้นเป็นความพอใจที่จะให้จิตตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ที่อารมณ์เดียว เมื่อปราศจากปัญญาก็ไม่สามารถรู้ความต่างกันของโลภมูลจิตและกุศลจิต เพราะโลภมูลจิตและกามาวจรกุศลจิตมีเวทนาประเภทเดียวกันเกิดร่วมด้วย คือ

โลภมูลจิต ๘ ดวง มีอุเบกขาเวทนาเกิดร่วมด้วย ๔ ดวง
มีโสมนัสเวทนาเกิดร่วมด้วย ๔ ดวง

กามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง มีอุเบกขาเวทนาเกิดร่วมด้วย ๔
ดวง มีโสมนัสเวทนาเกิดร่วมด้วย ๔ ดวง

ฉะนั้น ขณะใดที่อุเบกขาเวทนาเกิดขึ้นหรือโสมนัสเวทนาเกิดขึ้น จึงยากที่จะรู้ว่าจิตที่ไม่สุขไม่ทุกข์ ไม่เดือดร้อนหรือขณะที่โสมนัสยินดีเป็นสุขนั้น เป็นโลภมูลจิตหรือเป็นมหากุศลจิต

ความต่างกันของโลภมูลจิต ๘ ดวง และมหากุศลจิต ๘ ดวง คือ โลภมูลจิตมีอกุศลเจตสิกเกิดร่วมด้วย มหากุศลจิตมีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย อกุศลเจตสิกที่แสดงความต่างกันของโลภมูลจิตและมหากุศลจิต คือ มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด และโสภณเจตสิกที่แสดงความต่างกันของกุศลจิต และโลภมูลจิต คือ สัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นปัญญาเจตสิก ฉะนั้น ความต่างกันของโลภมูลจิต ๘ ดวง และมหากุศล ๘ ดวง คือ

โลภมูลจิต ๘ ดวง เกิดร่วมกับทิฏฐิเจตสิก ๔ ดวง ไม่เกิดร่วมกับทิฏฐิเจตสิก ๔ ดวง

มหากุศลจิต ๘ ดวง เกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก ๔ ดวง ไม่เกิดร่วมกับปัญญาเจตสิก ๔ ดวง

ฉะนั้น ผู้ที่จะเจริญสมถภาวนาจึงต้องรู้ความต่างกันของโลภมูลจิต และกุศลจิต มิฉะนั้นก็จะทำสมาธิด้วยโลภมูลจิตเป็นมิจฉาสมาธิเมื่อไม่ประกอบด้วยปัญญา

ส่วนใหญ่ผู้ที่ทำสมาธิไม่ต้องการให้จิตวุ่นวายเดือดร้อนกังวลไปกับเรื่องราวต่างๆ พอใจที่จะให้จิตตั้งมั่นอยู่ที่อารมณ์ใดอารมณ์

หนึ่ง โดยไม่รู้ว่าขณะที่กำลังต้องการให้จิตจดจ่อที่อารมณ์ที่ต้องการนั้น ไม่ใช่มหากุศลญาณสัมปยุตต์

การเจริญสมถภาวนาเป็นการเจริญมหากุศลญาณสัมปยุตต์ **ผู้ที่**จะเจริญสมถภาวนา**ต้องเป็นผู้มีปัญญา เห็นโทษของอกุศลทั้งโลภะและโทสะ** ไม่ใช่เห็นแต่โทษของโทสมูลจิตซึ่งเป็นความกังวลใจ เตื่อร้อนใจต่างๆ เท่านั้น ผู้ที่ไม่รู้จักกิเลสและไม่เห็นโทษของโลภะ ย่อมไม่เจริญสมถภาวนา ฉะนั้น ผู้ที่เจริญสมถภาวนาจึงเป็นผู้ตรง มีปัญญาเห็นโทษของโลภะและมีสติสัมปชัญญะ รู้ขณะที่ต่างกันของโลภมูลจิตและมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต จึงจะเจริญมหากุศลญาณสัมปยุตต์เพิ่มขึ้นๆ จนอกุศลจิตไม่เกิดแทรกคั่นได้ จนกว่าจะเป็นอนุปจารสมาธิ แล้วบรรลุปหานาสมาธิ คือ ปฐมฌานกุศลจิต ประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

การเจริญสมถภาวนาที่จะให้มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตเจริญขึ้นๆ จนเป็นบาทให้เกิดปฐมฌานกุศลจิตซึ่งเป็นรูปาวจรกุศลนั้น เป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก เพราะจะต้องไม่เป็นอกัปปบุคคล คือผู้ที่แม้เจริญสมถะหรือวิปัสสนา ก็ไม่อาจบรรลุฌานจิตหรือโลกุตตรจิตได้ ผู้ที่เป็นกัปปบุคคล คือผู้ที่เมื่อเจริญสมถภาวนาหรือวิปัสสนาภาวนาก็อาจจะบรรลุฌานจิตหรือโลกุตตรจิตได้นั้น ต้องเป็นผู้ที่

๑. *ไม่มีวิบากเป็นเครื่องกัน คือ ปฏิสนธิจิตเป็นติเหตุกะ มีปัญญาเจตสิกเกิดร่วมด้วย

๒. ไม่มีกรรมเป็นเครื่องกัน คือ ไม่ได้กระทำอนันตริยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในอนันตริยกรรม ๕ ซึ่งเป็นเครื่องกันสวรรค์ มัคค์ ผล อนันตริยกรรม ๕ คือ ฆ่ามารดา ๑ ฆ่าบิดา ๑ ฆ่าพระอรหันต์ ๑ ทำร้ายพระผู้มีพระภาคให้ห้อพระโลหิต ๑ ทำสังฆเภท คือ ทำลายสงฆ์ให้แตกกันโดยไม่ทำสังฆกรรมร่วมกัน ๑

๓. ไม่มีกิเลสเป็นเครื่องกัน คือ ไม่มีนิยตมิจฉาทิฏฐิ ๓ ได้แก่ นัตถิกิฏฐิ อเหตุกิฏฐิ อภิริยิฏฐิ

แม้ว่าปฏิสนธิจิตเป็นติเหตุกะ ประกอบด้วยปัญญา แต่ถ้ายินดีเพลิดเพลินในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะโดยไม่เห็นโทษ ก็ย่อมไม่คิดจะบรรเทาความเพลิดเพลินในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ด้วยการรักษาศีลและเจริญภาวนา ฉะนั้นการอบรมสมถภาวนาให้ถึงอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิจึงไม่ง่ายเลย ไม่ใช่เพียงการจดจ้องที่อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งที่ต้องการก็จะเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตต์ที่จะทำให้บรรลุถึงอุปจารสมาธิได้ ถ้าเข้าใจผิดว่าโลภมูลจิตขณะนั้นเป็นมหากุศลก็จะทำให้คิดว่า นิमितต่างๆ ที่จิตปรุงแต่งให้เกิดขึ้นเห็นเป็นนรก

สวรรค์ สถานที่ เรื่องราวเหตุการณ์ต่างๆ นั้น เป็นอุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิ ซึ่งเป็นฌานจิตชั้นต่างๆ

ฉะนั้น สมถภาวนาจึงเป็นเรื่องละเอียดที่จะต้องศึกษาให้เข้าใจถูกต้องจริงๆ

วันหนึ่งๆ ในขณะที่เราเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ไผ่ภูฏัพพะ และคิดนึก อกุศลจิตย่อมเกิดมากกว่ากุศลจิต กุศลจิตที่เกิดในวันหนึ่งๆ นั้นย่อมเป็นทานบ้าง ศีลบ้าง เพียงเล็กน้อย ในแต่ละวันแต่ละเดือน ผู้ที่เห็นโทษของอกุศลจึงอบรมจิตให้เป็นกุศลเพิ่มขึ้นด้วย ในขณะที่ไม่ใช่ทานและศีล การอบรมจิตให้สงบจากอกุศลทั้งหลายในวันหนึ่งๆ นั้นเป็นกุศลขั้นสมถภาวนาในชีวิตประจำวัน แม้ว่าไม่สามารถจะถึงขั้นอุปจารสมาธิและอัปนาสมาธิ ก็เป็นสิ่งที่ควรเจริญ แต่การจะระงับจิตให้สงบจากอกุศลนั้น ต้องเป็นปัญญาที่รู้ว่าจิตจะสงบในขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ไผ่ภูฏัพพะ และคิดนึกได้อย่างไร มิฉะนั้น กุศลจิตก็เกิดไม่ได้

จิตที่สงบจากอกุศลเป็นสมถภาวนานั้น ต้องเป็นกุศลจิตใน อารมณ ๔๐ อารมณ คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตววัฏฐาน ๑ พรหมวิหาร ๔ อรูปฌาน ๔

กสิณ ๑๐

ชื่อว่า กสิณ เพราะอรรถว่าทำอารมณ์ทั้งสิ้น กสิณ ๑๐
ได้แก่

๑. ปถวิกสิณ	ระลึกถึงแต่ดินเท่านั้น
๒. อาโปกสิณ	ระลึกถึงแต่น้ำเท่านั้น
๓. เตโชกสิณ	ระลึกถึงแต่ไฟเท่านั้น
๔. วาโยกสิณ	ระลึกถึงแต่ลมเท่านั้น
๕. นีลกสิณ	ระลึกถึงแต่สีเขียวเท่านั้น
๖. ปิตกสิณ	ระลึกถึงแต่สีเหลืองเท่านั้น
๗. โลหิตกสิณ	ระลึกถึงแต่สีแดงเท่านั้น
๘. โอทาทกสิณ	ระลึกถึงแต่สีขาวเท่านั้น
๙. อาโลกกสิณ	ระลึกถึงแต่แสงสว่างเท่านั้น
๑๐. อากาสกสิณ	ระลึกถึงแต่อากาศเท่านั้น

จิตที่ระลึกถึงแต่ดินเป็นกุศล หรือเป็นอกุศล เมื่อปัญญาไม่
เกิดขณะที่คิดถึงดินก็เป็นอกุศลที่ต้องการคิดถึงดิน หรือต้องการ
จดจ้องที่ดิน

เมื่อปัญญาเกิด จิตที่ระลึกถึงดินก็เป็นกุศล เมื่อรู้ว่ามีรูปทุกอย่าง
ที่ปรากฏปราศจากธาตุดินไม่ได้ สิ่งที่เคยพอใจปรารถนาต้องการ

ทั้งหมดทั้งสิ้นนั้นล้วนเป็นแต่เพียงดินเท่านั้น เมื่อรู้ถึงแก่นแท้ของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในโลกที่เคยพอใจ ปรารถนาว่าเป็นแต่เพียงดิน ก็ทำให้ละคลายความพอใจในสิ่งทั้งหลายได้ในขณะที่ระลึกรู้ว่าเป็นเพียงดินเท่านั้น

การที่จิตจะเป็นกุศลระลึกถึงแต่ดินนั้นเป็นไปได้ยาก เพราะเมื่ออารมณ์กระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็คล้อยไปตามอารมณ์นั้นๆ ทันที ด้วยเหตุนี้การเจริญสมณภาพนาที่จะให้จิตสงบจากอกุศลมันคงขึ้น จึงต้องอาศัยสถานที่ที่เงียบสงัด ปราศจากเสียงผู้คนรบกวน และทำดินเป็นวงกลมเกลี้ยง (ปถวิ กสิณ) ปราศจากมลทินโทษที่จะทำให้จิตน้อมนึกไปพอใจในรูปร่างลักษณะต่างๆ ได้ (ความละเอียดมีในคัมภีร์วิสุทธิมรรค สมาธิ นิทเทศ ปถวิ กสิณ) ขณะที่ดูปถวิ กสิณนั้น เมื่อจิตระลึกถึงดิน ประกอบด้วยปัญญาเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตต์ จิตจึงจะสงบได้ และจะต้องดูปถวิ กสิณเพื่อเตือนให้ระลึกถึงดินเท่านั้นเรื่อยๆ ไป เพื่อไม่ให้จิตรู้อารมณ์อื่น

ยากแค่ไหนที่จะระลึกถึงแต่ดินด้วยจิตที่สงบจากอกุศลทั้งหลายอยู่เรื่อยๆ โดยดูปถวิ กสิณที่ไม่เล็กนักไม่ใหญ่นัก ไม่ห้านักไม่ไกล่นัก ไม่สูงนักไม่ต่านัก ฉะนั้น วิตกเจตสิกจึงเป็นองค์ฌานที่ขาดไม่ได้เลย วิตกเจตสิกที่เกิดกับมหากุศลญาณสัมปยุตต์จิตจะต้องจรดที่ปถวิ กสิณ ด้วยจิตที่สงบจากอกุศลทั้งหลาย ทั้งในขณะที่หลับตาและลืมตา จนกว่าอุคคหนิมิต คือ

นิมิตของปถวิกสิณจะปรากฏทางมโนทวารเหมือนกับในขณะทีลืมตา ซึ่งบางท่านแม้ปฏิสนธิจิตจะเป็นติเหตุกะ แต่อุคคหนิมิตก็ไม่ปรากฏเลย อุคคหนิมิตจะปรากฏเมื่อมหากุศลญาณสัมปยุตต์เพิ่มความสงบมั่นคงในปถวิกสิณแล้ว แต่ขณะที่อุคคหนิมิตปรากฏนั้นก็ยังไม่ถึงอุปจารสมาธิ

การประคับประคองให้มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตั้งมั่นในอุคคหนิมิตต่อไปและมั่นคงขึ้นนั้นไม่ง่ายเลย ตามข้อความในวิสุทธิมัคค์ ปถวิกสิณ นิทเทส เมื่อนิรณททั้งหลาย (อกุศลธรรมที่กลุ้มรุมครอบงำจิต) ระงับลงโดยลำดับแล้ว จิตย่อมสงบมั่นคงเป็นอุปจารสมาธิ เมื่อปฏิภาคนิมิตปรากฏราวกะช้าแรก อุคคหนิมิตออกมา ปฏิภาคนิมิตเป็นนิมิตที่ผ่องใสกว่าอุคคหนิมิต ขณะที่ปฏิภาคนิมิตปรากฏนั้น มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตสงบมั่นคงถึงขั้นอุปจารสมาธิ คือ สมาธิที่ใกล้เคียงการสงบแนบแน่นในอารมณ์ขั้นอัปปนาสมาธิ ซึ่งเป็นปฐมฌานจิต

การประคับประคองให้มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตที่สงบถึงขั้นอุปจารสมาธิสงบได้ต่อไปอีกเรื่อยๆ และเพิ่มความสงบมั่นคงขึ้นจนถึงขั้นที่อัปปนาสมาธิ ซึ่งเป็นจิตขั้นรูปราวจรเป็นปฐมฌานจิตเกิดขึ้นได้นั้น ต้องรักษาอุปจารสมาธิที่ได้แล้ว ดุจนางแก้วรักษาครุฑซึ่งเป็นที่อุปติแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ และต้องเว้นเหตุอันไม่เป็นสัปปายะ (ธรรมที่สะดวกสบายเกื้อกูลแก่การเจริญภาวนา) ๗ อย่างเหล่านี้ คือ

๑. เว้นอาวาส คือ ที่อยู่ซึ่งเมื่ออยู่แล้วนิมิตที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิด ที่เกิดแล้วก็หายไป

๒. เว้นโคจร คือ ทางไปที่ห่างจากอาวาสหรือที่ใกล้อาวาสมาก ที่หาภิกษาไม่ได้ง่ายและไม่สมบูรณ์

๓. เว้นถ้อยคำที่ไม่สบายที่นับเนื่องในดิรัจฉานกถา คือ กถาที่ไม่เกื้อกูลแก้ปัญหา ซึ่งทำให้นิมิตที่เกิดขึ้นแล้วหายไป

๔. เว้นบุคคลที่มากด้วยกิเลส ที่ชวนชวายในกิเลส เพราะทำให้เกิดกิเลสเศร้าหมอง

๕-๖. เว้นโภชนะและอากาศที่ไม่ถูกกับร่างกาย อันจะทำให้ป่วยไข้

๗. เว้นอิริยาบถที่ไม่ทำให้จิตตั้งมั่น

เมื่อเว้นสิ่งที่ควรเว้นและเสพสิ่งที่ควรเสพแล้ว อปปนาสมาธิก็ยังไม่เกิด ก็จะต้องบำเพ็ญอัปนาโกศลให้เต็มที่ คือ ต้องประกอบด้วยอัปนาโกศล ความรู้ความฉลาดในธรรมที่เกื้อกูลให้ฉานจิตเกิดขึ้นได้ ๑๐ ประการ คือ^๑

๑. โดยการทำวัตรให้เป็นของสะอาด คือ ทั้งร่างกายและเครื่องนุ่งห่มและที่อยู่อาศัยให้สะอาด มิฉะนั้นแล้วจิตใจก็ไม่แจ่มใส

๑ วิสุทธิมรรค ปถวิกสิณนิทเทศ

๒. โดยการยังความเสมอกันของอินทรีย์ ๕ คือ สัทธาและ
ปัญญา วิริยะและสมาธิให้เสมอกันด้วยสติ

๓. โดยฉลาดต่อนิมิต

๔. ย่อมประกอบจิตโดยสมัยที่ควรประกอบ

๕. ย่อมข่มจิตในสมัยที่ควรข่ม

๖. ย่อมยังจิตให้ร่าเริงในสมัยที่ควรร่าเริง

๗. ย่อมเพ่งเฉยจิตในสมัยที่ควรเพ่งเฉย

๘. โดยการเว้นบุคคลผู้ไม่ตั้งมั่น

๙. โดยเสพบุคคลผู้ตั้งมั่น

๑๐. โดยความเป็นผู้มีอัธยาศัยน้อมไปในคุณนั้นๆ

ถ้าไม่เป็นผู้ฉลาดในอัปปนาโกศล ๑๐ นี้ มหากุศลญาณ
สัมปยุตตจิตก็ไม่อาจเพิ่มความสงบมั่นคงขึ้นอีกจนเป็นบาทให้
อัปปนาสมาธิ คือ รูปาวจรปฐมฌานจิตเกิดได้

ขณะที่รูปาวจรปฐมฌานจิตซึ่งเป็นจิตอีกระดับขั้นหนึ่ง คือ
เป็นจิตอีกภูมิหนึ่งจะเกิดขึ้น พ้นจากสภาพจิตที่เป็นกามาวจรนั้น
วิถีจิตจะเกิดสืบทอดกันตามลำดับทางมโนทวารเป็นฌานวิถี
ดังนี้

ภวังคจิต	เป็น	มหาวิบากญาณสัมปยุตต์
ภวังคจลนะ	เป็น	มหาวิบากญาณสัมปยุตต์
ภวังคุปัจเจตะ	เป็น	มหาวิบากญาณสัมปยุตต์
มโนทวาราวชชนะ	เป็น	อเหตุกกิริยา
บริกัมม	เป็น	มหากุศลญาณสัมปยุตต์
อุปจาระ	เป็น	มหากุศลญาณสัมปยุตต์ (ประเภทเดียวกับบริกัมม)
อนุโลม	เป็น	มหากุศลญาณสัมปยุตต์ (ประเภทเดียวกับบริกัมม)
โคตรภู	เป็น	มหากุศลญาณสัมปยุตต์ (ประเภทเดียวกับบริกัมม)
ปฐมฌานกุศลจิต	เป็น	รูปาวจรกุศลจิต
ภวังคจิต	เป็น	มหาวิบากญาณสัมปยุตต์

รูปาวจรปฐมฌานกุศลจิตที่เกิดขึ้นครั้งแรกนั้นเกิดเพียง ๑ ขณะเท่านั้น ต่อเมื่อภายหลังชำนาญขึ้นแล้ว ฌานจิตจึงจะเกิดดับสืบท่อเพิ่มขึ้นๆ ได้ โดยไม่มีภวังคจิตเกิดแทรกคั่นเลยตามกำหนดเวลาที่ตั้งใจไว้ได้ ฌานวิถิจิตที่เกิดดับสืบท่อกันโดยไม่มีภวังคจิตเกิดแทรกคั่นเลยนั้นเป็น**ฌานสมาบัติ** คือ เป็นการ

บรรลู่ถึงสภาพจิตที่สงบแนบแน่นในอารมณ์ของฌานได้ตามกำหนดเวลาที่ตั้งใจไว้

ก่อนที่ฌานวิถิจิตจะเกิดขึ้น ต้องมีมหากุศลญาณสัมปยุตตจิตเกิดก่อนทุกครั้ง

มหากุศลชวณะขณะที่ ๑ เป็นบริกัมม คือ เป็นบริกัมมของอัปปนาสมาธิ เพราะปรุงแต่งอัปนา คือ ถ้ามหากุศลซึ่งเป็นบริกัมมไม่เกิด จิตขณะต่อไปและอัปปนาสมาธิ คือ ฌานจิตก็เกิดไม่ได้

มหากุศลชวณะขณะที่ ๒ เป็นอุปจาร เพราะเข้าไปใกล้อัปปนาสมาธิ

มหากุศลชวณะขณะที่ ๓ เป็นอนุโลม เพราะอนุกุลแก่อัปปนาสมาธิ

มหากุศลชวณะขณะที่ ๔ เป็นโคตรภู เพราะข้ามพ้นกามาวจรภูมิเพื่อขึ้นสู่รูปาวจรภูมิ

เมื่อมหากุศลชวณะที่ ๔ ดับแล้ว ชวณวิถิจิตขณะต่อไปจึงเป็นรูปาวจรปฐมฌานกุศลจิต

รูปาวจรฌานกุศลจิตประกอบด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา แม้ว่ามีโสภณเจตสิกเกิดร่วมด้วย แต่องค์ประกอบ

ที่ทำให้รูปาวจรปฐมฌานจิตเกิดนั้น ได้แก่ เจตสิก ๕ ดวงนี้ ซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อนิเวรณธรรม คือ อกุศลธรรมที่กลุ่มรุ่มขัดขวางจิตไม่ให้ดำเนินไปในทางสงบ นิเวรณธรรม ๕ คือ

กามฉันทนิเวรณ์ ได้แก่ ความยินดีพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

พยาบาทนิเวรณ์ ได้แก่ ความขุ่นเคืองใจ

ถีนมิตถนิเวรณ์ ได้แก่ ความท้อถอย หดหู่ และ ความซบเซาว่างเหงา

อุทธัจจกุกกุกนินิเวรณ์ ได้แก่ ความฟุ้งซ่าน และความรำคาญใจ

วิจิกิจฉานิเวรณ์ ได้แก่ ความสงสัยไม่แน่ใจใน
สภาพธรรม และในเหตุและ
ผลของสภาพธรรม

องค์ฌาน ๕ เป็นปฏิปักษ์ต่อนิเวรณธรรม ๕ โดยวิตกเจตสิกจรตที่อารมณ์ซึ่งทำให้จิตสงบได้ และพิจารณาเจตสิกตามประกอบอารมณ์ที่วิตกเจตสิกจรดลง ทำให้จิตไม่ฟุ้งซ่านไปสู่อารมณ์อื่น ปีติเจตสิกเป็นสภาพที่เอิบอ้อม สุขเวทนาเพิ่มพูนยิ่งขึ้นตามความเอิบอ้อม และเอกัคคตาที่องค์ฌาน ๔ อุปการะอุดหนุนแล้ว ตั้งมั่นคงในอารมณ์โดยอาการของปฐมฌานที่ประกอบด้วยองค์ ๕

องค์ฌาน ๕ เป็นปฏิปักษ์ต่อนิรณธรรม ๕ ดังนี้^๑

๑. วิตกเจตสิก เป็นปฏิปักษ์ต่อถีนมิตถนิรณธรรม เพราะเมื่อวิตกเจตสิกตรึงถึงแต่อารมณ์ของสมถภาวนามากขึ้นเรื่อยๆ ความท้อถอย หดหู่ และความง่วงเหงากีย่อมเกิดไม่ได้

๒. วิจารณ์เจตสิกเป็นปฏิปักษ์ต่อวิจิกิจจนาภิรณธรรม เมื่อวิจารณ์เจตสิกประคองอารมณ์ตามวิตกเจตสิกที่จรดลงในอารมณ์ของสมถภาวนาไปเรื่อยๆ ความสงสัยความไม่แน่ใจในสภาพธรรม และในเหตุผลของสภาพธรรมก็เกิดไม่ได้

๓. ปิติเจตสิกเป็นปฏิปักษ์ต่อพยาบาทนิรณธรรม เมื่อความสงบในอารมณ์ของสมถภาวนาเพิ่มขึ้น ปิติกิเอบอึดในความสงบนั้นยิ่งขึ้น ทำให้ความพยาบาทขุ่นเคืองใจเกิดไม่ได้ในระหว่างนั้น

๔. สุข (โสมนัสเวทนา) เป็นปฏิปักษ์ต่ออุทธัจจกุกกุกจนิรณธรรม เมื่อกำลังเป็นสุขในอารมณ์ของสมถภาวนาอยู่ ความเดือดร้อนใจ กังวลใจ และความฟุ้งซ่านในอารมณ์อื่นก็เกิดไม่ได้ เพราะกำลังเป็นสุขในสมถอารมณ์ในขณะนั้น

๕. เอกัคคตาเจตสิก เป็นปฏิปักษ์ต่อกามฉันทนิรณธรรม เพราะเมื่อสมาธิตั้งมั่นในอารมณ์ของสมถภาวนาแล้ว ก็ไม่ยินดีในกามอารมณ์ใดๆ

๑ อภิธัมมัตถวินิชาลินี ปริจเจทที ๒ วิเคราะห์องค์ฌาน

รูปาวจรปฐมฌานกุศลจิตเป็นอัปปนาสมาธิที่แนบแน่นใน
อารมณ์ด้วยองค์ฌาน ๕ ฉะนั้น ถึงแม้ว่ารูปาวจรฌานกุศลจะ
เกิดขึ้นครั้งแรกเพียงขณะเดียว เมื่อภวังคจิตเกิดขึ้นหลายขณะ
ดับไปแล้ว มโนทวารวิถีจิตก็เกิดสืบต่อโดยมโนทวารวิชชณจิต
เกิดขึ้นรำพึงถึงองค์ของฌาน ๑ ขณะ แล้วดับไป แล้วมหา
กุศลญาณสัมปยุตตจิตก็พิจารณาองค์ฌานนั้น ๗ ขณะ แล้ว
ภวังคจิตก็เกิดขึ้น มโนทวารวิถีจิตเกิดขึ้น พิจารณาองค์ของฌาน
ทีละองค์ทีละวาระ ขณะที่มโนทวารวิถีจิตเกิดขึ้น พิจารณาองค์
ฌานแต่ละองค์แต่ละวาระนั้น เป็นปัจจุเวกษณวิधि ซึ่งต้องเกิด
ต่อจากฌานวิธิตุกครั้ง

ปัญญาของผู้บรรลुरुูปาวจรฌานกุศลจิต จึงรู้ความต่างกันของ
องค์ฌานทั้ง ๕ คือ รู้ความต่างกันของวิตกเจตสิกและวิจารณ์เจตสิก
รู้ความต่างกันของปีติเจตสิกและสุข (โสมนัสเวทนาเจตสิก) และ
รู้ลักษณะของเอกัคคตาเจตสิกที่เป็นอัปปนาสมาธิ

ผู้เจริญสมถภาวนาต้องมีสติสัมปชัญญะอย่างปกติ และรู้
ลักษณะของจิตที่เป็นกุศลและอกุศลที่เกิดสลับกันและแทรกคั่น
อย่างรวดเร็วได้ถูกต้อง มิฉะนั้นก็จะเข้าใจผิดว่าโลภมูลจิตที่เกิด
ร่วมกับโสมนัสเวทนาเป็นความสงบและเป็นกุศล

ผู้เจริญสมถภาวนาไม่มีอาการผิดปกติใดๆ เลย เพราะการ
เจริญสมถภาวนาเป็นการเจริญกุศลทางใจ ซึ่งเมื่อจิตสงบแล้วก็

ปรากฏแต่นิมิตของอารมณ์ที่ทำให้จิตอ่อนเป็นกุศลมันคงยิ่งขึ้น เช่น ผู้ที่เจริญอาโปกสิณก็มีนิมิตของอาโปกสิณเป็นอารมณ์ จะไม่เห็นนรกสวรรค์ เหตุการณ์เรื่องราว ต่างๆ เลย

ขณะที่ทำสมาธิแล้วเห็นภาพต่างๆ ขณะนั้นไม่ใช่สมถภาวนา

การเจริญสมถภาวนาต้องเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ซึ่งสงบเพราะระลึกอารมณ์ของสมถภาวนาอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งใน ๔๐ อารมณ์ แม้โลภมูลจิตหรือมหากุศลญาณวิปยุตตจิตจะมีอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดใน ๔๐ อารมณ์ ก็ไม่ใช่สมถภาวนา เช่น เด็กหรือผู้ใหญ่ที่ท่องพุทโธโดยไม่ได้ระลึกถึงพระพุทธรูปประการต่างๆ ก็ไม่ใช่มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ผู้ที่เห็นซากศพแล้วตกใจกลัวก็เป็นโทสมูลจิต ไม่ใช่มหากุศลญาณสัมปยุตต์ ผู้ที่พยายามจดจ้องที่ลมหายใจโดยไม่รู้ว่าเพราะอะไรจิตจึงจะสงบได้ ก็ไม่ใช่มหากุศลญาณสัมปยุตต์ กสิณอื่นๆ และอารมณ์อื่นๆ ของสมถภาวนานั้น มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตต้องพิจารณาโดยถูกต้อง จิตจึงสงบได้ โดยนัยเดียวกับการเจริญปถวิกสิณ

เมื่อผู้บรรลุปฐมฌานกุศลเห็นโทษของวิตกเจตสิก ซึ่งเป็นเจตสิกที่จรดในอารมณ์ว่า ปกติย่อมจรดในอารมณ์ที่เป็นกามอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ จึงยังไกล่ชิดต่อกุศลธรรมทั้งหลาย ถ้าสามารถให้ฌานจิตนั้นปราศจากวิตกเจตสิก ให้มีแต่วิจารณ์เจตสิก ปิติ สุข เอกัคคตา ก็ย่อมสงบ

ประณีตกว่า จึงเพียรระลึกรถึงอารมณ์ของปฐมฌานกุศลที่บรรลุลแล้ว และพยายามประคองให้จิตสงบมั่นคงที่อารมณ์ของปฐมฌานโดยไม่ให้วิตกเจตสิก ต้องจรดในอารมณ์นั้นเลย ซึ่งจะสำเร็จได้เมื่อถึงพร้อมด้วย วสี ๕ คือ ความชำนาญแคล่วคล่องในฌาน ๕ ประการก่อน วสี ๕ คือ^๑

๑. อาวัชชนวสี ความชำนาญในการนึกถึงปฐมฌานได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารภณา

๒. สมาปัชชนวสี ความชำนาญในการเข้าฌาน คือ ให้ฌานจิตเกิดได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารภณา

๓. อธิษฐานวสี ความชำนาญในการให้ฌานจิตเกิดดับสืบต่อนานมากน้อย ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารภณา

๔. วุฏฐานวสี ความชำนาญในการออกจากฌานได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารภณา

๕. ปัจจเวกชนวสี ความชำนาญในการนึกถึงองค์ฌานแต่ละองค์ได้ ณ สถานที่และขณะตามที่ปรารภณา

การที่จะบรรลุฌานจิตขั้นสูงขึ้นไปได้นั้น ต้องเห็นโทษขององค์ฌานขั้นต้นๆ แล้วละองค์ฌานได้ตามลำดับ คือ

๑ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามัคค์ มหาวรรค ญาณกถา ข้อ ๒๒๕

ทุตติยฌาน ละวิตก จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๔ คือ
วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตา

ตติยฌาน ละวิจาร์ จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๓ คือ
ปิติ สุข เอกัคคตา

จตุตถฌาน ละปิติ จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ สุข
เอกัคคตา

ปัญจฌาน ละสุข จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ
อุเบกขา เอกัคคตา

การละองค์ฌานไปที่ละองค์นั้นเป็นฌานโดยปัญจกนัย คือ โดย
นัยของฌาน ๕

สำหรับผู้ที่มีปัญญาสามารถละวิตกและวิจาร์ได้พร้อมกันนั้น
เป็นฌานโดยจตุกกนัย คือ โดยนัยของฌาน ๔ ดังนี้

ทุตติยฌาน ละวิตก วิจาร์ จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๓
คือ ปิติ สุข เอกัคคตา

ตติยฌาน ละปิติ จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ สุข
เอกัคคตา

จตุตถฌาน ละสุข จึงประกอบด้วยองค์ฌาน ๒ คือ
อุเบกขา เอกัคคตา

ทุตติยฌานโดยจตุกกนัย ก็คือ ตติยฌานโดยปัญจกนัย

ตติยฌานโดยจตุกกนัย ก็คือ จตุตถฌานโดยปัญจกนัย

จตุตถฌานโดยจตุกกนัย ก็คือ ปัญจฌานโดยปัญจกนัย

ถ้าขาดวิสัยแล้ว การละองค์ฌานขั้นต้นๆ เพื่อบรรลุฌานขั้นสูง
ขึ้นเรื่อยๆ ก็เป็นไปได้เลย

เมื่อฌานวิถิจิตดับแล้ว ปัจจเวกชนวิถิต้องเกิดต่อทุกครั้ง

การระงับกิเลสด้วยการเจริญสมถภาวนา ไม่ใช่การดับกิเลส
เป็นสมุจเฉท ฉะนั้น ฌานจิตจึงเสื่อม คือเกิดซ้ำ ไม่ชำนานญ
คล่องแคล่วเหมือนเดิม หรืออาจจะไม่เกิดอีกเลยก็ได้ ฉะนั้น
ที่ฌานจิตจะเกิดได้คล่องแคล่วจึงต้องมีวิสัยทุกๆ ฌานอยู่เสมอ
(ความละเอียดมีในวิสุทธิมรรค)

อารมณ์ของสมถภาวนา ๔๐ อารมณ์นั้น บางอารมณ์จิตก็
สงบได้ไม่ถึงอุปจารสมาธิ บางอารมณ์จิตก็สงบได้ถึงอุปจารสมาธิ
บางอารมณ์จิตก็สงบได้ถึงปฐมฌานเท่านั้น บางอารมณ์ก็สงบได้
ถึงจตุตถฌานโดยปัญจกนัย บางอารมณ์ก็สงบได้ถึงปัญจฌาน
และบางอารมณ์ก็เป็นอารมณ์เฉพาะปัญจฌานเท่านั้น ดังนี้คือ
อนุสสติ ๖ ได้แก่ พุทธานุสสติ ๑ ธรรมานุสสติ ๑ สังฆานุสสติ ๑
จาคานุสสติ ๑ สีลานุสสติ ๑ เทวตานุสสติ ๑ ผู้ที่ไม่ใช่พระ
อริยบุคคลระลึกถึงอนุสสติ ๖ นี้ จิตสงบได้ไม่ถึงอุปจารสมาธิ
สำหรับพระอริยบุคคลนั้นอาจสงบได้ถึงอุปจารสมาธิเท่านั้น ไม่ถึง
อัปปนาสมาธิ

อนุสสติ ๒ คือ อุปमानุสสติ การระลึกถึงพระนิพพานและ
มรณานุสสติ การระลึกถึงความตายนั้น มรณานุสสติสงบได้
ถึงอุปจารสมาธิเท่านั้น แต่อุปमानุสสติสงบได้ถึงอุปจารสมาธิ
เฉพาะผู้ที่เป็ฯพระอริยบุคคลเท่านั้น

อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ คือ การระลึกถึงความปฏิกูลของ
อาหาร จิตสงบได้ถึงอุปจารสมาธิ

จตุธาตววัฏฐาน ๑ คือ การระลึกถึง ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม
ที่กาย จิตสงบได้ถึงอุปจารสมาธิ

อสุภ ๑๐ คือ การระลึกถึงสภาพของซากศพ ๑๐ อย่าง จิต
สงบได้ถึงปฐมฌาน

กายคตาสติ (อนุสสติ) ๑ คือ การระลึกถึงความไม่น่าใคร่
ของส่วนต่างๆ คือ อากาโร ๓๒ ของกายแต่ละส่วน เช่น ผม
ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น จิตสามารถสงบได้ถึงปฐมฌาน

อานาปานสติ (อนุสสติ) ๑ การระลึกถึงลมหายใจ จิตสงบ
ได้ถึงปัญจฌาน

กสิณ ๑๐ จิตสงบได้ถึงปัญจฌาน

พรหมวิหาร ๓ คือ เมตตา ๑ กรุณา ๑ มุทิตา ๑ จิตสงบ
ได้ถึงจตุตถฌานโดยปัญจกณีย (ตติยฌานโดยจตุกกณีย)

พรหมวิหาร ๑ คือ อุเบกขาพรหมวิหาร เมื่อจิตสงบจากพรหมวิหาร ๓ ถึงจุดตกฉานแล้ว จึงเจริญอุเบกขาพรหมวิหารต่อไปได้ ในบรรดาพรหมวิหาร ๔ อุเบกขาพรหมวิหารจึงเป็นอารมณ์ของเฉพาปัญญาจณฺเณ ฌานเดียวเท่านั้น

อรุพฌาน ๔ คือ ปัญฺจฌานที่ไม่มีรูปเป็นอารมณ์ ผู้ที่จะเจริญอรุพฌานได้นั้น ต้องบรรลुरुพปัญฺจฌานก่อน เมื่อเห็นโทษของรูปปัญฺจฌานว่าถึงแม้จะเป็นรูปฌานชั้นสูงสุด คือ ชั้นรูปปัญฺจฌานก็จริง แต่เมื่อยังมีรูปเป็นอารมณ์อยู่ ก็ยังใกล้ชิดหวั่นไหวต่อการที่จะน้อมไปสู่รูปที่เป็นกามอารมณ์ได้ง่าย ควรที่จะเพิก รูปที่เป็นอารมณ์ แล้วน้อมจิตไปสู่อารมณ์ที่ไม่ใช่รูป ซึ่งสงบประณีตกว่ารูป เมื่อเพิก รูปและระลึกถึงความไม่มีที่สุดของอรุพเป็นอารมณ์ จนอุปฺปนาสมาธิเกิด ก็เป็นอรุพฌานกุศลโดยวิธีจิตเกิดดับสืบต่อกันทางมโนทวารเช่นเดียวกับฌานวิถิ และต้องประกอบด้วยวสี ๕ จึงจะบรรลุถึงอรุพฌานชั้นสูงขึ้นๆ ได้

อรุพฌานมี ๔ ชั้น เป็นปัญฺจฌานทั้ง ๔ ชั้น แต่ต่างกันที่อารมณ์ละเอียดขึ้นเป็นลำดับชั้น คือ

อรุพฌานที่ ๑ อากาสาณฺญายตนฌานจิต มีอากาศซึ่งไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์

อรุพฌานที่ ๒ วิญญาณฺญายตนฌานจิต มีอากาสาณฺญายตนจิตเป็นอารมณ์ เพราะพิจารณาเห็นว่าอากาศซึ่งไม่มีที่สุดเป็น

อารมณ์นั้นก็ยังไม่ใช่ละเอียดประณีตเท่ากับอากาสนัญจายตนจิต ซึ่งมีอากาศที่ไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์ ฉะนั้น จึงล่องอากาศที่ไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์ แล้วน้อมไปสู่อากาสนัญจายตนจิตเป็นอารมณ์ จนอุปปนาสมาธิเกิดขึ้นเป็นรูปฌานที่ ๒ คือ วิทยุญาณัญจายตนฌานจิต ซึ่งเป็นรูปฌานจิตที่มีวิทยุญาณ คือ อากาสนัญจายตนจิตเป็นอารมณ์

รูปฌานที่ ๓ อากิญจัญญายตนฌานจิต มีภาวะที่ไม่มีอะไรเป็นอารมณ์ เพราะเป็นภาวะที่ไม่มีอากาสนัญจายตนจิตเป็นอารมณ์แล้ว เมื่อพิจารณาเห็นว่าเมื่อยังมีอากาสนัญจายตนจิตเป็นอารมณ์อยู่ก็ยังไม่สงบ ไม่ใช่ละเอียดประณีตเท่ากับไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์ จึงล่องอากาสนัญจายตนจิต ซึ่งเป็นอารมณ์ แล้วน้อมไปสู่ภาวะที่ไม่มีอากาสนัญจายตนจิตเป็นอารมณ์ จนอุปปนาสมาธิเกิดขึ้นเป็นรูปฌานที่ ๓ คือ อากิญจัญญายตนฌานจิต มีภาวะที่ไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์ เพราะไม่มีอากาสนัญจายตนจิตเป็นอารมณ์

รูปฌานที่ ๔ เนวสัญญานาสัญญายตนฌานจิต มีอากิญจัญญายตนฌานจิตเป็นอารมณ์ เมื่อพิจารณาเห็นว่า อากิญจัญญายตนฌานจิตซึ่งมีภาวะที่ไม่มีอะไรเลยเป็นอารมณ์ นั้นเป็นสภาวะที่ละเอียดมาก จึงน้อมไปสู่สภาวะของอากิญจัญญายตนจิตที่ละเอียดนั้น จนอุปปนาสมาธิจิตเกิดขึ้นเป็นรูปฌานที่ ๔ คือ เนวสัญญานาสัญญายตนฌานจิต เป็นสภาพที่สัญญา

พร้อมทั้งสัมปยุตตธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกันนั้นละเอียด จนกล่าวไม่ได้ว่ามีหรือไม่มี เพราะไม่ได้กระทำกิจของสัมปยุตตธรรมทั้งหลายอย่างเต็มที่ จึงกล่าวไม่ได้ว่ามีหรือไม่มีสัมปยุตตธรรมนั้นๆ อนุมาณที่ ๔ จึงชื่อว่า เนวสัญญานาสัญญายตนะ คือ มีสัญญาไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

การเจริญสมถภาวนาจนจิตสงบจากอกุศลธรรมทั้งหลายถึงขั้นอนุมาณนั้นเป็นจิตที่มีกำลัง สามารถฝึกให้เป็นประโยชน์ตามความประสงค์ได้ เช่น ระลึกชาติได้ อธิฐานให้เกิดทิพจักขุเห็นสิ่งต่างๆ ที่อยู่ไกลหรือมีสิ่งกำบังได้ อธิฐานให้เกิดโสตทิพได้ยินเสียงต่างๆ ทั้งที่ใกล้ที่ไกลได้ กระทำอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ เช่น เดินบนน้ำ ไปในดิน เหาะไปในอากาศและเนรมิตสิ่งต่างๆ ได้ เป็นต้น แต่การจะฝึกอบรมให้เกิดคุณพิเศษแต่ละอย่างนี้จะต้องเป็นผู้สามารถในกสิณทุกกสิณ และมานสมาบัติทั้ง ๘ (รูปฌาน ๔ โดยจุดกนกนัยและอนุมาณ ๔) อย่างยอดเยี่ยมและต้องฝึกจิตโดยอาการ ๑๔ คือ^๑

๑. กสิณานุโลมโต เข้าฌานตามลำดับกสิณ

๒. กสิณปฏิโลมโต เข้าฌานย้อนกสิณ

๓. กสิณานุโลมปฏิโลมโต เข้าฌานตามลำดับกสิณ แล้วย้อนกสิณ

๑ วิสุทธิมรรค สมานินิเทศ อธิวิธินิเทศ

๔. ฌานานุโลมโต เข้าฌานตามลำดับฌาน ตั้งแต่ปฐมฌาน ถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน

๕. ฌานปฏิโลมโต เข้าฌานโดยย้อนฌานตามลำดับ ตั้งแต่เนวสัญญานาสัญญายตนฌานถึงปฐมฌาน

๖. ฌานานุโลมปฏิโลมโต เข้าฌานตามลำดับฌาน แล้วย้อนฌานตามลำดับ

๗. ฌานานุกกนตกโต เข้าฌานโดยข้ามฌาน แต่ไม่ข้ามกสิณ

๘. กสิณุกกนตกโต เข้าฌานโดยข้ามกสิณ แต่ไม่ข้ามฌาน

๙. ฌานกสิณุกกนตกโต เข้าฌานโดยข้ามฌาน และข้ามกสิณ

๑๐. องคสงกนติโต เข้าฌานโดยก้าวล่วงองค์

๑๑. อารมมณสงกนติโต เข้าฌานโดยก้าวล่วงอารมณ์

๑๒. อังการมมณสงกนติโต เข้าฌานโดยก้าวล่วงทั้งองค์และทั้งอารมณ์

๑๓. อังคววฏฐาปนโต เข้าฌานโดยกำหนดองค์ของฌานแต่ละฌาน

๑๔. อารมมณวฏฐาปนโต เข้าฌานโดยกำหนดอารมณ์ของฌานแต่ละฌาน

การกระทำใดๆ หรือพฤติกรรมใดๆ ที่ดูคล้ายคุณวิเศษทั้งหลายนั้น หาใช่คุณวิเศษที่แท้จริงไม่ เมื่อเหตุไม่สมควรแก่ผล

ข้อความในวิสุทธิมรรคแสดงว่า ผู้เริ่มบำเพ็ญเพียรยังไม่ได้ฝึกจิตด้วยอาการ ๑๔ เหล่านี้ จักยังอิทธิฤทธิ์ต่างๆ ให้สำเร็จได้นั้น ไม่ใช่ฐานะที่จะเป็นไปได้เลย

แม้ในการบริกัมมกสิณ คือ การเริ่มบำเพ็ญสมณภาพนานั้น ในร้อยละหรือในพันคนย่อมสามารถจะกระทำสำเร็จได้เพียงคนเดียว และเมื่อเจริญสมณภาพคือบริกัมมกสิณไปแล้ว ที่อุคคหณิมิตจะเกิดได้ในร้อยละหรือพันคนนั้นย่อมสามารถเพียงคนเดียว เมื่ออุคคหณิมิตเกิดแล้ว การรักษาณิมิตไว้ และการประคับประคองจิตให้สงบมั่นคงขึ้นจนปฏิกากณิมิตเกิดแล้วบรรลุอุปปนาสมาธินั้น ในร้อยละหรือพันคนย่อมสามารถเพียงคนเดียว ในบรรดาผู้ที่บรรลุสมาบัติ ๘ แล้วนั้น ในร้อยละพันคนจะฝึกจิตโดยอาการ ๑๔ นี้ได้เพียงคนเดียว ในบรรดาผู้ที่ฝึกจิตโดยอาการ ๑๔ ได้แล้ว ในร้อยละหรือพันคนจะสามารถแสดงฤทธิ์ได้เพียงคนเดียว และในบรรดาผู้แสดงฤทธิ์ได้ร้อยละหรือพันคนนั้น ผู้ที่จะแสดงฤทธิ์ได้อย่างฉับพลันก็จะสามารถสักคนเดียว

แม้ในเรื่องการระลึกชาติก็เช่นเดียวกัน ใครเลยจะได้อุปจารสมาธิเมื่อไม่ใช่จิตที่สงบด้วยมหากุศลญาณสัมปยุตต์ ใครเลยจะได้อุปปนาสมาธิซึ่งเป็นปฐมฌาน ใครเลยจะได้ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ปัญจฌาน และอรุพฌาน ใครเลยจะฝึกอบรมระลึก

ชาติ โดยฝึกระลึกย้อนจากขณะนี้ไปทุกๆ ขณะจนถึงเช้าวันนี้
 ถอยไปจนถึงคำคืนวันก่อน เช้าวันก่อน ค่อยๆ ระลึกถอยไปๆ
 ด้วยจิตที่สงบมั่นคงจนถึงปฏิสนธิ แล้วจึงจะถึงขณะสุดท้ายวัน
 สุดท้ายของชาติก่อน แล้วจึงถอยไปๆ ตามลำดับด้วยกำลังของ
 ฌานจิตที่ฝึกอบรมให้คล่องแคล่วเป็นกำลัง เมื่ออธิษฐานให้มหา
 กุศลญาณสัมปยุตตจิตเกิดระลึกได้สำเร็จจากขณะหนึ่ง แล้วถอย
 ไปอีกขณะหนึ่งๆ

ผู้ที่ศึกษาเข้าใจเหตุและผลของคุณวิเศษทั้งหลายโดยละเอียด
 จึงรู้ได้ว่าพฤติกรรมใดเป็นคุณวิเศษที่แท้จริง และพฤติกรรม
 ใดไม่ใช่คุณวิเศษที่แท้จริง

การเจริญสมถภาวนาไม่ใช่การดับกิเลสเป็นสมุจเฉท เพราะ
 ไม่ใช่การประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรมตามปกติตามความ
 เป็นจริง เมื่อฌานจิตไม่เสื่อม และฌานวิถิจิตเกิดก่อนจุติจิตเป็น
 กัมมปัจจัยให้ฌานวิบากจิตปฏิสนธิในพรหมภูมิชั้นต่างๆ แต่เมื่อ
 หมดอายุของพรหมภูมินั้นๆ แล้วก็ต้องกลับมาสู่ความเป็นอย่างนี้
 อีก คือ ยินดี พอใจ ติดข้อง ในตัวตน ในรูป เสียง กลิ่น รส
 โผฏฐัพพะ การเคยเจริญสมถภาวนาสะสมมาบ้างในชาติก่อนๆ
 ในสังสารวัฏฏ์ อาจจะทำให้บางท่านมีกลางสังขรณ์ เป็นต้น ส่วน
 ผู้ที่ทำสมาธิแล้วเห็นสิ่งต่างๆ เห็นเหตุการณ์ต่างๆ นั้น เมื่อ
 ไม่ใช่การอบรมเจริญสมถภาวนา ด้วยมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต
 ที่สงบแนบแน่นมั่นคงในอารมณ์ตามลำดับจนเป็นฌานจิต

ชั้นต่าง ๆ ซึ่งย่อมจะเป็นไปได้ยากยิ่งนั้น ก็ไม่ใช่คุณวิเศษที่เป็น
อุตตริมนุสสธรรม คือ ธรรมที่ยิ่งกว่าปกติของมนุษย์ทั้งหลาย
ฉะนั้น เมื่อทำสมาธิแล้วเห็นสิ่งต่าง ๆ บ้าง เห็นเหตุการณ์ต่าง ๆ
เป็นต้นนั้น จึงเป็นผลเล็กน้อย ฝืดบ้างถูกบ้างของสมาธิซึ่ง
ไม่ใช่การเจริญสมถภาวนา

การเจริญสมถภาวนาที่จะบรรลุถึงแม้อุปจารสมาธิก็แสนยาก
เพราะปกติเมื่ออารมณ์ใดกระทบตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็
ย่อมคล้อยตามอารมณ์นั้นด้วยโลภะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง
กุศลที่เป็นไปในทานบ้าง ในศีลบ้าง ในภาวนาบ้างนั้น ในวัน
หนึ่ง ๆ มีเป็นส่วนน้อยมาก เมื่อเทียบกับอกุศลที่เกิดขึ้นรวดเร็ว
เป็นประจำทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และการเจริญสมถ
ภาวนานั้นก็ดับกิเลสไม่ได้ เมื่อกิเลสเกิดขึ้นครอบงำจิตใจขณะใด
สมถภาวนาที่เพียรอบรมมาจนถึงขั้นสามารถแสดงอิทธิปฏิหาริย์
ต่าง ๆ ได้ ก็เสื่อมหมดสิ้นไป

ก่อนการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคก็มีผู้บำเพ็ญเพียรเจริญ
สมถภาวนาจนบรรลุถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน และฝึก
อบรมจิต จนอธิษฐานให้มีดาตัพย์ หุตัพย์ ระลึกชาติได้ และ
สามารถกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ได้ แต่แม้กระนั้นท่านเหล่านั้นก็
ยังไม่สามารถรู้แจ้งอริยสัจธรรม เมื่อไม่ได้อบรมเจริญเหตุ คือ
วิปัสสนาภาวนาจนสมบูรณ์ที่จะเป็นปัจจัยให้รู้แจ้งอริยสัจธรรม
ได้ และบางท่านก็ยังเห็นผิดยึดมั่นในการปฏิบัติ ซึ่งไม่ใช่หนทาง

ให้รู้แจ้งอริยสัจธรรม แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้และ
ทรงแสดงพระธรรมแล้ว ผู้รู้แจ้งอริยสัจธรรมถึงความเป็นพระ
อริยสาวกที่ไม่บรรลุฉานจิต ก็มีมากกว่าพระอริยสาวกผู้รู้แจ้ง
อริยสัจธรรมพร้อมด้วยองค์ของฉานชั้นต่าง ๆ^๑

ทั้งนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าการเจริญสมถภาวนาที่ถูกต้อง
นั้นเป็นสิ่งที่กระทำได้ยากเพียงใด

๑ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค วังคีสสังยุตต์ ปาวรณาสสูตร ข้อ ๗๔๕

วิปัสสนาภาวนา

วิปัสสนาภาวนา

กิเลสมี ๓ ชั้น คือ อนุสัยกิเลส ปริยฐานกิเลส วิตีกมกิเลส

วิตีกมกิเลส เป็นกิเลสอย่างหยาบ ทำให้ล่วงเป็นทุจริตกรรมทางกาย วาจา วิรติ คือ ละเว้นวิตีกมกิเลสได้ด้วยศีล

ปริยฐานกิเลส เป็นกิเลสอย่างกลางที่เกิดร่วมกับอกุศลจิต แต่ไม่ถึงขั้นล่วงเป็นทุจริตกรรม ระวังปริยฐานกิเลสได้ชั่วคราว เป็นวิกขัมภณพหวนด้วยฌานกุศลจิต

อนุสัยกิเลส เป็นกิเลสอย่างละเอียด เมื่อยังไม่ได้ดับกิเลส อนุสัยกิเลสก็นอนเนื่องอยู่ในจิตที่เกิดดับสืบต่อกัน เป็นเชื้อเป็นปัจจัยให้เกิดปริยฐานกิเลส กิเลสทั้งหลายจะดับหมดสิ้นเป็นสมุจเฉตพหวน ไม่เกิดอีกเลย เมื่อโลกุตตรมัคคจิตรู้แจ้งอริยสัจธรรมโดยประจักษ์แจ้งสภาพของพระนิพพานตามลำดับขั้นของมัคคจิต ซึ่งพหวนกิเลสเป็นสมุจเฉต ตามลำดับขั้นของมัคคจิตนั้นๆ

ก่อนการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคนั้น มีผู้ที่รักษาศีล วิรติ ทุจริต และเจริญสมถภาวนาจนถึงอรุณฐานขั้นสูงสุด คือ เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ระวังกิเลสได้ชั่วคราวเป็นวิกขัมภณพหวน แต่ไม่มีใครสามารถดับอนุสัยกิเลสได้ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงบำเพ็ญพระบารมี ๔ อสงไขยแสนกัปมาแล้ว จึง

ทรงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงแสดงหนทางปฏิบัติเพื่อการรู้แจ้งอริยสัจธรรม จึงมีพระอริยสงฆ์สาวกผู้บรรลุอริยสัจธรรมดับกิเลสได้เป็นจำนวนมาก สืบต่อมาจนตราบเท่าที่มีผู้ศึกษาและปฏิบัติธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงตรัสรู้ และได้ทรงแสดงพระธรรมไว้โดยละเอียดตลอด ๔๕ พรรษา พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้แล้วนั้น สุขุม ละเอียด ลึกซึ้ง เพราะทรงแสดงลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลายที่ทรงตรัสรู้ โดยทรงประจักษ์แจ้งตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้นๆ ถ้าผู้ใดไม่ศึกษาพระธรรมที่ทรงแสดงไว้โดยละเอียดให้เข้าใจอย่างถูกต้อง ก็ย่อมไม่สามารถอบรมเจริญปัญญาที่จะประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมและดับกิเลสได้

การที่ปัญญาจะประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริงได้นั้น ก็จะต้องเข้าใจถูกต้องตั้งแต่เบื้องต้นว่า สภาพธรรมที่ปัญญาจะประจักษ์แจ้งตามความเป็นจริงนั้นคืออะไร คือ ทุกสิ่งที่เป็นของจริง ที่กำลังปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในขณะนี้เอง แสดงว่าทุกขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้ผัสสัพพะและคิดนึกนั้น ไม่ได้รู้ลักษณะของสภาพธรรมตรงตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้นๆ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสภาพธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏเป็นไปทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทุกวันทุกขณะโดยละเอียด เพื่อให้เห็นโทษของอกุศลธรรม

และภัยของสังสารวัฏฏ์ ซึ่งเมื่อยังไม่เห็นโทษภัยของสังสารวัฏฏ์ ก็ย่อมไม่เพียรอบรมเจริญวิปัสสนา ซึ่งเป็นปัญญาที่ประจักษ์แจ้ง ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง จนดับกิเลสได้

การเจริญสมถภาวนาและการเจริญวิปัสสนาภาวนาต่างกันที่ อารมณ์และระดับขั้นของปัญญา สมถภาวนามีอารมณ์ที่มหากุศล ญาณสัมปยุตตจิตพิจารณาแล้วสงบ จนตั้งมั่นแน่วแน่ที่อารมณ์นั้น อารมณ์เดียว วิปัสสนาภาวนามีปรমัตถอารมณ์ คือ นามธรรมและ รูปธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏแล้วดับไป เป็นอารมณ์ที่มหากุศล ญาณสัมปยุตตจิตเริ่มสังเกตพิจารณาทีละอารมณ์บ่อยๆ เนืองๆ จน รู้ว่าเป็นสภาพธรรมแต่ละอย่างที่ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ผล ของสมถภาวนาทำให้เกิดเป็นพรหมบุคคลในพรหมภูมิ ผลของ วิปัสสนาภาวนาทำให้ปัญญารู้แจ้งสภาพธรรมตามความเป็นจริง และดับกิเลสเป็นสมุจเฉตตามขั้นของโลกุตตรมคคจิตซึ่งมี พระนิพพานเป็นอารมณ์ จนถึงอรหัตตมคคจิตซึ่งดับกิเลสหมด ไม่เหลือเลย จึงดับสังสารวัฏฏ์ ไม่เกิดอีกเลย

ผู้อบรมเจริญวิปัสสนาต้องเป็นผู้ตรงที่รู้อย่างมีกิเลสครบทุก อย่าง และยังไม่ต้องการดับโลภะให้หมดก่อน เนื่องจากผู้ที่ เป็น ปุถุชนจะข้ามไปสู่ความเป็นพระอรหันต์ทันทีไม่ได้ เพราะต้องดับ โลภะที่เกิดร่วมกับสักกายทิฏฐิที่ยึดถือสภาพธรรมที่เกิดร่วมกัน

เป็นตัวตน สัตว์ บุคคล ให้หมดสิ้น เป็นสมุจเฉทก่อน กิเลส
อื่นๆ จึงจะดับหมดสิ้นเป็นสมุจเฉทได้ต่อไปตามลำดับ

เมื่อไม่รู้วาระที่กำลังเห็นไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล จะละกิเลส
คือ ความยินดียินร้าย ฯลฯ ได้อย่างไร ทางหู ทางจมูก ทาง
ลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็โดยนัยเดียวกัน

สภาพธรรมแต่ละอย่างเกิดขึ้นแล้วก็ดับหมดสิ้นไปอย่างรวดเร็ว
อยู่ตลอดเวลา พระผู้มีพระภาคทรงแสดงหนทางปฏิบัติที่จะอบรม
เจริญปัญญาให้รู้แจ้งสภาพธรรมเหล่านั้นตามความเป็นจริงว่า
มีหนทางเดียว คือ การเจริญอริยมัคค์มีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมา
ทิฏฐิ (ปัญญาเจตสิก) ๑ สัมมาสังกัปปะ (วิตกเจตสิก) ๑ สัมมา
วาจา (สัมมาวาจาเจตสิก) ๑ สัมมากัมมันตะ (สัมมากัมมันต
เจตสิก) ๑ สัมมาอาชีวะ (สัมมาอาชีวะเจตสิก) ๑ สัมมาวายามะ
(วิริยเจตสิก) ๑ สัมมาสติ (สติเจตสิก) ๑ สัมมาสมาธิ (เอกัคคตา
เจตสิก) ๑

ในเบื้องต้นที่โลกุตตรจิตยังไม่เกิด มัคค์มีองค์ ๕ (เว้นวิรตี
เพราะวิรตีเกิดทีละดวง วิรตีเจตสิกทั้ง ๓ ดวง จะเกิดพร้อม
กันเฉพาะในโลกุตตรจิตเท่านั้น) ย่อมเกิดขึ้นกระทำกิจร่วมกัน
ในขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรม ซึ่งเป็นนามธรรม
หรือรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ทางตา หรือทางหู หรือทาง
จมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ และปัญญาเจตสิก
ที่เกิดร่วมกับสัมมาสติในขณะนั้น ก็เริ่มสังเกตพิจารณารู้ลักษณะ

ของนามธรรมหรือรูปธรรมนั้นๆ ที่ละเอียดละน้อยบ่อยๆ เนื่องๆ จนกว่าจะรู้ชัดว่าเป็นนามธรรมหรือรูปธรรม

สภาพธรรมที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั้น จำแนกเป็น **สติปัฏฐาน ๔** เมื่อสติเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ คือ

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ขณะใดที่สติเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของรูปที่กาย ขณะนั้นเป็นกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ขณะใดที่สติเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของความรู้สึกที่กำลังปรากฏ ขณะนั้นเป็นเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ขณะใดที่สติเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของจิตประเภทต่างๆ ขณะนั้นเป็นจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๔. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ขณะใดที่สติเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของรูปธรรมหรือนามธรรมอื่นๆ ขณะนั้นเป็นธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

คำว่า **สติปัฏฐาน** มี ๓ ความหมาย คือ

๑. สติปัฏฐาน เป็นสติเจตสิกที่เกิดกับญาณสัมปยุตตจิตซึ่งระลึกรู้อารมณ์ที่เป็นสติปัฏฐาน

๒. สติปัฏฐาน เป็นปรมัตถอารมณ์ คือ นามธรรมและรูปธรรมที่สติระลึกรู้ (สติปัฏฐาน ๔)

๓. สติปัฏฐาน ความที่พระศาสดาประพาสดวงความยินดียินร้ายในหมู่สาวกผู้ปฏิบัติ ๓ อย่าง (คือ ปฏิบัติตาม ไม่ปฏิบัติตาม ปฏิบัติตามบ้างไม่ปฏิบัติตามบ้าง)

อริยมัคค์มีองค์ ๘ คือ การอบรมเจริญสติปัฏฐาน ๔ ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมแต่ละอย่างที่เกิดขึ้นปรากฏ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในวันหนึ่งๆ นั้นย่อมเกิดยากและไม่บ่อยตามเหตุคือ อวิชชา โลภะ และอกุศลธรรมทั้งหลายที่สะสมพอกพูนมาเนิ่นนานในสังสารวัฏฏ์ และแม้ในชาตินี้ตั้งแต่เกิดมาแต่ละวัน ผู้ที่เข้าใจเหตุและผลของสภาพธรรมตามความเป็นจริงจึงเป็นผู้อุดหนุนอย่างยิ่งต่อการที่จะฟังพระธรรม ศึกษาพระธรรม พิจารณาพระธรรม ให้เข้าใจเรื่องของสภาพธรรมทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จนกว่าจะเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้สติปัฏฐานเกิดขึ้น ระลึกรู้ สังเกต พิจารณา ศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏได้ถูกต้อง ตามที่ได้ฟังและได้เข้าใจแล้ว ธรรมทั้งหลายแม้สติปัฏฐานและอริยมัคค์มีองค์ ๘ ก็เป็นอนัตตาย่อมเกิดขึ้นได้เมื่อมีเหตุปัจจัย คือ เมื่อมหากุศลญาณสัมปยุตต์สะสมมาสมควรแล้ว ทำให้ไม่หันเหไปประพาสปฏิบัติหนทางที่ไม่ใช่การระลึกรู้ สังเกต พิจารณาสภาพของนามธรรมและรูปธรรมทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจที่กำลังปรากฏ

ผู้อบรมปัญญาเป็นผู้ตรง เมื่อสติปัฏฐานเกิดก็รู้ว่าต่างกับขณะที่หลงลืมสติ เมื่อสติปัฏฐานเกิดในตอนต้นๆ นั้น ยังไม่รู้ชัดในลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม ความเพียรที่เกิดพร้อมสติปัฏฐานที่ระลึกรู้ สังเกต พิจารณา ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏจึงเป็นสัมมปปธาน ๔ คือ สังวรปธาน ๑ ปหานปธาน ๑ กาวนาปธาน ๑ อนุรักษนาปธาน ๑

สังวรปธาน คือ เพียรเพื่อไม่ให้กุศลธรรม (ที่ยังไม่เกิด) เกิดขึ้น

ปหานปธาน คือ เพียรเพื่อละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

กาวนาปธาน คือ เพียรเพื่อให้กุศลธรรม (ที่ยังไม่เกิด) เกิดขึ้น

อนุรักษนาปธาน คือ เพียรเพื่อความเจริญมั่นคงบริบูรณ์ของกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

ความเพียรซึ่งเป็นสัมมปปธาน ๔ นั้น ย่อมเป็นบาทให้สำเร็จผลร่วมกับสัมปยุตตธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกับสภาพธรรมที่เป็นอิทธิบาท ๔ คือ

๑. ฉันทอิทธิบาท ได้แก่ ฉันทเจตสิก ความพอใจที่จะสังเกต พิจารณา รู้ลักษณะของสภาพนามธรรมและรูปธรรมที่กำลัง

ปรากฏตามความเป็นจริง^๑ การยังผลสำเร็จให้เกิดขึ้นโดยอาศัยความพอใจนั้น พึงเห็นเช่นกับบุตรอำมาตย์ผู้ไม่ประมาทในการบำรุงพระราชา จึงได้ฐานันดรโดยอาศัยการบำรุงนั้น

๒. วิริยธิบาท ได้แก่ วิริยเจตสิก ความเพียรที่จะสังเกตพิจารณา รู้ลักษณะของนามธรรม และรูปธรรมที่กำลังปรากฏ^๒ การยังผลสำเร็จให้เกิดขึ้นโดยอาศัยความเพียรนั้นพึงเห็นเช่นกับบุตรอำมาตย์ผู้ยังพระราชาให้พอพระทัย โดยความเป็นผู้กล้าหาญในการทำงาน แล้วได้ฐานันดร

๓. จิตติธิบาท ได้แก่ จิต “การยังผลสำเร็จให้เกิดขึ้นโดยอาศัยจิตนั้น พึงเห็นเช่นกับบุตรอำมาตย์ผู้ได้ฐานันดรเพราะความถึงด้วยดีแห่งชาติ

๔. วิมังสีธิบาท ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ไตร่ตรอง สังเกตพิจารณาลักษณะของสภาพธรรม “การยังผลสำเร็จให้เกิดขึ้นโดยอาศัยปัญญานั้น พึงเห็นเช่นกับบุตรอำมาตย์ผู้ได้ฐานันดรเพราะอาศัยความรู้

บุตรอำมาตย์เหล่านั้นแม้ทั้งหมดถึงแล้วซึ่งฐานันดรโดยกำลังแห่งภาวะอันเป็นที่อาศัย (โดยความสามารถ) ของตนๆ

การที่อิทธิบาท ๔ เหล่านี้จะดำเนินไปได้ ก็ต้องอาศัยการสะสม เจริญขึ้นของอินทรีย์ ๕ ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่เป็นใหญ่ในการนำไปสู่สัมมามัคค์หนทางปฏิบัติที่ถูกต้อง อินทรีย์ ๕ คือ

๑. สัทธินทรีย์ ได้แก่ สัทธาเจตสิก เป็นใหญ่ในการมีศรัทธา ที่จะระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ

๒. วิริยินทรีย์ ได้แก่ วิริยเจตสิก เป็นใหญ่ไม่เกียจคร้าน ไม่ท้อถอยที่จะระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ

๓. สตินทรีย์ ได้แก่ สติเจตสิก เป็นใหญ่ในการไม่หลงลืม ระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ

๔. สมาธินทรีย์ ได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก เป็นใหญ่ในการตั้งมั่นในอารมณ์ที่ปรากฏ

๕. ปัญญินทรีย์ ได้แก่ ปัญญาเจตสิก เป็นใหญ่ในการไตร่ตรอง พิจารณา สังเกตศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ

เมื่ออินทรีย์ ๕ เจริญเพิ่มขึ้นเป็นสภาพธรรมที่มีกำลัง ไม่หวั่นไหวในการพิจารณาอารมณ์ใดๆ ที่ปรากฏ ก็เป็นสภาพธรรมที่เป็นพละ ๕ คือ

๑. สัทธาพละ ไม่หวั่นไหวไปด้วยความไม่ศรัทธา

๒. วิริยพละ ไม่หวั่นไหวไปด้วยความท้อถอย

๓. สติพละ ไม่หวั่นไหวในการระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรม
ใดๆ ที่ปรากฏ

๔. สมาธิพละ ไม่หวั่นไหวไปด้วยความฟุ้งซ่านไม่มั่นคง

๕. ปัญญาพละ ไม่หวั่นไหวไปด้วยความไม่รู้

การที่สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ จะเป็นสภาพธรรมที่มีกำลัง
ได้ ก็เมื่อปัญญาเป็นพละ เพราะรู้ลักษณะของนามธรรมและ
รูปธรรมทั่วขึ้น จึงไม่หวั่นไหวที่จะระลึกได้ว่าขณะที่กำลังเห็นเป็น
นามธรรมและรูปธรรมอย่างไร ขณะที่กำลังได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส
รู้โผฏฐัพพะ ก็โดยนัยเดียวกัน

เมื่อปัญญาที่เกิดพร้อมสติซึ่งระลึกถึงลักษณะของนามธรรม
และรูปธรรมสมบูรณ์เป็นวิปัสสนาญาณแต่ละขั้นแล้ว ก็ประกอบ
ด้วยโพชฌงค์ ๗ คือ องค์ธรรมของการตรัสรู้หรือวิมุตติธรรม
โพชฌงค์ ๗ คือ

๑. สติสัมโพชฌงค์

องค์ของการตรัสรู้ คือ สติเจตสิก

๒. รัम्मวิจยสัมโพชฌงค์

องค์ของการตรัสรู้ คือ ปัญญาเจตสิก

๓. วิริยสัมโพชฌงค์

องค์ของการตรัสรู้ คือ วิริยเจตสิก

๔. ปิติสัมโพชฌงค์

องค์ของการตรัสรู้ คือ ปิติเจตสิก

๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

องค์ของการตรัสรู้ คือ กายปัสสัทธิเจตสิก และจิตตปัสสัทธิเจตสิก

๖. สมานีสัมโพชฌงค์

องค์ของการตรัสรู้ คือ เอกัคคตาเจตสิก

๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์ องค์ของการตรัสรู้ คือ

ตัตรมัชฌัตตตาเจตสิก

เมื่อปัญญาอบรมสมบูรณ์พร้อมที่จะรู้แจ้งอริยสัจจธรรม ประกอบด้วยองค์ของการตรัสรู้ คือ โพชฌงค์ ๗ สมบูรณ์ด้วยโพธิปักขิยธรรม ๓๗ (สติปัฏฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มัคค์มีองค์ ๘) แล้วโลกุตตรจิตประกอบด้วยมัคค์มีองค์ ๘ ครบทั้ง ๘ องค์ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ก็เกิดขึ้น ประจักษ์แจ้งสภาพของพระนิพพาน เป็น มัคควีถี ทางมโนทวาร ดังนี้ คือ

ภวังค์

เป็นวิบากญาณสัมปยุตตจิต

ภวังคจลนะ

เป็นวิบากญาณสัมปยุตตจิต
(ประเภทเดียวกับภวังค์)

	ภวังคุปัจเจตะ	เป็นวิบากญาณสัมปยุตตจิต (ประเภทเดียวกับภวังค์)
	มโนทวาราวชชนะ	เป็นกิริยาจิต
ชวนวิถิจิต	บริกัมม	เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต
	อุปจาร	เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต (ประเภทเดียวกับบริกัมม)
	อนุลอม	เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต (ประเภทเดียวกับบริกัมม)
	โคตรภู	เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต (ประเภทเดียวกับบริกัมม)
	โสตাপัตติมคคจิต	เป็นโลกุตตรกุศลจิต
ชวนวิถิจิต	โสตাপัตติผลจิต	เป็นโลกุตตรวิบากจิต
	โสตাপัตติผลจิต	เป็นโลกุตตรวิบากจิต
	ภวังคจิต	เป็นวิบากญาณสัมปยุตตจิต

ถ้าเป็นโลกุตตรมานจิตขั้นใด ก็เกิดร่วมกับองค์มานขั้นนั้น คือ ถ้าเป็นโลกุตตรหุติยมาน ก็ไม่มีวิตกเจตสิกซึ่งเป็นสัมมาสังกัปปะ เกิดร่วมด้วย ถ้าเป็นโลกุตตรตติยมานก็ไม่มีวิจารณ์เจตสิกเกิดร่วมด้วย ถ้าเป็นโลกุตตรจตุตถมาน ก็ไม่มีปีติเจตสิกเกิดร่วมด้วย ถ้าเป็นโลกุตตรปัญจมาน ก็มีอุเบกขาเวทนาเกิดร่วมด้วยแทน โสมนัสเวทนา

มัคควิถีจิตของผู้บรรลุนิยสัจธรรมได้รวดเร็วขึ้นเป็น
ติกขบุคคล ไม่จำเป็นต้องมีปริกัมม ฉะนั้น มัคคชนวนวิถีจึง
มีแต่อุปจาร ๑ ขณะ อนุโลม ๑ ขณะ โคตรภู ๑ ขณะ
มัคคจิต ๑ ขณะ และผลจิตเพิ่มจาก ๒ ขณะเป็น ๓ ขณะ
รวมเป็นชนวนวิถีจิต ๗ ขณะ

เมื่อมัคควิถีจิตดับไปแล้ว ภวังคจิตเกิดสืบต่อหลายขณะแล้ว
ปัจจุเวกขณะวิถีก็เกิดขึ้นพิจารณามัคคจิตวาระ ๑ ผลจิตวาระ ๑
พระนิพพานวาระ ๑ กิเลสที่ดับแล้ววาระ ๑ กิเลสที่ยังเหลือ
วาระ ๑ รวมเป็นปัจจุเวกขณะวิถี ๕ วาระ เมื่อมัคควิถีดับไป
แล้ว ปัจจุเวกขณะวิถีต้องเกิดต่อทุกครั้ง ด้วยเหตุนี้พระอริยบุคคล
จึงไม่เข้าใจผิดในคุณธรรมที่ตนบรรลุ คือ พระโสดาบันบุคคล ไม่
เข้าใจผิดว่าท่านเป็นพระสกทาคามีบุคคล พระสกทาคามี พระ
อนาคามี และพระอรหันต์ก็โดยนัยเดียวกัน

การบรรลุนิยสัจธรรมขั้นต่อไป คือ สกทาคามีมัคควิถี อนาคามี
มัคควิถี และอรหัตตมัคควิธินั้น มหากุศลที่เป็นโคตรภูก็เปลี่ยน
เป็นโวกทาน (ผ่องแผ้วขึ้น) เพราะท่านข้ามพ้นความเป็นปุถุชน
แล้ว

ก่อนที่มัคควิถีจิตจะเกิดขึ้นได้นั้น มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต
เกิดขึ้น ระลึก ศึกษา รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมไป
แต่ละชาติๆ จนกว่าปัญญาที่สังเกตรู้ลักษณะของนามธรรมและ

รูปธรรมจะเพิ่มขึ้น เมื่อปัญญาสมบูรณ์มั่นคงถึงขั้นใด มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตที่เป็นวิปัสสนาญาณก็เกิดขึ้น ประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมตามลำดับขั้นของวิปัสสนาญาณทางมโนทวาร คือ

วิปัสสนาญาณที่ ๑ นามรูปปริจเฉทญาณ

มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตเกิดขึ้นประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่แยกขาดจากกันที่ละอารมณ์ โลกปรากฏสภาพที่สูญเปล่าจากตัวตน ขณะนั้นไม่มีอัตตสัญญาที่เคยทรงจำสภาพธรรมรวมกันเป็นโลก เมื่อสภาพธรรมขณะนั้นปรากฏลักษณะที่เป็นอนัตตา สัญญาจำลักษณะที่เป็นอนัตตาของสภาพธรรมนั้นๆ จึงจะเริ่มมีได้ และสติปัญญาก็จะต้องระลึกถึงอนัตตสัญญาที่ได้ประจักษ์แล้ว เมื่อพิจารณาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมอื่นๆ ต่อไป เพราะถ้าไม่ระลึกถึงอนัตตสัญญาที่ได้ประจักษ์แล้วในนามรูปปริจเฉทญาณเพิ่มขึ้นอีก อัตตสัญญาที่สะสมพอกพูนมาเนิ่นนานในสังสารวัฏฏ์ก็หมดสิ้นไปไม่ได้

วิปัสสนาญาณที่ ๒ ปัจจยปริคคหญาณ

เมื่อวิปัสสนาญาณดับไปหมดแล้ว โลกก็ปรากฏรวมกันเหมือนเดิม ผู้เจริญสติปัญญารู้ชัดความต่างกันของขณะที่วิปัสสนาญาณเกิดขึ้น และขณะที่ไม่ใช่วิปัสสนาญาณ เมื่อวิปัสสนาญาณ

ดับหมดแล้ว ความไม่รู้ ความสงสัยในนามธรรมและรูปธรรม
อื่นๆ ก็เกิดอีกได้ เพราะความไม่รู้และความสงสัยยังไม่ดับเป็น
สมุจเฉท นามรูปปริจเฉทญาณ เป็นญาติปริญาติ คือ ญาณ
ที่รู้เฉพาะลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏในขณะที่เป็นวิปัสสนา
ญาณเท่านั้น ในขณะที่เป็นวิปัสสนาญาณนั้น ไม่มีความไม่รู้
และความสงสัยลักษณะธรรมที่ปรากฏ นามรูปปริจเฉทญาณ
เป็นวิปัสสนาขั้นต้นที่นำไปสู่วิปัสสนาญาณขั้นต่อไป ที่
ประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมเพิ่มขึ้น

เมื่อสติ ปัญญา ระลึกรู้และพิจารณาสังเกตลักษณะของ
นามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏต่อไปอีก ย่อมพิจารณารู้ขณะที่
ที่อารมณ์แต่ละอารมณ์ปรากฏว่า สภาพรู้แต่ละอย่างนั้นย่อมเกิด
ขึ้นตามปัจจัย คืออารมณ์ ถ้าอารมณ์นั้นๆ ไม่ปรากฏ นามธรรม
ที่รู้อารมณ์ก็เกิดไม่ได้ การปรากฏของแต่ละอารมณ์ย่อมทำให้
ปัญญาเห็นสภาพการเป็นปัจจัยของธรรมที่กำลังปรากฏ ทำให้
รู้ลักษณะที่เป็นอนัตตาของธรรมทั้งหลาย ค่อยๆ คลายการ
เพ่งเล็งติดตามอารมณ์ด้วยความเป็นตัวตนลง เมื่อมัคค์มีองค์
๘ (ปกติมีองค์ ๕) ซึ่งเป็นสังขารขันธ์เจริญขึ้นสมบูรณ์ขณะใด
ก็ปรุงแต่งให้วิปัสสนาญาณที่ ๒ คือ ปัจจัยปริคคหญาณเกิดขึ้น
ประจักษ์การเกิดขึ้นของนามธรรมและรูปธรรมตามปัจจัยต่างๆ
ในขณะที่สภาพธรรมนั้นๆ เกิดขึ้น เช่น ประจักษ์การเกิดขึ้น
ของนามได้ยินหรือเสียง ประจักษ์การเกิดขึ้นของสุขเวทนา หรือ

ทุกข์เวทนา หรือนามคิดนึก ซึ่งปรากฏโดยสภาพที่แยกขาดจากกันทีละอารมณ์ โดยลักษณะสูญเปล่าจากตัวตน เป็นต้น

วิปัสสนาญาณประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏตามปกติ แต่เป็นการประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมทางมโนทวาร ซึ่งแยกขาดลักษณะของแต่ละอารมณ์โดยลักษณะที่ว่างเปล่าจากสิ่งอื่นๆ และตัวตน เมื่อวิปัสสนาญาณดับหมดแล้ว โลกก็ปรากฏรวมกันเหมือนเดิม

วิปัสสนาญาณที่ ๓ สัมมสนญาณ

สัมมสนญาณเป็นปัญญาที่ประจักษ์แจ้งการเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็วของนามธรรมและรูปธรรม เมื่อไม่ใช้วิปัสสนาญาณ แม้จะพิจารณาว่านามธรรมและรูปธรรมเกิดดับอย่างรวดเร็ว แต่การเกิดดับสืบต่อกันอย่างรวดเร็วของนามธรรมและรูปธรรมก็ไม่ปรากฏ หรือแม้ในวิปัสสนาญาณที่ ๑ และที่ ๒ การประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมก็เป็นการประจักษ์เฉพาะลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทีละอย่างเท่านั้น

วิปัสสนาญาณที่ ๑, ๒, ๓ เป็นตรุณวิปัสสนา เป็นวิปัสสนาญาณขั้นเริ่มแรก จึงเป็นวิปัสสนาที่ยังอ่อน ไม่ใช่พลวิปัสสนาคือ วิปัสสนาที่มีกำลัง ที่เป็นวิปัสสนาญาณขั้นสูงขึ้นๆ ตรุณวิปัสสนายังมีการตรึกถึงนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังประจักษ์แจ้ง แม้โดยอาการที่ว่างเปล่าจากโลกที่เคยรวมกัน

เมื่อยังมีการตรึกถึงนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังประจักษ์ จึงชื่อว่า จินตญาณ ซึ่งทำให้บางท่านเข้าใจว่าวิปัสสนาญาณ ทั้ง ๓ นี้ คือ ขณะที่กำลังระลึก สังเกตรู้ลักษณะของนามธรรม และรูปธรรม และเข้าใจชัดขึ้น แต่ตราบใดที่วิปัสสนาญาณยังไม่เกิดขึ้น ก็ย่อมไม่สามารถรู้ได้ว่า วิปัสสนาญาณที่ประจักษ์แจ้ง ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทางมโนทวารนั้น จะเกิดขึ้นโดยความเป็นอนัตตา ณ สถานที่ใด ขณะใด และจะมีนามธรรมใด และรูปธรรมใดปรากฏเป็นอารมณ์ก็อารมณ์บ้าง

บางท่านเข้าใจว่า ขณะที่กำลังระลึก รู้ พิจารณาสังเกตรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม และคิดว่ารู้ชัดแล้วนั้น เป็นนามรูปปริจเฉทญาณแล้ว ที่เข้าใจอย่างนี้ เพราะยังไม่รู้ว่า **วิปัสสนาญาณต้องเกิดขึ้น ปรากฏโดยความเป็นอนัตตา** เช่นเดียวกับนามธรรมอื่นๆ และการประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมสืบทอดกันทางมโนทวาร โดยลักษณะที่ทวารอื่นเสมือนถูกมโนทวารปิดบังไว้ โดยนัยตรงกันข้ามกับขณะที่วิปัสสนาญาณไม่เกิด ซึ่งแม้มโนทวารวิถีจิตเกิดค้นปัญจทวารวิถีจิตทุกวาระ แต่มโนทวารวิถีจิตก็ไม่ปรากฏ เพราะอารมณ์ของปัญจทวารวิถีจิตปิดบังไว้

บางท่านคิดว่าขณะที่พิจารณาเห็นว่านามนี้เกิดจากรูปนี้ รูปนั้นเกิดจากนามนั้นจนเข้าใจแล้วนั้น เป็นวิปัสสนาญาณ คือ ปัจจยปริคคหญาณ แต่เมื่อนามรูปปริจเฉทญาณยังไม่เกิด วิปัสสนา

ญาณอื่นๆ ก็เกิดไม่ได้ และเมื่อนามรูปปริจเฉทญาณเกิดแล้ว จะไม่เข้าใจผิดเลยว่า ขณะที่ไม่ใช่วิปัสสนาญาณนั้นเป็นวิปัสสนาญาณ ผู้ที่วิปัสสนาญาณเกิดแล้ว ย่อมรู้ความเป็นอนัตตาของ วิปัสสนาญาณว่า วิปัสสนาญาณจะเกิดขึ้นตามที่มัคค์มืองค์ ๘ (ปกติมืองค์ ๕) ประดังต่อไปนี้จนถึงความสมบูรณ์ของวิปัสสนา ญาณนั้นๆ วิปัสสนาญาณนั้นๆ จึงเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ฉะนั้น จึงเป็นผู้อบรมเจริญเหตุ คือ สติปัญญา ระลึกศึกษา พิจารณา สังเกต รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมเป็นปกติต่อไปเรื่อยๆ เพิ่มขึ้น ละเอียดยิ่งขึ้น

บางท่านคิดว่า เมื่อสัมมสนญาณเกิดขึ้นนั้น จะเห็นนามธรรม เกิดขึ้นและดับไปเป็นดวงกลมๆ ต่อๆ กัน นามธรรมไม่ใช่รูป ธรรม เมื่อไม่รู้ลักษณะของนามธรรมซึ่งเป็นธาตุรู้ เพราะไม่ได้ อบรมเจริญสติปัญญา ระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมแต่ละประเภท ก็คิดว่านามธรรมที่เกิดดับนั้นมีลักษณะเหมือนกับรูปอย่างใดอย่าง หนึ่ง ผู้ที่ใจร้อนอยากจะให้วิปัสสนาญาณเกิดเร็วๆ นั้น ย่อมพยายามทำอย่างอื่นแทนการระลึก พิจารณา สังเกต ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏตามเหตุ ปัจจัยตามความเป็นจริง แต่ไม่มีทางจะเร่งรัดปัญญาได้เลย เหตุที่จะอบรมปัญญาให้ค่อยๆ เจริญขึ้นได้นั้น มีหนทาง เดียว คือ สติปัญญาตามปกติในชีวิตประจำวันเท่านั้น ถ้า ทำอย่างอื่นที่ผิดไปจากนี้ ก็แน่นอนที่ผลต้องผิดไปตามเหตุ

ที่ผิดด้วย การปฏิบัติผิดนั้น เกิดจากการหวังผลอย่างรวดเร็ว เพราะไม่เข้าใจหนทางปฏิบัติที่ถูกต้อง โลกมุขจิตที่เกิดร่วมกับความเห็นผิดจึงเป็นมิจฉามัคค์ที่นำไปสู่มิจฉาวิมุตติ คือ การพ้นอย่างผิดๆ เพราะไม่ใช้การพ้นจากกิเลสอย่างถูกต้อง แต่ก็เข้าใจผิดว่าพ้นจากกิเลสแล้ว

วิปัสสนาญาณที่ ๔ อุทยัพพญาณ

แม้ว่าวิปัสสนาญาณที่ ๓ จะประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไป สืบต่อกันของนามธรรมและรูปธรรมอย่างรวดเร็วแล้วก็ตาม แม้กระนั้นปัญญาก็ยังไม่ละเอียดพอที่จะละคลายหรือเห็นโทษของการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรม เพราะการเกิดขึ้นสืบต่อการดับไปนั้นเร็วจนปิดบังโทษของการเกิดดับ ปัญญาจะต้องสมบูรณ์ถึงขั้นต่อไป ที่แทงตลอดการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละประเภทชัดเจนยิ่งขึ้นอีก ซึ่งไม่มีใครจะพากเพียรทำอย่างอื่นได้ นอกจากพิจารณาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมต่อไปโดยไม่หวั่นไหวโดยทั่ว ไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมนามธรรมประเภทใด กุศลธรรม อกุศลธรรมชั้นใด ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ วิปัสสนาญาณขั้นที่ ๔ ซึ่งเป็นอุทยัพพญาณนั้น ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละประเภทอย่างชัดเจนยิ่ง ซึ่งอุทยัพพญาณจะเกิดขึ้นได้เมื่อตรึงปริณญา คือ ปัญญาที่พิจารณาลักษณะ

ของนามธรรมและรูปธรรมได้ทั่วทั้ง ๖ ทางถึงความสมบูรณ์แล้ว ตราบใดที่สติปัญญายังไม่ระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมได้ชัดเจนทั่วทั้ง ๖ ทวาร อุทฺธัพพญาณก็ไม่มีปัจจัยที่จะเกิดได้เลย

ผู้ที่อบรมเจริญอุริยมัคค์ คือ สัมมามัคค์ที่ถูกต้อง จึงรู้ว่าไม่มีทางที่จะรู้แจ้งสภาพของพระนิพพานซึ่งเป็นธรรมที่ดับกิเลสได้เลย ถ้าไม่อบรมเจริญปัญญา รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริงก่อน การที่จะรู้แจ้งสภาพของพระนิพพาน โดยปัญญาไม่พิจารณา รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทั้ง ๖ ทวาร โดยทั่วโดยละเอียดนั้นเป็นไปไม่ได้เลย เพราะถ้าไม่รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทั่วจริง ๆ ก็ไม่รู้ว่านามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะนั้นต่างกันอย่างไร เมื่อไม่ประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ต่างกันทั้ง ๖ ทวาร ก็ประจักษ์แจ้งการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมไม่ได้ เมื่อไม่ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรม ก็จะดับความไม่รู้ ความสงสัย และความเห็นผิดในสภาพธรรมไม่ได้เลย

วิปัสสนาญาณที่ ๕ กังคญาณ

แม้ว่าอุทฺธัพพญาณจะประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะอย่างชัดเจนแล้ว แต่ความ

ยินดี พอใจ ยึดมั่นในสภาพธรรมทั้งหลายที่สะสมมาเนิ่นนานในสังสารวัฏฏ์ก็ยังเหนียวแน่นอยู่ แสดงให้เห็นมูลรากที่ฝังแน่นของอวิชชาและตัณหาในความเป็นตัวตน ซึ่งปัญญาจะต้องอบรมเพิ่มขึ้นอีก โดยสติปัฏฐานระลึกถึงลักษณะที่ได้ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏแก่อุทกัพพยญาณแล้ว และจะต้องใส่ใจพิจารณาการดับไปของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏ เพื่อปัญญาจะได้เห็นความไม่มีสาระของนามธรรมและรูปธรรมที่ดับไปๆ เมื่อสติปัฏฐานเจริญขึ้น ปัญญาเพิ่มขึ้นจนมีปัจจัยสมบูรณ์พร้อมเมื่อไหร่ ภัยคุณาณก็เกิดขึ้นประจักษ์แจ้งความไม่มีสาระของการเกิดขึ้นและดับไปๆ ของสภาพธรรมที่ปรากฏ เป็นปหานปริยญา ซึ่งจะนำไปสู่การเจริญปัญญาขั้นต่อๆ ไป ที่เริ่มจะละลายความพอใจยึดมั่นในสภาพธรรมว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคล

วิปัสสนาญาณที่ ๖ ภยญาณ

เมื่อภัยคุณาณดับหมดแล้ว ผู้อบรมเจริญสติปัฏฐานก็รู้ว่ากิเลสทั้งหลายยังมีกำลังเกิดขึ้นเป็นไปตามการสะสม ซึ่งแม้จะใส่ใจระลึกถึงลักษณะที่ดับไปๆ ของนามธรรมและรูปธรรม ความยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตนก็ยังฝังแน่นอยู่ ซึ่งจะละลายลงได้ก็ด้วยการเห็นภัยของการดับไปๆ ของนามธรรมและรูปธรรมนั่นเอง สติปัฏฐานและปัญญาจึงระลึกถึงลักษณะของ

นามธรรมและรูปธรรมต่อๆ ไป ด้วยการพิจารณาเห็นภัยของการดับไปๆ ของนามธรรมและรูปธรรม เมื่อปัญญาสมบูรณ์พร้อมด้วยปัจจัยขณะใด ภยญาณก็เกิดขึ้นเห็นภัยของนามธรรมและรูปธรรมในขณะที่กำลังประจักษ์แจ้งการเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมในขณะนั้น

วิปัสสนาญาณที่ ๗ อาทีนวญาณ

แม้ว่าภยญาณจะเห็นภัยของการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมแล้ว เมื่อภยญาณดับไปแล้ว ความยินดีพอใจในการยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตนก็ยังไม่หมดสิ้น ผู้เจริญสติปัฏฐานจึงรู้ว่าจะต้องเห็นโทษของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดดับเพิ่มขึ้น โดยประการต่างๆ อีก จนกว่าจะคลายการยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตนลงไปอีก เมื่อสติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เกิดดับ ปัญญาก็เห็นโทษของการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมละเอียดขึ้น จนปัจจัยสมบูรณ์พร้อมที่จะปรุงแต่งให้อาทีนวญาณเกิดขึ้นขณะใด อาทีนวญาณก็เกิดขึ้น ประจักษ์แจ้งโทษของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดดับในขณะนั้น

วิปัสสนาญาณที่ ๘ นิพพิทาญาณ

เมื่อประจักษ์แจ้งในโทษของสังขารธรรมทั้งหลาย ดุจเรือนที่

ถูกไฟติดทั่วทั้งหลังแล้ว ย่อมคลายความยินดีในภพ โดยความรู้ชัดความหน่ายลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏ จึงเป็นนิพพิทาญาณ

วิปัสสนาญาณที่ ๙ มุญจิตุกัมมตาญาณ

เมื่อปัญญารู้ชัดความหน่ายนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏเพิ่มขึ้นอีก ย่อมเกิดปัญญาที่ต้องการจะพ้นจากนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดดับปรากฏในขณะนั้น ปัญญาที่ต้องการจะพ้นจากนามธรรมและรูปธรรมเป็นมุญจิตุกัมมตาญาณ

วิปัสสนาญาณที่ ๑๐ ปฏิสังขยาญาณ

เมื่อเกิดปัญญาที่ต้องการจะพ้นจากนามธรรมและรูปธรรมทั้งหลายยิ่งขึ้นแล้ว ปัญญาก็พิจารณาไตรลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลายตามสภาวะที่เป็นอนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะต่อไปอีก แล้วจึงประจักษ์อนิจจลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลายที่เกิดดับๆ นั้น โดยเป็นสภาพที่ไม่แน่นอนเป็นที่สุด เป็นชั่วขณะ ง่อนแง่น แปรผัน ไม่ยั่งยืน ไม่มีสาระ ประจักษ์แจ้งในทุกขลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลายที่เกิดดับๆ นั้น โดยสภาพที่บีบคั้นเนื่องๆ ไม่มีทางหลีกเลี่ยง ไม่มีทางแก้ไข เป็นทุกขภัย คือ เป็นสภาพที่ไม่น่าพอใจติดข้อง ประจักษ์แจ้งในอนัตตลักษณะของสังขารธรรมทั้งหลายที่เกิดดับๆ นั้น

โดยสภาพที่สูญไป ลึกลงไป ไม่มีเจ้าของ ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาได้ ปัญญาที่ประจักษ์แจ้งไตรลักษณ์ของสังขารธรรมทั้งหลายนั้นเป็นปฏิสังขยาญาณ

วิปัสสนาญาณที่ ๑๑ สังขารุปেকชาญาณ

เมื่อปัญญาประจักษ์แจ้งไตรลักษณ์ของสังขารธรรมทั้งหลายเพิ่มยิ่งขึ้นแล้ว ทำให้สังขารธรรมทั้งหลายที่เคยปรากฏโดยเป็นสภาพที่เที่ยง เป็นสุข และเป็นตัวตน อ่อนกำลังลงจนเกิดความวางเฉยในสังขารธรรมทั้งหลาย เพราะรู้ชัดว่าตราบใดที่ยังไม่ถึงกาลที่จะประจักษ์แจ้งลักษณะของพระนิพพาน โดยมีพระนิพพานปรากฏเป็นอารมณ์ ตรานั้นก็พิจารณาไตรลักษณ์ ลักษณะหนึ่งลักษณะใดเป็นอารมณ์ไปเรื่อย ๆ ปัญญาที่รู้ชัดในความวางเฉยในสังขารธรรมทั้งหลายที่เกิดดับปรากฏนั้น เป็นสังขารุปেকชาญาณ สังขารุปেকชาญาณนี้เป็นวิปัสสนาอันบรรลุดังยอด เป็นวฏฐานคามินีปัญญา คือ ปัญญาอันเป็นเหตุพาหน์ออกไปจากภาวะแห่งปุถุชนเมื่อมัคควิถีเกิดขึ้น วฏฐานคามินี เป็นชื่อของญาณ ๓ คือ สังขารุปেকชาญาณ อนุโลมญาณ และโคตรภูญาณ

วิปัสสนาญาณที่ ๑๒ อนุโลมญาณ

อนุโลมญาณเป็นวิปัสสนาญาณในมัคควิถี ซึ่งอนุโลมต่อการรู้แจ้งอริยสัจธรรม อนุโลมญาณเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๓

ขณะในมัคควิถี คือ บริกัมม์ ๑ ขณะ อุปจาร ๑ ขณะ อนุลอม ๑ ขณะ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๓ ขณะนี้มีไตรลักษณ์ ลักษณะหนึ่งลักษณะใดเป็นอารมณ์ คือ มือนิจจลักษณะของสังขารธรรมเป็นอารมณ์ หรือมีทุกขลักษณะของสังขารธรรมเป็นอารมณ์ หรือมีอนัตตลักษณะของสังขารธรรมเป็นอารมณ์ ซึ่งอนุลอมต่อการที่จะปล่อยอารมณ์ที่เป็นสังขารธรรม

“สำหรับบุคคลที่เป็นติกขบุคคล คือ มีปัญญากลับบรรลุวิริยสัจธรรมได้เร็ว อนุลอมญาณก็มี ๒ ขณะ คือ เว้นขณะบริกัมม์ ๑ ขณะ และเพิ่มผลจิตเป็น ๓ ขณะ

วิปัสสนาญาณที่ ๑๓ โคตรภูญาณ

เมื่ออนุลอมญาณ ๓ ขณะ (สำหรับผู้เป็นมัถนบุคคล คือ ผู้บรรลุวิริยสัจธรรมช้ากว่าติกขบุคคล) หรือ ๒ ขณะ (สำหรับผู้เป็นติกขบุคคล) ดับไปแล้ว โคตรภูญาณ คือ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ก็เกิดต่อโดยน้อมไปมีนิพพานเป็นอารมณ์ เป็นอาเสวนปัจจัยให้โสตาปัตติมคคจิตเกิดต่อ มีนิพพานเป็นอารมณ์ โดยเป็นโลกุตตรกุศลจิตที่ดับกิเลสเป็นสมุจเฉท

ธรรมดาของขวนวิถีในวาระเดียวกัน ๗ ขณะนั้นต้องมีอารมณ์เดียวกัน แต่ในมัคควิถีนั้นขวนวิถี ๗ ขณะ มีอารมณ์ต่างกัน

คือ ปริกัมม ๑ ขณะ อุปจาระ ๑ ขณะ อนุลอม ๑ ขณะ มี ไตรลักษณ์ลักษณะหนึ่งลักษณะใดใน ๓ ลักษณะเป็นอารมณ์ แต่โคตรภูจิต ๑ ขณะ มัคคจิต ๑ ขณะ และผลจิต ๒ ขณะ มีนิพพานเป็นอารมณ์ เมื่อโคตรภูจิตเป็นมหากุศลจิตที่มี นิพพานเป็นอารมณ์ขณะแรก จึงเป็นจุดจาวัวชชนะของโสดาปัตติ มัคคจิตซึ่งมีนิพพานเป็นอารมณ์ต่อจากโคตรภูจิต โสดาปัตติ มัคคจิตจึงทำกิจดับกิเลสได้

ข้อความในอัฐฐสาลินี จิตตูปปาทกัณฑ์ พรรณนาโลกุตตรกุศล และ วิสุทธิมัคค์ ญาณทัสสนวิสุทธินิทเทส อุปมาอนุลอมญาณและ โคตรภูญาณ ดุจบุรุษผู้แหงนดูดวงจันทร์ในเวลากลางคืน ขณะนั้น ดวงจันทร์ไม่ปรากฏเพราะเมฆหมอกกำบังไว้ ทันใดนั้นมีลม กองหนึ่งพัดเมฆก้อนที่บนนั้นให้กระจายไป แล้วลมอีกกองหนึ่งก็ พัดเมฆที่กระจายแล้วนั้นให้ออกไปอีก แล้วลมอีกกองหนึ่งก็พัด เมฆแม้ละเอียดที่ปิดบังดวงจันทร์นั้นให้ออกไป บุรุษนั้นจึงเห็น ดวงจันทร์ที่ปราศจากเมฆปิดบัง นิพพานเปรียบดุจดวงจันทร์ อนุลอมญาณ ๓ ขณะเปรียบดุจลม ๓ กอง โคตรภูญาณเปรียบ ดุจบุรุษผู้เห็นดวงจันทร์ที่ปราศจากเมฆปิดบัง

อนุลอมญาณ ๓ ขณะเหมือนลม ๓ กองซึ่งอาจกำจัดเมฆที่ ปิดบังดวงจันทร์ได้ แต่ไม่อาจเห็นดวงจันทร์ ฉะนั้น อนุลอมญาณ ก็บรรเทาความมืดอันปกปิดสัจจะได้ แต่ไม่อาจเห็นนิพพานได้

ฉันนั้น และบุรุษนั้นอาจเห็นดวงจันทร์ได้อย่างเดียว แต่ไม่สามารถกำจัดเมฆได้ฉันใด โคตรภูญาณก็ฉันนั้น คือ อาจเห็นนิพพานได้ แต่ไม่อาจทำลายความมืดคือกิเลสได้

วิปัสสนาญาณที่ ๑๔ มัคคญาณ

เมื่อโคตรภูจิตดับไปแล้ว โสตาปัตติมัคคจิตที่เกิดขึ้นก็ข้ามพ้นสภาพความเป็นปุถุชนสู่ความเป็นพระอริยบุคคล โสตาปัตติมัคคจิตเกิดขึ้นดับกิเลสเป็นสมุจเฉตตามขั้นของโลกุตตรปัญญา

วิปัสสนาญาณที่ ๑๕ ผลญาณ

เมื่อโสตาปัตติมัคคจิตซึ่งเป็นโลกุตตรกุศลจิตดับไปแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้โสตาปัตติผลจิตซึ่งเป็นโลกุตตรวิบากจิตเกิดสืบต่อโดยไม่มีจิตอื่นเกิดคั่นเลย โลกุตตรกุศลจิตเป็นอกาลิโก เป็นอนันตรกัมมปัจจัยที่ทำให้โลกุตตรวิบากจิตเกิดสืบต่อทันทีโดยไม่มีจิตอื่นเกิดคั่นเลย โลกุตตรวิบากจิตจึงเป็นวิบากจิตที่ต่างกับวิบากอื่น ๆ คือ ทำชวนกิจสืบต่อจากโลกุตตรกุศลจิต ๒ หรือ ๓ ขณะ ในมัคควิถี และโลกุตตรวิบาก คือ ผลจิตซึ่งเกิดภายหลังของมัคควิถีนั่นก็ทำชวนกิจไม่ทำกิจเหมือนวิบากจิตอื่น ๆ เลย

วิปัสสนาญาณที่ ๑๖ ปัจจเวกขณญาณ

เมื่อมัคควิถีจิตดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดสืบต่อ และหลังจากนั้นมโนทวารวิถีจิตก็เกิดขึ้น พิจารณาสภาพธรรมที่เพ็งประจักษ์แจ้ง ที่ละวาระ คือ พิจารณามัคคจิต วาระ ๑ พิจารณาผลจิต วาระ ๑ พิจารณาภิเลสที่ละได้แล้ว วาระ ๑ พิจารณาภิเลสที่ยังเหลือ วาระ ๑ พิจารณานิพพาน วาระ ๑

สำหรับผู้ที่บรรลุมรรคตมมัคค์และมรรคผลนั้น ไม่มีการพิจารณาภิเลสที่ยังเหลือ เพราะมรรคตมมัคคจิตดับภิเลสทุกประเภทหมดเป็นสมุจเฉท ไม่มีภิเลสใดๆ เหลือเลย

วิปัสสนาญาณ ๑๖ นั้น ในบางแห่งแสดงวิปัสสนาญาณ ๙ ซึ่งเป็นพลวิปัสสนาญาณ คือ

๑. อุทยัพพญาณ
๒. ภังคญาณ
๓. ภยญาณ
๔. อาทีนวญาณ
๕. นิพพิทาญาณ
๖. มุญจितุกัมมตาญาณ
๗. ปฏิสังขญาณ
๘. สังขารูปกขญาณ
๙. อนุลอมญาณ

ในบางแห่งแสดง **วิปัสสนาญาณ ๑๐** คือ เริ่มตั้งแต่ สัมมสนญาณถึงอนุโลมญาณ การที่แสดงวิปัสสนาญาณตั้งแต่ ญาณแรกถึงอนุโลมญาณนั้น ก็เพราะวิปัสสนาญาณเหล่านั้นค่อยๆ คมกล้าขึ้นจนอนุโลมต่อการมีนิพพานเป็นอารมณ์

การอบรมเจริญสติปัฏฐานทำให้ปัญญาคมกล้าและบริสุทธิ์ ขึ้นเป็นวิปัสสนาญาณตามลำดับขั้นนั้น เป็นวิสุทธิ ๗ ดังนี้

๑. ศีลวิสุทธิ ได้แก่ ศีลเมื่อสติระลึกรู้ลักษณะของนามธรรม และรูปธรรม ขณะนั้นวิสุทธิจากการไม่รู้สภาพปรมาัตถธรรมซึ่ง ไม่ใช่ตัวตน ขณะที่สติปัฏฐานไม่เกิดไม่ใช่ศีลวิสุทธิ เพราะยึดถือ ศีลว่าเป็นเรา เป็นตัวตน

๒. จิตตวิสุทธิ ได้แก่ สมาธิขั้นต่างๆ ขณะที่สติระลึกรู้ ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม และขณะที่เฝ้าจิตเป็น อารมณ์ของสติปัฏฐาน ฌานจิตขณะนั้นก็เป็นจิตตวิสุทธิ เพราะ ขณะนั้นไม่ยึดถือเฝ้าจิตนั้นว่าเป็นเรา เป็นตัวตน

๓. ทิฏฐิวิสุทธิ ได้แก่ นามรูปปริจเฉทญาณ เป็นญาณที่ ประจักษ์แจ้งลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม โดยสภาพที่ ไม่ใช่ตัวตน ขณะนั้นจึงวิสุทธิจากการไม่เคยประจักษ์แจ้งลักษณะ ของนามธรรมและรูปธรรมโดยสภาพที่ไม่ใช่ตัวตนมาก่อนเลย

๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ เมื่อทิฏฐิวิสุทธิเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาที่

เจริญขึ้นจากการเจริญสติปัฏฐานก็เป็นยถาภูตญาณทัสสนะ คือ เห็นลักษณะของสภาพธรรม ตามความเป็นจริงของสภาพธรรม นั้นๆ ในขณะที่สติระลึกลักษณะของสภาพธรรมทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จนสมบูรณ์ถึงขั้นเป็นปัจจัยปริคคหญาณ ข้ามพ้นความสงสัยในการเกิดขึ้นของนามธรรมและรูปธรรมทั้งหลาย ว่าเป็นไปตามปัจจัยทั้งสิ้น ปัจจัยปริคคหญาณจึงเป็น กังขาวิตรณวิสุทธิ

๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ เมื่อกังขาวิตรณวิสุทธิเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาที่เจริญขึ้นจากสติปัฏฐานที่พิจารณาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทั่วขึ้นจนชิน รู้ว่าเป็นแต่เพียงนามธรรมและรูปธรรมเท่านั้น เสมอกันหมดทุกประเภท ทำให้ละคลายการใฝ่ใจแสวงหายึดมั่นในนามหนึ่งนามใด รูปหนึ่งรูปใดโดยเฉพาะ และน้อมพิจารณาการเกิดดับ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตาของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏจนประจักษ์การเกิดดับสืบต่อกันของนามธรรมและรูปธรรม เป็นสัมมสนญาณและอุทยัพพญาณตามลำดับ เมื่ออุทยัพพญาณดับไปแล้ว ก็เลสที่ยังไม่ได้ดับเป็นสมุจเฉทก็ทำให้เกิดความยินดีพอใจใน **วิปัสสนูปกิเลส ๑๐** อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ

๑. โอภาส แสงสว่าง
๒. ญาณ ความรู้
๓. ปิติ ความอิ่มใจ

๔. ปัสสัทธิ	ความสงบ
๕. สุข	ความสบายชุ่มชื่นใจ
๖. อธิโมกข์	ความน้อมใจเชื่อ
๗. ปักคาหะ	ความเพียร
๘. อุပ္ปฐฐานะ	ความมั่นคง
๙. อุเบกขา	ความวางเฉย
๑๐. นิกันติ	ความไคร่

๑. เมื่ออุท্থัพพญาณดับไปแล้ว โอสถย่อมเกิดจากจิตที่สงบถึงขั้นที่เป็นปัจจัยให้แสงสว่างเกิดขึ้นได้ ขณะที่เกิดความยินดีในโอสถนั้นเป็นวิปัสสนูปกิเลส เพราะทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง ไม่ได้พิจารณาความเกิดดับ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนของสภาพธรรมในขณะนั้น

๒. ขณะที่เกิดความยินดีในความคมกล้าของปัญญาที่ประจักษ์การเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมอย่างรวดเร็วดุจฟ้าแลบนั้นก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส เพราะไม่ได้พิจารณาความเกิดดับ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนของสภาพธรรมในขณะนั้นต่อไป

๓. ขณะที่ยินดีในปิติ ความอímเิบที่ประจักษ์การเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมนั้นก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๔. ขณะที่ยินดีในความสงบ ซึ่งปราศจากความกระวนกระวาย ความแข็งกระด้างความคงอไม่ควรถกการทำงาน เป็นต้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๕. ขณะที่ยินดีในความสุข ซึ่งเป็นโสมนัสเวทนาอย่างยั่งยืน ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๖. ขณะที่ยินดีในความน้อมใจเชื่อที่มั่นคงยิ่งขึ้นนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๗. ขณะที่ยินดีในความเพียรที่ไม่ตั้งนักไม่หย่อนนัก ที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณ ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๘. ขณะที่ยินดีในความมั่นคงของสติปัญญา ๔ ที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๙. ขณะที่ยินดีในความวางเฉย คือ เป็นกลางเสมอกันในสังขารธรรมทั้งปวงที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณ เมื่อประจักษ์การเกิดดับของอารมณ์ที่ปรากฏอย่างรวดเร็วดุจฟ้าแลบนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

๑๐. ขณะที่ยินดีที่ได้ประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมด้วยวิปัสสนาญาณนั้น ก็เป็นวิปัสสนูปกิเลส

เมื่อปัญญาพิจารณารู้ว่าวิปัสสนูปกิเลสเป็นสิ่งที่ควรละ ขณะที่ปัญญาคมกล้ารู้ชัดความละเอียดของวิปัสสนูปกิเลสซึ่งไม่ใช่

ทางที่จะนำไปสู่การละคลายความติดข้องในสภาพธรรมทั้งหลาย
ที่ละเอียดขึ้น ขณะนั้นเป็นมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ คือ
อุทยัพพญาณที่พ้นจากวิปัสสนูปกิเลสแล้ว

๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ เมื่อพ้นจากวิปัสสนูปกิเลส
แล้ว ปัญญาที่เจริญขึ้นจากการเจริญสติปัฏฐานต่อนั้นก็เป็น
ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ตั้งแต่อุทยัพพญาณที่ปราศจาก
วิปัสสนูปกิเลส จนถึงอนุโลมญาณ ๓ ขณะในมัคควิธี คือ
บริกัมม์ อุปจาร อนุโลม

๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ เมื่ออนุโลมญาณ ๓ ขณะดับแล้ว
โคตรภูญาณก็เกิด โคตรภูญาณไม่ใช่ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ
และไม่ใช่ญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะโคตรภูญาณมีฐานะเป็นจุ
อาวัชชนะของโลกุตตรจิตระหว่างปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิและ
ญาณทัสสนวิสุทธิ แต่ถึงการนับว่าเป็นวิปัสสนาญาณเพราะเป็น
กระแสของวิปัสสนา เมื่อโคตรภูญาณดับแล้วมัคคจิตต์เกิดเป็น
ญาณทัสสนวิสุทธิ

รวมเป็นวิสุทธิ ๗

ปริณญา ๓

การเจริญสติปัฏฐานซึ่งเป็นการอบรมเจริญปัญญาเพื่อรู้แจ้ง
อริยสัจธรรมนั้น ทำให้เกิดปริณญา คือ ปัญญารอบรู้ ๓ ชั้น
ได้แก่ ญาณปริณญา ตีรณปริณญา ปหานปริณญา

ญาตปริยญา คือ ปัญญาที่ประจักษ์ลักษณะของนามธรรม และรูปธรรมที่ปรากฏโดยสภาพไม่ใช่ตัวตน ด้วยนามรูป ปริจเฉทญาณ เป็นต้นไป เป็นพื้นฐานให้น้อมพิจารณาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมอื่นๆ เพิ่มขึ้น รอบรู้ขึ้นตามลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ได้ประจักษ์แล้วในนามรูปปริจเฉท ญาณ

ตึรณปริยญา คือ ปัญญาที่พิจารณาลักษณะของสภาพ ธรรมที่ปรากฏโดยเสมอกัน โดยรอบรู้ ไม่เจาะจงฝึกใฝ่มุ่งหวัง นามธรรมและรูปธรรมใดโดยเฉพาะ เพราะรู้ลักษณะของสภาพ ธรรมที่ปรากฏจนทั่วทั้ง ๖ ทวาร ความสมบูรณ์ของปัญญา ที่รู้ชัดในความเสมอกันของนามธรรมและรูปธรรม ทำให้ ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมตั้งแต่ สัมมสนญาณ เป็นต้นไป

ปหานปริยญา คือ เมื่อพิจารณาความดับไปของนามธรรม และรูปธรรม จนประจักษ์แจ้งการดับไปของนามธรรมและรูปธรรม ด้วยภังคญาณแล้ว ปัญญารอบรู้เพิ่มขึ้น ก็เริ่มคลายความยินดีใน นามธรรมและรูปธรรม เพราะเห็นโทษของนามธรรมและรูปธรรม เพิ่มขึ้นเป็นปหานปริยญา เป็นต้นไป จนถึงมัคคญาณ

ในวันหนึ่งๆ ปัจจัยที่จะให้สติปัญญานเกิดระลึกถึงลักษณะของ สภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริงนั้น น้อย กว่าปัจจัยที่จะให้อกุศลธรรมเกิดขึ้นมากเหลือเกิน ฉะนั้น การ

เจริญขึ้นของโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ซึ่งเป็นส่วนประกอบของการรู้แจ้งอริยสัจธรรม ๔ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมปชาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมัคค์มีองค์ ๘ รวมเป็นโพธิปักขิยธรรม ๓๗ นั้น จึงต้องสะสมบรณานานมาก เพราะไม่ใช่เป็นการทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดขึ้นมา รู้ แต่เป็นการระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นอนัตตาที่มีเหตุปัจจัยเกิดขึ้น ปรากฏแล้วดับไปรวดเร็วเป็นปกติในชีวิตประจำวันทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในขณะนี้เอง ถ้าขณะนี้ไม่รู้ ว่าสติปัฏฐานเป็นอย่างไร ไม่รู้ว่าสิ่งที่กำลังปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยสภาพที่เป็นปรมาัตถธรรมไม่ใช่ตัวตนนั้นเป็นอย่างไร ก็จะต้องอบรมปัญญาขั้นต้นด้วยการฟังพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ เพื่อให้พุทธบริษัทเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ ถูกต้องตรงตามความเป็นจริงตามที่ทรงตรัสรู้ และจะต้องพิจารณาหนทางปฏิบัติ คือ การอบรมเจริญปัญญาให้ถูกต้องว่า เหตุต้องสมควรแก่ผล เมื่อผลคือปัญญาที่ประจักษ์แจ้งไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สภาพที่เกิดขึ้นและดับไปเป็นทุกข์ เพราะไม่ใช่สภาพที่น่ายินดีและเป็นอนัตตาของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้ ก็ย่อมรู้ว่าไม่มีทางอื่นเลย นอกจากหนทางเดียว คือ สติปัฏฐานเกิดขึ้นระลึกรู้ ศึกษา สังเกต ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้ไปเรื่อยๆ จนกว่าสังขารขันธ์ทั้งหลายจะเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้ปัญญาที่อบรมสมบูรณ์แล้วเกิดขึ้นเป็นวิปัสสนาญาณแต่ละขั้นๆ

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอบรมพระบารมี ๔ อสงไขยแสนกัปป์ หลังจากที่ได้รับพระพุทธรูปพยากรณ์จากพระที่ปึงกรสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ทรงอบรมเจริญบารมีมาโดยตลอด และได้เฝ้าพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒๔ พระองค์ ก่อนที่จะทรงตรัสรู้อริยสัจจธรรมเป็นพระโสดาบันบุคคล พระสกทาคามีบุคคล พระอนาคามีบุคคล แล้วบรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยลำดับในปัจจุบันยาม ณ โคนต้นพระศรีมหาโพธิ์ในวันเพ็ญเดือน ๖

พระอัครสาวกทั้ง ๒ คือ ท่านพระสารีบุตร ผู้เลิศทางปัญญา และท่านพระมหาโมคคัลลานะ ผู้เลิศทางอิทธิฤทธิ์นั้น อบรมเจริญปัญญามาแล้ว ๑ อสงไขยแสนกัปป์ ในชาติสุดท้ายท่านพระสารีบุตรบรรลุเป็นพระโสดาบันบุคคล เมื่อได้ฟังท่านพระอัสสชิแสดงธรรมแก่ท่าน และท่านพระมหาโมคคัลลานะก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน เมื่อได้ฟังท่านพระสารีบุตรแสดงธรรมที่ท่านพระอัสสชิได้แสดงแล้วนั้น

พระมหาสาวกผู้เป็นเอตทัคคะ คือ เป็นเลิศในทางต่างๆ เช่น ท่านพระมหากัสสปะ ท่านพระอานนท์ ท่านพระอุบาลี ท่านพระอนูรุทธะ เป็นต้น ก็ได้อบรมเจริญปัญญาแล้วแสนกัปป์ พระอรหันตสาวกและพุทธบริษัทก็ได้อบรมเจริญปัญญามาแล้วจนรู้แจ้งอริยสัจจธรรม เป็นพระอริยบุคคลเป็นจำนวนมากในกาลสมบัติ คือ สมัยที่พระผู้มีพระภาคยังไม่ทรงดับขันธปรินิพพาน

และหลังจากทรงดับขันธปรินิพพานแล้วไม่นานสืบต่อมาจนถึงยุคสมัยปัจจุบัน ซึ่งการรู้แจ้งอริยสัจจธรรมย่อมลดน้อยลงไปตามการศึกษา การเข้าใจพระธรรมและการปฏิบัติธรรมโดยถูกต้อง และโดยเหตุ คือ การอบรมสะสมเจริญปัญญาที่สมควรแก่ผล

ก่อนการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาคนั้น มีผู้อบรมเจริญสมถกาวนาจนสามารถบรรลุคุณวิเศษ กระทำอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ ได้ แต่ไม่สามารถดับกิเลสได้เป็นสมุจเฉต เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณและทรงแสดงพระธรรมแล้ว ก็มีผู้รู้แจ้งอริยสัจจธรรมเป็นจำนวนมาก และบางท่านที่เจริญสมถกาวนาบรรลุฌานจิตมาแล้ว เมื่อเจริญสติปัฏฐาน ก็รู้แจ้งอริยสัจจธรรมด้วย ฉะนั้น พระอริยสาวกจึงมี ๒ ประเภท คือ พระอริยสาวกผู้ไม่ได้ฌาน และพระอริยสาวกผู้ได้ฌานด้วย

พระอริยบุคคลผู้ไม่ได้ฌานนั้นบรรลุมัคคจิตโดยไม่มีฌานจิตเป็นบาท คือ ไม่ได้บรรลุฌานจิต ฌานจิตจึงไม่เกิดขึ้นเป็นอารมณ์ให้พิจารณา และถึงแม้ว่าโลกุตตรจิตประจักษ์แจ้งนิพพานอย่างชัดเจนแนบแน่นเช่นเดียวกับอัปปนาสมาธิที่แนบแน่นในอารมณ์ของฌานจิตชั้นต่างๆ แต่เมื่อพระอริยะผู้ไม่ได้ฌาน ไม่ได้บรรลุฌาน ก็ไม่สามารถเข้าถึงฌานสมาบัติได้ การนับประเภทจิตโดยนัย ๘๙ ดวง จึงนับโดยนัยของพระอริยบุคคลผู้ไม่ได้ฌาน

ส่วนพระอริยบุคคลผู้ได้ฌานด้วยนั้น บรรลุมัคคจิตผลจิตโดยมีฌานเป็นบาท ฉะนั้น จึงต้องเป็นผู้บรรลุฌานพร้อมด้วย

วสี ฌานจิตจึงเกิดขึ้นเป็นอารมณ์ให้มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต พิจารณาจนบรรลุโลกุตตรมรรคจิตและผลจิต ได้ด้วยการพิจารณา ฌานจิตนั่นเอง พระอริยบุคคลผู้บรรลุมรรคผลนิพพานพร้อมด้วย องค์ของฌานชั้นต่างๆ พ้นจากกิเลสด้วยปัญญาและความสงบ ของฌานชั้นต่างๆ การนับประเภทจิตโดยนัย ๑๒๑ ดวง จึง นับโดยนัยของพระอริยบุคคลผู้ได้ฌาน

สมาบัติ ๓

สมาบัติ ๓ คือ ฌานสมาบัติ ๑ ผลสมาบัติ ๑ นิโรธสมาบัติ ๑

ปุถุชนผู้บรรลุฌานจิตและมีวสี ๕ คือ ความชำนาญในการ เข้าและออกฌานแต่ละชั้น เป็นต้นนั้น เป็นฌานลาภีบุคคล คือ ผู้มีฌานเป็นลาภ จึงสามารถเข้าสมาบัติ คือ ฌาน วิถิจิตเกิดสืบทอดกันทางมโนทวาร โดยไม่มีภวังคจิตเกิดคั่นเลย ตลอดเวลาที่กำหนดไว้ในวันหนึ่งๆ ขณะที่เป็ฌานสมาบัตินั้น ระวังทุกขกายและทุกขใจ เพราะขณะนั้นสงบจากอารมณ์อื่นๆ ทั้งหมด มีแต่ความสุขสงบด้วยการเข้าถึงอารมณ์ของฌานเพียง อย่างเดียวเท่านั้น ขณะนั้นจึงเป็นฌานสมาบัติ

พระอริยบุคคลผู้ได้ฌานด้วยนั้น สามารถเข้าผลสมาบัติ คือ โลกุตตรปฐมฌานผลจิต หรือโลกุตตรทุติยฌานผลจิต หรือ โลกุตตรตติยฌานผลจิต หรือโลกุตตรจตุตถฌานผลจิต หรือ

โลกุตตรปัญจมฌานผลจิต เกิดขึ้นมีนิพพานเป็นอารมณ์ตลอดเวลาที่กำหนดไว้ในวันหนึ่งๆ โดยไม่มีภวังคจิตเกิดขึ้นเลย ผลสมาบัติเป็นการเข้าถึงโลกุตตรฌานตามลำดับขั้นของโลกุตตรผลจิตซึ่งเกิดพร้อมด้วยองค์ของฌานนั้นๆ

ขณะที่ผลสมาบัติวิถิจะเกิดขึ้น กามาวจรจิตที่เกิดก่อนไม่ชื่อว่า บริกัมม์ และอุปจาร แต่เป็นอนุโลมทั้ง ๓ ขณะ เพราะอนุโลมต่อการที่โลกุตตรผลจิตซึ่งเคยเกิดแล้วจะเกิดขึ้นมีนิพพานเป็นอารมณ์อีกตามขั้นของโลกุตตรฌาน ต่างกับบริกัมม์ อุปจาร อนุโลมในมัคควิถี ซึ่งมีคคจิตจะเกิดขึ้นเพื่อดับกิเลสเป็นสมุจเฉท ขณะที่ผลจิตเกิดขึ้นมีนิพพานเป็นอารมณ์ตลอดเวลาที่กำหนดไว้ในวันหนึ่งๆ นั้น เป็นผลสมาบัติ

สำหรับพระอนาคามีบุคคลและพระอรหันต์ผู้บรรลุถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานนั้น สามารถเข้า นิโรธสมาบัติ คือ ดับจิตและเจตสิกไม่เกิดเลยตลอดเวลาไม่เกิน ๗ วัน เพราะอาหารที่บริโภคแล้วนั้นค้ำจุนร่างกายได้ไม่เกิน ๗ วัน การเข้านิโรธสมาบัติซึ่งดับจิตและเจตสิกได้ชั่วคราวนั้น ต้องประกอบด้วยกำลัง ๒ ฝ่าย คือ ทั้งสมถะและวิปัสสนา คือ ถึงแม้ว่าเป็นพระอนาคามีบุคคลหรือพระอรหันต์ แต่ไม่บรรลุถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ก็เข้านิโรธสมาบัติไม่ได้ พระโสดาบันบุคคลและพระสกทาคามีบุคคลที่บรรลุถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ก็เข้านิโรธสมาบัติไม่ได้

เมื่อจะเข้านิโรธสมาบัตินั้น ต้องเข้าตั้งแต่ปฐมฌานเป็นลำดับไป โดยเมื่อออกจากปฐมฌานแล้วพิจารณาสังขารทั้งหลายโดยเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วจึงเข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌาน แล้วพิจารณาสังขารทั้งหลายโดยสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วจึงเข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌานแล้ว พิจารณาสังขารทั้งหลายโดยเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ฯลฯ ตลอดไปจนถึงอาภิญญายตนฌาน เมื่อออกจากอาภิญญายตนฌานแล้วกระทำกิจเบื้องต้น ๔ อย่าง คือ*

นानาพัทธอวิโกปนะ	๑
สังฆปฏิมานนะ	๑
สัตถูปักโกสนะ	๑
อัทธานปริจเฉทะ	๑

นानาพัทธอวิโกปนะ คือ อริชฐานให้บริวารของใช้อันเนื่องกับตน เช่น บาตร จีวร เตียง ที่อยู่อาศัย ไม่ถูกทำลายเสียหายด้วยไฟ น้ำ ลม โจร เป็นต้น ภายใน ๗ วันที่เป็นนิโรธสมาบัติ ส่วนสิ่งใดที่ใช้อยู่เนื่องกับตน เช่น ผ้านุ่ง ผ้าห่ม ที่นั่ง ไม่มีกิจที่จะอริชฐานต่างหาก เพราะสมาบัตินั้นแลย่อมคุ้มครองมิให้ถูกทำลายเสียหายได้

๑ สัทธัมมปกาสนี อรรถกถาพุทธทศนิกาย ปฏิสัมภิทามัคค์

อรรถกถานิโรธสมาบัติติฎฎณนิเทศ ข้อ ๒๑๗-๒๒๕

สังขปฏิมานะ คือ อริชฌานให้ออกจากนิโรธสมบัติเมื่อต้องร่วมประชุมสงฆ์เพื่อทำสังฆกรรมอย่างหนึ่งอย่างใด

สัตตูปักโกสนะ คือ อริชฌานให้ออกจากนิโรธสมบัติเมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกหา

อัทธานปริจเจทะ คือ การพิจารณากำหนดกาลของชีวิตว่าจะมีอายุตลอดไป ๗ วันหรือไม่ เพราะระหว่างนิโรธสมบัตินั้นจุตจิตเกิดไม่ได้ เมื่อมีอายุตลอดไป ๗ วันได้จึงเข้านิโรธสมบัติ

เมื่อทำบุพพกิจ ๔ นี้แล้ว ก็เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน โดยจิตเกิดดับสลับต่อกันตามลำดับวาระของเนวสัญญานาสัญญายตนฌานวิถิจิต โดยเนวสัญญานาสัญญายตนฌานจิตเกิด ๒ ขณะ แล้วจิตเจตสิกไม่เกิดเลยในระหว่างที่เป็นนิโรธสมบัติตลอด ๗ วัน

เมื่อถึงกำหนดออกจากนิโรธสมบัตินี้แล้ว ผลจิตเกิดขึ้น ๑ ขณะ แล้วภวังคจิตจึงเกิดต่อ

นิโรธสมบัตินี้มีเฉพาะในภูมิที่มีขั้น ๕ เท่านั้น ในรูปพรหมภูมิไม่มีนิโรธสมบัติเพราะไม่มีรูปฌานจิต

แนวทางเจริญวิปัสสนา

แนวทางเจริญวิปัสสนา

- ถ. การเจริญสมถภาวนามีอารมณ์ตั้ง ๔๐ ประเภท เห็นว่า ส่วนใหญ่นิยมอานาปานสติ เข้าใจว่าจะไม่สามารถขัดเกลากิเลส ไม่ถึงพระนิพพานหรือบรรลุมรรคผลได้
- สุ. ถ้าเป็นการเจริญสมถภาวนาก็ดับกิเลสไม่ได้ เพราะไม่บรรลุถึงนิพพานซึ่งเป็นการรู้แจ้งอริยสัจธรรม
- ถ. ถ้าอย่างนั้นการจะขัดเกลากิเลสได้อย่างบุคคลทั่วไปนี้ที่มุ่งจะขัดเกลากิเลสให้ถึงพระนิพพาน แต่ว่าเขาไม่เข้าใจเลยว่า ในชีวิตประจำวันนี้ อะไรเป็นเหตุให้เรายึดถือ ถ้าเพื่องไม่เข้าใจ แต่เป็นโลภะ หรือเป็นความต้องการที่ว่าอยากจะละกิเลสอย่างเดียวโดยที่ไม่รู้จักกิเลส จะสามารถเจริญสติปัฏฐานหรือไม่
- สุ. เป็นไปไม่ได้
- ถ. สมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ทั้งสองอย่างเจริญไม่ได้
- สุ. เข้าใจเอาเองว่ากำลังเจริญสมถภาวนาหรือวิปัสสนาภาวนา แต่เมื่อไม่ใช่วิปัสสนา ก็เจริญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาไม่ได้
- ถ. ทีนี้ถ้าจะเจริญสติปัฏฐาน อาจารย์จะมีแนวทางอย่างไรให้เขาพิจารณา

ส. ไม่มีใครเร่งรัดให้ใครเจริญสติปัฏฐานได้ ไปเอาเด็กมานั่งเข้าแถวแล้วบอกให้เจริญสติปัฏฐาน เด็กไม่รู้จักกิเลสเลย และก็ไม่ได้อยากละกิเลสด้วย แล้วเด็กจะเจริญสติปัฏฐานได้อย่างไร เมื่อโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่แล้วยังไม่ได้หมดกิเลส ผู้ใหญ่ทุกคนก็มีกิเลสคนละเยอะๆ ทั้งนั้น ลองถามผู้ใหญ่แต่ละคนว่าอยากหมดกิเลสไหม ส่วนใหญ่ก็บอกว่าไม่อยากหมดกิเลส แม้บางคนจะบอกว่าไม่อยากมีกิเลส แต่เมื่อเอ่ยคำว่า “กิเลส” นั้นรู้จักกิเลสจริงๆ หรือยัง โลภะเป็นกิเลส อยากมีโลภะไหม ไม่ชอบซื้อโลภะ แต่ว่าต้องการโลภะทุกขณะ นี่แสดงว่าไม่เข้าใจลักษณะโลภะซึ่งเป็นกิเลส อาหารอร่อยไหม เสื้อผ้าอาภรณ์สวยไหม เพลงนี้ไพเราะไหม กลิ่นนั้นหอมไหม แก้วนี้อ่างน้อนนุ่มดีไหม กระดาษสัมผัสแล้วสบายไหม นี่คือไม่ชอบซื้อโลภะ แต่ทุกขณะจิตต้องการโลภะ การเจริญสติปัฏฐานเป็นการเจริญสติปัญญา ไม่ใช่การอยากทำสมาธิ

ถ. อตตสัญญา คืออะไร

ส. อตตสัญญา คือ ความจำด้วยการยึดถือว่าเป็นตัวตน ความจริงไม่น่าสงสัยในอตตสัญญาเลย เพราะทุกคนมีอตตสัญญา เมื่อรู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นพระโสดาบันบุคคล จึงดับความเห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคลได้แต่ก่อนที่สติจะเกิด และปัญญาศึกษาเข้าใจลักษณะของ

สภาพธรรม จนกระทั่งรู้ชัดประจักษ์แจ้งในสภาพธรรมที่ไม่ใช่ตัวตนได้นั้นก็ต้องมีอรรถสัญญา เมื่อสติไม่เกิดจึงไม่ระลึก รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏแต่ละทวารตามความเป็นจริง จึงเห็นผิติดถือสภาพธรรมที่ปรากฏรวมกันเป็นอรรถา คือ เป็นตัวตนเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งใด เมื่อไม่รู้ความจริงว่าเป็นสภาพธรรมขณะนี้ ก็มีอรรถสัญญามีความทรงจำว่าเป็นเราที่เห็น และจำว่าสิ่งที่เห็นนั้นเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน ต่างๆ

ปัญญาที่เกิดจากการฟังไม่สามารถประจักษ์แจ้งว่าสิ่งที่เคยเห็นเป็นคนเป็นสัตว์นั้น แท้จริงเป็นเพียงสิ่งที่กำลังปรากฏทางตาเท่านั้น ฉะนั้น การฟังพระธรรม การศึกษาพระธรรม ต้องพิจารณาบ่อยๆ เหนือๆ พิจารณาแล้วพิจารณาอีก ใคร่ครวญอย่างละเอียดจนกระทั่งเข้าใจคำที่แสดงลักษณะของสภาพธรรม เช่นคำว่า “**สิ่งที่ปรากฏทางตา**” นั้นเป็นคำที่ถูกต้องที่สุด เพราะแสดงว่าเป็นธาตุชนิดหนึ่งที่ปรากฏได้ทางตา สิ่งที่ปรากฏให้เห็นนั้น ไม่ว่าจะเป็นสีแดง สีเขียว สีฟ้า สีเหลือง สีขาว สีใส สีขุ่น ก็ต้องปรากฏเมื่อกระทบกับจักขุปสาท เมื่อเห็นแล้วไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง จึงมีอรรถสัญญาว่าเป็นคน สัตว์ วัตถุต่างๆ ขณะที่สนใจในสีต่างๆ นั้นทำให้เกิดนึกเป็นรูปร่างสัณฐาน เกิดความทรงจำในรูปร่างสัณฐาน จึงเห็นเป็นคน สัตว์ สิ่งของต่างๆ ซึ่งรูปร่างที่เห็นเป็นคน สัตว์ สิ่งของต่างๆ นั้นก็ต้องมีหลายสี

เช่น สีดำ สีขาว สีเนื้อ สีแดง สีเหลือง เป็นต้น ถ้าไม่จำ
หมายสีต่างๆ เป็นรูปร่างสัญญาณ ความสำคัญหมายว่าเป็น
สัตว์ บุคคล วัตถุต่างๆ ก็มีไม่ได้

ฉะนั้น ขณะที่เห็นแล้วสนใจ เพลลินโนนิมิต คือ รูปร่าง
สัญญาณและอนุพยัญชนะ คือ ส่วนละเอียดของสิ่งที่ปรากฏ
ให้ทราบว่าจะเห็นเพราะสีปรากฏ จึงทำให้เกิดนึกเป็นรูปร่าง
สัญญาณและส่วนละเอียดของสิ่งต่างๆ ขึ้น เมื่อใดที่สติเกิด
ระลึกถึงและปัญญาเริ่มศึกษาพิจารณา ก็จะเริ่มรู้ว่านิมิตและ
อนุพยัญชนะทั้งหลายซึ่งเป็นสีต่างๆ ก็เป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏ
ทางตาเท่านั้น นี่คือนิยามที่เริ่มเข้าถึงลักษณะของสภาพ
ธรรมที่ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล เมื่อสติเกิดระลึกถึงเนื่องๆ
บ่อยๆ ก็จะเข้าใจอรรถที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ไม่ติดใน
นิมิตอนุพยัญชนะ (ด้วยการอบรมเจริญปัญญารู้สภาพธรรมที่
ปรากฏตามความจริง) และเริ่มละคลายยึดตัสัญญาในสิ่งที่
ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามขั้นของปัญญา
ที่เจริญขึ้น

ฉะนั้น จะต้องรู้ว่าไม่ว่าพระไตรปิฎกจะกล่าวถึงข้อความใด
พยัญชนะใด ก็เป็นเรื่องสภาพธรรมในชีวิตประจำวันจริงๆ ซึ่งสติ
จะต้องระลึกและพิจารณาให้เข้าใจจนกว่าปัญญาจะรู้ชัด ประจักษ์
แจ้งลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏจนดับกิเลสได้เป็นสมุจเฉท

นี่เป็นเรื่องที่ทุกๆ ท่านจะค่อยๆ ฟังไป ศึกษาไป พิจารณาไปตามปกติในสภาพที่เป็นชีวิตจริงๆ เพราะยังไม่สามารถที่จะดับกิเลส โลภะ โทสะ โมหะ ฯลฯ ซึ่งหลายคนอยากจะดับให้หมดเสียเหลือเกิน แต่จะต้องรู้ว่ากิเลสจะดับได้ก็ต่อเมื่อโลกุตตรมัคคจิตเกิดขึ้นดับสัkkายทิฏฐิ คือ การยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตน สัตว์ บุคคล ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เป็นพระอริยบุคคลขั้นพระโสดาบันก่อน แล้วปัญญาจึงจะเจริญขึ้นจนรู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นพระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ ตามลำดับ ฉะนั้น จึงจะต้องอบรมเจริญปัญญา ไม่ใช่มุ่งหน้ารีบร้อนที่จะไปปฏิบัติเป็นวัน เป็นเดือน เป็นปี โดยไม่เข้าใจเหตุปัจจัยว่า สติที่เป็นสัมมาสติซึ่งเป็นมัคค์มีองค์ ๘ นั้นจะเกิดได้ เมื่อศึกษาเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จริงๆ เสียก่อน แล้วสัมมาสติจึงจะเกิดระลึกได้ และปัญญาเริ่มศึกษาพิจารณาจนประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมตามปกติตามความเป็นจริงในชีวิตประจำวัน

การเจริญสติปัฏฐานเป็นไตรสิกขา คือ อริศีลสิกขา อริจิตตสิกขา (สมาธิ) อริปัญญาสิกขา เพราะในขณะที่สตรระลึกลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏนั้น เป็นศีลอย่างละเอียด คือ เป็นอริศีลสิกขา เป็นการระลึกรู้ลักษณะของจิต เจตสิก รูป รู้ลักษณะของกุศลธรรมและอกุศลธรรมก่อนที่จะเกิดการกระทำใดๆ ทางกาย วาจา สติปัฏฐานเป็นอริจิตตสิกขา เพราะเป็นความตั้งมั่นของ

เอกัคคตาเจตสิก (สมาธิ) ในอารมณ์ที่ปรากฏซึ่งเกิดดับอย่างรวดเร็ว สติปัญฐานเป็นอธิปัญญาสิกขา เพราะเป็นปัญญาที่พิจารณาศึกษารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติ โดยละเอียดตามความเป็นจริง

ถ. ผมขอภัยท่านผู้ฟังด้วยนะครับ ที่ท่านอาจารย์อธิบายหมดประโยชน์ไปเดี๋ยวนี้ครับตรงกับตัวผมเป็นอย่างยิ่ง แล้วก็ตัวผมไม่เชื่อว่าไม่เข้าใจเท่าที่อาจารย์กล่าว ไม่เข้าใจมากกว่านั้นอีก เช่น สมมติว่าเราจะปฏิบัติเรื่องสติปัญฐานนี้ประเดี๋ยวกลายเป็นตัวเราไปใช้สติ สติก็มีหลายประตูลายทวาร สติเบื้องต้นนี้แหละครับ สำหรับตัวผมยังไม่ไปแค่นั้นเลยครับ เท่าที่สำรวจตัวเองเบื้องต้นนี้ครับ ยังไม่เข้านามรูปปริจเฉทญาณเลยสักที จะทำอย่างไรดีครับ

ส. เวลาที่จะทำวิปัสสนาครั้งใดก็ยุ่งยากครั้งนั้นทีเดียว เพราะว่าจะทำ จะทำถูกได้อย่างไรถ้ายังมีตัวตนที่จะทำอย่างนั้น อย่างนี้พอเริ่มจะทำก็แสดงว่ามีความต้องการที่จะรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมทางหนึ่งทางใดเกิดขึ้นแล้ว ซึ่งความจริงแล้วลักษณะของสติปัญฐานเป็นสภาพธรรมที่ระลึก รู้ตรงลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางหนึ่งทางใด เช่น ทางตาในขณะที่กำลังเห็นเดี๋ยวนี้ สติปัญฐานก็ระลึกได้

ตามปกติทีละเล็กทีละน้อย และปัญญาจะเริ่มศึกษาพิจารณา
รู้ลักษณะที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมทีละเล็กทีละน้อย

ถ. ขณะที่กำลังเห็นจะเจริญสติปัญญานอย่างไร

สุ. ขณะที่กำลังเห็นก็ระลึกว่าสิ่งที่กำลังปรากฏให้เห็นเป็น
สภาพธรรมชนิดหนึ่งที่เพียงปรากฏทางตาเท่านั้น จะเห็นเป็น
ผม จะเห็นเป็นโต๊ะ เป็นเก้าอี้ เป็นเสา เป็นศาลา เป็น
อะไรก็ตาม ความจริงแล้วก็เป็นสิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้น ไม่
ปรากฏทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายเลย เมื่ออบรม
เจริญปัญญายังไม่ถึงขั้นนามรูปปริจเฉทญาณ ก็เป็นนามรูป
ปริจเฉทญาณไม่ได้

ถ. กระผมขอเรียนว่า เมื่อได้รับหนังสือธรรมปฏิบัติในชีวิต
ประจำวันแล้ว ผมอ่านไม่รู้ก็จบครับ ๗-๘ จบหรือจะกว่า
อยากจะปฏิบัติให้ได้ แต่มันเป็นตัวเราเสียทุกที ทางตาก็เรา
เห็น ไม่ใช่สีเป็นรูป เห็นเป็นนาม นึกๆ ไปมันก็แพร่สะพัด
ไปหมดครับ ไม่กระจายหรือไม่เป็นเฉพาะประตู ไม่เข้านาม
รูปอย่างที่ว่านี้ ขอให้อธิบายอีกทีเถาะครับ

สุ. ขณะที่เห็นทางตา ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ
ตามปกติขณะนั้นได้ไหม ข้อสำคัญประการแรกก็คือ จะต้อง
รู้ว่าการอบรมเจริญความรู้จนถึงความสมบูรณ์ของปัญญาที่
เป็นนามรูปปริจเฉทญาณนั้น ต้องเริ่มจากสติระลึก ศึกษา

ลักษณะที่ต่างกันของนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏทางหนึ่งทางใดตามปกติ ไม่ใช่โดยขั้นการฟัง และไม่ใช่พอเห็นก็เริ่มกระวนกระวายกระสับกระส่าย นี่คือการจัดกระจายว่าสิ่งที่กำลังปรากฏเป็นรูป และสภาพที่กำลังเห็นเป็นนาม ขณะนั้นไม่ใช่การระลึกศึกษาลักษณะที่เป็นนามธรรมและลักษณะที่เป็นรูปธรรม การที่สติปัญญานจะเกิดได้นั้นจะต้องเข้าใจลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมอย่างถูกต้องก่อนว่า นามธรรมที่กำลังเห็นนั้นเป็นสภาพรู้ ไม่มีรูปร่าง ตัวตน ไม่ต้องเอาแขน ขา มือ เท้า มาประกอบรวมกันเป็นท่าทางว่ายืนแล้วเห็น นั่งแล้วเห็น นอนแล้วเห็น สติปัญญานระลึกรู้เฉพาะอาการที่กำลังเห็นจริงๆ ว่าเป็นสภาพรู้ชนิดหนึ่ง ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่สัตว์บุคคลใดๆ ทั้งสิ้น และขณะที่สติปัญญานเกิดขึ้น ระลึกรู้ลักษณะของรูปที่ปรากฏทางตานั้น ก็พิจารณาศึกษาเข้าใจจนกว่าจะรู้ว่าเป็นสภาพธรรมชนิดหนึ่งไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคลใดๆ ทั้งสิ้น

- ถ. เพื่อจะให้การปฏิบัติแน่นแน่ว ไม่กระสับกระส่ายอย่างท่านอาจารย์ว่านะครับ ถ้าเราจะใช้วิธีอานาปานสติปัญญานจะได้ไหม กาย เวทนา จิต ธรรม แต่เราใช้ควบกับอานาปานสติ กระผมก็เลยตั้งชื่อพิเศษของกระผมว่า อานาปานสติปัญญาน การปฏิบัติเช่นนั้นครับ

สุข โดยมากความต้องการผล จะทำให้หาวิธีผสม เพราะบางทีพอไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร ก็ลองใช้อย่างโน้นกับอย่างนี้รวมกัน เพื่อกว่าจะมีสัมปชัญญะบริบูรณ์ขึ้นและสติจะได้ไม่หลงลืม และจดจ้องอยู่ที่หนึ่งที่ใดได้นาน แต่นี่เป็นลักษณะของความต้องการหรือเปล่า ท่านที่ต้องการให้จิตจดจ่อที่อารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งนานๆ แต่ทางตากิระลิกไม่ได้ ระลิกไม่ถูกทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ปกติธรรมตากิระลิกไม่ถูก เมื่อต้องการให้จิตจดจ่ออยู่ที่หนึ่งที่ใด ก็เลยพยายามผสมรวมกันหลายๆ ทาง ซึ่งก็เป็นเพราะความต้องการ จึงไม่ใช่การอบรมเจริญปัญญา ผู้มีปกติเจริญสติปัฏฐานนั้นอบรมเจริญปัญญาเพื่อรู้แล้วละ แต่เมื่อยังไม่รู้ก็ไม่ละ การพยายามจะทำให้จิตจดจ่อ นั้นละความต้องการหรือเปล่า และก็ไม่ใช่การอบรมเจริญปัญญาเพื่อรู้แล้วละด้วยอย่าบิดเบือนทำอย่างอื่นหรือผสมการปฏิบัติอื่นๆ เข้ามาอีก เพราะจะไม่ทำให้รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมขณะนี้ที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง ได้ยินเป็นปกติ คิดนึกเป็นสุขเป็นทุกข์ตามปกติ นั้น ล้วนเป็นธรรมทั้งหมด ตราบใดที่สติไม่เกิดขึ้นระลิกรู้ก็ไม่ใช่เป็นการอบรมเจริญสติปัฏฐาน เพราะถึงพยายามทำอย่างอื่นผสมวิธีต่างๆ มากสักเท่าไร ปัญญาก็ไม่ได้รู้สภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง ฉะนั้น จะมีประโยชน์อะไรที่จะไปผสมวิธีต่างๆ ขึ้น ในเมื่อไม่ใช่ปัญญาที่ศึกษาพิจารณารู้ลักษณะที่

เป็นนามธรรมและรูปธรรมตามปกติทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ

ขอทราบว่าจะขณะที่กำลังผสมวิธีปฏิบัติต่างๆ นั้นมี ประโยชน์อะไรบ้าง เกิดความรู้อะไรขึ้นบ้าง

- ถ. เท่าที่อาจารย์ถามผมว่าได้ความรู้อะไรบ้างนะครับ ผมก็ได้ความรู้ทางไตรลักษณ์ เพราะว่าในหลักฐานของท่านอาจารย์ พระธรรมกถึกมีตำราอานาปานสติ ๓ เล่ม ผมก็ไปอ่าน จตุกกะที่ ๔ ท่านว่า อนิจจัง ทุกขัง อนตตฺตา และอธิบาย อนิจจัง ทุกขัง อนตตฺตา ด้วย ตามที่ผมอ่าน ท่านชี้แจงว่า อานาปานสตินี้มี ๑๖ ข้อ แต่จตุกกะที่ ๔ นี้เป็น ัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานเกี่ยวกับปัญญาโดยแท้ ไม่ได้เกี่ยวกับหายใจเข้าหายใจออกเท่าไร ที่นี้เราก็เอาอานาปานสติ บังคับไว้ จะได้ไม่ไปแพร่เป็นอย่างอื่น ถ้านึกอะไรๆ ไม่ออก คือ วิปัสสนาอย่างที่อาจารย์สอนนะครับ หายใจเข้าหายใจ ออกบังคับไว้ เป็นวงไว้ทีเดียว คิดอะไรไม่ออกก็หายใจเข้า หายใจออกเอาไว้ ถ้าเกิดมีปัญหาขึ้นก็คิดไปอย่างนี้ ที่คิดนี้ ผมก็ไม่ได้ไปคิดนอกอาจารย์นะครับ ก็อยากจะคิดว่าตาเห็น เป็นนาม ก็อยากจะคิดอย่างนั้น ไม่ใช่ตัวตนหรือทณนะ ก็เห็น ก็ได้ยินนะ ไม่ใช่ตัวตนนะ แต่ที่นี้เจ้าตัวตน เจ้าผม เจ้าเรา เจ้าคิดนี้มันมีเรื่อยละครับ นี่ละครับมันหนักใจละครับ

- ส. ผสมอย่างนั้นแล้วยังหนักใจ เพราะไม่ใช่ปัญญาที่พิจารณา
ศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามปกติตามความ
เป็นจริง ท่านบอกว่าประโยชน์ที่ท่านได้ คือ ความรู้ทาง
ไตรลักษณ์ ถ้าไม่รู้สภาพนามธรรมและรูปธรรมแล้วจะรู้
ไตรลักษณ์ของอะไร ก็เป็นเพียงการรู้ไตรลักษณ์ตามหนังสือ
เท่านั้น การประจักษ์ไตรลักษณ์จริงๆ นั้นต้องเป็นวิปัสสนา
ญาณ และวิปัสสนาญาณจะไม่รู้ลักษณะของนามธรรมและ
รูปธรรมไม่ได้เลย ฉะนั้น จะกล่าวว่า รู้ไตรลักษณ์โดยไม่รู้
ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมย่อมไม่ได้
- ถ. ต่อไปนี้ก็อ่อนวอนเรียนถามอาจารย์ว่า การระลึกนะ ระลึก
อย่างไร ระลึกมากๆ หรือระลึกนิดๆ หน่อยๆ ผมว่าเรื่องนี้
เป็นเรื่องใหญ่ นะครับ เช่น สติ เรารู้ว่าเป็นการระลึก จะ
ระลึกอย่างไร มีปัญหาแล้ว ระลึกนิดหน่อย ระลึกให้ลึกซึ่ง
ระลึกไปถึงว่า อนิจจัง ทุกขัง อนตตา หรือนึกแต่อ่อนแต่แข็ง
ผมเข้าใจครับที่อาจารย์สอน ฟังมา ๒-๓ ปีเข้าใจ แต่เวลา
ปฏิบัติ ปฏิบัติไม่ได้ รูป นาม อะไรคือ รูป นาม ทั้งๆ ที่
ผมไม่ได้เรียนพระไตรปิฎก ผมเข้าใจครับ ที่นี้ขณะที่ระลึก
ปัจจุบันที่ระลึก ปัจจุบันนธรรม ขณะที่ระลึก ระลึกอย่างไร
ถึงจะมีเคล็ด เคล็ดในการระลึกนี้สำคัญครับ ระลึกตื่น ระลึก
ลึก ระลึกมาก ระลึกยาว ระลึกสั้น ระลึกเผินๆ เอาใจใส่
ก็เป็นตัวตน เป็นเรา เป็นเขาไป นี้นาม นึกแล้วนี่...

ส. ถ้าพยายามจะทำก็วุ่นจริง ๆ เลย จะให้สติระลึกเหินหรือจะให้ระลึกแรง จะให้มากหรือจะให้น้อย การอบรมเจริญความรู้คือปัญญานั้น ไม่ใช่มีเคล็ดที่จะทำ แต่เริ่มด้วยฟังและศึกษาสิ่งที่สติจะระลึกภูจนเข้าใจยิ่งขึ้น พอที่จะเป็นปัจจัยให้สติเกิดระลึกรู้ตรงลักษณะของสภาพนามธรรมหรือรูปธรรมตามปกติตามความเป็นจริง เมื่อสภาพธรรมที่ปรากฏเป็นจริงอย่างไรก็ระลึกรู้ตามความเป็นจริงอย่างนั้นเท่านั้น ไม่ต้องไปกดให้แรง ไม่ต้องไปผ่อนให้เบา ไม่ต้องไปทำให้เหินหรืออะไรเลย เพราะถ้าทำอย่างนั้นก็เป็นเรื่องตัวตน ไม่ใช่การพิจารณาศึกษาลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏตามความเป็นจริง สภาพธรรมตามความเป็นจริงเป็นอย่างไร ผู้ไม่หลงลืมสติคือ กำลังระลึกรู้สภาพธรรมนั้นตามปกติตามความเป็นจริงตรงลักษณะนั้น และเริ่มพิจารณารู้ลักษณะที่เป็นนามธรรมหรือรูปธรรมนั้น ๆ ทีละเล็กทีละน้อย โดยไม่ทำให้สติจดจ้องให้ลึกลงไปอีก หรือว่าให้เหินออกมาหน่อย หรืออะไรอย่างนั้น เมื่อสติที่เกิดขึ้นนั้นดับไปแล้วก็อาจจะหลงลืมสติต่อไป หรือสติก็อาจจะระลึกที่อารมณ์อื่นต่อไปก็ได้ จึงจะเห็นความเป็นอนัตตาของสติปัญญา เมื่อรู้ว่าสภาพธรรมทั้งหลายและสติปัญญาก็เป็นอนัตตา จึงจะไม่ยุ่ง มิฉะนั้นความรู้สึกว่าเป็นตัวตนก็ทำให้ยุ่งแน่ ๆ เพราะแม้พอจะระลึกก็ไม่ทราบว่าจะระลึกแค่ไหนจึงจะถูก จะระลึกหนักหรือเบา จะ

แรงหรือจะเฟิน ซึ่งถ้าเป็นการระลึกศึกษาพิจารณาเข้าใจ ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏก็จะไม่ยุ่งเลย เพราะเมื่อเป็นปกติแล้วจะยุ่งได้อย่างไร เมื่อผิดปกติจึงจะยุ่ง

- ถ. สติปัฏฐาน ผมก็ยังไม่ทราบว่าคุณลักษณะที่แท้จริงเป็นอย่างไร คือ บางครั้งที่ผมฟังอาจารย์บรรยายแนวทางเจริญวิปัสสนา เวลาตั้งใจฟังอยู่ก็รู้เรื่องด้วย และมีสติรู้เวลาที่ฟังนั้นอาจารย์บรรยายอะไรก็รู้เรื่อง แต่ว่าไม่ได้พิจารณาให้เป็นรูปเป็นนาม ในขณะนี้ ไม่ทราบว่าจะจะเป็นสติปัฏฐานหรือเปล่า
- สุ. ขณะที่ไม่รู้ว่าเป็นนามธรรมเป็นรูปธรรม ก็มีความยึดถือ สภาพธรรมเป็นตัวตนอยู่เต็ม ซึ่งความเป็นตัวตนที่มีอยู่เต็มนี้ จะละคลายหมดไปได้ก็ด้วยสติ ที่ระลึกพิจารณาศึกษาเข้าใจ ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏที่ละน้อย ความรู้ที่เกิดขึ้นที่ละน้อยนั้นละความไม่รู้นามธรรมและรูปธรรมไปที่ละน้อย จะละให้หมดสิ้นไปทันทีไม่ได้ เพราะเมื่อสติเกิดจะรู้ชัดทันทีไม่ได้ว่า สภาพธรรมที่ปรากฏนั้นเป็นนามธรรมเป็นรูปธรรม ความรู้ที่เกิดขึ้นที่ละน้อยนั้นน้อย จนกระทั่งไม่รู้สึก เปรียบเหมือนการจับด้ามมีด ซึ่งด้ามมีด ก็เริ่มสึกไปที่ละน้อยจริงๆ เพราะเป็นจีรกาลภาวนา^๑ บางท่านก็ไม่พอใจที่สติและปัญญาเจริญขึ้นที่ละน้อยๆ ซึ่งก็ไม่มี

๑ ปรมัตถที่ปณี อรรถกถาขุททกนิกาย จริยาปิฎก นิทานกถา

หนทางอื่น เพราะถ้าไม่พอใจและผสมวิธีอื่นก็จะทำให้ยุ่ง
ยิ่งขึ้น

ถ. การปฏิบัติเป็นปกติกับการปฏิบัติที่ผิดปกติดังกันอย่างไร

สุ. ขณะนี้กำลังนั่งตามปกติ ระลึกรู้สภาพธรรมที่กำลังปรากฏ
ตามความเป็นจริง เช่น สภาพธรรมที่อ่อนหรือแข็งซึ่งปรากฏ
ที่กาย หรือสภาพธรรมที่ปรากฏทางตา นั้นเป็นปกติ แต่
ถ้าเข้าใจว่าเมื่อเจริญสติปัฏฐานจะต้องนั่งขัดสมาธิ จดจ้อง
ตรงนั้นตรงนี้นั้นไม่เป็นปกติ เพราะเป็นความต้องการที่จะ
เลือกรู้สภาพธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ข้ามการระลึกรู้สภาพธรรม
ที่กำลังปรากฏ เช่น สภาพธรรมที่กำลังเห็น สภาพธรรมที่
กำลังได้ยิน สภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางตา เสียง กลิ่น
รส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ฯลฯ ที่กำลังปรากฏ แม้ความ
เข้าใจผิดเพียงนิดเดียว ก็เลศตันทาก็ปิดบังไม่ให้ปัญญาเกิด
ขึ้นรู้สภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติ ตามความเป็นจริง
ในขณะนั้น

ผู้ที่ชอบธรรมเจริญสติปัฏฐานได้นั้น จะต้องเข้าใจให้ถูก
ต้องว่า ขณะที่หลงลืมสติกับขณะที่มีสตินั้นต่างกันอย่างไร
ถ้าไม่รู้ก็เจริญสติปัฏฐานไม่ได้ เคยหลงลืมสติอย่างไร ก็ยัง
หลงลืมสติต่อไปอย่างนั้น หรือมีฉะนั้นก็ต้องการเลือกจดจ้อง
อารมณ์ที่จะให้สมาธิเกิดขึ้น ซึ่งก็ไม่ใช่การเจริญสติปัฏฐานอยู่
นั่นเอง ฉะนั้น จึงต้องเข้าใจให้ถูกต้องว่า ขณะที่หลงลืม

สติ คือขณะที่ไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติในชีวิตประจำวันนั่นเอง ไม่ระลึกถึงสภาพที่เห็น สภาพได้ยิน เป็นต้น ส่วนขณะที่มีสตินั้นเป็นขณะที่ระลึกได้ จึงพิจารณาศึกษารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติทางหนึ่งทางใด คือ ทางตา หรือทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ โดยไม่บังคับเจาะจง อย่าเลือกจดจ้อง หรือต้องการอารมณ์นั้นอารมณ์นี้ เพราะถ้าเป็นโดยลักษณะนี้แล้วก็จะไม่ประจักษ์ว่าสติเป็นอนัตตา ฉะนั้น ขณะที่ไม่มีสติก็คือ ขณะที่ระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริงของสภาพธรรมนั้นๆ เช่น ขณะที่กลืนปรากฏ ก็ระลึกถึงสภาพของกลืนที่ปรากฏทางจมูก พิจารณาว่ากลืนเป็นเพียงสภาพธรรมชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นปรากฏแล้วก็หมดไป หรือระลึกถึงสภาพที่กำลังรู้กลืนขณะนั้นว่าเป็นเพียงสภาพรู้ชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้น รู้กลืนแล้วก็หมดไป ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เป็นต้น

- ก. ถ้าอย่างนั้นผู้เป็นพระโสดาบันบุคคล ก็ไม่รู้ว่าใครเป็นพ่อเป็นแม่ล่ะ
- ข. ผู้ที่เป็นพระโสดาบันบุคคลรู้ชัดว่า สภาพที่กำลังเห็นเป็นนามธรรมชนิดหนึ่ง เมื่อเห็นแล้วก็รู้ว่าสิ่งที่เห็นเป็นคน เป็น

สัตว์ หรือเป็นสิ่งของ สภาพที่รู้อย่างนั้นก็เป็นามธรรม อีกชนิดหนึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป มีใครบ้างที่เห็นแล้วไม่รู้ว่า เห็นอะไร ถ้าเช่นนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ไม่ทรงรู้จักท่าน พระอานนท์ ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ไม่ทรงรู้อะไร เลย และถ้าเป็นอย่างนั้นก็จะมีเพียงนามธรรมที่เห็นเท่านั้น ไม่มีนามธรรมอื่นที่รู้ว่าเห็นอะไร เป็นต้น แต่สภาพธรรม ตามความเป็นจริงนั้นนอกจากนามธรรมที่เห็นแล้ว ก็ยังมี นามธรรมที่รู้ว่าเห็นอะไรด้วย

- ถ. ชมราวาสที่อยากพ้นทุกข์ เพราะเห็นว่าทุกข์นี้ช่างมากมาย และมีอยู่ตลอดเวลา เกิดแล้วและจะเกิดอีกด้วย ควรจะทำอย่างไร วิธีสั้นๆ ด้วย
- สุ. ที่ว่าทุกข์นี้ช่างมากมายนั้น ก็เพราะมีความเห็นผิด ยึดถือว่าเป็นตัวตน ถ้าไม่มีความเห็นผิดยึดถือว่าเป็นตัวตนแล้ว ก็จะละลายทุกข์ลงไปมากทีเดียว พระผู้มีพระภาคทรง แสดงว่า ความทุกข์ทั้งหลายจะละลายเบาบางลงได้เมื่อกิเลสดับไปตามลำดับ เมื่อกิเลสยังไม่ดับสิ้นไป การเกิดก็ย่อมยังมีประมาณนับไม่ได้ ตราบใดที่ยังเกิด ตราบนั้นก็ยังมีทุกข์ พระโสดาบันบุคคลดับกิเลสขั้นต้นได้แล้วจึงเกิดอย่างมากที่สุดอีกเจ็ดชาติเท่านั้น ข้อความในพระสูตร^๑ มี

๑ สังยุตตนิกาย มหาวรรค อภิสมยวรรคที่ ๖ นขลิขสูตร ข้อ ๑๗๔๗

ว่า พระผู้มีพระภาคทรงซ่อนฝุ่นเล็กน้อยไว้ที่ปลายพระนขา แล้วตรัสว่า ฝุ่นเล็กน้อยที่ปลายเล็บนี้เปรียบได้กับการเกิดอีกของพระโสดาบันบุคคล ซึ่งมีเพียงเจ็ดชาติ ส่วนมหาปฐพีนั้น เปรียบได้กับชาติที่จะต้องเกิดอีกของพวกปุถุชน เมื่อชาติคือการเกิดของปุถุชนมีมากเหลือประมาณเช่นนี้ ทุกข์ซึ่งเกิดเพราะชาติก็จะต้องมากเหลือประมาณตามที่ถามทีเดียว

- ถ. ทุกท่านที่นั่งอยู่ในที่นี้คงอยากจะทราบว่าจะเริ่มปฏิบัติวิปัสสนาเดี๋ยวนี้จะอย่างไร
- สุ. ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏ ขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมหนึ่งสภาพธรรมใดนั้น สัมผัสกับปะคือ วิตกเจตสิกกัตตริก คือ จรดในลักษณะของอารมณ์ที่กำลังปรากฏ และปัญญาเริ่มศึกษาพิจารณาลักษณะที่แท้จริงของสภาพธรรมที่ปรากฏที่ละเล็กที่ละน้อย จนกว่าความรู้จะเพิ่มขึ้น

ความรู้จะเกิดขึ้นและเจริญขึ้นได้จากการพิจารณารู้ลักษณะของสภาพธรรม ซึ่งปรากฏในขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้น สภาพธรรมเกิดขึ้นปรากฏแล้วก็หมดไปเร็วเหลือเกิน บางทีก็ยังไม่ทันจะพิจารณาศึกษาลักษณะของสภาพธรรมนั้นเลย เช่น ขณะได้ยิน สติเกิด

ระลึกถึงสภาพได้ยินชนิดเดียว แต่ยังไม่ทันศึกษาพิจารณารู้ว่า เป็นสภาพรู้เสียง สภาพได้ยินก็หมดไปแล้ว แม้ว่าในตอนต้น ปัญญาจะไม่เกิดขึ้นรู้ชัดในลักษณะของสภาพได้ยิน ก็เป็นธรรมดาที่จะเป็นอย่างนั้น เพราะไม่มีใครสามารถยึดจับเสียง หรือนามธรรมที่ไต่ยินเอามาทดลอง เอามาพิสูจน์พิจารณาได้ แต่ว่าสภาพได้ยินก็จะต้องเกิดอีก ผู้อบรมเจริญสติและปัญญา จึงระลึกถึงลักษณะของนามธรรมที่ไต่ยินในคราวต่อไปอีกได้

ขณะนี้สติจะเกิดขึ้นระลึกถึงลักษณะของนามธรรมหรือ รูปธรรมที่กำลังปรากฏ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ทางหนึ่งทางใดก็ได้ ทีละลักษณะ และ พิจารณาศึกษา รู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ ทีละเล็กทีละ น้อย จนกว่าปัญญาจะเพิ่มขึ้นรู้ชัดในลักษณะที่ต่างกันของ นามธรรมและรูปธรรม สามารถที่จะแยกรู้ลักษณะที่ต่าง กันของนามธรรมที่ไต่ยินกับเสียง ฯลฯ ในที่สุดก็จะชิน กับสภาพของนามธรรมและรูปธรรมมากขึ้น เมื่อชินแล้ว ความรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมก็เพิ่มขึ้นอีก ไม่ว่า นามธรรมใดรูปธรรมใดจะเกิด ณ สถานที่ใด สติและปัญญา ก็สามารรถเกิดระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ ในขณะนั้น ได้ตามปกติตามความเป็นจริง การเจริญสติปัฏฐานเป็นการ เจริญสติปัญญา ความรู้ใดที่ได้อบรมให้เกิดขึ้นแล้วความรู้ นั้นก็จะเพิ่มขึ้น และละคลายความไม่รู้ให้ลดน้อยลงไปด้วย

- ก. สมมติว่าไหว้พระสวดมนต์เสร็จเรียบร้อยแล้ว คิดว่าจะนั่งกรรมฐาน จะโยนิโสมนสิการอย่างไรจึงจะไม่มีอภิขณาและโทมนัสในอารมณ์
- ส. ที่จะเป็นโยนิโสมนสิการจริงๆ นั้น ต้องเป็นสัมมาสติในการเจริญมัคค์มืองค์ ๘ ฉะนั้น จึงไม่ควรคิดว่าจะนั่งกรรมฐานที่คิดว่าจะนั่งกรรมฐานก็เพราะเห็นผิดว่ามีตัวตนที่สามารถจะให้สติเกิดขึ้นได้ตามกำหนดเวลา แต่สัมมาสตินั้นไม่ต้องคอยจนกระทั่งไหว้พระสวดมนต์แล้ว ใครไหว้พระ เมื่อไม่รู้ว่าเป็นนามธรรมเป็นรูปธรรมจึงยึดถือสภาพธรรมในขณะที่กำลังไหว้พระนั้นเป็นตัวตน คือ เป็นเราไหว้พระ ในขณะที่สวดมนต์ เมื่อไม่รู้ว่าเป็นนามธรรมเป็นรูปธรรมก็ยึดถือว่าเป็นเราสวดมนต์ สัมมาสติจะเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมหนึ่งสภาพธรรมใดขณะที่กำลังไหว้พระสวดมนต์หรือในขณะอื่นๆ ไม่ว่าจะอยู่ในอิริยาบถใดได้ทั้งนั้น

- ก. อาตมาอยากจะถามเรื่องการเจริญสติปัฏฐาน อาตมาได้อ่านพระอภิธรรมปิฎกเล่ม ๒ ขันธวิภังค์ ในหมวดของรูป ๒๘ รูป มีรูปที่เห็นไม่ได้ กระทบไม่ได้ รูปละเอียด รูปไกล เป็นต้น

สุ. รูปทั้งหมดมี ๒๘ รูป และมีเพียงรูปเดียวเท่านั้นที่เห็นได้ คือ รูปารมณ์ที่ปรากฏทางตาซึ่งเป็นรูปที่เห็นได้ (สนิทัสนรูป) และกระทบได้ (สัปปวิชฺฐรูป) อีก ๑๑ รูป คือ เสียง ๑ กลิ่น ๑ รส ๑ โผฏฐัพพะ ๓ จักขุปสาทรูป ๑ โสตปสาทรูป ๑ ฆานปสาทรูป ๑ ชิวหาปสาทรูป ๑ กายปสาทรูป ๑ เป็นรูปที่กระทบได้แต่เห็นไม่ได้ รูป ๑๒ รูปที่กระทบได้นี้เป็นรูปหยาบ จึงเป็นรูปใกล้เคียงต่อการพิจารณารู้ได้ ส่วนรูปอีก ๑๖ รูปที่เหลือนั้นเห็นไม่ได้ และกระทบไม่ได้ จึงเป็นรูปละเอียดและเป็นรูปไกลต่อการพิจารณารู้ได้

สภาพธรรมมีจริงที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้นั้น ผู้อบรมเจริญสติปัญญานสามารถพิสูจน์รู้ลักษณะของสภาพธรรมนั้นๆ ที่กำลังปรากฏตามปกติตามความเป็นจริงได้ แต่ก็เป็นเรื่องละเอียดและลึกซึ้งมาก เช่น รูปารมณ์ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ปรากฏทางตานั้น เพียงได้ฟังเท่านั้นก็รู้สึกว่าจะเข้าใจได้ไม่ยาก แต่ไม่ใช่ความรู้ในขณะที่กำลังเห็น ถ้าบุคคลนั้นไม่ได้อบรมเจริญสติปัญญาจนปัญญาคมกล้า ก็จะไม่รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมตามความเป็นจริง เพราะขณะเห็นทางตานั้นมีรูปารมณ์แน่ๆ แต่ก็เห็นเป็นคน สัตว์ เป็นวัตถุต่างๆ จนกระทั่งเกิดความสงสัยว่ารูปารมณ์นั้นเป็นอย่างไร มีลักษณะอย่างไร

รูปารมณเป็นสภาพธรรมที่ปรากฏเมื่อลืมตาแล้วเห็นโดยที่ยังไม่ได้นึกถึงสิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย นั้นแหละเป็นลักษณะแท้ๆ ของรูปารมณ ซึ่งปัญญาจะต้องเจริญจนเข้าใจจนชินว่ารูปารมณไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน หรือวัตถุใดๆ ทั้งสิ้น ลักษณะที่แท้จริงของรูปารมณเป็นสภาพธรรมที่ปรากฏทางตาเท่านั้นจริงๆ ฉะนั้น เมื่อสติปัญญายังไม่เกิด ก็ยังไม่ระลึกศึกษาพิจารณาลักษณะของรูปารมณจริงๆ ว่าเป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏทางตา จึงละคลายการยึดถือสิ่งที่เคยเห็นเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นวัตถุต่างๆ ไม่ได้เลย

ก. ศึกษาหมายความว่าอย่างไร

ส. ขณะที่สติเกิด ระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมใดสภาพธรรมหนึ่งที่ปรากฏ และพิจารณารู้ลักษณะสภาพธรรมนั้นๆ (ไม่ใช่คิดในใจเป็นคำๆ) เพื่อประจักษ์แจ้งไตรลักษณ์ของสภาพรู้และสภาพธรรมที่ไม่ใช่สภาพรู้ นั้นแหละ คือ การศึกษา ลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตนของสภาพธรรมที่ปรากฏ

ก. ลืมตายังเห็นอยู่ แต่ไม่ใส่ใจใช้ไหมครับ

ส. ห้ามการเกิดดับสืบต่อของจิต ซึ่งเป็นไปตามปกติไม่ได้ แต่เมื่อสติเกิดขึ้น สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมใดสภาพธรรมหนึ่งที่กำลังปรากฏตามปกตินั่นเอง

- ถ. ถ้าอย่างนั้นจุดมุ่งหมายในการเจริญสติปัฏฐานในชีวิตประจำวัน ส่วนมากเราทำกันเพื่อให้พ้นทุกข์ เมื่อมีปัญญาเกิดขึ้นแล้วจึงพ้นทุกข์
- สุ. เรื่องพ้นทุกข์ยังเป็นเรื่องที่พ้นไม่ได้ง่าย ๆ จนกว่าปัญญาจะเจริญขึ้นเป็นขั้น ๆ และละความไม่รู้ ความสงสัย ความเห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน ก่อน ซึ่งผู้มีปกติเจริญสติปัฏฐานรู้ว่าสติและปัญญาจะค่อย ๆ อบรมเจริญขึ้นทีละเล็กทีละน้อย เพราะอวิชชาในวันหนึ่ง ๆ เกิดมากกว่ากุศลทั้งในอดีตอนันตชาติและในปัจจุบันชาติ
- ถ. แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือว่า เวลาที่มีอะไรมากระทบ เรามักขาดสติ
- สุ. เป็นธรรมดา เมื่อสติยังไม่มีกำลังจะให้สติเกิดทันทีเป็นสิ่งที่เป็นไปได้
- ถ. จากการศึกษาในบทสวดมนต์ทำวัตรเช้า ที่ท่านว่า อุปาทานักขันธาทุกขา คือ การเข้าไปยึดมั่นในขันธ ๕ เป็นทุกข์นี้ เป็นอย่างไร
- สุ. เป็นทุกข์แน่ เมื่อไม่รู้สภาพความเป็นจริงของธรรมที่ปรากฏ ก็ย่อมยินดียินร้าย ในขณะที่ยินดียินร้ายก็เป็นทุกข์อย่างหนึ่ง เพราะขณะนั้นไม่สงบจากกิเลสเลย ตราบใดที่ปัญญายังไม่เกิดขึ้น ก็ไม่รู้สภาพที่ต่างกันของกุศลจิตและอกุศลจิต ทุกคน

ชอบโลภะ ไม่หมดความพอใจในโลภะจนกว่าปัญญาจะเห็นความต่างกันของขณะที่เป็นกุศลซึ่งไม่มีโลภะ กับขณะที่เป็นโลภะซึ่งสนุกรื่นเริง ประารถนา พอใจ ติดข้อง เมื่อปัญญาไม่เกิดก็พอใจในกิเลส พอใจในโลภะ ซึ่งไม่มีวันพอ ไม่ว่าจะ เป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ โดยไม่รู้เลยว่าขณะนั้นเป็นทุกข์ เป็นโทษ เป็นภัย การยึดถืออุปาทานขั้นที่ ๕ จึงเป็นทุกข์

- ก. ที่นี้ถ้าเราะวังตอนกระทบ เช่น ตากระทบรูป หูกระทบเสียง ถ้าเรามีสติตอนนั้นก็จะไม่เป็นความพอใจหรือไม่พอใจ
- ส. ไม่มีใคระวังหรือบังคับให้สติเกิดขึ้นได้ เมื่อสติเกิดก็รู้ความต่างกันว่า ขณะที่สติเกิดต่างกับขณะที่สติไม่เกิด
- ก. ขั้นที่ ๕ ของปฏิกุชนกีย่อมมีเช่นเดียวกับพระอรหันต์ แต่ขั้นที่ ๕ ของปฏิกุชนเต็มไปด้วยอุปาทานที่ทำให้เกิดทุกข์ ที่นี้ถ้าเราคอยะวังตอนกระทบ เมื่อตากระทบรูป หูกระทบเสียง และมีสติอยู่ จะเป็นการเจริญสติที่ถูกต้องไหม
- ส. การเจริญสติที่ถูกต้อง คือ รู้ว่าธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา จึงรู้ว่าขณะใดสติเกิด ขณะใดสติไม่เกิด แต่ถ้ามีตัวตนที่จะะวังก็ไม่ใช่อัตติปัญญา
- ก. คำว่า “อนัตตา” นี้คล้ายเส้นผมบังภูเข่า บางคนก็รู้ว่า “อนัตตา” แปลว่าอะไร หรือ “อัตตา” แปลว่าอะไร แต่

ถามกันหลายๆ คนก็อธิบายแตกต่างกันหมด โดยมากกล่าวว่าอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ทั้งๆ ที่ตัวตนก็ยังมี

ส. อะไรเป็นตัวตน

ถ. สมมุติว่า ตัวเราเป็นตัวตนอยู่ แต่พระผู้มีพระภาคตรัสว่ามีแต่เพียงขันท์ ๕ มาประชุมกัน

ส. เมื่อเป็นขันท์ก็ไม่ใช่ตัวตน แต่เมื่อไม่รู้ว่าเป็นขันท์ก็เข้าใจว่าเป็นตัวตน

ถ. ทั้งๆ ที่รู้อย่างนี้ เวลาเห็นทางตาก็มองว่าเป็นผู้เห็น

ส. เพราะยังไม่ประจักษ์แจ้งลักษณะของขันท์ว่า ขันท์ คือสภาพธรรมที่เกิดขึ้นแล้วดับไปอย่างรวดเร็วจริงๆ จึงจำแนกเป็นอดีต เป็นอนาคต เป็นปัจจุบัน เป็นภายใน เป็นภายนอก หยาบ ละเอียด เลว ประณีต ไกล ใกล้ เมื่อประจักษ์ลักษณะของขันท์จริงๆ ก็รู้ว่าสภาพธรรมแต่ละลักษณะที่เกิดขึ้นดับนั้นเป็นรูปขันท์ หรือเป็นเวทนาขันท์ หรือเป็นสัญญาขันท์ หรือเป็นสังขารขันท์ หรือเป็นวิญญูณขันท์ นั่นเอง

ถ. ขอให้อธิบายเรื่องอริยาบถปิดบังทุกข์

ส. ที่ว่าอริยาบถปิดบังทุกข์นั้น ต้องเข้าใจด้วยว่าหมายถึงทุกข์

ลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่เฉพาะทุกขเวทนา แม้ว่าจะขณะนี้จะนั่ง นอน ยืน เดิน โดยยังไม่เมื่อย อิริยาบถ ก็ปิดบังทุกขลักษณะ ซึ่งเป็นการเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดรวมกันในอิริยาบถนั้นๆ ปัญญาที่ประจักษ์แจ้ง การเกิดดับของนามธรรมและรูปธรรมนั้น ไม่ใช่รู้อิริยาบถหนึ่งแล้วเปลี่ยนเป็นอีกอิริยาบถหนึ่ง จึงกล่าวว่า อิริยาบถปิดบังทุกข์ และถ้าเป็นเช่นนั้นก็ต้องกล่าวว่าการเปลี่ยนอิริยาบถปิดบังทุกข์ ซึ่งไม่ใช่รู้ว่าอิริยาบถนั้นเองปิดบังทุกข์ แต่ที่พระธรรมแสดงว่าอิริยาบถปิดบังทุกข์นั้น ก็เพราะการเกิดรวมกันของนามรูปเป็นอิริยาบถต่างๆ จึงปิดบังไม่ให้รู้ทุกขลักษณะของแต่ละรูปแต่ละนามที่กำลังเกิดดับอยู่ตลอดเวลา

บางท่านสารภาพว่าเพิ่งนั่งใหม่ๆ พอถูกถามว่าเป็นทุกข์ไหม ก็ตอบว่าไม่เป็น เมื่อไม่เป็นทุกข์แล้ว อิริยาบถจะบังทุกข์ได้อย่างไร เมื่อทุกข์ไม่มี จะกล่าวว่าอิริยาบถปิดบังทุกข์ไม่ได้ ต้องมีทุกข์อยู่จึงจะกล่าวได้ว่าอิริยาบถปิดบังทุกข์ ความจริงถึงแม้ว่าอิริยาบถใดไม่มีทุกขเวทนาเกิดขึ้น อิริยาบถนั้นก็ปิดบังทุกข์ไว้แล้ว เพราะไม่เห็นการเกิดดับของนามรูปในขณะนั้น เมื่อไม่อบรมเจริญปัญญาให้รู้ลักษณะของนามและรูป ก็เข้าใจผิดว่ารู้ทุกข์ ขณะที่พิจารณา ก่อนเปลี่ยนอิริยาบถ แต่ว่ารู้ทุกข์อะไร ในเมื่อยังไม่รู้ลักษณะ

ที่ไม่ใช่ตัวตนของสภาพรู้ทางตา กับสิ่งที่ปรากฏทางตา สภาพ
 ได้ยินกับเสียงที่ปรากฏทางหู สภาพรู้กลิ่นกับกลิ่น สภาพ
 รู้รสกับรส สภาพรู้โผฏฐัพพะและโผฏฐัพพะ สภาพคิดนึก
 สุขทุกข์ต่างๆ แม้แต่สภาพธรรมที่คิดจะเปลี่ยนอริยาบถนั้น
 ก็ไม่รู้ว่าไม่ใช่ตัวตน เป็นนามธรรมชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นแล้วก็
 ดับไป เมื่อไม่ระลึก รู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม
 ตามปกติตามความเป็นจริง ปัญญาก็สมบูรณ์ขึ้นตามลำดับ
 ขึ้นไม่ได้ จึงไม่ประจักษ์ทุกขอริยสัจจ์ เพราะปัญญายังไม่
 ประจักษ์ลักษณะของนามธรรม และรูปธรรม

ถ. ขณะไหนที่มีสติก็มีแต่ทุกข์ที่ปรากฏ แต่ไม่ได้แยกอุปนาม
 ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เพราะ
 การแยกนั้นแยกกันมาเยอะเยอะแล้ว แต่แยกกันตามปริยัติ
 ดิฉันมีการศึกษาน้อย เพียงแต่ปฏิบัตินิดๆ หน่อยๆ ที่
 สำนักปฏิบัติ เกิดความรู้อย่างนั้นก็เรียนให้ทราบ จะว่า
 รู้ตามอริยสัจจ์ หรือรู้ตามอะไรก็แล้วแต่จะเข้าใจเถอะค่ะ แต่
 รู้เช่นนั้นจริงๆ

สุ. พอใจในความรู้แบบนี้แล้วหรือยัง

ถ. ยังอยู่ในระหว่างการศึกษา จะว่าพอใจก็ไม่ได้

- สุ. ที่กล่าวว่าไปสำนักปฏิบัติเพื่อความรู้ความเข้าใจในหนทางปฏิบัติ แต่ถ้าไปแล้วไม่รู้ ไม่เข้าใจสภาพธรรม การไปจะมีประโยชน์ไหม
- ธ. ก็มี ตามธรรมดาเราอยู่บ้านอกุศลเกิดมาก เมื่อเราไปสำนักปฏิบัติ ได้พบกัลยาณมิตรที่ดี พบสถานที่ที่สงบเงียบ อกุศลจิตก็เกิดมาก อันนี้ดิฉันถือว่ามีประโยชน์
- ส. โสตาปัตติยังคะ องค์ธรรมของการบรรลุโสดาบันมี ๔ คือ คบสัตบุรุษ ๑ ฟังธรรมจากท่าน ๑ พิจารณาธรรมที่ได้ฟังด้วยความถูกต้อง ๑ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ๑ ไม่เกี่ยวกับสถานที่เลย ฉะนั้น ในเรื่องของสำนักปฏิบัตินั้น ควรย้อนกลับไปพิจารณาสำนักของพระผู้มีพระภาค เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่า สำนักปฏิบัติในสมัยนี้เหมือนกับสำนักของพระผู้มีพระภาคหรือไม่ สำนักของพระผู้มีพระภาคในอดีตกาลนั้น พระภิกษุทั้งหลายบิณฑบาต สนทนาธรรม ทำกิจต่างๆ ตามพระวินัยบัญญัติ พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญกุศลทั้งปวง แต่ผู้ที่ไปสู่สำนักปฏิบัติในสมัยนี้ปฏิบัติเช่นเดียวกับพุทธบริษัทในครั้งนั้นหรือเกินกว่าหรือต่างกัน ถ้าเหตุคือการปฏิบัติต่างกัน ผลจะเหมือนกันได้ไหม อุบาสกและอุบาสิกาในครั้งพุทธกาล เช่น ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ท่านก็ไปพระเชตวันมหาวิหารที่ท่านได้สร้างไว้ แต่ท่านเหล่านั้นก็ไม่ได้เข้าใจผิดว่า จะต้องบรรลุ

มัตถ์ผลเฉพาะในสถานที่เหล่านั้น เพราะท่านเหล่านั้นบรรลุมัตถ์ผลนิพพาน ณ สถานที่ต่างๆ กันตามชีวิตประจำวันจริงๆ ของแต่ละท่าน

ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต อรัญญวรรคที่ ๔ อรัญญกสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้ ๕ จำพวกเป็นไฉน คือ ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรเพราะโง่เขลา เพราะหลงมกมาย ๑ มีปรารถนาลามกถูกความอยากครอบงำ จึงถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๑ ถืออยู่ป่าเป็นวัตรเพราะเป็นบ้าเพราะจิตฟุ้งซ่าน ๑ ถืออยู่ป่าเป็นวัตร เพราะรู้ว่าเป็นวัตรอันพระพุทธเจ้าและสาวกแห่งพระพุทธเจ้าสรรเสริญ ๑ ถืออยู่ป่าเป็นวัตรเพราะอาศัยความเป็นผู้มีความปรารถนาล้น ความสันโดษ ความขัดเกลาความเป็นผู้มีความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามเช่นนี้ ๑

ข้อความต่อไปมีว่า

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้แล ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรเพราะอาศัยความเป็นผู้มีความปรารถนาล้น ความสันโดษ ความขัดเกลา ความสงัด ความเป็นผู้มีความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามเช่นนี้ เป็นผู้เลิศประเสริฐ เป็นประธาน สูงสุด และดีกว่าในบรรดาภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้ เปรียบเหมือนนมสดเกิดจากโค นมส้ม

เกิดจากนมสด เนยข้นเกิดจากนมข้น เนยใสเกิดจากเนยข้น หัวเนยใสเกิดจากเนยใส หัวเนยใสชาวโลกย่อมกล่าวว่าเป็นยอดในจำพวกโครส ๕ เหล่านั้นฉันใด บรรดาภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้ ภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรเพราะอาศัยความเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา ความสงัด ความเป็นผู้มีความต้องการด้วยข้อปฏิบัติอันงามเช่นนี้ เป็นเลิศ ประเสริฐ เป็นประธานสูงสุดและดีกว่าในบรรดาภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้ ฉันนั้นเหมือนกัน

จบสูตรที่ ๑

ทำไมจึงมีภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร เพราะโง่เขลา เพราะหลงมกมาย บางท่านคิดว่าอยู่ป่าแล้วก็จะรู้แจ้งอริยสัจธรรม ผู้ที่เข้าใจอย่างนั้นเป็นผู้อยู่ป่าเพราะโง่เขลาหรือเพราะงมงายหรือไม่ ถ้าเข้าใจเหตุผลแล้วจะเห็นว่า ไม่มีชีวิตใดที่ประเสริฐยิ่งกว่าบรรพชิตผู้สละชีวิตฆราวาสไปสู่สำนักของพระผู้มีพระภาค ซึ่งไม่ใช่การไปสู่สำนักปฏิบัติเพียงชั่วคราวช่วยยาม เพื่อต้องการบรรลุมรรคผล เพราะคิดว่าการไปทำวิปัสสนาที่สำนักปฏิบัติซึ่งไม่ใช่ธัมมกิจจริง ๆ นั้นจะเป็นเหตุให้รู้แจ้งอริยสัจธรรมได้ ซึ่งถ้าเป็นจริงเช่นนั้น คฤหัสถ์ไปทำวิปัสสนาที่สำนักปฏิบัติก็ควรแก่การสรรเสริญยิ่งกว่า พระภิกษุในสำนักของพระผู้มีพระภาค ซึ่งท่านมีชีวิตตามปกติธรรมดาตามพระวินัยบัญญัติ คือ บิณฑบาต ฟังธรรม สนทนาธรรม และกระทำกิจต่าง ๆ ของสงฆ์ด้วย

- ถ. ที่ว่าไม่ใช่ธรรมาศัยนี้ก็เข้าใจ แต่ถ้าจะฝืนธรรมาศัยไม่เป็นการสมควรหรือ
- สุ. อันนี้ต้องพิจารณาเหตุผลให้ถูกต้อง มีพระภิกษุจำนวนมากที่เดียวที่ไม่ได้อยู่ป่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงบังคับให้เจริญสติปัฏฐานในป่า หรือในห้อง หรือในสถานที่ที่ไม่ให้ทำกิจอะไรเลย พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญการอยู่ป่า ทรงสรรเสริญการไม่คลุกคลี ทรงสรรเสริญทุกอย่างที่ไม่เป็นปัจจัยให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะ แต่มิได้ทรงบังคับ มิได้ทรงวางกฎเกณฑ์ในการอบรมเจริญปัญญา เพราะพระองค์ทรงรู้ธรรมาศัยของสัตว์โลก พระองค์ทรงแสดงธรรมให้พุทธบริษัทเข้าใจสภาพธรรมถูกต้อง เพื่อขัดเกลากิเลสที่มีอยู่ตามปกติตามความเป็นจริง ด้วยการเจริญสติปัฏฐานตามเพศของบรรพชิตและคฤหัสถ์ เมื่อสติระลึกรู้พิจารณาศึกษาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมเพิ่มขึ้นทีละเล็กทีละน้อยนั้น ก็จะสังเกตได้ว่าค่อยๆ ละนิสัยเก่าที่เคยเพลินไปทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยโลภะ โทสะ โมหะ ไปทีละน้อย เป็นธรรมาศัยจริงๆ ไม่ใช่ฮวบฮาบเป็นพักๆ ไม่ใช่อย่างที่ว่าบางท่านกล่าวว่าสถานที่ปฏิบัตินั้นไม่ควรทำสีเพราะทำให้เกิดโลภะ แต่พอกลับบ้านก็ทำสีบ้าน ปลูกต้นไม้ ดอกไม้ ตามธรรมาศัยแท้จริงที่สะสมมา

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมซึ่งเป็นสัจธรรม เป็นความจริง เพื่อให้เกิดความเห็นถูกในเหตุและผลของสภาพธรรมทั้งหลาย ทรงแสดงการอบรมเจริญปัญญาด้วยการเจริญสติปัฏฐาน เพื่อละคลายอนุสัยกิเลสที่ประจำอยู่ในจิต ซึ่งเกิดดับสลับต่อกันมาในอดีต อนันตชาติจนถึงขณะนี้ อวิชชาความไม่รู้ลักษณะของสภาพธรรม และความเห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตนนั้น เป็นอนุสัยกิเลส ไม่ว่าจะเห็นขณะใด ได้ยินขณะใด ล้มรรู้โง่จู้พพะ คิดนึก สุข ทุกข์ ขณะใด ก็ยึดถือว่าเป็นตัวตนทั้งสิ้น ฉะนั้น ทางเดียวที่จะละอนุสัยกิเลสได้ก็คือเจริญสติพิจารณารู้ลักษณะของสิ่งที่กำลังปรากฏ และรู้ชัดขึ้นเป็นลำดับจนถึงวิปัสสนาญาณขั้นที่ ๑ คือ นามรูปปริจเฉทญาณ ซึ่งเป็นความสมบูรณ์ของปัญญาที่ประจักษ์แจ้งลักษณะต่างกันของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏในขณะนั้น

การอบรมเจริญปัญญาไม่ใช่การพยายามสร้างทุกข์ให้เกิดขึ้นด้วยการนั่ง นอน ยืน เดินนานๆ เพื่อให้เกิดทุกข์เวทนา แต่เป็นการระลึกรู้พิจารณาศึกษาลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ตามปกติตามความจริงซึ่งเกิดขึ้นแล้วตามเหตุปัจจัย ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนก็ตาม

ถ. การเจริญสติปัฏฐานมี ๔ คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ฐัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ท่านอรรถกถาจารย์ อุปมาเหมือนประตูเมืองทั้ง ๔ ถ้าใครเข้าประตูใดประตูหนึ่งไม่ว่าจะเป็นประตูทิศตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ก็เข้าไปจนถึงกลางเมืองได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น ทุกวันนี้ก็มีอาจารย์หลายต่อหลายคนที่ว่า ไม่จำเป็นต้องเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ เอาแค่อายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพียงอย่างเดียวก็พอ เพราะอรรถกถาท่านแก้ไว้ว่าเข้าประตูใดประตูหนึ่งก็ถึงกลางใจเมืองเหมือนกัน กายานุปัสสนาสติปัฏฐานนี้เจริญอย่างเดียวจะถึงพระนิพพานไหมครับ

สุ. การเจริญปัญญาเป็นเรื่องละเอียดมาก ไม่ใช่ว่าผู้หนึ่งผู้ใดอ่านอรรถกถาแล้วปฏิบัติได้ ประตูอยู่ที่ไหน ถ้ายังไม่ทราบเลยว่าประตูอยู่ที่ไหนแล้วจะเข้าประตูไหน

ถ. ประตูก็คือ กาย เวทนา จิต ธรรม นั่นเอง

สุ. เมื่อประตู คือ กาย เวทนา จิต ธรรม แล้วรู้อะไรที่กาย ซึ่งจะต้องพิจารณาโดยละเอียดจริงๆ สภาพธรรมทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นขันธ์ आयตนะ ธาตุ อริยสัจจ์ ก็ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เพราะเป็นนามธรรม คือ สภาพรู้ ๑ และเป็นรูปธรรม คือ ไม่ใช่สภาพรู้ ๑ การเข้าใจเช่นนี้ไม่ใช่

การประจักษ์แจ้งลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตนของนามธรรมและรูปธรรม ในขั้นการฟังนั้นไม่สงสัยเลยว่ารูปธรรมมีจริง รูปเกิดขึ้นปรากฏทางตาเป็นสีสันต่าง ๆ เสียงเป็นรูปที่ปรากฏทางหู กลิ่นเป็นรูปที่ปรากฏทางจมูก รสเป็นรูปที่ปรากฏทางลิ้น เป็นต้น และนามธรรมก็มีจริงเกิดขึ้นรู้อารมณ์ต่าง ๆ โดยขั้นการฟังนั้นเข้าใจได้ถูกต้อง แต่การที่ปัญญาจะรู้ลักษณะนามธรรมที่เป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ เป็นอาการรู้นั้น จะรู้ได้อย่างไรถ้าไม่ระลึกรู้ ฉะนั้น การเจริญกายนุปัสสนาสติปัฏฐานอย่างเดียวจะทำให้รู้ลักษณะของนามธรรมได้หรือไม่

ผู้ที่อบรมเจริญปัญญา สติระลึกรู้ลักษณะของสภาพรู้ ในขณะที่กำลังเห็น พิจารณาศึกษารู้ว่าเป็นเพียงสภาพรู้ อย่างหนึ่ง ขณะได้ยินก็ระลึกได้พิจารณาเข้าใจลักษณะของนามธรรมที่ได้ยิน เพื่อที่จะรู้จริงๆ ว่าขณะนั้นเป็นสภาพรู้เสียง เมื่ออบรมเจริญสติ ศึกษา พิจารณาเข้าใจและรู้ลักษณะของนามธรรมทางตา ทางหู ฯลฯ บ่อยๆ เนื่องจากปัญญาก็จะรู้ได้ว่ายังมีนามธรรมอื่นๆ อีกที่จะต้องระลึกรู้ จนกว่าลักษณะของนามธรรมซึ่งเป็นสภาพรู้ หรืออาการรู้นั้นจะปรากฏจริงๆ ให้ประจักษ์แจ้งว่าเป็นแต่เพียงธาตุรู้ อาการรู้ ซึ่งไม่ใช่ สัตว์ บุคคล ตัวตน

ถ้าผู้ใดจะระลึกเพียงลักษณะของนามธรรมที่ได้ยิน แต่ไม่ระลึกถึงลักษณะของนามธรรมที่กำลังเห็นเลย มีความตั้งใจพากเพียรที่จะรู้เพียงลักษณะของนามธรรมที่ได้ยินเสียงเท่านั้น จะเข้าใจลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นธาตุรู้จริงๆ ในขณะที่เห็นได้ไหม พิสูจน์ได้ด้วยตนเองว่าไม่เป็นเช่นนั้นเลย

ฉะนั้น การอบรมเจริญปัญญาโดยสติระลึกพิจารณาศึกษาเข้าใจลักษณะของนามธรรมทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็เพื่อที่ประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมซึ่งเป็นธาตุรู้จนหมดสงสัยจริงๆ

เมื่อสติเกิดและปัญญาพิจารณารู้ลักษณะของนามธรรมทั้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยทั่วแล้วก็ละคลายความสงสัยในลักษณะของนามธาตุ ซึ่งเป็นธาตุรู้ไปที่ละเล็ก ละน้อย จนกว่าปัญญาความรู้ชัดลักษณะของสภาพธรรมจะเพิ่มขึ้นๆ เป็นลำดับ แต่ถ้าผู้ใดต้องการรู้เพียงนามเดียวเท่านั้น ก็แสดงว่ายังต้องมีความไม่รู้และความสงสัยในลักษณะของนามธรรมอื่นๆ ด้วยเหตุนี้ การที่จะขจัดความสงสัยความไม่รู้ในลักษณะของธาตุรู้ นั้น จึงเป็นไปได้ที่จะรู้เพียงลักษณะของนามธรรมเดียว เพราะถ้ารู้เพียงนามธรรมเดียวเท่านั้นจริงๆ ก็แสดงว่าไม่รู้สภาพธรรมอื่นแน่ๆ

- ถ. ขึ้นฟังเขาแล้วก็เข้าใจ เวลาปฏิบัติเขาก็ผ่านนามรูปปริจเฉทญาณ
- สุ. ผ่านอย่างไร
- ถ. อันนี้ไม่ใช่ตัวผม
- สุ. เพราะฉะนั้นไม่ต้องตื่นตื่นกับการผ่านของคนอื่น จะต้องเป็นปัญญาของท่านเองที่พิจารณารู้ว่าปัญญาที่ได้อบรมเจริญขึ้นๆ จนเป็นปัจจัยให้วิปัสสนาญาณเกิดขึ้นนั้นประจักษ์แจ้งสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามปกติที่ละอย่างทางมโนทวาร ประจักษ์ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะที่กำลังปรากฏ ไม่ใช่เพียงนามธรรมเดียวและรูปธรรมเดียวเท่านั้น
- ถ. ผู้ปฏิบัติจนกระทั่งได้ถึงนิพพิทาญาณ การปฏิบัติของเขาก็คือ ดูรูปนั่น รูปนอน รูปยืน รูปเดิน ผมยังสงสัยว่า รูปนั่น รูปนอน รูปยืน รูปเดิน เขาไปดูกันยังไง ปฏิบัติกันอย่างไร จนบรรลุได้ถึงนิพพิทาญาณ
- สุ. นามรูปปริจเฉทญาณเป็นอย่างไร เมื่อไม่รู้ก็จะถึงนิพพิทาญาณไม่ได้ กายานวิปัสสนาสติปัฏฐาน คือ ขณะที่สติดระลึกรู้ลักษณะของรูปปรมาณูธรรมทีละลักษณะ ซึ่งปรากฏที่กายคือ รูปเย็นบ้าง ร้อนบ้าง อ่อนบ้าง แข็งบ้าง รูปตึงบ้าง รูปไหวบ้าง ไม่ใช่ดูรูปเป็นท่าทางนั่น นอน ยืน เดิน

เมื่อสภาพเป็นปรากฏที่กายก็เป็นเพียงสภาพธรรมที่เป็น
จึงไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ตัวตน เมื่อไม่รู้ลักษณะของ
รูปธรรมที่ปรากฏแต่ละทวารว่าเป็นเพียงรูปที่ปรากฏได้แต่ละ
ทวารเท่านั้น ก็จะถึงนามรูปปริจเจทญาณไม่ได้ เมื่อปัญญา
ไม่ถึงนามรูปปริจเจทญาณก็จะถึงนิพพิทาญาณไม่ได้

ถ. ในสัมปชัญญะบรรพ ท่านก็แสดงไว้ว่า เรายืนก็รู้ว่าเรายืน
ขณะที่เดินก็รู้ว่าเราเดิน ขณะที่นั่งก็รู้ว่าเรานั่ง หรือคู้เข้า
เหยียดออก ก็ให้รู้ลักษณะสัณฐานต่าง ๆ นี้ คำว่าเราเดินก็
ให้รู้ว่าเราเดิน รู้ขณะที่เดินชื่อว่าปฏิบัติรูปเดินได้ไหมครับ

ส. ถ้าไม่มีรูป จะมีเดินได้ไหม

ถ. ไม่มีรูป ก็มีแต่อากาศ อากาศเดินไม่ได้ครับ

ส. ขณะที่กำลังเดิน มีรูปแต่ละลักษณะปรากฏให้รู้ได้แต่ละทาง

ถ. รูปเดินหรือเปล่าครับ

ส. รูปที่ปรากฏไม่ว่าขณะนั่ง หรือนอน หรือยืน หรือเดินนั้น
จะต้องปรากฏทางหนึ่งทางใด คือ ทางตา หรือทางหู หรือ
ทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ โดยไม่
เจาะจง โดยเป็นอนัตตา

ถ. นี่เขาจงใจ เพราะในอรรถกถาท่านก็อุปมาไว้ว่า เข้าประตูใด

ประตูหนึ่ง ก็ถึงกลางเมืองเหมือนกัน เพราะฉะนั้น เจริญเฉพาะกายานุปัสสนาสติปัฏฐานเท่านั้น ปุฏฐานอื่นเขาไม่เอา

ส. การอ่านอรรถกถาจะต้องเข้าใจด้วยว่า ปัญญาที่ละความเห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมเป็นตัวตนได้จริง ๆ นั้นเป็นปัญญาที่รู้อะไร สภาพธรรมมี ๒ อย่าง คือ รูปธรรมและนามธรรม เมื่อไม่รู้แจ้งชัดในลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม ก็ยังยึดถือทั้งนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตน ข้อความที่ว่าในขณะที่เดินให้รู้ที่เราเดิน ตามความเป็นจริงนั้นไม่มีเรา มีแต่รูป ขณะที่สติปัฏฐานระลึกรู้ลักษณะของรูปที่กายซึ่งปรากฏในขณะที่เดินก็เป็นกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน แต่จะบังคับสติให้ระลึกรู้รูปซึ่งปรากฏที่กายอยู่ตลอดเวลาไม่ได้ ย่อมแล้วแต่สติซึ่งเป็นอนัตตาจะเกิดขึ้นระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมใดหรือรูปธรรมใดที่เกิดขึ้น ปรากฏตามปกติตามความเป็นจริง ปัญญาที่ละการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นตัวตนนั้นรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏจนทั่วทั้ง ๖ ทวาร จึงรู้แจ้งชัดได้ว่าไม่ใช่ตัวตนจริง ๆ

ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค สมุททวรรคที่ ๓ อุทายีสสูตร (๓๐๐) มีข้อความว่า

สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์และท่านพระอุทายีอยู่ ณ โฆสิตาราม ใกล้พระนครโกสัมพี ครั้งนั้นแล เป็นเวลาเย็น ท่านพระอุทายีออกจากที่พักผ่อนแล้วเข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ ได้

ปราศรัยกับท่านพระอานนท์ ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว จึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า ดูกร ท่านพระอานนท์ กายนี้พระผู้มีพระภาคตรัสบอกเปิดเผย ประกาศแล้วโดยปริยายต่างๆ ว่าแม้เพราะเหตุนี้กายนี้เป็นอนัตตา ดังนี้ จันใด แม่วิญญาณนี้ ท่านอาจจะบอกแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่นว่า แม้เพราะเหตุนี้ วิญญาณก็เป็นอนัตตา จันนั้นหรือ

เมื่อยังไม่รู้แจ้งชัดในสภาพธรรม ก็ยังไม่หมดความสงสัย เมื่อยังสงสัยอยู่จะรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้อย่างไร จะเข้าประตูไหน เพราะประตูที่ว่านี้หมายถึง **ขณะที่โลกุตตรจิตจะเกิดขึ้น รู้แจ้งนิพพาน** ก่อนที่โลกุตตรจิตจะเกิดนั้น กามาวจรจิตต้องเกิดก่อน แล้วแต่ว่ากามาวจรจิตนั้นมีสติปัญฐานใดใน ๔ สติปัญฐาน เป็นอารมณ์ แต่ไม่ใช่ว่าไม่รู้แจ้งชัดลักษณะของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แล้วจะไปเข้าประตู คือ บรรลุ อริยสัจธรรมประจักษ์ลักษณะของนิพพาน โดยนิพพานเป็นอารมณ์ได้ และกว่าจะเข้าใจได้ว่ากายนี้เป็นอนัตตา... แม่วิญญาณนี้ก็เป็นอนัตตา ก็ต้องบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่นลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมในขณะนี้ที่กำลังเห็น กำลังได้ยิน กำลังได้กลิ่น กำลังลิ้มรส กำลังรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส กำลังคิดนึก เพราะยากที่จะเข้าถึงอรรถและประจักษ์แจ้งลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลายที่เป็นอนัตตาได้

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า ดูกร ท่านพระอุทายี กายนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสบอก เปิดเผย ประกาศแล้วโดยปริยายต่างๆ ว่า แม้เพราะเหตุนี้ กายนี้เป็นอนัตตาดังนี้ฉันใด แม้วิญญาณนี้ ผมอาจจะบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้เห็นว่า แม้เพราะเหตุนี้ วิญญาณนี้ก็เป็นอนัตตา ฉันนั้น

ถ้าท่านพระอานนท์ไม่ได้เป็นพระโสดาบันบุคคล ไม่รู้แจ้งสภาพธรรมที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมโดยทั่วโดยตลอด จนละความเห็นผิดที่ยึดถือนามธรรมและรูปธรรมเป็นตัวตน สัตว์ บุคคล ท่านพระอานนท์ก็คงจะกล่าวกับท่านพระอุทายีไม่ได้ว่า ผมอาจบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้เห็นว่า แม้เพราะเหตุนี้ วิญญาณนี้เป็นอนัตตา

ฉะนั้น บุคคลใดบรรลุธรรมใด ธรรมนั้นย่อมปรากฏกับบุคคลนั้น เวลานี้สภาพธรรมเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปอย่างรวดเร็ว เมื่อบุคคลใดยังไม่บรรลุธรรมใด ธรรมนั้นก็ไม่ปรากฏกับบุคคลนั้น แม้จะบอกกันสักเท่าไรว่านามธรรมเป็นสภาพรู้ เป็นธาตุรู้ในขณะที่กำลังเห็น กำลังได้ยิน แต่เมื่อบุคคลนั้นยังไม่บรรลุธรรมใด ธรรมนั้นก็ไม่ปรากฏแก่บุคคลนั้น แต่เมื่อธรรมปรากฏกับบุคคลนั้นแล้ว บุคคลนั้นก็รู้แจ้งลักษณะที่แท้จริงของธรรมนั้น

ท่านพระอานนท์ไม่มีความสงสัยในลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมเลย ทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ถ้าคนสมัยนี้เข้าใจว่าจะรู้เพียงกายานุสสนาสติปัฏฐาน

อย่างเดียว หรือรู้เพียงนามเดียวรูปเดียวเท่านั้น จะชื่อว่า รู้
 ลักษณะที่แท้จริงของนามธรรมและรูปธรรมได้ไหม เพราะถ้ารู้จริง
 แล้ว ทำไมทางตาไม่รู้ ในเมื่อทางตาเป็นนามธรรมเป็นธาตุ
 ที่กำลังเห็น ทำไมทางหูไม่รู้ ในเมื่อทางหูเป็นนามธรรมเป็นธาตุ
 ที่กำลังได้ยินเสียง ถ้ารู้ลักษณะของนามธรรมจริงๆ ประจักษ์
 แจ้งในธาตุรู้ อากักรู้แล้วทำไมไม่รู้ว่าเป็นขณะที่คิดนึกก็เป็นเพียง
 นามธรรมที่กำลังรู้เรื่อง รู้คำเท่านั้นเอง

การที่จะทดสอบปัญญาของท่านว่า **รู้จริง** หรือเปล่า คือ
 ไม่ว่าเป็นนามธรรมใด รูปธรรมใด ทางตา ทางหู ทางจมูก ทาง
 ลิ้น ทางกาย ทางใจ เมื่อรู้จริงก็ต้องรู้ลักษณะของนามธรรม
 ต่างกับรูปธรรมในขณะที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส รู้สิ่งที่
 กระแทกสัมผัส คิดนึก จึงจะเป็นการรู้จริงในอรรถ และลักษณะ
 ของสภาพธรรมทั้งหลายโดยความเป็นอนัตตา

ท่านพระอานนท์ก็กล่าวกับท่านพระอุทายีว่า “ดูกร ท่านพระ
 อุทายี จักขุวิญญาณย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปหรือ”

อุทายี อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ

อานนท์ เหตุและปัจจัยที่จักขุวิญญาณอาศัยเกิดขึ้นพึงดับ
 ไปหมดสิ้น หาส่วนเหลือมิได้ จักขุวิญญาณจะปรากฏบ้างหรือ
 นหนอ

อุทายี ไม่ปรากฏเลย ท่านผู้มีอายุ

ในขณะที่ได้ยิน ไม่มีเห็น นี่คือการประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง ในขณะที่คิดนึกเรื่องราวต่างๆ ไม่มีเห็น ไม่มีได้ยิน เพราะขณะนั้นกำลังรู้เรื่อง สภาพรู้กำลังคิดเรื่องที่กำลังรู้อยู่ในขณะนั้น นี่คือการประจักษ์ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง ท่านพระอานนท์จึงกล่าวกะท่านพระอุททายีว่า เมื่อจักขุวิญญาณ คือ การเห็นเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุคือตา และสิ่งที่ปรากฏทางตา เมื่อจักขุและรูปซึ่งไม่เที่ยงดับไปแล้ว การเห็นจะมีได้อย่างไร การเห็นก็ต้องดับไป

ในขณะที่ผู้ที่ประจักษ์ลักษณะของสภาพรู้ ชาติรู้จริง ๆ เป็นนามรูปปริจเฉทญาณแล้ว กว่าจะอบรมเจริญปัญญาจนถึงนิพพิทาญาณได้ ปัญญาจะต้องเจริญขึ้นจนรู้ปัจจัยของสภาพธรรมที่เกิดขึ้น บรรลุถึงปัจจัยปริคคหญาณแล้วปัญญาจึงจะอบรมเจริญต่อไป จนกว่าจะประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของสภาพธรรมที่สืบต่อกัน เป็นสัมมสมมญาณแล้วปัญญาก็จะต้องอบรมเจริญต่อไป จนกว่าจะประจักษ์การเกิดดับ แยกขาดกันของสภาพธรรมแต่ละลักษณะเป็นอุทยัพพญาณ แล้วปัญญาจึงจะอบรมเจริญขึ้นจนกว่าจะประจักษ์ความไม่เที่ยงของสภาพธรรมซึ่งดับไป ๆ เป็นกังคญาณ แล้วปัญญาจึงจะอบรมเจริญขึ้นจนกว่าจะประจักษ์โทษภัยของการดับไปของสภาพธรรมเป็นภยญาณและอาทีนวญาณ แล้วปัญญาก็จะต้องอบรมเจริญขึ้นจนกว่าจะถึงนิพพิทาญาณ ปัญญาจะต้องรู้แจ้งชัดจริง ๆ โดยประจักษ์ลักษณะของ

สภาพธรรม ไม่ใช่ว่าไม่รู้ลักษณะของนามธรรมแล้วจะเข้าประตูนิพพาน โดยเพียงรู้เท่านั้น ท่านอน ทำยืน ทำเดิน ซึ่งเป็นการจำรูปที่เกิดรวมกันเป็นสัญญาณอาการต่างๆ ไม่ใช่การรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะที่เกิดขึ้นปรากฏทางทวารต่างๆ แล้วก็ดับไป ตามปกติตามความเป็นจริง

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า แม้โดยปริยายนี้แล จักขุวิญญูณนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสบอก เปิดเผย ประกาศแล้วว่า แม้เพราะเหตุนี้ วิญญูณนี้เป็นอนัตตา ดังนี้ ข้อความซ้ำต่อไปตลอดไปถึงโสตวิญญูณ ฆานวิญญูณ ชิวหาวิญญูณ กายวิญญูณ และมโนวิญญูณ โดยนัยเดียวกัน

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นประโยชน์ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระธรรมโดยละเอียดโดยตลอด ในเรื่องของวิญญูณทั้งหลายซึ่งเป็นนามธรรม ถ้าสามารถรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้โดยสติปัญญาเดียว พระผู้มีพระภาคจะทรงแสดงธรรมอื่นเพื่อประโยชน์อะไร ไม่ว่าจะเป็นการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การรู้สิ่งที่กระทบสัมผัส การคิดนึก ความสุข ความทุกข์ ความจำ ฯลฯ เป็นอันมาก ทั้งหมดนี้ก็เพื่อเกื้อกูลให้สัตว์ระลึก ให้ปัญญาพิจารณาศึกษา รู้ชัดจนดับความสงสัยและความเห็นผิดที่ยึดถือ นามธรรมและรูปธรรมได้เป็นสมุจเฉท และที่กล่าวว่าสามารถรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้โดยไม่ต้องรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมตามปกติตามความเป็นจริงนั้น ก็แสดงความเคลือบแคลง

สงสัยแล้วว่าจะรู้นามอื่นรูปอื่นไม่ได้ มิฉะนั้นก็จะไม่กล่าวว่า ให้รู้เพียงนามเดียวรูปเดียว

ท่านพระอานนทีกกล่าวว่า “ดูกร ท่านพระอุทายี บุรุษต้องการแก่นไม้ เที้ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้ ถือเอาขวานอันคมเข้าสู่ป่า พบต้นกล้วยใหญ่ ตรง ไม่รุกรังในป่านั้น ฟังตัดที่โคนต้น แล้วตัดที่ปลาย ครั้นแล้วลอกกาบออก แม้กระพี้ที่ต้นกล้วยนั้นก็ไม่พบ ที่ไหนจะพบแก่นไม้ จันใด ดูกร ท่านพระอุทายี ภิกษุจะพิจารณาหาตัวตนหรือสิ่งที่เป็นตัวตนในผัสสาชยตนะ ๖ ไม่ได้ จันนั้นเหมือนกัน เมื่อเล็งเห็นอยู่อย่างนี้ก็ไม่ยึดถือสิ่งใดในโลก เมื่อไม่ยึดถือ ก็ไม่ดิ้นรน เมื่อไม่ดิ้นรนก็ปรินิพพานโดยแน่แท้ ย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำตามเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี”

ข้อความตอนท้ายที่ท่านพระอานนทีกกล่าวว่า “ดูกร ท่านพระอุทายี บุรุษต้องการแก่นไม้ เที้ยวเสาะแสวงหาแก่นไม้ ถือเอาขวานอันคมเข้าสู่ป่า พบต้นกล้วยใหญ่ ตรง ไม่รุกรังในป่านั้น” เมื่อเป็นต้นกล้วยก็ยังเป็นท่าทางเพราะรวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน

“ฟังตัดที่โคนต้น แล้วตัดที่ปลาย ครั้นแล้วลอกกาบออก” คือต้องเพิกถอนสิ่งที่เคยยึดถือรวมกันประชุมกันเป็นวัตถุ เป็นตัวตน เป็นท่าทางออก “แม้กระพี้ที่ต้นกล้วยนั้นก็ไม่พบ ใหนจะพบแก่นได้” จึงจะละการยึดถือว่าเป็นต้นกล้วย เช่นเดียวกับโค

ทั้งตัว ถ้ายังไม่ลอกหนังออก ไม่ตัดชิ้นส่วนต่างๆ ออก ก็ยังคงเห็นเป็นโคนนอนอยู่ ตราบใดที่รูปทั้งหลายยังประชุมรวมกันอยู่ก็จำไว้เป็นท่าทาง เป็นอาการใดอาการหนึ่ง และยังคงเห็นว่าสิ่งนั้นเป็นวัตถุ เป็นตัวตนบุคคลอยู่ ต่อเมื่อได้รู้ลักษณะของสภาพธรรมตามความเป็นจริง เมื่อนั้นจึงจะไม่ยึดถือสภาพธรรมเป็นสัตว์เป็นบุคคล เหมือนการลอกกาบออกแม้กระพี้ที่ตันกล้วยก็ไม่พบใยจะพบแก่นได้ ฉันท

“ดูกรท่านพระอุทายี ภิกษุจะพิจารณาหาตัวตนหรือสิ่งที่เป็นตัวตนในผัสสาयตนะ ๖ ไม่ได้” ในผัสสาयตนะ ๖ ไม่ได้มีท่าทางอะไรเลย ตาเป็นอายตนะหนึ่ง รูปายตนะเป็นเพียงสิ่งที่ปรากฏ ถ้าตราบใดที่ยังเห็นเป็นคนกำลังนั่ง ขณะนั้นจะกล่าวว่าไม่ใช่ตัวตน ก็เป็นแต่เพียงความคิดนึกเอาเองว่าไม่ใช่ตัวตน แต่ไม่ประจักษ์ว่าที่ไม่ใช่ตัวตนจริงๆ นั้น ปัญญาจะต้องรู้ว่าขณะที่เห็นนั้นเห็นเพียงสิ่งที่ปรากฏทางตาเท่านั้น หลังจากนั้นจึงตรึกหรือจำสัจฐานของสิ่งที่ปรากฏแล้วจึงรู้ว่าสิ่งที่ปรากฏเป็นอะไร แม้ขณะนั้นก็เป็นนามธรรมที่รู้ที่จำ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตน ทางหูซึ่งได้ยินนั้นก็ไม่มี ความทรงจำเหลือค้างอยู่จากทางตาว่า กำลังเห็นคนนั่งคุยกัน หรือกำลังพูด เพราะขณะนั้นสติระลึกถึงลักษณะของสภาพที่ได้ยินซึ่งเป็นธาตุรู้เสียงเท่านั้น แล้วหลังจากนั้นจิตจึงคิดนึกคำหรือเรื่องตามเสียงต่ำเสียงสูงที่ได้ยิน ปัญญารู้ว่าขณะที่รู้คำนั้นก็เป็นนามธรรมชนิดหนึ่งที่รู้คำ

เมื่อรู้สภาพธรรมทั้งหลายเป็นนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะ ความเห็นผิดที่ยึดถือสภาพธรรมเป็นตัวตนจึงจะคลายลง และความทรงจำที่ยึดถือรูปรวมกันเป็นท่าทางจึงจะหมดไป แล้วจะเข้าใจรรถที่ว่า “**ความสงบในภายใน**” เพราะจิตไม่ได้ออกไปยุ่งเกี่ยวภายนอกซึ่งเป็นตัวตน คนสัตว์เลย ไม่มีโลกเก่าซึ่งเป็นโลกภายนอกที่เต็มไปด้วยผู้คน วัตถุ สิ่งต่างๆ ที่เคยยึดถือว่าเป็นบุคคลนั้นบุคคลนี้ สิ่งนั้นสิ่งนี้อย่างเที่ยงแท้ถาวร แต่ว่าสติเกิดขึ้นใด ปัญญารู้ชัดขณะนั้นจึงเป็นความสงบภายในเพราะไม่มีคน สัตว์ วัตถุใดๆ ที่ไม่สงบเพราะคนเยอะ มีเรื่องมาก ถ้าเป็นบุคคลที่เคยมีความสัมพันธ์หรือมีเรื่องราวที่เคยเกี่ยวข้องกัน พอเห็นนิดเดียวก็ต่อเป็นเรื่องยาว แต่ถ้าเป็นคนที่ไม่เคยรู้จักเรื่องก็สั้น พอเห็นก็คิดนิดเดียวก็หมดแล้ว ไม่ได้ติดตามไปเป็นเรื่องราวต่างๆ

เมื่ออบรมเจริญปัญญาจริงๆ ก็จะมีพระคุณของพระผู้มีพระภาคที่ทรงแสดงพระธรรมโดยละเอียด ตั้งแต่ขั้นปาติโมกขสังวรศีล ความประพฤติกายและทางวาจาที่ควรแก่สมณะ คือ เพศบรรพชิตผู้สงบ แม้แต่การมองก็มองชั่วแอก เพื่อให้ระลึกอยู่เสมอว่าไม่ควรต่อเรื่องให้ยืดยาว เมื่อเห็นแล้วก็ไม่ควรคิดวิจิตรเป็นคนนั้นเป็นคนนี้เรื่องนั้น เรื่องนี้มากมาย เมื่อเห็นแล้วก็รู้ว่าเป็นเพียง “**เห็น**” จะชั่วแอกหรือไม่ชั่วแอกก็ตาม เห็นแล้วก็จบ ขณะนั้นก็จะไม่ผูกพันเยื่อใยในนิमित อนุพยัญชนะ เมื่อปัญญารู้ชัดจริงๆ ว่าที่เคยเห็นเป็นโลกภายนอกมีคนมากมายนั้น ก็เป็น

เพราะคิด ถ้าไม่คิด เพียงเห็นแล้วก็หมด จะมีคนเยอะไหมแต่
 เพราะเคยคิดมานาน เพราะฉะนั้น ก็ย่อมคิด แล้วแต่ว่าจะคิด
 อะไร แม้ว่าจะเห็นสิ่งเดียวกัน แต่ละคนคิดไม่เหมือนกันเลยตาม
 เหตุตามปัจจัยที่ได้สะสมมา เช่น เห็นดอกไม้ท่านหนึ่งพอใจว่า
 สวย อีกท่านหนึ่งว่าไม่สวย ฉะนั้น สวยหรือไม่สวยจึงเป็นความ
 คิดของแต่ละคน โลกที่แท้จริงจึงเป็นโลกของความคิดของแต่ละ
 บุคคล เมื่อสติระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมจริงๆ
 ก็จะรู้ว่าขณะนั้นเป็นนามธรรมที่กำลังคิดเรื่องต่างๆ เท่านั้น
 ไม่ว่าจะคิดอะไรก็ตาม เมื่อรู้ลักษณะของนามธรรมที่คิดก็รู้ว่าเรื่อง
 ราวที่เป็นคน สัตว์ต่างๆ ไม่มีจริง ๆ ขณะที่ เป็นทุกข์กังวลใจก็รู้
 ว่าทุกข์ เพราะความคิด ขณะที่ เป็นสุขก็โดยนัยเดียวกันขณะที่ดู
 โทรศัพท์เรื่องที่ขบใจก็เป็นสุข เพราะคิดตามภาพที่เห็น ฉะนั้น
 ไม่ว่าจะอยู่ ณ ที่ใดก็ตาม ก็อยู่ในโลกของความคิดนี้กันเอง
 โลกแต่ละขณะจึงเป็นนามธรรมที่เกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่ปรากฏทางตา
 ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย แล้วก็คิดนึกต่อทางใจเป็น
 เรื่องราวต่างๆ เท่านั้นเอง

- ถ. ที่อาจารย์กล่าวว่า ความสุข ความทุกข์ นี่เป็นเรื่องของ
 ความคิด ตอนนี้ผมยังไม่ค่อยเข้าใจ เวลาที่มีความทุกข์ใคร
 เขาจะอยากคิดทุกข์ ฉะนั้น ที่อาจารย์พูดว่า ความทุกข์
 เกิดจากความคิด คิดให้เป็นทุกข์คิดอย่างไรครับ

สุ. ไม่ใช่คิดให้เป็นทุกข์ มีเหตุมีปัจจัยให้คิดแล้วเป็นทุกข์

ถ. หมายความว่า มีปัจจัยเกิดขึ้น เช่น สมบัติพลัดพรากไป หรือ
ว่าแทงม้าเสียไป กลับถึงบ้านก็คิดว่าเสียไปเท่านั้นเท่านี้
การแทงม้าเป็นปัจจัย

สุ. ถ้าไม่คิดเรื่องเสียม้า จะมีความทุกข์ไหม

ถ. ไม่ทุกข์ครับ

สุ. เมื่อเห็น ได้ยิน แล้วคิด ปัญญาจะต้องรู้ว่า ขณะที่คิดนั้น
ก็เป็นนามธรรมที่คิดเรื่องต่างๆ แล้วก็ดับ ขณะที่คิดเรื่องม้า
ไม่มีม้าในขณะนั้น มีความจำเรื่องม้าที่ทำให้เกิดความทุกข์
ขึ้น ฉะนั้น ทุกข์จึงเกิดเพราะคิดเรื่องที่ไม่พอใจ และสุขก็
เกิดเพราะคิดเรื่องที่พอใจ

ธรรมที่ได้ฟังทั้ง ๓ ปีฏก รวมทั้งอรรถกถาและฎีกา ก็เพื่อให้
ปัญญาเกิดขึ้นรู้สภาพธรรมที่กำลังปรากฏในขณะนี้ตามปกติ
ความเป็นจริง ไม่ว่าจะฟังมาก เรียนมาก สนทนาธรรมมาก
ตริตรองธรรมมากสักเท่าไร ก็เพื่อเป็นสังขารขั้นปรับปรุงแต่งให้
สติเกิดระลึกศึกษาพิจารณารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลัง
ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ
ในขณะนี้ แม้ว่าจะได้ยินได้ฟังอย่างนี้ครั้งแล้วครั้งเล่าก็ต้อง

พิจารณาให้เข้าใจลักษณะของสภาพธรรมแต่ละอย่างที่กำลังปรากฏจริง ๆ ซึ่งสติจะต้องระลึก รู้ มิฉะนั้นแล้วก็จะไม่สามารถที่จะศึกษาพิจารณา รู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นอนัตตาในแต่ละวัน ที่ผ่านไป ๆ ซึ่งก็เป็นนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทุกขณะ ไม่มีอะไรเหลือเลย ลักษณะเดียว

ทุกคนรู้ว่าอดีตที่สนุกสนานหรือความทุกข์ที่เกิดขึ้นก็ดับหมดไปแล้ว คงเหลืออยู่แต่ปัจจุบันขณะนี้แหละเดียว เพียงขณะเดียวจริง ๆ ซึ่งจะต้องศึกษาให้เข้าใจลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคล บางคนก็บอกว่าไม่ขอพบคนนั้นคนนี้อีกในชาติหน้า ซึ่งถ้าเป็นผู้ที่เข้าใจพระธรรมแล้วจะไม่ได้คิดอย่างนี้เลย เพราะชาติหน้าจะไม่มีคนนั้นและจะไม่มีคนนี่ซึ่งกำลังเข้าใจว่าเป็นเราอีกในชาติหน้าด้วย ชาตินี้เท่านั้นที่ยังเป็นคนนี้หรือเป็นคนนั้นอยู่ เมื่อตายไปก็สิ้นสุดสภาพความเป็นบุคคลนี้และบุคคลนั้นในชาตินี้โดยเด็ดขาด ชาติหน้าก็ต้องเป็นบุคคลอื่นจริง ๆ ฉะนั้น ก็ไม่ต้องห่วงกังวลว่าจะต้องไปพบกับคนนั้นคนนี้อีก ซึ่งไม่มีทางจะเป็นไปได้เลย เพราะว่าความเป็นบุคคลนี้บุคคลนั้นจะไม่ติดตามไปถึงชาติหน้า

ถ้ายังมีความขุ่นเคืองใจหรือความไม่พอใจในบุคคลหนึ่งบุคคลใด ก็ขอให้เข้าใจว่าความจริงไม่มีบุคคลนั้นเลยมีแต่สภาพธรรมซึ่งเป็น จิต เจตสิก รูปที่เกิดขึ้นและดับไป ทุกชีวิตดำรงอยู่เพียงชั่วขณะจิตเดียวเท่านั้นเอง

การระลึกถึงความตายเนืองๆ บ่อยๆ ย่อมมีประโยชน์แก่การเจริญสติปัฏฐาน เมื่อระลึกได้ว่าอาจจะตายเนิ่นนี้หรือพริ้งนี้ก็ได้ ก็จะเป็นปัจจัยเกื้อกูล ให้สติระลึกถึงลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่กำลังปรากฏ เพราะผู้ที่ยังไม่รู้แจ้งอริยสัจธรรมเป็นพระอริยบุคคลนั้น เมื่อจุติแล้วก็ไม่แน่นอนว่าจะปฏิสนธิในสุคติภูมิหรือทุคติภูมิ จะมีโอกาสได้ฟังพระธรรมและเจริญสติปัฏฐานอีกหรือไม่

ความตายพรากทุกอย่างจากชาตินี้ไปหมดสิ้น ไม่มีอะไรเหลืออีกเลยแม้แต่ความทรงจำ เหมือนเมื่อเกิดมาชาตินี้ก็จำไม่ได้ว่าชาติก่อนเป็นใคร อยู่ที่ไหน ทำอะไร หมดความเป็นบุคคลในชาติก่อนโดยสิ้นเชิง ฉันทิ ชาตินี้ทั้งหมดไม่ว่าจะเคยทำกุศลกรรม อกุศลกรรมอะไรมาแล้ว เป็นบุคคลที่มีมานะในชาติตระกูล ทรัพย์สมบัติ เกียรติยศ ชื่อเสียงอะไรๆ ก็ตาม ก็จะต้องหมดสิ้น ไม่มีเยื่อใยหลงเหลือเกี่ยวข้องกับภพนี้ชาตินี้อีกเลย หมดความผูกพันยึดถือทุกขณะในชาตินี้ว่าเป็น “เรา” อีกต่อไป ฉันทิ

การประจักษ์แจ้งลักษณะที่แท้จริงของปรมาตมธรรมจะพรากจากการยึดถือสภาพธรรมที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยว่าเป็นสัตว์บุคคล ตัวตน แม้แต่ความทรงจำที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปนั้น ก็เป็นแต่เพียงนามธรรมประเภทหนึ่งเท่านั้น สติที่ระลึกถึงลักษณะของนามธรรมและรูปธรรม จนปัญญาประจักษ์แจ้งสภาพธรรมจึงพรากจากความเป็นตัวตนเป็นบุคคลในชาตินี้ เมื่อประจักษ์

ลักษณะที่เป็นขณิกมรณะของสภาพธรรมทั้งหลาย เพราะมรณะหรือความตายนั้นมี ๓ ประเภทคือ^๑ ขณิกมรณะ สมมติมรณะ สมุจเฉทมรณะ

ขณิกมรณะ คือ การเกิดขึ้นและดับไปของสังขารธรรมทั้งหลาย

สมมติมรณะ คือ ความตายในภพหนึ่งชาติหนึ่ง

สมุจเฉทมรณะ คือ ปรีณิพพาน การตายของพระอรหันต์ ซึ่งไม่มีการเกิดขึ้นอีกเลย

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

วัตถุประสงค์โดยย่อของมูลนิธิ คือ ศึกษา ปฏิบัติธรรม เผยแพร่พระธรรมตามแนวพระไตรปิฎก และจัดพิมพ์เอกสารประกอบการศึกษาพระไตรปิฎกเผยแพร่เป็นสาธารณกุศล

คณะกรรมการบริหาร

ประธานกรรมการ	นางสาว สุจินต์ บริหารวนเขตต์
รองประธานกรรมการ	นางสาว ดวงเดือน บารมีธรรม
กรรมการ	นาง สงวน สุจริตกุล นายแพทย์ สัญชัย ศรีสวัสดิ์ พลเอก สพร้ง กัลยาณมิตร นาวาอากาศตรี เกื้อกุล แสนทอง หม่อมบงกชปรียา ยุคล
กรรมการและเหรัญญิก	นางสาว ประภัสสร เหวตระกุล
กรรมการและเลขานุการ	พลตรี ดร.วีระ พลวัฒน์

สำนักงาน

๑๗๔/๑ เจริญนคร ๗๘ แขวงดาวคะนอง เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐

โทรศัพท์ / โทรสาร ๐๒ ๔๖๘ ๐๒๓๙ ปณ. บางคอแหลม

<http://www.dhammahome.com>

ท่านที่ประสงค์จะพิมพ์หนังสือของมูลนิธิ เพื่อเป็นธรรมบรรณการในการกุศล หรือมีศรัทธาจะสมทบทุนมูลนิธิ โปรดติดต่อมูลนิธิ หรือกรรมการของมูลนิธิ

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พุทธศาสนา
174/1 เจริญนคร 78 แขวงดาวคะนอง
เขตธนบุรี กรุงเทพฯ 10600
โทร. 02 468 0239
www.dhammahome.com

จากถนนวิภาวดีรังสิต

จากแยกหมอชิต

จากสะพานกรุงเทพ

วัดกลางดาวคะนอง

โรงเรียนวัดกลางดาวคะนอง

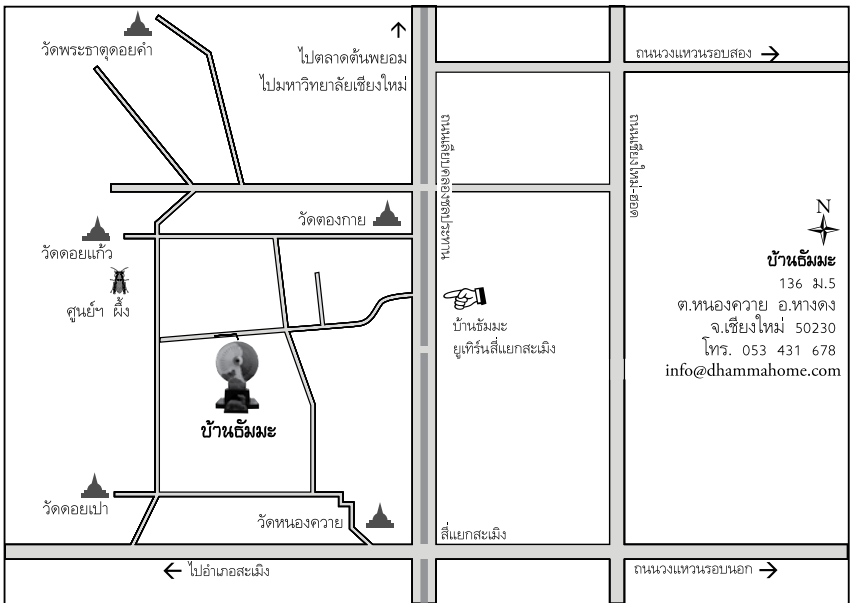
วัดดาวคะนอง

โรงเรียนวัดดาวคะนอง

มัยยิมวัดดาวคะนอง

ซอยเจริญนคร 76

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่
200 เมตรจากปากซอย
ยูเทิร์นกระสะพานข้ามคลองดาวคะนอง

รายการเผยแพร่พระธรรมทางสถานีวิทยุ
โดยมูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

จังหวัด	สถานี	ความถี่	เวลา	วัน
กรุงเทพฯ	อสมท.	๑๔๙๔	๒๓.๑๐ น.	ทุกวัน
	รัฐสภา เอฟ.เอ็ม.	๘๗.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - อ.
	รัฐสภา เอ.เอ็ม.	๑๐๗๑	๐๕.๐๐ น.	จ. - อ.
	สวพ. เอฟ.เอ็ม.	๙๑	๐๕.๓๐ น.	อา. - พด.
	สทท.๒	๖๗๕	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน
			๒๑.๐๐ น.	จ. - ศ.
	พล.๑	๑๔๒๒	๑๗.๐๐ น.	ทุกวัน
	ทอ.๐๑	๙๔๕	๑๒.๓๐ น.	ทุกวัน
			๑๘.๐๐ น.	ทุกวัน
	วพ.ช. เอฟ.เอ็ม.	๑๐๔.๒๕	๑๙.๓๐ น.	จ. - ศ.
กำแพงเพชร	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๗๓๘	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
ขอนแก่น	รต.	๑๑๕๒	๒๐.๓๐ น.	ทุกวัน
	มจร. เอฟ.เอ็ม.	๑๐๑.๗๕	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน
เชียงใหม่	วปด.๒	๗๓๘	๒๐.๓๐ น.	จ. - ส.
	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๑.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
เชียงราย	ทอ.๐๑๕	๑๒๒๔	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
	ทก.๓	๙๙๙	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
นครราชสีมา	ทก.๓	๘๐๑	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
น่าน	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๙๙.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
นครศรีธรรมราช	ทก.๔	๖๘๙, ๑๐๔๔	๐๖.๐๕ น.	จ. - ส.
เพชรบูรณ์	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๙๙.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
พิษณุโลก	ทก.๓	๑๑๑๖	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
	ทก.๓	๑๒๔๒	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
	พล.ร.๔	๑๓๗๗	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
แพร่	ทก.๓	๕๘๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๓.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
พะเยา	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๗.๒๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
พิจิตร	ทก.๓	๑๔๔๙	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
ภูเก็ต	๑ ปณ. เอฟ.เอ็ม.	๘๙	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
ลำปาง	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๑.๗๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
ลำพูน	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๗.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
สุพรรณบุรี	ทก.๑	๑๔๐๔	๒๐.๓๐ น.	ทุกวัน
สุราษฎร์ธานี	สวท. เอฟ.เอ็ม.	๘๙.๗๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
สิงห์บุรี	ชุมชน เอฟ.เอ็ม.	๑๐๔.๗๕	๐๘.๐๐ น.	ทุกวัน
สุโขทัย	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๒.๒๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
	ทก.๓	๘๘๘	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
อุดรธานี	ยานเกราะ	๖๘๔	๒๐.๓๐ น.	จ. - ส.
อุตรดิตถ์	ทก.๓	๑๒๘๗	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
	ทก.๓ เอฟ.เอ็ม.	๙๗.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
อุบลราชธานี	ทอ.๐๘	๘๐๑	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน

รายการอาจเปลี่ยนแปลงได้ โปรดสอบถาม โทร. ๐๒ ๔๖๘ ๐๒๓๙

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนพวกเธอว่า
สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา
พวกเธอ จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิดฯ
นี่ เป็นพระปัจจุสมันตของพระตถาคต

ทีฆนิกาย มหาวรรค
มหาปรินิพพานสูตร

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

๑๗๔/๑ เจริญนคร ๗๘ แขวงดาวคะนอง เขตธนบุรี กรุงเทพฯ ๑๐๖๐๐

บ้านธัมมะ

เลขที่ ๑๓๖ หมู่ ๕ ตำบลหนองควาย อำเภอหางดง เชียงใหม่ ๕๐๒๓๐

Email: info@dhammahome.com • <http://www.dhammahome.com>

ISBN 978-616-90247-1-2

9 786169 024712

www.dhammahome.com